This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Digitized by Google

972

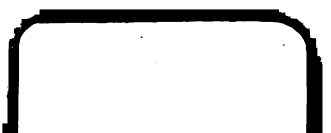

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

OPTEGNELSER

OM

MIT LEVNEDS OG MIN TIDS HISTORIE.

AF

Dr. HENRIK NIKOLAI CLAUSEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

OPTEGNELSER

OM

MIT LEVNEDS OG MIN TIDS HISTORIE.

AF

Dr. HENRIK NIKOLAI CLAUSEN.

KJØBENHAVN.

FORLAGT AF G. E. C. GAD.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.

1877.

Digitized by Google

24 JUL 1958

Digitized by Google

Indhold:

Side.

Forord.

I. Tilbageblik paa Barndoms og Ungdoms Aarene 1793-1818 1—60.

II. Erindringer fra Rejselivet 1818—1820 .....61—104.

III. Aar: 1821—1830 .....105—158.

IV. Aar: 1831—1839 .....159 - 220.

V. Aar: 1840—1847 .....221—318.

VI. Aar: 1848—1851 .....319—397.

VII. Aar: 1852—1858 .....398—451.

VIII. Aar: 1859—1866 .....452—505.

Slutning .....505—512.

Ved Aarskiftet 1867—1868 .....513—523.

Ved Aarskiftet 1868—1869 .....523—529.

Ved Aarskiftet 1869—1870 .....529—533.

Ved Aarskiftet 1870—1871 .....533—539.

Ved Aarskiftet 1871—1872 .....539—545.

Ved Aarskiftet 1872—1873 .....545—551.

Ved Aarskiftet 1873—1874 .....551—555.

Ved Aarskiftet 1874—1875 .....555—559.

Efterskrift (1875—1877) .....559—568.

Henvisning til omtalte Personer, Gjenstande og Steder....569—576.

Digitized by Google

Digitized by Google

Som en minderig Arv modtoge vi af vor hjemkaldte Fader hans „Optegnelser om mit Levneds og min Tids Historie“, der, fuldfærdige fra hans egen Haand, hermed overgives i Trykken. Det Billede, han her har givet af sin Tidsalder med alle dens store Løsener og af sig selv som den, der droges ind i det aandelige Livs Strømninger og hjalp med til at lede Strømmen ind i frugtbare Lejer, vil sikkert være til Glæde for mange, særlig for dem, som ved Livsforholdene have været knyttede til ham, eller som have følt sig i aandeligt Slægtskab med hans Væsen og Personlighed. Ikke mindre tør det haabes, at hans „Optegnelser“ ville kunne tjene til Vækkelse og Bestyrkelse for alle, som med Varme omslutte Livets højeste Opgaver, Fremskridt i Kirke og Løftelse af Folket, Udvikling af Troen og Videnskabens Fremme, Befæstelse af den lovbundne Frihed og Pleje af Modersmaalet.

Under de bitre Prøvelser, som i 1864 hjemsøgte vort Land og Folk, følte min Fader Trang til at sysle med sit Barndoms- og Ungdomsliv, men først og fremmest Trang til at gjenkalde sig Minderne om sin Manddoms Dage, da baade den kirkelige og nationale Frihedstrang begyndte at røre sig, indtil den igjennem mange stærke Kampe omsider blev stillet,

Digitized by Google

dengang Friheden ved alle gode Kræfters broderlige Samstemning og Sammenslutning satte Blomst i 1848.

Fra Minderne om denne lysere Fortid, som gjorde det klart, at der i Folket var baade Sundhed og Kraft, baade Mod til at handle og Mod til at lide, øste min Fader Haabet — og fastholdt Haabet indtil det Sidste om en naadigere Fremtid for Alt, hvorfor der baade med Mund og Pen var stridt og paa Valplads var blødt, og hvorfor der endnu dengang blev kæmpet og lidt. Thi den 16de Januar 1864, medens Dannebrog endnu vajede fra Dannevirkes Vold, begyndte han, 70 Aar gammel, disse „Optegnelser" og sluttede dem i Juni 1866. Dog har han, fra den Tid og indtil 31te December 1874, ved hvert Aars Slutning føjet Betragtninger over Begivenhederne og dertil knyttet de Indtryk, som disse have efterladt paa ham.

Til min Faders „Optegnelser", som i deres Fuldstændighed ville være trykte i Efteraarets Begyndelse, har jeg tilladt mig at knytte et Par Ord om hans sidste Leveaar og hans Død.

Horsens, Pintsedag 1877.

Dr. Johannes Clausen.

Digitized by Google

Maalestokken for Menneskets personlige Værd — Mandens som Kvindens — tør ikke søges i det Punkt, højere eller lavere, der er naaet i Livets Løb, være sig i Kundskab og Viden eller i Virkekredsens Vidde og Fylde, — men i den Alvor og Vedholdenhed, der er anvendt paa at stræbe opad med de ovenfra givne Evner og Kræfter, paa at løfte det personlige Væsen hos sig og Andre til et højere Liv i Gudhengivenhed og Arbejde for Guds Rige paa Jorden.

Digitized by Google

Digitized by Google

I.

Tilbageblik paa Barndoms- og Ungdomsaarene.

1793—1818.

Jeg kunde være fristet til at tage en Ungdomsrejse i Udlandet, som jeg blev sat i Stand til at tiltræde i mit 25de Aar og udstrække i halvtredje Aar, til Udgangspunkt for de Optegnelser om mit Levned og dets Id og Stræben, som jeg ønsker at efterlade. Efter dette Tidspunkt vilde alle synlige Spor af Mandens Virksomhed befindes at ligge; og det er dog disse, der alene kunne have Krav paa nogen Opmærksomhed ud over den nærmeste Kreds og den nærmere Eftertid. For mig selv staar dette Rejseliv som Hovedpunkt i min aandelige Frigjørelses og Udviklingshistorie. Men just dette: med hvor stor Føje jeg søger en Betydning i et Par Aars Ophold i fremmede Lande, som Ingen nutildags vil falde paa at tillægge en Udenlandsrejse, — vil først blive klart af det Forhold, hvori Hjemmelivet efter Datidens Vilkaar stod til Livet, der aabnede sig for mig i Rejseaarene. Derfor vil et kort Tilbageblik ikke kunne savnes.

Naar det endnu ikke er sjælden at træffe paa dem, — selv Saadanne, hvis Erindring ikke gaar nær saa langt

Digitized by Google

tilbage som min —, for hvem Fortidslivet i Danmark i sin idylliske Hyggelighed og Ro og med sit Gjenbillede i det patriarkalske Forhold imellem Konge og Folk staar i Rosenskær overfor det urolige, brusende og gjærende Nutidsliv, saa er det i alle Tilfælde vist, at Maalestokken, hvorefter Livets Værd og Formaal og dets Goder blive beregnede, her ikke er gaaet synderlig højt. Det var allerede Følge af de højst mangelfulde Forbindelsesmidler og de ufuldstændige Berøringspunkter, der halvhundrede Aar og mere tilbage i Tiden knyttede det afsidesliggende Land til den øvrige Verden, og endnu mere Følge af det Tryk, der i de første Tiaar af dette Hundredaar hvilede over det europæiske Folkeliv og den europæiske Presse udenfor England og skræmmede enhver friere Tankemeddelelse tilbage, men særlig var det Følge af den Overvægt, hvormed den absolute Kongemagt, — vel endog netop ved Mildheden og mangengang Svagheden, hvormed den udøvedes, — knugede paa den danske Folkekarakter, at det manglede herhjemme paa det Meste af det, der kunde holde Livet oppe, vaagent og deltagende — ikke alene i de store europæiske Fællesinteresser, men selv i de fædrelandske Samfundsanliggender. I Rahbek's „Erindringer" pranger Tidsrummet 1784—1800 som „Borgeraandens Guldalder"; og vel maa det findes naturligt, om det store Frihedsværk i Bondeverdenen, hvormed Fredrik 6te indviede sin lange Regentbane, har bragt en Vækkelse og Bevægelse ind i Livet, som for en Tid samlede de bedste Kræfter i Folket til at agte paa og arbejde for en af de store Samfundsopgaver. Men denne Opgave forelaa paa det første Trin allerede som løst indtil videre; i al Fald var Modstanden for længe

Digitized by Google

siden brudt og Modsigelsen forstummet. Det har heller ikke kunnet være Andet, end at Revolutionsaarene forplantede en zitrende Bevægelse selv til Yderdelene af det europæiske Statslegeme; men til nogen varig og blivende Eftervirkning — i Opfattelsen af Folkets Stilling til Regeringen — har jeg, saa langt som min Erindring rækker med fuld Bevidsthed (hinsides 1807), ikke fornummet Spor. Det forekommer mig endogsaa, — hvor smaalige og smaastilede end de Bevægelser ere, hvori Rahbek fører os ind: angaaende Mellemværender imellem Mand og Mand, personlige Ytringer og Domme, Forstaaelser og Misforstaaelser —, at de første Tiaar i det nittende Hundredaar, sammenholdte med de sidste i det attende, gjøre Indtrykket af en Tilbagegang i det offentlige Liv. For en stor Del er upaatvivlelig Grunden hertil at søge i Presseforordningen af 27de September 1799, — mindre ifølge dens Indhold end som Følge af den skræmmende Virkning. Der var tilstrækkeligt Rum for det frie Ord, naar der havde været Sagkundskab og Fædrelandssind til at bruge det. Men i de magre Dagblade har man det anskueligste Billede af den uhyre Afstand imellem Livet dengang og nu.*)

Der er nogle enkeltstaaende Træk fra min Ungdoms Tid, som tit vende tilbage i min Erindring, fordi de synes

*) Ogsaa i Sibberns Breve findes der (fra 1825 og 1826) et vemodigt Henblik paa et „i mange Henseender skjønnere Liv i Danmark end nu“ —, da „Humanitet, Belevenhed og et tækkeligt Væsen holdtes anderledes i Agt end nuomstunder“ (S. 147. 159). Men det vil være i Manges Erindring, hvor besynderlig en Stilling den ædle og elskværdige Mand indtog til det opvaagnende Myndighedsliv i Fædrelandet. (Sen. Anm.)

Digitized by Google

mig haandgribeligt Bevis for, hvor vidt den Forestilling havde grebet om sig: at alt, hvad der ikke vedkom eget Jeg og eget Hjem hørte til det, der laa udenfor den enkelte Borgers Synskreds og burde lades udenfor Ens Tankekreds. I Maj 1810 døde den valgte Tronfølger i Sverrig, Augustenborgeren Kristian August, under Mønstringen paa Kvidinge Hede ved Helsingborg. Det var strænge Trængselsaar, han havde tilbragt paa den anden Side af Kjølen: som Statholder i et Rige, afskaaret ved fjendtlig Blokade fra den eneregerende Konge og fra Landet, hvorfra det skulde brødfødes, — som Øverstbefalende for en Hær, der manglede Vaaben og Heste, Beklædning og Levnedsmidler, og desuagtet dreven fremad til Angreb ved idelig gjentagne hensynsløse Befalinger fra Kjøbenhavn, — men tillige bragt ind i fristende Forhold overfor Sverrig og den svenske Krone, hvor det var mere end vanskeligt at bevare sig ren og umuligt at undgaa de mørke Skygger, der lagde sig over hans Gjøren og Laden*). Naar ved den tragiske Udgang danske Digtere nu saa's at trænge sig frem for at kappes i Toner af ublandet Lovprisning, og disse Toner fandt fuld Gjenklang i den almindelige Folkestemning, da synes det sære Syn kun at kunne forklares af en folkelig Troskyldighed i mærkelig Grad. — Saa kom Vinteren 1814, hvor det danske Folk oplevede at se

*) „Et Tronfølgervalg, truffet til Fordel for en Prins, som befinder sig i Spidsen for en fjendtlig Hær, og som følgelig er kaldet til at bekrige den Nation, af hvem han modtager dette iøjnefaldende Bevis paa Tillid og Agtelse, er en saa ualmindelig Begivenhed, at Historien næppe frembyder noget andet Exempel derpaa.“ Grev C. Bernstorffs Depeche 3. August 1809 til Engeström. (Dansk Maanedskr. 1868. I. VI. 405). (Sen. Anm.)

Digitized by Google

Norge bortrevet ved Kielerfreden — uden Sværdslag. Fredrik den Sjette havde samlet en betydelig Hær i Fyen; men istedetfor at gaa den indbrydende Fjende imøde paa Halvøen, mente han at burde foretrække, som de officielle Blade udtrykte sig, „en imponerende Stilling" dennesides lille Belt ved Middelfart og Hindsgavl*). I Hovedstaden, hvor man siden 1807 var blevet spæget ved mange Aars Skuffelse og Ydmygelse, kogte det dog ved denne Lejlighed over, ihvorvel Stemningen vendte sig skarpest imod Kongens militære Omgivelse; om Adjutantstaben taltes der kun i én Tone. Men det var kun under fire Øjne, at Uviljen gav sig Luft; paa nogen offentlig Udtalelse var der ikke at tænke, og sagtens har Stemningen derfor hverken været ret almindelig eller ret alvorlig og vedholdende. Netop Fjortendedagen efter Fredslutningen indtraf Kongens Fødselsdag, den 28de Januar. I en af Stadens ansete Klubber, „det venskabelige Selskab", plejede denne Dag, ligesom andetsteds, at festligholdes ved Bal. Provst Gutfeld ved Holmens Kirke, Medlem af Selskabet, yndet som begavet Taler, tilbød Bestyrelsen, naar den vilde lade en Koncert træde i Ballets Sted, at ville tilføje nogle Ord, beregnede paa at anslaa de naturlige Strænge under Tids-

*) 58 Aar derefter har denne Tids Pinagtighed faaet sin aktmæssige Historie („Kampen om Norge i Aarene 1813 og 1814" af C. T. Sørensen): — en diplomatisk og militær Krigshistorie, i begge Henseender lige sørgelig. Den knusende Skrivelse fra den kommanderende General Prins Fredrik af Hessen, som ladet i Stikken var indesluttet i Rendsburg, til Svogeren Kong Fredrik d. 6. (2. Jan. 1814), bevæger sig om det Tema: „Gud forlade den, der raadede D. M. til at gaa bag Lillebelt! Han har opofret sit Fædreland, Armeens Ære og D. M.s Sikkerhed". (II, 107—8). (Sen. Anm.)

Digitized by Google

forhold af saa knusende Alvor. Det skete saaledes. Men Enden blev ligefuldt — Dansemusik og Vals. Kong Fredrik kom i al Stilhed tilbage til sin Hovedstad, og i de første Dage undgik de røde Fjederbuske at vise sig paa dens Gader. Men Aaret efter vendte Kongen tilbage fra Kongressen i Kiel. Efter alt, hvad der var gaaet forud, havde Kong Fredrik ikke kunnet finde sig vel i det monarkiske Broderselskab. Det gjaldt om at opnaa noget Vederlag for det ranede Kongerige; men det var ikke muligt til nogen Side at vække nogen alvorlig Opmærksomhed eller Interesse for Danmarks Anliggender. Den danske Konge vendte tilbage, efter et bekjendt Ordspil, „uden at have vundet nogen eneste Sjæl", men efter at have „vundet alle Hjerter". Det er dog rimeligt, at det skyldtes den personlige Nærværelse, at Tanken om at udslette Danmark af Staternes Tal blev opgivet. Derhos havde Hjemme-Bladene været overfyldte med Beskrivelse af de wienske Festligheder og af den Plads, Kongen af Danmark paa Grund af det oldenborgske Kongehuses Ælde havde indtaget ved Kanefarter, Festoptog o. s. v. Det var undskyldeligt, om et Folk i den dybtfornedrede Tilstand kunde finde et vist Velbehag ved den uskyldige Ophøjelse, og smukt, at Folket havde ligesaa levende Medfølelse med Kongens personlige Stilling, som det vidste, at Kongen følte med sit Folk; men det var ikke ganske naturligt, at Kongen nu ved Tilbagekomsten blev modtagen af Hovedstadens Befolkning som Triumfator, trukket af jublende Borgere fra Vesterport til Amalienborg. Jeg lægger her mindre Vægt paa Folkeberusningen — Sligt kan overgaa selv den ædrueligste Mængde —; Gjensynet har sin naturlige Ret, og Fredrik den Sjettes Personlighed bragte nu

Digitized by Google

engang til at glemme Kongen over Mennesket. Men hvad der forekommer mig sælsomt er, at jeg, — dengang i en Alder af 22 Aar, i en Familiekreds, hvor der blev talt frit og aabent, og hvor dog ikke Faa gik ind og ud —, ikke mindes noget alvorligt Sandhedsord om Forholdet imellem Skin og Virkelighed. Det var, som om Ulivssaarene paa éngang hørte op at bløde og smerte, fordi man havde Kongen igjen inden for Voldene *).

Mest paafaldende staar dog, ved at se tilbage paa min Ungdomstid, ja et langt Stykke ind i Manddomsalderen, Forholdet for mig imellem Dansk og Tysk i Hovedstaden. Først langt senere har jeg lært at kjende det alvorlige og mandige Forsøg, der i de første Aar af min Barndomstid (imellem 1790 og 1800) havde været gjort paa at paatale og i Gjerning haandhæve den danske Nationalitets Ret imod den indtrængte og fordringsfulde Tyskhed, fremfor alle af Slesvigeren Abrahamson, men ogsaa af P. A. Hejberg, Riegels o. a. Der kunde have været stor Grund til at fortsætte Bestræbelser i denne Retning, idetmindste til at bevare en Erindring og taknemmelig Paaskjønnelse af disse Mænd og deres Indlæg paa Nationens Vegne. Men først som Mand ere Abrahamsons ædle og vægtfulde Paamindelser komne mig for Øje. Hvor vanskeligt jeg end har ved at forklare mig det, — helst da jeg mindes

*) I Pavels's Dagbogs-Optegnelser 1815—1816 (udgivne 1866) læses: „Man har af Privatbreve eller danske Aviser set, at Kjøbenhavnerne ere blevne saa umaadelig glade over Hs. Majestæts Hjemkomst, at de have trukket hans Vogn fra Vesterport til Amalienborg. Han skal dog ved sit lange Ophold i Wien intet have udrettet undtagen at beholde, hvad han havde." (S. 112). (Sen. Anm.)

Digitized by Google

at have hørt Abrahamson nævne baade af min Fader og Moder med stor Agtelse som frygtløs og frimodig Kæmper for Sandhed og Ret —, maa jeg dog antage, at den skarpe og træffende Sandhedstale ikke blot er falden virkningsløs til Jorden, men at selv Erindringen derom har været udvisket, — og det paa en Tid, da selv Stenene maatte synes opfordrede til at tale. Det var en Tid, da Petri tyske Menighed endnu talte Kjøbenhavns fineste Selskab iblandt sine Medlemmer, og til den tyske Kirke — med dens to Sognepræster (foruden den tyske Præst ved Garnisonskirken og en fjerde ved Fredrikskirken paa Kristianshavn) og dens vidtløftige Bygninger til Præster, Præsteenker og Kirkebetjente, der indtoge et helt Kvarter — strømmede gjerne alt, hvad der ønskede at henregnes dertil; — „næsten alle Studerende søgte saa godt som udelukkende Præsten Marezoll i Petri Kirke“ *). De tyske Familier udgjorde en meget talrig Koloni og tillige en meget fornem og tæt sammensluttet Cirkel, hvor der dog villig aabnedes Adgang for danske Personligheder, der paa en eller anden Maade kunde benyttes som oplivende æstetisk Staffage (Baggesen, Oehlenschläger, Weyse, J. L. Heiberg). Disse Cirkler vare de egenlig toneangivende paa Smagens Enemærker, og danske Familier af højere Stand eller større Rigdom syntes ofte at tragte efter Skin af en vis Jævnbyrdighed ved at værge sig imod det udelukkende danske Præg. Den sidste tyske Hofpræst Christiani (død i Lüneburg) oprettede en Pensionsanstalt ude paa Vesterbro, ved Siden af Skydebanen. Hvad der var Elegant i Hoved-

*) A. S. Ørsted: Af mit Livs Historie. I, 18.

Digitized by Google

staden kappedes om at lægge den udsøgte Sands for højere Dannelse for Dagen ved at sætte deres Sønner i den kostbare Opdragelses- og Undervisningsanstalt, som var anlagt i fuldkommen tysk-filantropisk Stil. Der holdtes Rideheste og abonneret Teaterloge for de Unge, og de uniformerede Drenge syntes her at love en Junkerslægt, der vilde vide, fuldkommen uinteresseret, frigjort fra al borneret Nationalisme, at balancere paa Linje mellem Dansk og Tysk. Til at faa Pigebørnene oplærte og dannede i tilsvarende Stil var der ikke saa vel sørget, og tyske Guvernanter udgjorde derfor en Indførsels-Artikel, som var meget efterspurgt baade fra Herregaarde og fra Familier i Hovedstaden af finere Verdenstone. Dog var der fra Regeringens Side for saavidt sørget i denne Henseende, som der nogle Tiaar forinden (1773) var i Kristiansfeld indplantet en ren tysk Koloni midt i den ren danske Del af Slesvig. Det var en Anstalt, vel beregnet paa at fremme Fortyskningsarbejdet af den danske Befolkning. Lejligheden blev heller ikke forsømt til at aabne tyske Opdragelses- og Undervisningsanstalter for begge Kjøn, og i alle Dele af Danmarks Land fandtes der danske Forældre, som anbragte især Døtrene i den tyske Planteskole. Saa systematisk blev der i Hundredaarets Begyndelse arbejdet paa at udviske det nordiske Præg hos den opvoxende Slægt!

Og jeg maa bekjende selv at være voxet op i den Tro, at jeg paa en Maade havde to noget saa nær ligeberettigede Modersmaal. Min Fader var født (1759) i Karlum (Tønder Amt), hvor Faderen var Præst, senere forflyttet til Vilstrup (Haderslev Amt), hvor han døde

Digitized by Google

tidlig*). Han kom efter Faderens Død i Horsens Skole; men det Tyske vedblev at staa ham omtrent ligesaa nær som det Danske, og jeg kan ikke fordølge, at det var ham en synlig Glæde, hvergang han kunde faa Lejlighed til en tysk Samtale ved Besøg fra „Hadersleben“ eller „Apenrade“. Ogsaa bemærkede han med en vis Velbehagelighed, at Dronning Maria (Frederik 6tes Gemalinde) ved forefaldende Lejligheder behandlede ham som tysktalende. En yngre Broder af min Fader (Gottlieb Ernst) kom fra den dengang tyske Skole i Haderslev til Kiel, derefter til Altona, hvor han senere blev Rektor og Professor ved Gymnasiet. Med ham stod min Fader i uafbrudt Brevvexling, og denne blev lige til det Sidste ført udelukkende paa tysk — ikke alene fra min Farbroders Side, ihvorvel han var det Danske fuldkommen mægtig, selv var Lærer i Dansk ved Gymnasiet, men ogsaa fra min Faders. Det vil herefter ikke findes saa underligt, naar jeg lærte Tysk næsten samtidig med Dansk. „Campes Kinderbibliothek“ og „Basedow's Elementarbuch“ hørte til min tidlige Barndomslæsning. Det maa dog herved erindres, at danske Forældre havde i Begyndelsen af dette Hundredaar — med Undtagelse af en og anden Børnebog paa Gyldendals Forlag — ikke andre brugbare Bøger at give deres Børn i Hænderne end Oversættelser fra Tydsk: „Campe's Robinson og Amerikas Opdagelse“, „Thieme's Godmand“, „Salzmann's Børneven“ o. fl.; de svarede til Lafontaines

*) Min Oldefader Henrik Clausen († 1727) var Præst i Stenderup (mellem Haderslev og Kolding); hans Fader Claus Iversen Rafn, Raadmand i Kjøbenhavn, gift med en Datter af Henrik Fuiren († 1669). Slægten stammer fra Haderslev.

Digitized by Google

Romaner for den voxne Alder. En original dansk Børneliteratur skriver sig fra langt senere Tid. Det laa da nær nok, naar Forholdene ellers førte dertil, at søge tilbage fra dansk Oversættelse til tysk Original. Ved Nyaarstid blev Danmarks Hovedstad regelmæssig oversvømmet, som om det var en tysk Filial, af Taschenbücher og Musenalmanakker fra Leipzig, og de fandt rigelig Afsætning som Prydelse paa Damernes Toiletborde. Slige Træk fremhæver jeg ikke, som om de skulde savne deres naturlige Forklaring og Undskyldning, naar man sætter sig ind i Datidens Forhold; men, at der ikke fra nogen Side gav sig Følelse tilkjende for det Unaturlige og Fordærvelige i denne hele Retning, ikke fra nogen Side blev arbejdet, — saaledes som det dog tidligere var sket, — paa at aabne Øjnene, maa unægtelig synes at tyde paa en dyb national Hensunkethed. Selv Rahbek har i sine „Erindringer" kun opbevaret glædelige Indtryk fra sin syvaarige Lærervirksomhed i Kristianis Institut, — intet Ord om det Mærkværdige i den Tanke at lægge en Fortyskningsanstalt for den kjøbenhavnske Ungdom umiddelbart udenfor Kjøbenhavns Volde*). Om mig selv maa jeg vidne, at det først i moden Manddomsalder gik op for mig, hvor forsmædelig en Fremtid et Folk bereder sig ved at kaste Vrag paa sit Eget og leve af „Smuler fra Fremmedes Bord", hvilket

*) Rahbek selv staar i national Henseende som et karakteristisk Tidstegn. Han havde alvorlige tyske Anfægtelser. Hos Manden af det rene danske Blod og med det varme danske Hjerte var der i yngre Aar ivrigt Ønske om at faa „et dobbelt Fædreland", i Tyskland at „danne sig til tysk Skribent" (Erindr. 3, 231), og med „Skriget mod Tyskeriet" (!) kunde han aldrig sympatisere. Han valgte da ogsaa med sin Kamma, den danske Brud, at lade sig vie paa tysk af Marezoll.

Digitized by Google

Ansvar Forældre paadrage sig ved at forkvakle Tænkning og Tale hos deres Børn under fremmedfødte Lærere og Lærerinder, der gjøre dem fremmede for Fædrelandets Historie og for Folkets Natur. — Jeg skriver disse Linier (i Vinteren 1864) i en Stemning, der tynges og trykkes af en Fremtids-Udsigt for Danmark saa truende som nogensinde; men, naar jeg ser tilbage paa Tider, da Folket i Danmark har været i aabenbar hensygnende Tilstand, fordi det var paa Vej til at tabe Bevidstheden om sig selv, saa er det mig umuligt at tro, det skulde være Forsynets Tanke at lade det bukke under nu, da det i alle Tilfælde er paa Vej til at gjenfinde og gjenrejse sig efter en lang Dvaletid.

Ogsaa betragtet fra anden Side vil man have ondt ved nu at forestille sig, hvor det folkelige Liv dengang var fattigt, magert og ensformigt. Det kongelige Teater stod alene, gav kun Forestillinger fire eller fem Gange ugentlig (ikke Søndag og ikke Onsdag) og havde, indtil Oehlenschläger fremtraadte, mest tyske Oversættelser at byde: nu og da af Iffland eller Schrøder, men først og sidst af Kotzebue, som ogsaa i alle Tilfælde forstod at føre ud af de smaalige Forhold, hvoraf Livet var omspændt. Hertil kom endnu smaa franske Syngestykker; men Glanspunktet vare de i sin Art vistnok storartede Balletter af Galeotti med Schall's melodiske Musik. En Teater-Underholdning, som i endel Aar havde tiltrækkende Kraft for det mere dannede Publikum, var Deklamatorier især af Shakespeare's Oversætter, den yndede Skuespiller Foersom, hvis digterske Aand og sjælfulde Foredrag erstattede, hvad Naturens Gaver lode mangle; men der laa dog noget Skjævt og Forfejlet i den Tanke at ville vække Stemning ved at føre igjennem en Række af Digtninger, ganske forskjellige i

Digitized by Google

Indhold og Tone. Hofteatret gav en Tidlang Forestillinger af den dramatiske Skole, som dog bleve lidet besøgte; ved saa meget talrigere Besøg kunde derimod Maskeraderne sammesteds glæde sig. Dog maa „Morskabsteatret paa Vesterbro," en simpel Træbygning ligeoverfor Skydebanen, ikke her forglemmes; Casorti's uforlignelige Pjerrot gav Kjøbenhavnerne først Smag for den italienske Pantomime. Af offentlige Samlinger, der nu i rigt Maal yde baade Unge og Gamle Underholdning og Udvikling af Smag og Kundskab, kjendtes dengang kun Bibliotekerne. Af den kongelige Malerisamling opbevaredes en Del i utilgængelige Magasiner; en anden Del — om af de mest udsøgte? — var ophængt i en lang Indgangs-Corridor til „Kunstkammeret" (i den øverste Etage af den kgl. Biblioteksbygning), en broget Samling af enkelte Kunstarbejder og en Mængde Snurrepiberier, hvortil Adgangen maatte kjøbes dyrt. En Consul West havde i nogle Aar en Samling Malerier, som senere blev kjøbt til den kongelige Samling, udstillet for Offentligheden paa Hjørnet af Frederiksholms Kanal og ny Vestergade. Den blev sparsomt besøgt; men min Fader havde tit Glæde af at føre sin Ungdom derhen.

Til Sommerlivet hørte dengang hverken Landliv eller Landture endogsaa kun tilnærmelsesvis til Livet nutildags. Skovene havde, med Undtagelse af Kildetiden, kun sjældne Besøg, og Skovturen gik sjælden hinsides Dyrehaven. Strandvejen laa hen som dyb Sandvej, mest kun befaret af Rigmands-Ekvipager til de faa Landsteder paa den store øde Strækning; Hyrekuske lode sig kun ved rigelige Drikkepenge bevæge til at tage denne Vej. Den kjøbenhavnske Befolkning var saaledes indskrænket til Staden og den nærmeste Omegn, og endda var baade „lange Linje" og Søndermarken

Digitized by Google

afspærret, og paa Voldene var det efter 1807 ej engang tilladt at betræde Fodgangen langs med Brystværnet. Det var derfor en Række af ganske ubekjendte Udsigter til Kjøbenhavns Omegn der aabnede sig, da der blev anlagt Gangsti ovenpaa Brystværnet omkring Bastionerne. Rosenborg-Have frembød et mærkværdigt Skue. Fra tidlige Barndomsaar mindes jeg, hvorledes den sydlige Hovedgang (nu Kronprinsessegadens Grunde) løb langs med Bagbygningerne af Adelgade. Senere boede jeg de første Aar som gift Mand (fra 1821) i Kronprinsessegade, hvor jeg havde Haven og dens Økonomi daglig for Øje. Imellem de store Alleer fandtes der intet, der kunde kaldes Haveanlæg: kun hist og her forfaldne Hegn og indenfor dem Levninger af ynkelig lemlæstede Sandstens-Figurer; i den saakaldte Kugle-Gang umiddelbar langsmed Slotsgraven stod en Række kolossale Stenkugler paa lave Fodstykker. Kvartererne imellem Damegangen og Kronprinsessegade vare henlagte til Kjøkkenhave, til sine Tider ogsaa behængte med Vasketøj, stort og smaat, til Tørring paa Snore. Men i al sin Usselhed havde Haven Sommeren igjennem én Søndagstime sin glimrende Periode: Timen fra 1 til 2. I Kavalergangen var der da ikke en Jordplet at øjne; fra Ende til anden var den tæt opfyldt af pyntede Herrer og Damer, Familier eller Løsgængere, som i langsom afmaalt Passkridt bevægede sig, hilsende og konverserende, frem og tilbage, indtil Kirkeklokkerne gave Tegn til Opbrud. Om Eftermiddagen var der almindelig Folkevandring ud igjennem den trange Vesterport og Ravelinerne til Fredriksberg-Have*). Der gjentoges

*) Fra Haven i den gammelfranske Stil har jeg ingen anden Erindring end om de grøntmalede Lysthuse, der i en Halvcirkel

Digitized by Google

den stive Stads-Promenade frem og tilbage paa de tre Slots-Terrasser, medens der opførtes militær Musik paa Slottets Trappe, og de aabne Fløjdøre gave et Indblik til Overhofmarskal Hauch's Havesalon. Senere mod Aften flokkede det spadserende Publikum sig langsmed Havens Kanaler for at nyde Synet af den kongelige Families Baadefart, hvor Kong Fredrik selv styrede Kongebaaden; det gjaldt her om ved snild Manøvrering ad Gangstier og Gjenveje gjennem Busk og Krat at opnaa en Gjentagelse af det forlystende Skue saa mange Gange som mulig. Hvad der gjør den nærmeste Omgivelse af Hovedstaden oplivende og venlig, de tre Smaasøer, laa dengang ubenyttet hen. Man kunde med Besvær arbejde sig frem hen over de tilmed afspærrede Diger, som vare opkastede langsmed Søerne. Men Gangveje og Træplantning er fra langt senere Tid.

Naar det kjøbenhavnske Liv udenfor Hjemmet i de første Tiaar af dette Hundredaar saaledes ikke var rigt og frugtbart paa, hvad der kunde tjene til at udvide Synskredsen, hjælpe til et større og friere Blik paa Livet, saa lader noget Lignende sig uden Tvivl sige om Livet i mange andre store Stæder til samme Tid. En tør Prosaisme, en borneret Smaalighedsaand, velbehagelig og selvtilfreds i sin Fattigdom, var vistnok Tidens almindelige Særkjende; men vort Fædrelands og dets Hovedstads Historie i Hundredaarets første Del var en Lidelseshistorie saa sejpinende, lamslaaende og demoraliserende, som den ikke let kan opvises andetsteds. Krigen i sin aktive Skikkelse har, ved

---

modtoge de Spadserende ved Indgangen, og hvorledes Pavillonen i Havens Midte lyste ud i Alleen, naar Solen brød sig paa Vinduesruderne eller Kobbertaget.

Digitized by Google

Siden af alle sine Rædsler, store viljestyrkende Virkninger i Følge med sig. Det er ganske vist et Vidnesbyrd om Menneskeslægtens Syndighed, at intet kan i den Grad som Krigsførelse til Forsvar af Fædreland, Arne og Frihed vække til Anspændelse af alle Kræfter, til Selvforglemmelse og Fornægtelse af egoistiske Interesser, til redebon Opofrelse af dyrebare Goder. Et Glimt af denne aandelige Elektrisering fór i 1801 igjennem det danske Folk. Det staar levende for min Erindring, hvorledes mine Forældre hin Skærtorsdag kom uventet tidlig hjem fra Kirken, hvor min Fader havde afkortet sin Prædiken, da de første Skud fra Kongedybet rungede igjennem Kirken, og hvorledes jeg som otteaarig Dreng stod i Middagstimerne med min Fader paa Frue-Taarns Vægtergang og i Kikkerten betragtede vore Blokskibe gjennem Røg og Damp. Ogsaa til Drengen meddelte Indtrykket sig af hidtil ukjendte Stemninger, der forenede Alle som én stor Familie i Forherligelsen af Heltene fra anden April, i Ihukommelsen af de Faldne, i Omsorgen for de Saarede og de Efterladte. Men paa den korte Opblusning fulgte en lang Afslappelse. Kun dunkel var sagtens dengang Forestillingen om, at den heltemodige Kamp vilde have havt et ganske andet Udfald, dersom ikke det ubetimelige Magtsprog havde kastet sig ind imellem de Kæmpende; men saa meget føleligere for Alle blev Virkningen af Forbundet med Napoleon, der bragte Danmark paa Krigsfod med England og efterhaanden med hele det øvrige Europa, blev ødelæggende for vor Handel og Velstand og bragte os, som Følgesvend af den dengang endnu mere hadede end frygtede Friheds-Undertrykker, i en unaturlig Stilling til de øvrige Nationer, der førte bitre Tab, Smerter og Ydmygelser over os, og i Tyskland fremkaldte et

Digitized by Google

indgroet Nag til det danske Navn, der har sin Del i Fanatismen, som 40 Aar senere er fra den Side slaaet ud i klare Luer. Det er vanskeligt at forstaa, hvorledes Katastrofen af 1807 kunde komme som et Tordenvejr ved klar Himmel, efterat der fra flere Sider var kommet Advarsel til Regeringen om det optrækkende Uvejr, — og ikke mindre vanskeligt at forstaa, at man, naar man saa' sig overrumplet i fuldkommen uforberedt og forsvarsløs Tilstand, kunde lade det komme til den hensigtsløse Ødelæggelse af Hovedstaden. At man derefter kunde falde paa at dømme den kommanderende General (Peymann), der fandt sig forpligtet til ved Kapitulation at forebygge, at ikke den hele Stad blev forvandlet til en Grushob, som Landsforræder fra Livet, var en værdig Slutning paa det hele Jammerspil. Bombardementet selv oplevede jeg ikke, — vi vare fraværende paa et Besøg hos Onkelen i Altona, og fandt, hvor stærkt end Tilbagerejsen blev fremskyndet ved det første Nys om, hvad der forestod, Belterne spærrede af engelske Orlogsskibe; — men de endnu rygende Ruiner ved Tilbagekomsten staa tydelig for mig, deriblandt ogsaa Barndomshjemmet, min Faders Embedsbolig. Nu fulgte denne Række af pinagtige Aar indtil og langt ud over Napoleons Fald: en Krigstilstand uden Krigens Bedrifter, dens Nød og Farer (indtil Fjenden i 1814 væltede sig ind over Halvøen, men paa det Allersnareste blev kjøbt tilbage ved Kielerfreden), men med den lammende Ængstelse, hvormed vi saa' vor Skæbne knyttet til Kejsermagtens vippende Vægtskaal, og med alle de fule Følger af den passive Krig: Forsagthed og Mistvivl, Nød og Armod fjærn og nær. Det var disse Aar, der bebudede Statsbankerotten nærme sig med sikre Skridt. Operationen med at fabrikere

Digitized by Google

Penge uden Penges Værdi ved Hjælp af Papir og Kobberpresse fortsattes saa længe, indtil 150 Rd. stod lige med en Specie*), og den engelske Blokade afskar saaledes al Tilførsel, at Kjøbenhavn til sine Tider havde Udseende af en belejret Stad. Udenfor Bagerboderne saa's der om Morgenen lange Rækker, der opstilledes af Politiet, og Brødet var dertil mangen Gang saa slet, at det var Gjenstand for stor Attraa at faa Kommisbrød paa Kasernerne ved Hjælp af militære Bekjendtskaber. Livet var i hine Aaringer tilskaaret efter en Knapheds-Lov, om hvis Yderlighed man nuomstunder ikke er i Stand til at gjøre sig Forestilling. Det maa have været til Fortvivlelse dengang at være Familieforsørger; og hvor mange Embedsmænd dreves ikke dengang af den bitre Nød til at friste Livet ved onde Kunster, naar selv den skarpeste Skillings-Økonomi ikke slog til! Men at være ung i saadanne Tider er heller ikke lysteligt.

Dog straaler der midt i dette skumle Mørke et Lyspunkt klart og livsvækkende gjennem alle de klamme, døsige Taager. Det er mig uforglemmeligt, da i Vinteren 1807—8, den allerstrængeste Tid, Oehlenschlägers „nordiske Digte" kom i vore Hænder, Fortalen dateret Paris 1807. Den opvoxende Ungdom havde hidtil været henvist til den poetiske Kost, for en stor Del rimet Prosa, der forelaa udstykket i smaa Portioner i Rahbeks „Læsebog". „Thors Rejse til Jothunheim", „Baldur hin Gode" har sagtens den-

*) I sine „Dagbogs-Optegnelser" (S. 6) beretter Pavels, at han, ved at opgjøre sine Embedsindtægter som Slotspræst i Kristiania i dansk Kurant, fik en Sum af 36,137 Rd. — Ved et Spillebord i Kristiania „skal der nylig paa en Aften være af en Person tabt eller vundet 96,000 Rd. d. K." (sammest. 72.)

Digitized by Google

gang ikke forefundet den rette Sangbund; thi den nordiske Mytekreds var os endnu fremmed. Men i „Hakon Jarl" stod en mægtig, gribende Virkelighed, fremmanet ved den poetiske Tryllestav, i Højhedsglans, der henrev os Alle; Oldtidens Kæmpeskikkelser stod her lyslevende for os, — og det midt i Ydmygelsens og Fornedrelsens bitreste Tid —, i storslaaet Gjerning og malmfuld Tale. I Skolen vare „Hakons" Monologer Yndlingsnummerne i Deklamationsøvelserne, som dreves i øverste Klasse med stor Lyst. Senere, da Ryge optraadte som Hakon og Palnatoke (1813), blev Virkningen fuldstændig. Hvad Skuepladsen dengang var og hvad den virkede — som det eneste Sted, hvor Livet traadte synligt frem i store, opmandende Træk, lader sig nu ikke gjøre indlysende under saa grundforandrede Forhold.

I Studenterverdenen, — jeg taler her om Hundredaarets andet Tiaar, — var der visselig ikke Mangel paa flittigt Studium, selv paa virkelig videnskabelig Alvor og Interesse. Hvor Livet endnu stod afskaaret fra de offentlige Anliggender, og lokkende Adspredelser i alle Retninger vare knapt tilmaalte, var der for saavidt gunstige Forhold for et uforstyrret Studereliv. Det urolige Flagreliv, der nu har afløst hine Dages studerende Stilleliv, kan let nok forklares, men ikke dybt nok beklages. Vel var Manduktionen, dette mystiske, dybt rodfæstede Uvæsen i vort Studenterliv, dengang i fuld Flor, dreves vel ogsaa dengang i endnu mere skoleret Form end nu; men af de Dygtigere blev denne Krykke forsmaaet. Mit Studenteraar (1809) tilførte Universitetet et Antal Unge, som tidlig vakte Forhaabninger: J. Bredsdorf, C. David, C. Flor, J. L.

Digitized by Google

Heiberg, P. Lemming, C. M. Lunding, Kolderup Rosenvinge, P. Thrige, C. Zeise o. fl., og i Rus-Aaret bleve Treschow's filosofiske, H. C. Ørsted's fysisk-kemiske Forelæsninger og Sverdrup's Foredrag over Aristofanes's „Skyer" hørte ikke blot med uafbrudt Stadighed, men med levende Interesse. Den ærværdige Treschow med den prægtige skaldede Isse og de lynende Øjne, — Arkimedes's Hoved i Rafaels „Skole i Athen" har stadig mindet mig om ham, — var Gjenstand for stor og almindelig Paaskjønnelse. Da Kristiania-Universitetets Stiftelse drog ham ud af en rig Virksomhed tilbage til Fædrelandet, toge de kjøbenhavnske Studenter Afsked paa den festligste Maade, og med virkelig Sorg saa' de ham drage bort, skjønt der i hans Eftermand Sibbern vandtes en mere selvstændig og original Tænker. Treschow saa' aldrig Kjøbenhavn mere; men jeg véd igjennem den gifte Datter, som kom tilbage her, at han fastholdt Mindet om den Studenterflok, der havde sluttet Kreds om ham hernede. Allerede to Aar tidligere (1811) var selve Oprettelsen af det norske Universitet bleven festligholdt med stor Højtidelighed i Gjethusets Sal. Der holdtes Taler af Prins Kristian i Kunstakademiets Navn, af Schimmelmann i Videnskabernes Selskabs, af Baggesen i Kieleruniversitetets, hvor han var Lektor i dansk Literatur.

Hele Universitetskvarteret laa i Grus efter Ødelæggelsen 1807, og blev liggende fra Aar til Aar uden Udsigt til at se Tomterne udfyldte. Forelæsningerne holdtes i midlertidige, uhyggelige Læsestuer, tildels i enkelte levnede Professorboliger eller i lejede Lokaler, deriblandt i Ehlers's Kollegiums Auditorium paa anden Sal. I Rus-Aaret maatte der daglig vandres i skyndsomme Skridt fra

Digitized by Google

Kommunitetsbygningen paa Nørregade, hvor nogle Auditorier vare bragte tilveje, til Østergade, hvor H. C. Ørsted havde sit fysiske Kabinet i Athenæums nuværende Bibliotekslokale, og derfra (for de Teologistuderendes Vedkommende) tilbage til Studiestræde, hvor Nik. Kall i sit Hjem, senere Ørsteds Embedsbolig, holdt den hebraiske Forelæsning.

De akademiske Højtider maatte en lang Række af Aar nøjes med det uhøjtideligste Lokale, der kan tænkes: den gamle, forfaldne Regentskirke, og det maa tilstaas: noget Uhøjtideligere end det, der foregik inden dens Mure, kunde heller ikke tænkes. Oplæsning af en latinsk Tale maatte gjøre Fyldest, uden nogensomhelst Indfatning; selv den allertarveligste Sang fattedes. Først senere hen lykkedes det nuværende Prof. Berggreen's ufortrødne og opofrende Nidkjærhed at faa bødet paa Fattigdommen ved at samle og indøve Sangstemmer. Ved Fredrik den Sjettes Kroningsfest (1815) og Reformationens Jubelfest (1817) maatte Universitetet endnu laane Hus i Trinitatis-Kirke til Doktor-Kreationerne, som dengang endnu fuldbyrdedes med den nedarvede, i sig selv betydningsfulde, først i vore formsky Tider opgivne, Symbolik i den aabnede og tillukte Bog, Ringen og Doktorhatten.

Det første akademiske Aar faldt dengang og endnu længe derefter i to halvaarlige Kursus, fælles for alle Studerende: et filologisk med Forelæsninger i romersk og græsk Filologi og Mytologi, Hebraisk, Historie og Matematik, og et filosofisk med Forelæsninger i Astronomi, Fysik, teoretisk og praktisk Filosofi (Moral). I Høresalene saa' den Tids studerende Ungdom sig i umiddelbar Berøring med to Tidsaldere, repræsenterede i nogle alderstegne

Digitized by Google

Professorer med alle Mærker af en tilbagelagt Tidsalder, og i nogle unge Mænd, der bare os Luftningen af en fremgryende Tid imøde. Den lærde Abraham Kall og Broderen Nikolaj Kall vare paa Katedret lige ulystelige og ufrugtbare. Til Matematikeren Wøldike søgte kun saadanne Studenter, som uden Læsning vilde have Sikkerhed for god Examenskarakter; de staaende Priser for denne Artikel vare vitterlige for Alle, og den gamle Mand bødede for det Forhold, hvori han havde stillet sig til sine Examinander, ved at maatte finde sig i Uordener, som nu vilde synes utrolige; de lystige Fættere i Studenterskaren dreve i hans Forelæsningstimer Kaadheden til det Yderste. De mere ærekjære Studenter hørte Matematiken hos Jakob Wolf, en Mand af udpræget matematisk Tørhed, men af almindelig erkjendt Hæderlighed i Karakteren. En ydre Personlighed, som vel kunde bringe den raillerilystne Ungdom i nogen Fristelse, var Astronomen Thomas Bugge. Han var i den Grad hjulbenet, at enhver Hund af Middelstørrelse kunde bekvemt passere Buen imellem hans Ben. Han red endnu som gammel Mand, og han var som skabt dertil; Benene sluttede paa det nøjagtigste om Hestebugen. Men han var baade i sin Behandling af Videnskaben vistnok ikke dybtgaaende, men tiltalende og behagelig, og i hans hele Maade at være paa var der en fransk Finhed og Slebethed, hvorpaa han synlig satte Pris, og som ikke forfejlede Virkningen paa de Studerende. Det hændte sig i en Forelæsningstime, at han blev kaldt ud ved Besøg af en fornem Fremmed. Fraværelsen blev naturligvis benyttet paa højst ungdommelig Maade. Ved Tilbagekomsten i Auditoriet vare hans Ord disse: „Mine Herrer! det var en fransk Diplomat, som gjorde mig Æren af sit Besøg; ved

Digitized by Google

Bortgangen ytrede han, at min Hestestald nok fandtes i Nærheden; jeg maatte svare med Rødmen: Min Herre! det er Kjøbenhavns studerende Ungdom.“ Det var Ord, der sloge ned.

Men overfor disse mosgroede Hoveder stode som nylig tiltraadte, „overordenlige“ (overtallige) akademiske Lærere Fysikeren Ørsted, Grækeren Sverdrup og Historikeren Engelstoft. Det var hyppig Tilfældet med H. C. Ørsteds Beregninger paa Tavlen og endnu hyppigere med hans Experimenter, at det forønskede og forventede Facit ikke vilde komme ud; men det Liv, hvormed han levede i Gjenstanden, han foredrog, meddelte sig uvilkaarlig til Tilhørerne, og i al sin Uro og tekniske Ubehjælpsomhed var Foredraget højst opvækkende og fængslende. Sverdrup læste over en Tale af Æskines og over Aristofanes's „Skyer“. Hans Foredrag over den græske Komedie var ren Forlystelse, den mandige Djærvhed og den tørre Humor af lige stor Virkning. Engelstoft var fuld af spillende Liv og aandfulde Blik paa Begivenhedernes Løb og indre Sammenhæng, medens dog hans Foredrag savnede Orden og Afrunding. Af ganske egen Virkning var hans ramjyske Udtale, synderlig naar han, som han yndede, kom ind paa det franske Maal. — Imellem den gamle og den unge Slægt stode endnu to Mænd, efter Aar henhørende til den sidste, i Væsen og Færd nærmende sig til den første: Teologen Peter Erasmus Müller, en Mand med klassisk Dannelse og Urbanitet, som foredrog Moralen med Klarhed og Skarpsindighed, men livløst og tørt, og Filologen Børge Thorlacius, en gammel Ungmand, som næppe nogensinde havde havt en Ungdomstid under Faderens, Rektor Skule Thorlacius's strænge Tugt. En stor Blyhed og Forlegenhed

Digitized by Google

havde han taget over med som Mand, og, naar han paa Katedret stundom vilde gjøre Vold paa sin Natur ved at skrue sig op i en patetisk Tonart, undgik Foredraget ikke at falde ind i det Komiske.

Men det, hvorpaa det i Studenterverdenen manglede først og sidst, var et egentligt Studenterliv, en Sammenslutning af Studerende af de forskjellige Videnskabsfag, af ældre og yngre, af Danske og Norske, Kjøbenhavnere og Provinsialister, et Samliv til Underholdning og indbyrdes Paavirkning, beregnet paa de Studerendes særlige Tarv, fornemmelig paa deres, som, uden Tilhold i Familielivet, let maatte være udsatte for i den store Stad at blive førte paa Afveje. Ogsaa hos den, der saadan som jeg — uden Tvivl mere end godt og ønskeligt — var indvoxet i Familielivet, vilde et akademisk Fællesliv have været af velgjørende Indflydelse. Nu henlevede jeg mine Studenteraar temmelig ene staaende; som nærmere Omgangsvenner véd jeg kun at nævne Lunding, min trofaste Skolekammerat (tidlig død som Universitetsprofessor i Lægevidenskaben), Lemming (død paa Udenlandsrejse i Spanien), Estrup (senere Direktor i Sorø) og Thrige (død som Overlærer i Roskilde). Som Følge af det tilbagetrukne Liv er jeg mindre end de Fleste i Stand til at tegne det daværende Studenterliv i det Enkelte; men saa meget er vist, at det faldt ud i enkelte Smaagrupper, netop fordi der manglede et forenende Punkt. Til en saadan enkelt Gruppering hørte jeg ogsaa i mine Kandidataar i det saakaldte Lycæum, hvor der efter Datidens Skik disputeredes paa Latin over fremsatte Teses. Vi samledes, omtrent tolv i Tallet, — deriblandt Medicinerne Bang og Howitz, Matematikeren Krejdal, Teologerne Dahl (senere i Kristiania),

Digitized by Google

Brødrene Dichmann, Bredsdorf, Fogtmann, Lemming, P. Møller, — engang ugentlig paa det fordums Auditorium paa Ehlers's Kollegium og bleve undertiden samlede ved et fælles Aftensbord paa et Alumnusværelse. Selskabet har endnu bestaaet i mange Aar efter den Tid. For et ikke ringe Antal Studenter var der imidlertid et Foreningspunkt tilstede i Regentsens Fællesbolig. Men for Betydningen som saadan var der dengang fra Bestyrelsens (det teologiske Fakultets) Side ringe Sans og Omhu, og hos Befolkningen selv var der endnu ikke vaagnet Trang til et Fællesliv med virkeligt Studenterpræg. Ikke engang paa en fælles Læseindretning var der tænkt, ligesaa lidt paa nogen Sangforening til firstemmig Sang, og Aftensamlingerne, som fandt Sted i den saakaldte Økonomus's Lejlighed. antoge ikke sjælden en Karakter, der uvilkaarlig bragte til at betegne Samlingslokalet med Navnet „Regentskroen". Nyerup, den trediveaarige Regentsprovst (indtil 1829) var den elskværdigste Mand, særlig en faderlig Studenterven og almindelig elsket som saadan; men den liberale Humanitet manglede sin Modvægt, som nu og da savnedes stærkt hos den Foresatte. Selve Studenterboligerne i den gamle, fra først af lidet hensigtsmæssig indrettede, Bygning manglede dengang al Hygge; for Renligholdelse og Opvartning var der sørget ligesaa ufuldkommen, og det var naturligt, at Livet og Tonen indenfor de fire Vægge ikke altid kunde værge sig imod et tilsvarende Præg.

Det er først fra Hundredaarets tredje Tiaar, at et virkeligt og frugtbart Samfundsliv i Studenterverdenen kan dateres. Fra denne Tid hævede Regentslivet sig, som Følge af forskjellige Reformer baade i det Ydre og det Indre, der fandt Understøttelse i et samtidig mere bevæget

Digitized by Google

og fremad stræbende offentligt Liv, til et højere Punkt, — foreløbig dog mest i æstetisk Retning. Studentersange begyndte at afløse de almindelige, ensformige Drikkeviser, en flerstemmig Sang det tidligere Unisono. Regentsens Tohundredaarsfest fejredes den 1ste Juli 1823 i den med farvede Lamper rigtoplyste Gaard under den skjønne Lind ved en Fest i ædel Studenterstil. Fra Rundetaarn lyste Kristian den Fjerdes brændende Navneziffer ned til de rødbrune Mure, og Mindebægeret tømtes her for den kongelige Stifter til Zahle's og Berggreens Sang: „Kong Kristian lagde ned sit Sværd."

Men allerede tidligere var Studenterforeningen bleven stiftet (i 1820). Ogsaa Tanken herom undfangedes eller kom dog først for Lyset ved et sommerligt Gilde under Regentsgaardens Lind i Kr. Winthers Sang: „Her under Nathimlens rolige Skygge vil vi, o Frihed! dit Tempel opbygge." Fra flere af de ældre Professorers Side vakte Iværksættelsen Modstand eller lønlig Frygt, og Foreningens Dannelses- og Udviklingshistorie i de første tyve Aar er foregaaet under adskillig Besværlighed, forøget ved indbyrdes Rivninger. Men den er ikke blot i Studenterlivets Historie bleven af stor Betydning, men ogsaa for Fædrelandets og Nordens Kulturliv: Sammenslutningen med Stammefrænderne i Sverrig og Norge har her havt sit første dybt indgribende Udgangspunkt; i begge Henseender kan Ploug's Muse og hans opofrende Virksomhed ikke nok paaskjønnes. Treogfyrretyve Aar efter Stiftelsen kunde Studenterforeningen drage ind i sin egen skjønne Bolig, den 17de April 1863. Det festlige Hverv at indvie det nye Studenterhjem blev overdraget mig som Foreningens Æresmedlem, og det var med et

Digitized by Google

tankefyldt, sammenlignende Blik paa Studenterlivet fordum og nu, at jeg udtalte det Ønske, „at disse Mure maa se et sundt, et blomstrende, et frugtbart Liv udfolde sig til Ære for Sønnerne, til Glæde for Fædrene, til Held for Fædrelandet." Der kan være Tider, — saaledes netop nu (i 1874—75), da jeg sysler med dette Arbejde for sidste Gang, — da Foreningen kunde synes at mangle den fornødne Modvægt imod de vildledende Svingninger udenfra; men Fastheden i Udviklingsbevægelsen vil med Guds Hjælp, ved understøttende Medvirkning af Ældre, vindes tilbage.

Til Studenterlivet i denne Tid henhøre imidlertid et Par Livsytringer, som i al deres ungdommelige Umodenhed tyde paa en Flagren med Vingerne. Da vor Sydgrænse truedes i Efteraaret 1813 med Indfald af de forenede Hære efter Napoleons Fald, opstod en alvorlig Tanke hos et Antal Studenter om at drage over til Hæren, i Haab om at kunne udøve en moralsk styrkende Indflydelse. Det var Grundtvig, fra hvem Tanken uden Tvivl udgik, eller som i hvert Fald gav den Skikkelse og Næring. Paa det Ehlers'ske Auditorium holdtes et Par Aftener Forsamling, hvor Planen syntes at finde varm Tilslutning, indtil det snart viste sig, at den hele Krigsrustning var intet videre end en Sæbeboble. Fem Aar senere (1818—19) falder „de Tolv's" alvorlig mente og kamprustede Optræden for Oehlenschläger imod Baggesen. Ganske vist var Foretagendet mere velment end velbetænkt; Udæskningen til en Disputationsakt om Baggesens kritiske Grundsætninger og æstetiske Kundskaber var vel skikket til at sætte vore Landsmænds allerede dengang fremtrædende Hang til at opløse det Alvorlige i Railleri og Persiflage i Bevægelse. Men for

Digitized by Google

Ungdomsalderen var ingen anden Stemning naturlig end levende Harme over at se den store Digter, til hvem hele Norden stod i uafbetalelig Gjæld, behandlet som et udbrændt Lys, fordi han for en Stund var sunken hen i Slummer over ubetydelige Lejlighedsarbejder; — hvor tidt staar ikke Goethe som forladt af sin Digtergenius! „Nordens Guder" (1819) viste Digterlyset brændende i ren og straalende Glans. At den Baggesenske Kritik ikke kunde finde Indgang her med sit spillende Vid og sin mangengang træffende Skarpsindighed, viser kun, at den studerende Ungdom dengang var, som den skulde være: ungdommelig, skikket til at begejstres for sine Idealer, ikke til at haandtere kritisk Alenmaal og Vægt. Jeg gad vide, hvilken Ungslægt der udfylder sin Plads naturligst og værdigst: den, som dengang gav sig beundrende hen til den store Digtergenius, eller den, som nutildags kun har Beundring for det kritiske Skarpsyn, der véd at docere vidt og bredt, hvad den rige Genius, med al sin Rigdom og Fylde, ikke har været, og det i en Tid, da hans mægtige Orgelpoesi er bleven afløst af den uskyldigste Smaakvidren! — Personligt stod jeg iøvrigt udenfor Striden, — en Følge uden Tvivl af mit ringe Samkvem med Studenterverdenen.

Vender jeg nu Blikket til min egen Livshistorie, og betragter jeg dens tidligste Afsnit i Forbindelse med den senere Fortsættelse, da er Modsætningen mig paafaldende imellem de nordiske Universitetslærere og de fleste tyske Akademikere, hvor ikke alene Ungdommens og Manddommens Aar ligge, hvad Livs-Scenen angaar, langt borte fra hinanden, men hvor Hus- og Embedslivet falder

Digitized by Google

i flere skarpt adskilte Afsnit, fordelte ikke blot imellem forskjellige Universitetsstæder og højst forskjelligartede Forhold, men imellem forskjellige Stater og Statshøjheder. Der kan ganske vist i dette skiftende Liv være noget meget fremmende for Udviklingens Frihed og Flersidighed; men der maa paa den anden Side — ifølge det naturlige Vexelforhold imellem det indre Liv og de ydre Livsforhold og Omgivelser — komme noget Usammenhængende ind i Livets Gang, en Delthed imellem mange Interesser, fornemmelig en Løshed i den fædrelandske Bevidsthed; mangengang maa der vel ogsaa, ved Ombytning af den gamle Livs-Scene med den nye, følge Savn, som ikke senere blive erstattede. For mig er det hele bevidste Liv bundet til Fødelandets Hovedstad; der er Strøg i det gamle Kjøbenhavn, hvor en Gang igjennem Gaderne fører en hel Historie frem for min Tanke om gjennemgaaende Omstøbninger, eller hvor den kalder Minder frem om mange forskjellige Optrin, mange forsvundne Personligheder. Fra Maribo, hvor jeg er født 22de April 1793, og som min Fader forlod 1796, har jeg ingen Erindring tilbage, — vel derimod fra Kallundborg (hvor min Fader var Præst i ét Aar, indtil han af Konsistorium som Kirkepatronat blev kaldet, (1797) til anden Kapellan ved Frue-Kirke i Kjøbenhavn): — vel ikke om Esbern Snares enestaaende femtaarnede Kirke, men derimod om Jernristen, som førte ind paa Kirkegaarden, og som for mig stod som Faldgrube for de smaa Barnefødder, — ikke om Slotstomten, men vel om „Ladegaarden", hvor en venlig Familie (Kommandør Stubs) residerede, og hvor de smukke voxne Døtre kjærtegnede Præstens Smaabørn, — ikke om Havnen og Skibene, men vel om Roture mellem Sivene i en

Digitized by Google

lille, nu tilgroet Sø („Munkesøen"), og fremfor Alt om Præsteboligen, Naboens Trappe og den hele Omgivelse. Ved et Besøg i Byen 54 Aar derefter kunde jeg med fuld Bestemthed finde og gjenkjende den hele Lokalitet ved den saakaldte „Lindegaard". — Fra 1797 til 1807 havde min Fader sin Embedsbolig paa Hjørnet af Frue-Kirkeplads og Lille Fiolstræde (hvor nu Forbygningen til Universitets-Biblioteksbygningen), med den mægtige Kirke og dens trekronede Spir for vore Vinduer, med Kirkegaarden, Børnenes sædvanlige Legeplads, og den skyggefulde Kirkegaardsgang, der som offentlig Vej for Gaaende løb langsmed Kirken ud ved Hovedportalen til Nørregade. Fra 1808 beboede min Fader, da Provsteboligen ikke var gjenopført efter Bombardementet, indtil 1838, da han nedlagde Embedet, den tilbagestaaende Præstebolig i Lille Fiolstræde, som tilsidst maatte give Plads for Biblioteksbygningen.

Som Spor af de store kjøbenhavnske Ildebrande 1794 og 1795 mindes jeg kun de tre store Ruiner: Kristiansborg, — hvor Kjældrene, indenfor Vinduer med Glas- og Papirsruder imellem hverandre, endnu i min Barndomstid maatte afgive Rum for den fattigste, husvilde Befolkning, — Vajsenhusets og dets Kirkes Mure paa Nytorv, hvor nu Raadhuset er opført, — og Nikolaj-Kirke*). Slot og Raadhus have vi set rejste paa ny; men for Hovedstadens ældste

*) Noget dunklere staar det for min Erindring, at Kjældrene i Charlottenborg Slot brugtes til Politiarrester, og den oprindelige Havesal i Slottet (senere Atelier for Thorvaldsen) afbenyttedes som Politikammer, hvor der afholdtes Forhør, særlig over en, den Gang meget omtalt og i Gadeviser besungen Person: „Mestertyven Per Mikkelsen".

Digitized by Google

Kirke, hvor den evangeliske Lære først har lydt, og hvis stærke Mure og Piller kun trængte til at overhvælves, var det dengang ikke muligt at faa Interessen vakt.*) Paa alvorlige Forsøg fra private Mænds Side manglede det ikke; men uden nogen Understøttelse ovenfra eller i den offentlige Mening maatte alle Bestræbelser blive dødfødte. Nedbrydningen af de gamle, ærværdige Mure for at faa et Slagtertorv indrettet paa selve Kirketomten staar som talende Minde om Sansen for det Hellige og Sømmelige hos den Tids Regering og Folk.

Universitetskvarteret havde den Gang endnu bevaret Karakteren af en egen Alderdommelighed, et bestemt kirkelig-akademisk Præg. De fordums Kannikeboliger vare afløste af Præste- og Professorresidentser i sammenhængende Række fra Frue- til Trinitatiskirke, — alle (med Undtagelse af de beskednere Kapellanboliger) byggede efter samme Model, bredende sig med stor Rummelighed og med Mærke

*) „Strax efter Nikolaj-Kirkes Brand vare alt Forslag gjorte om Menighedens Nedlæggelse. Kammerpræsidenter, Politimester, Kjøbenhavns Præster gik omkring som brølende Løver og søgte at opsluge den". — „I 1808 indgave 30 af Menighedens hæderligste Mænd en Ansøgning om at maatte opbygge Kirken, samt i den Anledning at lade Kollekt omgaa i Norge og Danmark. Herpaa svaredes: at, inden Noget kunde bestemmes, maatte Menigheden selv erklære, hvor meget den vilde bidrage. Menigheden inddeltes i 10—12 Distrikter, og tilligemed Præster og Kirkeværger udvalgtes nogle af Sognets bedste, for Sagen mest deltagende Mænd til at gaa om hver i sit Distrikt med en Subskriptionsindbydelse. Næste Dag begyndte vor Vandring; men, da den første Formiddag var forbi, gik jeg siden hver Dag til denne Vandring som til min Død. Uhøflighed og aabenbar Uvilje fandt vi vel ej, men Lunkenhed overalt; jeg ønskede mig tusinde Mile borte". Se C. Pavels: Autobiografi 1866, S. 162, 163 ff. (Sen. Anm.)

Digitized by Google

af økonomisk Velstand. alle med betydelige Gaardsrum, Stald og Vognremise, flere af dem med betydelige Haver og Træer fra Forfædrenes Tid. Den hele Levning af en minderig Fortid er nu udslettet, — som enhver anden i det sørgelig-moderne Kjøbenhavn, hvor Kristian den Fjerdes Bygninger næsten betragtes som Oldtidsbygninger; men jeg kan afridse dette quartier latin med topografisk Nøjagtighed. Til min Faders Hjørnebolig stødte, langs med Frue-Kirkeplads, umiddelbar den store Provstegaard (Bast, senere Plum) og umiddelbar til denne Indkjørselsporten til Astronomen Thomas Bugge's Professorresidents, som laa dybt inde i Gaarden med en fortrinlig Have. Derpaa fulgte Universitetsporten, i den allersimpleste Stil, Indkjørsel til „Studiegaarden", der var endel rummeligere dengang end nu; thi ud til Kirkepladsen var alene en Mur med en lille Pedelbolig og dertil hørende lille Haveplads. Den egentlige Universitetsbygning bestod blot af en to Etages-Bygning, forsiret med et lille Klokkespir, som forbandt Indkjørselsporten med Konsistoriebygningen (for en Del paa samme Grund som den nuværende Universitetssal). I denne Bygning fandtes Festsalen ovenpaa, et Par Høresale tilligemed det anatomiske Teater nedenunder.*) Andre Auditorier fandtes i Kommunitetsbygningen, efterat Fællesspisningen for Kommunitetsalumnerne var ophørt; — paa første Sal var, ligesom nu, det mineralogiske Musæum og Bolig for

*) Efter den Beskrivelse, som Dr. H. Rørdam giver af „det nye Byggeforetagende i Studiigaarden" (udført i Begyndelsen af Kristian d. 4des Regering, indviet den 26. Juni 1601 ved Tale af Universitetets Rektor, Dr. Niels Krag) har denne Bygning havt den samme Fordeling: auditorium superius og inferius. (Kbh. Universitetets Historie. III. S. 129—137.)

Digitized by Google

sammes Bestyrer. Kommunitetsbygningen blev som bekjendt forskaanet af Ilden i 1807, ligesom Konsistoriebygningen, der med sin hvælvede Celle-Indgang og sine hvælvede Kjældere og Granitsøjler staar tilbage som eneste Levning af den katolske Bisperesidents, og min nuværende Bolig, som dengang beboedes af Kommunitetets Regnskabsfører (kaldet Økonomus), Konferentsraad Holtermann, tillige Assessor i Højesteret. Store Kannikestræde fra Fiolstræde ned imod Rundetaarn var paa begge Sider af Gaden indtil Kollegiebygningerne (Ehlers's og Borch's og Regentsen) optaget af Professorresidentser: paa den nordre Side boede i Hjørnegaarden af Fiolstræde, forhen Holbergs Bolig, Teologen Klaus Fris Hornemann, derefter (i Pontoppidans tidligere Bolig) Matematikeren Jeremias Wøldike. Paa søndre Side, nu Metropolitanskolens Hjørne, boede Filologen Jakob Baden, og efter hans Død Medicineren Fredrik Ludvig Bang; derefter fulgte, paa Hjørnet af lille Kannikestræde, Juristen Obelitz*), og i de to Residentser, som overlevede Bombardementet, men af hvilke den ene beklageligvis er bleven solgt, Konferentsraad Moldenhawer, senere Medicineren Schumacher, Teologen Fredrik Münter, og, efter dennes Udnævnelse til Biskop, Astronomen Bugge. I lille Fiolstræde hen imod Klædeboderne (dengang „Skindergade") havde den syvende Professorbolig sin Plads:

*) Jeg ser af Werlauff's efterladte Optegnelser (Hist. Tidsskr. IV. 2. 1877), at han henlægger Obelitz's Embedsbolig til det østre Hjørne af store og lille Kannikestræde. Men selv overfor den store Autoritet kan jeg ikke opgive den bestemte Erindring: at den var beliggende paa det vestre Hjørne, umiddelbar Nabo til Badens.

(Sen. Anm.)

Digitized by Google

Filosofen Børge Risbrigh's. Metropolitanskolen, dengang benævnet „Frue latinske Skole", laa, hvor nu den „Soldin'ske Stiftelse", med Bolig for Rektor og tre Overlærere; Legepladsen stødte umiddelbar op til Kirkegaarden. Foruden de syv nævnte Residentser var der endnu to, beliggende i Studie- og St. Pederstræde med Gaardspladsene stødende op til hinanden, og dengang beboede af Brødrene Abraham og Nikolaj Kall. Begge Bygninger ere nu overladte den polytekniske Læreanstalt og den fysiske Instrumentsamling.

Til Drengens allertidligste Bekjendtskaber hørte ganske naturlig de „Højlærde", som jeg daglig saa' vandre imellem deres Besiddelser og Universitetet: den værkbrudne Jakob Baden, støttet paa Tjenerens Arm, den gamle Risbrigh, temmelig jeronimusagtig, med høj guldknappet Stok, senere med det smalle Ordensbaand hængende langt ned ad Brystet, — Ansigtet som skaaret ud i Træ. Zirligt og opbyggeligt var det at se Biskop Balle skride i gravitetisk Processionsgang fra Bispegaarden ned ad Kannikestræde, — aldrig uden i den lange Kjole (han ejede, hed det, ingen anden Dragt), med trekantet Hat paa den treradbuklede Paryk og store Sølvspænder i Skoene, men med det milde Udtryk, — lidet af Prælaten, men meget af Patriarken. Om Sommeren nøjedes han ofte med Parykken som Hovedbeklædning, medens han bar den trekantede Hat eller Baretten i Haanden*). Mange kjøbenhavnske Borgermænd

*) Naar Balle prædikede i Frue-Kirke for nogen af de kongelige Herskaber, (Kristian den Syvende var afrettet til at agere Tilhører), gik der en tredobbelt Reverents forud: naar han naaede saa højt op paa Trappen, at de høje Hoveder bleve synlige, naar han stod paa det øverste Trin, og endelig naar han traadte frem paa Prædikestolen. Det blev betragtet som et ikke ube-

Digitized by Google

have sikkert rystet paa Hovedet ved Synet af Balles Efterfølger Münter, naar han, med begge Hænder i Baglommerne af den graa Frakke eller i Frostvejr gjemte i en Muffe, uden Holdning og med ilsomme Skridt mere løb end gik hen ad Gaden. Som en slaaende Modsætning til den hele danske Jævnhed staar det endnu levende for mig, naar Tyskeren Moldenhawer fór prustende frem med det oppustede Ansigt og det kolossale Kalvekryds; den kalkunske Hane paatrængte sig tidlig som træffende Billede. Ved Universitetet, i Forelæsninger og ved Examina kom Latinen ham til Hjælp; det danske Maal har han kun i yderste Nød og i vanskabt Form ført over sine Læber.

Først og fremmest var dog Frue-Kirke Gjenstand for min tidligste Beundring. Det var min Faders Stolthed at vise Tilrejsende om i Kirkens mange Herligheder og historiske Minder, og den ældste Søn var da gjerne i Følge med som opmærksom lyttende Tilhører. Kun Bagkoret med mange ved Ælde ærværdige Gravminder var levnet af den ældre Kirkebygning, hinsides Ildebranden 1728; men, saaledes som Kirken stod i sin vistnok moderniserede Skikkelse — kun i 70 Aar: fra 1738 til 1807 —, gjorde den med sine mægtige Dimensioner, de fire Rækker fritstaaende Piller og stjernebesaaede Hvælvinger, et stort og opløftende Indtryk, der forhøjedes ved den store Mængde Gravkapeller og Epitafier. De pragtfulde Mausolæer over Ulr. Chr. Gyldenløve til Højre af Hovedindgangen fra Nørregade, over Kort Adelaer, forherliget ved to lænkede Fanger i sort

---

tænkeligt Brud paa det kirkelige Dekorum, da min Fader tillod sig ved lignende højtidelig Scene at drage de tre Bukninger sammen til én.

Digitized by Google

Marmor, ved Opgangen til Koret til Højre, ligesom over Axel Urop i Bagkoret staa lyslevende for mig. Efter Bombardementet stod Kirken hen som Ruin indtil 1811, da dens Skæbne blev afgjort. Det høje Spir var heldigvis faldet udad; Ilden havde fortæret alt Træværk i det Indre og smuldret Marmorepitafierne; men Bygningsværket selv, d. v. s. Mure og Piller, var uskadt; Hvælvingerne havde, lidt endel ved Bomber, hist og her ogsaa ved det nedfaldne Tagværk. Men naturligvis havde Kirken med Lethed kunnet bringes tilbage i sin forrige Skikkelse, og en fuldstændig Istandsættelse vilde næppe have synderlig oversteget, hvad det blotte Nedrivningsarbejde kostede. Men Arkitekter kunne til sine Tider udøve en mærkværdig tyranniserende Magt. For Overbygningsdirektøren, Etatsraad (Konferentsraad) Hansen, stod det klart og fast, at Kjøbenhavns Hovedkirke ikke turde gjenopstaa, som den havde staaet og for største Delen endnu stod; Lejligheden turde ikke forsømmes til at faa den rejst i en „forandret Form, som mere stemmede med den simplere og ædlere græske og romerske Stil.“ *) Bygmesteren stod, — al Fortjeneste som borgerlig Bygmester ufortalt, — fuldkommen udenfor enhver Tanke om og Følelse for kirkelig Bygningsstil; men han var meget formaaende ved Hoffet, og han satte det midt i Krigsaarene, i den mest pengetrange Tid, igjennem, at det blev overdraget til ham at gjenopføre Kirken „uden at være bunden til den gamle Form.“ Saaledes blev Kirkegrunden lidt efter lidt raseret. Fra min Faders Have saa' jeg med Smerte de stolte Pillerader forsvinde, den ene kolossale

*) „Vor Frue før og efter Branden i A. 1807“, udg. af Kommissionen for Kirkens Gjenopbygning 1818.“ S. 8.

Digitized by Google

Murpille efter den anden blive undergravet og med stærke Touge styrtet ned i Gruset. Først efter 6 Aar var man kommet saavidt, at Grundstenen til Alteret kunde lægges ved Reformationens Jubelfest 1817. Ved Kollekter lod der sig i Aaringer som hine ikke bringe store Ting tilveje; Kirketiender, Klubber, Ligvogne, Brænde til Kjøbenhavnerne beskattedes, for at Indvielsen. ni Aar derefter (Pintse 1826), kunde gaa for sig. For at opnaa den lovpriste Stilrenhed maatte Stenen i Loft og Piller vige for Træ, dækket med Puds, de fritstaaende Piller i Midtskibet vige for sammenhængende Murmasser, hvorved Alt, hvad der er indenfor disse, ogsaa er udenfor Kirken, og hvad der før var mægtig imponerende, parallele Kirkehaller, er nu svundet ind til et i Forhold til Ydermurene paafaldende lille Rum. I de forløbne 20—30 Aar har Kirken iøvrigt, — hvad der dog for en Del har sin Forklaring i Bygningsaarenes pekuniære Pinagtighed, — maattet fornyes i sine fleste Hoveddele: Tagværk, Kobberbeklædning og Loft, Orgel og Urværk, indre Dekoration og ydre Cementering.*) De disharmoniske Klokker, som ikke tør svinges, ere endnu tilbage. Jeg tvivler om, at der i Kristenheden lader sig opdrive Mage til saa ynkelig en Mislyd, og det er mig en kjær Tanke endnu at skulle opleve den afløst ved harmonisk Klokkeklang.**).

---

*) Af Weyse, Kirkens Organist og ingen Ynder af den Hansen'ske Kirkestil, vare følgende Strofer velbekjendte i vid Kreds:

„Vel Orglet vil kun daarlig klinge;
Med Klokker tør man ikke ringe.
Men smuk er Kirken, og er man derinde,
Man mærker det ej, den er bygget af Pinde."

**) Ønsket er opnaaet i Foraaret 1868.

(Sen. Arm.)

Digitized by Google

Som mit Liv fra tidlige Barndomsaar har været knyttet til den ene Stad, saaledes har det længere end sædvanlig været knyttet til det fædrene Hjem; umiddelbar fra dette drog jeg som gift Mand, i Slutningen af 1821, ind under eget Tag. Huslig Fred og Velsignelse boede i rigt Maal i Forældrehjemmet. Børneklyngen forøgedes efterhaanden til et Antal af syv, af hvilke jeg var den næstældste og den ældste af fire Sønner; alle Børn bleve i Live, og alle vare tæt sluttede til Hjemmet. Min Fader, der udenfra maaske betragtedes som noget streng, myndig og skarpkantet, var i Hjemmet den elskværdigste Mand, fra Børnenes Side kun Gjenstand for inderlig Hengivenhed. Sin Lykke søgte og fandt han i sin Præstegjerning og i sin huslige Kreds. Som Præst ved Frue-Kirke følte han sig i den længste Del af de 40 Aar, fornemmelig dog i det første Tiaar indtil 1807, i høj Grad lykkelig ved den fulde Kirke, og en særlig Paaskjønnelse af hans Betydning som Prædikant var det ham, da et Antal af teologiske Kandidater i 1799 henvendte sig til ham med Anmodning om at overtage Styrelsen af et homiletisk Selskab, hvis ugentlige Sammenkomster Torsdag Aften til Gjennemgaaelse af de holdte Prædikener ere mig i levende Minde. Selskabet bestod, under bestandig Fornyelse, i 10 Aar indtil Pastoralseminariets Oprettelse i Aaret 1809. Naar Faderen efter fuldendt Dagsarbejde kom ned fra sit Studereværelse, bragte han altid Glæden med sig til Dagligstuen; med det lyse, livsglade Sind, der understøttedes af et Helbred af sjælden normal Beskaffenhed, vidste han at sprede enhver Sky af Mismod og Forstemning. Min Moder, en Datter af Jubellæreren Provst Schjern i Halsted, var en dyb, alvorlig Karakter, som levede med en selv-

Digitized by Google

opofrende Kjærlighed for Mand og Børn; opad- og indadsøgende greb hun med Begjærlighed enhver højere Livsnæring, saaledes som den paa de Tider var at finde; paa Marezoll's og senere paa Mynsters Prædikener, Gellerts Sange og Psalmer og Claudius's „Wandsbecker Bothe" satte hun høj Pris. Legemlig Lidelse modnede uden Tvivl, men den hæmmede ogsaa den stræbende Aand; en nervøs Hovedpine forlod hende sjælden, og i de sidste Aar fortæredes hun af et indre Onde; men hun holdt sig oprejst til det Sidste med ubøjet Kraft og gudhengiven Ro. I Tilberedelsen til den store kirkelige Jubelfest den 31te Oktober 1817 deltog hun endnu, skjønt haardt lidende, med sin hele Sjæls Interesse; hun søgte ret at levendegjøre sig den store Kirketid, hvortil den viste tilbage; men den 11te Oktober, faa Dage efterat de gamle Forældre i Halsted havde holdt deres Guldbryllup, lukkede vi hendes Øjne. Hun blev kun 48 Aar gammel, og med hende gik, i mere end én Henseende, det lykkeligste Afsnit af Hjemmets Liv til Ende.

Af de ualmindelig trykkende Kaar, under hvilke isærdeleshed Embedsstanden led i Aarene efter 1807, bar vistnok ogsaa vort Husvæsen sine stærke Spor; man vilde nu vanskelig vide at finde sig i den Tids Sparsommelighed; men den kjøbenhavnske Præst var dog forholdsvis gunstigt stillet. Uagtet Hus og Hjem var gaaet op i Luerne med dets Indbo fra øverst til nederst uden mindste Erstatning fra det Offentlige, blev Tabet dog fra mange Sider lindret; efter ikke lang Tid var det forvundet, og den fremvoxende Ungdom vidste at finde sine Glæder. Den første Vinter efter Bombardementet 1807—8, da vi kom husvilde tilbage til den halv nedbrændte Stad, havde Familien maattet skilles; kun tre Sønner fulgte med Forældrene; den

Digitized by Google

øvrige Del af Børnene blev tilbage hos min Moders Forældre i Halsted Præstegaard. Stor var Glæden, da Foraaret atter samlede os efter den lange, enlige Vinter. Sommeren derefter boede vi udenfor Voldene i en lystelig, lille Havebygning hos Justitsraad Kilde paa Vesterbro, forbi Indgangen til Alleen; Stedet er nu nedrevet. Fire Gange den lange Vesterbro igjennem til og fra min Skole var mangengang strængt i Sommerheden; men alligevel staar dette Sommerliv for mig i et idyllisk Farveskær. I den store Have var der frit og svalt; Alleen og Slotshaven hørte ligesom dertil, og Lykken havde ført os ind i en Familiekreds med talrig, elskværdig og livsglad Ungdom: tre Døttre, omtrent jævnaldrende med mine Søstre. Det traf sig dertil saa, at min fortrolige Ven fra Skolebænken. Lunding, her var gammel Ven af Huset. Der var saaledes megen Munterhed og Gammen, ogsaa til sine Tider alvorligere Underholdning. Et stort Lysthus i Haven var Samlingssted til Forelæsning af den skjønne Literatur. Jeg var gunstig stillet midt imellem to Søstre: to Aar yngre end den ene, Pouline, — to Aar ældre end den anden, Julie. Søskendelivet opnaaede her en Grad af Inderlighed, som vel ikke ofte er Tilfælde; jeg delte Meget og Mangeslags med dem, og blev ved dem draget ind i smukke og kjære selskabelige Forhold. Den ældre Søster blev siden gift med Advokat, senere Landskriver Eckermann. Hendes Liv var tungt; hun led ikke vel iblandt Tyskerne, først i Glückstadt, derefter i Garding, hvor hun døde. Den yngre Søster blev gift med Mægler Swane; med dem og den tredje Søster Sofie, — Enke efter Biskop Gad — i Lolland-Falster, derefter i Odense, hvor han døde

Digitized by Google

1851, — har jeg havt den sjældne Lykke at leve sammen indtil denne Dag indenfor Kjøbenhavns Volde.*)

Min Fader elskede Musik og Sang, spillede og sang Marseillaisen med ungdommelig Fyrighed, og det hørte til hans bedste Glæder, da Døtre og Sønner kom saa vidt, at han kunde høre sammensatte Sangnummere udføres af dem. Før 1807 havde han bragt en Samling af Malerier tilveje, der efterhaanden fyldte Væggene i de daglige Værelser; uden Tvivl var det Middelmaadigheder uden kunstnerisk Værdi, — hvorfra skulde vel Øjet dengang blive aabnet til at skjelne det Ægte og det Uægte? — men de beredte os rig Nydelse, og vakte tidlig Kjærligheden til Billedkunsten. Endel Billedværker fra Wiedewelt's Auktion med bibelske, mytologiske og historiske Afbildninger vare en rig Kilde til Underholdning for Faderen. For Naturen og Landlivet havde baade Fader og Moder den mest aabne Sans, og Glæde ved Blomster og deres Pleje havde min Moder taget med fra sin Præstegaardshave. Vi vare en stærk spadserende Familie; selv ud i Skovene straktes Fodture nu og da af Faderen med de ældre Børn. Hver anden Sommer hørte i en lang Række af Aar en Lollandsrejse til vor Livsorden. Halsted ved Nakskov havde

*) Af de tre Brødre var den første, Karl, Landmand i Jylland, den anden, Emil, Præst i Sjælland i Gimlinge og Boslunde. Hans ivrige Tilslutning til Grundtvig midt i Stridsaarene rejste en Skillemur imellem ham og mig. En langvarig Sygelighed, som lod ham søge til Hospitalet, og havde en pludselig Død til Følge, bragte dog med Lethed det gamle Forhold tilveje, og ved den aabne Grav kunde jeg eftersende ham et broderligt Farvel. Den tredje Broder, Ludvig, døde 18 Aar gammel, kort efterat han havde opnaaet at blive Student, efter en vaandefuld Hjærtesygdom (1823). Han var min Sjæls Yndling; jeg vaagede hos ham den sidste Pinsels-Nat, og han døde i mine Arme.

Digitized by Google

en Landsbypræstegaard og en Præstegaards-Befolkning at fremvise i ægte gammel Stil. Min Morfader, Provst Niels Schjern, havde arvet Kaldet efter sin Fader. Ved dennes Død blev han — som Student, 23 Aar gammel, kaldet til det store Kald af Besidderen af Baroniet Juelinge, som ydermere udvirkede, at Kaldet blev overtaget af en Vikarius, indtil den Kaldede fik taget Embedsexamen (med anden Karakter) og opnaaede den lovbestemte Alder. Her var han Præst i 54 Aar, indtil han resignerede i 1818. Han var en mærkelig Præste-Typus fra det attende Hundredaar, navnlig for Herskabspræsternes Klasse, endskjønt han ganske vist stod over den store Flerhed. Paa Herregaarden yderst devot forsmaaede han selv ikke Haandkys hos de halvvoxne Komtesser; i Præstegaarden øvede han Eneherskerens Myndighed uden at bruge mange Ord; som Sogneherre forstod han at holde Sognefolkene til Kirken, endskjønt han prædikede i saa hurtigt Tempo og med saa svag Stemme, at i de senere Aar Ingen kunde høre, hvad der blev talt. Men han havde iøvrigt Studerekammeret fuldt af Bøger og baade Storstue og Havestue behængt med Kobbere og Prospekter. Avlingen var bortforpagtet; han læste bestandig og af mange Slags, mest dog Historie, og i flere Sprog, og han var saaledes hjemme i Adskilligt. Til Svigersønnen, min Fader, stod den gammeldags Landsbypræst, ihvorvel ikke zelotisk ortodox, paa noget spændt Fod; min Moder derimod, den eneste Datter, var hans Øjesten, og mod Børnebørnene var han mild og meddelsom; jeg holdt nok af, baade som Dreng og som ung Student, at gaa omkring med Morfaderen i Haven, naar han fik sin Pibe efter Bordet tændt ved Solen gjennem Brændeglasset, og høre om gamle Ting eller besvare hans Spørgsmaal om

Digitized by Google

Skole og Universitet. De sex Ugers Landliv her, — det var den reglementerede Tid —, var iøvrigt ensformigt. Der kom ikke mange Besøg til de gamle Præstefolk, og af Omegnen lærte vi kun at kjende, hvad der kunde naas tilfods, saasom det venlige Vesterborg ved Sø og Skov, den smukke Avnede-Skov ved Enden af Nakskov-Fjord. Der var kun ét Par Heste paa Stalden, saa smækfede, at de kun kunde røre sig i Skridtgang til Smaature; hverken Heste eller Kjøretøj var beregnet paa andet end at bestride Præstens Sogneture. Men Hjemmets idylliske Ro gjorde min Moder usigelig godt; os forekom den ikke mindre lyksalig, og kun et Bøsseskud fra Præstegaarden laa' Herresædet Juelinge, det gamle Halsted-Kloster. Min Fader havde i sin Tid som Huslærer hos Kammerherre Juel-Vind (senere 1810 efter Moderens Død Besidder af Grevskabet Frisenborg) henlevet lykkelige Aar der i en meget elskværdig Familie, og fra den udgik der ogsaa nu mange Glæder baade for Gamle og Unge. Afskeden var hver Gang en Sorgens Tid. Til Præstegaarden, et stort firfløjet Bindingsværk med Tilbygninger og Forbindelsesgange af den mærkværdigste Konstruktion, hvor Brøstfældigheder omhyggelig dulgtes ved aarlig Hvidtning, og til den store Have med gamle Skovtræer og klippede Hække knytte de kjæreste, uforgængelige Minder sig fra Barndommens og den tidlige Ungdoms Aar. Baade Præstegaard og Herregaard staar nu omskabt i ny Skikkelse; men jeg har let ved at restaurere mig det Gamle helt og holdent indtil de allermindste Enkeltheder i Hus, Gaard og Have. Paa Juelinge, som nu er i Sønnesønnens Besiddelse, har jeg efter mange Aars Forløb fundet en Modtagelse, som gjenkaldte mig den venlige Aand og Tone fra fordums Dage. Præste-

Digitized by Google

gaarden blev endnu i en lang Række af Aar i Familien, og ogsaa nu staar Halsteds Præst mig nær med trofast Vennesind: Pastor Wegener, Broder til Gehejmearkivaren. En gammel Lind i Præstegaardshaven bevarer den Dag idag et Clausensk Slægtregister: udskaarne Navne, som igjennem to Slægtaldere ere blevne opfriskede fra Tid til Tid med skaansom Haand. — Efterat min Fader var bleven Stiftsprovst (1811), benyttede min Moder med de ældste Børn gjærne, især om Sommeren, Landemodsturen til Roskilde, der dengang blev betragtet som en lille Rejse; der bededes stadig paa Halvvejen, i Roskilde-Kro. Fra Landemodet plejede vi at tilbringe nogle Dage i Ousted, halvanden Mil fra Roskilde, hvor min Moders Broder var Præst. Ledreborg og Hertadal blev os velbekjendte Steder fra disse Besøg.

Ogsaa til det danske Fastland strakte enkelte Familierejser sig. Indtil Aaret 1804 havde min Fader sin Moder, nogle og firsindstyve Aar gammel, levende som Præsteenke i Haderslev.*) Det blev aftalt imellem Brødrene i Kjøbenhavn og i Altona at mødes der et Par Aar før hendes Død, og min Fader tog de to ældste Børn, Datter og Søn, med sig, medens min Moder opholdt sig med de mindre Børn hos Forældrene i Halsted. Senere, i Aaret 1807, gjaldt Besøget (af begge Forældre og de tre ældste Børn) selve Onkelen i Altona, som først da var bleven Ægtemand; hans Kone var en Datter af Kirkeraad Eckermann i Kiel. Han var en Personlighed, som, set under forskjellig Synsvinkel, tog sig hel forskjellig ud. Skolemanden var kjende-

*) Moderen Kristine, født Boldich, var Datter af Provst B., Sognepræst i Beftoft og Tislund. Dennes Fader var Provst og Slotspræst i Helsingør, gift med en Datter af General-Superintendent Stemann i Holsten.

Digitized by Google

lig ved første Øjekast, og tilmed en Skolemand i tysk Stil: stiv og formel, afmaalt i al sin Færd, i Ord og Handling, zirlig i Optræden, Gang og Paaklædning.*) Men en sjælden Finhed i Følelse, en sjælden Sans for det Skjønne i Natur og Kunst forsonede snart med den noget pedantiske Yderside. Hans Hjem, pynteligt som et Dukkeskab, var behængt med Billeder; Blomsterduft modtog den Indtrædende paa Trappegangene som i Stuerne, og der var udbredt over hans Personlighed en højst vindende og indtagende Behagelighed, om end det Elskværdige traadte frem snarere i kvindelig end i mandlig Form. I Aaret 1836 fejrede han dengang, 75 Aar gammel, sit 50aarige Jubilæum ved samme Gymnasium under al den Jubileren, som kræver tysk Kostume for at tage sig ud. Den kjøbenhavnske Familie deltog i Festlighederne, og jeg opbevarer endnu som Arvelod en smuk Pokal af det rene Guld som Festgave fra fordums Lærlinge. Der haves endel Smaadigte af ham, hvortil han selv satte Musik; ét af dem, „Dänenlied", begynder: „Ich freue mich, dass Dänenblut in meinen Adern rollt." Han havde ved Gymnasiet Undervisningen i Dansk, havde endel Kjendskab til og Glæde ved den skjønne danske Literatur, og var ved hvert Besøg i Kjøbenhavn ivrig for at samle danske Bøger til Gymnasiets

*) Paa en Udflugt under et kjøbenhavnsk Ophold til Sorø gjorde min Fader med Broderen fra Altona et Besøg hos Ingemanns Svigerfader, Konferentsraad Mandix (som, efter at have taget sin Afsked, havde bosat sig i Sorø), en højst agtværdig Mand, men rigtignok i ualmindelig Grad kejtet og sær i sine Lader. Det staar endnu livagtigt for mig, hvorledes Onkelen, da vi vare komne ud paa Gaden, greb min Fader i Armen og udbrød i den alleralvorligste Tone, med næsten smerteligt Udtryk: „Hjælp Gud, min Broder! er det en Konferentsraad!"

Digitized by Google

Bibliotek. Han stod virkelig i den fulde Tro, at han var en oprigtig dansk Patriot; men det var kun som den danske Majestæts allerunderdanigste Undersaat. I de senere Bestræbelser for at hjælpe den mishandlede Danskhed i Slesvig til sin Ret saa' han kun lige saa mange utilbørlige Overgreb; Oprøret i 1848 desorienterede ham fuldkomment. Han døde under Vaabnenes Gny, i en Alder af omtrent 90 Aar; med dyb Bevægelse har jeg senere staaet ved hans Grav. — Rejsen i 1807 gik fra Nysted paa Lolland (de mindre Børn vare ladte tilbage i Halsted) i Paketbaad til Hejligenhafen, over Lübek til Elben. Den skjønne Elbkyst indtil Blankenese efterlod uudslettelige Indtryk, som jeg senere gjerne har fornyet. Og hvor smukt stode ikke dengang Danske og Holstenere overfor hinanden! Dog var der allerede hos Drengen en dunkel Fornemmelse af en vis Overlegenheds-Mine, hvormed det tyske Væsen fandt for godt at se ned paa det danske. Det var med en ubeskrivelig Selvbehagelighed, man talte om „unser Geld“: Sølvspecierne overfor Bankosedlerne; og dette Fortrin, — dengang kun altfor haandgribeligt —, blev uvilkaarligt ført over paa alle Forhold. Under Forudsætning af beskeden Selvunderordning fra dansk Side har Holsteneren til enhver Tid gjærne overtaget Patronats-Rollen.

Med alle de venlige Sider og de kjære Erindringer er det alligevel med blandet Følelse, jeg ser tilbage paa Hjemlivet i den egentlige Ungdomstid; jeg regner hertil Aarene 1809—1818. Livet var i det hele stille og indgetogent; Omgangskredsen var ikke stor eller, som den staar for mig, af synderlig Interesse: nogle af Hovedstadens

Digitized by Google

Præstefamilier, et Par Universitetsprofessorer og enkelte Familier af min Faders Menighed. Det var dengang nedarvet Skik, at ved Præsteordinationer i Frue-Kirke de Gejstlige, som havde assisteret ved Handlingen, derefter samledes skiftevis hos de to Kapellaner ved Kirken ved Frokostbordet; jeg har derfra modtaget Indtrykket af et smukt Broderlighedsforhold. I taknemmelig Erindring bevarer jeg to af min Faders Ungdomsvenner: Slesvigeren Pastor Fallesen, først Kollega ved Frue Kirke, derefter Sognepræst ved Trinitatis Kirke, og Provst Holm ved Holmens Kirke; Bekjendtskabet gik for den Sidstes Vedkommende tilbage til Halsted Præstegaard, og den ærværdige Mand bevarede indtil sin Død en særegen Godhed for mig, til hvem han i Maribo havde staaet Fadder. Pavels blev, efter Ophævelsen af Nikolaj-Kirkesogn, forflyttet til Kristiania. Gutfeld, den joviale, oplivende Mand, var Fætter til min Fader, slesvigsk Præstesøn som han (fra Beftoft). Han var dengang Præst i Fredensborg og Asminderød, og et Par Sommerbesøg derude i min Barndomstid staa for mig i det lifligste Lys. Uagtet Fredensborg-Have dengang i sin stive Vifteform var mindre tiltrækkende, imponerede den ved det storartede Anlæg med de pompøse, kirkelighøjtidelige Alleer, og ikke mindre Opkjørselen til Slottet gjennem den venlige Slette. Fredensborg er vedbleven at være et af mine Yndlingssteder, Maalet for mangen Fodvandring og mangt Sommerophold, og ogsaa her er den senere Nydelse bleven forhøjet med Barndoms-Indtrykkene i Baggrunden.

Men jeg kan efter min Selverfaring ikke anse det for ønskeligt, naar Sønnerne vedblive at være faste Medlemmer i det fædrene Hjem ud over den Alder, da Trangen

Digitized by Google

til en vis selvstændig Væren begynder at røre sig. For mig idetmindste har det lange Hjemmeliv, tilmed paa et og samme Sted, ikke været tjenligt. Det er naturligt, at den sammensluttede Familiekreds, hvori man nyder sorgløst Velvære, men tillige finder sig i mere afhængig Stilling, end godt og gavnligt er, holder borte fra den Berøring med Verden udenfor, der netop i de første Udviklingsaar har stor og frugtbar Betydning: til at give Indblik i forskjelligartede Livsforhold, tilføre Menneskekundskab, styrke Karakterens Selvstændighed og derved give Lethed og Sikkerhed i Optræden i vanskeligere Tilfælde. Med de hæmmende Eftervirkninger af et længe fortsat Hjemmeliv er jeg mig bevidst at have mangengang indtil den seneste Tid havt at kæmpe.

Min Skoletid omfatter kun fem Aar (1804—1809); det hørte til min Faders System, at Grundlægningen baade i Latin og Græsk helst burde ske ved Hjemmeundervisning. Fra min Skolegang har jeg kun behagelige Erindringer; om nogen Overanstrængelse var der ikke Tanke; og, naar jeg senere hos Steffens og Ingemann har læst Beskrivelse af Undervisningen, Skolelivets og Skoletugtens Tilstand kun ét eller to Tiaar længere tilbage i Tiden, saa er det, som om der laa et helt Slægtliv imellem dengang og min Skoletid. Med Vemod fandt jeg i 1807 den gamle Skolebygning som Ruin; i mine to sidste Skoleaar var Skolen tilhuse i Vajsenhusets Sidebygning paa Store-Kjøbmagergade, derefter i den ledigstaaende Trinitatis-Præstebolig i Store-Kannikestræde. Skolen i Kjøbenhavn var den første, hvor den store, længe og omhyggelig forberedte Reform af det lærde Undervisningsvæsen var bleven indført (i 1797); den havde saaledes næppe endnu

Digitized by Google

bestaaet sin Prøve, og det var ikke nogen let Sag at faa de mange Lærerkræfter sammenarbejdede i en Aand og Retning, saa stærkt afvigende fra den hidtil herskende. Æren herfor tilkom Skolens Rektor, Niels Lang Nissen, dengang endnu en ung Mand. Han var ikke nogen lærd Filolog (hans Hovedfag var Græsk); han var en alvorlig, men hverken oplivende eller beaandende Lærer, og han havde ingen Gave til at drage de Unge til sig og vinde deres Hengivenhed; der var endogsaa noget Utilgængeligt, Stift og Koldt i hans Væsen; men som Skolebestyrer findes hans Lige ikke let. Der var noget mærkværdig Ærefrygtbydende i den mandig skjønne Skikkelse; han behøvede kun at vise sig for at paabyde Orden og Sømmelighed; og uden nogen Strænghed, under den humaneste Behandling fra Lærernes Side uden Undtagelse gik der en Tugtens og Velanstændighedens Aand igjennem den hele Skole. Senere synes det, som om Korporalsystemet er paa Veje til atter at faa sine Talsmænd; vor Rektor vilde have troet at besmitte sine Hænder ved at bruge Stokken imod en Discipel, og vist er det: han vilde være sunken mange Grader i vore Øjne, dersom vi nogensinde havde set ham i Bøddelarbejde. Næsten fyrretyve Aar senere (1843) blev jeg anmodet om at føre Ordet ved min gamle Rektors Jubilæum, og det var et sanddru Vidnesbyrd, jeg udtalte: „Naar i en lang Aarrække, hvor enhver af de øvrige Lærerposter ofte har vexlet imellem flere, én Aand er gaaet igjennem denne Skole: en rolig, bramfri Stræben til Grundighed i Kundskab, en værdig Samvirken af Lærerne til samme Maal, et skjønt Humanitetsforhold imellem Lærer og Lærling, — da vil neppe Nogen omtvivle, og Enhver, som er nøjere bekjendt med Forholdene, vil vide det: at

Digitized by Google

det er fornemmelig dens Styrers Personlighed, som har afpræget sig i denne Virksomheds Karakter.“ — Det var prøvede eller lovende Lærerkræfter, man maatte søge at vinde for at arbejde det Nye frem, og det er fire Nordmænd, jeg her fremfor alle bevarer i taknemmelig Erindring: Munthe, Krog Meyer, Sverdrup og Hersleb; som den femte kunde jeg endnu ønske at nævne Krumm (der siden som Professor i Kristiania antog Navnet Kayser). uagtet jeg bragte ham liden Glæde og Ære; Matematik var og blev min svage Side. Munthe, — ogsaa en Mand med et ædelt Aasyn og Værdighed i sin hele Person, men med større Naturlighed og Friskhed, — var Lærer i Latin i de højere Klasser. Den madvigske Skole vilde uden Tvivl have brudt Staven over hans Undervisning; det grammatiske Apparat var stærkt begrænset, vistnok ikke heller ganske korrekt; men han havde Sans for Sprogets Aand, Øre for dets Velklang og endnu mere levende Følelse for Indholdets Skjønhed; Læsningen af Horats, Virgil og Livius var ham en øjensynlig Aandsnydelse, og. hvad der var lysvaagent i ham selv, vidste han at vække hos Disciplene. Hvor det ikke lykkedes ham at fremkalde nogen Gjenklang, hvor han fik en Oversættelse af en horatsisk Ode eller en Tale hos Livius i dvask, slæbende Lektietone, formaaede han ikke at styre sin Heftighed. Betegnende for hans Kald til Lærerfaget er det, at han til Tema i et Skoleprogram valgte Ordsproget: „Quem Jupiter odit, pædagogum facit“ som Gjenstand for en varm Gjendrivelse. Ved Bombardementet 1807 mistede han den højre Arm; siden den Tid var den kjærnesunde Mand stadig lidende; i Aaret 1809 blev han Rektor ved den, senere nedlagte, lærde Skole i Nyborg, hvor han døde

Digitized by Google

1814. Krog Meyer kom 1806 ned fra Kristiania som overordentlig Professor i Teologi ved Universitetet og Overlærer ved Metropolitanskolen i Religion og Hebraisk. Hans Undervisning havde ligesom hans Lærebog sit Værd i en logisk Bestemthed og Klarhed, men den manglede religiøs Beaandelse og var derfor ikke synderlig skikket til at lægge et kristeligt Grundlag hos den studerende Ungdom. I den øverste Klasse meddelte han endel Vink og Anvisninger til den rette Benyttelse af de akademiske Aar; de modtoges med Opmærksomhed og Paaskjønnelse; men det undrede mig senere at gjenfinde dem Ord til andet paa Tysk i Niemeyers Lærebog. Ved den Humanitet, den milde Alvor, der var udbredt over hans hele Væsen, vandt han sine Disciples Agtelse og Hengivenhed i høj Grad, og det var med virkelig Sorg, vi saa' ham drage bort efter ikke fulde to Aars Forløb (1808) som Prinselærer paa Augustenborg. Han vendte i 1816 tilbage til Universitetet, men døde allerede 1819, to Maaneder efterat han, som kongelig Naadesbevisning mod Hertugen af Augustenborg, var bleven udnævnt til Biskop over det nyoprettede Bispedømme: Als-Ærø. Hans Efterfølger, Trønderen Hersleb, en Karakter af større religiøs Dybde og Energi, udøvede en ganske anden Indflydelse paa den modnere Ungdom. Jeg havde ham imidlertid kun mit sidste Skoleaar til Lærer; men med det opofrende Sind, der betegnede hans hele Virksomhed, tilbød han mig med et Par andre tidligere Disciple hver Løverdag Aften, naar han havde kunnet trænge til Hvile efter Ugens Besvær, at gjennemgaa nogle Bøger af Iliaden, som vi efter den Tids Skik agtede at give op udenom til den filologiske Examen. Jeg havde saaledes den Glæde endnu et halvt Aar at staa i personlig

Digitized by Google

Forbindelse med den kjære og højtagtede Lærer, og jeg tænker ofte paa Værelset paa det nu flyttede og ombygte Valkendorf'ske Kollegium, hvor vi samledes hos ham. Tre Aar derefter (1813) havde Kristiania-Universitet den Lykke at kunne indvie de teologiske Lærestole med Mænd som Hersleb og Stenersen. Endnu en Universitetsprofessor talte Skolen iblandt sine Lærere: Sverdrup, ved Universitetet Græker, i Skolen Historiker. Han var ved sin Djærvhed og Friskhed, ligesom ved den legemlige Højde og Kraft, en Typus paa den trønderske Slægt, som virkede i lige Grad imponerende og tiltrækkende paa de Unge, og hans Behandling af Historien var i høj Grad livfuld og frugtbar. Jeg mindes endnu klart hans Foredrag over Portugals Historie, de interessante Skildringer, afpassede efter Disciplenes Modtagelsesevne, af Hofliv og Folkeliv, af Personer og Sæder. Den fandt sin Modsætning i hans Efterfølger, Bornholmeren Kofod. Ogsaa Sverdrup gik tabt for Danmark i 1813; men ved Universitetet i Norge blev han hverken Græker eller Historiker, men — Professor i Filosofi, og senere i romersk Filologi. Af Meddisciple var Matthias Lunding den Eneste, som stod mig personlig nær, og med hvem et Samliv vedvarede efter Skoletiden. Forskjellighed af Fag, — han blev Mediciner, — fjærnede os lidt efter lidt fra hinanden, og han døde tidlig som Professor ved Universitetet.

I Aaret 1809 blev jeg Student, $16^1/_2$ Aar gammel, og efter $2^3/_4$ Aars teologiske Studium Kandidat (Juni 1813); jeg havde Tiden til fuld Raadighed, og jeg brugte den kun til Studering. Peter Erasmus Müller's Foredrag var vistnok temmelig træagtigt; aandeligt Liv skulde der ikke blive vakt ved hans Behandling af Trós- og Sædelæren;

Digitized by Google

men der var kantiansk Skarphed og Klarhed, og den rolige og følgerigtige Tankeudvikling havde sit Værd og sin dannende Kraft. Derimod behandlede Jens Møller, — dengang endnu ung akademisk Lærer, indkaldt fra Slagelse-Skole, — Kirkehistorien med tiltrækkende, underholdende Livlighed, medens Forelæsningerne over det Gamle Testament og Indledningen til samme kun vare Kompilation af Rosenmüller og Augusti. Som nytestamentlig Exeget vikarierede Thorlacius, efter Krog Meyers Bortgang — som det var at vente, med en filologisk Interesse, uden at det teologiske Element paa nogen Maade kom til sin Ret. Om gamle Horneman's Katedervirksomhed tier jeg — af Agtelse for Oldingens menneskelige Personlighed.

Et akademisk Kursus, fuldendt i mindre end fire Aar, afsluttet i en Alder af to Maaneder over tyve Aar og paa alle Trin med det hæderligste Udfald, har visselig Karakteren af det Normale, endogsaa vel i Overmaal. Det var ikke naaet uden stor og stadig Selvbegrænsning, og jeg søgte nu, da Maalet var naaet, at tilfredsstille en naturlig Trang til at udvide Synskredsen i forskjellige Retninger, for det første især den æstetiske. For tysk og fransk Literatur var jeg fra unge Aar ikke fremmed; men det nærmere Bekjendtskab med Goethe, Schiller, Rousseau hører til denne Tid. Oehlenschlägers Digte forudsætte Kjendskab til den nordiske Mytologi, og Eddaerne, som hidtil næppe ret Mange havde kjendt, bleve nu gjennemlæste.

Imidlertid blev det teologiske Prisspørgsmaal næste Aar (1814): „Fremstilling og Bedømmelse af Apologeternes Beviser for Kristendommen imod hedenske og jødiske Modstandere" en velkommen Tilskyndelse for mig til at søge

Digitized by Google

hen til de ældste græske og latinske Kirkefædre. Afhandlingen voxede op til et betydeligt Omfang og fandt en meget gunstig Bedømmelse. Som Medbejler havde jeg Kand. Faber, senere Biskop i Odense. Til Universitetet stod min Attraa dengang ikke; heller ikke var der Udsigt til Ansættelse ad denne Vej; uventet aabnede den sig først flere Aar senere.

Universitetets Finanser gjorde det til Nødvendighed at indskrænke det akademiske Personale til det ligefrem Fornødne, og hvad det teologiske Fakultet fornemmelig trængte til, — efterat Horneman for længe siden var gaaet i Frø, — var en Docent i det gamle Testament, som da ogsaa vilde kunne overtage en Del af den nytestamentlige Exegese. Til denne Plads var Poul Lemming, min medstuderende Ven, udset, og han forberedte sig med anstrængt Iver til den og til en Udenlandsrejse med den for Øje. Min Hu stod til den gejstlige Virksomhed; jeg var ogsaa Medlem af Pastoralseminariet, og prædikede som saadan et Par Gange i Trinitatis Kirke; at kunne forene den præstelige Gjerning med noget Arbejde i videnskabelig Retning syntes mig at være den smukkeste og taknemmeligste Opgave. Naar jeg nu, med denne Fremtid for min Tanke, ikke gjorde Begyndelsen af mit Frihaands-Arbejde med et dyberegaaende Studium af Exegetik eller Dogmatik, tror jeg, at den teologiske Videnskabs daværende Tilstand, eller rigtigere udtrykt: den Kundskab om denne Tilstand, hvortil den akademiske Vejledning havde ført mig, kan give Forklaringsgrunden. Jeg mente at burde søge Grundlaget for den videnskabelige Uddannelse længere borte. Det var i den filosofiske Verden, den gamle og den nye, at der kom mig Liv og Aand imøde, alvorlig Sandhedsgransken

Digitized by Google

og frygtløs Forkyndelse af Granskningens Resultater. Denne Betragtning blev bestemmende for Studiet i mine første Kandidataar. Efter Buhle og Tennemann søgte jeg mig en sammenhængende Udsigt over Filosofiens, den hedenske og den kristelige Filosofis, Historie; jeg excerperede de bindstærke Værker paa det omhyggeligste, og jeg knyttede dertil et særligt Studium af de Punkter, der syntes mig at være de frugtbareste. Af Platon's Dialoger efter Schleiermacher's Bearbejdelse, af Spinoza's Etik, af Kant's trefoldige „Kritik" har jeg endnu udførlige, med stor Flid udarbejdede Udtog. Indlevelsen i det kantiske System og endnu mere i den sædelige Strænghed, den rene og højsindede Sandhedskjærligheds-Aand, der bærer og besjæler den store Tænkers Personlighed, anser jeg endnu for et højst frugtbart Moment til Udvikling af aandeligt og sædeligt Liv. Til det filosofiske Studiums ædleste Udbytte: samvittighedsfuld Søgen efter Sandhed, ærlig Fastholden ved den vundne Overbevisning — fører næppe Nogen i Filosofernes lange Række sikrere hen ved Lære og Exempel end Kant, og Fichte efter ham. Skrifter som dennes „Anweisung zum seligen Leben", „Über das Wesen des Gelehrten", „Reden an die deutsche Nation" maa til enhver Tid slaa an ved den høje Aand, der gaar igjennem dem, og den glødende Veltalenhed, hvori denne Aand udpræger sig. Der er styrkende Lægedom i dem for enhver Tidsalder, der lider under Reaktionens Svækkelse og Forknythed eller sygelig Overspænding i den ene eller anden Retning. Ogsaa Garve's „philosophische Versuche" maa jeg anføre som betydeligere Del af min alvorlige Læsning. — Reformationens tredje Jubelfest 1817 stundede til, — Gjenstand for ualmindelig Deltagelse og store Forbere-

Digitized by Google

delser i den hele protestantiske Verden, ogsaa i Norden. Akademiske Promotioner i de forskjellige Fakulteter udgjorde dengang en Hovedbestanddel af Højtidelighederne ved slige offentlige Fester. Ved Frederik d. 6tes Kroningsfest 1815 havde ti Mænd disputeret for akademiske Grader, deraf for den teologiske Doctorgrad: Krog Meyer, Mynster, R. Møller, Thorlacius (ved de to første havde jeg, efter den Tids Skik, fungeret som Respondens). Til den nu forestaaende Kirkefest blev det teologiske Æresdiplom tildelt fire Mænd: Biskop Barrington i England, Antistes Hesz i Zürich, Hofpræst Ehrenberg i Berlin, Pastor Monod i Paris, — mærkelig nok: ingen fra de nordiske Lande, og alle tilhørende den reformerte eller unerede Kirke. Foruden disse blev den akademiske Værdighed erhvervet paa lovbestemt Maade af tolv Kandidater. Iblandt disse var der flere Medstuderende fra mit Studenteraar: Rosenvinge, Lunding, Heiberg, Zeise; ogsaa jeg havde i længere Tid beredet mig dertil. Det valgte Æmne laa mig nær efter mine Studiers Gang: „De fortheodosianske Kirkefædres Betragtning og Bedømmelse af Platon og Platonismen"; Arbejdet, som havde kostet mig megen Tid, vakte nogen Opmærksomhed, ogsaa i Tyskland. Disputationsakten foretoges og fulgtes dengang med stor Interesse; det var almindeligt, at den maatte afbrydes ved Middagstid for at fortsættes om Eftermiddagen. For mig var det imidlertid tunge Dage; der laa imellem min Moders Jordefærd og Disputationen kun 14 Dage.

Naar jeg endnu føjer til, at det hørte til min daglige Dont i nogle Timer at vejlede unge Studerende i de teologiske Videnskabsfag, dog uden Manducering i sædvanlig Stil efter skrevne og lejede Hæfter, hvormed jeg aldrig har

Digitized by Google

befattet mig, saa er der omtrent anført, hvad der kan være værd at anføre fra og om min Ungdomstid. Ét Minde skal jeg dog endnu drage frem, som min Tanke tit og gjerne dvæler ved. Min Ven Thrige, senere Overlærer ved Roskilde-Skole, havde i en Sommerferie indført mig i Stiffaderen, Domprovst Hertz's Hus i Roskilde, og siden den Tid tilbragte jeg i en Række af Aar Juleugen derude i Præsteboligen. Allerede for flere Aar siden er den nedreven; men den laa omtrent paa samme Sted som den nuværende, kun anderledes vendt, imellem Domkirken og Issefjorden og med Udsigt til begge. Det lykkelige og kjærlige Familieliv blev til Festens Tid beriget med Besøg af elskværdige Slægtninge og Venner fra Hovedstaden, og Ugens Dage gik hen i Munterhed og megen Moro; der var ikke alene Musik og Sang, men ogsaa Komedie med alle fornøjelige Tilberedelser og Bal baade i Hjemmet og paa Byens Raadhus eller i Palæets Sal — senere Stændersalen. Jeg skal ved denne Lejlighed ikke lade ubemærket, at jeg var og længe vedblev at være passioneret Danser. Klubballer stode dengang i stor Yndest: i „Harmonien" i Vingaardstræde, hvor baade Prins Kristian og Prins Ferdinand vare stadige Balgjæster, i „musikalsk Akademi" paa Nytorv, i „det venskabelige Selskab" i „Vildmanden" paa Østergade. I det sidstnævnte var jeg som Kandidat Medlem, vel ogsaa for Musikens, men mest dog for Dansens og — ganske vist især for Danseselskabets Skyld, som jeg kunde gjøre Regning paa at træffe der. Til de faste Julegjæster i Roskilde Provstegaard hørte ogsaa Weyse. I Selskab med Unge plejede han at befinde sig allerbedst, og her vare næsten alle musikalske. Han fantaserede paa

Digitized by Google

Instrumentet i Dagligstuen og Orgelet i Kirken eller sang med de Unge oppe fra Kirkens Omgang*). Men han havde ogsaa sin Morskab ved at se saa smaat efter i Huset eller gjøre Besøg i Spidsborger-Husene; ved Tilberedelserne til Komedien var han utrættelig tilrede med Raad og Vink. Det godmodige Lune, den tør-pudserlige Humor forlod ham ingensinde; ikke i Ord alene, men i Minespil, i alle Lader og Fagter kom Egenhederne tilsyne paa karakteristisk Maade. For en psykologisk Tegner havde der i denne originale Personlighed været et Stof, som det sjælden givés; et Forsøg fra en enkelt Side er der gjort, ikke uden flere træffende Træk, af Ingemann i Fortællingen „Landsbybørnene". Ogsaa i Staden kom jeg jævnlig til Weyse; visse Aftener samledes her endel unge Mennesker, mellem

*) I og omkring Domkirken i Roskilde sværmede Weyse med en Elskers Kjærlighed, og en lille Historie om den stormægtige Bygmester Konfr. Hansen gav han gjærne til Bedste: hvorledes han (W.) en Morgen havde søgt ham, men fundet en Rejsevogn udenfor hans Port — Hansen boede i Prinsens Palais — og ham selv ganske usædvanlig i Aande. „Ja, De maa virkelig undskylde mig, kjære Ven! der er kommen en Efterretning til mig fra Roskilde, som opfylder mit hele Sind." Paa Weyse's Spørgsmaal om Gjenstanden oplyste han, at en eller to af Pillerne i Domkirken skulde have givet sig og fremkaldt en Revne i en af Hvælvingerne; han skulde øjeblikkelig ud og undersøge Sagen. Da Weyse udtalte den Forudsætning, at det vel ikke havde Stort at sige, lød Svaret: „Ja, min Kjære! derom lader der sig nu ikke sige Andet end dette, at i en Bygning griber det Ene saaledes ind i det Andet, at det Ene maa følge med det Andet, og ved et gammelt Bygningsværk er det umuligt at sige, hvorvidt man maa gaa, naar der først begyndes at rive ned. Det ville vi nu ikke haabe; men i al Fald, Kirken er rig; den er i Stand til at bygge sig selv op, og den vilde da kunne komme til at staa i en renere Stil end nu." (!)

Digitized by Google

hvilke han selv gik fra og til, mere eller mindre tagende Del i Underholdningen efter sit forskjellige Lune. Han havde en smuk Samling af belletristisk Literatur, og han var meget redebon til at laane sine unge Venner deraf. Mange Aar derefter havde jeg, som akademisk Værge for Frue-Kirke, hans kjære Besøg til bestemte Tider, naar Organist-Gagen forfaldt til Udbetaling. Samtalen faldt da ofte paa Juledagene i Roskilde. Senest var jeg iblandt Medindbyderne til Bidrag til Gravstenen paa Roskilde Kirkegaard, hvor det var hans Ønske at hvile, og til Æremindet i Hovedstaden for den store Tonekunstner, uforglemmelig i den danske Kirke og i mangt dansk Familiehjem.*)

Som Slutningspunkt i mit Ungdoms Hjemmeliv vil jeg sætte Grundlægningen af min Fremtids Lykke: min Forlovelse i Januar 1818. Det var et Bekjendtskab fra tidligere Tid, der udviklede sig til Ungdoms-Kjærlighed. Min næstældste Søster Julie var i 1814 bleven gift med Mægler Swane. Hans yngste Søster, Birgitte Franciska, blev min yndige Brud. Faderen, tidligere Superkargo, senere Tømmerhandler i Kjøbenhavn, har jeg ikke kjendt; han var død i sin kraftfuldeste Alder; men min

---

*) Et tro Livsbillede, tegnet af taknemmelig Discipelhaand, af den store Komponist, som tillige var en højst original og i al sin Originalitet en ædel og højst elskværdig Personlighed, have vi nu 1876 faaet fra Prof. Berggreens Haand. I sit uforlignelige Afskedsdigt siger J. L. Heiberg om Weyse:

> Den, som blot om hans Værker véd,
> Men ej har kjendt hans Personlighed,
> Hvor meget tabte han ikke."

Digitized by Google

Svigermoder, — hun var af den Gad'ske Slægt, af sjælden kvindelig Elskværdighed og Fortræffelighed, — beholdt vi blandt os i de første 22 Aar af vort Ægteskab. Det jævnlige Samliv med hende og en kjær Svigerinde, Fru Hammer, ældre Søster af min Hustru, forhøjede Lykken af det huslige Liv.

Digitized by Google

II.

Erindringer fra Rejselivet.

1818—1820.

Den syvende August 1818 stod jeg ved „Bomhuset“ i Hamburg for paa en „Ever“ at sejle over Elben til Harburg.*) Jeg havde Mange at tage Afsked med. Fader, Søster og min Forlovede havde fulgt mig til Altona, hvor vi havde tilbragt uforglemmelige Dage i den kjære Onkels Hjem. Gjennem Lüneburger-Hede gik det sydpaa over Celle og Hannover. Det var ingen Lystfart, i en af de velbekjendte Postvogne, af Udseende som en Rustvogn, — snart paa Stenveje i gammel Stil, hvor Maskinen styrtede fra en Stenblok til en anden, snart paa Sandveje, hvor den skurede sig igjennem Fod for Fod.

Gøttingen: 10. August — 30. September.

I „Fred. Sneedorf's samlede Skrifter“ havde jeg oftere læst hans Breve fra Udenlandsrejsen, og jeg havde efter

*) Til Understøttelsen, som var tilstaaet mig til Rejsen af Fonden ad usus publicos, kom forskjellige akademiske Stipendier og et aarligt Tilskud fra Datidens Mæcenas, Gehejmeraad Joh. Bülow til Sanderumgaard.

Digitized by Google

Brevene, skrevne fra Gøttingen, dannet mig Billedet af et idealsk Studereliv i den lille Universitetsstad med de berømte Lærde og det berømte Bibliotek. Unge danske Videnskabsmænd havde paa deres Rejser plejet at tage deres første Station i Gøttingen, tiltrukne ved Heyne's Navn og ved det rige, fortrinlig ordnede og let tilgængelige Bibliotek; det laa bekvemt for mig at følge dette Exempel. Det akademiske Semester i Berlin aabnedes nemlig først ind i Oktober, og for de mellemliggende Uger kunde Opholdet ikke vælges passeligere end her.

Virkeligheden svarede dog kun lidet til de medbragte Billeder.

Ved min Ankomst forefandt jeg næsten tomme Gader. En af disse Studenterfarcer, der fra Tid til Tid dengang opførtes i de smaa tydske Universitetsstæder, — overalt med samme Scener og med samme Udfald, — var gaaet lige forud: en Fornærmelse, som var bleven tilføjet et af Burschenskabets Hoveder, uden at der havde været Satisfaktion at erholde, havde foranlediget en Udvandring til en nærliggende Landsby. De göttingske Borgere — ligesaa mange Studenterværter — trængte paa Øvrigheden for at faa deres Kunder tilbage; de behørige Forhandlinger plejedes ved Deputationer fra begge Sider, og Tilbagevandringen foregik efter faa Dages Forløb med sædvanlige Formaliteter*). Gaderne bleve atter befolkede med disse bluseklædte Skikkelser i Jahn'sk Kostumering, som for en dansk Studerende tog sig hel æventyrlig ud: — under den lille Hue-Brik de

*) I K. Hase's Ungdomserindringer („Ideale u. Irrthümer. 1872") findes S. 145—153 en omstændelig Beskrivelse af en lignende Bursche-Komedie i Tübingen, — „maaske den sidste Studenter-Udvandring paa gammel akademisk Vis".

Digitized by Google

lange, stridt nedhængende Haar, den brede Krave om den bare Hals, Haanden svingende med en Ziegenhainer-Prygl, og ud af Lommen eller i en af Brandstøvlerne den lange Røgpibe. Det var Aaret efter, at Burschefesten paa Wartburg havde alarmeret alle tyske Hoffer og Kabinetter og bragt Universiteterne under Politiets specielle Opsyn. I samme Grad arbejdede Burschevæsenet fra sin Side paa at befæste sig for at tjene „det frie og enige Tyskland"s Ide. Den Arndt'ske Sang: „Wo ist des Deutschen Vaterland? — sein Vaterland muss grösser sein" udbrøledes overalt, og den burschikose Rumorering var yderst besværlig for den Udenforstaaende. Det er muligt, at man ved at blive ført noget mere ind i Burschelivets Friheder og Herligheder, saaledes som det f. Ex. havde været Tilfældet med Rahbek, kan indtil en vis Grad finde sig forsonet med den uvorne Udside; men unægtelig synes der dog at ligge en Skjævhed, en Misforstaaelse af Ungdomsfrihedens rette Væsen til Grund for Anlæget af det tyske Studenterliv. Er det, som der siges, et meget hyppigt Tilfælde, at det raaeste Burscheliv afløses af den tammeste Manddom, saa synes Fænomenet at have sin simple Forklaring deri, at et Frihedsliv, hvor en akademisk Ungdom skruer sig op til en svimlende Højde og tumler sig omkring i hule Former af et skrydende Væsen, ikke staar i nogen sand Berøring med Virkeligheden eller afsætter Frugt for den paafølgende Virksomhed i Manddomslivet. Det er en Forskole, som begunstiger den tyske Nationaltilbøjelighed til at tage løst, gjækkende Fantasteri i Virkelighedens Sted, og til at give Bjældeklang af Ord istedetfor Gjerning.*)

*) En historisk interessant Skildring af Burschevæsenet og Burschelivet i Frihedsbegejstringens Aar, som har fornyet mange Erin-

Digitized by Google

Men, hvad der smerteligst bragte mig ud af Illusionen, var Kontrasten imellem disse Navne, som paa Prent, i Messekataloger og Literaturtidender, endnu bestandig indtoge den fornemme Plads med imponerende Klang, og de levende Bærere af dem, saaledes som de her traadte mig imøde. Jeg hospiterede hos Teologerne Eichhorn, Planck, Pott, Stäudlin, hos Filosoferne Bouterweck og Schulze — for ikke at nævne Berømtheden Blumenbach, hvis Pudsigheder og staaende, paa Lattermildheden beregnede, Indfald tiltrak det mest blandede Auditorium; men en Kost dels saa tør og triviel, dels saa smagløst serveret, som den her bødes, havde jeg i Hjemmet kun sjælden fundet. Det maa dog herved bemærkes, at Gøttinger-Universitetet befandt sig dengang paa et Overgangspunkt. Der var netop paa denne Tid en sjælden Samling af forgjemte Personligheder, en Del naturligvis ikke langt fra at skulle afløses af Repræsentanter for en yngre Slægt. Hos Stäudlin naaede det gammel-akademiske Pedanteri sit Højdepunkt: allerede hans ram-schwabiske Mundart var en Grulighed. Eichhorn og Planck var blandt disse Veteraner de eneste, hos hvilke nogen Livlighed var bevaret; men det forargede mig ved en Middag hos den første sammen med flere literære Personer, hvor Talen mest holdt sig til akademiske Forhold, literære Frembringelser og Anmeldelser, at høre Pengespørgsmaalet drages frem først og sidst; den Nøjagtighed, hvormed der vidstes Besked om Honorarvæsenet: Kateder-, Forfatter-

---

dringer hos mig fra Opholdet i de tyske Universitetsstæder, findes i Rud. Stier's Levnedshistorie. (Wittenberg 1867 1ste Del.) Han havde i sin Tid været Entusiast for Idéen om Tysklands Gjenfødelse ved den studerende Ungdom. (Sen. Anm.)

Digitized by Google

og Recensent-Honoraret, var mig ligesaa paataldende, som den Aabenhed, hvormed man gik ind i personlige Enkeltheder. Vist er det, at det var i meget forskjellig Stemning, jeg den første og den sidste Aften gik Volden rundt og saa' ud over den mærkelige By.*) Med stor Glæde rullede jeg den sidste Nat i September ud af Gøttingen. Af akademisk Raahed skulde jeg endnu have besværende Følgeskab ud af Byen. I Diligence-Selskabet befandt der sig en teologisk Kandidat, som betro'de sine Medrejsende, at hans Rejse gjaldt Tiltrædelsen af en Kapellanpost; derefter underholdt han dem først med Viser fra Burscheknejperne og derpaa med Prøver paa sin nys erhvervede Kapacitet som messende Kapellan.

En Uges Fodtour i Harzen hører til de kjæreste gøttingske Erindringer. Jeg saa' her de første Bjærgegne, overnattede paa Brocken, besaa' i Klausthal de første Gruber og nød de rige Naturskjønheder i Klippedalene langs den nordlige Rand af Bjærgkjæden, som jeg flere Gange siden har havt Lejlighed til at besøge, — ikke, som denne Gang, alene.

Men hvad der i høj Grad hjalp mig ud over de besværlig ensformige Uger i Gøttingen, var det ganske uventede Møde med en jævnaldrende Landsmand, Student fra samme Aar som jeg, Kemikeren Dr. Zeise. Der gik ikke nogen Dag, saalænge han var i Gøttingen, uden at vi saa's — ikke blot ved Middagsbordet, men ogsaa om Aftenen enten til

*) Det vilde være utaknemmeligt, over det dengang modtagne Indtryk, at glemme det Tidsrum, der ligger foran, og det, der er fulgt efter hint Tidspunkt. Herom er jeg paa ny bleven erindret ved et Mindeskrift: „Gøttinger Professoren. Gotha 1872".
(Sen. Anm.)

Digitized by Google

Spadsereture eller til Musicering: han med sin Violin, jeg med min Fløjte. Da han rejste til Paris, fulgte jeg ham til Kassel igjennem den skjønne Mündenerdal ved Sammenløbet af Fulda og Werra. I det smukke Kassel og Wilhelmshøhe forlystede jeg mig et Par Dage. Det faldt her i min Lod at gjøre Prins Kristian min Opvartning; han ankom netop med Gemalinde og Søn hertil i de selvsamme Dage. Med den lille Prins (Fredrik d. 7de), Sekretær Adler og Læreren, Kand. Holst, gik jeg en Tur omkring i Byen, og det er senere ofte rundet mig i Tanke, hvor stærkt den Sidste udtalte sig om de idelige Rejser og Udflugter, der hindrede enhver alvorlig og planmæssig Undervisning af den opvoxende Prins. En meget kjær Forbindelse har jeg endnu mit Ophold i Gøttingen at takke for. Zeise førte til mig en ung Slesviger, som studerede Lovkyndighed og nylig havde vundet en hæderlig akademisk Prisbelønning: Ditlef Kristian Paulsen fra Flensborg. „Hans danske Tale var ikke flydende; men som Fædreland nævnede han kun Danmark. Han udtalte sig med en Varme, som kom indenfra, om dansk Sprog og Historie; og med de stærkt krøllede gule Haar og de lyseblaa Øjne, med Beskedenheds og Blyheds Præg midt imellem Exemplarerne af burschikos Selvtillid og Raahed, stod han for mig som en Yngling af ægte nordisk Blod. Ikke mange Dage efter forlod han Gøttingen, men for nogle Uger senere at tage Ophold i Berlin. Dette var ogsaa min Plan. Vi tilbragte her Vinteren sammen, — han som Savigny's, jeg som Schleiermacher's Tilhører, og et Forhold blev her grundlagt imellem os, som i Aarenes Løb og med Alt, hvad Aarene førte med sig, vandt for os Begge i Fasthed og Betydning, endskjønt et vedvarende personligt Samliv ikke blev op-

Digitized by Google

naaet." De foranstaaende Ord har jeg her villet udskrive af mit Mindeskrift (1857) over den tidlig tabte, ædle Ven og trofaste Medstrider, som blev sig selv lig i Kjærlighed til Fædrelandet og fik rig Lejlighed til at vise denne Kjærlighed ved at virke og at lide for det.

Berlin (7 Oktober 1818—30 Marts 1819).

Schleiermacher, — hans Person, hans Kateder, hans Prædikestol, hans Hus, — blev Midtpunktet for mig under dette Vinterophold, som har havt blivende Betydning for mig. Jeg var hans stadige Tilhører: over Dogmatik en daglig Morgentime Kl. 8 og en Aftentime over Dialektik. I den første Forelæsning — for omtrent 50 Tilhørere — forsømte jeg ingen Time. Siddende i en Lænestol i eftertænksom Stilling til højre Side var det, som om han gav Tryk paa en Springfjeder, hvorefter det fine Tankespil udspandt sig i jævn og uafbrudt Gang. Over Foredraget hvilede den største Simpelhed, fuldkommen Natursandhed, intet Anlagt eller Patetisk, kun nu og da en indstrøet Bemærkning med let Ironi i Mine og Tone, men derimod paa én Gang kritisk udlugende, rensende og ryddende og teologisk klarende, opbyggende og befæstende. Det var en Række af aandsvækkende og lærerige Timer. Hvor meget jeg skylder dem, er jeg ikke i Stand til at udmaale eller gjøre mig selv Rede for, — dels fordi det mundtlige Ord senere er smeltet sammen med Udbyttet af hans Skrifter, dels ogsaa fordi det var mig paafaldende, — ihvorvel jeg her blev ført ind i en Sfære, saa højst forskjellig fra den, hvori jeg hidtil havde bevæget mig —, hvor let jeg fandt mig

Digitized by Google

hjemme i den, saa at det mangengang forekom mig, som om jeg her fandt udformet i klar og bestemt Skikkelse, hvad jeg havde baaret halv ubevidst hos mig selv. Ikke Lidet i Schleiermachers System kunde jeg vistnok hverken dengang eller senere tilegne mig; det er ofte blevet sagt baade af ham selv og af Andre om ham, hvad der ikke mindst hører til hans teologiske Storhed, at han ikke har villet danne nogen Skole, men villet vække og modne til Selvstændighed i Tænkning og Omdømme. Men saa meget, som fra denne Kilde har fundet Indgang og slaaet Rod hos mig, er uformærket gaaet saaledes over i mit aandelige Liv, i mit hele tænkende og stræbende Væsen, at jeg ikke formaar at udskille det fra det oprindelig Egne. Hvad der fremfor Alt virkede — ikke tiltalende, men slaaende og gribende paa mig var det, der udgjorde hans kristelige Personligheds Væsen: Foreningen af den inderlige Kristustro med den frygtløse Kritik overfor det kirkelig-Nedarvede og Fastslaaede, — det paalidelige Vidne, ligesom det var hos Luther, om den uforrykkelige Fasthed af Tro'stilegnelsen. Heraf den sikre og følgerige Indordning af Teologien i Tro'sbevidstheden, den gjennemførte Udskillelse af Tro'sindholdet fra det kunstige Apparat af dogmatiske Læreformer, det store Syn paa den kirkelige Samfundsidé, den høje Ro, hvormed han vidste at holde det Evangeliske, fælles Kristelige ud fra det Konfessionelle og Individuelle, uden dog at træde dettes Betydning og Ret for nær. I Trefoldighedskirken var jeg flittig Tilhører af hans Prædiken; særlig mindes jeg den Række af Prædikener „om den kristelige Husstand", der ere udkomne som en Samling for sig. Dog maa jeg bekjende, at jeg dengang ikke var i Stand til fuldelig at vurdere S. som Præ-

Digitized by Google

dikant. Jeg fandt Prædikenen at staa for nær ved Katederforedraget; jeg savnede den Hjærtet tiltalende Tone, den sjælegribende Behandling; hvad der ogsaa paa Katedret nu og da syntes mig at blive drevet for vidt: den fine Udpilling af Tankestoffet i enkelte Traade, virkede i Kirken noget utilfredsstillende paa mig. Først i modnere Alder er jeg kommen til Erkjendelse af, hvor uvurderlig en Skat den homiletiske Literatur ejer i Samlingen af de ved Tankerigdom og Indholdsdybde uden Tvivl enestaaende, schleiermacherske Prædikener. Særlig for Gejstlige, som ikke bør trænge til Opbyggelse, men til Aandsberigelse, vidste jeg ikke at angive noget mere frugtbringende Studium. Behandlingen er for ejendommelig til at friste til Efterligning eller at tilstede nogen umiddelbar Benyttelse; Anvendelsen kræver selvstændig Tankebearbejdelse, som lønnes med rigelig Frugt. Og hvor ønskelig er ikke netop denne Indvirkning paa dem, hvis Kald fører til bestandig at give ud, ikke derimod giver Lejlighed i lige Forhold til at tage ind!*)

I Schleiermachers Hus kom jeg jævnlig. Familien bestod, foruden Mand og Hustru, af en ældre ugift Søster af ham, en Søn paa en halv Snes Aar (Ehrenfried) af Konens tidligere Ægteskab og ét (eller maaske to) Smaabørn. Disse Personligheder har man senere lært at kjende af de

*) En Lørdag Aften fulgte jeg Schleiermacher henimod Midnat hjem fra de Wette. Ved Afskeden udenfor hans Port ytrede han: „Ja, jeg gaar ikke endnu til Sengs; jeg skal først klare mig Gangen af min Prædiken imorgen". Besynderligt nok! Just i dette Stykke, hvor Efterligning er allerfarligst, synes S.'s Exempel at have havt en fristende Indflydelse paa Prædikanter af den yngre Slægt.

Digitized by Google

udgivne Breve („Aus S.'s Leben"). Efter Læsningen a denne Brevsamling, hvoraf de to første Dele have givet mig nydelsesrige Timer af den ædleste Art, har jeg havt ondt ved at tilgive mig selv, at jeg har kunnet have min Gang der i Huset uden at opdage Spor af den kvindelige Idealitet, som saa aandfuld og elskværdig fremlyser af hendes Breve. Nogen Trøst har jeg imidlertid hentet mig fra hendes egne Ytringer, hvori hun beklager sig over den Mangel paa Evne til at give sig for Andre naturlig som hun er, der gjør hende miskjendt og utiltrækkende for Fremmede. Schleiermacher selv fandt jeg altid i sjælelig Ligevægt; han var indladende og meddelsom og mærkværdig hjemme i de forskjelligste Enemærker, hvorpaa Samtalen kunde føre hen. Brevene have givet Indblik i alle de mangehaande Anfægtelser uden- og ovenfra, for hvilke han i disse Aar ligesom i tidligere har været Gjenstand, og lært mig at skatte den Mandigheds-Karakter, der har været i Stand til at holde sig oprejst og frejdig under de mangengang truende Forhold. Til de stadige Husfæller hørte de Wette og Boghandler Reimer (Ejer af den paladsagtige Bygning, hvoraf S. bebo'de den ene Fløj), og af yngre Mænd Bleek (dengang teologisk Repetent, senere Professor i Bonn) og Jonas, senere Præst i Berlin og Udgiver af de efterladte Breve. Olshausen, den anden Repetent, senere Professor i Erlangen, saa's kun sjælden; han sluttede sig til Neander. Af Universitets-Kolleger traf jeg ingen Andre end Juristen Gøschen; derimod saa' jeg oftere en anset Læge Wolfart, hvis magnetiske Kure S. plejede at anvende imod sin Mavekrampe. Ved festlige Lejligheder, som Husets tvende Fødselsdage (21de November og

Digitized by Google

6te Marts), var der ogsaa en Kreds af flere Studenter, som da spillede en temmelig fremtrædende Rolle.

Der var visse staaende Æmner, som baade her og i andre berlinske Kredse udgjorde Midtpunkter for almindelig Interesse og Underholdning, og hvor jeg havde en ubehagelig Følelse af, hvor fremmed jeg stod, hvor langt fjærnet fra det, der her opfyldte Alle. Forholdet, hvori Danmarks Politik var bragt til Napoleon, havde aandelig isoleret det lille Land og ikke kunnet andet end vække en Fordom imod det danske Navn; man var tilbøjelig til at betragte den Danske som blind Tilhænger af Absolutismen i frihedsfjendsk Form. Her derimod var det en oplivende Luftning, der allevegne kom mig imøde, af Folkeaandens Opsving fra Frihedskrigen, af Følelsen af, hvad denne Aand havde formaaet, hvad den var værd, og hvorledes den burde videre benyttes. Men ved Siden heraf gik der vistnok en trykket eller bitter Stemning over skuffede Forventninger, uopfyldte Løfter, over den fjendtlige Stilling, hvori den preussiske Regering, ligesom de tyske overhovedet, havde sat sig til de konstitutionelle Folkeønsker. Netop i Vinteren 1818—1819 var Wilhelm Humboldt, — efter Stein's Vidnesbyrd „den aandfulde, forretningskyndige, arbejdsomme, velsindede Mand" —, indtraadt i Ministeriet; der var overdraget til ham den øverste Ledning af de stænderske og kommunale Anliggender; man vidste, at han var alvorlig sysselsat med det konstitutionelle Anliggende, og der var nedsat en Kommission for at drøfte det af ham udarbejdede Udkast. I Humboldts Udnævnelse saa' Vennerne af Forfatningsværket en Borgen for, at det endnu var Alvor med de højtidelig givne Tilsagn; det hed endogsaa gjentagne Gange, at Forfatningsloven laa færdig med kongelig Underskrift. Dog

Digitized by Google

maa jeg sige, at Schleiermacher modtog alle slige Beretninger med afgjort Mistro.

En anden Gjenstand, som hyppig var paa Tale just i Schleiermachers Hus, var Unionen af de to protestantiske Konfessioner, hvormed Reformationsjubilæet 1817 var blevet festligholdt paa den skjønneste og betydningfuldeste Maade i Preussen, og som dengang endnu syntes at have en lovende Fremtid. I Forbindelse hermed stode Forslag og Planer til en selvstændigere Selvstyrelse af Kirken ved Presbyterier og Synoder. Imod denne Bestræbelse kom Modstanden tidlig tilsyne fra Juristers og Statsstyreres Side, og uden Tvivl havde Schleiermacher allerede en Forudfølelse af de Forviklinger og Bryderier, hvori den karakterfaste Mand vilde blive bragt dybere og dybere ind ved en Sag, hvor de Magthavendes Interesse fandt sig berørt paa betænkelig Maade. Men hvorledes maatte ikke en Dansk finde sig tilmode 30 Aar før 1848 ved at blive paa én Gang henflyttet fra det politisk indsovede Danmark, fra Kongelovens Land, hvor politisk saavelsom kirkelig Absolutisme stod omgærdet ved en, som det syntes, uoverstigelig Mur, til en Scene, hvor Krigen havde efterladt en dybtgaaende national Vækkelse i Nationen, hvor der lydelig pukkedes paa de højtidelig givne Folkeløfter, forhandledes om konstitutionelle Systemer og Former eller Udviklinger til kirkelig Selvstyrelse! Naturligvis bar det unge Berlin den karikerede Frihedssvimmel tilskue i parodiske Fagter, og det var undskyldeligt, om en Dansk henholdt sig mere, end Ret og billigt var, til slige, til det barnlig Latterlige grænsende Symptomer; men der laa dog bag dette Uvæsen for megen Alvor, til at ikke enhver Sammenligning maatte føre til en Ydmygelse, som faldt den Danske tungt paa Sinde.

Digitized by Google

Ved mit Afskedsbesøg hos Schleiermacher Morgenen den 29de Marts blev jeg tilfældigvis Overbringer af Efterretningen om Sand's Snigmord paa Kotzebue. Han blev synlig bestyrtet; sikkert havde han Forudsyn paa de skæbnesvangre Følger. En af de første var Opløsningen af det smukke og betydningsfulde Baand imellem Schleiermacher og de Wette, som paa Grund af et, rigtignok ubegribelig ubesindigt, Trøstebrev til Sand's Moder blev afsat fra sit Embede. Derefter fulgte Karlsbader-Beslutningerne, hvori det Metternich'ske System traadte uforbeholdent frem: istedetfor Tanker og Planer om Repræsentationsforfatninger, — Mistænkeliggjørelse og Spioneri, Forfølgelser af Pressen, Statsmagten i formelig Krig med Studenterverdenen!

Ogsaa udenfor det schleiermacherske Hus manglede det mig i den berlinske Vinter ikke paa den Selskabelighed, jeg kunde ønske og trænge til i det enlige Studereliv. Til Teologerne Marheineke og de Wette, Filologerne Böckh og Buttmann var der venlig aabnet mig Adgang. Neander beskreves mig til den Tid som saa lidende af kronisk Sygelighed, at jeg ikke vovede at søge ham, hvad der senere har gjort mig bitterlig ondt. Af de nævnte Mænd var Bøckh den, hvis Personlighed tiltalte mig mest. Der var hos den udmærkede Lærde en fordringsløs og naturlig Jævnhed, som ikke syntes at være almindelig hos de berlinske Notabiliteter og navnlig stod i Modsætning til den støjende, burschikose og, som det forekom mig, forcerede Tone hos Buttman og den stramme, afmaalte Præstelighed hos Marheineke. De Wette havde jeg tænkt mig som en aldrende, ærværdig Mand; allerede i en Række af Aar havde han spillet en betydelig Rolle

Digitized by Google

i den teologiske Literatur; og jeg vilde næppe tro mine Øjne, da der første Gang stillede sig en ungdommelig Mand frem for mig med den spinkle Figur og det bly, halvforlegne Væsen. Det forekom mig iøvrigt, at Schleiermachers overlegne Aand virkede noget trykkende paa den yngre Kollega og tvang ham til at stemme sig op i Toner, der ikke vare ham ganske naturlige. Syv og tyve Aar senere (1846) stødte jeg i Rom ved en privat Koncert ganske uventet paa de Wette, da Professor i Basel. Hans Udseende var næsten uforandret, uagtet han i Mellemtiden havde fristet mange Omskiftninger og Prøvelser. Jeg saa' ham der flere Gange og havde mindst ventet, at han saa kort efter skulde gaa bort. Ogsaa hos Fr. Aug. Wolff fandt jeg en meget venlig Modtagelse; men den kolde, hjærteløse Spot, hvormed han skar løs paa Alle, — han var kommen paa Kant baade med Overordnede og Sideordnede, — var mig saa stødende, at jeg snart trak mig tilbage. For mine Øjne var der, ved Siden af det Grandiose i Personligheden, noget Mefistofelesagtigt i Mine og Tone.

Det göttingske Bekjendtskab med Slesvigeren Paulsen blev her til venskabelig Omgang, og med en ung Holstener, Brodersen, kom jeg ligeledes jævnlig sammen. Han var en ivrig Skakspiller, blev siden Rektor i Rendsborg og vilde upaatvivlelig være bleven en exalteret Slesvigholstener, dersom han ikke var død i kraftig Alder. I høj Grad veltilmode fandt jeg mig i en lykkelig og hyggelig Familiekreds hos Benoni Friedländer, en formuende jødisk Partikulier med Sans for Kunsten i forskjellige Retninger. Det var vor Musæums-Thomsen, som jeg skyldte Adgangen til det gjæstmilde Hus. Det var især Hustruen, hvis kvindelige, moderlige Huldhed tiltrak mig; enhver

Digitized by Google

Kreds, som her samledes, af Ældre og Yngre, maatte føle sig paavirket og stemt ved hendes harmoniske Dannelse og fine Takt. Jeg kom her i Berøring med Faderen, den mere end 70-aarige David Friedländer, en pragtfuld ærværdig Patriark i storslaaet Hebræerstil. Jeg kom oftere til ham, fik Bøger tillaans og lyttede gjerne til hans Fortællinger om Samlivet med Moses Mendelsohn, Engel og andre Berømtheder i det ældre literære Berlin. Naar jeg her blev ført tilbage i Fortiden, saa var der et andet Bekjendtskab, ved hvem jeg blev orienteret i det daværende Berlin. Fra Boghandler Dankwerth i Göttingen medbragte jeg et Brev til Bestyreren af den Nikolaj'ske Boghandel, Johannes Ritter, Broder til den berømte Geograf. Jeg var saa lykkelig i ham at træffe en af de elskværdigste Personligheder, Livet har ført mig imøde: en Mand med mangesidige Kundskaber og Interesser og dyb religiøs Følelse, en mild, elegisk Natur. Han var ugift, men levede, omgiven af Bøger, Kobberstik og Blomster, som Husfælle hos Boghandelens Ejer, Hofraad Parthey, hvor der førtes et Hus i stor og meget musikalsk Stil. Jeg sluttede mig nær til ham, og jeg tror, Tilslutningen var gjensidig; jeg tilbragte mangen hyggelig Vinteraften i hans Stue. Om Søndagen, naar Vejret tillod det, hentede han mig gjærne til en Fodtur udenfor en af Portene, hvor vi da toge vor Middag. Ved hans Beretninger blev jeg sat levende ind i Berlinerlivets umiddelbare Forhistorie, i Tiderne af den yderlige Forkuelse og Ydmygelse under den franske Okkupation af Hovedstaden, men ogsaa i den heltemodige Opmandelses-Tid, i Spændingens, Sejrens og Jubelens Dage, indtil Jubelen lidt efter lidt forstummede i Stemning af Mistrøstighed og Bitterhed. — En Hilsen modtog jeg

Digitized by Google

senere fra ham ved Broderen, Geografen, paa en Gjennemrejse fra Sverrig, og i 1840 overraskede han mig i Kjøbenhavn med et Sommerbesøg paa nogle Dage, hvor kjære Minder fornyedes, og jeg gjorde Gjengjæld ved at føre ham om i Kjøbenhavns Omegn. Naar han er død, ved jeg ikke; Mindet om ham gjemmer jeg iblandt mine allerkjæreste.

I det berlinske Operahus tilbragte jeg mange og nydelsesrige Timer. Skuespillerpersonale, Orkester og kunstnerisk Udstyrelse af Scenen stod paa et lige udmærket Trin. Devrient og Kone, Wolff og Kone, Mdme Milder-Hauptmann ere Navne, som overleve deres Tid. Jeg har ikke senere nogensinde hørt „Don Juan" uden at mindes den Henrykkelse, hvormed jeg efter den lange Faste i Göttingen sænkede mig en af de første berlinske Aftener ned i dette Harmoniens og Melodiens Tryllehav; ogsaa „Trylleføjten" og — for første Gang — Gluck's „Alceste" og „Ifigenia" og Spohr's „Vestalinde" hørte jeg her. Foruden Shakspeare's „Hamlet", „Kong Lear", „Kjøbmanden i Venedig" og Kalderon's „Livet en Drøm", gaves der her paa Scenen en Række af klassiske tyske Dramaer: Gœthes „Tasso", Lessings „Nathan", Schiller's „Don Carlos" og „Pigen fra Orleans", Grillparzer's „Saffo" og „Ahnfrau", uden at jeg dog, netop ved de mest udmærkede, fandt den dramatiske Virkning at svare til Berømtheden eller til Nydelsen ved Læsning. Holbergs, af Kotzebue forfuskede, „Don Ranudo" blev ogsaa givet og som scenisk Kuriositet Terents's „Adelfi" (Brødrene). Teatret var, naar de glimrende Vagtparader og Troppe-revuer fraregnes, omtrent det Eneste, Berlin dengang havde at byde den Fremmede; det stod i æstetisk Hen-

Digitized by Google

seende ikke synderlig over Kjøbenhavn. De pragtfulde Musæer ere af yngre Datum; den saakaldte „Lustgarten" laa endnu hen som en højst ulystelig Sandmark. Fredrik den Andens udsøgte Malerisamling bevaredes endnu i Sans-Souci's ene Fløj; en eneste mindre Samling, den Giustinianske, var nylig kjøbt i Rom af Regeringen og midlertidig opstillet i et Lokale i Universitetsbygningen.

Det er saaledes med Taknemmelighed for meget Godt, jeg ser tilbage paa Vinteropholdet i Berlin. Dog vedblev jeg i de fleste Kredse at føle mig noget fremmed og udenfor staaende. I nogle, f. Ex. hos Buttmann, hvor et lille Antal Mænd samledes regelmæssig en bestemt Aften, havde der dannet sig en, som det forekom mig, forceret humoristisk Tone med et tilsvarende Frimurersprog, som ikke kunde tiltale den Uindviede. Og endnu mindre kunde der være Sympati med den sælsomme Blanding af Stortalenhed og sentimental Naivetet (saa ypperlig persifleret af Heine), der herskede i Aftencirklerne hos de Wette, hvor Burscher og Turnere rumorede med deres Vildmandshaar, bare Halse og brede Halskraver. Efterhaanden som Foraaret gry'de, blev ogsaa Trækfugle-Lysten stærkere og stærkere. I en Kunsthandlers Vindue glædede jeg mig daglig ved de dresdenske Prospekter, og Ritter begejstrede mig for Billedgalleriets og den brühlske Terrasses Herlighed. Jeg havde Fornemmelsen af, at en berlinsk Sommer og en gøttingsk Vinter maatte omtrent være Sidestykker*). Ber-

*) I en interessant Beskrivelse af et interessant og frugtbart Liv („Carl Ritter, ein Lebensbild." 1864.) er jeg stødt paa et Par Ytringer af den berømte Geograf om Livet i de to Byer,

Digitized by Google

lins imponerende Pragt, med de uendelige, snorlige Gader, de store, i Forhold til Størrelsen menneskетomme Pladse, hører hen til Salonlivet og militære Parader; den fornemme Kjedsommelighеds Præg bliver efterhaanden fremtrædende; de stænglede Træer, der drives møjsommelig frem af Sandbunden, den snehvide Grund, der pibler frem imellem Græsstraa og Blomster, stemme ikke godt i Foraarstiden; og, naar de store Sandflader ved den mindste Vind hvirvle sig op i Luften og indhylle Alt i uigjennemsigtig Taage, føler man Drift til at udfolde Vingerne til Flugt. Dette var den Følelse, hvormed jeg den 30te Marts ovenpaa Postkareten stilede sydpaa. Den trofaste Paulsen ventede mig i Potsdam, hvor vi tilbragte en Dag tilsammen med Beskuelse af den kolossale Pragt, Fredrik d. 2den her har sammendynget til Minde om sin infernalske Politik og sine glimrende Sejre.

Dresden (6te Mai—11te Juli).

Over Wittenberg, Halle, Jena, Weimar, Gotha, Eisenach og tilfods igjennem den skjønne Thüringer-Wald naa'de jeg den venlige Elbstad i allerede indtraadt Sommer.

Billedgalleriet havde været Gjenstand for min heftige Længsel og blev det nu, i det dengang meget ugunstige Lo-

---

hvor han i den samme Tid havde længere Ophold. Det daværende Göttingen staar for ham som „saft- und kraftlos“ (S. 357), og om Berlin skriver han (S. 362): „Es ist wenig Wärme hier bei sehr viel Cultur und kalter Gutmüthigkeit, die mit Ideen es gleich gut meint, Alle aufnimmt, an Alle sich anschlieszt und darum nirgends recht tief eindringt“. (Sen. Anm.)

Digitized by Google

kale, for mit stadige Besøg under mit to Maaneders Ophold. Jeg arbejdede i dem tillige paa at komme ind i Kunsthistorien, saavidt det lod sig gjøre med de kummerlige Hjælpemidler, som dengang havdes til Raadighed. Fiorillo's bindstærke „Geschichte der bildenden Künste" afskrækkede mig ikke ved sin Vidtløftighed og sin Smagløshed. Det historiske Indhold: de forskjellige Grupper og Forgreninger af Malerskoler, af deres Hovedrepræsentanter og disses Hovedværker, uddrog jeg i omhyggelige Optegnelser; og her, hvor de tørre Navneregistre bleve levende ved Beskuelsen, fæstede Navnerækkerne sig med Lethed i Hukommelsen og have fastholdt sig der indtil den Dag idag. En mere aandelig Befrugtning søgte jeg mig i Goethe's „Propylæer" og hans Skildring af Winkelmann. Med stor Interesse gjennemstuderede og excerperede jeg her Creuzer's „Mythologi und Symbolik", — et Værk, som ganske vist ved sine dristige, fantasifulde Kombinationer fører ud paa Glatis, hvor man finder sig famlende imellem historisk Sandhed og genial Digtning, men som aabner store og dybe, ogsaa for den kristelige Teologi frugtbare Indblik i den hedenske Oldtids religiøse Økonomi.

Alt forenede sig for at gjøre mig Dresden til et elysisk Opholdssted. Jeg havde faaet en fuldkommen landlig Bolig i Neustadt umiddelbart ved Elben og med Udsigt fra mine Vinduer over til den katolske Kirke, Frue Kirkes Kuppel, den brühlske Terrasse og Flodskibene op og ned ad Floden. Med nogle faa Landsmænd havde jeg dagligt, underholdende Samliv, og med dem foretoges der Fodture og Udflugter i den smukke Omegn nær og fjærnere. G. N. Toft, tidlig død som Adjunkt i Roskilde,

Digitized by Google

var et stille, ikke stillestaaende, Vand med dyb Grund, med sjælden Sans for det Skjønne; til Landsmændene regner jeg ogsaa den norske Landskabsmaler J. Dahl, dengang den haarfagreste Yngling med ildfuldt Blik, en sydlig brusende, stundom vulkansk Natur. Det skjønne Vinterlandskab med den snedækte Stendysse under de nøgne Ege, som har faaet Plads hjemme i den kgl. Malerisamling, fremstod i dette Foraar under hans Hænder. Fra en Loge i Teatret, hvor jeg befandt mig efter Indbydelse af Grevinde Bombelles (Ida Brun) for at se „Wallensteins Tod", opdagede jeg til glad Overraskelse tre kjøbenhavnske Ansigter nede paa Gulvet. Det var tre jævnaldrende Venner, der havde sluttet sig sammen til en lille Runde i Tyskland: Holm (Assessor i Overretten, tidlig død), Moldenhawer (senere Inspektør ved det kongl. Bibliotek) og J. Thiele. Ved dem forøgedes den lille danske Kreds i nogle muntre Samlivs-Dage, og derefter gjorde vi de Bortrejsende Selskab over Tharand til Freiberg, hvor vi besaa Gruberne.*) Dresden skylder jeg ogsaa et Bekjendtskab, som blev til livsvarigt Venskab. Harzen, en ung Holstener, født i Altona, senere bosat i Hamburg, kom her paa Gjennemrejse til Italien; Kunst og Kunsthistorie var ikke alene Formaal for hans Studier, men han levede med sin hele Sjæl, med en sjælden Modtagelighed og et sjældent Kjenderblik i det Skjønnes Verden, og det personlige Væsen var her ligesom gjennemtrængt af Gjenstanden for den aandelige Interesse. Der var udbredt over ham en æstetisk Finhed, en ædel Harmoni, hvor Foreningen af et hypokon-

*) Jfr. Thiele: „Af mit Livs Aarbøger, 1873". P. 169. (Sen. Anm.)

Digitized by Google

drisk Anstrøg og en mild Stemme gjorde et ganske eget og fængslende Indtryk. I Rom blev vort Samliv dagligt og fortroligt; senere havde jeg et Par Besøg af ham i Kjøbenhavn; han døde ugift 1863, erkjendt som en af de grundigste og skarpeste Kunstkjendere i Tyskland.

Dresden var den eneste Hovedstad, hvor danske Rejsende kunde glæde sig ved en diplomatisk Afsending, der betragtede det som hørende til hans Stilling at vise dem Forekommenhed og Gjæstfrihed. Den daværende Chargé d'affaires Irgens-Bergh var, ved Siden af de let i Øjnene faldende Svagheder, en Mand, som søgte en Glæde i at bidrage, hvad der stod i hans Magt, for at gjøre Landsmændene Opholdet behageligt; hans Frue, født Holsten, var en smuk og tækkelig Dame; deres Hus var et hyppigt og kjært Samlingssted for de Danske. Prins Kristians og Gemalindes Gjennemrejse gjennem Dresden paa Vejen til Italien indtraf under mit Ophold; i Hotel de Pologne bleve de Danske indbudte til det prinselige Taffel. Iblandt Gjæsterne mærkede jeg mig Englænderen Morier, som maa have vakt mindre behagelige Erindringer hos Hs. norske Ex-Majestæt, og Arkæologen Böttiger, for hvem enhver fyrstelig Persons Ankomst til Dresden var en Højtid. Han var et Pragtexemplar af den efterhaanden forsvindende Race af Lærde, der nytte Lærdommen som Middel til at indsmigre sig hos de Store paa en Maade, som ikke staar Enhver til Raadighed. Dagen forud havde han i et Foredrag i Antik-Kabinettet i det høje Pars Nærværelse ikke forsømt Lejligheden til, med tillukkede Øjne og hele Ansigtet fortrukket til Smil, at bringe sin underdanige Hylding, indsvøbt i udsøgt Lærdoms-Kostume.

Digitized by Google

Jeg forlod Dresden tilfods. Vandringen gik igjennem det sachsiske Schweits og ind i Bøhmen indtil Aussig, derfra videre tilvogns. Det var lutter smukke og venlige Indtryk, jeg modtog fra den sachsiske Elbstad; og saa ofte, som jeg senere — ikke faa Gange — har gjentaget Besøget, har den sjældne Forening af Natur og Kunst og den jævne gemytlige Tone, der her gaar igjennem Livet, fornyet dette Indtryk.

Wien. (11te August — 13de Oktober).

I Karlsbad, — hvor ved Brøndpromenaden det første Møde af Prins Kristian og Metternich frapperede mig: denne, som det tog sig ud for mig, i Patronens nedladende, hin i Klientens insinuerende Stilling, og hvor jeg eneste Gang i mit Liv fandt mig samlet med de to Augustenborgere, som vendte tilbage fra Italien, ved et Middagstaffel hos Prinsen „im Posthof", — havde jeg fundet Rejseselskab til Wien i Auditør (senere Borgmester) Mundt. Rejsen gik over Eger, Nürnberg, Augsburg, München til Regensburg, og derfra en æventyrlig Donaufart paa et Flodskib, som laa stille hver Nat. Hele otte Dage gik hen med denne Fart, der iøvrigt staar for mig som overgaaende Rhinrejsen i Afvexling og storstilede Naturskjønheder.

I Wien kom den første Luftning af Sydens Liv mig imøde i de aabne Kaffehuse og de maleriske græske Kostumer, der dannede den grelleste Modsætning til Faarepelsene og de sammensnørede Fodskind, hvori Skarer af Zigeunere eller Nomader fra Monarkiets slaviske Provinser droge omkring i Gaderne. Men Wien har ved gjentaget Besøg gjort et meget forskjelligt Indtryk paa mig, efter

Digitized by Google

som jeg er kommen nordfra, eller, saaledes som ved senere Lejlighed, sydfra, — i begge Tilfælde dog af samme Grund, fordi dér er Grænsepunktet imellem Nordbo- og Sydboliv. Kommer man nordfra, gribes man af Anstrøget af et, visselig kun paa Overfladen, mere offentligt Liv, af de store Forhold, hvori Rigdom og Pragt udfolder sig i Paladsbygninger, Kunstsamlinger, Teatre og Forlystelses-Anlæg af enhver Art. Har man derimod Alpekjæden i Ryggen, den store østrigske Højslette foran sig, finder man Luften tør, Himlen mælkeagtig, Skjønhedsglansen borte fra Fysiognomier, Dragter, Folkeliv og Monumenter. Pragten og Luxus staar tilbage i sin hele Nøgenhed. Man kan ikke komme fra Venedig eller endogsaa blot fra Stæderne i Lombardiet, uden at gribes ligesaa stærkt af Savnet af denne Skjønhed og Skjønhedssans, der saa forunderlig beaander det italienske Folkeliv.

Hvad der dog i Wien fremfor Alt interesserede og sysselsatte mig, var det katolske Kirkevæsen. Fra et kirkeligt Lejebibliotek forsynede jeg mig med fornøden Literatur og arbejdede mig saaledes ret ind i det katolske Rituales Skikke og Symbolik. Og jeg havde her Virkeligheden for Øjnene. Det katolske Kultusliv kom mig imøde i sin Rigdom og Mangfoldighed. Jeg bivaanede her for første Gang græsk Messe og Kommunion, selv overfor den romerske Kultus saa død, saa aand- og klangløs en Mekanisme, at man skulde omtvivle Muligheden af, at en saadan Gudstjeneste har kunnet danne sig paa kristelig Grund. Jeg færdedes meget i de forskjellige Ordensklostre i Staden og dens Omegn, særlig i det pragtfulde Augustinerstift Kloster-Neuburg. En Anbefalingsskrivelse fra Biskop Münter aabnede mig Adgang til den 90-aarige Ærkebiskop,

Digitized by Google

Greven af Hohenwart. Jeg var et Par Gange ved hans Bord, og ved en kirkelig Hoffest, Ærkehertug Rudolf's Indvielse til Fyrst-Biskop i Olmütz, havde jeg den Ære at blive afhentet i en ærkebiskoppelig Vogn for at faa Lejlighed til at være Tilskuer paa første Haand. Men det var Højtid uden Højtidelighed, Pragtskuespil uden Andagt fra nogen Side eller Kraft til Opbyggelse i nogen Retning. Jeg havde ladet mig smitte af den gængse Forestilling, at det hørte til en videnskabelig Udenlandsrejse at tilbringe en Tid i Biblioteker eller Arkiver med et eller andet Samler-Arbejde. Jeg erindrer ikke, hvad der nærmest havde henledet min Opmærksomhed paa de apokryfe Skrifter, som bære Hermes Trismegistos's Navn, og bragt mig paa den Tanke, at en Udgave af dem med latinsk Oversættelse og kritisk Behandling kunde være et nogenlunde lønnende Arbejde. I det kejserlige Bibliotek fandtes der nu et Par græske Haandskrifter, og disse paatog jeg mig at gjennemgaa for at samle de forskjellige Læsemaader som Materiale til en kritisk Bearbejdelse af Texten. I Markus-Biblioteket i Venedig, i Vatikan-Biblioteket, i München og Paris fortsatte jeg det kjedelige Arbejde, og mange Timer bleve anvendte derpaa. Men, da jeg længere hen i Tiden tog mig for i Hjemmet at gaa fra Bogstaverne over til Texten, bragte Indholdets Usselhed mig til Fortvivlelse, og ærgerlig kastede jeg Variantsamlingerne i Ilden. Det er en Skæbne, der sikkert er overgaaet flere end mig. Ugerne i Wien bleve endnu ogsaa anvendte til at tage Undervisning i Italiensk.

Hvad der i høj Grad bidrog til at gjøre mig den første Del af Opholdet i Wien behageligt, var Sammentræffet med Ingemann, som var paa Hjemvejen fra Italien. Jeg

Digitized by Google

havde vel allerede længe staaet i venligt Forhold til ham, — han var nær beslægtet med min Brud —; men han var i den første, den erotisk-sentimentale Periode af sit Digterliv, noget svømmende og drømmende i den ideale Verden, med ringe Interesse for al historisk Virkelighed. Det manglede paa den Maade paa de rette Foreningspunkter imellem os. Rejseaarene havde nu ogsaa paa ham havt den naturlige Virkning at udvikle og styrke den sjælelige Sundhedstilstand, og Samlivet forhøjede os mange fælles Nydelser i Donaustaden og paa Udflugter til Baden-Baden o. fl. Steder. Hjemme indtraadte der dog i de paafølgende Aar en Køling af det gjensidige Forhold, som Følge af den grundtvigske Strid. Ingemann var som Digter tidlig tiltrukken ved Grundtvigs mægtige Aand og stod fra Walkendorfs Kollegium i venskabelig Forbindelse med ham. Ganske vist havde han ikke klart Begreb om Grundforskjelligheden, hvorom Striden imellem os drejede sig, endnu mindre om de fjærnere Følger i kirkelig og teologisk Henseende. Sagen stillede sig for ham blot som en Proces imellem Autoritetstroen og en Aandsretning, som søger Grundlag for den personlige Tro; og den ingemannske Digternatur følte sig hendragen til den første. Det var en langt senere Tid, der lidt efter lidt orienterede Ingemann paa dette Omraade. Med Ophøjelsen af den grundtvigske Legende om „det lille, levende Ord af Herrens egen Mund" til Troesartikel kunde han ikke forsone sig*); den exclusive Partiaand, der gjorde Fordring paa den rene Lære, den rene Tro, den rene Daab som privi-

*) Under 11te August 1860 skrev han til mig: „I vor lille teologiske Verden har man gjort den store Opdagelse, at Kristus i de 40 Dage efter Opstandelsen har været — Grundtvigianer."

Digitized by Google

egeret Ejendom, frastødte hans Sandheds- og Billighedsfølelse; den hensynsløse Friheds-Egoisme, der ligefrem førte til Opløsning af det kirkelige Samfund, var hans kjærlige og fredelige Væsen imod, og i den trælsomme Hængen, ved Siden af det stærke Frihedsraab, i Bekjendelsens Bogstav kunde hans religiøse Sind ikke finde sig. Saaledes løsnedes Forholdet lidt efter lidt til denne Side, og i samme Grad kom han og jeg hinanden bestandig nærmere. Et personligt Baand imellem os kom til i de sidste Aar, da min gifte Datter var bosat i Sorø. Ethvert Besøg her knyttede os nærmere sammen. Det indadvendte Liv, han levede, var ogsaa stadig Gjenstand for vore Samtaler, og et sympatetisk Forhold imellem os traadte her frem, velgjørende for os Begge. Ved hans Død faldt et meget kjært Led ud af den nærmeste Vennekjæde.

En i Wien bosat dansk Literat N. Fürst, en venlig og tjenstvillig Mand, var sine Landsmænd paa mange Maader til Gavn og Glæde. Han førte mig blandt Andet i Selskab med Ingemann til Fr. Schlegel. Sjælden har et Udvortes i den Grad frapperet mig: en kvabset Kolos, hvor Maven syntes at udgjøre Manden; jeg kunde idetmindste ikke i Aasyn og Øje finde noget Træk af en Repræsentant for den romantiske Skole. Samtalen bevægede sig om Kunsten og Kunstnerne i Rom, hvorfra han var vendt tilbage kort forinden. Der var ogsaa i Wien en Familie, den Sonnenleitnerske, hvor Familiesproget imellem Moder (en Datter af Grosserer Maribo i Kjøbenhavn) og Døtre var dansk. Landsmændene havde behagelige Timer i denne Kreds paa et Landsted i Hitzing ved Schönbrunn. Til Orientalisten Hofraad Hammer var jeg anbefalet af Biskop Münter. Ogsaa han laa paa Landet i Døbling, hvor jeg

Digitized by Google

var hans Gjæst og fandt stor Forekommenhed; i Biblioteket skaffede han mig Adgang til Arbejdstimer i en indtraadt Ferietid, og det var ogsaa ham, der indførte mig i Kloster-Neuburg. I Wiens Omegn, der har den store og prægtige Stil overfor Dresdens idylliske Venlighed — i samme Forhold som Donau til Elben — forlystede jeg mig i Selskab med enkelte eller flere Landsmænd; ogsaa til Presburg gjorde jeg med Ingemann en Udflugt ned ad Donau, hvor vi dog ikke fandt det national-Ejendommelige, vi havde ventet. Naar jeg hertil føjer de herlige Samlinger, baade kejserlige og private, af Malerier, Kobberstik og Haandtegninger, og de fortrinlige Teatre (i Burgteatret Korn, Koberwein, Mad. Schrøder; i Folketeatret i Leopoldstadt den ypperlige Komiker Raymund), saa var der rigt Stof til Sysler og til Nydelser for de to Maaneders Ophold her. Til det specielle Politiopsyn, under hvilket Wiener-Livet og ikke mindst de Fremmede sagdes at være stillede, var der intet at spore, naar jeg fraregner det store Besvær, det kostede, inden Opholdskortet var at opnaa i Politiet; hos den danske Regerings tyske Gesandt, Grev Joachim Bernstorf, var det forgjæves at banke paa for at finde en Smule Bistand. Af Spioneriet paa offentlige Steder havde vi ingen Fornemmelse; men ganske vist var den danske Cirkel ogsaa meget uskyldig; den tyske Politik laa udenfor vor Synskreds.

Rom (4de December 1818—3die Juli 1819).

Paa Adriaterhavet skulde jeg have gjort det første Bekjendtskab med Dampskibsfartens Herlighed; i Hjemmet var det først under min Fraværelse, at „Kaledonia" var sat i Fart imellem Kjøbenhavn og Kiel. Men Farvandet

Digitized by Google

var ligesaa lunefuldt som i Horats's Dage. Dampskibet, som løb ud fra Triest Aftenen den 23de Oktober, ankrede ved Morgenens Frembrud næste Dag, ikke ved Venedig, men ved Pirano, en lille By paa den illyriske Kyst. Et nyt Forsøg næste Aften endte paa samme Ankerplads. Tre Dage gik saaledes hen, uden at Kaptajnen dristede sig til at byde Modvinden Trods. Da brast Taalmodigheden. Næsten alle Passagerer søgte tilbage til Triest, og selvanden naa'de jeg efter tre Dages Kjørsel, i Gondol fra Mestre, Venedig. Efter 14 Dages Ophold i den enestaaende, romantiske, ligesaa minderige som kunstrige Stad og korte Ophold i de mellemliggende Stæder, som jeg forbeholdt mig til Tilbagerejsen i bedre Aarstid, ankom jeg med langsom Vetturinfart til Rom, mine Ønskers og Længslers Maal, lidt ind i Aarets sidste Maaned.

Min første Gang var til Brøndsted, hvor jeg fandt baade Breve og Penge fra Hjemmet og desuden Mandens hele sjældne Elskværdighed. Brøndsted var dengang fungerende dansk Hofagent ved det pavelige Hof. Han behagede sig aabenbar i den halv-diplomatiske Stilling, — skjønt han naturligvis, som Erfaring viste, var en meget for sund og dygtig Natur til at kunne trives i den —, saameget mere som Prins Kristians og Gemalindes forestaaende Ankomst til Rom (den 23de December) gav denne Stilling en vis øjeblikkelig Betydning, men tillige paalagde den en Forpligtelse, undertiden til Besvær. Længere hen i Vinteren, da Arbejdet paa det store Værk om Grækenland gjorde Brøndsted en Rejse til Grækenland nødvendig, fik Videnskabsmanden Magt over Hofagenten; da Prinsens vendte tilbage fra Neapel til Rom, var Brøndsted dragen sine egne Veje. Naturligvis var et Samtykke givet oven-

Digitized by Google

fra; men naadigt blev det ikke optaget. Thorvaldsen havde under sit Romerliv næppe nogensinde været en hel Vinter borte fra sine Studier, og, hvad der skete første Gang, skulde netop ske min romerske Vinter: han tilbragte den i sin Fødeby, Kjøbenhavn. Det var en Modgang og et stort Savn! Jeg maatte nu holde mig til hans Værker og til hans Bolig. Den beboedes nemlig under hans Fraværelse af Freund som trofast Bevogter, og under dette Tag tilbragte jeg de første romerske Nætter, indtil jeg fik et Logi opspurgt. Heldigvis fandt jeg dette i samme Hus hos den fra Thorvaldsens Historie bekjendte Signora Butti, én Trappe højere op. Min lille Hjørnestue var et uforligneligt Belvedere; det halve Rom med Paladser og Obelisker, Kupler, Klostre og Taarne bredede sig nedenfor mine Vinduer, og i det Fjærne, udover den rigt grupperede Masse, højnede Janikulus sig med sine Pinjekroner og de tre brusende Vandfald (Aqua Paola) og S. Pietro in Montorio. Landsmandskabet var, ganske anderledes end nutildags, saare lidet, men saameget mere sammensluttet, vel endogsaa i for tæt og udelukkende et Sammenhold. Det talte, foruden mig, kun de tre Kunstnere: Billedhuggeren Freund, Arkitekten Koch og Portrætmaleren Jensen; den kunstforstandige, fintfølende Harzen fra Altona, — hans Moder var dansk, og hans Tunge ligesaa flydende dansk som tysk, — sluttede sig ogsaa til os. Derimod stode Danske og Svenske dengang som aldeles fremmede for hinanden. Tilbagerejsen gjennem Italien fra Rom til Milano kom jeg ved rent Tilfælde til at gjøre med tre Svenske, af hvilke den Ene var Digteren Beskow. I Rom havde jeg ikke hørt nogen af dem nævne; det kunde ikke falde de Danske ind at forespørge sig, om der

Digitized by Google

fandtes Svenskere eller at søge Samkvem med dem. Ved et romersk Juleaftensbord 27 Aar senere (1845), hvor 70 Nordboere fra de tre Riger tildels med Familier fandt sig forenede i venligt Lag, erindrede jeg om denne Kjendsgjerning som faktisk Bevis for den praktiske Skandinavismes Fremgang.

Ingen Tid i mit Liv have alle Livsaander i mig været højere stemte, ingensinde været i friere og svingfuldere Bevægelse, end i det Halvaar, jeg har henlevet i Rom; Ungdomstiden i 1819—20 slutter sig i min Erindring sammen med Manddomstiden i 1845—46, hvilken jeg under endnu lykkeligere Forhold, med Hustru og Børn, tilbragte her, som Tidsrummet af den rigeste, højeste og frugtbareste Livsnydelse. I Hovedsagen gjælder dette om det hele Ophold hinsides Alperne; hvilket Liv, mangfoldigafvexlende, fortryllende og aandsbefrugtende, udfolder sig ikke allerede i Rækken af Overitaliens Stæder fra Genua til Venedig! Og dog er her endnu kun Forgaarden til den skjønne Helligdom. Florents ved Nedstigningen fra Apenninerne er det Hellige, Rom det Allerhelligste. Intetsteds træder Oldtid og Midaldertid, — hvad der andetsteds regnes til Oldtidsminder, hører her til det Midalderlige, — saaledes som i Rom gjennem Øjet frem for Tanken, Tidsaldere, der indbyrdes ere saa grundforskjellige som vel muligt, men enhver for sig lige mægtig, indholdsrig og uudtømmelig. Og overfor Fortiden staar en Nutid, ikke brat afskaaren, men hvor det Svundne, baade det nærmere og det fjærnere, skimter igjennem paa utallige Punkter, en Nutid, som selv overfor denne Fortid har en imponerende Storhed: i den overleverede, tro bevarede Kirkestil i Fester, Skikke og Dragter, i Palladsers, Villaers, Kunstsamlingernes

Digitized by Google

grandiose Pragt, i Folkelivets henrivende skjønne og farverige Ejendommeligheder, — skjønt jeg rigtignok, hvad det sidste angaar, efter Mellemrummet af 25 Aar (fra Pius 7de til Gregor 16de), fandt Koloriten endel afbleget. Intetsteds har jeg fundet ikke blot den Næring for mine aandelige Interesser, — naturligvis siger jeg med Karteuserne i Neapel: »transeunti« —, men ogsaa Evnen til at nyde i fulde Drag saaledes forhøjet som i Rom. Hvad der andetsteds ikke let falder Nogen ind, giver her den rigeste Nydelse: uden Maal og Med, blot iagttagende og tankesværmende, at gaa igjennem Gader og Stræder eller igjennem Oldtidslevningerne i eller udenfor det gamle Rom. Og den livsalige Harmoni imellem Himmel og Jord, den Fylde af Lys og Skygge, den Pragt i Farvetoner, hvormed Himlen omgyder de jordiske Skjønheder og fremhæver, hvad der andetsteds ligger upaaagtet hen som Graat i Graat, — hvorledes meddeler den sig ikke til Menneskets Sjæl! Af mit fulde Hjerte har jeg sandet Stroferne af L. Bødtcher:

„Rom er et fortryllet Bur,
og ingen Fugl paa hele Kloden,
som holdtes fangen éngang blot deri,
sig føler siden ganske fri,
men mærker en usynlig Snor om Foden."

Længe har jeg holdt fast ved Ønsket og Haabet om at hilse Tiberstaden for tredje Gang. Sent og med Smerte har jeg maattet opgive det*).

Hvor langt jeg er fra at være født og baaren til egent-

*) Saaledes skrev jeg endnu i Juni 1866, ved den paatænkte Afslutning af mine Levnedsoptegnelser; men inden Aarets Ende befandt jeg mig tredje Gang, — med Hustru og i Kreds af Børn og Børnebørn, — i det elysiske Land. (Sen. Anm.)

Digitized by Google

lig Politiker, er allerede blevet mig selv klart deraf, at ved Anlæget af de enkelte større Udflugter, jeg har kunnet foretage, — ikke blot dengang, da det politiske Liv endnu laa mig fjærnt, men ogsaa senere, — ingen Art af politisk Interesse har kunnet komme med i Betragtning. Englands Grund har jeg ikke betraadt, og jeg har aldrig fornummet nogen Attraa efter at styre Retningen derhen. Allerede det Uhyre, Titaniske i Dimensionerne, hvori Alt der er skruet op, har staaet skræmmende for mig; det synes mig at gaa ud over det Menneskeliges naturlige Maal og at umuliggjøre ethvert Overblik, den Selvorientering og Ro, som er Betingelse for al Velvære. Men, hvad der har vakt en Afsmag hos mig, er den sjælløse Mekanisme, der forekommer mig at gaa igjennem enhver, selv den mest storslaaede, Virksomhed, som Englands Pengekræfter tage i Haanden, og halvvejs at søge og finde sin Tilfredsstillelse i høje Talværdier, det ubevægelige Autoritetsprincip, hvis Jernhaand behersker den statskirkelige Verden og paatrykker hele det teologiske Væsen og Liv sin dræbende Ensformighed, i skærende Modsætning til det øvrige med Stormskridt og med Dampkraft fremadilende Liv. Selv Englands politiske Liv har, jeg bekjender det, ikke kunnet fremkalde nogen ret Sympati, om jeg end maa beundre Fastheden af de grundmurede Former, hvormed enhver Bevægelse er reguleret, bliver holdt i Gænge, bevaret imod Overgreb indenfra og Overlast udenfra, men hvor den frie Rørelse savnes saameget dér, hvor den mindst burde savnes.

Er der vel noget Land, hvor den snæverhjertede, kræmmeragtige Politik bliver — ikke alene saa urokkelig fulgt, men saa uforbeholdent proklameret og forsvaret som

Digitized by Google

i England? hvor den frie Presse med større Skarpsindighed og Veltalenhed véd at udvikle og forfægte Menneskelighedens og Folkerettens og Borgerfrihedens Love og Grundsætninger, for næste Dag at godtgjøre med cynisk Ubluhed, at det mægtige og frie Englands Regering og Folk er fuldberettiget til at give disse Love og Grundsætninger til Pris, hvorsomhelst deres Forsvar vilde kunne paaføre noget Offer eller nogen Fare? Og er der noget europæisk Land, hvor Livet kommer Kastevæsenet i det gamle Ægypten og det nuværende Indien saa nær som det frie England, hvor kinesiske Mure imellem Samfundets forskjellige Klasser holdes vedlige som Statssag? noget Land, hvor Livet er anlagt saaledes som i England paa at opklække og nære det Forfængelige og Taabelige — i Thackeray's Sprog: „Snobberiet" — i den menneskelige Verden, hvor derfor alt det Abekatteagtige forekommer i saa kolossale Former og saa parodiske Skikkelser?

Under det længere Ophold i Rom blev et fast Arbejde mig en Nødvendighed, og Gjenstanden for samme maatte naturlig blive det romerske Kirkevæsen. Reformationens tredje Jubilæum i 1817 havde i Tyskland fremkaldt en Del Smaaskrifter angaaende Forholdet imellem de to Hovedsamfund, dels af polemisk, dels af irenisk Natur, men Lidet af større Betydenhed. Paa dyberegaaende Undersøgelser, saaledes som senere Møhler's Symbolik og den derved fremkaldte Mod-Literatur fra protestantisk Side, var den nyere Teologi fattig. Jeg havde med stor Interesse læst Marheineke's „System des Katholicismus" (1810); men det syntes mig klart, at Reflexionen var altfor meget traadt i Beskuelsens og den umiddelbare Erfarings Sted, medens det er sikkert, at den romerske Kirkes egentlige

Digitized by Google

Væsen og ejendommelige Karakter ulige mindre maa studeres i den officielle Dogmatik, hvor enhver Bestemmelse, ethvert Udtryk er afvejet og tilpasset med beregnende Varsomhed, end i Anlæg og Retning af Kultus og kirkeligt Liv som levende Kommentar over den knappe eller svævende dogmatiske Text. Jeg befandt mig her i Midtpunktet af den store Kirke-Scene. Det kirkelig-literære Apparat og Skrifter af liturgisk og kirkeretligt Indhold af stræng kurialistisk Farve vare at faa i Bogladen; igjennem dem lod der sig hente Lys angaaende mangen historisk eller arkæologisk Enkelthed. Men væsentlig lagde jeg uafbrudt Iagttagelse og Eftertanke over det Sete og Hørte til Grund, optegnede og sammenarbejdede det Optegnede, og saaledes opstod i Maanedernes Løb et nogenlunde afsluttet Arbejde om det romerske Kirke- og Kultusvæsen, som senere afgav Grundlag for Bearbejdelsen i Hjemmet. Under Prins Kristians Nærværelse i Rom lykkedes det mig ogsaa ved hans personlige Mellemkomst hos Statssekretæren Kardinal Consalvi, hos hvem jeg maatte gjøre min Opvartning i den Anledning, at erholde en Del Afskrifter fra det pavelige Arkiv af Dokumenter vedkommende den danske Kirkes Historie i Midalderen. De ere senere aftrykte med historiske Indledninger i det „Skandinaviske Selskabs" Skrifter, og efter den literære Afbenyttelse afgivne til det kongelige Gehejmearkiv.

Imellem den 9de Februar og den 29de Marts laa en Udflugt fra Rom til Neapel. Opholdet i den besynderligberusende Stad bragte mig ved sammenstødende Omstændigheder endnu et Overmaal af de bedste Nydelser. Siden jeg forlod Berlin, havde jeg levet udelukket fra Familielivet, et Savn, som for mig blev følelligere end for de

Digitized by Google

fleste Andre. I Neapel fandt jeg ikke blot, hvad jeg hidtil havde savnet, men hvad jeg ikke havde Tanke om at finde i fremmed Land, — en dansk Familiekreds, der blev mig et hjemligt Fristed i den larmende Omgivelse. I Toledogaden havde en nygift dansk Familie for kort Tid siden opslaaet sin Bolig; Manden var Kjøbmand Jean Dalgas, født i Fredericia, hvor Faderen havde været fransk-reformert Præst; Hustruen var Kjøbenhavnerinde, Datter af Admiral Stibolt, og en yngre Søster af Manden, Susette Dalgas, var fulgt med fra Danmark*). Den lille Cirkel virkede paa mig med stærk, maaske uforholdsmæssig stærk Tiltrækningskraft; de Dage lode sig snart tælle, hvor jeg ikke tilbragte der flere eller færre Timer, ofte med min Ven Harzen; men vist er det, at enhver Nydelse, som her strømmede i fuldt Maal ind paa mig udenfra, forhøjedes i overordentlig Grad ved Meddelelsen i den venlige Kreds. Da jeg skiltes fra den, kunde jeg mindst have Anelse om, i hvor nær og kjært et Forhold den unge Pige senere som gift skulde træde til mig og Mine i Hjemmet. Susette Dalgas blev Fru Schouw, Hustru til min nærforbundne Ven; i en Række af Aar vare vi endogsaa Husfæller i Kjøbenhavn (i Krystalgade), og Forholdene, under hvilke det første Bekjendtskab var gjort, beholdt deres Betydning for os Begge. En Landsmand maa jeg endnu nævne, som jeg

*) C. Hauch, som i Neapel maatte underkaste sig den livsfarlige Amputation (ikke længe efter mit Ophold der), men sammesteds ogsaa vaktes til sit Digterkald, har sat saavel Dalgas, „hvis Venskab siden aldrig svigtede mig," — som en anden Familie, hos hvilken jeg havde Bolig i Neapel: Fellinger — et smukt Pietets-Minde i sine „Minder fra min første Udenlandsrejse" 1871. S. 108—148. (Sen. Anm.)

Digitized by Google

under mit Ophold i Neapel kom venskabelig nær: Lægen Albrecht v. Schønberg. Jeg nævner ham saa meget heller, som Navnet kun plejer at fremkalde Billedet af en Figur med et Forfængeligheds-Væsen indtil Grænsen af det Fabelagtige. Men han var en Mand med varmtfølende Hjerte og ægte dansk Sind og en trofast, opofrende Ven. Forfængeligheden kan maskeres paa mangfoldig Maade; den, som bæres aabenlyst til Skue, er som oftest af uskyldig Natur, kun skadelig for Personen selv. Den fordunkler de gode og smukke Egenskaber, der ligge dybere, bringer til at overse dem, og saadanne Mennesker have derfor særligt Krav paa skaansom eller rettere skjønsom Vurdering.

Det vilde være utaknemmeligt, om jeg forbigik med Taushed, hvad mit neapolitanske Ophold skyldte Prins Kristian og Prinsessens Nærværelse. Til Udflugterne i den underskjønne Omegn modtog jeg jævnlig Indbydelse, og, om end Friheden gik tabt paa disse Ture, opnaa'de jeg paa den anden Side, hvad der ellers vilde have været uopnaaeligt: baade i Pompeji og i Kumæ overværede jeg saaledes Udgravningen — hist af et Par Husrum, her af et Gravkammer, og saa' forskjellige Smaating drages frem for Lyset efter den lange Hvile i Jordens Skjød. I samme høje Selskab foretog jeg en fire Dages Tur til Pæstum, hvor der overnattedes paa et kongeligt Jagtslot, Persano, og i Bisperesidentsen i Salerno, hvorfra der ogsaa blev gjort et Besøg til det romantisk-beliggende Benediktinerkloster, La Cava. Turen blev forlænget som Følge af det ugunstige Vejr; Udrejsen foretoges under skyllende Regn. Tydeligt staar det for min Erindring, hvorledes Adler i Vognen, hvor jeg havde Sæde, gav i Aftenskumringen en Beskrivelse, hvis Uhyggelighed

Digitized by Google

stemmede med det tungsindige Sludvejrlig, af den natlige Indskibning i Kristianiafjord, da Prinsen med sit Følge rømmede Norges Land for at styre over Kattegattet til den jyske Kyst. Unægtelig var der et patriotisk Velbehag ved at iagttage det danske Fyrstepar i fremmede Lande. Ikke blot vandt den smukke Personlighed og holdningsfulde Optræden almindelig Opmærksomhed; men det kunde ikke fejle, at den virkelige Interesse, hvormed Prinsen forfulgte Gjenstande af meget forskjellig Natur uden at sky Møje og Anstrængelse, hvor der var Spørgsmaal om noget Seværdigt, og den Sagkundskab, han lagde for Dagen i Spørgsmaal og Bemærkninger, maatte gjøre Indtryk af noget Ualmindeligt hos fyrstelige Personer. Var det faldet i hans Lod at henleve sit Liv som privatiserende Prins, som fyrstelig Dilettant, uden denne Indfatning af en Kongeværdighed før og efter, — begge Gange med stærke Krav netop paa de Mandigheds-Egenskaber, der vare nægtede ham —, i hvor smuk en Belysning vilde han ikke da have staaet! Ikke let har Ordet en mere slaaende Anvendelse end her: Tel brille au second rang qui s'éclipse au prémier.

Februar Maaned bragte mig Breve fra Kjøbenhavn, fra P. E. Müller og Engelstoft, som førte mine Fremtidstanker ud i anden Retning end hidtil. Den Første skrev: „Vort Fakultet var ifjor forfulgt af en ond Skæbne; det mistede i Krog Meyer og Lemming (død i Spanien) en Støtte og et Haab. Vi trænge altsaa til en teologisk Professor, hvortil Ingen mere end De har habiliteret sig, ja slet Ingen for nærværende Tid uden De. Vel véd jeg, at De engang ikke havde nogen bestemt Lyst til at gaa den akademiske Bane; men jeg formoder, at en Mand, som i en Række af Aar blot har havt videnskabelige Sysler, ikke

Digitized by Google

skjøtter om et Landsbykalds mangehaande aandsfortærende Forretninger" o. s. v. Det dertil knyttede Raad, — og Engelstoft henviste mig udtrykkelig til Müller's Vink, — at indgive en Ansøgning til Universitetsdirektionen, hvori jeg foreløbig ytrede Ønske om fremtidig akademisk Ansættelse, tog jeg efter nogen Betænkningstid til Følge, hvorimod jeg lod et andet Vink uænset: „at anvende den øvrige Rejsetid paa de orientalske Sprog."

Efter endnu at have modtaget — for anden Gang — det mest straalende Billede fra Rom: Kuppelbelysningen og Girandolaen paa Engelsborg ved Peters- og Pauls-Festen (30te Juni), vendte jeg den 4de Juli Ryggen til den evige Stad. Sommervarmen havde den sidste Maaned været trykkende, og var det ikke mindre paa Tilbagerejsen over Assisi og Perugia. Opholdet i Florents, hvor jeg havde den Glæde at være en Dag sammen med Dahl fra Dresden paa Vejen til Rom, blev forlænget til over en Maaned paa Grund af et heftigt Maveonde, paadraget ved en Udflugt til Pisa og Livorno. Over Bologna, Parma og Milano fortsatte jeg Kjørselen indtil Domo d'Ossola. Her gav jeg Vognen Afsked for at drage over Simplon tilfods fra Italien ind i Schweits. I tre Uger (26de August—20de September) fortsatte jeg alene, med Ransel, Bog- og Rejsekort i Lommen, den skjønneste Vandring i mit Liv igjennem Schweitserlandet ind i Tyskland: over Grimsel og Wengern Alp, gjennem Haslidalen, over Grindelwald og Interlaken, Luzern og Rigi, Zug og Zürich, Schaffhausen og Costnitz, Tübingen og Stuttgart, — herfra atter tilvogns og senere tilskibs ned ad Rhinen til Køln, hvorfra i Ilfart til Paris.

Digitized by Google

Paris (9de Oktober—29de November 1819).

I rue Dauphin, en lille Gade ganske nær Tuilerierne, boede P. A. Heiberg, og Ludvig Heiberg var i længere Tid tilhuse her under samme Tag. Det var et hôtel garni, og jeg var meget vel tilfreds ved at kunne blive optagen imellem Landsmænd. Gamle Heiberg, i en Alder dengang af 62 Aar, var endnu fuldkommen rørig, men aandelig temmelig stillestaaende, stivnet i Livs-Sædvaner saavelsom i Anskuelser, Maximer og Underholdningsæmner, hans Satire uden humoristisk Liv, derimod uvederkvægende, tør og skarp. Af de store Livs-Optrin, der i rige Afvexlinger og stærke Modsætninger vare gaaede forbi hans Øjne i umiddelbar Nærhed, var der ikke synderlig aandeligt Udbytte at spore. Hans Meddelelser udstykkede sig i en Mængde tro bevarede Iagttagelser, men mest af smaalig Natur, lutter Smaatræk, der kunde have Betydning i et større Livsbillede; men hertil kom det ikke. Midtpunktet blev bestandig liggende udenfor; noget sammenfattende Overblik mødte jeg intetsteds. Med alt det var der meget at lære af hans Fortællinger. Det offentlige Pariser-Liv var dengang, under Ludvig den Attende, død hen; jeg levede med størst Interesse i Revolutionstiden, og søgte hen til alle Punkter for de store og frygtelige Optrin; her var gamle Heiberg Manden til at give Oplysning om alle historiske Enkeltheder. I Omegnen tillod Aarstiden kun Udflugter til enkelte Punkter: St. Denis, St. Cloud og Sevres, Versailles, og for Rousseau's Skyld Montemorency. Forskjelligere Naturer kunne ikke vel tænkes end her imellem Fader og Søn: hist en Cato-Karakter i gammel romersk Stil, stræng og nøjeregnende mod sig selv og Andre, ædruelig og afmaalt i Tankegang og Livshevægelse, skarp-

Digitized by Google

snærtende med den satiriske Pen, her en let og graciøst spillende Natur, modtagelig for alle Indtryk og Stemninger og i Stand til, ved lige sjælden Magt over Tanke og Sprog, at haandhæve Skjønhedens og Harmoniens Lov i al Frembringelse. Jeg taler om Heiberg, saaledes som jeg modtog Billedet af ham i Paris; intet var mig mere uventet end at se ham ganske faa Aar efter udgaa fra det spekulative Støberi i Berlin som stiv Hegelianer. Det var smukt at være Vidne til, med hvilken Finhed Sønnen vidste at omgaas med den vanskelige Fader. I Paris skrev Heiberg sin „Nina"; han læste den for os en Aften ved Kaminen. Ogsaa Bekjendtskabet med Bellmann skylder jeg ham; de Melodier, som han siden med saa stor Smag har benyttet i sine Vaudeviller, sysselsatte ham der levende; han klimprede dem ofte for os paa sin Guitar. Endnu en Landsmand, ved nøje Venskab knyttet til Heiberg, boede i samme Hus: Henrik Gerner v. Schmidten, som havde været Lieutenant i Artilleriet, men var udtraadt af Etaten for at dyrke den højere Matematik; han blev siden Professor ved Universitetet*). Det var en sjælden Personlighed, stærkt markeret

*) Da jeg ved min Ankomst opsøgte Heiberg, min Medstudent fra 1809, var v. Schmidten ikke hjemme. Det gav Anledning til en lille Scene, som er betegnende for begge Personligheder og for Forholdet imellem dem. Næste Morgen meddelte Heiberg sin Husfælle, at der var kommet en Landsmand til Huset: „Men det er forresten en kilden Sag; det er Skarpretterens Søn fra Kjøbenhavn; han er kommen til Paris for at lære Guillotinen at kjende." — „Fy for F.....! men De søgte da vel at blive af med ham og faa ham hen i et andet Logi." — „Det lod sig ikke gjøre; han var allerede indlogeret. Og sandt at sige, jeg nænnede det heller ikke, da han lod sig forlyde med, hvor kjært det var ham at træffe Landsmænd, som han kunde holde sig til. Det er ogsaa et ganske net og godlidende Menneske; vi maa dog se at

Digitized by Google

i legemlig og aandelig Henseende. Undersætsig og smalbrystet af Bygning, tung, ubehændig og tvungen i alle sine Bevægelser var han saa lidt skikket som vel muligt til det militære Liv; ogsaa aandelig bevægede han sig med Langsomhed; men de stærke, dybtliggende Øjne under den hvælvede Pande sagde, hvor dybt han arbejdede. Det var en granskende Aand af sjælden Kraft, en sandhedsøgende Karakter af det ædleste, reneste Malm; overalt trængte han med sin Tanke ind i Gjenstandens Enkeltheder, men blev ikke staaende der, førte alt tilbage til store, frie Synspunkter; og, hvor dybt han end borede sig ind, var det Trang for ham og bevidst Stræben at føre det vundne Udbytte ud i Livet, gjøre det tilgængeligt og frugtbart for den store Kreds af Medborgere. I Kjøbenhavn hørte han senere til mine kjæreste og nærmeste Omgangsvenner. Men, da jeg en Foraarsdag 1830 vilde i Forbigaaende gjøre ham et lille Besøg, kom han mig dødbleg imøde — lige fra en heftig Blodstyrtning. Fra den Tid sygnede han hen som en ormstukken Plante. Med nogle Universitets-Kolleger, David, Madvig, Petersen, der sluttede sig om ham med lige Venskab, besøgte jeg ham endnu i Sommerens Løb i Hillerød, hvor han havde søgt ud til Moderens Hjem; i smaa Skridt forsøgte vi en lille Spadseretur i Slottets Anlæg. Hen imod Sommerens Ende drog han over til Vestindien for at forsøge Klimaets Indflydelse, men efter faa Maaneder var han død. Hans Gravsten bærer

---

tage os lidt af ham, som det kan falde." — „Ja, da vil jeg s'gu ikke have noget med Skarpretterens Søn at gjøre; ham maa De tage paa Dem alene." — Om det var min personlige Mellemkomst, der løste Knuden, skal jeg ikke kunne sige.

Digitized by Google

en latinsk Indskrift, som jeg efter Familiens Ønske affattede.

Et Exempel paa den adskillende Magt, der ligger i politiske Modsætninger, medens saa mange andre Interesser maatte opfordre til Sammenslutning, fik jeg her for Øje. Peter Andreas Heiberg og Malthe Conrad Bruun, som begge havde bragt det samme Offer for deres Overbevisning i lige Retning, levede begge i Paris aldeles fremmede for hinanden. Bruun stod for Heiberg som politisk Renegat og dermed som skyldig fremfor alle Skyldige. Imidlertid paatog Sønnen Heiberg sig her en Mellemhandlers Rolle; jeg var en Middag sammen med Fader og Søn hos Bruun; men Modsætningen i begge Mænds Karakter laa saa dybt, at Mæglingen sikkert ikke har bragt nogen varig Frugt. Ogsaa Baggesen var dengang i Paris; jeg havde tidligere i Kjøbenhavn set ham undertiden i Etatsraad Olsens Hus, hvor han var Husven under Fejden med Oehlenschläger, og jeg gjorde ham her et Besøg i Selskab med Heiberg. I Paris følte jeg mig lige saa lidt som i Kjøbenhavn tiltalt af hans Personlighed.

Iblandt Tilrejsende i Paris holdt Filosofen Professor Brandis, der havde begyndt sin akademiske Virksomhed i Kjøbenhavn som Privatdocent og nu var ansat i Bonn, sig hyppig til den lille Koloni af Danske. Ved ham blev jeg bekjendt med den franske Forfatter Victor Cousin, en af de Første, som havde overtaget det vanskelige Hverv at gjøre den tyske Spekulation tilgængelig for sine Landsmænd. I Selskab med disse to blev P. A. Heibergs 62de Fødselsdag festligholdt ved en Middag, hvortil Sønnen havde indbudt os; alt var her ordnet saa elegant og smag-

Digitized by Google

fuldt, som Sligt vanskelig kan opnaas uden i Paris. Ved Biskop Münter havde jeg en Lejlighed, som jeg gjerne benyttede, til at besøge Grégoire, ancien evêque de Blois, en 70aarig Olding af mildt og elskværdigt Ydre. Han var under Restaurationen Gjenstand for heftig Forfølgelse som „régicide", — paa Grund af hans foregivne Votum i Ludvig den Sextendes Proces. „On peut me briser, mais on ne me plie pas", var hans Svar.

Versailles laa dengang forladt og øde hen; selv Besøgene af Fremmede vare faa; men saameget klarere kunde Tankerne gaa tilbage og dvæle ved de tre Ludvigers Tid, ved Faldet, indenfor en ikke stor Tidsgrænse, fra Menneskeforgudelse til den menneskelige Majestæts dybeste Fornedrelse. Iblandt de øvrige skjønne og mindeværdige Punkter i Paris's Omegn var jeg ved den ugunstige Aarstid indskrænket til de nærmere beliggende, og paa théatre français beundrede jeg endnu Talma som Leicester i „Maria Stuart" og forlystede mig ved Mds. Mars's evige Ungdom i Molière's og Beaumarchais's naive Roller.

Den 28de November forlod jeg Paris for ad den korteste Vej, over Metz, Saarbrück, Frankfurt, at ile hjem. Med Undtagelse af to Dages Ophold i Altona, et Besøg hos min nylig gifte Søster Eckermann i Glückstadt og hos Geheimeraad Bülow paa Sanderumgaard, rejste jeg saa hurtigt, som Diligence-Forbindelsen gjorde det muligt. Alligevel medtog Hjemrejsen over tre Uger. Lille Juleaften, den 23de December 1820, naaede jeg det Fædrene-Hjem og blev modtaget i den kjærligste Favn og af mange aabne Arme. Min yngste Søster, Sofie, var i min Fraværelse bleven forlovet med en faa Aar yngre Ungdomsven K. Gad, der

Digitized by Google

begyndte sin Embedsbane som Adjunkt ved Frederiksborg-Skole (død som Biskop i Odense). Hun styrede min Faders Hus i Forbindelse med en søsterlig Veninde, Julie Læssøe, som efter Brylluppet traadte i hendes Sted og udfyldte det med datterligt Sind indtil min Faders Død.

Digitized by Google

III.

Aar 1821—1830.

Teologien havde i den første Del af Hundredaaret fristet stifmoderlige Kaar ved Universitetet. I 1805 var Moldenhawer afgaaet fra sin Lærestol for at indtræde i den da oprettede Direktion for Universitetet og de lærde Skoler; i 1808 havde Münter ombyttet Professoratet med Bispestolen, og i samme Aar var Krog Meyer, efter kun to Aars Ansættelse, gaaet til Augustenborg som Prinselærer. Efter den Tid havde Fakultetet kun talt to fuldvirksomme teologiske Lærere: Peter Erasmus Müller (ansat 1801), som foredrog de systematiske Fag, og Jens Møller (ansat 1808), som foredrog de kirkehistoriske Fag, og tillige havde maattet overtage den gammeltestamentlige Exegese, — alene med Undtagelse af de to Aar 1817 og 1818, da Krog Meyer vendte tilbage til Universitetet, men for atter at forlade det i Aaret 1819 som Biskop over Als og Ærø. Horneman havde allerede længe ikke kunnet regnes med som læredygtig, og Münter efterkom vel Forpligtelsen, der dengang endnu paalaa Sjællands Biskop som tredje Docent i Fakultetet, ved at anmelde Forelæsninger i Vinterhalvaaret; men jeg tvivler paa, at der har indfundet

Digitized by Google

sig Tilhørere. Hvad særlig den nytestamentlige Exegese angaar, havde den i ikke mindre end 11 Aar været overdragen som Bifag til vikarierende Forsorg af Professorer i Filologi: fra 1808 til 1817 til Thorlacius, fra 1819 til 1821 til F. C. Petersen.

Det var under disse Forhold et taknemmeligt Hverv at overtage en akademisk Lærestol; jeg blev ansat som Lektor den 3die April 1821 og Aaret efter, under 23de Juni 1822, som overordentlig Professor. I December 1821 vovede jeg at hjemføre min elskede Brud. Hjemmet lod intet tilbage at ønske, — i Kronprinsessegade, ligefor Indgangen til Rosenborg-Have. Men Lektorgagen var 800 Rd., Professorgagen blev indtil Videre 1000 Rd., Honoraret omtrent 300 Rd. Det Manglende, som ikke var lidet, maatte paa anden Maade skaffes tilveje. Forholdene føjede sig imidlertid her over al Forventning gunstigt, og det blev saaledes den lykkeligste Indvielse af det lykkeligste Ægteskab, især efterat det første Barn blev skjænket os 1825. Et dobbelt Kjærligheds-Hjem stod os aabent: hos Faderen og hos Svigermoderen; alt det Gode delte de med os. baade i Byen og om Sommeren paa Landet.

Den unge Professor deltog, som Medlem af Studenterforeningen, i Festen, hvorved denne fejrede K. L. Rahbek's halvhundredaarige Studenterjubilæum (16de Juni 1825). Oehlenschläger, Heiberg og Poul Møller vare Festens Digtere, og Geijer fra Upsala var Æresgjæst.

I de første akademiske Halvaar maatte jeg, ved Siden af den nytestamentlige Exegese, overtage en Forelæsning over forskjellige Bøger af det Gl. Testament, men var glad ved at kunne overlade dette Fag, hvori jeg ikke kunde fyldestgjøre mig selv, til J. Møller, som kunde overkomme

Digitized by Google

Meget og Mangeslags. Derimod optog jeg Indledningsvidenskaben til det Ny Testament og snart ogsaa Hermeneutiken, der neppe nogensinde tidligere var foredragen her. Ved Evangeliefortolkningen frembød den sammenfattende (synoptiske) Behandling af de tre første Evangelier sig for mig som den naturlige: som den, der gav let og sikkert Indblik paa éngang i det Fælles og det Særlige. Det blev, tror jeg, almindelig erkjendt, at der ved denne Behandlingsmaade tilførtes de Studerende en betydelig Lettelse; hvad der mulig kan tabes ved denne Behandling, lader sig uden Vanskelighed erstatte ved exegetiske Øvelser, indskrænkede til de enkelte Evangelier.

Medens jeg saaledes havde fuld Tilfredsstillelse ved at søge det exegetiske Studium, — saa lønnende og befrugtende ved Foreningen af det sproglige og det religiøse Moment, — bragt paa Fode ved Universitetet, samlede jeg i de fire første Aar af min Embedstid al den Tid, der kunde levnes den unge Docent fra det daglige akademiske Arbejde, — alene med Undtagelse af enkelte kritiske Anmeldelser til „Dansk Literaturtidende" — til at sammenarbejde og overarbejde det vidtløftige Materiale til mit Værk om „Katoliscismen og Protestantismen"; Bogen beløb sig til 53 Ark.

Femten Aar tilbage i Tiden havde Grundtvig i sin Dimisprædiken: „Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?" (1810) kastet Handsken til det attende Hundredaars Teologi, som dengang endnu førte Ordet paa Prædikestol og Kateder. Man maa vistnok kalde Lejlighed og Sted, der var valgt til denne Idræt, taktløst beregnet, og, naar det blev paalagt Konsistorium af Kancelliet at tildele den unge Kandidat en officiel Irettesættelse, fordi han i en i

Digitized by Google

Trykken udgiven Prøveprædiken havde fremstillet Landets Gejstlighed som en Skare Kristusfornægtere, var dette i sin Orden; men til at opløfte en Røst, som i de Tider var en stærk skurrende Mislyd, hørte i al Fald en Nidkjærhed, som er Ære værd, og som maatte vække Manges Opmærksomhed og Deltagelse.

I de mellemliggende Aar havde Grundtvig kastet sig med hele sin Aands Kraft over Poesi, Mytologi og Historie; men netop i Aaret 1825 havde han forenet sig med Dr. Rudelbach som Medudgiver af „Teologisk Maanedsskrift", hvor J. C. Lindberg fra først af optraadte som Medarbejder. Ved dette Forbund var Banneret, der rejstes, betegnet som Stridsbanner paa Liv og Død. Havde Grundtvig været mindre kirkelig Entusiast, mere kritisk overskuende Teolog, eller havde han, — selv saadan som han er født og baaren, — staaet alene, og havde han kunnet overvinde sig til alvorligt og fordomsfrit at sætte sig ind i Bogens hele teologiske Grundtone og Grundform, kan jeg ikke omtvivle, at han i den vilde have erkjendt en Aandsretning, som, medens den ikke fandt sig bunden ved det syttende Hundredaars Ortodoxi, sluttede sig i oprigtig Tro til Kristus og hans Evangelium som positiv Gudsaabenbaring. Men for hint Trekløver som Enhed stod det forud som givet, at Sønnen af Stiftsprovst Clausen maatte være Forfægter af den afskyede Rationalisme. Den unge Mand indtog nu en faretruende Stilling som Lærer for den teologiske Ungdom, og Lynstraalen var forud tilrede, der skulde slaa ned og kaste ham ud af Sædet.

Jeg var fra den Side beredt paa Adskilligt. I Fortalen til min Bog læses der, som følger: „At Bogen ikke vil kunne gjøre Regning paa lutter velvillige og redelige Mod-

Digitized by Google

standere, at den af Flere vil blive mistydet og fordrejet, af En og Anden endog forkjætret og anatematiseret, det har jeg allerede under Udarbejdelsen ofte maattet sige mig selv; men denne Udsigt har ingensinde formaaet at bringe mig ud af min Stemning, og ligesaa lidt skal den formaa det, naar den bliver til Virkelighed." Jeg føjede endnu til: „Det vil, som jeg haaber, ikke blive mistydet eller udlagt som Indrømmelse og Samtykke, om jeg ved en Bog, som indeholder Stof og derfor ogsaa kan give Anledning til Strid og Kontrovers uden Ende, overlader til den selv at føre sit Forsvar imod forestaaende Kritiker og Angreb, saalænge Taushed nogenlunde kan bestaa med det, jeg skylder Sandheden og mig selv. Hvor kristelig og videnskabelig Aand er forvist fra den teologiske Polemik, og det hadefulde og hovmodige Sind raser frem med æreskjændende, fordømmende Ord, der bliver det desuden Fortjeneste af Kristendom og Humanitet at tie, for ikke at bidrage til at forøge Forargelsens Vederstyggelighed."

Paa ikke Lidet vil man saaledes se, jeg var forberedt. Men ganske vist — saaledes som Angrebet kom, havde jeg ikke ventet det, ikke kunnet vente det. Lørdagen den 3die September bekjendtgjordes min Bog første Gang fra Bogladen, og Mandagen den 5te September averteredes „Kirkens Gjenmæle" som udkommet. Ilfærdigheden var saa overvættes, at den tilstedede Gisninger af forskjellig Art; Pjecens Fortale var nemlig dateret allerede **den 26de August** —! Et Udbrud, saa brutalt, saa blindt videnskabeligt, laa udenfor al Beregning. Det var den af Melankton velbekjendte „rabies theologorum": Raseriet som specifisk teologisk Afart. Var Bogen bleven imødegaaet

Digitized by Google

med Noget, der lignede begrundet Modsigelse, saaledes som enhver bestemt udpræget teologisk Retning kan fremkalde den, saa vilde den kunne have tjent til at bringe Æmner under Forhandling, som kunde have bragt Frugt for en kirkelig-teologisk Udvikling, hvortil der trængtes hos os i høj Grad. Mulig vilde da Aaret 1848 have forefundet noget mindre Udygtighed, end det nu var Tilfældet, til at løse Livsopgaverne paa det kirkelige Omraade. — Jeg tilstaar det: efter mere end 40, nu 50 Aars Forløb stiller det sig ligesaa fabelagtigt for mig som den Gang, hvorledes en kirkelig Modstander uden Blusel har kunnet falde paa at betegne Forfatteren af hin Bog som en Mand, der „har stillet sig i Spidsen for alle den kristelige Kirkes Fjender og Guds Ords Foragtere i Landet".

Et literært Angreb kan i den Grad have Karakter af personligt Overfald, at Overfalderen forbryder sin Adkomst til at behandles som jævnbyrdig Modstander og mødes med literære Vaaben. Lyder det ikke som en vanvittig Tale, naar en teologisk Universitetslærer bliver opfordret til „enten at gjøre den kristelige Kirke højtidelig Afbigt, eller at nedlægge sit Embede og aflægge sit kristne Navn", og naar han, i modsat Fald, bliver „erklæret for en falsk Lærer, der misbruger det kristelige Navn til, saavidt han formaar, at forvirre og forføre Menigheden, stræber at undergrave den Kirke, han udgiver sig for at ville tjene og befæste"? Ord kunne være af den Beskaffenhed, — selv om de ere udtalte af en Mand, som gjælder for at være ved fuld Samling, og selv om de maa antages udtalte i fuld Alvor og med vel betænkt Hu, — at det er vanskeligt at sige, hvorledes

Digitized by Google

de skulde kunne mødes med Bevarelse af nogen Anstand.*)

*) Jeg meddeler her Slutningen af en udførlig Erklæring, som jeg lod indrykke i „Dansk Literaturtidende“ f. 1827, Nr. 3:

„Naar jeg har maattet se min Bog, som efter sit Indhold og sin Form kun er bestemt for videnskabelig-dannede, grundigtænkende Læsere, gives til Pris for Almuens Bedømmelse, maattet se min Bog, der, som ethvert videnskabeligt Værk, maa læses som et Helt for at fattes og forstaas i sine enkelte Dele, mishandles ved vilkaarlig Udrivelse og Mistydning af enkelte Sætninger og enkelte Ord, — naar jeg har maattet se Beskyldninger, hvis Fornærmelighed kun opvejedes af deres Urimelighed, uophørlig gjentages under forskjellige Vendinger og sættes i Forbindelse med politiske Insinuationer, — naar jeg har set disse Beskyldninger ikke forelægges Regeringen til lovmæssig Undersøgelse, ikke fremsættes i videnskabelige Tidsskrifter til grundig Drøftelse, men udspredes i Flyveskrifter, der ikke kunde forfejle Adgangen til de talrige Klasser af den blandede Mængde, som ved enhver Anklage, — der er beregnet paa deres Fatteevne, medens Gjenstanden for samme overgaar deres Indsigt, — let vækkes til Mistanke og gjærende Bevægelse, uden at nogen Retfærdiggjørelse fra min Side var mulig, — og naar jeg, i denne ulige Kamp, overvældet af Manges forenede Angreb, har tiet fra Dag til Dag og overladt Ordet til dem, der ikke lode Lejligheden til at fortsætte Monologen unyttet: da var det vist ikke, fordi jeg smigrede mig med det daarlige Haab, at denne Tale overalt og for Øjeblikket skulde forfejle sin Virkning, endnu mindre fordi jeg skulde være ligegyldig ved denne Virkning. Thi vel har jeg formaaet som Kristen, Svagheds Øjeblikke fraregnede, at hæve mig over Forsmædelsen, der falder magtesløs tilbage, hvor Haanden hviler rolig paa Hjærtet; men Stoiker er jeg ikke, og mindst kan den unge Mand, som endnu ikke kan overlade det til sit Rygte at afslaa fjendtlige Angreb, med Kulde og Ligegyldighed se sig mishandlet og forhaanet, sine Ord fordrejede, sine Hensigter mistydede, sin Tro og Redelighed, sin Virksomhed som Lærer og Embedsmand gjort mistænkt. Men jeg tav, fordi jeg ikke kunde overvinde mig til at tale, hvor de første Betingelser fattedes for en værdig Strid i Sandhedens Tjeneste: gjensidig Tillid til hinandens Retsindighed, og udvortes Velanstændighed. Jeg tav fordi jeg ansaa det for unyttigt at tale, hvor

Digitized by Google

Man vil finde det naturligt, at jeg ikke kan overtale mig til at dvæle længere ved den modbydelige Sag, end højst nødvendigt er. Det er mit Ønske, at mit Indlæg i Retten, der, affattet af mig selv, blev indgivet af min valgte Sagfører, Højesteretsadvokat Sporon, maa finde Lejlighed til at blive offentliggjort; i vor Kirkes Aarbøger vil det historiske Aktstykke have sin Betydning. Dertil ønsker jeg her at vise hen. — Besindelsen vendte dog snart tilbage hos min Modstander. Under selve Rettergangen gjorde han Forsøg paa at faa Sagen nedslaaet. I den Anledning modtog jeg Udkast til en Erklæring fra Grundtvig af 13de Juni 1826 saa lydende: „Da det altid har været min Overbevisning, at ved Processer, hvordan de saa end falde ud, kan Kristendommen intet vinde, og da jeg,

---

Begreberne om Kristendommens og Protestantismens Væsen, om Fornuftens Værd og Videnskabens Ret ere grundforskjellige. Jeg tav endelig, fordi jeg ansaa' det for overflødigt at retfærdiggjøre mig for den Del af mine Medborgere, hvis Agtelse har sandt Værd i mine Øjne. En enkelt Scene af Mørkets Aarhundrede kan blive gjentagen i vore Dage; men dens Virkning bliver ikke den samme, som den fordum var. Selv i katolske Lande ser Forkjættrelsens og Forfølgelsens Dæmon sig ved ethvert Skridt, hvormed den søger at tilbagevinde sin fordums Indflydelse, i Kamp med Lysets mægtigere Aander; og hvor tre Aarhundreder have kæmpet for Lyset, der arbejder den religiøse Underkuelses-Aand visselig forgjæves". — „I denne Fortrøstning lader jeg henfare med det svundne Aar de bitre Minder om alt det Onde, der huses i Menneskenes Bryst og udstrømmer af Mund og Pen; og, hvad Ynglingen lærte at skatte i Livets Tummel, bevarer Manden i Livets Kamp: Kjærligheden til den Videnskab, der skjænker Sjælen Fred under udvortes Strid, Haabet om den almene Følelse for Sandhed og Ret, der tidligere eller senere afsiger sin retfærdige Dom, Tro paa Ham, der ikke lader os fristes over Evne, men vender det Onde selv omsider til det Gode."

Digitized by Google

efter at have opgivet min Embedsstilling*), er fri for andre Hensyn, saa ender jeg gjerne den af Hr. Prof. teol. Clausen mod mig for „Kirkens Gjenmæle" anlagte Injurie-Sag med den sandfærdige Erklæring: at det i „Kirkens Gjenmæle" var langt fra min Tanke at ville paa mindste Maade krænke Hr. Professorens borgerlige Ære eller bedømme denne mig personlig aldeles fremmede Mands Sindelag og Hensigt, men at jeg blot saa klart som muligt vilde udvikle og udtrykke min faste Overbevisning om Hr. Professorens aandelige Forhold til, hvad der i mine Øjne er Kristi rette Kirke og det sande Guds-Ord". Herpaa afgav jeg under 16de s. M. følgende Besvarelse: „Da der hverken i moralsk Henseende kan ligge mig nogen Magt paa at erfare, hvorledes Hr. Grundtvig dømmer om mit Sindelag og mine Hensigter, eller i juridisk at erfare, med hvilket Sindelag eller i hvilken Hensigt Hr. Grundtvig har nedskrevet sit saakaldte „Kirkens Gjenmæle", er det klart, at den tilstillede Erklæring ikke i mindste Maade angaar Sagens Realitet". — „Da Hovedpunktet i den anlagte Sag er det: om den Frihed, af hvilken jeg har gjort Brug i videnskabelige Undersøgelser, eller den Frihed, hvoraf Hr. G. har betjent sig i at fremføre sine Beskyldninger, er hjemlet i den gjældende Lovgivning, og dette Spørgsmaal kun kan afgjøres af højere Autoritet, er det klart, at hverken Sagen ved nogen privat Overenskomst kan hæves, eller at jeg efter den Maade, hvorpaa Sagen fra første Begyndelse er bleven indledet i det store Publikum, kan finde den Fyl-

*) Som Kapellan ved vor Frelsers Kirke paa Kristianshavn. Under 26de Maj 1826 entledigedes Grundtvig fra dette Embede efter derom indgiven Ansøgning.

Digitized by Google

destgjørelse, jeg skylder mig selv og mit Embede, i nogensomhelst Erklæring fra min Anklagers Side". — „Da en autentisk Besvarelse af det ovennævnte Spørgsmaal er efter det Punkt, paa hvilket de stridende Parter befinder sig, bleven uundgaaelig til Betryggelse for den teologiske Skribent i Danmark, er det klart, at ved nærværende Proces, hvordan den saa end falder ud, vil, om ikke Kristendommen umiddelbart, dog den videnskabelige Virksomhed i Kristendommens Behandling vinde ved at erholde en lovbestemt udvortes Sikkerhed, som den nu synes at mangle; og jeg kan derfor, selv uden Hensyn til min egen Person, ikke give mit Minde til nogen Tilendebringelse af Sagen, hvorved en tilstrækkelig Besvarelse af dette Spørgsmaal ikke bliver opnaaet". — „Hr. Grundtvig, som ved enhver Lejlighed saa tydelig har skjelnet imellem sin personlige Interesse og sin Forpligtelse til det Offentlige, vil uden Tvivl lade det samme Sind hos mig vederfares Ret, og være enig med mig i at ønske et almindeligt og bestemt Resultat af den os mellemværende Sag".

Det viste sig, efterat Minen engang var sprængt, hvorledes Alt var forud beredt til at benytte Breschen til planmæssigt Stormløb: det skulde nu briste eller bære. Det mylrede frem med Flyveblade af unge grundtvigske Lærlinge, alle beregnede paa at faa en religiøs Folke-Agitation istand*), og Rudelbach aabnede en lang Række af po-

*) „Næppe noget Skrift i Danmark frembragte en saadan Sensation som det famøse „Kirkens Gjenmæle". Det var tilstede i enhver Samtale; det trængte op i Paladserne og ned i Kjældrene; og, medens de Forstandigere og Bedre harmedes over denne Adfærd, ledtes de Uvidende i de forskjellige Stænder til at anse Clausen som en Himmelstormer." Mynster: „Meddelelser om mit Levned". S. 223.

Digitized by Google

lemiske Artikler i „Teol. Maanedsskrift“. Jeg maatte, — til samme Tid som det paalaa mig at værge min Ret som akademisk Lærer og Skribent, — være betænkt paa at tage til Orde, hvor en passende Lejlighed kunde findes; men de Rudelbach'ske Artikler gave ikke denne Lejlighed. De trak sig igjennem to hele Aargange og afbrødes først, da P. E. Müllers Dogmatik gav den kamplystne Mand et nyt Stof at kaste sig over. Kampen vilde ogsaa her, hvor det syttende Hundredaars Ortodoxi var Udgangs- og Endepunkt, være bleven ført med saa ulige Vaaben, at den ikke havde kunnet føre til nogen Forstaaelse. Derimod meldte der sig iblandt mine Modstandere Pastor Dr. R. Møller, senere Biskop i Lolland-Falster, og Provst Engelbreth i Lyderslev, Begge hæderværdige og ansète Mænd: den ene fortjent som populær Skriftfortolker (foruden som Oversætter af Livius og Sallust), den anden almindelig erkjendt som lærd Teolog. Den Første rejste Indsigelse mod forskjellige af mine Udtalelser angaaende den faktiske Beskaffenhed af de nytestamentlige Skrifter, den Anden imod nogle Ytringer om Luthers Personlighed med Hensyn til hans Forhold til de schweitzerske Teologer. Jeg valgte her i nogle polemiske Smaaskrifter (1826, 27 og 28) at nytte Lejligheden til at udtale Adskilligt af det, jeg maatte have paa Hjærte i denne Tid af Anfægtelse fra mange Sider, og til overhovedet at søge at klare min personlige Stilling. Dog maatte jeg tillige snart overtyde mig om den ringe Sandsynlighed for at komme til Forstaaelse med de værdige Mænd, selv angaaende Spørgsmaal, hvor Besvarelsen syntes mig selvforstaaelig om Enkeltheder ikke blot i den bibelske, men i Kirkens historiske Kritik. Jeg tilstaar, at jeg nu og da havde Anstød af Mistrøstighed,

Digitized by Google

at jeg kunde finde mig fristet til at mistvivle om Muligheden af at kunne tale mig til Rette med Modstandere, som, ansete paa en Maade for Kirkelys, befandtes staaende i Tanke- og Taleformer, som jeg havde tro't at turde betragte som Antikviteter. Det var et alvorligt Ordskifte, der fandt Sted med de to nævnte Mænd, og det er ikke uden stor Tilfredsstillelse, jeg tænker paa, at Forholdet til disse Mænd i langt senere Tid blev fuldkommen gjenoprettet. Biskop Møller besøgte jeg efter venlig Indbydelse i Maribo, min Fødeby, Aaret før hans Død, og vi vexlede hjærtelige Ord med hinanden. Fra Provst Engelbreth opbevarer jeg et Brev, som har Plads iblandt mine Brevklenodier*). — Ogsaa min Kollega Prof. J. Møller gav mig en Anledning, som jeg benyttede (1829) til et Par Sendebreve i „Nyt teol. Bibliotek“ (16de og 17de Bind).

*) Brevet af 5. Juni 1854, hvormed fulgte et lille Skrift „som Vidnesbyrd om dyb Højagtelse for Teologen, Videnskabsmanden og Fædrelandsvennen“, lyder saaledes: „Der var en Tid, da jeg af Kjærlighed til vor store Reformator Luther tro'de ham fornærmet af Dem i sin Grav, og derfor angreb Dem haardere, end jeg siden har erkjendt at kunne bestaa med den sande kristelige Sagtmodigheds og Kjærligheds Aand, — og det har smertet mig. Mange Dage ere siden henrundne for os Begge. Nu, i mit 84de Aar, da min Livssol iler brat til sin Nedgang og jeg beder: „Herre! forlad mig al min Skyld“, tænker jeg ogsaa paa Herrens Ord: „Dersom din Broder har noget imod dig, saa gak hen og forlig dig med ham, mens du er med ham paa Vejen.“ Derfor vender jeg mig til Deres Ædelmodighed med den Bøn: Tilgiv mig, hvad jeg dengang fejlede imod Dem.“ — Jeg svarede derpaa: „... Naar jeg i hine Dage fandt mig styrket ved Forvisningen om, at det vel skulde lykkes mig i Fremtiden at gjøre mig rettere forstaaet og sandere bedømt, da kan jeg ikke Andet end taknemmelig paaskjønne, at denne Forvisning ikke er bleven beskæmmet; og jeg har herpaa ikke modtaget noget kjærere Bevis end det, der er indeholdt i D. H.'s Ord. Det har mere end glædet, det har bevæget og opløftet mig“.

Digitized by Google

Jeg tog deri til Gjenmæle mod den Maade, hvorpaa min Kollega bragte sine Yndlingskategorier: „Supernaturalisme og Rationalisme“ i Forbindelse med min Person; jeg erklærede: at „den rationalistiske Retning er min aandelige Personlighed fremmed“; men jeg bad derhos betænkt: „hvor tit det sker, at Noget, blot ved at anmeldes som faktisk Sandhed, kommer uden Grund til en Stund at gaa og gjælde som sandt“. Af denne Grund mente jeg ikke at burde lade den her hensatte Signatur gaa upaatalt hen.

Grundtvig syntes efter Retssagens Tilendebringelse, — der faldt Dom i Sagen den 30te Oktober 1826, — at have trukket sig tilbage fra personlig Deltagelse i Striden, men kun for at overlade Pladsen til Magister J. C. Lindberg. Nu, — efterat Saameget har lagt sig imellem, og der selv er groet Mos paa Gravhøjen, staar denne Mand kun for mig som psykologisk Mærkværdighed. Han forstod med uopslideligt, prokuratorisk Talent at holde Striden staaende i fem samfulde Aar. Saa ofte, som den syntes at ville dø hen, var han tilrede med et nyt Flyveskrift; han var uudtømmelig paa Variationer over det samme Tema, og han vidste at spekulere i Læsemængdens Smag ved pikante Titler og de mest nærgaaende Sigtelser. Men dengang var han mig unægtelig meget besværlig. Parternes Stilling var derhos ganske egen og højst uligé. Modstanderen var naturligvis rede til at lade sig sagsøge og mulktere for injurierende Beskyldninger. Der kunde endogsaa intet for saa vidt være ønskeligere, som enhver ny Sag gav Lejlighed til at udgive de nyeste Retsindlæg og dertil at knytte offentlig Gjentagelse af de samme Injurier, over hvilke der allerede var erhvervet Dom. Men for de Udenforstaaende, som ikke vare i Stand til at sætte

Digitized by Google

sig ind i den sælsomme Stilling, maatte det unægtelig være et Skuespil af egen Art: en betro't Embedslærer værgeløs overfor Injurianten, naar denne finder Behag i Professionen som offentlig Anklager og driver den baade med Lyst og Virtuositet. Jeg havde ved Stridens Begyndelse modtaget en Skrivelse fra et Antal Kandidater og Studenter (88) som Vidnesbyrd om den Stemning, som det grundtvigske Angreb havde vakt hos dem, og af de uophørlig fornyede Angreb sporede jeg ikke anden Virkning, end at de Studerende i og udenfor Høresalen sluttede sig maaske endnu nærmere til mig. Men paa de unge Slægter, som hvert Aar bleve paany indpodede i den akademiske Stamme, maatte det dog gjøre et eget Indtryk at se en akademisk Lærer staa som Skive fra Aar til Aar for ligefrem infamerende Beskyldninger.

Jeg besluttede mig endelig i Aaret 1830 til at gjøre et Forsøg paa at imødegaa denne ejendommelige Litteratur. Det sidstudgivne Smædeskrift af Lindberg — et Sendebrev til Prof. J. Møller, betitlet: „Er Prof. C. en ærlig Lærer i den kristne Kirke?“ — syntes mig at give et tjenligt Stof. Dette Skrift indeholdt nemlig ikke blot en udskjældende Del, men ogsaa en formentlig bevisende Del, idet der paa fire Blade var givet en Sammenstilling af nogle saakaldte Hovedtræk af min Lære med saakaldte Henvisninger til og Udtegnelser af min Bog. Der var her givet mig de ønskeligste Vaaben i Hænderne: forfalskede Citater, fordrejede Udtydninger, Udrivelse af enkelte Ord af deres Sammenhæng o. s. v. Det syntes her en Mulighed at blotte den perfide Stridsmaade paa haandgribelig og uigjendrivelig Vis; og jeg paatog mig det, i én Henseende visselig ulystelige, Ar-

Digitized by Google

bejde i Skriftet: „Den teologiske Partiaand, dens rakter og Stridsmaade, oplyst ved Exempler, 1830.“ Det her, som jeg tror, sat Forkjætrelseskunsten et Monument, der vil kunne hævde sin Plads i vor Kirkehistorie. For Lindberg var der imidlertid dermed kun givet forønsket Anledning til at aabne sit: „Maanedsskrift for Kristendom og Historie“, som begyndte i dette Aar med atter fornyet Angreb. Trættet ved dette Drilleri, hvorpaa der ikke var Ende at se, bestemte jeg mig omsider til under 21de Januar 1831 at henvende mig med udførlig Forestilling og Andragende til Kancelliet. Jeg udviklede her „det Unaturlige og Modsigende deri, at en Mand paa samme Tid skal beklæde Embede som offentlig Universitetslærer og være udsat for Dag for Dag at overøses med injurierende og infamerende Beskyldninger, at han paa den ene Side skal anses beføjet til at tie til disse Beskyldninger, eftersom de én Gang ere mortificerede, og paa den anden Side være nødsaget til at høre dem uafladelig gjentages, fordi han ved ny Rettergang ikke vil kunne bringe det videre end til gjentagen Mortifikation, der vil føre til Intet; og jeg kan heller ikke andet end finde det naturligt, at Mængden, som ikke begriber denne Nødvendighed, maa paa mange Maader mistyde min Taushed og ikke kan finde den retfærdiggjort ved Regeringens Taushed, fordi den antager, at den retfærdige Sag maa kunne finde sit tilstrækkelige Forsvar“. Mit Andragende gik derfor ud paa: „at det maatte overdrages til en af sagkyndige Mænd bestaaende Kommission at undersøge og derefter afgive deres Formening om: hvorvidt der i det paagjældende Skrift er gjort Brug af nogen Frihed, som kunde anses at være den akademiske Teolog forment i

Digitized by Google

hans Virksomhed som Skribent.“ Universitetsdirektionen bragte, ved at erklære sig over Andragendet, i Forslag en nærmere Bestemmelse i Lovgivningen med Hensyn til Injuriers Paatale, hvorved det maatte blive muligt for den anklagede Embedsmand ved Lovens Hjælp at erholde en Betryggelse mod Gjentagelse af Beskyldninger, som vare befundne grundløse og magtesløse, ved nemlig at udstrække den ved Forordn. af 27de September 1799 befalede Censur over Skrifter af Forfattere, som have gjort sig skyldige i Overtrædelse af denne Forordning, til Angreb paa enkelte Personer eller Embedsmænd. I Kancelliet blev imidlertid Sagen henliggende i ni Maaneder. Kancellipræsident Stemann, til hvem jeg henvendte mig personlig, vedgik uforbeholdent Lovgivningens Ufuldstændighed i denne Retning, beregnet paa den menneskelige Ulyst til at gjøre Affærer i Injurier; men han ytrede Betænkelighed ved i det daværende Øjeblik, — det politiske Røre, som var opstaaet ved Uve Lornsen's Skrift, — at foretage noget Skridt i Retning af Skærpelse af Presseloven. Mod Aarets Slutning erholdt jeg det Svar: at Kancelliet ikke fandt sig foranlediget til at indgaa paa Andragendet. Saa meget mere maatte jeg fra min Side finde mig foranlediget til at offentliggjøre Kancelliskrivelsen, ledsaget af en yderligere Begrundelse. Dette skete ved et lille Skrift: „Om Injuriantens og den Injurieredes Stilling i Danmark. 1831.“

En nedslaaende Erfaring af ren sædelig Natur har jeg modtaget fra hin Tid. En kirkelig Ildaand kan der billigvis holdes Adskilligt tilgode, naar dens Iver slaar over i Forivrelse med Uforstand; men om den snigende Kunstfærdighed i at bringe Kjætterier ud af et hvilket-

Digitized by Google

somhelst Stof ved metodisk Anvendelse af alle Jesuitismens Kunstgreb burde der kun være én Stemme. Men jeg har ikke kunnet mærke Andet, end at den Lindbergske Polemik har været vel set og har vundet stor Paaskjønnelse i den grundtvigianske Lejr. Den kirkelige Kampiver skulde dog mindst foregaa med Exempel paa Ligegyldighed for den literære Moral. Rimeligvis har Lindberg endnu en Stund fortsat sin Polemik i sit Maanedskrift; men der er den i saa Fald død stille hen. Alting har sin Tid. Jeg sluttede af med i Aaret 1831, sex Aar efter Angrebets Begyndelse, at fremsende mit Rets-Indlæg, ledsaget af en udførligere Erklæring, til Opbevaring i Konsistoriums Arkiv. Jeg havde dengang naturligvis ingen Tanke om, hvad jeg ved disse Blade bringer til Udførelse, og det syntes mig dog i sin Orden at efterlade det officielle Dokument til mulig fremtidig Offentliggjørelse.

Til Hovedangrebet paa Bogens „kirkelige Ortodoxi" føjede en anden kampøvet Mand, Historikeren Dr. G. L. Baden et ikke mindre alvorlig ment Angreb paa „den for Staten langt vigtigere politiske Ortodoxi". Det Principløse og Ufuldbaarne i den protestantiske Kirkes Forfatningsformer maatte i et Værk om Forholdet imellem Katolicisme og Protestantisme nødvendigvis udgjøre et Hovedæmne. Dr. Baden kunde fra sit territorialistiske Standpunkt ikke Andet end se noget højst Formasteligt i ethvert Forsøg paa at ville afgrænse og skifte imellem Stat og Kirke; det var i hans Øjne Ytringer af „den fule Kirkeaand", af „fæle hierarkiske Idéer", „papistisk Præstehovmod" m. m. I et eget Skrift: „Den protestantiske (saakaldte) Kirkes Forhold til Staten, især med Hensyn til den danske Stat" (1828) samlede han de didhenhørende Udtalelser i min

Digitized by Google

Bog, endskjønt han erklærede, „ikke uden med rystende Harme at kunne læse og afskrive det mystiske og hierarkiske Væv, slige oprørende, formastelige Udtryk"; hvorhos han tog sit Udgangspunkt i Kongelovens Ord, at „den eneværldige Konge ingen anden Hoved og Dommer kjender over sig enten i gejstlige eller i verdslige Sager uden Gud alene". Der kunde i Absolutismens Tider, mulig selv endnu under Fredrik den Sjette, være Tanke om at faa gjort en frugtbar Anvendelse af denne Grundsætning, og Forfatteren gav praktiske Vink i denne Retning; han erklærede „ikke at begribe, hvor Prof. C. har turdet offentlig komme frem med sine, vor Regeringsform saa indlysende kontrasterende, Ytringer og Forslag, at, naar kun et eneste af dem realiseredes, saa gjordes Indgreb i Dankongens uindskrænkede Enevælde". Heldigvis vare imidlertid Forfatterens fixe Ideer i kirkeretlige Materier saavelsom de heftige Paroxysmer, der plejede at paakomme ham, hvorsomhelst Talen kom paa Kirken, dens Ret og Selvstændighed, saa almindelig bekjendte, at Angrebet fra denne Side ikke, saavidt jeg kunde mærke, blev videre ænset.

Naar jeg nu paa langt Hold ser tilbage paa denne Strids- og Trængselstid, da har jeg allerede længe fundet mig i Stand til at betragte den som et historisk Røre, hvor mit eget Jeg spiller Rolle som fremmed Person. Det Første, der forekommer mig ved den hele Sag at have Krav paa Opmærksomhed, er det egne Forhold, vil sige: Misforhold imellem Beskaffenheden af den angrebne Bog og af Angrebet, den maatte friste. Det var et Værk af betydeligt Omfang, over halvhundrede Ark, og af stor Indholdsrigdom, hvor de forskjellige kirkelige Hovedformationer i deres forskjellige Retninger i Henseende til Forfat-

Digitized by Google

ning, Lære og Gudstjeneste ere gjorte til Gjenstand for Fremstilling, Udvikling og Vurdering. Imod dette Værk bliver der, førend det endnu kunde være i Læseverdenens Hænder, udslynget en Banlysning, — beregnet paa at skræmme bort fra Læsningen eller paa at føre til Læsningen med forudfattet Mening om aabenbar Ukristelighed, — en Exkommunikation i al den højtidelige Form, som protestantisk Præstelighed formaar at opdrive i Retning af romersk-katolsk Hierarkisme, — ikke blot over Bogen, men over Forfatterens Person og hans Forhold til Kristendom og Kirke, med den mest nærgaaende Anvendelse paa hans Embedsstilling. Discipelskaren kappes om at træde i Mesterens Fodspor. I de Lindbergske Stridsskrifter ere enkelte Sætninger, ja enkelte Ord udpillede med smaalig Flid og atter stillet sammen med sykofantisk Virtuositet, uden at der er Tanke om at lade Bogens egen aandelige Karakter være ledende for Forstaaelsen af de enkelte Ord og Sætninger. Det er en Medfart og Behandlingsmetode, for hvilken intet andet videnskabeligt Værk er i den Grad udsat som det teologiske. Teologerne have erhvervet et Slags retsligt Privilegium paa at se bort fra enhver anden Maalestok end den kirkelig justerede. Denne Maalestok kan anlægges paa hvilketsomhelst enkelt Punkt; og, saafremt Prøven ikke godtgjør en fuldkommen Normalitet, kommer ingen anden mulig Værdi i Betragtning. Det er rimeligt, at jeg netop kan have havt Skandalen at takke for endel Læsere, som ellers ikke vilde have taget Bogen i Haand. Men Læsere, som kunne være blevne tiltrukne ad denne Vej, have medbragt et forudindtaget Sind, være sig for eller imod; de have ved Læsningen ikke kunnet bevare det uhildede, fordomsfri Blik. Der havde, efter Skik

Digitized by Google

og Brug ved saa betydeligt et Værk, været udstedt Subskriptionsplaner før Trykningen; paa en forholdsvis stor Læserkreds turde der saaledes gjøres Regning. Bogens Indhold, — Sammenstilling af de to store Kirkepartier i deres principielle Forskjellighed og Eftervisning af denne i alle Retninger og Livsytringer, — var i sig selv skikket til at vække en mere almindelig Interesse, og den hele Fremstilling var bygget ikke paa Studium alene, men for Katolicismens Vedkommende paa Øjesyn og Erfaring og alvorlig Eftertanke over det Sete og Selvoplevede. Forholdet imellem de tvende Kirker, betragtet fra de forskjelligste Synspunkter, har i de senere Aar fremkaldt en rig Literatur. især i Tyskland; men denne hører til en langt nyere Aarrække end den her omhandlede Bog. Men i alle Tilfælde var den naturlige og ønskelige Stilling af denne Bog til Læseverdenen forrykket ved det voldsomme Angreb; den umiddelbare Frugt af mange Aars Arbejde maatte jeg anse som tabt. Mynster er af den Mening („Meddelelser om mit Levned". S. 223), at „Værkets Vidtløftighed vilde, dersom man havde ladet det i Ro, kun forskaffet det faa Læsere". Men „vidtløftig", d. v. s. vidtsvævende, trættende ved Overflod af Ord kan Ingen kalde Bogen; noget Andet er Udførligheden, der paabødes af den store Rigdom af Stoffet. Bogen burde ganske vist, som det er sket i den tyske Udgave, have været delt i tre Dele, medens den her udkom i ét Bind. Men det er dog en ganske besynderlig Forestilling, som, hvis den var grundet, vilde være lidet opmuntrende for danske Forfattere, ligesom den er lidet smigrende for det læsende Publikum, at et Værk af almeninteressant Indhold skulde kun turde vente sig „faa Læsere", naar det gaar ud over et vist Ar-

Digitized by Google

ketal. Til saa fornem en Vragen er vor danske teologiske Literatur virkelig altfor fattig. I Hjemmet var Biskop Münter den kompetenteste, maaske den eneste kompetente Dommer; han var for grundlærd til at ville spille den fornemme i Literaturen, og hans Vurdering, rigtignok under fire Øjne, var en ganske anden.*)

Paa den anden Side er jeg fuldkommen villig til at erkjende, at der er Partier i Bogen, som have et noget ungdommeligt Præg. Det hører til Fordelene ved et langt Liv, at der er Afsnit i samme, som ligge saa langt tilbage, at man kan betragte og bedømme saadanne med en Rolighed, som om de tilhørte en Andens Liv. Hvad den omhandlede Bog angaar, ligger der allerede noget Ungdommeligt i den Tanke: at ville gjøre Begyndelse med det, der naturlig hører hen til Afslutningen, med kritisk Betragtning over de enkelte Dele af den kirkelige Lærebygning, og dette saameget mere, som det kritisk-dogmatiske Rundskue i Grunden ligger udenfor den ved Bogens An-

*) Jeg ynder ikke at paaberaabe mig literære Myndigheder; men overfor den enorme Overlegenhedstone, der gaar igjennem de anførte og de efterfølgende Ord af Mynster: „Værkets Sværen mellem forskjellige Retninger vilde ikke have bibragt disse Læsere nogen bestemt Anskuelse, men kun nogle historiske Kundskaber", — kan det vel være tilladt at stille en Udtalelse fra en anden, heller ikke sympatiserende, Side. Jeg var kommen i Brevvexling med Professor K. I. Nitzsch i Bonn (senere i Berlin) angaaende forskjellige Punkter i Bogen, ved hvilke hans Anskuelse var mere eller mindre afvigende fra min; men han føjer til: „Paa utallige Steder er Bogen skreven mig ud af Sjælen, og jeg har besluttet en Recension af Værket, som skal udvikle Bogens overordentlig rige, lærerige og tidssvarende Indhold med den Højagtelse, som skyldes Lærdommen og den aandfulde Sagkritik."

Digitized by Google

læg afstukne Grænse. De paagjældende Blade høre saa lidet til det oprindelige Anlæg af Bogen, som bliver staaende ved de kirkelige Principer i deres gjensidige Modsætningsforhold og Anvendelsen i forskjellig eller modsat Retning. at Ingen vilde have savnet dem. Tilmed maatte, for at denne Exkurs ikke skulde blive altfor forstyrrende for den øvrige Plan. Alt her sammentrænges saa kort som muligt i enkelte Grundtræk; men ved denne Mangel paa Begrundelse, Udvikling og nærmere Forklaring kunde det ikke undgaas, at Adskilligt blev udsat for Mistydning, Adskilligt kunde tage sig anstødeligt og saarende ud. Og saaledes var der her paa faa Blade leveret den kjættermagerske Kunst et velkomment Stof, som med større Alders-Modenhed og større Erfarenhed fra Forfatterens Side vilde være undgaaet. Ved den tyske Oversættelse var min Bestræbelse rettet paa at bringe det bedst mulige Udbytte ud af den Overarbejdelse, hvortil Lejligheden stod aaben. „Vel kan jeg kun beklage", ytrede jeg her i Forordet, „at den kritiske Hjælp er tilflydt mig langt rigeligere fra en forfølgelsessyg Fanatismes og en forbitret Partiaands Brodde end fra en videnskabelig Aands Pen og et ægte kristeligt Sind; men, hvad mig selv angaar, da har jeg, ihukommende det gamle Ord: »fas est et ab hoste doceri», kun været betænkt paa efter Evne at vende til det Gode, hvad der har været ment ondt. Og hvorfor skulde det ikke kunne lykkes at uddrage en Draabe Honning ogsaa af Giftplanter?" Skulde der nogensinde blive Tale om nyt Oplag af den, jeg vover selv at sige det, læseværdige og lærerige Bog, er det en Selvfølge, at den tyske Text, som er Resultat af et fuldstændigt og omhyggeligt Gjennemsyn, maatte lægges til Grund.

Digitized by Google

Men dernæst vil Enhver, som sætter sig alvorligt ind i Forholdene, finde den Maade paafaldende, hvorpaa den hele Sag blev opfattet og behandlet af saadanne Udenforstaaende, som her havde naturligt Kald til at tage vejledende og tilrettestyrende til Orde. Det er aabenbart, at Sagen havde to ganske forskjellige Sider. Det var et personligt Angreb, og for saavidt blev det den Angrebnes Sag, og hans alene at optage og afslaa Angrebet. Men det var tillige, saaledes som det var anlagt, et Attentat paa den videnskabelige Undersøgelsesfrihed paa Teologiens Omraade. Udgangspunktet for Grundtvigs og Lindbergs Angreb og Midtpunktet for den hele Tankegang var Bogstavet i de kirkelige Bekjendelser og det derpaa opførte ortodoxe System efter stræng juridisk Opfattelse som Regel for, hvad der alene skal turde fremsættes som Gjenstand for fri Drøftelse i teologisk Skrift af videnskabelig Karakter. Dersom det var lykkedes af skaffe denne Betragtning af Symbolbogstavet Indgang, vilde der indtil videre ikke være levnet den teologiske Videnskabelighed i Danmark Andet end Navnet; og det Samme maatte omtrent blive Følgen, dersom den her saa voldsomt antastede teologiske Frihedslov ikke fandt kraftig Understøttelse. Hvo skulde ikke heller holde sig borte fra Enemærker, hvor Gløderne laa skjulte under Asken, end udsætte sig for en Medfart, hvor han maatte ønske sig til Lykke med at „blive frelst, dog som gjennem Ild"? Dette er den almindelige Side af Sagen, og set fra den maatte den staa som Gjenstand for en stor og vigtig Fællesinteresse. Men for denne Side var der her hjemme dengang ikke noget synderligt Syn, og er der vel næppe nok endnu. Hvor forskjellig er dog Stillingen under mere storslaaede Forhold! Den „evan-

Digitized by Google

geliske Kirketidende", udgiven af Hengstenberg i Berlin, indeholdt paa samme Tid i 1829 et heftigt Angreb paa to teologiske Professorer (Gesenius og Wegscheider), tildels støttet paa Angivelser angaaende deres Foredrag paa Katedret. Angrebets Form kommer ikke paa nogen Maade den grundtvig-lindbergske nær; men Retning og Tendents er den samme: der som her gaar det ud paa at føre det syttende Hundredaars Symboltvang tilbage; der som her gaar Bestræbelsen ud paa at bringe den verdslige Arm i Bevægelse; der som her er der kjendelig lagt an paa at drage den store Mængde ind i Sagen ved heftig og bevægelig Tale om Kirkens ufejlbarlige Undergang. Men Angrebet der blev Opfordring for Teologer i alle Egne og ved forskjellige Universiteter i Tyskland, og det af meget forskjellig teologisk Farve, til at forene deres Stemmer for at imødegaa Forsøget paa at tvinge den evangeliske Lærefrihed ind under Symbolernes System; en Mand som Neander, der intet mindre end sympatiserede med de angrebne Mænd, holdt sig forpligtet til offentlig at anmelde sin Udtrædelse som Medarbejder ved Kirketidenden, der „gaar frem efter Grundsætninger, som aldeles stride imod mine, og hvis Iværksættelse efter min Overbevisning ikke kan andet end blive fordærvelig for Kirken". I Skriftet: „Om den teologiske Partiaand" har jeg henledet Opmærksomheden paa denne Sag og dens Behandling. Hvor smaalig og kummerlig viser ikke hos os Modsætningen sig til den selvbevidste Sikkerhed, den storstilede Optræden hist, der ogsaa havde til Følge, at den preussiske Regering slog Sagen ned, som var rejst med stor Ophævelse og under truende Varsler. Her derimod, ikke blot det ene og enestaaende Universitet, men hvor ringe Sammenhold og Samvirken ved dette ene! De teolo-

Digitized by Google

giske Kolleger syntes, ligesom Tilskuerne paa den sikre Strandbred med Havsnøden for Øje, kun betænkte paa at holde sig udenfor Brændingen. Én Mand var der, som baade ved den store Indflydelse, han allerede dengang var i Besiddelse af, og ved den teologiske Neutralitetsstilling, han indtil den Tid havde bevaret, havde fremfor nogen Anden kunnet hæve sin Stemme med Vægt, og som ogsaa stod i et saadant Forhold til den teologiske Videnskab, at der maatte synes Opfordring for ham til ikke at holde sig tilbage; det var Mynster. Vel anfører han (paa anf. St. S. 224): at han „med al Iver antog sig den Forurettedes (min) Sag, baade hos Kongen, som talede med ham derom, og i Samtaler og Breve"; men det var ikke den Slags Virksomhed — i Krogene, under fire Øjne og under Segl, — hvortil der trængtes, men en offentlig, uforbeholden Fremtræden i den truede videnskabelige Friheds Navn. Denne Frihed var virkelig truet; hvor alvorligt, ses bedst af A. S. Ørsteds Exempel. Det 12te Bind af „Juridisk Tidsskrift" (1826) leverede en Afhandling af den højt ansete Forfatter: „Behøver Kirkeforfatningen i Danmark en gjennemgribende Forandring?" Den var med Hensyn til Kirkeforfatnings-Spørgsmaalet meget konservativ, men den var uvilkaarlig bragt til at vove sig ind paa Kirkelærens slibrige Omraade, hvor da (efter Mynster. S. 230) „højt et Par uagtsomme Udtryk kunde være uvillige, streng-orthodoxe Læsere til Anstød". Det klinger fabelagtigt, naar Mynster føjer til, at „det nær var kommet dertil, at Ørsted ganske havde maattet forlade sin daværende Embedsstilling". Men Afskedigelsen af Ørsted, fordi han i Forbigaaende havde vovet sig ud paa dogmatisk Glatis, var virkelig dengang Gjenstand for almindelig Omtale, ligesom ogsaa at

Digitized by Google

Fortsættelsen af „Juridisk Tidsskrift“ kun blev tilladt imod udtrykkelig t Tilsagn om udelukkende at give Artikler af strængjuridisk Indhold Plads i samme. Saaledes stode Vilkaarene dengang for Ytringsfriheden i teologiske Æmner! Det var en, dog forbigaaende, Spænding, som let kunde fremkalde alvorlige Tanker. Iøvrigt skyldes i den langvarige, teologiske Stridssag Juristen Ørsted det eneste Indlæg af nogen Betydning for Sagen selv (Maanedsskr. f. Lit. IV. S. 179*). Det rette Synspunkt er her angivet og fastholdt: „Det er ikke for Clausens Person der strides, men det er kun den i hans Person saa skjændigt angrebne Aandsfrihed, som man vil hævde.“ — „Kampen er ikke, som Mange i deres Hjærtes Uskyldighed lade sig indbilde, en Kamp imellem Kristendom og Vantro, men meget mere en Kamp, som et blindt, hult Bogstavvæsen har opløftet mod den redelige, videnskabelige Bestræbelse for at befæste Troen paa det guddommelige Ord, at fatte dets rette Indhold, at fremdrage de Visdommens og Erkjendelsens Skatte, som Evangeliet gjemmer, og sætte dem i levende Forbindelse med Aandens øvrige Besiddelser.“ Det er ikke sjældent, at den Bemærkning paatrænger sig, hvorledes Ikke-Teologer, som med videnskabelig Uddannelse forene alvorlig kristelig Interesse, ere i Stand til ved Forhandling om religiøse Gjenstande fremfor teologiske Fagmænd at træffe det rette Hovedpunkt og give Sagen det rette Navn.

For mig selv personlig var den uoverskuelige Stridsperiode med Rettergang og alle dens Uhyggeligheder, med bitre Erfaringer baade fra Fjenders og fra Venners

*) Anmeldelsen var selvfølgelig anonym; men Forf.s Navn er opgivet i Erslew's Lit. Lex., hvor Artiklen er betegnet som „revideret“.

Digitized by Google

Side, en alvorlig Prøvelsestid, en aandelig Styrkeprøve. Den unge Mand saa' sig, uden at have et allerede befæstet Rygte at støtte sig til, stillet først overfor en Modstander, som kunde bruge en allerede erhvervet Anseelse og den hele Vægt, han formaa'de at give sit Ord, til at udslynge sit Anatema i det Helligstes Navn, derefter overfor en Anklager (J. C. Lindberg), hvis „Beskyldninger", — det er Ørsteds Ord, — „hvile paa mageløse Fordrejelser, paa en énsidig Udhævning af enkelte Ord, der, staaende for sig selv, kunne have et anstødeligt Udseende, men som ved den nærmere Bestemmelse og Udvikling, Forf. havde givet dem, havde tabt alt Anstødeligt". Et videnskabeligt Værk, som baade efter Indhold og Form laa langt udenfor Mængdens Synskreds, var givet til Pris for Flyveskrifter, som ikke stode den laveste Almue for højt; og paa en Tid, da ingen Forhandling om offentlige Anliggender, ingen Presse af nogen Betydning kunde bryde den tomme Trivialitet i Livet, maatte en Skandale saa storartet som denne trænge ned igjennem alle Klasser i Folket og vække en Opsigt, som nu vilde være utænkelig. Heller ikke savnede Partiet sit Støttepunkt paa Amalienborg. Lindberg kunde, som Adjunkt ved Metropolitanskolen, anmelde Forfald hos sin Rektor, — med hvor stor Ret skal jeg lade være usagt, — paa Grund af, at han til bestemt Tid maatte indfinde sig hos Prins Kristian „for at forhandle om Kirkens Anliggender". (Prof. Rektor Nissens mundtlige Beretning). Ogsaa for Udlandet var der sørget. Et Antal Oversættere blev ufortøvet sat i Arbejde her. „Kirkens Gjenmæle" gik igjennem den tyske Boghandel flere Aar, inden den angrebne Bog kunde naa saa vidt; alle Lindberg's Anklageskrifter

Digitized by Google

udkom omtrent samtidig baade paa tysk og paa dansk; Rudelbach overtog de tyske Tidsskrifter og forsynede dem overflødigt med skandaløse Kirkekrøniker fra Danmark. Jeg lærte saaledes tidlig at kjende, hvad der lader sig udrette ved tysk Presse-Industri; hvor ofte har jeg ikke maattet tænke paa hin Tid ved nu at være Vidne til den samme Taktik, anvendt med saa stort Held i Schleswig-holsteinismens Tjeneste til at fanatisere Tyskerne mod Danmark! — Hvad „Kirkens Gjenmæle“ angaar, har Grundtvig selv senere udtalt („Aabent Vennebrev til en engelsk Præst.“ 1839. S. 9): „Jeg vil saameget mindre oprippe Stridighederne med Prof. Clausen, som jeg med min nærværende Indsigt enten vilde undgaaet dem eller ført dem ganske anderledes.“ Ikke desto mindre er Tilhængerskaren naturligvis aldrig bleven træt af at regne hint lidenskabelige Udbrud iblandt de mageløse Storværker. Ogsaa udenfor denne Skare er der ikke Faa, som mene at kunne vise hen til den første Del af Grundtvigs Kampliv, i Modsætning til det senere, med lydelig Anprisning. En skarpere seende Efterslægt vil upaatvivlelig dømme anderledes. Thi for det første er det attende Hundredaars Rationalisme, mod hvilken Grundtvig uafladelig har kæmpet paa Liv og Død, ingenlunde Foster af ubetinget Vantro og Fornægtelse; den er Modsætning til den ortodoxe Autoritetstro's Forstening, og den har, med al sin Ensidighed og Bornerthed havt sin gode Betydning i Kristi Kirkes Historie; men dernæst vil Tro'sbanneret, saaledes som Grundtvig har hævet det, befindes misvisende fra første Begyndelse af. Allerede her træder det katoliserende Autoritetsprincip frem i uevangelisk Haardhed og Skarphed, — og allerede her dæmrer Troen paa den grundt-

Digitized by Google

vigske Opdagelse om „Herrens eget Mundsord“ som exklusiv Maalestok for Kristelighed og Kristentro.

En Erfaring som den, jeg her havde gjort grundig og gjort tidlig, kunde ikke andet end efterlade blivende Virkning. Det resignerende Sind, ellers saa svært at tilkæmpe sig og saa uundværligt for enhver Virksomhed med aandeligt Formaal, blev mig her aldeles nødvendigt for at finde Oprejsning og Støtte. Jeg maatte med Taalighed finde mig i at se Frugten af mange Aars Arbejde given til Pris for en Behandling, som jeg kun kunde betragte som ligefrem Mishandling, til Pris, for atter at bruge Ørsteds Ord, for „grundfalske Beskyldninger“. Overfor et Angreb, udført med hensynsløs Voldsomhed og forfulgt efter kunstmæssig Plan, i store Dimensioner og med Benyttelse af alle Midler, maatte jeg opgive enhver Tanke om anden Fyldestgjørelse for Øjeblikket end den, Bogen selv maatte være i Stand til at vinde hos selvstændig prøvende og dømmende Læsere. Jeg anspændte da min Kraft for at flytte mig i Tanken fra Nutiden ind i en fjærnere Fremtid. Jeg agtede ikke at blive staaende stille. Saa sikker som jeg vidste mig i mit Fodfæste, i Grundretningen, jeg ikke kunde svigte, saa bevidst var jeg mig at staa midt i en Udviklingsgang. Saafremt denne ikke skulde blive afskaaren før Tiden, henskød jeg Dommen med fuld Fortrøstning til en senere Slægt, som vilde kunne betragte den literære Førstegrøde i historisk Forbindelse med modnere Arbejder, Tiden maatte bringe, hvor da ogsaa det nærværende Sammenstød af to modsatte Retninger vilde kunne blive set i det rette Lys; thi det var mig ligesaa klart, at det Punkt, hvorpaa Grundtvigianismen befandt sig dengang, var kun et Overgangspunkt til yderligere og skarpere

Digitized by Google

Udprægning. En gejstlig Forfatter har, i Anledning af min 28 Aar senere udgivne: „Kristelig Troslære", ment (Nyt teol. Tidsskr. VI. 156), at „den Grundanskuelse", der udtaler sig igjennem denne, „ikke længere tør kaldes den samme, som giver sig tilkjende i Bogen fra 1825", ja at man kunde „fristes til at tvivle, om man og virkelig havde den samme Forfatter for sig". I lige modsat Retning erklærer en anden Teolog, jeg véd ikke at angive hvor: „at det bestandig er den samme Aand nu som dengang, ikke forandret i nogen væsentlig Henseende, der kommer En imøde, nemlig den forkastelige Rationalismes Aand." Jeg vil her lade mig nøje med at anvende et Ord af A. W. Schlegel: „Det skulde gjøre mig ondt, om mangfoldig Verdenserfaring i en stærktbevæget, ja stormende Tid, alvorlig Betragtning og Selviagttagelse i forskjellige Livsaldere slet Intet skulde have lært mig, og jeg skal derfor gjærne give dem Ret, som i mine tidligere Skrifter hist og her maatte finde noget Énsidigt, Umodent eller Overdrevent". Men jeg tillader mig at tro, at det ikke vidner om psykologisk Skarpsyn, ikke at kunne finde, igjennem al Forskjellighed i Form, den selvsamme Grundretning i 1853 og i 1825. Selv vilde jeg betegne denne Retning som Bevidsthed om Afstanden imellem det guddommelige Aabenbaringsværk og det menneskelige Systemværk, og deri grundet Bestræbelse efter Selvhengivelse til og Selvindleven i Evangeliet netop ved Stræben ud over konfessionel Ortodoxi til evangelisk Fuldtro. Der er i denne Retning givet et dobbelt Spor, et oppositionelt og et positivt, som dog begge stræbe hen til samme Punkt, og det skulde undre mig, om ikke begge Spor skulde kunne forfølges igjennem alle mellemliggende Led af min teologiske Forfattervirksomhed.

Digitized by Google

Naar jeg overfor talrige Modstandere, som alle samlede sig om den Ene og her stode alle som En, saa' mig i disse Aar staaende alene, overladt til mig selv, medens jeg vel mødte sympatetisk men ufrugtbar Deltagelse hos Mange men hos Faa Øje for Stridens almindelige Betydning, hos Færre alvorlig Interesse for det, hvorom det her gjaldt, hos Ingen Drift til selv at virke med til en Udgang hvormed Kirke og Videnskab kunde være tjent, saa var der ogsaa her gjort en Erfaring, som ikke kunde blive spildt. Jeg var ikke meddelsom af Naturen angaaende Det, som hviler i Sjælens dybe Bund; og, dersom jeg maaske ofte er funden mere tillukket, mindre aaben og let tilgængelig, end det er blevet ønsket, saa har uden Tvivl den tidlige Erfaring om, indtil hvilken Grad det teologiske Ord kan være udsat for at blive mistydet og misbrugt, sin Del heri*). Det er den samme Sjælsretning, som i alvorlige Livsstillinger har bragt mig til ikke let at søge Raad, Vejledning eller Støttepunkt udenfor; jeg har søgt ind i mig selv, taget mig sammen for fremfor Alt at blive klar for mig selv, fast i mig selv, sikker paa mig selv. Det trykte Ord er jeg ved den samme Erfaring ført til at behandle med stor Omhyggelighed. Jeg har gjærne ladet Tankestoffet faa Tid til at gro og gjære i mig, indtil det gjennemsigtige, klare og træffende Udtryk syntes mig at være vundet; jeg har gjærne benyttet enlige Spadsereture til at

*) Et Ord af Richard Rothe passer fuldkomment, maaske al for vel, paa min Ejendommelighed i denne Henseende: „Det er efter min Anskuelse en stor Naade at kunne bære sin himmelske Skat i Stilhed omkring med sig i det jordiske Kar, uden at være nødsaget til „paa Embedets og Pligtens Vegne at ryste Karret, for at andre Folk skulle høre, hvad der er derinde". (Nippold: R. Rothe. 1873. I. S. 402). (Sen. Anm.)

Digitized by Google

forme og ordne Tankerne; det har forekommet mig, at der under den legemlige Bevægelse og den vækkende Omgivelse er kommet friskere Skud og Drift ind i Tankelivet; og endelig har jeg gjærne, hvor Omstændighederne tillode det, ladet det Nedskrevne hvile saalænge, indtil det laa for mig som et halv fremmed Ord. Naar jeg derefter har ladet det udgaa i en Form, jeg har kunnet vedkjende mig som Udtryk af, hvad der stod fast og klart hos mig selv, og laa varmt og fuldt i mig selv, har jeg havt den Lykke, — ogsaa den skylder jeg sagtens for en stor Del den tidligste Erfaring paa min Forfatterbane —, at jeg har spurgt lidet om Modtagelsen, det har fundet udenfor, om det hist eller her, opad eller nedad har mødt Misbilligelse og Uvilje, vel endog til sine Tider Misgunst eller Unaade.

I Maj 1826 helligholdt den danske Kirke Mindefesten for Kristendommens Komme til Danmark for 1000 Aar siden. Universitetet deltog efter gammel Vedtægt i Festen ved Promotion i de forskjellige Fakulteter. Det er ikke uden en særegen Tilfredshed, jeg ser tilbage paa det, paa Latin skrevne, Arbejde om „Augustinus som Fortolker af den hellige Skrift", der ved denne Lejlighed erhvervede mig den teologiske Doktorværdighed (tilligemed Amtsprovst Mønster, senere Biskop i Aarhus, Provst F. Schmidt, Sognepræst i Himmeløv, Pastor Johannsen ved Petri Kirke, Pastor Faber, senere Biskop i Odense, Lektor Fogtman i Sorø, senere Biskop i Ribe og Aalborg). Det staar nemlig for mig som Vidnesbyrd om, at det under det vilde Stridsbulder snart er lykkedes mig at vinde den Ligevægt i Sjælen, som udkræves til at holde Tid og Kræfter samlede

Digitized by Google

om et videnskabeligt Arbejde af nogen Betydning. Det kan vel være, at Mindet herom har givet Doktortitlen en Værdi for mig, som den uden det ikke vilde have havt. Den har idetmindste det Fortrin midt i Titelvæsenets tomme Bjældeklang at være selverhvervet.

Saaledes som min Hu fra først af havde været mere henvendt til Kirken end til Universitetet, vilde den akademiske Embedsstilling først da have svaret fuldkommen til mine Ønsker, dersom den, saaledes som det er Tilfældet ved flere Universiteter i Tyskland og i Sverrig, tillige havde aabnet mig Adgang til Prædikestolen. En Bestræbelse efter at holde Teologien i nær og frugtbar Forbindelse med Livet er grundet i min hele Aandsretning. Den vil uden Tvivl kjendelig spores i min literære Virksomhed; men fuld Tilfredsstillelse var der her kun at finde, om det var blevet forundt mig ogsaa at virke umiddelbart i den kristelige Opbyggelses Tjeneste. Det var i naturlig Sammenhæng med denne Interesse, at Tanken opstod hos mig i de tidligere Embedsaar, om det ikke vilde være vel betegnende for de teologiske Professorers Stilling til Kirke og kirkeligt Liv, at der til den præstelige Dragt ogsaa knyttedes den præstelige Indvielse. Jeg bragte denne Tanke til Orde; men den fandt ikke Gjenklang hos mine ældre Embedsbrødre. Naar henses til de spøgelseagtige Forestillinger, som i senere Tid have trængt sig ind i Norden fra den tyske Ny-Lutheranisme, og som ogsaa iblandt os blive opklækkede med Forkjærlighed af enkelte Gejstlige: om en mysteriøs Karakter af Ordinationen, om et vist „man véd ej hvad", der skal blive meddelt ved den biskoppelige Haandspaalæggelse, er det dog maaske ikke saa ilde, om de akademiske Teologer frem-

Digitized by Google

deles blive staaende som hidtil.*) For den nærmeste Tid forelaa der imidlerlid en bekvem Lejlighed til at søge den personlige Trang hos mig fyldestgjort. Fra 1830 overlod min Fader mig i de nærmest paafølgende Aar sin Prædikestol paa de kirkelige Festdage, og jeg kunde saaledes senere hen (1836) udgive en lille Samling af „Festprædikener", 12 i Tallet. holdte i Frue-Kirke.**)

Den akademiske Embedsstilling har, betragtet

---

*) Heldigvis er man hertillands, som det synes, kommen til Besindelse om det Mislige i disse taagede Ordinations-Drømmerier ved et Forsøg, som er gjort i 1864 og 65 paa at faa „den rette biskoppelige Ordination fra den anglikanske Kirke" forplantet til Norden, for saaledes at hjælpe dens Kirker til kristelig Legitimitets-Karakter, som nu skal mangle dem, eftersom den biskoppelige Successionsrække er bleven brudt med Reformationen(!).

**) I Mynster's „Bemærkninger ved Forslagene til en ny Alterbog og et nyt Kirkeritual" (1839) S. 37 hedder det: „Skjønt der ikke haves nogen Lovbestemmelse for, at ikkun ordinerede Mænd maa lyse Velsignelsen, er dette dog den gamle Skik, der synes velbegrundet. En Bestemmelse desangaaende syntes (nu) fornøden, da Kandidater jævnligen tiltage sig at lyse, hvad de ved en højst upassende Modsætning mod Herrens Velsignelse kalde den apostoliske Velsignelse" o. s. v. Der hører en historisk Kommentar til denne Expectoration. Som uordineret Mand kunde jeg nemlig, skjønt Professor og Doktor i Teologien, ikke, uden at støde an imod „den gamle Skik", slutte paa Prædikestolen med Herrens Velsignelse, men var henvist til den vedtagne Slutning: „Vor Herres Jesu Kristi Naade og Guds Kjærlighed og den Hellige Aands Samfund være med Eder Alle!" (2. Kor. 13, 13). Jeg fandt det naturligt at nærme denne Slutningsformel til den præstelige ved at benævne den „den apostoliske Velsignelse", og det er rimeligt, at der har været Kandidater, som have optaget den samme Benævnelse. Hvad „højst upassende" der skal være at finde heri, formaar jeg ikke at indse; mig forekommer denne Betegnelse af den højtidelige Apostelhilsen aldeles passende. Men er der ikke noget ganske Eget ved saaledes paa lang Afstand at skyde med Spidskugler, som kun ere synlige for en og anden Enkelt?

Digitized by Google

fra forskjellige Sider, ejendommelige Fortrin, som i mine Øjne hæve den over de fleste andre Stillinger i Livet; de have i den sildige Alder som i den tidligere bevaret deres Værd for mig.

Jeg regner hertil først Forbindelsen med et betydeligt Samfund af Mænd, hvor, som Følge af Videnskabsfagenes Mangfoldighed og den deraf følgende Forskjellighed i Aands- og Synsretning, den Ene udfylder og virker udfyldende paa den Anden, medens de dog alle finde sig sammenknyttede til en Enhed ved samme fælles Hverv: at varetage og værne om aandelige Interesser. Det følger vistnok af Forholdene i Hovedstadslivet, at Samlivet imellem de akademiske Lærere ikke her kan have den Karakter og Betydning eller bringe det Udbytte, som kan opnaas i de mindre Universitetsstæder, hvor dog atter det nære personlige Forhold, som Erfaring viser, let afføder det Kliqueagtige med dets mange forstyrrende Ulemper. I endel Aar, som falde i den første Del af mit Professorliv, var der gjort Forsøg paa at tilvejebringe et nærmere Omgangsliv imellem de akademiske Lærere ved maanedlige Sammenkomster, hvortil det stod Værten frit at indbyde andre Mænd, som passede ind i Kredsen. Oehlenschläger ytrer (Erindringer. IV. 31): „Disse Professorselskaber vare for mig de kjedsommeligste, jeg i mit Liv har bivaanet"; dette maa upaatvivlelig nærmest forklares af hans egen personlige Stemning i den Tid; han antyder nemlig selv: „Jeg var forstemt og tilbageholden i en Tid, hvor jeg havde saamange Modstandere; mine Kolleger vare ogsaa tilbageholdne mod mig, tildels af Beskedenhed og Delikatesse". Dog fandt disse Sammenkomster ikke større Anklang, end at de ophørte efter faa Aars Forløb. Hvorvidt det lidt efter lidt vaagnende politiske

Digitized by Google

Liv her indvirkede med sin adskillende og forbindende Kraft efter et nyt og nærmere Valgslægtskabs Love, skal jeg ikke kunne sige; men rimeligt er det.

Iblandt de forskjellige Sæt af Embedsbrødre, som i mit lange Universitetsliv efterhaanden have afløst hverandre, kunde jeg nævne Mange, med hvem jeg har staaet i venskabeligt Forhold, og Flere, til hvem der er knyttet taknemmelig Erindring om trofast og værdifuld Samvirken i den ene eller anden Retning; men der er iblandt disse to Mænd, begge tilhørende min Samtid, med hvilke Livsforhold og særlige Sympatier have bragt mig personlig i nær og fortrolig Forbindelse, ihvorvel med forskjelligt Grundlag hos de tvende Mænd. Joakim Fredrik Schouw (født 1789, † 1852), Naturgransker med Liv og Sjæl, stod, saavidt jeg har kunnet mærke, temmelig uberørt af det religiøse Liv; Anliggender, som angik kirkelige Forhold, vare noget nær de eneste, som han, uagtet sit omfattende Blik for det offentlige Liv, ikke formaa'de at skjænke nogen alvorlig Interesse; men saameget mere levende og virksom var hans Aand for det humane Liv, for Sandhed, Ret og Frihed som sammes Betingelser og Støtter. Her var Øjet sundt, Følelsen varm, Nidkjærheden utrættelig, og hvert Ord, hver Handling bar Præg af Karakterens Renhed og Adel. Matthias Hagen Hohlenberg (fød 1797, † 1845) var i 19 Aar (fra 1826) min Kollega i Fakultetet, Medstifter og i 12 Aar Medudgiver med mig af „Tidsskrift for udenlandsk teologisk Literatur", grundig i sin Viden og samvittighedsfuld i al sin Id. Han stod udenfor virksom Deltagelse i nogen Retning af det nyfødte politiske Liv, — ikke som om han jo fulgte den begyndende Udvikling med levende og sympatetisk Interesse; men en

Digitized by Google

overvættes Beskedenhed, Undervurdering af egne Kræfter i Forbindelse med en Ømtaalighed, som udgjorde et Træk i Karakterens Elskværdighed, men ikke gjorde ham skikket til at staa for Stik og Stød, holdt ham tilbage fra al offentlig Fremtræden. Men derfor var han ikke mindre en højhjertet og frisindet Karakter, ikke i Stand til at bøje sig under det Traditionelles Aag i det borgerlige Liv saa lidt som i det teologiske. Jeg tabte ved hans tidlige Død en kjær og trofast Embedsbroder, — vi stode paa samme Grund, gik i samme Retning —, den eneste, til hvem jeg har staaet i et fuldt og frugtbringende kollegialsk Forhold. Men ogsaa i den lettere, løseligere Form tør Embedsforholdet til et Samfund af Mænd, forenede ved videnskabelig Dannelse og Virksomhed for Videnskab, ikke agtes ringe; det løsere Forhold kan under indtrædende Omstændigheder, hvad Erfaring ogsaa har vist, blive fastere og inderligere. Det har altid staaet som Vished for mig, at der ved Overgang til enhver Embedsstilling udenfor Hovedstaden vilde tabes, hvad der ikke lod sig erstatte.

Min Ansættelse ved Universitetet satte mig i umiddelbar Forbindelse, — foruden med Horneman, som da var omtrent udlevet, — med Peter Erasmus Müller og Jens Møller. Begge havde været mine Lærere, og af Begge blev jeg modtagen med uskrømtet Velvilje. Forholdet udviklede sig imidlertid endel forskjelligt. Som Teolog var P. E. Müller bleven staaende ved Kantianismen og dens Indvirkning paa den teologiske Skole; men Teologien var for ham Brødstudium, ikke Yndlingsstudium. Han var virkelig Videnskabsmand, en ægte Akademiker; han holdt, som han engang skrev til mig, ikke af at skrive Breve, men desmere af at skrive Bøger; men Tilbøjeligheden førte ham i anden

Digitized by Google

Retning end den teologiske, og hans videnskabelige Hovedfortjeneste maa søges paa andre, arkæologiske og lingvistiske Enemærker. Bevægelserne i den teologiske og kirkelige Verden holdt han sig helst udenfor; de berørte ham, efter hans sensible. endel kvindelige Natur, paa ubehagelig Maade; jeg maatte derfor særlig paaskjønne det, da han en Gang i «Dansk Lit.-tidende» bekvemmede sig til at tage, vistnok meget varsomt, til Orde i Anledning af et af de mange Lindberg'ske Smædeskrifter imod mig. Da han i Aaret 1826 udgav sit „System i den kristelige Dogmatik", stod han i den Tanke, som han flere Gange udtalte for mig, at han leverede et Arbejde, som vilde blive fundet normalt paa Ortodoxiens Vægtskaal; saa fremmed var han for den dogmatiske Rettergang, der var i fuldt Begreb med hos os atter at indtage sin Plads! I Virkeligheden var dog det fuldstændige. meget ufornødne, Optryk af den hele Augsburgske Konfession, der foruden de kirkelige Symboler var anbragt som Anmærkninger i Bogen, det Eneste, der skulde kunne gjælde som Vidne for en stræng-konfessionel Karakter. Rudelbach var Mand for at fremdrage en Masse aabent liggende eller skjulte Kjætterier. Müller var en vindende og tiltrækkende Personlighed. Den ydre Urbanitet var Udtrykket for den indre Humanitet, den harmoniske Dannelse, der som Videnskabelighedens ædle Frugt udgjorde Hovedtrækket i hans Karakter. Den store Velvilje, hvormed han drog mig til sig, blev fra min Side gjengjældt med oprigtig og taknemmelig Hengivenhed. Det var overraskende for hans Venner, at han i Aaret 1830 modtog Stemann's Tilbud at blive Münter's Eftermand som Biskop i Sjælland. Hvor stort Misgrebet var, viste sig allerede i hans Prædiken ved

Digitized by Google

Bispevielsen, — første Gang han havde besteget en Prædikestol! Prædikenen var hverken Mere eller Mindre end et Par Paragrafer af hans akademiske Lærebøger uden al Fylde eller praktisk Anvendelse. Han flyttede den Gang ud af den Embedsbolig, som senere hen (efter Konferentsraad Bornemann's Død) tilfaldt mig, over i Bispegaarden; men uden Tvivl har han ofte, under mødende Ubehageligheder af forskjellig Art, set med Længsel og Fortrydelse fra Bispegaarden over til Universitet og Studiegaard. Hans Helbred, som altid havde været kjælent, svækkedes snart i foruroligende Grad, og han døde allerede 1834.

J. Møller var en fra ham højst forskjellig Personlighed, i ydre som i indre Henseende. Det livfulde Ansigt og Foredrag vanheldedes en Del ved tilvante Grimaser og Unoder; Hurtigheden, hvormed han var i Stand til at omfatte og sætte sig ind i det forskjelligste Stof, var ikke heldig for en dybere Indtrængen og omhyggelig Forarbejdelse, ligesom den ualmindelige Lethed ved at give Tankerne Ord ikke kunde blive gunstig for Arbejdets Grundighed. Hans talrige historiske, mest monografiske, Arbejder (i Mnemosyne, historisk Kalender o. f.) vidne om alvorlig Stræben efter upartisk og sanddru Fremstilling, og yde en underholdende Læsning ved den livlige Behandling, om end den strængere historiske Kritik oftere end ønskeligt erstattes ved Gisninger og Kombinationer. Som Udgiver af „Teologisk Bibliotek" forskaffede han Gejstligheden en let-tilgængelig, populær-teologisk Læsning, og særlig benyttede han Lejligheden til i en Række „Breve til en Landbypræst" i tvangfri Form at bringe Æmner af forskjellig Art, henhørende til Kirkevæsen og Teologi, paa Bane. Tanken var

Digitized by Google

i sig selv heldig, og Udførelsen syntes at vinde Bifald hos Gejstligheden; men Fristelsen laa for nær til at skrive med flydende, flygtig Pen. Det var i hine Aar, at Terminologien af Supernaturalisme og Rationalisme, Tvedelingen af supernaturalistiske og rationalistiske Teologer, Systemer og Skrifter, indforskreven fra Tyskland, var i den livligste Omsætning imellem Mand og Mand i den teologiske Verden. Hvad kunde være bekvemmere, mere besparende baade paa Tid og paa eftertænksom Kritik! Istedetfor at trænge ind i et eller andet teologisk Fænomen og søge en indenfra hentet Betegnelse af dets Ejendommelighed, kastede man det ene eller det andet af de to Stempler hen, i al Fald forsynet med en forstærkende eller en svækkende Tilsætning som tilstrækkeligt Domsresultat. For Udgiveren af „Teol. Bibl." syntes denne Klassifikation højstvelkommen; han haandterede den ved alle Lejligheder og erklærede den for at være „aldeles nødvendig" og „fuldkommen sikker", uagtet han til samme Tid indrømmede, „at der vistnok ogsaa gives Teologer, der omtrent med lige Ret kunne hedde enten rationale Supernaturalister eller supernaturalistiske Rationalister". Denne Nomenklatur gav Anledning til en trykt Ordvexling imellem os,*) idet Udgiveren havde anført mig som Exempel paa „konsekvent Rationalisme". Dette var netop ved Udløbet af den femaarige grundtvig-lindbergske Fejdetid. Jeg kunde ikke lade denne Stempling gjælde som historisk-kirkeligt Enderesultat, heller ikke tage Forf.'s Erklæring for fyldest, at samme var tiltænkt mig „honoris causa"; men jeg knyttede Protesten til „Be-

*) Jvfr. Side 116.

Digitized by Google

mærkninger om Brugen af Ordene „Supernaturalist og Rationalist“ i to fortløbende Artikler, hvori jeg søgte at lægge Læsere paa Hjærte, „hvilken Forvirring i Begreber og Sprog, hvilken Mængde af Misforstaaelser og Mistydninger, Forurettelser og Beskyldninger der maa flyde af slige Benævnelser, som En tager i denne, en Anden i hin, En i god, en Anden i ond, En i snævrere, en Anden i videre Betydning“. Dette passer nu ligesaa fuldt som dengang; hvor fristende ere ikke disse Benævnelser af -ister og -anere for de Mange, der helst ville have en Konklusion at løbe med uden Præmisser! Efter Anmodning af Prof. Dr. Ullmann havde jeg paataget mig at levere til de i Heidelberg udkommende „Studien und Kritiken“ en Udsigt over den teologiske Literatur i de tre nordiske Riger, særlig i Danmark. Jeg fortsatte denne uden Navngivelse nogle faa Gange med Mellemrum af 4—5 Aar. Ved her at omtale Prof. Møllers „Teol. Bibliotek“, — i Aaret 1829, — gik mine Ytringer ud derpaa, at Bestræbelsen efter at styre midtstrøms imellem Yderligheder havde til Følge „Mangel paa Skarphed og Grundighed i Kritiken, Enhed og Konsekvents i Synsmaader“. Anderledes vilde jeg heller ikke nu kunne udtale mig, naar jeg skulde betegne Tidsskriftets teologiske Karakter, dets Stilling til og Indflydelse paa Bevægelserne i vort kirkelige Liv. Men over den dogmatiske Holdningsløshed beklager jeg at have set bort fra de historiske Arbejder, om hvilke der visselig havde været adskilligt Godt at sige. — Anonymiteten er i saa indskrænkede Forhold som vore vanskelig at bevare, og Breve, som i Anledning af den ovenfor berørte polemiske Skriftvexel gik frem og tilbage mellem os, førte det med sig, at jeg maatte navngive mig som Forfatter til den

Digitized by Google

kritiske Oversigt. Jeg erfór da ikke alene, at Tidsskriftets Udgiver, som fra den gejstlige Læserkreds var vant til at modtage ubetinget Hylding og Lovprisning, fandt hin Omtale „fornærmelig og foragtelig"; men med oprigtig Beklagelse overtydede jeg mig om, hvor smertelig min hæderværdige Kollega fandt sig personlig saaret ved den hele Sag, idet han mente at finde hine Udtalelser uforenelige med vort gjensidige Forhold, med den Velvilje, som han var sig bevidst at have bevaret for mig under al teologisk Forskjellighed, og med det Sindelag, jeg til enhver Tid havde vedkjendt mig overfor ham som akademisk Lærer, som ældre fortjenstfuld Embedsbroder og Kirkehistoriker. Imidlertid tror jeg ikke, at Forholdet imellem os, efterat gjensidig Udtalelse havde fundet Sted, led væsentligt Afbræk. Fra min Side kunde Stemningen kun blive forstærket ved denne Lejlighed; thi Karakterens Retsind og Aabenhed hos den højst agtværdige Mand viste sig her i det smukkeste Lys.

Naar et bevæget Hovedstadsliv, som ovenfor bemærket, gjør Samlivet af Universitetslærerne indbyrdes mindre livligt og mindre frugtbart, end det kunde være at ønske, saa er dette endnu i højere Grad Tilfældet med Forholdet imellem disse og de Studerende. I den første Række af mine Professor-Aar saa' jeg ugentlig adskillige teologiske Kandidater i mit Hjem. Efterhaanden, som min Virksomhed udvidedes i forskjellige Retninger og førte mig ind i flere Forbindelser, nødsagedes jeg til strængere Økonomi med min Tid. Mænd som Neander, Tholuck og mange andre akademiske Lærere have betragtet et saadant stadig fortsat Samliv som Hoveddel af den akademiske Virksomhed; de have havt Interesse for og besiddet særegen Gave til at

Digitized by Google

samle udvalgte Kredse af unge studerende Teologer om sig, og ere ved den private Paavirkning og Indvirkning komne til at staa som Midtpunkter, Hoveder for en bestemt Skole. Til en saadan Maade at virke paa har jeg manglet Drift og Begavelse; jeg har ogsaa stor Tvivl om det Hensigtsmæssige, selv om det i aandelig Forstand Berettigede i en saadan personlig Bearbejdelse. Det er en Overbevisning, som har fæstnet sig hos mig mere og mere, at der hos Enhver, som har noget Kald og nogen Evne til at søge ind paa den teologiske Dannelsesvej, maa findes en oprindelig Grundretning i det aandelige Liv. Dette oprindelig Givne kan fremhjælpes, udvikles, befæstes, saafremt, hvor og naar Vejledningen gaar i samme Hovedretning og gaar begrundende, klarende, oplysende frem. Det Oprindeligste kan nok ogsaa, hvor og naar det kommer ind under Indflydelsen af aandelige Gaver, som lægge an paa at vinde og bemægtige sig den endnu uklare, ubefæstede Sjæl, blive ført ud af sin naturlige Retning, ind i fremmed Spor; men denne Indflydelse har sin tilmaalte Tid. Efterhaanden, som det Personlige kommer i befrugtende Forhold til det virkelige Liv, og dermed den selvstændige Udvikling tager sin Begyndelse, vil Omslaget uvilkaarligt indfinde sig; det Oprindelige vil gjøre sig gjældende med indre Magt, og Saameget, som er blevet antaget og optaget ifølge Indvirkning udenfra, uden at være blevet sand aandelig Ejendom, bliver umærkelig opgivet og forladt. Jeg har som teologisk Lærer ikke frygtet noget mere end at træde den personlige Ejendommelighed i Vejen. Jeg er i Lærervirksomheden, paa Katedret, traadt mine Tilhørere saa klart og saa aabent imøde, som jeg har formaaet; jeg har derhos til det mundtlige Ord jævnlig

Digitized by Google

føjet det trykte, snart i mere videnskabelig, snart i mere populær Form. Jeg tror saaledes at have givet nok, for at der har kunnet danne sig et virksomt, personligt Forhold imellem Lærer og Tilhørere. Men til denne grundlæggende Virksomhed har jeg indskrænket mig; jeg har foretrukket at lade mig søge, — og de Søgende haaber jeg til enhver Tid at være kommet imøde, — fremfor at udsætte mig for Skinnet at lægge an paa at drage de Unge til mig som aandelig Hverver; jeg har troet det baade rettere og paalideligere at overlade til Livets Indvirkning at bygge paa den lagte Grund end at trænge mig frem som Fuldfører. Det Rigtige i denne varsomme og hensynsfulde Stilling til de Teologi-Studerende, helst i en aandelig, stærkt bevæget Tid, maatte blive mig end mere indlysende overfor det hele grundtvigianske Partivæsen, hvor den Ene stillede sig op som doctor irrefragabilis, og de Mange kun kappedes om jurare in verba magistri.

Naar jeg derhos betænker, hvor langt anderledes Teologen staar end enhver anden akademisk Lærer, hvis videnskabelige Dygtighed og menneskelige Personlighed allerede plejer at være tilstrækkeligt Forbindelsesmiddel med den studerende Ungdom, hvorimod her de aandelige Sympatier eller Antipatier veje stærkt i Vægtskaalen, saa mener jeg at have nogen Ret til Tilfredshed ved det Forhold, der har fundet Sted imellem mig og Studenterverdenen. Ved mere end én Lejlighed har det ønskelige Forhold imellem de teologiske Lærere og de Studerende været truet med at lide nogen Forstyrrelse, og der har ved saadanne Tilfælde ikke manglet paa dem, der have forsøgt at gyde Olie i Ilden. Jeg har ved slige Lejligheder taget Sagen i egne Hænder, ved Opslag anmodet de

Digitized by Google

Studerende, ældre og yngre, om at give Møde, og jeg har da udtalt mig om det gjensidige Forhold og om den opstaaede Misforstaaelse med fuld Aabenhed. Denne Maade at tage Sagen paa har, saavidt jeg har kunnet mærke, aldrig forfejlet sin Virkning. Jeg tør da ogsaa sætte nogen Pris paa de Beviser paa Tillid og Hengivenhed, der ere blevne mig til Del fra de forskjellige Sæt af Studerende, som have afløst hverandre gjennem den lange Række af Aar.

Ved de maanedlige Sammenkomster af Universitetskolleger i de forhen nævnte Professorselskaber kom det oftere paa Bane, om der ikke ved forenede Kræfter lod sig foretage Noget for at indvirke med Held paa det almindelige Omdømme, oplysende, vejledende og dannende. Medens den grundtvigske Partivirksomhed fra én Side opfordrede stærkt til en Modvirken, viste den tillige ad Exemplets Vej, hvad der kunde udrettes ved Sammenslutning. Det var H. C. Ørsted, der først vakte denne Tanke og stadig vedblev med Varme at bearbejde den, indtil den blev moden til Udførelse. I Slutningen af Aaret 1828 sluttede 14 Videnskabsmænd, af hvilke det langt overvejende Antal var Universitetslærere, sig sammen som Udgivere af „Maanedsskrift for Litteratur", der begyndte med Aaret 1829. Det var Tanken at drage en talrigere Klasse af Medborgere end dem, der henhøre til den literære Verden, indenfor Grænsen af literær Paavirkning, og til den Ende at benytte Literaturens Frembringelser til, dels ved Anmeldelser, dels ved mere selvstændige Tankeudviklinger knyttede dertil, at udøve en aandelig Indflydelse paa den dannede Almenhed. Der maatte altsaa søges en til-

Digitized by Google

talende, interessevækkende Behandlingsform: istedetfor den sædvanlige Recensionsstil, beregnet paa lærde Læsere, en friere Haandtering af Stoffet, hvor den videnskabelige Aand dannede sig selv Formen efter Formaalet, der tilstræbtes. Hovedmidlet hertil søgtes i regelmæssige Sammenkomster, hvor dels udkomne Skrifter, dels aandelige Tidstegn bragtes foreløbig under Omtale og Drøftelse, og Udtalelse forberededes i den ene eller anden Retning. Enhver Artikel, som ønskedes optagen enten af en af Udgiverne eller af de forskjellige Medarbejdere, blev oplæst i et Møde, hvor da Bemærkninger fremsattes til Overvejelse. Ogsaa i disse Møder var Ørsted den Beaandende og Sammenholdende; den i mange Retninger sysselsatte Mand savnedes aldrig, og han deltog i Forhandlingerne med Liv og Sjæl. Den aand- og idérige Mand med de tændende Tankelyn, den fri og uforbeholdne Tale var tillige den modtageligste for enhver virkelig Modgrund, den villigste til at kalde en umoden Tanke, et ubeføjet Ord tilbage. I ædlere Skikkelse er Sansen for Sandhed, den rene Sandhed og den fulde Sandhed, ikke nogensinde kommen mig imøde end her. Aandelig jævnbyrdig med Ørsted var den unge matematiske Professor H. G. v. Schmidten, — tidlig modnet og tidlig tagen bort (se S. 100). Videnskabens Anvendelse ved Videnskabsmænds forenede Kræfter til national Uddannelse og Forædling stod som Livsformaal for ham, og hans Virksomhed i denne Kreds var af den veldædigste Art, mindre i de almindelige Forhandlinger end i Samtaler med Enkelte. Her var han i høj Grad baade befrugtende ved rige Ideer og Planer, som han forstod at skaffe Indgang lidt efter lidt, og tillige, hvor det stundom kunde gjøres nødig, mæglende og udjævnende. I en Række af Aar be-

Digitized by Google

varede disse Sammenkomster, i Almindelighed i den polytekniske Læreanstalts Høresal, undertiden ogsaa hos Ørsted, deres tiltrækkende Friskhed. Ved enkelte Lejligheder samledes de Sammenarbejdende ogsaa paa festlig Maade, og det indbyrdes Forhold var det venskabeligste. For mig personlig havde det noget i særegen Grad Oprejsende og Styrkende fra den enlige Kampstilling at se mig her hensat i et Samfund, hvor Alle sluttede Kreds om Videnskabens Banner til Kamp for det aandelige Livs Frihed og Ret. I Aarene 1829—1834 var jeg en af de flittigste Arbejdere i Maanedsskriftet; Forfatter-Fortegnelsen opfører ikke mindre end 28 Artikler, tildels større Arbejder, fra min Haand. Iblandt disse er der én, som har opnaaet en vis historisk Betydning. En af Kong Fredrik den 6tes Adjutanter og særlige Yndlinge, Oberstlieutenant Abrahamson, havde kastet sin specielle Interesse paa en Gjenstand, som laa langt udenfor den militære Bane: „den indbyrdes (lancasterske) Undervisningsmetode". Han syntes at betragte Indførelsen af denne Metode i alle Folkeskoler i Landet som sit Livs Opgave; det var lykkedes ham at bibringe Kongen den Forestilling, at Folkeundervisningens Fremgang beroede paa denne Metode, men at det store Reformværk desværre havde at kæmpe med grundmurede Fordomme; og han stod overfor Kancelli, Biskopper og Provster, udrustet med en aldeles abnorm Myndighed, der gav ham Fuldmagt til at arbejde paa egen Haand over hele Riget for, — det var det staaende Mundheld, — „den almennyttige Sag". De sagkyndige Mænd, saamange som ikke lode sig imponere af Magtsprøget, erkjendte vel Metodens Brugbarhed og Nytte for Begyndelsesklassen, særlig i overfyldte Skoler, men vare enige om, at den ud

Digitized by Google

over denne Grænse vilde føre til død og dræbende Mekanisering af Undervisningen. Men det egentlig Forargelige og Fordærvelige ved Sagen var den moralske Tvang, som blev anvendt af den ivrige Mand paa systematisk Maade. I de aarlige „Hovedrapporter", som han udgav om den „indbyrdes Undervisnings" Fremgang, førte han de Gejstlige frem med Ros eller med Dadel i Forhold til den Stilling, de havde indtaget til „den almennyttige Sag", og han anvendte herved Kongens Navn snart lokkende, snart truende, paa den ufineste Maade vistnok, men dog ikke vidtgaaende nok til paa mange Steder at forfejle Virkningen; han vidste tillige at benytte sin personlige Stilling hos den lidet klartseende Konge. Dette Væsen blev gjentaget fra Aar til Aar, uden at der viste sig Udsigt til nogen kraftig Modvirken fra de rette Vedkommendes Side. Opgaven fristede mig: at stille den hele Manøvre frem i dens rette Skikkelse ved Sammenstilling af de mest karakteriserende Træk i de aarlige „Hovedrapporter". Artiklen fremkaldte imidlertid, ved at forelæses i Redaktionsmødet, store Betænkeligheder; man var enig i at ønske den demoraliserende Fremgangsmaade hæmmet, men man ansaa' Sagen som altfor kilden til at røre ved den ifølge Kongens personlige Interesse. Jeg kunde dog ikke opgive Sagen; jeg foretog en omhyggelig Omarbejdelse, og i denne vandt den almindelig Billigelse; den er optagen i 8de Bind (1831). Ordet var her blevet ført i rette Tid. Hvad der opnaaedes, overgik enhver Forventning, uden at det er mig bekjendt, hvilke Løftestænger der kom Ordet til Hjælp. Fra denne Tid ophørte det egentlige Presnings-System; om Metodens Anvendelse blev der derefter kun Tale med stor Indskrænk-

Digitized by Google

ning og paa lempelig Maade*). Senere gik Abrahamson over i anden Embedsstilling og fik, som virkelig Generalkrigskommissær for Danmark, Bolig i Odense. I Aaret 1842 og 1846 traf jeg, for første Gang personlig, sammen med ham ved Stænderforsamlingen i Roskilde, hvor han, skjønt værkbruden Mand, der maatte bæres op og ned ad Trapperne til Stændersalen, mødte som Deputeret for Odense. Hans Beherskelse af de legemlige Smerter var i Sandhed beundringsværdig og hans Arbejdskraft usvækket. Til nogen Spænding paa Grund af det tidligere Mellemværende mellem os var der intet Spor at mærke; han var endogsaa en af de Mænd, som i 1846 forenede sig om at erhverve den lovbestemte Betingelse for min vedvarende Valgbarhed til Stænderforsamlingen. Som Patriot havde han Hjærtet paa rette Sted; Interessen for Slesvig og for den danske Nationalitet i den slesvigske Befolkning var gaaet i Arv til ham fra Faderen; og denne Sag havde været og vedblev at være Forbindelsesbaand imellem os. Han var en af de nidkjæreste Arbejdere i denne Retning, og jeg bevarer flere Breve, Beretninger og Forslag fra ham, der ere hæderlige Vidnesbyrd om hans ægte danske Sindelag.

Maanedsskriftet fandt i Begyndelsen en i høj Grad gun-

---

*) I Erslew's Forfatter-Lexikon findes anført i Artiklen (betegnet „efter Autografum") iblandt A's Skrifter: „Oplysninger, tildels foranledigede ved de seneste Angreb paa den indbyrdes Undervisning. 1832." Hertil er føjet som Anmærkning: „Blev ifølge Befaling tilbageholdt". Efter henved 30 Aars Forløb holder jeg nu i min Haand „Bekjendtgjørelse af 30 September 1865", som indeholder „Ophævelse af de i 1828 trufne Bestemstemmelser til Fremme af den indbyrdes Undervisningsmetode samt om Nedlæggelse af Normalskolen for bemeldte Metode." (Sen. Anm.)

Digitized by Google

stig Modtagelse; der var allerede i en Forening af aandelige Kræfter i saa forskjellige Retninger til en Fællesvirksomhed noget Nyt, som maatte vække Opmærksomhed. Vel ytredes der tidlig Betænkelighed ved denne Virksomheds Form som anlagt paa at grundlægge en literær Myndighed, der maatte opfordre til Modstand; men det kunde dog ikke let overses, at der her viste sig en Frugt af virkelig sammenarbejdende Virksomhed i omhyggelig Afvejelse og Flersidighed i Betragtning og Bedømmelse. Alligevel var Blomstringstiden ikke af lang Varighed, — for en stor Del ifølge et Sammenstød af uheldige Omstændigheder. Ved den fortræffelige v. Schmidten's tidlige Død (1831) blev en Plads ledig i Redaktionens Midte, som ikke lod sig udfylde, og endnu tidligere (1830) var en anden, meget lovende og almindelig agtet, ung Videnskabsmand gaaet bort, Medicineren Møhl. I 1834 udtraadte Prof. David, en af Maanedsskriftets virksomste Medlemmer, som Følge af den imod ham anlagte Pressesag, dengang en Begivenhed, som man maatte søge langt tilbage i Tiden for at finde Sidestykke til. Etatsraad Engelstoft og Professor Heiberg udmeldte sig allerede i det første og andet Aar. Heller ikke kunde vel Redaktionen altid siges at have vundet ved de nytiltraadte Medlemmer; Molbech var iblandt disse (1830), efterat han i en vidtløftig Anmeldelse af Ingemann's „Erik Menveds Barndom" havde anvendt stor Flid paa at opspore og stille under Forstørrelsesglas alle Pletter i et Arbejde, som senere har godtgjort sin Betydning i Folkeliteraturen. Men ingen Mand kunde være mindre medgjørlig end Molbech, mindre skikket til at arbejde i Forening med Andre, hvortil der ogsaa hører at kunne paavirkes af Andre; det gjaldt

Digitized by Google

forud om hans Arbejder: „sint ut sunt, aut non sint". Hvad der dog fornemmelig allerede tidlig og i altid stigende Grad bidrog til at svække Sammenholdet og Lysten til Samarbejde, var Forskjelligheden i politisk Anskuelse og Interesse. Maanedsskriftet havde kun lagt halvandet Aar tilbage, da det elektriske Stød fra Julirevolutionen 1830 gjennemfór Europa og fremkaldte hos os, nærmest igjennem Uve Lornsen's Skrift, Anordningen af 15de Maj 1831, der bebudede raadgivende Provinsialstænder, saaledes som de tre Aar derefter (1834) organiseredes efter preussisk Model, og Aaret efter (1835) traadte i Live. Redaktionens Medlemmer havde sluttet sig sammen uden det ringeste Hensyn til Noget, der kunde nævnes politisk Sympati; hinsides 1830 befandt idetmindste tilsyneladende Alle sig her, hvad den politiske Retning angaar, paa Standpunktet af naiv Samdrægtighed. Ved den store Verdensbegivenhed kastedes et nyt Stof ind, der vistnok kun langsomt fordøjedes, men tidlig allerede fremkaldte, vel ikke endnu Modsætninger, men forskjellige Afskygninger, som grebe dybt nok ind til at berede Vej for Dannelse af nye Grupperinger, løsnende til én Side, sammenknyttende til en anden. Maanedsskriftet bærer vel ikke synlige Spor af en Forskjellighed, der i dets Livstid endnu kun kom tilstede som Gradsforskjel i Stillingen til den usvækkede Absolutisme efter Kongeloven; den dæmrende Frihedsretning havde i Aargangene 1831 og 1834 sine Ordførere i David og O. Lehmann. Men ved mangen Lejlighed kom det mere og mere frem, hvor langt flere af dem, som hidtil havde betragtet sig som aandelig sammenhørende, nu skiltes ad i afgjørende Retninger; Stemninger og Tendentser, som tiltalte Nogle, støttedes og styrkedes af dem, medens de

Digitized by Google

fandt Andre ligegyldige eller lønlig modstræbende. Virkningerne heraf kunde ikke udeblive i dette Forhold; den gjensidige Meddelelse blev mindre fri og uforbeholden, den gjensidige Censurering følte mere besværende, Redaktions-Møderne bleve sjældnere i de senere Aar, og Virksomheden gik for de fleste Fags Vedkommende mere og mere over fra Redaktionens Medlemmer til Medarbejdere uden for samme. Med Udgangen af Aaret 1838 afsluttede Maanedsskriftet sin tiaarige Bane, — som det forekommer mig, med det fortjente Eftermæle, at det i det Hele indtager en hæderlig og senere uerstattet Plads i vor Literatur-Historie.

I 1825 kjøbte min Fader Landstedet „Søbakken" udenfor Torbæk, netop der, hvor Kysten begynder at højne sig, — det samme Sted, som havde bragt Rahbek, ved hans Fodvandringer ud til Strandmøllen, paa Tanke om der at anlægge en Pensionsanstalt („Erindringer" V. 239). Det var en fortryllende Plet, i langt fuldere Betydning dengang end nu. Haven, som dengang udgjorde et afsluttet Helt, er senere bleven udstykket; Hus og Have laa dengang i landlig Ensomhed og Stilhed; Hovedfærselen stansede ved Bellevue, Torbæk var et simpelt Fiskerleje, de høje Brinker ved Sundet vare ubebyggede, og kun ganske Enkelte søgte ad de sandige Veje ud til Vedbæk. Stedet er nu, efter Anlæget af den klampenborgske Badeanstalt, mere og mere draget ind i det kjøbenhavnske Lystrevier og har tilsat den landlige Karakter. Dette Sted omsluttede i Sommertiden i en lang Række af Aar en talrig Familiekoloni af alle Alderstrin; min næstældste Søn,

Digitized by Google

Johannes, er født der, og Erindringen om et Familieliv dér af sjælden Lykke vil endnu være bevaret hos ikke Faa. Særlig mindes jeg, hvor usigelig godt det gjorde mig i Aarene, da den Lindbergske Lille-Krig forfulgte mig Skridt for Skridt, mod Ugens Slutning da at kunne ty ud i det Fri. I den store Omgivelse, mellem Strand og Skov, løste de fanatiske Angreb sig op for mig i deres Intethed. Jeg var herude ogsaa Urtegaardsmand med Liv og Sjæl. Min Kjærlighed til Blomsterhaver er levet op, hvergang der har været nogen Gjenstand for den at finde; det var en Arvelod, som adskilligt Mere, fra min Moder.

I 1829 hilste jeg Schleiermacher igjen og den Friedländer'ske Familie i Berlin (min kjære Ritter var bortreist) og Dahl i Dresden, og besøgte for første Gang det prægtige, minderige Prag. Det var en Familierejse, — efter en Familiesorg (Tabet af en toaars Datter), — ikke blot med Hustru, Barn og Svigerinde; men min Fader fejrede sit 70de Aar med den første Udflugt over Elben. Paa Tilbagerejsen, — over Eisenach, Weimar, Gotha, — besøgte jeg ogsaa Gøttingen igjen, ikke uden Behag, da det var paa Gjennemrejse.

I samme Aar, 1829, udgav jeg et Grundrids af den evangeliske Historie, ordnet efter en paa Sandsynlighedsgrunde støttet Sammenstilling af de jævnsidesgaaende Afsnit af samtlige Evangelier. Dette Skrift („Qvatuor evangeliorum tabulæ synopticæ"), som jeg benyttede til Grundlag ved mine Forelæsninger over de tre første Evangelier, behandlede synoptisk, var mit sidste paa Latin affattede Skrift, — tilligemed to omtrent samtidige Programmer. Det ene, i Anledning af Universitetets Reformationsfest 1829, indeholdt en hidtil utrykt Bulle af Pave Paul 3 (af 1546)

Digitized by Google

med Anordning af en Række reformatoriske Foranstaltnings-Forslag men betegnet som „ikke udfærdiget“. Under mit Ophold i Neapel havde jeg taget Afskriften efter en haandskreven Samling i det kongelige Bibliotek med Titel: „Varia ad concilium Tridentinum pertinentia“; den fandt her, ledsaget med historiske Anmærkninger, en passende Anvendelse. Det andet Program (af 1830), som indledede Universitetets Mindefest over Biskop Münter, handlede om „det biskoppelige Embedes Betydning i den evangeliske Kirke“. Den latinske Tale ved Reformationsfesten samme Aar tilfaldt ligeledes mig efter Tur. Talen i dansk Oversættelse, „de videnskabelige Højskoler som Værn og Støtter for den gjenfødte evangeliske Kirke“, er optagen i Samlingen af Lejlighedstaler (1848).

En af de sidste Dage i April kjørte jeg fra Examensbordet, i Selskab med min Fader, ud til Bakkehuset for at slutte mig til Toget, der igjennem Pilealleen bar den livstrætte, 70-aarige Rahbek som Lig til Hvilestedet paa Fredriksberg Kirkegaard. I en ædel Tale, rig paa Tanker som paa Farver, fremmanede Mynster Billedet af Oldingelivets Betydning igjennem den lange Række af Aar, hvor et gryende Liv arbejdede sig frem under mangfoldige Tryk udenfra.

Digitized by Google

IV.

Aar 1830—1839.

Efter gamle Horneman's Død (i Februar 1830) blev jeg Professor ordinarius og Medlem af Konsistorium. Dengang vare nemlig alle Pladser i det akademiske Senat fordelte efter en vis Regel imellem de forskjellige Fakulteter, og enhver enkelt Plads blev ved indtrædende Lejlighed udfyldt ved Oprykning efter Embedsalder i det vedkommende Fakultet. Det samme Aar bragte flere indgribende Forandringer i Fakultetet. I April 1830 blev, til almindelig Overraskelse, P. E. Müller Münters Eftermand paa Sjællands Bispestol. Erstatning for Universitetet blev søgt i N. Fogtmann, som fra 1822 havde været Lektor i Religion og Moral ved Akademiet i Sorø og i 1826 havde disputeret for den teologiske Doktorgrad. I Sorø havde han udgivet sin Lærebog i Religion, som en Tidlang fandtes tiltalende ved den tilgængelige Form og Tone i Modsætning til den doktrinære Tørhed i Krog-Meyers Lærebog, og han havde der vundet særlig Yndest hos den meget formaaende Amtmand, senere Kancellipræsident Stemann. Der var noget Pikant ved Fogtmanns Personlighed, som i Grunden skyldtes smaa og simple Midler: en vis Naivetet i Opfattelse, Tankesæt og Udtryksmaade. Ved Begivenheder og Personer, ved Andres

Digitized by Google

Frembringelser i Skrift og Tale var det allehaande enkelte Smaatræk, saadanne som almindelig blive oversete eller lidet ænsede, der uvilkaarlig tiltrak sig hans Opmærksomhed og fæstede sig i Hukommelsen. Af Egenheder, i en eller anden Henseende paafaldende i Ord eller Lader, undgik ikke let Noget hans Øje, og ved forefaldende Lejlighed vidste han at gjøre Brug af sine Detail-Observationer i godmodig, humoristisk Tone. Men med denne Sans for de allermindste Specialiteter, lige indtil Skrive- eller Trykfejl, var rigtignok en fremtrædende Mangel tilstede paa større aandeligt Omsyn og Overblik. Ved Universitetet erkjendte han uden Tvivl snart, at han ikke var kommen paa rette Sted, og Forholdene føjede sig atter her gunstigt for ham. Hans akademiske Virksomhed omfattede kun to Halvaar, i hvilke han foredrog Dogmatik efter P. E. Müllers Haandbog og Exegese over Pastoralbrevene. I næste Aar (1831) tilbød Stemann ham Bispestolen i Ribe, som han modtog, men for to Aar senere at ombytte Ribe med Aalborg. Her førte han, efterat han havde giftet sig i sit 50de Aar men fristet den tunge Skæbne at miste sin Hustru efter tre Aars Ægteskab, et lidet bemærket Liv indtil sin Død i 1851.

Under disse Forhold, — Fakultetet bestod nu kun af J. Møller, mig og Hohlenberg, — maatte jeg være betænkt paa at udvide Forelæsningskredsen fra de exegetiske Fag til Dogmatiken. Den akademiske Stilling vandt herved uendelig for mig i Betydning baade ved det udvidede Selvstudium, der krævedes, og ved den større og frugtbarere Virkekreds, der aabnedes for mig. Ved Foredrag af Tro's-læren forelaa Modersmaalet til Brug, medens Skrift-fortolkningen endnu var bunden til det latinske Sprog. For

Digitized by Google

de unge Theologistuderende er det dogmatiske Kursus Hoved- og Midtpunktet i det akademiske Liv, og i samme Grad bliver det Hoved- og Midtpunktet i den teologiske Lærervirksomhed. Vistnok kan der, — til enhver Tid, hvor der er fri Bevægelse i det aandelige Liv, — ikke være Tanke om, at den Enkeltes Behandling af Aabenbaringsindholdet skulde findes lige tilfredsstillende for forskjelligt organiserede og forskjelligt stemte Sjæle; men, hvor Behandlingen virkelig hviler paa den hellige Grund, der er lagt, og hvor Foredraget bæres af kristelig Beaandelse, dér tør der være Forvisning om, at af det, der gives, vil Noget, Mere eller Mindre, blive tilegnet af Alle til varig Eje, saa at det af sig selv gaar ind i de Unges Opfattelse og Tænkningsliv. Der hengik dog flere Aar, inden jeg kom saa vidt, at jeg endogsaa kun nogenlunde fyldestgjorde mig selv. Mine Hæfter bleve idelig og idelig omarbejdede, og det varede en rum Tid, inden jeg blev saaledes Herre over Stoffet, at Foredraget kunde blive virkelig frit og levende.

To Sager af egen Beskaffenhed, som begge vedkomme Fakultetets indre Historie, og som falde i samme Tid, kunne fortjene en Omtale.

I April 1831 modtog jeg en Skrivelse fra Dr. Reuterdahl, Adjunkt ved Universitetet i Lund, med hvem jeg allerede tidligere var kommen i personlig Forbindelse, angaaende „en angelägenhet, som är af vigt för de teologiska studierna vid härvarande universitet“: Besættelsen af et teologisk Professorat. Den meget omstændelige og lidet hensigtssvarende Fremgangsmaade, som dengang fulgtes og vel endnu følges ved saadan Lejlighed, beskrives i Brevet saalunde: „Först 3 månaders ansökningstid; derefter 8—12 månader, innan hvilka de sökande äga rätt att doku-

Digitized by Google

mentera sin skicklighet eller, som det heter, at speciminera. Sedan specimina blifvit fullgjorda, skola de 3 skickligaste föreslås af det akademiska Konsistorium; men innan förslaget uppsändes, skal det 1 månad vara kundgjort, på det att den, som anser sig förorättad, må hafva tillfälle att anföra besvär. Blifva sådana hos Konungen ingifna, kunne flere månader å nyo behöfves, innan förslaget blifver afgjort, ock åter några månader, innan Konungen utnämner en af de föreslagne". Aaret 1830 var gaaet hen med alle disse Forhandlinger imellem Konsistoriums Medlemmer angaaende det første Forslag, Besværinger fra forskjellige Ansøgere, Moderklæringer og Besvarelser af disse og herpaa grundet fornyet Forslag af Konsistorium. Der udkom 1831 et eget Skrift i to svære Hæfter: „Antikvartalskrift" af en af de Ansøgende, Provst Kahl; Titlen er stilet imod Reuterdahls og Thomanders „Theol. Kvartalskrift". Den hele Samling af Aktstykker findes her offentliggjort, og Almenheden var derved bleven bekjendt med en Masse af naive Selvberømmelser, en Opregning af saakaldte „Meriter", og af nærgaaende personlige indbyrdes Sigtelser, som overgaa al rimelig Forestilling. „I en landsort sådan som vår", — hedder det i den ovenanførte Skrivelse, — „dér få hafve någon insigt i det rätta, men många regeras af religiøs ensidighet, många af egennytte, många af afundsjuka, familjintressen och dylikt, kan ett angrepp som det, der er gjort, icke blot göras, utan äfven lyckas". Situationen var nemlig den, at Fakultetet, som Følge af et under selve den omhandlede Vakance indtruffet Dødsfald, bestod kun af ét Medlem, Prof. M. E. Ahlmann (dog var Reuterdahl ved nærværende Tilfælde bleven adjungeret som Extraordina-

Digitized by Google

rius), — at Fakultetet i sin Bedømmelse af de fire indkomne „Specimina“ (af Provst Kahl, Adjunkt Thestrup, Docent Petterson og Seminarie-Docent Thomander) havde tilkjendt den Sidstes Arbejde „ett bestämt och betydligt företräde framför de öfriga trenne, hvilke, i förhållande till vår tids teologiska literatur, icke i något henseende öfverstiga medelmåtten“, — og at det akademiske Konsistorium, — juridiske, medicinske, filologiske, matematisk-naturvidenskabelige Kolleger, — ikke havde fundet Betænkelighed ved at underkjende den teologiske Censur. Konsistorium bestemte, at der skulde tillægges alle fire Afhandlinger samme Præg („vitsordet: laudatur“); Afstemningen blev saaledes støttet paa de sædvanlige „meritförteckninger“: Tjenesteaar, Disputationsprøver m. m., og herefter faldt kun én Stemme paa Thomander. Imod den herpaa grundede Indstilling af Konsistorium nedlagde Teologen Ahlmann Indsigelse, som „icke blot orättvis, men äfwen skadlig“. Paa den foreløbige Forespørgsel af Dr. Reuterdahl „efter Anmodning af Prof. Ahlmann og i Samraad med Biskop Faxe“: hvorvidt Fakultetet i Kjøbenhavn vilde være villigt til at „afgive et Omdømme om det videnskabelige Værd af de omhandlede Arbejder, naar et saadant blev begjæret i officiel Form“, afgav jeg som Aarets Dekanus det foreløbige Svar: at samtlige Fakultets-Medlemmer (J. Møller, Fogtmann, Hohlenberg foruden mig) vare enige deri: „at, naar Fakultetet i Lund ikke finder noget i de lokale Forhold, der kunde i det angivne Tilfælde være til Hinder i at forlange et videnskabeligt Responsum, maa Fakultetet i Kjøbenhavn anse det som Pligt at meddele et saadant efter bedste Indsigt“. Derefter indkom Skrivelse fra Prof. Ahlmann til Fakultetet:

Digitized by Google

„Då riktigheten af det omdøme, som det härvarende teologiska Fakultets enda (eneste) ordinarie ledamot å embetets vägner fällt öfver hosgående fyra disputationer blifvit satt i fråga, och den ene af författerne låtit utgå ett slags uppmaning till mig att bestyrka mit omdöme med någon annan teologisk Fakultets, finnar jag mig föranlåten att . . . anhålla om yttrande angående dessa afhandlingers vettenskapliga värde". Afhandlingerne vare indsendte uden Navn, og den lundske Bedømmelse var og her ubekjendt. Fakultets-Erklæringen herfra fremsendtes „ikke som Resultat af et Flertals Vota eller af en gjensidig Diskussion, men som Udtryk af en enstemmig Dom, affattet efter fire afhinanden aldeles uafhængige Vota om de enkelte Arbejders Værd efter deres Indhold og Form". Erklæringen kom, efter en kortfattet Bedømmelse af hvert enkelt Arbejde, til det Resultat: „at det fjerde (Thomander's: „De articulis fidei primariis") ikke alene hæver sig betydeligt over de tre andre, men ogsaa, — uden Hensyn til disse, som vistnok bidrage til at stille dets Fortrin i et klarere Lys, — røber en Forfatter, som forbinder Literaturkundskab med sund og skarpsindig Tænkning, ejendommelige Anskuelser med Klarhed i Fremstilling, og hvis Dygtighed til at udføre og behandle et videnskabeligt Ämne vil erkjendes selv af dem, der ikke finde sig tilfredsstillede ved de egentlige Resultater af Undersøgelsen". Hermed var Sagen imidlertid ikke til Ende; Provst Kahl og Docent Petterson vendte sig nu i Forening, efterat Fakultetets Responsum var offentliggjort, imod denne Erklæring i et trykt Anklageskrift og derefter i et i den heftigste Tone affattet Sendebrev „med Opfordring dels til at retfærdiggjøre sin Dom, dels til at fralægge sig endel deri fremførte Beskyldninger." Fakultetet i Kjøbenhavn

Digitized by Google

valgte nu den Form, at henvende sig til det lund'ske Fakultet med Anmodning om at offentliggjøre en til samme afgiven udførlig Erklæring og opbevare samme i Fakultets-Arkivet. Denne gik i det Væsentlige ud derpaa: at det kjøbenhavnske Fakultet „ved at efterkomme Begjæringen opfyldte en Pligt, som de akademiske Korporationer ere hverandre i deres videnskabelige Stilling skyldige, og som det i Fremtiden ved lignende Tilfælde, om saadanne skulle indtræffe, ikke vil unddrage sig, — og gjorde Brug af en Ret, hvortil ethvert Universitets-Fakultet har ubestridelig Adkomst", — at „det afgivne Responsum ikke gjør Fordring paa anden Autoritet end den, det selv vil kunne forskaffe sig som enstemmig Dom af et Fakultets samtlige Medlemmer over teologiske Arbejder", — at, „naar de fornærmede Forfattere, ikke uden en vis Ingeniøsitet, søge et Forsvar for deres literære Navn dels ved at beskylde Fakultetet for ulovlig Indblanding i Befordrings-Anliggender og fremmede Autoriteters Virksomhed, uredelige Erklæringer og Deltagelse i et andet Lands Intriger, dels ved at fremstille sig selv og deres Skrifter som Ortodoxiens Martyrer, da er Fakultetet langt fra at finde Anledning til at tage til Gjenmæle mod Beskyldninger af denne Natur, men har ikke nogen Betænkelighed ved at overlade Vurderingen af denne Forsvarsmetode til Vedkommendes egen samvittighedsfulde Prøvelse og til deres Landsmænds moralske Omdømme". Saaledes maatte vi ogsaa her sande Ordet (i Kotzebue's: „Deodato"): „Hvo, som sig blander i Andres Tvist, faar Skam til Tak for sin Flid tilsidst". Reuterdahl stod dengang Thomander nær, som Medkæmper for det teologiske og politiske Fremskridtsparti. Men dette Parti havde og har i Naboriget en

Digitized by Google

yderst vanskelig Stilling; der hører en Hélmands Mod til at blive den tro. En mangeaarig Bekjendt af Reuterdahl, Præsten Ahnfeld, har i sit Skrift „Studentminnen“ betegnet Reuterdahl ved Aar 1830 som „en af Liberalismens Hjeltar“; men otte Aar derefter, hedder det videre, „blef hans penna, hvad den af naturen varit ämnad til, en hackelsesmaschin, gjord och danad till at söndermåla konservatismens langhalm.“ Selv havde jeg i den senere Tid tabt Reuterdahls Gjøren og Laden af Syne. Først to og tyve Aar derefter (1853) stødte jeg sammen med ham i Lund ved Afsløringen af Tegnér's Billedstøtte; han var dengang Sverrigs Ekklesiastikminister, paa hvilken Post han almindelig nævnedes som stiv Modstander af ethvert Forslag til Reform i det svenske Kirke- og Skolevæsen, og atter 11 Aar senere (1864) gjorde jeg ham en Stadsvisit i Stokholm som Ærkebiskop og „talman för den högvördiga preststånd“. Den svenske Gejstlighed synes ikke at have efterladt noget misundelsesværdigt Eftermæle ved den senere paafulgte Udtrædelse fra den politiske Scene.

I den her beskrevne Sag havde Fakultetet staaet smukt som Enhed. Anderledes stillede Forholdet sig i en noget beslægtet Sag. En Prædiken af Pastor Visby paa Kristianshavn ved Paaskefesten 1831 fremkaldte et Angreb af Mag. Lindberg: „Falsk Lærdom i „Vor Frelsers“ Kirke paa Kristianshavn“. Under Sagen, som Visby efter Kancelliets Befaling anlagde mod Lindberg, henvendte Visby sig i Foraaret 1832 ifølge Anvisning af Biskoppen P. E. Müller, tiltraadt af Kancelliet, til Fakultetet „for at erholde en Erklæring, som, uden at indlade sig paa den endelige juridiske Afgjørelse af Sagen, skulde forberede denne ved en teologisk Bedømmelse af de paaankede Ytringer

Digitized by Google

i Prædikenen med Henhold til de symbolske Bøger". Navnlig udbades af V. en Besvarelse af følgende fem Spørgsmaal: 1) „Strider det mod den danske Kirkes symbolske Bøger at forklare Udtrykket „evig Fordømmelse" om „en Tilstand, i hvilken den nagende Erindring aldrig udslettes, det Tabte aldrig fuldkommen erstattes og den smertelige Følelse af dette Tab aldrig forsvinder? eller fordre disse samme symbolske Bøger endnu Antagelsen af positive Straffe, som endydermere aldrig kunne endes?" — 2) „Kan jeg ved den Udvikling, som er given i Prædikenen af denne Sætning, siges „at have nægtet Syndernes Forladelse og Forsoningen ved Kristus?" — 3) „Strider det imod de symbolske Bøger at nægte: „at Tilstanden i hin Verden vil vorde enten fuldendt Salighed eller fuldendt Kval, uden at hverken Grader heri ville finde Sted, eller nogensomhelst Forandring eller Forbedring bliver tilstedet?" — 4) „Fordre de symb. Bøger Antagelsen af, „at Mennesket kan ved sine Gjerninger her i Livet fortjene og gjøre sig værdig til den evige Pine?" — 5) „Høre de tyske Teologer Storr og Reinhard til almindelig for ortodox anerkjendte lutherske Teologer?"

Prof. J. Møller's Bestræbelse under den foranliggende femaarige grundtvig-lindbergske Fejde med mig var gaaet ud paa at hævde en Neutralitets-Stilling ved en noget diplomatisk Omgaaelse af de stridige Enemærker, og det viste sig nu ikke muligt for de to yngre Medlemmer af Fakultetet (mig og Hohlenberg; Fogtmann var udtraadt) at bevæge det ældre Medlem til at indlade sig paa Sagens Realitet. Enden paa de frugtesløse Underhandlinger blev en fælles Svarskrivelse (24de Maj) til Pastor Visby, hvori Fakultetets Mindretal (J. Møller) forklarede „sin

Digitized by Google

Overbevisning, at der ikke forelaa Bemyndigelse nok for Fakultetet til at blande sig i en Retssag, hvori den ene Part (Lindberg) offentlig har protesteret imod Fakultetets Indblandelse", — og „at denne sikkert vilde gjøre Indsigelse imod et Responsum til Ugunst for ham, paa Grund af, at han i trykte Skrifter har angrebet alle Fakultetets nuværende Medlemmer, hvorfor vi, efter Menneskenes sædvanlige Domme om Betingelserne for Upartiskhed, ej i denne Sag kunne vente almindelig at anses som aldeles uvillige og upartiske Mænd." Prof. Møller henviste derfor Andrageren til Fakultetet i Kiel med Tilføjelse, at han, i Tilfælde af Vægring fra denne Side, „ikke vilde have noget imod at svare paa de fremsatte Spørgsmaal efter bedste Indsigt, Pligt og Samvittighed; thi da kan Vederparten ikke sige, at de kbh. Teologer med Begjærlighed have grebet den af en privat Mand tilbudte Lejlighed til at skade ham for tidligere af ham offentlig fremsat Dadel." — Fakultetets Flertal fastholdt derimod: at „en Meddelelse af den forlangte Erklæring ingenlunde vilde være en Indblanding i selve Sagen, mindst som dømmende mellem Parterne. men at dermed ikkun vilde blive afgivet en motiveret Besvarelse af bestemt fremsatte, ren videnskabelige Spørgsmaal," — at „en Sag, som angaar teologisk-videnskabelige Materier, ikke kan eller bør afgjøres, uden at den Vejledning er bleven forsøgt, som den juridiske Paakjendelse maa antages at behøve og at kunne finde i den foregaaende teologisk-videnskabelige Bedømmelse, uden hvilken, i Tilfælde som det nærværende, baade den evangelisk-protestantiske Læres Renhed og gejstlige Mænds kirkelige og videnskabelige Frihed skulde kunne anses lovlig og tilstrækkelig betrygget, — at, ligesom det synes os klart, at der til

Digitized by Google

Afgjørelse af Retssager, med hvilke teologisk-kirkelige Spørgsmaal staa i væsentlig Forbindelse, udfordres andre Indsigter end blot juridiske, saaledes forekommer det os, at et teol. Fakultet maa i sin Stilling, der i saadanne Tilfælde gjør det til Videnskabens Repræsentant og Organ, betragte det som Embedspligt at bidrage Sit til at fremme en fyldestgjørende Behandling af slige Sager. Under den stedfindende Meningsforskjellighed maatte vi imidlertid antage, at en Erklæring, der ikke udgik fra hele Fakultetet, vilde savne den fornødne officielle Karakter, og at saaledes Hensigten af samme vilde blive forfejlet." Enstemmighed blev dog heller ikke opnaaet ved Fakultetet i Kiel. Her var det den yngre Professor Twesten, der holdt sig tilbage, medens de ældre Kolleger afgave deres Erklæring; og i Henhold til dennes Indhold blev under 26de November 1832 fældet Dom af Landsoverretten, senere stadfæstet af Højeste-Ret, hvorved samtlige Beskyldninger mortificeredes og Anklageren idømtes Mulkt.

I 1832 opstod der Spørgsmaal om, hvem Universitets-Rektoratet, som efter den dengang gjældende Følgeorden skulde gaa over fra det filosofiske Fakultet til det teologiske, skulde tilfalde, idet et enkelt Udtryk i de paagjældende Bestemmelser kunde tilstede en Tvivl, om Turen dennegang traf min Kollega, J. Møller, eller mig. Jeg for min Del fandt Tvivlen lidet begrundet (se Literaturtidende 1832. No. 23); men, da min Kollega urgerede den, kunde jeg ikke undslaa mig for at deltage i en Forespørgsel om den rette Forstaaelse, og ved kgl. Resolution blev Prof. Møller kjendt berettiget til Rektoratet. Studenterne mente, og næppe med Urette, heri at se en personlig

Digitized by Google

Tilsidesættelse af mig*), og paa Rektorskiftets Dag (den 30te Juni) bragte et stort Antal Studerende mig om Aftenen et Fakkeltog ude paa min Faders Landsted, „Søbakken", hvor jeg opholdt mig. Orla Lehmann var Ordføreren. Af de teologiske Studenter var samme Aar blevet indviet for mig paa overraskende Maade, idet der Nytaarsdag blev tilsendt mig en lille Buste af mig selv i Biscuit: Marmorfoden bar Indskriften: „Doctori dilectissimo discipuli".

Med Aaret 1833 paabegyndte jeg, i Forening med min Kollega Hohlenberg, Udgivelsen af „Tidsskrift for udenlandsk teologisk Literatur", som er blevet fortsat af mig alene efter Hohlenbergs Død (1845) og saaledes nu er traadt ind i sit femte Tiaar. Det dermed forbundne Arbejde: Udvalg til Meddelelse, Gjennemsyn af Oversættelsen, Besørgelse af Korrekturen, ved hvert Aars Slutning Anvisning af ny-udkomne teologiske Skrifter i Tyskland, er ikke ubetydeligt. Men det maa synes utvivlsomt, at der med dette Arbejde udfyldes et virkeligt Hul,

---

*) Det Paafaldende ved Afgjørelsen af Spørgsmaalet laa deri, at den kgl. Resolution (26. Mai 1832) fastsatte en almindelig Regel som gjældende for Fremtiden, men i samme Øjeblik gjorde, for det nærmest foreliggende Tilfælde, en Undtagelse fra Regelen: „De yngre Professorer, som ikke tilforn have beklædt Rektoratet, skulle for Fremtiden tiltræde det fremfor de ældre, naar denne forhen har været Rektor." Dette blev Regelen, og ifølge den tilfaldt Rektoratet mig. Men der føjes til: „. . . Ved det i Aar forestaaende Rektorskifte skal Anciennitetsbestemmelsen saaledes iagttages, at den ældste teologiske Professor (ɔ: J. Møller) tiltræder Rektoratet." — Det vil heraf ses, at det ikke er ganske korrekt, naar det hos Reinhardt („Orla Lehmann og hans Samtid". 1871.) hedder (S. 13), at „der var blevet nægtet kongelig Stadfæstelse paa Prof. C.s Overtagelse af Posten som Universitetets Rektor". (Sen. Anm.)

Digitized by Google

bødes paa en virkelig Trang. Det vilde være en urimelig Tanke, kun rimelig efter grundtvigiansk Tankegang, der gjør Danmark til Europas aandelige Midtpunkt, at den teologiske Literatur i Danmark skulde kunne have endogsaa kun nogenlunde nok i sig selv, — og ligesaa lidt det kirkelige Liv, forsaavidt som det ikke vil give Afkald paa den rensende og klarende Indflydelse, som tilstrømmer Livet, om end igjennem Mellemled, fra Videnskaben. Hvad der ydes til Fuldstændiggjørelse fra de nordiske Naboriger, er for Teologiens Vedkommende ulige tarveligere end i flere andre Retninger af videnskabeligt Liv. Tyskland, som var Reformationens Vugge, er vedblevet at staa som Fosterland for evangelisk-protestantisk Teologi, og er det ogsaa for nærværende Tid, omendskjønt der i de 30 Aar efter Schleiermachers Død ikke har vist sig noget enkelt Lys paa den teologiske Horizont af højere Rang. R. Rothe (i Hejdelberg) turde være den af Tysklands Teologer, der troest har bevaret det store og frie Syn paa den kristelige Tro's og Videnskabs Tarv og Krav. Hos Tyskeren synes Kraften, som hos andre Folk søger ud i Handling, at trænge sig sammen i Tankelivet og dets Udtryk i Tale og Skrift*). Tyskerne ere fortrinsvis en skrivende Nation, og alle Betingelser for et bevægeligt, rigt og frit aandeligt Liv i Literaturen ere her tilstede, hvor den store Enhed omfatter en Mangfoldighed af for sig staaende Dele med en Flerhed af Regeringer, Konfessioner, Kirkeforfatninger, Universiteter. Det aandelige Liv kan her ikke gaa i Staa,

*) Goethe har vel Ret, naar han ønsker sine Landsmænd, „efter Englændernes Forbillede, noget mindre Filosofi og noget mere Handlekraft, mindre Teori og mere Praxis."

Digitized by Google

og ligesaa lidt kan det udelukkende løbe ud i nogen enkelt Retning. Enhver Ensidighed fremkalder her sin Modvægt, ethvert Tryk sin Modstandskraft. Jeg har saaledes fundet det at være et smukt og naturligt Hverv for den akademiske Teolog i Danmark at staa som Mellemled. Der er ved Tidsskriftet aabnet Lejlighed til at udvide Synskredsen ud over egne smaalige Forhold, — som gjøres os endnu kummerligere og mere trykkende ved vort søndrende Partivæsen, — og middelbart gjennem fremmede Ordførere til at vække til Drøftelse af Tidsspørgsmaal, Løsning af Stridspunkter, Imødegaaen af skjæve Retninger. Det er paa den Maade sket, at den samme Mand, der vel saa stærkt som Nogen har arbejdet paa at modarbejde Tyskeriet paa Danmarks Enemærker, har bidraget som næppe nogen anden Dansk til at skaffe Paaskjønnelse af, hvad tysk Literatur er værd paa egen Grund, til at udbrede Kjendskab til og Interesse for en Hovedgren af dens rige Literatur. Dog har Tidsskriftet fra Aaret 1853, da det med 20de Bind sluttede den ældre Række for at aabne „Nyt theol. Tidsskrift", udvidet Kredsen til den fransk-reformerte Kirke. Det har været velgjørende for Udgiver, Oversættere og Læsere at gjøre Overgangen fra den som oftest tunge, knudrede og uskjønne Form, hvori den tyske Aandrighed ynder at træde frem, til den simple og smagfulde Behandling i den franske Literatur. Unægtelig burde et Tidsskrift som dette uden Vanskelighed kunne bære sig selv, helst da dets Læserkreds ikke burde være indskrænket til Danmark, og Prisen derhos er holdt saa lavt som muligt. Dette er imidlertid ikke Tilfældet; i endel Aar har det kun kunnet bestaa ved Hjælp af et aarligt Tilskud fra Kultusministeriet. Det er

Digitized by Google

naturligvis bedrøvelig Misforstaaelse af Tidsskriftets Bestemmelse og tilsigtede Brug, naar det, istedetfor at indtage en Plads paa Præsternes Bogreoler, indlemmes i landlige Læsecirkler og sættes i Omgang som anden let Bogføde til flygtig Gjennembladning.

Stor Glæde bragte Aaret 1833 mig, da Schleiermacher i Efteraaret efter en Rejse i Sverrig og Norge lagde Hjemvejen over Kjøbenhavn og tog Ophold her i nogle Dage. Med Oehlenschläger og Sibbern var jeg Medindbyder til et Festmaaltid paa Skydebanen, en af de indholdsrigeste og skjønneste Festligheder af den Art, hvori jeg har deltaget. Det blonde Lokkehaar var nu snehvidt; det var 4 Aar efter den eneste Søns, Natanaels, Død; men Sjælens Ungdommelighed var, saaledes som han selv havde profeteret det i sine „Monologer", uangrebet og frisk; Alvor og Humor gik som altid jævnsides. Lørdag Aften var han Gjæst i Studenterforeningen; Søndag Formiddag prædikede han i Petri Kirke, og umiddelbart efter Gudstjenesten førte et Dampskib ham over Sundet til Malmø. I Efterskriften til de efter hans Død udgivne Breve findes Opholdet i Kjøbenhavn fremhævet som det sidste Glanspunkt i hans Liv. Beretningen, som her er given, er Udtog af en Artikel i Kjøbenhavnsposten, som jeg indgav Dagen efter Festen og senere sendte til Berlin. Fire Maaneder derefter, i Februar 1834, laa det rige Liv afsluttet. Rauch's Buste, en fortrinlig Afbildning af de aandfulde Træk, har jeg fra den Tid havt daglig for mine Øjne.

Prof. J. Møller, den kjærnesunde Mand, var allerede i et Par Aar begyndt kjendelig at sygne hen. Alligevel kom det Alle uventet, da han efter et kort Sygeleje bortkaldtes,

Digitized by Google

ikke 54 Aar gammel, i November 1833. Saaledes stod jeg i en Alder af 41 Aar paa den første Plads i Fakultetet. Møller blev erstattet med C. T. Engelstoft, som i Aaret 1833, ifølge Konkurrencens Udfald*), var udnævnt til Lektor, og i næste Aar (1834) blev Fakultetet forstærket med Lektor Scharling, som blev kaldet fra Akademiet i Sorø til Universitetet som Professor.

Siden 1835 har jeg været Eforus for Ehlers's Kollegium; jeg modtog Eforiet efter Kolderup-Rosenvinge. Kollegiets øverste Stokværk, som udfyldtes af to store Rum: et Auditorium og en Biblioteksal (Biblioteket, mest bestaaende af gammel Teologi, var allerede bortsolgt før min Tid), havde i næsten 30 Aar, indtil Universitetsbygningens Gjenopførelse, været benyttet til Forelæsninger for de yngste Studerende, og en Beskrivelse af den Tilstand, hvori disse Lokaler vare blevne efterladte, er overflødig. Men ogsaa Trapper og Gange havde lidt overordentlig ved denne Brug, som desuden havde været Alumnerne i høj Grad til Besvær. Der tilkom billigvis Kollegiet en Godtgjørelse, og det lykkedes mig at udvirke fra Kommunitetet et Tilskud af 500 Rdl. og et rentefrit Laan af 2000 Rdl. mod bestemte Afdrag, der blev anvendt til at indrette Bolig for 8 Studenter: fire Kontubernalpladser og fire Enepladser. Efterhaanden have samtlige Værelser paa Kollegiet modtaget en Grundforbedring, hvortil de højlig trængte: gipsede Lofter, Paneler, tapetserede Vægge og nye Kakkelovne. Kollegiet bærer nu, i det Indre og

*) I Konkurrencen deltog foruden Lic. F. Fenger, senere Præst i Liunge og i Høje-Tostrup, Lic. P. T. Hall, senere Stiftsprovst i Aalborg og Præst i Kjeldby.

Digitized by Google

det Ydre, Bygning og Have, et anstændigt Nutidspræg for en Studenterbolig. En kjær Erindring om mit personlige Forhold til dets Beboere har jeg hængende for mine Øjne: en fotografisk Afbildning af et Aars Kollegiebefolkning, siddende og staaende om et Bord i Haven, fuldkommen studentikos i Kostumer og Stillinger; de gamle rødbrune Mure danne Baggrunden*).

Den 9de Juli 1832 var den ved Anordning af 28de Maj 1831 bebudede Forsamling af „oplyste Mænd fra forskjellige Dele af Riget" (Kongeriget) sammentraadt, for at afgive Betænkning over et fremlagt Lovudkast angaaende Sammensætningen af Provinsialstænderforsamlinger i Danmark og Betingelserne for Valgret og Valgbarhed m. m. Ved at meddele Navnelisten over de „oplyste Mænd", som vare kaldede til at raadslaa om den første Grundlægning af et fornyet politisk Liv i Danmark efter en Afbrydelse af 170 Aar, bemærkede Kjøbenhavnsposten (Nr. 126), det mest læste Dagblad af en vis national-liberal Affarvning: „Fædrelandsvennen behøver ej at spørge, om de Mænd, der skulle medvirke til at skabe os en ny Fremtid, ere erfarne og kyndige; thi Hs. Majestæts Visdom har udvalgt dem." At Udvalget for en stor Del var foretaget efter Rangforordningens Vejledning, var en Selvfølge. Af Forsamlingens 35 Medlemmer henhørte de 25 til de tre første Rangklasser; den talte 8 Lensgrever og Stamhusbesiddere, 6 Amtmænd og Overpræsidenter, 1 Hofmarskal, 2 Justitiarier, 2 Biskopper, 1 Universitetsprofessor, 5 Borg-

*) Til de seneste Forbedringer (1870) hører en Styrtebadsindretning i en Gaardbygning, tidligere benyttet til Kjøkken, som nu er anbragt i Kjælderen under Portnerboligen. (Sen. Anm.)

Digitized by Google

mestre, 2 Formænd for Kjøbenhavns Borgerrepræsentanter og for Grosserer-Societetet. Til disse 27 Mænd kom endnu 8, udvalgte, som det synes, efter friere Valg af den højere Middelstands forskjellige Klasser; iblandt dem ere Tre senere vedblevne at tage Del i vort offentlige Liv: Brinck-Seidelin, L. N. Hvidt og Treschow. Over Gang og Udbytte af Forhandlingerne, der lededes af Gehejmeraad Stemann, hvilede der iøvrigt et uigjennemtrængeligt Hemmelighedsslør, — det naturlige Forspil til Stænderforsamlinger inden lukkede Døre.

Under disse og lignende, langsomt fremskridende, Forberedelser fra 1831 til 1835 vedligeholdt en lykkelig og velgjørende Stemning af Tilfredshed og Fortrøstning sig i Folket. Overfor de ikke Mange, der med David, Johannes Hage og Lehmann i „Fædrelandet" hilsede den forventede Stænderindretning som Forbud og Forberedelse til en Forfatning, som skulde give det danske Folk det Maal af Rettigheder tilbage, hvis Tab havde efterhaanden bragt Folket ned til et Undermaal af Interesse for almindelige Fædrelands-Anliggender, stod der ganske vist ikke Faa, som havde Øjet udelukkende henvendt paa Kongeloven, og som frygtede for enhver, nok saa middelbar, Indskrænkning af den ved samme omgærdede Enevoldsmagt. Men almindelig var der dog en om end uklar Følelse af, at der var Trang til en „Oplivelse af Almenaanden", der af Kongen selv var betegnet som Formaal for Stænderinstitutionen. Ligesaa holdt Man sig forvisset om, at der derved vilde bidrages til end fastere „at knytte Baandene, som forene Kongehuset med Folket"; og, ligesom man holdt af at betragte det, der her var stillet i Udsigt, som højmodig og fri Kongegave, — de sande Springfjedre, der

Digitized by Google

satte Spillet i Bevægelse, laa udenfor de Flestes Synskreds —, saaledes var der fuld Tillid til Fredrik den Sjettes Kongeord. Disse Følelser fandt deres lydelige og højtidelige Udtalelse i den aarlig tilbagevendende 28de Maj-Fest (efter Aarsdagen for Anordningen 1831), og Fællesskab af disse Følelser bragte en iøvrigt højst forskjelligstemt, aandelig broget Kreds sammen som Deltagere i den første Maj-Fest i 1832. Det var med alt Det en enestaaende Festlighed. Den almindelige Jubel gjaldt her en Regeringshandling, som i hvert Tilfælde betegnede et Afsnit i Folkets Stilling til Regeringen og aabnede Udsigt til en Fremtidsudvikling. I Aarene 1831—1835 og 1836 naaede Festen sit Højdepunkt. Der var i hine tre Aar givet bestemte Holdpunkter for den festlige Stemning: selve Stænderanordningen (15de Maj 1834), Udskrivning af den første Stænderforsamling (til 1ste Oktober 1835) og Afholdelsen af denne (langt ind i 1836). Ved Festen i 1834 vare Stænderanordningerne for Kongeriget og for Hertugdømmerne henlagte paa Festbordet i Skydebanens Sal som Offergaver paa Alteret, og Hovedforfatterne af samme A. S. Ørsted og Høpp vare indbudte som Æresgjæster. Der var dengang næppe Nogen, som havde Øje for, hvor dyrt Indholdet var betalt fra dansk Side; for at holde Slesvig udskilt fra Holsten havde Kongeriget maattet kløves i Østifterne og Jylland; og som Forsoning for den stænderske Udskillelse af Hertugdømmerne bleve de samtidig sammenknyttede ved fælles Lokalregering og fælles Overappellationsret, — et godt udtænkt, praktisk Grundlag for den schleswig-holstenske Teori. Dr. Balfungo (O. Bang) var i flere Aar selvskreven Festdigter ved denne Lejlighed; den friske, joviale Klang i hans Strænge

Digitized by Google

tiltalte ogsaa de Haabende og Fremadhigende. I endel Aar bevarede disse festlige Sammenkomster, — jeg var, vel endogsaa mere end én Gang, en af de Tre, der førte Forsædet ved dem, — Karakteren af virkelig nationale Fester; Deltagelsen var almindelig, og de tjente til Oplivelse og Befæstelse af de bedste Stemninger: ikke mindre for den nedarvede Kongemagt end for den fremgryende Folkefrihed. Men efterhaanden maatte de dele Skæbne med selve Stænderinstitutionen: at tabe i Popularitet, — særlig efter Tronskiftet 1839. De Toner, der nu trængte sig frem ved Festbordet, løde skurrende i det absolutistiske Partis Øren. Saaledes trak først de sig tilbage, som ikke vilde have Ord for at nære noget Ønske om, at Kristian den Ottende skulde blive for Danmark, hvad han havde været for Norge; og efter dem fulgte de, som ikke længere følte Drift til at fejre en blot raadgivende Myndighed, der stod uden kjendelig Indflydelse paa Regeringen. Allerede i Maj 1841 kom det til alvorlig Overvejelse imellem endel Mænd, som hidtil havde været virksomme for Festens aarlige Afholdelse, „om Stænderinstitutionen i dens nuværende Organisation og med dens hidtil synlige Virkninger" kan antages at være vedblivende Gjenstand for en saadan Interesse, at Festen for dens Indstiftelse tør gjøre Regning paa sand og levende Deltagelse. Jeg har endnu bevaret en Brevvexling i denne Anledning imellem Prof. (senere Højesteretsjustitiarius) P. Bang, som hørte til den første ovenanførte Række, medens han dog i Stændersalen havde saa stærkt som Nogen anket over Stænderforsamlingens utaknemmelige og ufrugtbare Hverv, — og mig, som hørte til den anden Række. Det nævnte Spørgsmaal, fremsat af David, Hvidt, Schouw, Algreen-Ussing o. Fl. foruden mig, blev

Digitized by Google

stillet under Forhandling i en større Forsamling, hvor man dog enedes om, at Dagens Festligholdelse burde indtil Videre vedblive som Middel til at indvirke paa den almindelige Stemning i Folket.

Den 1ste Oktober 1835 aabnedes Østifternes Stænderforsamling i Roskilde. I Trykkefrihedsselskabets Tidsskrift „Dansk Folkeblad" Nr. 23 havde jeg bragt Dagen min Hilsen. Den stod for mig som Morgengry efter en langvarig Dvale, hvori den enevældige Kongemagt havde, ikke mindst ved sin Lempelighed, neddysset Folket; selv Følelsen af det Folkenedværdigende i Stillingen var efterhaanden sløvet, og det til samme Tid, som Kongens tyske Undersatter, uden at have været medkæmpende, svælgede med i Sejersrusen over Afrystelsen af det franske Aag. Hvilken Ulighed i Partierne! Aftenen forud var jeg kjørt ud med min Svoger Swane tilligemed vore Hustruer; vi overværede den højtidelige Gudstjeneste og saa' derefter de udvalgte Mænd forsvinde gjennem Døren, som fra den øvre Omgang forbinder Kirken med Palæet. Med os bragte vi den første Stændernyhed tilbage: at Prof. Schouw, der i det sidste Øjeblik var bleven udnævnt som Universitetets Deputerede*), blev valgt til Præsident. Stændertidenden i sin utrolige Magerhed, — korte Referater i Foredragenes Sted og de Talende selv uden Navns Nævnelse, — var ikke skikket til at vække egentlig Interesse for, hvad der blev forhandlet indenfor de lukkede Døre. Men saameget virksommere var den mundtlige Beretning, og Alt tydede dog paa Liv, paa nyt, ukjendt Liv og paa spi-

*) Juristen Konf. Schlegel havde nemlig maattet trække sig tilbage paa Grund af Sygdom.

Digitized by Google

rende, lovende Liv. Ogsaa opnaaede Stændertidenden allerede i den anden Session, hvad der vistnok fornemmelig skyldes Ørsted som kongelig Stænderkommissarius, at give et fyldigere, og i den tredje Session et aldeles tro og levende Billede af Forhandlingerne.

Mit Ungdomsliv havde ligget langt borte fra — jeg vil ikke sige det politiske Liv, men overhovedet fra Syslen med det offentlige Livs Fællesanliggender. Heller ikke Rejseaarene havde ført mig videre i denne Retning. Jeg havde i fremmede Lande levet for Videnskab og Kunst, og udenfor England, som laa udenfor min Rejses Maal, var derhos det politiske Liv i Kongres-Perioden (1818—1820. Aachen-Carlsbad.) saaledes trængt tilbage i Kabinetternes Lønraad, at mindst den Fremmede kunde finde sig tilskyndet til Studium af Traadenes fine Spil. Allermindst havde jeg havt Anelse om, at jeg i Neapel frydede mig (i Foraaret 1820) ovenpaa en sydende Vulkan, hvis Krater aabnede sig et Par Maaneder, efterat jeg havde forladt den. Paris maatte forekomme den Fremmede at udhvile sig i Restaurationens Fred, saalænge Ludvig den Attende stod imellem Partierne.

Ogsaa det første Tiaar af min akademiske Embedstid (1821—1831) var gaaet hen indenfor den samme snævre Kreds. Min egen Lille-Krig med Grundtvigianerne gav mig, ved Siden af den daglige Dont, fuldtop at gjøre, og den Rolle, som denne Skandale var i Stand til at spille Aar for Aar, er allerede betegnende for Smaaligheden af Almenhedens Interesser. Tanken om raadgivende Provinsialstænder, som efter Lornsen's Skrift (1830) begyndte

Digitized by Google

alvorligt at sysselsætte Pressen, og i 1834 den imod David anlagte Pressesag blev for mig som vel for mange Andre den første Vækkelse til at søge udenfor det personlige Livs Anliggender. Yderligere Næring fik denne Retning ved Samlivet med min Ven og Embedsbroder, Botanikeren Schouw, som paa denne Tid var flyttet ind under Tag med mig i Krystalgade. Han var én af de ikke mange Mænd, som tidlig havde følt sig tiltrukne ved det politiske Livs Bevægelser, var fortrolig med de konstitutionelle Former og, som Udgiver af „Dansk Ugeskrift" (fra 1831), i højeste Grad nidkjær for Benyttelse af en lovhjemlet Pressefrihed. Levende Sans for Sandhed og Ret, Klarhed i Blik, Sundhed og Sikkerhed i Omdømme var hos denne Mand forenet i sjælden Grad med Fædrelandssind og Frihedssind. I Januar 1835 havde Schouw faaet paalidelig Underretning om, at der, i Forbindelse med Generalfiskal-Sagen imod David i Anledning af nogle Artikler i det nys begyndte Tidsskrift „Fædrelandet", paatænktes fra Regeringens Side Skridt til Indskrænkning af Trykkefriheden, og han meddelte mig sin Bekymring med Forslag til at forsøge en Henvendelse til Kongen personlig for at forebygge Faren. Af Ørsted's senere Meddelelse („Af mit Livs Historie". IV. 521 ff.) erfares nu: at der virkelig, efter Kongens mundtlige Paalæg, forhandledes om „stærkere Skranker for en Bearbejdelse af den offentlige Mening" i Udvalget til Udarbejdelse af Stænderanordningerne, bestaaende af begge Kancellipræsidenter: Stemann og O. Moltke og begge Generalprokurører: Ørsted og Høpp, at Ørsted stod alene fraraadende, hvorimod Høpp affattede Betænkningen paa Flertallets Vegne, men at Sagen faldt hen af sig selv, og „at det vel kan være, at det var Bøn-

Digitized by Google

skriftet, der bevirkede, at den hele Sag saa hurtigt gik tilbage". Det nævnte „Bønskrift" kom i stor Hurtighed i Stand imellem Schouw og mig. Som Indbydere sluttede syv andre Mænd sig til os: Højesteretsadvokat Høegh-Guldberg, Prof. Høyen, Kommandør Lütken, Grosserer Meinert, Kommandør Brinck-Seidelin, Prof. Sibbern, Grosserer Suhr, af hvilke dog de to Søofficerer traadte fra ifølge Tilkjendegivelse fra højere Sted. Andragendet blev ikke fremlagt til Underskrift men tilsendt et Antal Medborgere i Hovedstaden, og indgik til Kongen med 572 Underskrifter, blandt hvilke 27 Universitetsprofessorer, 12 Gejstlige, 10 Overretsassessorer, 6 Højesteretsadvokater, 82 kollegiale Embedsmænd, 55 Officerer (hvoraf de 47 af Søetaten). Ørsted lægger megen Berømmelse paa „den smukke Aand, hvori Andragendet var udført", og finder det „saa heldigt affattet, at den bedst overvejende Klogskab ikke vilde have været istand til at gjøre det bedre". (S. 558) Ørsted, som ikke har kunnet vide Andet, end at Schouw var Affatteren, skriver: „S. har ladet sig lede af sit ærlige Hjerte og sin sunde Følelse"; men Berømmelsen kan jeg tage mig til Indtægt; thi Affattelsen tilhører mig. Jeg tror ogsaa, at Andragendet har truffet den Tone, som maatte holdes for at opnaa den tilsigtede Virkning. Men iøvrigt har jeg, ved nu at gjennemlæse Udkastet, som jeg har bevaret, fundet ny Anledning til at ønske os til Lykke med at være komne ud over den Tid, da et Andragende paa Pressens Vegne maatte svøbes i et saadant Sprog for at finde Indgang i Kongens Øren, og da Kongens Svar til Undersaatterne i et saadant Anliggende kunde blive: „Vi alene kan være i Stand til at bedømme, hvad der er begges (Statens og Folkets) sande Gavn og Bedste."

Digitized by Google

Det ene Skridt førte videre — til Stiftelsen af „Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug“. Tanken gik fra først ud paa „en Forening til at modarbejde Pressens Misbrug“. Men nogle svage Forsøg paa at paatale saadanne forekommende Brud paa Sandhed eller Sømmelighed overbeviste snart om det Uigjennemførlige af en censurerende Virksomhed, og Skrift-Komiteen (Schouw, Clausen, Sibbern, H. C. Ørsted, K. S. Gad, J. C. Drewsen, Høegh-Guldberg, Hvidt, Høyen) enedes om den nærmere Bestemmelse af Formaalet: ved Hjælp af Pressen at virke til Folkeoplysning og til Vejledning af de almindelige Domme over Gjenstande, der maa være vigtige for Alle, ved at fremme Udbredelsen af god og nyttig, modarbejde Udbredelsen af slet og fordærvelig Læsning. Hertil virkedes der dels ved Udgivelse af Ugebladet „Dansk Folkeblad“, som aabnedes i Mai 1835 med en Artikel af H. C. Ørsted om „det indbyrdes Forhold imellem Trykkefrihedslovgivningen og den almindelige Mening“, dels ved en Række af Folkeskrifter, som udkom i Løbet af flere Aar, og i store Oplag spredtes over Landet; de uddeltes ogsaa rundelig til offentlige Stiftelser, Hospitaler og Sygehuse, saavelsom til Folkebiblioteker. Skriftkomiteens Redaktionsvirksomhed var iøvrigt ikke uden Anfægtelse. I Anledning af en Artikel i „Folkebladet“ 1839 Nr. 1—3 angaaende vore Finansforhold modtog den et kongl. Reskript af 18de Maj, der udtalte Kongens Utilfredshed med sammes Indhold, med tilføjet Advarsel om i Fremtiden at undgaa, „hvad der kunde paadrage saavel Komiteens Medlemmer som Selskabet yderligere Ubehageligheder“. Under 2den Juni s. A. henvendte Skriftkomiteen sig med et allerunderdanigst Andragende til Kongen, hvori den, næst at ytre sin For-

Digitized by Google

visning om, at der i Artiklen ikke var fundet Noget, som skulde kunne paadrage Ansvar efter Lovene, udtrykte „den undersaatlige Smerte over at være bleven Gjenstand for Hs. Majestæts Utilfredshed". „Vi vide," — saaledes hed det fremdeles, — „at Danmarks Konge ved Rigets Grundlov er udrustet med Myndighed til at undtage, hvad og hvem han vil, fra Lovenes almindelige Befaling; men vi have fundet Beroligelse i Tanken om, hvorledes denne Magt er bleven anvendt i Deres Majestæts faderlige Regering, og navnlig, hvorledes det er blevet overladt til de almindelige Love og Domstole at bestemme det Lovlige og det Ulovlige. Vi have som Deres Majestæts Undersaatter styrket os i den Tro, at, saalænge Individer og Samfund samvittighedsfuldt holde sig de ved Lovene dragne Grænser for Øje, ville de, selv om deres Handlemaade ikke skulde findes i alle Dele bifaldsværdig, i intet Tilfælde savne Lovenes Beskyttelse under Deres Majestæts retfærdige Scepter." Dette er aabenbart allerede et helt andet Sprog end i 1835.

Faa Foreninger have i Danmark kunnet glæde sig ved en saa almindelig Tilslutning som „Trykkefrihedsselskabet". Antallet af Medlemmer var i de tre første Aar i bestandig Stigen, indtil det naaede ikke lidet over 5000, og i en Række af Aar sank det ikke mange Hundreder derunder. Det talte Filialselskaber (30—40) i alle Provinser, som ved Befuldmægtigede i Hovedstaden deltoge i Afstemning over enhver Sag af nogen Betydenhed. En værdifuld Samling af Folkeskrifter, historisk-biografiske, naturhistoriske, Fortællinger, Digte og Sange, blev i Aarenes Løb fremkaldt og udgiven af Selskabet, og flere hundrede Almuebiblioteker omkring i Landet modtoge Skriftforsyninger derfra. Allerede Tilværelsen af en saa talrig og saa

Digitized by Google

udbredt Forening, sammenholdt ved Interessen for et stort aandeligt Fællesgode, er et Tidstegn, som i Særdeleshed dengang havde sin Betydning. Den omsluttede Medlemmer af alle Samfundets Klasser, og, skjønt Repræsentantskab og Bestyrelse talte Mænd i sin Midte, som inden kortere eller længere Tid fandt sig politisk langt fjærnede fra hverandre, var det dog dengang, — samme Aar som Stænderne første Gang traadte sammen i Roskilde, — Foreningspunkt for de Fleste, der paa nogen Maade følte sig berørte og oplivede ved den svage Luftning af en Smule friere Liv. „Folkebladet" gik senere over i en enkelt Redaktørs Hænder (F. C. Olsen, Monrad, H. Hage.) og holdt sig lige til 1848. Men det var i Begyndelsen især Exemplet af en forholdsvis storartet Samfundsvirksomhed, hvorved Selskabet indtog en betydningsfuld Plads. Forhandlinger som de, der her gik for sig ved de aarlige Generalforsamlinger i parlamentarisk Form, vare noget hidtil Ukjendt i den kongelige Residentsstad; de største Sale, der vare at finde, vare overfyldte, og Forhandlingerne dels om Forandringer i Selskabets Organisation, dels om offentlige Anliggender gave mangengang ikke de raad- eller lovgivende Forsamlingers Noget efter i Livligheden, hvormed de førtes, eller i Interessen, hvormed de fulgtes. Det var her, paa Generalforsamlingen 1836, at Lehmann gav det første Stød til virksom Foranstaltning fra Kongeriget i Danskhedens Interesse i Slesvig. Men selvfølgelig var det dog Pressens Tilstand, der her blev Gjenstand for en Virksomhed, hvortil Tidsforholdene stadig opfordrede. Den danske Presses Vilkaar, saaledes som de vare blevne begrænsede ved Forordningen af 27de September 1799, — dengang Gjenstand for lydelig og almindelig Be-

Digitized by Google

klagelse, — havde i de mellemliggende Tiaar lidt flere og flere Indskrænkninger. Det var forbudt (1805) at indføre „Rygter om almindelige eller offentlige Foranstaltninger"; det var forbeholdt (1810) enkelte priviligerede Blade at meddele „politiske Nyheder og Efterretninger", og Forbudet imod Meddelelse af disse blev nu (1836) udstrakt ogsaa til „Bemærkninger og Ræsonnements" over Nyhederne, der vare bragte. Blade saavelsom Skrifter under 24 Ark vare underkastede befalet Gjennemsyn, førend de turde udgives (1814), og, naar Kancelliet stadfæstede det foreløbig gjorte Beslag af den vedkommende Politiembedsmand, var det forment Udgiveren eller Forfatteren at forfølge Sagen ved Domstolene. Den rette Brug af Pressen var, — og er til enhver Tid, — betinget ved en vis Frihed og en vis Sikkerhed i Pressens Brug; men ved Paalæg og Forbud som de nævnte var denne i høj Grad besværet og indsnøret og blev det end mere ved den Vilkaarlighed, som var uadskillelig fra den administrative Anvendelse.

Det vil uden Tvivl være Tilfældet med flere Samtidige, som det er med mig, at Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug er blevet dem en Forskole til Deltagelse i det statsborgerlige Liv. I Selskabets første Aar (1835—1836) afløste jeg Schouw som Formand, ved hans Bortgang til Stænderne i Roskilde og i Viborg, og som Medlem af Bestyrelsen havde jeg i en Række af Aar virksom Del baade i Forhandlingerne og i forskjellige Udvalg. Jeg for min Del erkjender, at jeg derved blev ført ind i Anliggender og Interesser, som hidtil havde ligget, om ikke udenfor min Synskreds, dog udenfor min Virksomhed; ogsaa kom jeg her i nær Forbindelse med Mænd i forskjellige Livsstillinger, hvad ikke kunde andet end have

Digitized by Google

vækkende og frugtbringende Indflydelse. Iblandt Bidragene, som jeg indsendte til „Dansk Folkeblad“ i de sex første Aar, nævner jeg her: „Hvad hører der til at være en liberal Mand?“ — „Et Par Ord om den Kunst at takke“ — „Betragtninger over Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug, dets Virksomhed og dets Fremtid“ — „Om Statsembedsmænd som kongelige Tjenere,“ foruden flere Artikler om Trykkefriheds-Forhold. Det var overhovedet disse Forhold, der i en Del Aar udgjorde Gjenstanden for en uafbrudt og levende Interesse hos alle dem, der bekymrede sig om vore offentlige Anliggender, — i Erkjendelsen af, at en lovhjemlet Tryghed ved Pressens Brug var ueftergivelig Betingelse for, at den Frihed, der endnu var levnet, kunde blive brugt til virkelig Nytte. I „Dansk Ugeskrift“ (1835. Nr. 152.) findes der en Artikel af mig: „Betragtninger over Trykkefrihed og Censur“. Naar Betragtningen her gaar ud fra „den Forandring, der i Løbet af nogle Aar er foregaaet i Henseende til det, der kan siges at være den almindelige Gjenstand for Folks Interesse, deres Efterspørgen og Eftertænken, deres Omdømme og indbyrdes Samtale“, — naar den henviser til „Enemærkerne, der ligge midt imellem Verdenspolitikens og Huslivets Sfære: Fædrelandets almindelige Anliggender, alt det, der vedkommer Samfundsforholdene i videre og snævrere Kredse, hvor nu deres Interesse mødes, der ville gjælde for oplyste og frisindede Patrioter,“ — og naar den opstiller „Oplivelse af Almenaand som Løsenet for Alles Virksomhed, Temaet, der i Tale og Skrift lyder os imøde, hvor vi vende os hen“, — da har jeg hermed tillige betegnet den Udvidelse af Tanke- og Virkekreds, som jeg var mig bevidst at være foregaaet hos mig selv.

Digitized by Google

Aaret 1836 bragte Danmark en stor kirkelig Højtid: den tredje Jubelfest efter Reformationens Indførelse. Jeg havde fattet den forvovne Tanke, om det ikke skulde være muligt at give Stød til en Helligholdelse af Kirkefesten i noget ny Stil: „at ihukomme Fortiden ved at arbejde for Nutid og Fremtid ved en og anden kirkelig Foranstaltning til Befordring af kristelig Oplysning og kristeligt Liv.“ I Begyndelsen af Aaret leverede jeg i Schouw's: „Dansk Ugeskrift“ (No. 198—201) en udførlig Artikel i denne Retning. Mine motiverede Forslag gik iblandt andet ud paa at festligholde Jubelaaret 1836 „ved at paabegynde det, et halvt Hundredaar igjennem attraa'de, indledede og forberedte, liturgiske Forbedrings-Arbejde“, — „ved Indførelse af hensigtsmæssig Foranstaltning for at tilvejebringe den fornødne praktiske Forberedelse til det gejstlige Kald“, — „ved en, i den evangeliske Kirkes Aand affattet, Revision af Lovgivningen med Hensyn til det gjensidige Forhold imellem de tvende protestantiske Konfessioner“, — „ved Organisation af en særegen Bestyrelse for Kirke- og Undervisningsvæsenet i Danmark.“ Samtlige Forslag vare selvfølgelig den Gang kastede ud i den tomme Luft.

Jeg besluttede da at forsøge en Virkning ad anden Vej, paa egen Haand: — som umiddelbar Indledning til de festlige Dage og som Bidrag til at give Stemningen et fastere historisk Grundlag at holde en Række af „tolv Foredrag over Reformationen“. Uventet stødte dog ogsaa denne Plan paa Vanskeligheder. Jeg havde begaaet den Uforsigtighed ved Indbydelsen at anmelde Adgangen til disse Foredrag som offentlig, og Antallet af Begjæringen om Adgangskort blev snart saa stort, at der ikke fandtes

Digitized by Google

noget tilstrækkelig rummeligt Lokale; Universitetssalen var ikke endnu tagen i Brug. I min Forlegenhed henvendte jeg mig til Kancelliet som Kirkekollegium om Tilladelse til at benytte en af de mindre Kirker i Staden; jeg tænkte nærmest paa Kirken i Vartou-Stiftelse. Biskop Mynster, som var Kancelliets kirkelige Konsulent, fordetmeste dets Orakel, ytrede sig imidlertid i en Samtale desangaaende meget lidet stemt for en saadan „Novitet"; han formente, at der ved slige Sammenkomster vilde blive bragt megen „Faddersladder" ind i de kirkelige Rum. Jeg greb det derfor med Glæde, da der viste sig en Udvej til at løbe udenom dette Skjær. Det reformerte Kirkekollegium, der i en Sag som denne heldigvis ikke trængte til Samtykke fra Biskop eller Kancelli, kom min Forespørgsel imøde med stor Forekommenhed; „det saa' i det fra min Side fremsatte Ønske en Stadfæstelse af de Grundsætninger, med hvilke Reformationens Indførelse i Danmark vilde blive festligholdt i det nittende Aarhundrede". I to Uger holdt jeg da i det tætopfyldte Kirkerum de kirkehistoriske Foredrag i en daglig Middagstime, — i en Stemning, som jeg tror, det lykkedes mig at overføre paa Tilhørerne. Selve Stedet, — jeg saa' mig ved Nadverbordet, som var anbragt under Prædikestolen, omgiven af de reformerte Gejstlige og Kirkeældste, — bidrog for mig ikke lidet til at løfte Stemningen. En luthersk Reformationsfest i en Hovedstad af luthersk Bekjendelse, indledet af en luthersk Teolog i en reformert Kirke! — der var her dog et synligt Fremskridt fra den første eller den anden Jubelfest til den tredje. Det laa mig nær, ved Udgivelsen af disse Fest-Foredrag, som udkom 1837, at hellige dem til Presbyterierne for den tysk- og fransk-reformerte Menighed i Kjøben-

Digitized by Google

havn som „Ihukommelse af en aandelig Forening, der ikke har Lovens Godkjendelse behov". — Festen selv var anlagt paa tre Dage og henlagt til alle Kirker og Skoler i Landet. Vistnok efterlod den intet Spor, ingen Frugt for Kirke- eller Skolelivet; men det var dog virkelig Dage med festligt Præg, særlig i Hovedstaden og særlig for Universitetet. I næsten 30 Aar (siden 1807) havde Universitetsbygningen henligget som Ruin; langsomt havde den rejst sig, og, ligesom Universitetets Stiftelse ved Kristian den Tredje faldt sammen med Reformationens Indførelse i Danmark, saaledes blev nu det tredje Reformationsjubilæum Indvielse af Universitetet i den gjenfødte synlige Skikkelse. Der havde i den Anledning, efter Indbydelse til de forskjellige Universiteter, indfundet sig Gjæster, — ikke fra Sverrig eller Norge (saaledes stode Forholdene endnu dengang) *), men, foruden fra Kiel, ogsaa fra Greifswalde og fra Berlin; Marheineke var en af dem. Festtalen, det første Ord i den nye Universitetssal, tilfaldt mig som første Teolog. Det var en Anledning af sjælden, gribende Højtidelighed, og jeg har beholdt det i kjær Erindring, hvorledes Kong Fredrik den Sjette ved Foden af den store Stentrappe, hvor vi havde taget Plads ved Kongehusets Bortkjørsel, søgte hen til mig med de Ord: „Jeg takker Dem; det var overmaade smukt". Det simpleste Ord gjorde i dennes Konges Mund sin Virkning, fordi den trohjertige Klang vidnede om, at det kom indenfra **).

---

*) Sibbern (Breve. S. 190) antager, jeg véd ikke med hvad Grund, at „Tilladelsen fra Stockholm er udebleven eller kommen for sildigt". (Sen. Anm.)

**) Under den langvarige Strid med Lindberg og Konsorter havde

Digitized by Google

Min Stilling ved Universitetet har til forskjellige Tider bragt mig i et nærmere Forhold til Kunsten og Kunstnerverdenen. En stærk naturlig Tilbøielighed har herved fundet en Tilfredsstillelse, hvorpaa jeg har sat stor Pris. Universitetsbygnings-Arbejdet gik til Ende 1835 med et beklageligt Brud imellem Bestyrelsen og Bygmesteren, hvortil Grunden, som sjælden er Tilfældet, var at søge udelukkende hos den ene Part; jeg henviser herom til min Fremstilling i „D. Ugeskrift" 1835 Nr. 190. Uden Bemyndigelse, uden Overslag, uden nogen Forhandling med Konsistorium eller med den særlig nedsatte Bygnings-Komité havde Bygmesteren, Prof. Malling, ladet paabegynde og, til Trods for sket Indsigelse, fortsætte og fuldende en fuldstændig Dekoration af Bygningens Forhal, bestaaende af 18 større og mindre Billeder, alle efter eget Valg og alle udførte af Historiemaler Højer, en Mand, hvem man iblandt alle Kunstnere mindst kunde have tænkt at betro et saadant Arbejde. Det hele store Arbejde var blevet udført i Universitetsbygningen, men inden lukkede Døre. Bygmesteren havde

---

jeg engang en Audients hos Kong Fredrik. Nogen Interesse havde han sagtens overført paa mig fra min Fader, for hvem han altid ytrede personlig Velvilje. Han lod deltagende Ord falde om Alt, hvad jeg havde at kæmpe med; han havde selv, som han sagde, læst i min Bog med Interesse, og han knyttede dertil sine personlige Iagttagelser om det katolske Kirkeliv fra Opholdet i Wien. „Men sagtens," lagde han tilsidst trohjærtig til, „havde De gjort bedre i at skrive Bogen paa Latin". Da jeg herved tillod mig at erindre, at jeg i saa Fald ikke vilde have havt den Lykke at faa Hs. Majestæt til Læser, svarede han, at det ikke just var sagt; han kunde ganske godt forstaa Latin. — Ved Reformationsjubilæet overrakte Kongen mig Ridderkorset, og tog Lejligheden i Agt til at tilføje en faderlig Formaning om at holde mig til min Embedsgjerning. — Det var Aaret efter Trykkefriheds-Petitionen og Trykkefrihedsselskabets Stiftelse.

Digitized by Google

forbudt Alle og Enhver Adgangen, og Bekjendtskabet med det fuldfærdige Billedgalleri fik saaledes Bygherren først Lejlighed til at gjøre, da Loft og Vægge stode der, beklædte med samtlige Billeder, malede paa Lærred. Som Følge af den selvraadige Fremfærd kom Bygmesteren ikke til at fuldføre sit Værk, og ved Indvielsen den 31te Oktober 1836 maatte vi tage mod Videnskabens Tempel i raa Nøgenhed, blottet for enhver kunstnerisk Udstyrelse. Vel var der i Begyndelsen af Aaret gjort et alvorligt Skridt til at søge en sømmeligere Skikkelse opnaa't idetmindste for Forhallens Vedkommende. Til at forestaa Fuldendelsen af Bygningen efter Bygmesterens Fratrædelse var der blevet udnævnt en Komité, hvori jeg havde Sæde med Arkitekterne Konfr. Hansen, Etatsr. Koch, Prof. Hetsch og Billedhuggeren, Prof. Freund. Med Undtagelse af Konfr. Hansen forenede de øvrige Medlemmer sig om at indstille en Plan, som var udkastet af Prof. Høyen, og til hvis Udførelse syv af de yngre og talentfuldeste Kunstnere havde tilbudt sig af ren Interesse for Sagen, under saa billige Vilkaar, at Overslaget paa det hele Arbeide lød paa 3700 Rdl. Sagen blev enstemmig og indstændig anbefalet af Konsistorium og kraftig understøttet af Flerheden af Universitetsdirektionens Medlemmer; Koch, Freund og jeg havde været saa forsigtige i Tide at indforskrive Lærredet fra Sachsen; det blev imidlertid henliggende uden Anvendelse. Den hele Sag strandede nemlig paa Konferentsraad Hansens modarbejdende Indflydelse. Maaske var dog dette Udfald ikke meget at beklage; det synes neppe rimeligt, at der til Arbejdet, saaledes udført, vilde have været den fornødne Ro eller i Arbejdet være kommet den ønskelige Enhed. Værre var det, at det ved en kongelig Resolution, som brat

Digitized by Google

stansede den med lige saa stor som uegennyttig Iver paabegyndte Sag, tillige blev slaaet fast, at Dekorationen af Forhallen, — den daglige Samlingsplads for de Studerende og tilgængelig ogsaa for Andre, — skulde udsættes, indtil Festsalen, som i Reglen kun bruges ved de to aarlige Universitetsfester, havde modtaget sin kunstneriske Fuldendelse. Hermed havde det, under Universitetets daværende finansielle Forhold, lange Udsigter, og denne Sal var fra første Færd med Rette bleven betragtet med ugunstige Øjne. Den var Foster af et rent Bygmester-Lune. For at tilvejebringe Ro i Belysningen turde ingen Lysstraale møde Øjet umiddelbart; derfor var Højden bleven aldeles uforholdsmæssig til Længde og Bredde; de eneste lave Vinduesaabninger vare anbragte lige under Loftet, og det omløbende Galleri lagt tæt under Vinduerne. Følgen var, under vore klimatiske Forhold, at man i Salen befandt sig i kjælderagtig Luft og Halvmørke, og det første Arbejde for at gjøre Opholdet der taaleligt blev saaledes at aabne Vej for Lyset ved at gjennembryde den østlige Mur og anbringe tre store Vinduer. — Sagen blev henstaaende paa dette Punkt i nogle Aar.

Med Aaret 1837 begynder det Thorvaldsenske Musæums Bygningshistorie. I A. 1835 havde Fregatten „Bellona" hjembragt til Fædrelandet den første Ladning fra det verdensberømte Atelier paa „Piazza Barberini". Kunstneren selv blev, denne Gang som saa ofte tilforn, ventet forgjæves. Et Mellemværende mellem ham og hans Fædreland maatte være afgjort forinden. Tit og ofte havde Thorvaldsen udtalt det som sit Ønske: at se sine Værker samlede og opbevarede i sin Fødestad. Et foreløbigt kongeligt Tilsagn i saa Henseende var ogsaa allerede ved

Digitized by Google

Collin's formaaende Indflydelse kommet ham tilhænde. Men Thorvaldsen forlangte noget Mere: et Gjensvar fra Folkets Side. Saalænge som Sagen saaledes stod svævende hen, havde man fra andre Sider ikke været uvirksom; baade i Stuttgart og i München tilbødes der, under visse Betingelser og mod visse Forpligtelser, at oprette et Thorvaldsensk Musæum. Saa meget mere maatte Tiden synes at være kommen her i Hjemmet til at skride til Handling, og under 10de Januar 1837 forenede 17 Mænd sig om at udstede den første Henvendelse til Folket: dansk og tysk. Iblandt de Sytten vare 4 tyske (Reventlow-Criminil, Dumreicher, C. Moltke, Rathgen). Indbydelsen spredtes med stor Omhu ad de forskjelligste Veje over det hele Land fra Skagen til Elben. Formaalet syntes skikket til at forene, hvad der ellers stod adskilt, og danske Familier fandtes paa alle Punkter af Hertugdømmerne. Men fra den tyske Befolkning lød det snart, at der aldeles ikke fandtes Gjenklang for Sagen, „som, under den ringe Sammensmeltning af Danmarks og Hertugdømmernes Beboere, ikke bliver betragtet som Nationalanliggende". Ganske snildt og vistnok i den bedste Mening, men ligefuldt forgjæves, havde en af Amtmændene i Holsten (Adeler) søgt at foreholde sine Landsmænd, hvorledes „Islænderen Thorvaldsen vist endnu langt mindre end nogen Schlesvigholstener vil kalde sig en Dansk; vi ville derfor ogsaa betragte Thorvaldsen som vor Landsmand." (!) Indbydelsen blev støttet ved to samtidige Smaaskrifter, som udgaves af Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug — af Thiele: „Om den danske Billedhugger Bertel Thorvaldsen", og af Høyen: „Om Thorvaldsen og hans Musæum".

Det danske Folk bliver let bragt i Bevægelse i Med-

Digitized by Google

følelsens Retning, ulige mindre let, hvor det gjælder en eller anden stor patriotisk Tanke, der skal hjælpes til Virkelighed i Livet. De største Krav kunne stilles uafbrudt til Lindring af Nød og Elendighed i de forskjelligste Skikkelser, — aldrig forgjæves; men derimod have de ikke let ved at trænge igjennem, hvor det gjælder om at holde de historiske Minder i Ære ved at holde dem stedse for Øje; Holberg har endnu ikke kunnet opnaa en Billedstøtte i Danmarks Hovedstad, et Par dødfødte Forsøg have ikke gavnet Sagen —; Oehlenschläger's Minde er ikke rejst for danske Bidrag alene, og Tycho Brahe blev opgivet, da Sagen var i lovende Gang*). Hvad der i nærværende Tilfælde syntes at give Haab om gunstigere Fremgang var, at for enhver sund Betragtning stod Thorvaldsen som den virkelige Giver og som højst rundhaandet Giver — ifølge Gavebrevet af 5te December 1838 —: „Jeg skjænker til min Fødeby, Kjøbenhavn, alle mig tilhørende Kunstgjenstande: Statuer og Basrelieffer i Marmor og Gips, antike Vaser, udskaarne Stene, Paster, Broncer, Terracotter, Medailler, Malerier, Pragtværker, stukne Kobberplader, løse Kobbere og Litografier, Haandtegninger, Bøger og hvilkesomhelst andre antike og moderne Gjenstande, der henhøre til Videnskaberne og de skjønne Kunster". Det danske Folk gjennem dets Hovedstads Befolkning blev her Modtager af en uvurderlig Skat, — paa den Betingelse, at Skatten skulde bjærges „som et

*) Til en Billedstøtte af Holberg hjælpes vi nu ved den nye Teaterbygning, skjønt Holberg ingenlunde har sin Plads alene som den danske Komedies Fader. Tycho Brahes Statue er efter Bissens Død erhvervet af Universitetet til Opstilling udenfor Observatoriet. (Sen. Anm.)

Digitized by Google

eneste og særskilt Musæum", — „i et passende, særskilt og for Ildsvaade sikret Lokale."

Men, hvor beskedent Fordringerne vare stillede, syntes de dog Mange at være stillede for højt. Toneangivende Personligheder, selv saadanne, som ellers gjærne lode sig betragte som Talsmænd for de ideelle Interesser, ymtede ved denne Lejlighed om „Brandskatning af Landet". Der blev rykket frem med de mange Savn af almenvigtige og kostbare Anstalter baade i den ene og den anden Retning: „Centralfæstning", „Centralfængsel" o. s. v., men vel at mærke, uden at man vilde komme noget eneste Skridt nærmere til nogen af de paapegede Gjenstande, fordi man undlod at gribe om den ene Skat, som en naadig Tilskikkelse bragte os i Skjødet. „Jeg har banket paa mange Døre; men istedetfor Penge har jeg faaet Kritiker og økonomiske Forelæsninger", berettede en af vore indflydelsesrigeste og virksomste Medhjælpere. Fra Hoffet var der, under de daværende personlige Forhold, ikke at tænke paa nogen sær gunstig Luftning; selv Tronfølgeren (Kristian 8.) kan rimeligt nok have følt sig trykket af disse Forhold, ihvorvel det maa siges, at der af det snart paafulgte Tronskifte (Dec. 1839) ej engang paa et Anliggende som dette var nogen Indflydelse at spore; Pietet mod Forgængerens Bestemmelser var dog her næppe paa rette Sted. Havde flere af vore rige Aristokrater stillet sig til Sagen som A. W. Moltke, der ydede Bidrag af 1000 Rdlr., vilde Sagen have faaet en anden Gænge; men han stod ved denne Lejlighed, som ved saamangen anden, saa godt som alene.

Ved Generalforsamlingen (10de Juni 1837) vare 15 Mænd udnævnte til at forestaa Anvendelsen af de indkomne Bi-

Digitized by Google

drag m. m.: Bissen, Collin, H. N. Clausen, Freund, Gamst, Hetsch, Høyen, Koch, Prangen, Puggaard, Scavenius, Schouw, Thiele, Thomsen, Tuxen. Iblandt disse valgtes atter et Formandskab, bestaaende af Collin, Clausen, Thiele. I December 1838 blev den styrende Komité forøget med nogle Mænd, udvalgte af Kjøbenhavns Borgerrepræsentanter og Magistraten.

Allerede under 21. Juni 1837 meddeltes Udbyttet af de gjorte Anstrængelser, der vare mange og store; Bidrag vare tegnede af omtr. 8,200 Personer til et Beløb af henimod 62,000 Rdlr., i Hovedstaden 42,000 Rd., udenfor samme henimod 20,000 Rd. Af Bidragene vare 3575 ikke over 1 Rd., 399 imellem 20 og 100 Rd., 47 overstege 100 Rd. Det samlede Beløb naa'de ikke senere 70,000 Rd. og maatte søges udfyldt ved at beskatte Brændeindførselen til Hovedstaden, — en odiøs Skat, som først blev ophævet 1869. Thorvaldsen skjænkede alt, hvad han havde tilgode for udførte Arbejder til Kristiansborg Slot og Frue-Kirke (alene fraregnet hans eget Udlæg) til Musæets Kapitalformue, — dog saaledes, at der af dette Beløb (tilsammen 40,000 Rd.) intet turde anvendes til Bygningsarbejdet, men at Renterne skulde oplægges til at bestride Opstilling og Anordning af Kunstværkerne. Men Kjøbenhavns Kommunalbestyrelse havde, ved at modtage Gavebrevet, tillige overtaget Forpligtelsen at skaffe Bygningen tilveje. Forsaavidt var Foretagendet sikret.

I September 1838 havde Fregatten „Rota", foruden den anden kostbare Ladning, bragt Thorvaldsen tilbage til Fædreland og Fødestad; Modtagelsen, han her fandt, glemmes ikke af noget Øjenvidne; hvad Oehlen-

Digitized by Google

schläger havde sunget ved Skydebanefesten i 1819, gjentog sig her paa Kjøbenhavns Toldbod: „Ej Alexander til Babel kom med større Hæder og Ære". Tankerne fæstnede sig nu mere og mere paa de Steder, der mentes at kunne egne sig til at bære Musæets Bygning. Der var ikke mange Punkter indenfor Voldene, mellem hvilke Ønskerne kunde dele sig. En Beliggenhed af fortrinlig Skjønhed frembød Rosenborg-Frugthave ligefor Damegangen; hvilken Prydelse vilde ikke være vundet for Hovedstaden! Hvor frit, lyst og aabent til alle Sider! Prof. Hetsch forfulgte med utrættelig Vedholdenhed sin Yndlingstanke om en værdig Anvendelse af Marmorkirkepladsen og dens Ruiner; han havde udført nye Tegninger med Overslag, over hvilke sagkyndige Dommere havde ytret sig med Paaskjønnelse. Mellem disse to Steder stod Komiteen vaklende. I Mødet den 31. Oktober blev det besluttet, saasnart Prins Kristian var vendt tilbage fra sin Rejse i Udlandet, at henvende sig til ham for at overlevere Kongen en Ansøgning om at erholde Marmorkirkepladsen til Byggeplads for Musæet. I senere Møde, sidst i December, bestemte man sig imidlertid for den førstnævnte Plads i Rosenborg-Have, og der blev berammet Møde med de Udvalgte fra Kommunalbestyrelsen til den 2den Januar 1839 for at tage endelig Bestemmelse.

Men i Mødet den 2den Januar overraskede Formanden Collin med den Meddelelse: at Kongen havde skjænket til Musæet Bygningen ved Kristiansborgs nordre Side, „der nu benyttes til Vognremiser og Teatrets Malersale", — at Thorvaldsen, efter at have taget Bygningen i Øjesyn, havde erklæret sig „fuldkommen tilfreds" med samme, og ved Nytaarslykønskningen havde aflagt sin Taksigelse

Digitized by Google

for Gaven. Collin gav derhos at forstaa, at der ikke turde ventes Bevilling paa noget Andragende angaaende Marmorkirkepladsen eller nogen Del af Rosenborghave.

Saaledes svandt de gyldne Drømme — om en Bygning til Forskjønnelse for Hovedstaden, hvor en fri og frydelig Beliggenhed kunde stemme Sindene til Nydelse af Skjønhederne, der indesluttes i dens Rum, og den hele Omgivelse modtage festligt Præg fra den. Den skjænkede Bygning er ikke Andet og har ved ingen Omdannelse kunnet blive til Andet end en Del af Slottets Bagbygninger („Garderstalden" var den gængse Benævnelse fra det gamle Slots Tid), indeklemt og trykket af Slottets Murmasser, savnende Betingelserne for arkitektonisk Selvstændighedskarakter. Men just derved kunde den beskedent beliggende Bygning frembyde sig som et ganske velberegnet Gjemmested for Kunstværker, som paa den ene Side maatte holdes i Agt og Ære overfor Verden, men som paa den anden Side dog ikke turde træde op, — mindst i en kongelig Residentsstad, — med Fordring paa at skulle tage Bolig i en ny, storstilet, maaske paladsagtig Bygning!

Man mente imidlertid i Musæumsbestyrelsen endnu at turde holde fast ved den Tanke, at det ikke var givet, hvorledes den kongelige Gave skulde være at forstaa: om det skulde agtes som forudsat, at Gaven maatte være ubetinget tjenlig til Bestemmelsen, eller om den var at anse som Tilbud, — under Forudsætning af, at den ved nærmere Undersøgelse maatte findes brugbar. De bygningskyndige Medlemmer, til hvilke den foreløbige Prøvelse af Sagen var overdragen, havde, med Undtagelse af Koch og Prangen, udtalt store Betænkeligheder ikke alene med Hensyn til

Digitized by Google

Sikkerhed mod Brandfare, til Lys og Rummelighed, men ogsaa til den økonomiske Fordel, naar Nyt skulde bygges sammen med Gammelt. Skrivelsen til Kommunalbestyrelsen af 18de Januar ledsagedes af to Bilags-Erklæringer; den ene, affattet af Collin og tiltraadt af Koch, Prangen og Scavenius, indskrænkede sig til at tilraade snarest mulig Bearbejdelse af den skjænkede Bygning; den anden, affattet af mig og tiltraadt af Bissen, Freund, Gamst, Hetsch, Høyen, Puggaard, Schouw, Thomsen, foreslog at føje til Taksigelsen Begjæring om at turde søge fremkaldt, samtidig med Planer til Omdannelse af det Gamle, Planer „til en ny, for en Sum af 200,000 Rdl. udførlig Musæumsbygning paa en fri, til Arkitektens Valg overladt Plads". Kommunalbestyrelsen bestemte sig under 28de Januar „overensstemmende med Thorvaldsens Ønske" for ubetinget Modtagelse af den skjænkede Bygning. Hermed var Sagen afgjort.

Det var alvorlig paatænkt ved Planerne til Bygningens Omdannelse til Musæum at søge Gaarden overbygget. Derved vilde Meget være blevet vundet. Ikke blot vilde den sindrige Dekoration af Gaardens Indre have været skjærmet mod Vind og Vejr, medens den nu gaar en uafværgelig Undergang imøde; men hvor ganske andet et Syn vilde ikke Johannes-Gruppen have givet, naar den havde kunnet udfolde sig frit i en Halvcirkel, istedetfor nu at være klemt inde i den smalle Korridor.

Efterat Bindesbøll's Plan var antagen og Arbejdet paabegyndt, indtraf endnu en højst ubehagelig Stansning, idet forskjellige Anker, fremsatte af Murmester Sibbern angaaende Bygningsplanens Soliditet, kastede en panisk Skræk ind i Borgerrepræsentanternes Forsamling og frem-

Digitized by Google

kaldte en energisk Protest imod al Fortsættelse af Arbejdet, indtil samtlige Detailtegninger og Detailoverslag forelaa. Thorvaldsen fandt sig endogsaa foranlediget til at minde om, at han endnu havde det i sin Magt at forandre sin Bestemmelse med Hensyn til Alt, hvad han havde henstaaende i Rom. Ved nærmere meddelte Oplysninger beroligedes imidlertid Stemningen uden Vanskelighed.

Den 23de Oktober 1842, Dagen efter Hjemkomsten fra en Rejse til Italien (Maj 1841—Oktober 1842) modtoges Thorvaldsen i den omdannede Bygning, i Kristussalen, i højtidelig Forsamling af Kommunalbestyrelsen og Musæums-Komiteerne. Meget videre skulde han ikke følge dens Historie. Efter hans Død (24de Marts 1844) blev der endnu arbejdet paa det Ydre og Indre med stor Kjærlighed i $4^1/_2$ Aar, indtil Musæet i September 1848 aabnedes.

Musæets Bagside bærer denne Mindeskrift til Efterslægten: „Thorvaldsen bestemte Aar 1837 i Rom, at hans Arbejder, Samlinger, Formue skulde skjænkes til hans Fødestad Kjøbenhavn. Ved Bidrag fra Kongerne Frederik d. 6te og Kristian d. 8de, fra Kjøbenhavns Kommune og Medborgere af alle Stænder fuldførtes Værket i 1848." Indskriften er anbragt i en snæver Gyde paa en af Fugtighed skimlet Mur, og den kritiske Læser kan af det Foranførte finde Anledning til adskillige Randgloser. Vist er det ogsaa, at, hvad der var tænkt stort, er blevet hæmmet ved smaalige Hensyn. Men Skatten er dog vunden, — langt ud over Folkets Fortjeneste, og Bygmesterens Aand har forstaaet at tvinge det Sjælfulde frem midt iblandt de kolde, livløse Masser.

Digitized by Google

Da jeg for 30 Aar siden (1834) overtog Kuratelet for Frue-Kirke, ejede Kirken Thorvaldsen's Statuer endnu kun i Gips; men der var dannet en særlig „Bygningsfond", tilvejebragt ved Afgift af én Rdl. paa hver Favn Brænde, der indførtes i Hovedstaden, bestemt dels til overordentlige Reparationsarbejder, hvortil Kirken stadig kun har trængt altfor meget, dels og hovedsagelig til Gjennemførelse af Planen til Kirkens kunstneriske Udstyrelse*). Thorvaldsen's Ankomst paa Kjøbenhavns Rhed den 17de September 1838 og Triumftoget fra Toldboden til Charlottenborg, og ikke mindre, — jeg maa her skride frem i Tiden, — Ligtoget fra Charlottenborg til Frue-Kirke og hans Bisættelse den 30te Marts 1844, betegne to Dage, som for Enhver, der er saa lykkelig at have Mindet derom, staa som opløftende Mærkedage i Kjøbenhavns Historie. Men ogsaa Femaaret, der ligger imellem den første og den anden af disse Dage, modtog et eget Præg ved den hæderkronede og elskværdige Oldings Tilstedeværelse iblandt os; hans Person og hans Kunst udgjorde paa ganske særegen Maade Midtpunktet for et egentligt Liv. Netop Vinteren 1819—1820, som jeg havde tilbragt i Rom, havde Thorvaldsen været fraværende i Kjøbenhavn. Jeg saa' ham nu for første Gang med den snehvide, rige Haarpragt, med denne mærkværdige, paa én Gang imponerende og indtagende Skikkelse, „i hvilken vor Herre, — efter Mynsters Ord, — havde aabenbaret sig som den ypperste Billedhugger", og Frue-Kirke bragte mig i nær

*) Denne Fond er først ophævet i Aaret 1869, efterat den ene Halvdel af den aarlige Indtægt er i en Række af senere Aar bleven anvendt til Afbetaling paa Thorvaldsens Musæums Gjæld. (Sen. Anm.)

Digitized by Google

Forbindelse med ham. Erindringen om mange skjønne Dage fra hine Aar er mig uforglemmelig. Kirken blev Gjenstand for hans særlige Omhu; den besad ved hans Ankomst til Kjøbenhavn kun to Basrelieffer. Gipsen blev afløst af Marmoret: Kristus, de ti Apostle (de to kom først senere til), Daabsengelen og de to Basrelieffer over Fattigblokkene. Johannes Døberens Gruppe i Kirkens Fronton blev afdækket paa Thorvaldsens Fødselsdag den 19de November 1838, og i næste Aar udførte han Modellen til de to store Friser, som betegne Begyndelsen og Slutningen af Jesu Liv paa Jorden: over Kirkens Hovedindgang Indtoget i Jerusalem, som i det kirkelige Billedsprog er Symbolik for Frelserens Komme til Verden, og over Alteret Vandringen til Golgatha. Disse Arbejder bleve anbragte paa deres Sted i 1840; de to Basrelieffer, — Daabens og Nadverens Sakrament, som i sin Tid vare tilvejebragte for Kirken ved private Sammenskud, — bleve først opsatte i Aaret 1844. Ved Thorvaldsens Død stode endnu tilbage, som Fuldførelse af den oprindelige Plan for Kirkens Dekoration, fire Profeter, bestemte for de fire Nischer i Portalen, samt Luthers og Melanktons Statuer, der vare paatænkte at skulle opstilles ved Enden af Kirkens Skib under Orgelet. Paa Luthers Buste havde Thorvaldsen som bekjendt lagt Haand endnu paa sin Dødsdag; den efterlodes saaledes, som den findes afstøbt i Musæet. Der er imidlertid al Grund til at antage, at Billedet af Reformatorerne er en senere Tilføjning til den oprindelige Plan, fremkaldt ved Reformationsjubilæet 1836; jeg kunde for min Del ikke andet end finde, at der vilde blive bragt noget Forstyrrende ind i den nu naturlig afsluttede Kreds af Billedværker,

Digitized by Google

dersom Apostlenes Række skulde modtage denne Tilsætning. Hvad Profet-Statuerne angaar, var det almindelig erkjendt, at de vilde komme til at indtage en meget uheldig og utaknemmelig Plads ved at unddrages Lyset, skjulte i Nischer bag Portalens Kolonner. Støttende mig til disse Grunde bragte jeg en Simplificering af den tilbagestaaende kunstneriske Dekoration i Forslag: at lade Reformatorerne falde bort, og istedetfor de fire Profeter at lade udføre Moses og David i kolossal Størrelse til at udfylde de store tomme Murflader ved Hovedportalens Sider, hvor de, som Repræsentanter for den gammel-testamentlige Religionslære og Kultus, slutte sig sammen med Frontongruppen til Betegnelse af Evangeliets Forberedelse. Dette Forslag vandt Bifald, og saaledes erholdt Kirken de to Værker af Bissen og Jerichau, og Hovedstaden i dem sine to offentlige Hovedprydelser.

Det er, som allerede anført, ikke ved egne Midler, at Frue-Kirke er kommen i Besiddelse af de ypperste Værker, den kristelige Plastik har at opvise. Tværtimod befandt Hovedstadens Hovedkirke sig i Tiaaret 1830—1840 i et stadigt Misforhold imellem Indtægt og Udgift, der endogsaa tildrog sig den øverste Kirkestyrelses, det danske Kancellis, Opmærksomhed for at anordne Forholdsregler, hvorved et gunstigere Forhold kunde blive tilvejebragt. Men, medens de Besparelser, der herfra anordnedes, gik i det yderlig Smaa, blev min Opmærksomhed henvendt paa en betydeligere Udgift, som aarlig blev opkrævet af Kancelliet selv og indsendt til samme, under Navn af „Bidrag til den forhenværende lutherske Kirke i London". Det aarlige Bidrag udgjorde for Frue-Kirke 55 Rd. Den danske

Digitized by Google

Kirkebygning i London var bleven opført i Slutningen af det syttende Hundredaar, og havde fra den første Tid modtaget et aarligt Bidrag af enhver af Moderlandets Kirker; den blev nedlagt i Aaret 1817 men efterlod en Gjæld til den kongelige Kasse, som blev bestemt at skulle dækkes ved de vedvarende kirkelige Bidrag. Men denne Gjæld var, hvorom jeg skaffede mig Vished, afbetalt i 1829, og Opkrævningen var bleven fortsat ud over denne Tid fra Aar til Aar. Dette foranledigede mig til paa Kirkens Vegne at anmode om Oplysning om, for hvor lang Tid Afgiften var ved kongl. Resolution bestemt at skulle udredes, forbeholdende Kirkens Ret, saafremt Kirken maatte befindes at have udredet mere, end der tilkom den. Istedetfor Meddelelse af nogensomhelst Oplysning blev der svaret af Kancelliet, at der, af Hensyn til Kirkens økonomiske Tilstand, „havdes intet imod, at Afgiften for Frue Kirkes Vedkommende henstaar indtil videre ubetalt". Ved gjentaget Andragende fra Kirkens og Konsistoriums Side lykkedes det omsider at erholde den Oplysning, at det var paatænkt af Kirkebestyrelsen, efterat den londonske Kirkes Gjæld var bleven afbetalt i 1829, at anvende de efter den Tid indkomne Bidrag, noget over 6000 Rd., til Bygningshjælp til andre Kirker (der nævnedes Kirken i Skagen og i Ribe); og Kancelliet henstillede, om der fra Frue- og Trinitatis Kirke gjordes Paastand paa Tilbagebetaling af det for meget Erlagte. For disse Kirkers Vedkommende kunde der under det økonomiske Tryk, under hvilket begge lede, ikke være Grund til at overlade det urettelig Betalte til Kancelliets Godtbefindende, og Tilbagebetalingen fandt omsider Sted. Universitetet var dengang Fællespatron for begge Kirker.

Digitized by Google

Universitetet oppebærer Kirketienden af 14 sjællandske Landsbykirker, spredte omkring i forskjellige Amter; i Faxe, Gladsaxe og Taarnby paa Amager findes de anseligste Kirkebygninger. Vedligeholdelsen af Tag og Fag paasés og udføres af Universitetskvæsturen; men der er henlagt til Konsistoriums Raadighed 600 Rd. aarlig for at anvendes til Forskjønnelse af Kirkernes Indre. Som Eforus for denne Konto har jeg havt den Tilfredsstillelse efterhaanden at kunne faa disse Kirker forsynede med Alterbilleder, som fortjene deres Plads, at yde Tilskud til Anskaffelse af Orgeler, at udstyre Altrene med hellige Kar af Sølv i kirkelig Stil, og paa forskjellig Maade sørge for Kirkernes Udsmykning. Enhver af Kirkerne har modtaget et Exemplar af Jerichau's Krucifix, hvortil Universitetet har bekostet Modellen, i galvanoplastisk Udførelse. Hvor der er fundet Trang dertil, er tillige Døbefonten bleven forsynet med det smukke Døbefad efter Frølich's Komposition.

Mit første Rektorat, — da Turen efter fem Aars Forløb atter kom til Teologerne, — i 1837—1838 er betegnet ved langvarige Forhandlinger, hvis Afgjørelse blev af indgribende Betydning for Universitetets ydre Stilling, særlig for Konsistoriums administrative Myndighed. De angik Bestyrelsen af Universitetets økonomiske Anliggender, Godsbestyrelse og Regnskabsvæsen, som lige siden Universitetets Stiftelse havde været henlagt under det akademiske Senat, uden at have undergaaet nogen væsentlig Forandring ved Oprettelsen af Universitetsdirektionen i Aaret 1805. Denne Gren af Bestyrelsen havde været overdraget til to Medlemmer af Konsistorium under Navn af inspectores quæ-

Digitized by Google

sturæ. Ved Prof. J. Møllers Død (han havde været den ene af disse To) indtraadte Prof. juris P. Bang (senere Bankdirektør, Rentekammerdeputeret, Minister, Justitiarius) i denne Plads. For denne Mands øvede og sikre Blik kunde adskillige Mangler i den hidtilværende Bestyrelses og Regnskabsførelses Form ikke forblive skjulte, og det var naturligt, om hans Lyst til Selvstyrelse fandt sig ubehagelig hæmmet ved den Afgrænsning, der fandt Sted imellem Konsistoriums og Kvæsturens Myndighed. Etatsraad Hansen, som var det styrende Medlem af Universitets-Direktionen, var Bangs Svoger, og Udkastet til en Instrux for Kvæstor gav Anledning til udførlige Forhandlinger imellem Konsistorium og Direktionen. Disse Grænsestridigheder førte omsider til det radikale Spørgsmaal, om det ikke maatte være hensigtsmæssigt, at den hele Jordegodsbestyrelse blev henlagt fra Konsistorium til Kvæstor under Universitetsdirektionens umiddelbare Tilsyn. Medens Konsistorium erkjendte det Hensigtssvarende i en saadan Foranstaltning, baade hvad Detailbestyrelsen angaar og den endelige Decision af Regnskaberne, mente derimod Sammes overvejende Flerhed, at det Administrationsprincip, der var blevet fastholdt siden Universitetets Stiftelse og stadfæstet ved Kongernes højtidelige Tilsagn, ikke burde opgives ved aldeles at skille Bestyrelsen af Universitetets Jordegods og Kapitaler fra Universitetslærernes Korporation. Det foresloges, at den økonomiske Bestyrelse i Universitetets Navn skulde overdrages til en særegen, ansvarhavende Økonomi-Komité, bestaaende af Rektor og to Universitetslærere, udvalgte af samtlige Kolleger, tilligemed Kvæstor, som skulde have Referatet. De meget udførlige og langvarige Forhandlinger fandt omsider deres Afgjørelse

Digitized by Google

ved kgl. Resolution af 22de December 1837, overensstemmende med Universitetsdirektionens Forslag. Dog gaves der et dobbelt Tilsagn: at ingen Kapital, henhørende til den særlige Masse af akademiske Legater, maa opsiges eller udsættes uden Konsistoriums Samtykke, — og at der ikke maa foretages væsentlig Forandring med Hensyn til Substantsen af Universitetets Formue, uden at Konsistoriums Betænkning først er bleven indhentet. Dersom der dengang var blevet bevaret Noget af den finansielle Selvstændighed, hvorpaa Universitetet havde Aarhundreders Hævd, er det vel muligt, at det ogsaa senere kunde være lykkedes at hævde Samme en friere Stilling overfor Rigsdagen, end det nu er blevet Tilfældet.

I disse Forhandlinger havde jeg som Rektor maattet tage virksom Del, — ogsaa, ifølge Universitetsdirektionens Opfordring, ved mundtlig Konference med Sammes Medlemmer paa Konsistoriums Vegne, i Forening med Referendarius Prof. jur. (nuværende Generalauditør) Scheel. Ogsaa efter Afgjørelsen af Principspørgsmaalet var der flere enkelte Punkter, der fremkaldte vedvarende Rivninger med den forhenværende Kollega (Bang) og foranledigede mig til fortsat Modværge paa Konsistoriums Vegne mod paatrængende Overgreb fra Kvæstors Side. Efter gammel Skik har Universitetets Rektor ved Fratrædelse af Rektoratet at meddele en kort Udsigt over de vigtigste Begivenheder i Universitetets Historie i Løbet af Aaret. Det her Forefaldne, som udgjør et Vendepunkt i Universitetets ydre Historie, egnede sig ikke til mundtlig Meddelelse, men desmere til aktmæssig Fremstilling. Jeg samlede da baade det herhenhørende Materiale i Udtog, og hvad Andet der af nogen Betydenhed havde tildraget sig i mit Rektorats-

Digitized by Google

Aar og udgav (1839) „Historisk Fremstilling af Kjøbenhavns Universitets-Virksomhed i Rektorats-Aaret 1837—38", der blev efterfulgt af et polemisk Supplement imod Universitetsdirektionens Kontorchef, Kancelliraad Selmer: „Fortsat Undersøgelse om Universitetets Tilstand og Virksomhed." Exemplet, som jeg her havde givet paa en offentlig Behandling af Universitetets Forhold, blev modtaget med Paaskjønnelse; min Efterfølger i Rektoratet, Prof. jur. J. E. Larsen, udtalte ogsaa en Vilje til at følge det engang givne Exempel; men Viljen kom ikke til Udførelse.

I Egenskab af Universitetets Rektor paalagdes der mig det behagelige Hverv at overvære paa Universitetets Vegne Göttinger-Universitetets Hundredaarsfest den 16de September 1837. Jeg nyttede Lejligheden til i de klare Septemberdage at gjentage en fortryllende Fodtur igjennem den prægtige Nordside af Harzbjergene fra Ballenstedt til Goslar. Göttingen naa'de jeg sent paa Aftenen den 14de September i Plaskregnvejr. Jeg kjørte lige til Posthuset, hvor jeg skulde have Adressen opgiven paa det forudbestilte Logi, og jeg modtog her tillige et Brev fra Hjemmet. Jeg blev henvist til et Hus i Werner-Strasse ligeoverfor Jakobskirken og betraadte de hyggelige Værelser i den gladeste Stemning; Minderne fra Opholdet for 19 Aar siden vaagnede op, hvorved som sædvanlig Lyspunkterne fortrængte Skyggerne. Ogsaa var i Mellemtiden den gamle Lærerbesætning afløst af en anden Slægt; en ny Aand hvilede nu over den göttingske Højskole, som paa den værdigste Maade nylig havde givet sig Vidnesbyrd ved syv Professorers Protest imod den hannoveranske Konges Forfatningsbrud. Den forestaaende Fest, hvortil Byen beredte

Digitized by Google

sig i det livligste Røre under Tilstrømning af Gjæster, kunde ikke andet end forhøje Stemningen. Det var saaledes med det frejdigste Sind, at jeg aabnede Brevet fra Hjemmet. Men det indeholdt Efterretning om, at min Fader, som jeg havde forladt i fuldt Velbefindende, var ramt af et apoplektisk Slag, at Lægerne mistvivlede om hans Liv, og at der var erholdt Tilladelse fra Kongen til min ufortøvede Tilbagerejse. Efter en lang Nat, tilbragt uden Søvn i mørke Tanker, opsatte jeg nogle Linjer til det akademiske Senat, hvormed jeg fremsendte den medbragte Lykønskningsskrivelse fra Universitetet i Kjøbenhavn, gjorde et Besøg hos Lücke, som førte mig hen til Festsalen, der skulde indvies den næste Dag, og dermed forlod jeg Göttingen, ligesaa nedtrykt i Sindet, som jeg oprømt var dragen derind Aftenen forud. I Ilfart Nat og Dag fortsatte jeg Hjemrejsen; Livsfaren var overstaaet, men kun for at den sørgelig- lange Kamp skulde begynde mellem den stærke Natur og det lammende Onde.

Det vilde ikke være noget glædeligt Tegn, om en teologisk Universitetsvirksomhed, som stiger til et halvt Hundredaar og derover, kunde være lagt tilbage uden at være gaaet igjennem Strømninger, der havde bragt Bevægelse i det kirkelige og teologiske Liv. To saadanne maa jeg her omtale.

Med Hegel's Død (November 1831) var Terroriseringen forbi, som i Preussen havde behersket Livet i alle Retninger med en Magt, der alene er tænkelig i Ideologernes Land. „Systemet" stod der paa én Gang som udelukkende Nøgle til den saliggjørende Sandheds Rige og som udelukkende Vej til Ære og Magt paa Bureaukratiets Stige. Men Disciplene, om hvem Mesteren skal have erklæret,

Digitized by Google

at de tilhobe enten ikke forstode eller misforstode ham, vedbleve længe at tære paa Efterladenskabet, indtil Skolen splittedes ved skarpe Modsætninger og bitre, indbyrdes Bekæmpelser. Det er ikke det ringeste Tegn, der tyder hen paa en Grundforskjellighed imellem Tyskhed og Danskhed eller rettere: Nordiskhed, at den aandelige Omvæltning, som ved Hegelianismen i en Række af Aar havde tumlet og begejstret Aanderne indtil Fanatisme Syd for Ejderen, havde ladet det aandelige Liv i Norden saa godt som uberørt. Først i 1838 gjorde Sibbern „Hegel's Filosofi i Forhold til vor Tid" til offentlig Gjenstand for en Række af Undersøgelser, — en rum Tid altsaa, efterat det epokegjørende Fænomen havde kulmineret i sit Fædreland. J. L. Heiberg's Bestræbelser for at faa de hegelske Kategorier indførte i den æstetiske Kritik, endogsaa i egne digteriske Frembringelser, vilde heller ikke, uagtet al Genialitet i Udførelsen, ret slaa an. Men for Teologiens Vedkommende var det saameget heldigere, at den sildige Forplantelse over vor Grænse skete ved en Personlighed, som med ualmindelig Finhed og Skarphed i Tanke tillige stod fast paa kristeligt Standpunkt. Det var i Efteraaret 1837, at „den spekulative Dogmatik", — saaledes anmeldte Martensen sit dogmatiske Kursus i de to første Aar efter sin Ansættelse, derefter blev Navnet ombyttet med „kristelig Dogmatik", — blev indført ved vort Universitet. Det geniale Foredrag blev her understøttet ved Sagens Nyhed; thi, hvor betydelig modificeret end den hegelske Kostumering her traadte frem, kunde det dog ikke være andet, end at det kristelige Aabenbaringsindhold kom til at tage sig ud som noget hidtil Ukjendt og Uhørt, og den nye Evangelieform vakte den største Interesse hos de Studerende. En

Digitized by Google

rationel Behandling af Tro'sindholdet, som udgaar af en religiøs Trang, og som, baaren af den religiøse Tankes Magt, søger Tilfredsstillelse ad aandelig Betragtnings og Udviklings Vej, har til alle Tider godtgjort en veldædig, frigjørende Indflydelse paa Teologien som Modvægt imod den stive Positivisme: den aandløse Fasthængen — være sig i det historiske Stof, i Bogstavets Ordlyd eller i kirkelige Læreformer. Denne Indflydelse udeblev heller ikke her, om end maaske i ringere Grad end i sin Tid ved Kantianismen; thi den oprindelige Hegelianisme stod, ved sin logisk-dialektiske, fra Livets Fylde og dets Interesser bortvendte Abstrakthed, ét Skridt længere borte fra Religion og Kristendom. Men ikkedesmindre var det i Tyskland en Tidlang lykkedes ved kunstfærdig Behandling af Begrebsformer og Kunstord at fortsætte, hvad de Indviede selv kaldte Forklarelse af det kristelige Tro'sindhold, dets Opløftelse fra Forestillingens urene Form i den rene Begrebssfære, indtil Øjnene oplodes til at erkjende, at denne Operation var Voldførelse af Evangeliet; den saakaldte „dialektiske Livskilde blev", — at jeg skal citere mig selv (Fort. t. Hermeneutiken 1840), — „vel saa rig paa Sand som paa Vand". Men, saaledes som den spekulative Retning blev omplantet hos os og bragt i Forbindelse med Teologien, har den upaatvivlelig for en stor Del af de Studerende været Vækkelse til friere Selvtænkning og dybere religiøs Selvtilegnelse. Dog laa en farlig Illusion meget nær. Mange mente ved en spekulativ Skinindvielse hurtig og let at blive løftede op paa Højdepunktet af en Viden, hvor den møjsommelige Erhvervelse af positive Kundskaber blev overflødig. Det var kjendeligt og letforklarligt, at i hine Aaringer Interessen for det exegetiske Studium tabte sig mere og mere, medens det større Flertal af de Stu-

Digitized by Google

derende fandt en farvelig Erstatning i den filosofiske Nomenklatur, der i de hegelske Skoler spillede saa stor en Rolle. „Tidens Yndlings-Filosofi" blev snart, — for at bruge et Søren-Kierkegaardsk Ord, — „Tidens Ynglingsfilosofi". Man fandt ungdommeligt Behag i det klingende Spil, blev sig selv Gjenstand for en vis Beundring, naar man hørte sig selv tumle omkring med de hule Nødder, — efter det Gœthe'ske Visdomsord: „Wo die Begriffe fehlen, da stellt zur rechten Zeit ein Wort sich ein". Særlig maatte Modersmaalet vaande sig under den sprogfordærvende tysk-spekulative Overhaling; ved de skriftlige Øvelser, som jeg i disse Aar holdt med et stort Antal (100 og derover), kom Sprogbarbariet mig overvældende og højst besværende imøde. Jeg har endnu opbevaret en Mindeseddel om Bestræbelsen for at værge Modersmaalet og mig selv imod den terminologiske Syndflod. Jeg stillede exempelvis for mine Tilhørere den samme Sætning, udtrykt i det spekulative Kateders Frimurersprog og i dansk Tungemaal, og opfordrede til Overvejelse, om der kunde paavises anden Forskjel imellem de to Versioner end Affektationens Fremmedpræg overfor Naturligheden.

„Efter at have illustreret og expliceret Relationen imellem Gud og Verden: Gud som manifesterende sig i Verden, som præsent i Apparentsen, men uden at denne participerer i hans Væsen, resulterer heraf, at Verden ikke kan poneres som identisk med Gud, men at enhver saadan Position maa negeres som deriverende sig af en ethniserende Pantheisme, der tenderer til Atheisme og evolverer sig i irrationelle Consequentser."

„Efter at have oplyst og udviklet Forholdet imellem Gud og Verden: Gud som aabenbarende sig i Verden, som nærværende i det Tilsynekommende, men uden at dette har Andel i hans Væsen, følger heraf, at Verden ikke kan sættes som Ét med Gud, men at enhver saadan Sætning maa afvises som udsprungen af en hedenskagtig Pantheisme, der fører til Gudsfornægtelse og udvikler sig i fornuftstridige Følgeslutninger."

Digitized by Google

Jeg tvivler dog paa, at der dengang var noget at udrette for Øjeblikket; den spekulative Tone maatte, som enhver Modetone, have sin Tid.

Denne Tid kunde imidlertid ikke være lang ved en Vext, som var indført udenlandsfra og saa sent, at den i dens Fødeland allerede løb ud i allehaande vilde og golde Skud, og som var omplantet i en Jordbund, der ikke egnede sig ret naturlig for den; det tør ikke lades ubemærket, at mit dogmatiske Kursus, som vexlede hvert andet Aar med min nye Kollega's, beholdt i hine Aar en ganske anstændig og stadig Tilhørerkreds. Anderledes forholdt det sig med en anden Retning, den grundtvigianske. Dens aandelige Fysiognomi bærer den indenlandske Herkomst paa alle Punkter til Skue. Det var en ægte nordisk Digter-Genialitet, der her traadte frem paa kirkelig Grund. Den nationale Varmblodighed, den demokratiske Frihedsretning, den ivrige Bekæmpen af de stive Formers Herredømme, en vis Djærvhed og Naturlighed i Tale og i Sang har formaaet at udsone med Meget, selv det Smagløse og Bizarre, og virket tiltrækkende til samme Tid, som den har stødt tilbage. Det forekommer mig at have været meget uheldigt for Grundtvig, at hans Vugge, hans Udvikling og Virksomhed har skullet være henvist inden den snævre Begrænsning af et lille Land. En saa storslaaet og i Bevidsthed om sin Kraftfylde saa selvtillidsfuld Personlighed trængte i høj Grad til en aandelig Tugt og Ave, som i en større Verden, under en større Mangfoldighed af Forhold, ikke havde kunnet udeblive, og som vilde af sig selv, om end under Brydning og Kamp, have ført til gavnlig Selvbegrænsning, rigtigere Selvvurdering og større Konsekvents. Den Indsigelse og Modstand, som her har kunnet

Digitized by Google

rejses, har ikke forslaaet; den har ikke været i Stand til at trænge igjennem den tætsluttede Kreds, der omgav ham, af ubetingede Tilhængere og i Forgudelse hensunkne Kvinder. I denne Omgivelse har han maattet komme til at staa som Orakel; hans Ord, hans Gjøren og Laden har gjældet som ufejlbar Lov, ophøjet over al Kritik; han er bleven ført videre og videre frem i de mest excentriske Spor, og ingen Paastand har været saa sælsom, at den jo er bleven støttet ved et mangefoldt Ekko, saasnart den er gaaet ud fra hans Mund. Og hvilke Svingninger har der ikke maattet gjøres af hans Tilhængere for at følge efter i Sporet! Hvormange Streger paa det aandelige Kompas har Partiet ikke maattet gjennemløbe med dets urolige Hoved! Hvo skulde tro, at den senere Lovsynger af Grundloven af 5te Juni 1849 og af det folkelige Frihedsliv i sin Tid har lovprist Kongeloven og Enevoldsmagten som Palladiet for den sande Borgerfrihed, eftersom den jo, — det var Omkvædet, — vel gav den enevældige Konge Magt til at gjøre alt det Gode, han vilde og kunde, men ikke til at gjøre noget Ondt? Hvo skulde tro, at den senere Folkethingsmand endnu i Aaret 1831 („Politiske Betragtninger") lignede de konstitutionelle Rigsdage ved en Husorden, hvor Heste og Køer, Gæs og Svin toge Del i Husets Bestyrelse, „medens hvert ordentligt Menneske maatte stoppe Fingrene i Øret for Gaase-Bænkens, og lukke Øjnene for Svine-Stiens Fuldmægtige"? — og ti Aar senere udtalte som sin Overbevisning: at Overgangen til et Folkeraad med afgjørende Stemme vilde „ikke blot være skadelig og sørgelig, men en af de største Ulykker, der kunde ramme Fædrelandet" („den 28de Maj i danske Samfund. 1841")? Hvo skulde tro, at Stormløberen for Præsternes Ubundethed i Lære har i sin Tid drevet, trods nogen

Digitized by Google

ukirkelig Stok-Jurist, paa snorret Lære efter Symbolernes Bogstav? — Ogsaa opadtil har Grundtvig staaet skudfri under Kristian den Ottendes og hans Dronnings allerhøjeste Protektion. Den gjorde ham dengang formaaende til at drive enhver kirkelig Foranstaltning tilbage, som ikke bar det grundtvigianske Præg, navnlig den Mynster'ske Revision af Ritual og Alterbog, uanset den almindelig erkjendte Trang dertil og uanset, at Arbejdet var foretaget og udført af Biskoppen efter kongelig Befaling; og omvendt har han forstaaet for sin egen Person at tilvinde sig som homo exlex en Stilling udenfor gjældende Kirke-Lov og Ordning. For selvtiltagne Friheder fra denne Side synes Biskop og Kancelli, senere Kirkeministeriet, at være komne overens om at holde Øjnene tillukkede. Sligt er kun muligt i et lille Land og under en svag Regering!

Der er mere end én Side af Grundtvigianismen. med hvilken jeg til enhver Tid har sympatiseret, hvad Grundretningen angaar, naturligvis indtil en vis Grænse. Det gjælder ogsaa om Hovedpunkter i den kirkelig-teologiske Retning. Hvad Religionsfrihedens Princip angaar, Troens frie Bekjendelse, Tro'strangens frie Tilfredsstillelse i Ord og Gjerning, har jeg til enhver Tid staaet paa samme Grund*); og, naar jeg agter paa, hvorledes det er lykkedes en reaktionær Retning under det, — man fristes til at sige, — bespottelige Navn af „Ny-Lutheranisme" at gjøre sig gjældende omkring i Tyskland med Sammenblanding af Kristentro og Kirketro, med Fornyelse af

*) Da det er blevet staaende Mundheld, saa ofte som Religionsfrihed i Danmark kommer paa Tale, at prise Grundtvig som Vejbryder i denne Retning, tør jeg i al Beskedenhed vise hen til min Udtalelse for henimod 50 Aar siden i „Katholic. og Protestant." S. 328 ff.

Digitized by Google

gammellutheransk Læretvang under Symbolbogstavets Aag, da er jeg tilbøjelig til at tilskrive Grundtvigianismen i dens nyere Udgave en ikke ringe Del af den Fortjeneste at have holdt denne Forstening ude, have holdt baade de hierarkiske Lyster og den pietistiske Livsforvanskning nede; i Norge og Sverrig har den ene og den anden Retning vundet betydelig Fodfæste. Jeg har offentlig udtalt det, at jeg i „den frie, friske, tiltalende Naturlighed fra denne Kilde" ser „en velgjørende Modvægt imod det Stiftstøbte, det i kunstlet Regelrethed Forpinte", og det er mit Haab, som jeg ligeledes har udtalt, at Grundtvigianismen, „efterhaanden som de uklare Gjæringer blive overvundne, vil under Forsynets naadige Styrelse føre til det forønskede Maal, om end dens Tilhængere ikke just synes at have det for Øje: at samle om det oprindelig og fælles Kristelige, der har sit Udtryk i det saakaldte apostoliske Symbol, uden at de konfessionelle Særegenheder og Læreforskjelligheder træde hindrende i Vejen for Enhed i Tro og broderligt Samfund i Fredens Baand". Naar jeg ikke desmindre er bleven og har maattet vedblive at staa som erklæret Modstander af Grundtvigianismen, vil der paa andet Sted blive Lejlighed til at betegne denne Modstands Grund og Retning. Her skal jeg alene berøre den meget bestemt fremtrædende Indflydelse ikke alene paa den studerende Ungdom og de teologiske Studier, men ogsaa paa en betydelig Del af vore Gejstlige og deres Forhold til den videnskabelige Teologi. Ogsaa her erkjender jeg gjærne en Indvirkning til at opfatte og drive Studiet ikke som blot Hoved-Sag, men som Livs- og Hjærte-Sag, og derhos en Modvirkning imod sygeligt pietistisk og methodistisk Formvæsen. Men Grundtvigianismen staar fjendt-

Digitized by Google

lig rettet imod al videnskabelig Teologi. Til Skriftlærdom, bibelsk Kritik og Fortolkning har den kun Smædeord, og al Gransken over Tro'sindholdet, som søger og fører ud over „Barnetroens" Grænse, betragter den med mistænksomt Blik. En flegmatisk Ligegyldighed for Renhed og Aandelighed i de kristelige Forestillinger, en kapernaitisk Fastklyngen ved Skriftordets Bogstav eller Ordlyden (til Exempel: Forkastelse af det kopernikanske System) — hører til de meget karakteristiske Træk. Det stærke Krav paa gejstlig Lærefrihed staar saaledes i Grundtvigianernes Mund uden sand Betydning for kristeligt Fremskridtsliv, eller rettere: har kun den Betydning, at den Enkelte skal have fri Haand til at tumle sig i alskens vilkaarlige Indfald eller fixe Parti-Løsener. Hertil kommer endnu et sælsomt, dybt indgroet Nag til Universitet, Fakultet og enhver Vidskabs-Skole, hvad ikke savner sin dybereliggende Grund. Den grundtvigianske Udtryksform har, ved Siden af en vis ejendommelig Friskhed og Naturlighed, hvad enten denne er oprindelig eller ved lang Øvelse bleven til anden Natur, ogsaa en filistrøs Flothed, noget plebejisk Raat og Uhøvlet, som ikke staar sammen med videnskabelig Gjennemdannelse og virker frastødende paa Enhver, som har Del i denne. Det er, som vore Dages Historie viser, ikke i Bønderophidsernes Lejr alene, at Intelligentsen har sin svorne Fjende; Grundtvigs Filippica mod Boglærdommen, baade den latinske og den ulatinske, kan tage det op med Tschernings. En antividenskabelig Retning kan til enhver Tid ikke andet end være smittende for en større eller mindre Del af den studerende Ungdom, især hvor den træder frem med en pikant

Digitized by Google

Cynisme og dertil bliver støttet ogsaa fra anden Side. Dette er uheldigvis netop blevet Tilfældet ved det første præliminære Kursus i Filosofi, hvormed de unge Studerende modtages ved Universitetet. En genial Kollega, Prof. R. Nielsen, synes at finde den højeste Tilfredsstillelse ved at benytte sit Talent til at udvikle den uforligelige Modsætning, der efter hans, den Kierkegaard'ske, Opfattelse skal finde Sted imellem kristelig Tro og teologisk Videnskab, og til at fremstille Teologien som videnskabelig Karikatur. Saaledes forberedte, fra mere end én Side, træde de unge Teologistuderende ind i de teologiske Læresale! Man maa tilstaa, — det er Forhold, der kunde kræve en Samvirken af mere end almindelig betydelige Kræfter for at gjøre denne Strømning tilstrækkelig Modstand.

I Aaret 1837 blev en Kommission, bestaaende af Biskop Mynster og Medlemmerne af det teologiske Fakultet, udnævnt til at foretage en Revision af det Gamle Testaments Oversættelse. Bibelselskabet var hidtil trøstig vedblevet Aar for Aar med Uddeling, et sandt opus operatum, af den gammeltestamentlige Bibel, som paa mange Steder var uforstaaelig, paa mange Steder til Forargelse. Og ved det her gjorte Skridt kom man ikke videre. Hovedarbejdet maatte blive hvilende paa Hohlenberg; men ved den store Samvittighedsfuldhed, der var Grundtræk i hans Karakter, kunde Arbejdet ikke faa Fremgang. Senere traadte Sygdommen til, hvortil han længe havde baaret den dødelige Spire i sig. Først efter 8 Aars Forløb i 1845, samme Aar som Hohlenberg døde, udkom en Prøveoversættelse af nogle af de poetiske Bøger og Visdommens Bog. Fem Aar derefter blev Kommissionen op-

Digitized by Google

løst. Næsten en Menneskealder er gaaet hen, inden man paa ny (1865—1866), og som det synes med større Alvor, har taget fat paa et Arbejde, som uden Tvivl burde være gaaet forud for den massevise Bibel-Udbredelse*).

*) I Aaret 1871 kunne vi omsider lykønske os med at have opnaa't en fuldført Revision af Oversættelsen af det Gl. Testament ved min Kollega, Prof. Hermansen, understøttet af Dr. Kalkar og Stiftsprovst Rothe. (Sen. Anm.)

Digitized by Google

V.

Aar 1839—1847.

Ved Fredrik den Sjettes Personlighed vare mange Ønsker og Attraaer blevne holdte nede. Man vidste, at han betragtede den absolute Kongemagt som urørligt Arvegods, og det var i sin Orden, naar den alderstegne Konge betragtedes som tilhørende den gamle Tid; den rene ukunstlede Menneskelighed, — udtrykt i Bissen's skjønne Billede ved Indgangen til Fredriksberghave —, der lyste frem i Retsind og Medfølelse med Andres Vel og Ve, overskyggede desuden Regent-Svaghederne. Men ved Kristian den Ottendes Tronbestigelse (3die December 1839) fik Alt, hvad der var blevet holdt tilbage, højrøstet Mæle. Det var naturligt, om den almindelige Mening tillagde ham en mere virksom Andel i Norges frie Forfatning, end Historien tilkjender ham, og i hvert Tilfælde lod Aaret 1814 sig officielt benytte til at nære Forhaabninger om den Maade, hvorpaa Kong Kristian skulde være tilsinds at indvie sin Regering i Danmark. Ønsker og Begjæringer i konstitutionel Retning bleve lydelig udtalte, om end med større eller mindre Fortrøstning. I disse tog jeg ingen Del; jeg véd ikke, om Grunden hertil var den, at Tidspunktet ikke syntes mig at være der endnu, eller fordi

Digitized by Google

Tingen kom mig selv for brat og overraskende; dog er jeg tilbøjelig til at antage det Sidste. Ogsaa i Studenterforeningen paatænktes der en Henvendelse til den nye Konge. Selve den 3die December mod Aften fik jeg Besøg af Etatsraad Adler, Kongens Kabinetssekretær og personlige Ven, til hvem jeg var kommen i noget nærmere Forhold under Opholdet i Italien. Besøget gjaldt en Anmodning: at jeg vilde forsøge at benytte min Stilling til Studenterne til at søge forhindret et Skridt, som kun vilde være Kongen ubehageligt. Herpaa kunde jeg villig gaa ind, — hvor lidt jeg end, efter den almindelige Stemning, tro'de at kunne udrette —, da jeg ikke kunde finde den studerende Ungdom kaldet til at træde frem ved en Anledning som denne; men Samtalen førte naturlig noget dybere ind. Jeg udtalte, hvad der dengang var min oprigtige Tro, den Fortrøstning, hvormed man maatte modtage en Konge, som ikke blot kjendte og forstod sin Tid, men ogsaa havde havt Opfordring som Faa til at klare og udforme sig det Regeringssystem, han agtede at gjennemføre. Dette vilde dog Adler ikke lade gjælde. Han erklærede med en Naivetet, der overraskede mig, at Kongen havde tiltraadt Regeringen uden nogen egentlig Plan for samme, kun „fast stolende paa Gud og sin gode Vilje". Sloge disse Ord mig allerede dengang, saa ere de mange Gange senere faldne mig ind ved at agte paa den famlende Haand ved Styret midt under den høje Bølgegang.

Det hele Universitetspersonale fremstillede sig ogsaa for den nye Konge, i hvem man hilste en Musagetes. Jeg havde i en Række af Aar holdt mig i fjærn Afstand fra Tronfølgerens Hof, — efter den personlige Interesse, han og Gemalinde havde skjænket de grundtvig-lindbergske

Digitized by Google

Operationer. Reformationsjubilæet og min Andel ved samme: Festtalen og de kirkehistoriske Foredrag synes dog ogsaa fra denne Side at have tilvendt mig nogle Naadesglimt; ved den her omtalte Præsentation vendte Kongen med særegen Vægt Ordet til mig med Tilsagn om sin Interesse for Universitetet og dets Anliggender. Uden Tvivl tænkte han paa det Forsvar, jeg som Rektor havde ført mod Universitetsdirektionen for Opretholdelse af det akademiske Senats Andel i Selvstyrelsen af Universitetets Anliggender. Men Solskinnet blev her kun stakket. Det var i hine Dage overhovedet Talernes Tid. Ordet flød fra den kongelige Mund i fulde Strømme til alle Sider og førtes igjennem Bladenes Beretninger ud i Folket, indtil den uophørlige Gjentagelse omsider blev trættende, og det tilmed erkjendtes, at megen Tale volder megen Misforstaaelse. Hele December Maaned vedblev der at strømme Adresser ind fra alle Egne i Landet, særlig fra Kjøbstæderne, der i forskjellige Vendinger hilsede den nye Konge som „vor Tids Konge" og hentydede til Borgernes Forventning til Frihedens Grundlægger i Norden, uanset at det kgl. aabne Brev af 3die December havde i tørre og knappe Ord henvist disse Forventninger til „de Forbedringer i Forvaltningen, som Erfaring maatte tilraade".

Erfaring maatte omsider lære, hvor forgjæves det var at slaa længere paa disse Strænge, — og nu fulgte der et brat Omslag i Stemningen, idetmindste i Hovedstaden. Den 22de Mai 1840 var Kongeparrets Sølvbryllupsdag, og jeg blev tilfældig Vidne til en højst uhyggelig Scene, da jeg omtrent Kl. 4 gik over Amalienborg-Plads. Kongen og Dronningen kom netop med Følge kjørende til deres Palæ fra Nyholm, hvor Linjeskibet „Kristian den Ottende", som

Digitized by Google

endte sin Bane i Ekernførde Fjord, var løbet af Stabelen til Ære for Dagen. Pladsen var propfuld af Mennesker, Hoved ved Hoved, saa at Hestene foran den kongelige Vogn med Møje og kun Fod for Fod skaffede sig Vej gjennem Stimmelen. Kongen og Dronningen hilste paa det Venligste til begge Sider — til bedækkede Hoveder; kun hist og her saa's Hattene at løfte sig. Om Aftenen var der Bal-paré i Riddersalen paa Kristiansborg; men Folkemængden udenfor tog ogsaa Forargelse af denne Festlighed. Man bragte, ved en saadan Lejlighed hel ubetimeligt, nogle Ord i Erindring, som Kongen havde udtalt til en af de mange Deputationer: „Nu ville vi Alle spare, hvor spares kan", og forskjellige Pøbeloptøjer forefaldt i Løbet af Natten*). Kroningshøjtideligheden i Fredriksborg-Kirke, den 28de Juni 1840, fremkaldte en Fornyelse af Adresse-Scenerne i samme Retning som tidligere. Faa Dage efter Kroningen overraktes der Kongen en Lykønskning-Adresse fra Kjøbenhavns Borgerrepræsentanter, som udtalte Haabet om, at Hs. Majestæt „snart vilde skjænke Nationens forenede Repræsentanter en besluttende Medvirkning saavel ved Lovgivningen i Almindelighed som ved Bestemmelse af Statens Indtægter og Udgifter i Særdeleshed". I sit Svar udtalte Kongen en Tvivl, om de ikke, ved at „benytte denne Lejlighed til at indblande politiske Betragtninger og til at andrage paa Forandringer i Statsfor-

*) „Paa Slottet var Alt glimrende; Kongen var, som altid, en behagelig, forekommende Vært. Udenfor i Gaderne brusede og gjærede det, ikke som ved Tummelen paa en Glædesfest, men snarere som ved et begyndende Oprør. Man spurgte paa Slottet med megen Ængstelighed om Efterretninger fra Byen, men det kom dog ikke til Udbrud." (Mynster's Meddelelser. S. 263.)

Digitized by Google

fatningen, turde gaa udenfor, hvad deres Kommittenter, Kjøbenhavns gode Borgere, kunde ønske af dem", og Kongen henviste derved til en samtidig modtagen Adresse „fra et stort Antal af Kjøbenhavns bedste Borgere og Indvaanere, affattet i en ganske anden Aand". Den hist udtalte Tvivl, ligesom ogsaa Adskillelsen i den kongelige Mund af „gode Borgere" og „bedste Borgere", havde til umiddelbar Følge en Adresse, henvendt til Borgerrepræsentationen fra 1240 mest næringsdrivende Borgere, som indeholdt en højtidelig Erklæring, „at den overrakte Lykønskningsadresse havde fundet almindelig og trøstelig Gjenklang og, ved at tolke længe nærede Ønsker og Forhaabninger, opfyldt Forventningerne til Hovedstadens Repræsentanter".

Under saa bevægede Forhold sammentraadte Stænderne i Roskilde til den tredje Session, fjorten Dage efter Kroningen, den 14de Juli.

I denne Session indtog ogsaa jeg min Plads. I Aaret 1838 havde jeg af min Fader i hans indtraadte Sygdomstilstand modtaget Skjøde paa hans Landsted, og jeg var saaledes bleven valgbar. Hverken Ønske eller Tanke hos mig var gaaet i denne Retning; men et uventet Dødsfald i et Landdistrikt (det 10de) gjorde en Plads i Stændersalen ledig, og Valget faldt paa mig, — jeg véd ikke efter hvis Indflydelse paa en Landbefolkning, for hvem jeg var personlig ubekjendt. Bevægelsen, som var at forudse efter Alt, hvad der var gaaet forud, søgte Professor P. Bang at afvende ved at fremkomme med et Andragende „om Modifikationer i Provinsialstændernes Institution". Hovedpunkterne var næst Offentlighed i Forhandlingerne: Forening af Kongerigets tvende Forsamlinger til én, Udvidelse af Valgbarheden, saa at Grundbesiddelse ikke skulde ved-

Digitized by Google

blive at være Betingelse, og Ret til at afgive Betænkning over et almindelig forelagt Budget samt til at kontrollere Overholdelsen af samme ved Revision af Statsregnskaberne. Ved Fremlæggelsen udtalte han, „at Stænderinstitutionen i sin nuværende Skikkelse ikke vil kunne fyldestgjøre det danske Folks Trang til en hensigtsmæssig Udvikling af det offentlige Liv", — og den Frygt, at „Savnet af denne Udvikling og den Uhyggelighed og Tomhed, som vil være dette Savns uudblivelige Følge, vil bane Vejen for lidenskabelige, uheldbringende Bevægelser." Andragendet blev overgivet til Drøftelse af et Udvalg, hvori jeg havde Sæde med Bang, Treschow, Tutein og Ussing. Men samtidig hermed fremlagde Etatsraad Hvidt Begjæringer fra 3382 Indvaanere i Kjøbenhavn, mest næringsdrivende Borgere, og ligeartede indkom fra 16 Kjøbstæder i Østifterne og forskjellige Landdistrikter. Disse gik alle, under forskjellig Form, ud paa „lovbestemt Andel for Folkerepræsentationen i Lovgivningsmyndigheden og Finansbestyrelsen." Ogsaa disse Andragender bleve overgivne til det samme Udvalg, og jeg fik det Hverv at være Ordfører ved Sagens Forhandling. Bangs Andragende om Nødvendigheden af en Revision af Stænderinstitutionen blev i sin Almindelighed næsten enstemmig vedtaget, og de særlige Forslag med totredjedel Stemmer. Angaaende de udenfra modtagne Andragender enedes man i Udvalget i den Udtalelse, at „der paahviler Stænderne den Forpligtelse, ved at indsende samme, at gjøre Kongen opmærksom paa de historiske Vidnesbyrd om den Trang, som rører sig med mere eller mindre klar Bevidsthed i Folket, og som søger Tilfredsstillelse ved Regeringens imødekommende Visdom." Det var dette Punkt, som ved Behandlingen i Salen blev Prøvestenen for de tvende Fraktioners Styrke.

Digitized by Google

Hvad der hørte eller sluttede sig til „den røde Bænk", den sædvanlige Betegnelse for det aristokratiske Parti, ligesom ogsaa de fleste Kongevalgte stode paa, at alle disse Andragender burde uden Videre henlægges, for at Stænderforsamlingen ikke paa nogen Maade skulde synes at ville give det, der ikke stemmer med Kongelovens øverste Fordring til alle Undersaatter, Præg af Lovlighed. Et Medlem, Justitsraad Skibsted, foreslog endogsaa, „at de skulde brændes for at tilkjendegive Uvilljen imod dem; — man har villet, at de skulle høre Historien til, men jeg ønsker, at de maa tilhøre Fabelen." I modsat Retning udtalte jeg som Komiteens Ordfører: „Som Medlem af Stænderforsamlingen finder jeg Trang til, efter den Gang og Retning, som Forhandlingerne have taget, at erklære min Overbevisning samstemmende med dem, der paa deres Fædrelands Vegne ønske af Hjærtet, at H. M. Kongen vilde i sin Visdom nu forberede og snart skjænke Danmark en konstitutionel Frihed, som kan betrygge dens Fremtid. Men som Ordfører for Udvalget maa jeg bemærke, at her aldeles ikke er Tale om Aflæggelse af en bestemt politisk Tro'sbekjendelse, men om en Handling, hvori Deputerede af meget forskjellig politisk Farve, — saamange nemlig, som stemme overens i Hovedanskuelsen om Trangen til friere Udvikling af vore Statsformer, — kunne finde sig opfordrede til at deltage, fordi denne Handling, efter Udvalgets enstemmige Anskuelse, maa betragtes som en Retfærdighedshandling, som Opfyldelse af en Sandhedspligt imod Regering og Medborgere. Den Beslutning, som Forsamlingen vil tage i denne Sag, — enten at indsende de omhandlede Andragender eller at vise dem tilbage, — kan anses som den sidste offentlige Akt af Betydning, det falder i dens

Digitized by Google

Lod at foretage; den vil for største Delen bestemme det historiske Eftermæle, hvori den første Cyklus af de danske Stænderforsamlinger vil leve i Samtidens Erindring og i Eftertidens Beretninger." Det var Midnat, da Sagen herefter kom til Afstemning, og samme Nat, — saa stor Vigtighed blev der tillagt det i Sandhed meget uskyldige Skridt, — blev der afsendt Stafet til Kjøbenhavn med Efterretning om, at Adressernes Indsendelse til Kongen var besluttet med 43 Stemmer mod 24.

I samme Session (1840) fremlagde jeg i Roskilde et Andragende, støttet paa forskjellige Begjæringer baade paa højere og lavere Undervisningsanstalters Vegne, om en fælles Overbestyrelse for det samlede Undervisningsvæsen. Det var en Tanke, som længe levende havde sysselsat mig, at der ikke var noget at haabe for vort Kirkevæsen eller vort Folkeskolevæsen, saalænge Kirke og Skole var henlagt under et Departement i det danske Kancelli. Andragendet fandt velvillig Modtagelse i Stænderssalen, mødte heller ikke nogen levende Modstand af den kongl. Kommissarius. Jeg havde med Flid ladet Kirkevæsenet ligge udenfor Andragendet, fordi jeg her frygtede den stærkeste Modstand fra juridisk Side og mente, at det første Skridt vilde af sig selv føre til flere; men Udvalgsbetænkningen udvidede Forslaget ogsaa til Kirkevæsenet, og i denne Form blev det enstemmig vedtaget.

Baade denne Gang og under de paafølgende (i alt 4) Stænderforsamlinger var jeg saa lykkelig at kunne føre et Familieliv i Roskilde. Min Hustru, som har delt Alt i Livet med mig og havt enhver Interesse tilfælles med mig, har ledsaget mig med Børneflokken, som voxede op til

Digitized by Google

fire, indtil Skolen lagde Beslag paa Drengene. Ogsaa havde vi et venligt Familietilhold i Roskilde. Min Hustrus Morbroder Elieser Gad, tidligere Præst i Skjævinge ved Frederiksborg, senere anden Præst ved Domkirken, var 1839 bleven efterfulgt af Sønnen Pram-Gad (indtil da Præst i Rudkjøbing, senere Sognepræst ved Helliggejstes Kirke i Kjøbenhavn, tilsidst Sognepræst i Stouby ved Vejle). Jeg har saaledes mange behagelige Erindringer fra Opholdene i Roskilde.

I de selvsamme Dage, da jeg beredte mig til Udfarten til Roskilde-Stændersal, udkom „det nye Testaments Hermeneutik", en Bog, som jeg i flere Aar havde havt under Arbejde. Jævnsides med den nytestamentlige Exegese havde jeg i Forelæsninger behandlet Skriftfortolkningens Teori. Jeg havde her en Videnskab for mig, som selv i Tyskland henlaa utrolig lidet bearbejdet. Der var ingen Haandbog eller Ledetraad at lægge til Grund; Stoffet maatte efterhaanden udforme sig under mine Hænder. Min Afhandling for den teologiske Doktorgrad („Augustinus som Skriftfortolker") var et Bidrag til Fortolkningens Historie; mine Samlinger til denne voxede bestandig ved Excerpering af didhenhørende Værker igjennem alle Tidsaldere og førte omsider til et Helt, som lod sig ordne efter de forskjellige Hovedretninger, der vare indslaaede og ere gaaede jævnsides hinanden. Hvis den akademiske Lærer var stillet hos os som i Tyskland, vilde Bogen dog nu have foreligget i noget omarbejdet Form, navnlig i et ligeligere, bedre tilpasset Forhold imellem den historiske og den teoretiske Del. Nu har det alene været

Digitized by Google

mig muligt i det mundtlige Foredrag at gjøre den reformatoriske Grundsætning om Skriftens Selvfortolkningsevne til Midtpunkt for Undersøgelse og Udvikling; det vil sige: den vejledende Regel for Skriftens Fortolkning lader sig ikke søge udenfor Skriften: hverken i det fortolkende Subjekt (den allegoriserende eller den rationalistiske Behandling) eller i en objektiv Myndighed, — ligesaalidt i et Hierarki (Romerkirken) som i en konfessionel Ortodoxi (det syttende Hundredaars Protestantisme) eller endelig med Grundtvigianismen i det apostoliske Symbol. Den kritiske Drøftelse af disse Retninger fører da til at søge Nøglen til Fortolkning af den hellige Skrift i Skriften selv; ikke Skriftordene efter Bogstavet, men Skriftindholdet: de kristelige Kjendsgjerninger og Grundideer, der samle sig i den evangeliske Tro'ssubstants, bliver bestemmende for Skriftens Enkeltheder, deres Betydning og indbyrdes Forhold. Jeg har indledet Forelæsningen med en almindelig Undersøgelse om Ordets, den lydelige og synlige Ordforms Forhold til det forudgaaende lønlige Arbejde i Tankens Værksted. Bogen udkom Aaret efter paa Tysk: „Dem Andenken Friedrich Schleiermachers des Unvergesslichen gewidmet". I de Berlinske „Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik" (1841. N. 21—22) fandt Bogen en med sagkyndig og indgaaende Kritik affattet Anmeldelse af Matthes i Greifswalde. Det erkjendes, at „Hermeneutiken her er behandlet saaledes, at den atter, efter langvarig Forsømmelse, indtager en værdig Stilling jævnsides de beslægtede Videnskabsfag", og „Fortjenesten bliver anslaaet saameget højere, jo mindre Forgængernes Arbejder have kunnet tjene til sikre Støttepunkter eller endogsaa blot benyttes til brugbart Materiale

Digitized by Google

for den nye Bygning, her er opført.“ Pastor Birkedal, som, efter Professor Peter Hjorts Inddeling af Grundtvigianerne i Luftaander, Vandaander og Ildaander, er henregnet til den sidste Klasse, var af anden Formening: „Nu,“ hedder det, „da der ogsaa her i vort Fædreland har begyndt at røre sig et ejendommeligt Liv, ej blot modtaget udenlandsfra, men opvakt af den Helligaand i danske Aander“ (!), erklærer han i Grundtvigianismens Navn: at Bogen „er et Forsøg paa at gjøre et forældet Standpunkt (!), en uigjenkaldelig negeret og overvundet Kriticisme gjældende“, og desaarsag „maa strande paa Tidens Uimodtagelighed derfor (!)“, — saameget mere som Bogen kun skal bære „Fattigdom paa Ideer“ til Skue. (Nord. Tidsskr. for kr. Teologi. 3dje B.).

I denne Bog, altsaa nu for mere end 30 Aar siden, har jeg for sidste Gang ladet mig præsentere for den tyske Læseverden. Ved Værket om „Katolicismen og Protestantismen“ var en Oversættelse nødvendig, da mine Modstandere havde ilet med at føre Striden over paa tysk Grund, og ved de nærmest følgende Skrifter („Foredrag over Reformationen“ og „Hermeneutiken“) tilbød Forlægger og Oversætter sig selv, uden Medvirkning fra min Side. Men jeg har overhovedet ikke kunnet finde synderlig Interesse ved at trænge mig frem paa et Bogmarked, der bugner under overvættes Fylde. Jeg har havt ondt ved at forstaa, hvad Fyldestgjørelse Landsmænd have kunnet søge i at blive tagne paa Slæbetoug med tysk Overlegenhedsmine i en Vrimmel af literære Citater. At blive behandlet som jævnbyrdig, indregistreret i Lauget som Mester, — saaledes som det er Tilfældet med Martensen, — tvivler jeg om lykkes en nordisk Forfatter uden ved Hjælp af

Digitized by Google

ganske særlige Forhold og særlig indflydelsesrige literære Forbindelser*). Men for mit eget Vedkommende har der senere været Omstændigheder af egen Art at tage i Betragtning. Allerede paa en Rejse frem og tilbage igjennem Tyskland i Aarene 1845 og 1846, — samme Aar som Kristian den 8des „aabne Brev" fremkaldte, igjennem alle Tysklands 34 Stater, et Forbitrelsens Skrig, Forspil til saa mange senere lignende, — havde jeg havt Lejlighed til at bemærke, hvorledes jeg stod personlig anskrevet hos endel toneangivende Lærde i Tyskland baade i Vest og i Øst, og hvor nøje man havde taget Mærke af min allerede dengang begyndte Optræden imod Undertrykkelsen af Danskheden i Slesvig. I Bonn modtog min gamle Bekjendt fra Berlin, Prof. Bleeck, mig med de Ord: „Aber, lieber Freund! Sie sind ja ein wüthender Däne geworden". Hvad Aarene derefter førte med sig, gav mig større og større Adkomst til denne Betegnelse, — ikke at tale om, at jeg i Skandskrifter af bortrømte eller som Menedere og Oprørere forviste Slesvigere (Petersen, Valentiner, Rasch o. fl.) figurerer med en Hovedrolle, snart som „Ærkerationalist" snart som „Protodemokrat". Til samme Tid frembød den lærde

*) Ogsaa Mynster, som gjærne saa' sine Skrifter oversatte paa Tysk, og som endog har skrevet paa Tysk („Om Begrebet af den kristelige Dogmatik"), har udtalt den samme Mening: „Skjønt jeg fra Tyskland har fornummet nogle fordelagtige Ytringer om denne Afhandling, og paa et Par Steder, hvor man vilde have Literaturen complet, har set den citeret, véd jeg ikke, at der ellers er taget mindste Hensyn dertil. I Grunden staar den tyske og danske Videnskabelighed, ligesom ogsaa Smag og Kunstsans og den hele Dannelse, længere fra hinanden, end man ved første Øjekast skulde antage, og en Fremmed finder ikke let Indgang, naar han ikke personlig kan gjøre sig gjældende." („Meddelelser". S. 229.)

Digitized by Google

Stand i Tyskland gjennem alle Fakulteter, ved enhver Sag, som nok saa fjærnt berørte Forholdet imellem Tysk og Dansk, det nedslaaende Syn af Mænd, som anvendte baade Lærdom og Skarpsindighed, i politisk Jesuitismes Tjeneste, til at stemple Løgn som Sandhed, gjøre Hvidt til Sort og Sort til Hvidt*). Det kunde ikke falde mig ind at stille mig for kritiske Domstole, som havde dobbelt Maal og Vægt ved Haanden, og som forstode at bruge begge med lige Behændighed. Jeg maatte for min Del foretrække at nøjes med Nordbo-Maalet for nordiske Landsmænd, og den sande og blivende Indflydelse opnaas vel ogsaa der, hvor Stemme og Ord har den levende og virkende Personlighed at støtte sig til.

Min Fader døde i samme Aar 1840 i en Alder af 81 Aar; et lille biografisk Skrift udgav jeg til hans „Eftermæle". Hans Personlighed og hans Virksomhed fortjente vel at bevares i et tro, usminket Billede; mindst kunde jeg give dette hen i Zeloternes Hænder. Skriftet kom dog ikke i Boghandelen, men blev forbeholdt Slægt og Venner og hengivne Medlemmer af Menigheden.

*) Tyskland, særlig Preussen, gjør Fordring paa at gjælde som Hjem og Fristed for det aandelige Liv, dets Ideer og Grundsætninger, for kristelig Sandheds og Sædeligheds Love; fra det Troløse og Ukristelige i den preussiske Regerings Politik baade i forrige og i dette Hundredaar vil man ikke lade nogen Slutning gjælde til Oplysnings- og Sædeligheds-Tilstanden i Folket. Men i det preussiske Deputeretkammer, Repræsentationen af det preussiske Folk i December 1864, var der — ved Forhandlingen om Slesvigs politiske Stilling i Henhold til Freden i Prag og Wien, som indeholdt den udtrykkelige Betingelse: Nordslesvigernes frie Selvbestemmelsesret til at blive ved Danmark, — ikke én Stemme, der hævede sig for Nationalitetsprincipet, som havde tjent til Paaskud for Erobringskrigen imod Danmark, — ikke én Stemme!

Digitized by Google

Først i Aaret 1840 lykkedes det Modersmaalet at gjøre sig fuldt gjældende i Universitetets teologiske Høresale; indtil den Tid blev det Nye Testament ved Universitetet kun behandlet paa Latin, og selv, efterat Latinen var bleven fortrængt fra Katedret, beholdt den for de exegetiske Fags Vedkommende sin Plads ved Examensbordet indtil 1849. Det maa herved ikke lades ude af Betragtningen, at den største Del af exegetiske Hjælpemidler endnu i de første Tiaar af dette Hundredaar var affattet paa Latin, og at, som Følge heraf, de Teologistuderende i Regelen besade temmelig Færdighed i at forstaa og at udtrykke sig paa Latin. Hvad mig selv angaar, flød den hverdags Latinitet mig let fra Tungen; det kom mig her vel tilpas, at jeg fra unge Aar var bleven vant til at behandle Latinen baade i Skrift og i Tale som levende Sprog. Min Fader satte stor Pris paa denne Færdighed. Men vist er det ligefuldt, at det var en tung og unaturlig Tvang, som Vedtægt her paalagde baade Lærere og Tilhørere. Den kunde ikke haandhæves uden paa Bekostning af det aandelige Element, og den blev utaalelig, alt efter som den teologiske Skriftbehandling søgte mere og mere at befrugte sig udenfra og at indvirke befrugtende paa det indre Liv. Man maa selv have gjennemgaaet Stadierne for at dømme om, hvor gjennemgribende en Forvandling der er foregaaet med Skriftfortolkningsarbejdet fra den Tid, da Modersmaalet afløste den fremmede, stiftstøbte Sprogform.

Fra den her omhandlede Tid har min akademiske Virksomhed kunnet antage en fastere Skikkelse. Den har i de efterfølgende Aar delt sig for mig i to etaarige Kursus: det ene omfattende Troeslæren og de dertil hørende

Digitized by Google

indledende Undersøgelser, det andet Hermeneutiken og Fortolkning af forskjellige Dele af det Nye Testament; hertil har jeg senere føjet Udvikling af den Augsburgske Konfession enten alene eller i Forbindelse med Apologien. Ved denne Fordeling, som skiftevis har ført mig i den indadvendte Reflexions-Retning og i en historisk-filologisk Retning, har jeg bestandig havt aandsforfriskende Afvexling. Mit Foredrag af Tro'slæren er undergaaet mange og væsentlige Omarbejdelser, inden jeg besluttede mig til Udgivelsen i Trykken; jeg kunde ønske, at jeg havde opbevaret til Sammenligning de forskjellige Skikkelser, gjennem hvilke det har udformet sig lidt efter lidt. Det er naturligt, at den ældre Docent efterhaanden lader Meget falde, som er blevet optaget fra først af, men senere hen erkjendes at høre enten til overflødige Udenværker eller til det, der bør være forbeholdt de dybere Studier, for at Udviklingen kan saameget fyldigere og i mere indtrængende Form samle sig om det Centrale, om det for det indre Liv Vækkende og Befrugtende. I denne Retning er min Behandling af Tro'slæren i Aarenes Løb gaaet mere og mere; den er bleven mere og mere dragen fra den abstrakte Behandling hen til de religiøse Livspørgsmaal og deres Løsning.

Det akademiske Aar ved Efteraars-Terminen har jeg desuden aabnet med en Række af Indledningsforedrag for de begyndende Teologer: en Udsigt over Forholdet imellem de forskjellige teologiske Fag, og dertil har jeg knyttet Vink angaaende Anlæg og Plan i Studiet. Igjennem en Række af Aar (indtil 1850) har jeg med Forelæsningerne forbundet Øvelser, især skriftlige, over opgivne Spørgsmaal af de forskjellige Discipliner, hvor jeg da i næste Samling gjorde opmærksom paa Manglerne ved de afgivne Besvarel-

Digitized by Google

ser og meddelte Vink til den rette Behandling. Disse Øvelser bleve meget stærkt benyttede; Deltagernes Antal var i Almindelighed imellem 80 og 100; men de medførte et byrdefuldt og sløvende Arbejde. I senere Aar har jeg kun fortsat de mundtlige Øvelser under forskjellig Form.

Katedervirksomheden har været mig i høj Grad tilfredstillende; de Timer, jeg har anvendt paa Forberedelsen til Foredraget og paa selve Meddelelsen i Kredsen af mine Tilhørere, ere de lykkeligste i mit Liv. Just denne Art af Foredrag, som ikke er beregnet blot paa aandelig Opvækkelse, paa at sætte det religiøse Liv i en let, forbigaaende Bevægelse, men er bestemt til at grundlægge, udforme og befæste en selvstændig kristelig Overbevisning, at tilvejebringe et levende og frugtbart Forhold imellem Kristendommens Aabenbaringsobjekt og det menneskelige Subjekt, og som derfor vender sig til de højere aandelige Organer i Forening, søger at udvide Synskredsen, skærpe Blikket og ad rolig Undersøgelses og Selverfarings Vej at føre til selvbevidst Tro'sliv, hvor da den praktiske frugtbare Anvendelse frembydes af sig selv, — just denne Behandling af det kristelige Stof har svaret til min aandelige Evne og Retning. Jeg har fra først af valgt den frie Foredragsform som den, der i Særdeleshed paa den teologiske Lærestol er den ene fyldestgjørende for Docenten som for Tilhørerne. Vistnok har jeg, særlig ved de dogmatiske Forelæsninger, havt udførte Momenter at støtte mig til, og den hele Tankefølge har været nøje gjennemtænkt, men dog ikke anderledes, end at jeg i Timen selv har kunnet lade Tanken arbejde frit i Henseende til Form, Fremstilling og Sammenstilling. Der er ved en saadan Foredragsform ladet Rum for en uafbrudt Vexelvirkning imellem Lærer og Tilhørere.

Digitized by Google

Jeg er mig bevidst med temmelig sikkert Skjøn at kunne sætte mig ind i mine Tilhøreres Sted, at kunne beregne baade deres aandelige Trang og deres Modtagelighed. Det har en ganske særegen Tilfredsstillelse ved Gjennemarbejdelse af Stoffet, der som saadant foreligger givet og fuldstændigt, at træffe Valget imellem forskjellige Udgangspunkter, Udviklingsspor og Vendinger, saaledes at man mener at have Fornemmelse af, at Meddelelsen maa virke lystændende, overbevisende, indtrængende. Min Deltagelse i det parlamentariske Liv er herved ikke kommen mig lidet tilgode; det blev mig tit og ofte her ret indlysende, hvor meget der kan baade vindes og tabes ved den heldige og den uheldige Form, hvorledes en anfægtet Sag maa gribes an og behandles for at bryde Modstanden, afvæbne Indvendingerne, vinde de Vaklende, selv de Modstræbende. Saa langt er det ogsaa fra, at den akademiske Lærestol har tabt i sin Betydning for mig i den lange Række af Aar, at den under de stærktbevægede Forhold i det kirkelige og teologiske Liv, de nyopstaaede Brydninger og Kampe er kommen til at staa for mig mere betydningsfuld og lønnende end tidligere. Selv har jeg ikke Tvivl om, — forsaavidt som man her tør dømme i egen Sag —, at mit Foredrag har vundet mere og mere i de senere Aar, ikke blot efter som jeg har vundet større Frihed over det omfattende og righoldige Stof, men fornemmelig derved, at jeg har havt Øjet skarpere henvendt paa Anvendelse for Livet med særligt Hensyn til Tidernes skiftende Tegn. Saaledes har ethvert dogmatisk Kursus indtil den Dag idag været Gjenstand for min usvækkede Interesse i den første Time som i den sidste.

En smuk Fest fejredes i Universitetets Festsal den

Digitized by Google

24de Juni 1840 i Anledning af Bogtrykkerkunstens Jubilæum. Salens Udsmykning bestod i en Samling af de ældste Tryk, vi have at opvise. Efter Anmodning holdt jeg Festtalen. Middagen paa Skydebanen havde samlet alt, hvad der hørte Bogvæsenet til: Forfattere, Forlæggere, Boghandlere, Bogtrykkere, Bogbindere o. s. f.

I Aarene 1840 og 1841 modtog jeg fra Kunstnerne Konst. Hansen og Hilcker under deres Ophold i Rom fuldstændige og omhyggelig udførte Tegninger til Udsmykning af Forhallen i Universitetsbygningen med Anmodning om at virke til at skaffe Planen til Arbejdets Udførelse Indgang hos Universitetsbestyrelsen. Efterat Kunstakademiet havde ytret sig gunstigt om Anlæg og Stil, og efterat Bestemmelsen om Salens Fortrinsret (s. S. 193) var bleven ophævet ved kgl. Resolution, blev Arbejdet sat i Gang, og Konsistorium overdrog mig at staa som Mellemled imellem Universitetet og Kunstnerne. Sagen havde at kæmpe med ikke faa Vanskeligheder, først og sidst finansielle. Der forestod dengang de bekostelige, senere udførte Bygningsarbejder: Bibliotek, Observatorium, kemisk Laboratorium, zoologisk Musæum. En kunstnerisk Dekoration som den, der her var foreslaaet, var et Foretagende, som i sin Art var enestaaende hos os; om Arbejde og Bekostelighed kunde der saaledes ikke være nogen klar Forestilling, og det lod sig forudse, at Fremlæggelse af en Beregning over Udgiften ved det samlede Arbejde vilde virke aldeles afskrækkende. Til Universitetsbygningens Forskjønnelse var der fra 1837 stillet 600 Rdl. aarlig til Konsistoriums Raadighed. Der var heraf opsamlet til den

Digitized by Google

Tid, da Arbejdet kunde paabegyndes (1843), et Beløb af omtr. 4000 Rd., og hertil var man til en Begyndelse henvist. Arbejdet blev derfor foreløbig indskrænket til Loftet, senere udvidet til den ene Hovedvæg ligefor Indgangen. Den videre Udførelse mødte endel Modstand. Men den overvejende Stemme i Konsistorium udtalte sig dog (1848) for, „at en Afbrydelse af det saa vidt fremrykkede kunstneriske Arbejde maatte betragtes som aldeles forkastelig". I Monrad's Ministerium, som netop havde afløst Universitetsdirektionen, fandt denne Anskuelse fuldkommen Billigelse; „Arbejdet havde, — efter Ministeriets Mening, — en Interesse og Betydning, som gjorde det mere end blot ønskeligt at se det uden Standsning fremmet til Fuldendelse." Efter 10 Aars Arbejde stod saaledes Universitetsbygningen i 1853 med en kunstnerisk Udstyrelse, som er uden Sidestykke i Hovedstaden. Den Indtrædende modtages af sindrige og i sine væsentlige Dele vel udførte Fremstillinger (de græske Myters Symbolik), og paa den studerende Ungdom, som daglig færdes med disse Scener for Øje, kan den synlige Forening af Videnskab og Kunst ikke blive uden veldædig Indflydelse. Vidne herom er Bissen's Apollo og Minerva, hvis Udførelse i Marmor er tilvejebragt ved Midler, der skyldes de Studerendes egen Virksomhed. For hvormange Sæt af Fortidens Studenter staar ikke Universitetet som en Dynge af Ruiner eller som en Samling af forfaldne, uhyggelige Rum! Den samlede Udgift til Forhal og Korridorer beløb sig til 23,000 Rd.*)

*) Det maa beklages, at den gule Lokalfarve (Oker) har vist sig troløs og, uden at nogen Grund kan angives, i den Grad skaller af, at det skjønne Rum allerede i flere Aar har frembudt et uhyggeligt Skue. Der er nu (i 1871) andraget paa en Hovedistandsættelse, som tør ventes foretagen ad Aare? (Sen. Anm.)

Digitized by Google

Med en egen Tilfredsstillelse gaar jeg daglig over den nu fredede og zirlig brolagte Frue-Kirkeplads. Som omstridt Territorium har denne Plads maattet ligge hen i samfulde 18 Aar, om Sommeren som en Flyvesandsflade, om Vinteren som et Morads, og kun ved den sejgeste Udholdenhed, som jeg bagefter selv maa beundre, er det lykkedes at opnaa den Skikkelse, hvori Pladsen nu er bragt. Intet synes i sig selv naturligere end at holde denne Plads, som er Forplads for Kirke, Universitet og Skole, og hvis Udgange alle aabne sig ud imod den, afspærret for Vognfærsel og Vogntummel, og jeg kunde, ved mine Andragender i denne Retning, tage mine lokale Erindringer til Hjælp. Jeg kunde paaberaabe mig, at Kirken ingensinde tidligere (før 1807) havde været givet saa hensynsløst til Pris som nu, da Vogne kunde omsnurre den til alle fire Sider umiddelbar op til dens Mure, — at den hinsides 1807 laa fredeligt omhegnet til alle Sider af sin Kirkegaard, som paa den søndre Side stødte dels op til Katedralskolens Grund dels til Strædet „Dyrkjøb", som ved en Opstander var aflukket for Vogne, — at saaledes den hele Vognfærsel dengang var henlagt til den nordre Side af Kirken (Kannikestræde) og holdt i tilbørlig Afstand fra Kirkens Mure. Nu gik Forslaget allerede 1835 fra Universitetets Side ud paa, at Vognfærselen maatte blive henvist til Kirkens søndre Side („Dyrkjøb"), og den nordre Plads, — i Publikums Interesse ikke mindre end i Kirkens og Universitetets, — blive forbeholdt for Gaaende, navnlig Kirkegængere og Universitetssøgende. Men disse Grunde var det ikke muligt at skaffe Indgang hos Politidirektør og Magistrat, og Kancelliet fandt, i Henhold til disse Myndigheders Indvendinger, den foreslaaede Spærring „betænkelig". Yder-

Digitized by Google

ligere Begrundelse og modificeret Andragende bragte Sagen ikke videre; „overvejende Grunde", hed det, „talte imod Forslaget;" — „der fandtes ikke tilstrækkelig Grund til at fravige den tidligere Resolution" o. s. v. I 1847 blev det omsider, efter Kancelliets Foranstaltning, overdraget til en Kommission at søge den vanskelige Sag ordnet; jeg skulde træde sammen med Politidirektøren (Bræstrup), ét Medlem af Magistraten og af Borgerrepræsentantskabet. Men et Aar og syv Maaneder gik hen, uden at der blev fornummet Tegn til Kommissionens Tilværelse. Der udkrævedes intet Mindre end en Grundforandring i samtlige Bestyrelsesforhold, for at det forønskede Resultat skulde blive opnaaet. I Begyndelsen af 1849 bragte jeg paa ny Sagen paa Bane, og nu fandtes alle Parter enige i at erkjende Vægten af de for Forslaget talende Grunde. Udfaldet ligger synligt for Øjet.

I en Virksomhed med noget beslægtet Formaal blev jeg tilfældigvis inddragen for en Tid. Ved den Lejlighed, jeg havde havt til at sammenligne Kjøbenhavn med andre store Stæder i Europa, kom jeg til noget andet Syn paa vor Hovedstad end det almindelige, at den skulde være en af de smukkeste Stæder i Europa. I „Dansk Folkeblad" (1841. Nr. 62—63.) lod jeg nogle Betragtninger komme til Orde: „Om Forskjønnelse af Kjøbenhavn og dens Omegn", hvortil senere hen (smst. 1843. Nr. 54): „Om Kjøbenhavns Udskæmmelse". Der var i hine Aar begyndt at vaagne nogen Sans for Anlæg og Plantninger m. m. omkring i Provinsbyerne, og saaledes blev ogsaa her Ordet Anledning, — jeg véd ikke ret, fra hvilken Side —, til, at der traadte en Komité sammen for at arbejde „til Forskjønnelse af Hovedstaden og dens Omgivelse". Komiteen blev

Digitized by Google

sammensat efter alle Regler: Overpræsidenten (Kjerulf), Formanden for Borgerrepræsentationen (Hvidt), Chefen for Ingeniørkorpset (v. Prangen), fra Kunstakademiet Hetsch, fra Universitetet Schouw og jeg, fra Præsteskabet Pastor Gad, min Svoger. Det manglede ikke paa Planer, som bleve satte i Bevægelse; Hetsch var utrættelig, og i Slotsgartner Rothe fandt vi en kyndig og virksom Medarbejder. Men det viste sig, at Vejen ogsaa her var fuld af Forhindringer. Ethvert Skridt blev Indledning til Brevvexling med en lang Række af Myndigheder: Kollegier, Deputationer, Repræsentationer, Kommissioner. Det kunde synes, som om her maatte være et Omraade, hvor fælles Interesser og Ønsker kunde mødes fra forskjellige Sider; men det var ikke saaledes. Tværtimod syntes enhver Part opfindsom i at rejse Vanskeligheder og Betænkeligheder, fra ingen Side nogen Tanke om at give efter, at opgive den ringeste Vedtægtsret eller Fordel, og Udbyttet blev saaledes Bunker af Tegninger og Overslag, Betænkninger og Erklæringer, som bleve lagte til Hvile blandt de mange Forgængere. Heller ikke kan det fordølges, at, skjønt Komiteens Formand (Overpræsidenten) ikke viste sig uvillig til at sætte nye Sager i Bevægelse, var det dog kjendeligt, at han med ganske anden Tilfredsstillelse udførte Begravelsesakten. Efter at have deltaget et Par Aar i denne ufrugtbare Virksomhed meldte jeg mig ud, og Komiteen gik kort efter fra hinanden. To Spor af Virksomheden ere dog blevne tilbage. Uden den vilde St. Annæ-Plads formodentlig endnu være bleven en Tidlang henliggende i den gamle Tilstand: som aaben, slet brolagt Plads med dybe Rendestensgrøfter. Pladsen endte ved Amaliegaden, idet den afsluttedes, — nøjagtig paa

Digitized by Google

samme Sted, hvor nu Oehlenschlägers Billedstøtte staar, — ved en Slagterbod, der viste de blodige Kjødfjerdinger til Skue; derfra ud til Havnen var der Oplag af Brosten i bjærgagtige Dynger. Det var Anvendelsen af Stadens smukkestbeliggende Plads! Det kostede store Anstrængelser at faa den ryddet, jævnet og beplantet. I Esplanaden blev der udhugget og anlagt Spadserevej langs Kastelsgraven. Der blev her gjort Forsøg paa Plantning af nogle Buskadser; men Blomsterbuskene bleve en Nat bortstjaalne. Andetsteds plejer man ikke at lade sig afskrække saa let, men her blev Sagen dermed betragtet som opgiven. Nu staar der kun meningsløse Rester tilbage. Ogsaa efter det Meget, der maa paaskjønnes at være gjort i forskjønnende Retning i de sidste Tiaar, staar der endnu ikke Lidet tilbage at gjøre til Residentsstadens Forskjønnelse. Dersom Borgerrepræsentationen tog Beslutning at overdrage dette Hverv med skjønsomt Valg til nogle Medlemmer af sin Midte med Raadighed over et vist aarligt Beløb, vilde der her kunne udrettes Meget med Lidet.

Et Anliggende vedkommende Frue-Kirke lykkedes det mig igjennem adskillig Modstand at gjennemføre til et, som jeg tror, heldigt Resultat. Af de tre til Kirken hørende Præsteboliger var kun én skaanet af Bombardementet: i lille Fiolstræde. Denne, forfalden og ubekvemt indrettet, blev, som beliggende i Universitets-Firkanten, tilkjøbt af Universitetet; de to Byggegrunde, som laa i samme Firkant ud til Frue-Kirkeplads, vare allerede tidligere blevne magelagte mod en tilsvarende, Universitetet tilhørende, Grund paa det modsatte Hjørne af Kannike- og Fiolstræde (afd. Horneman's Gaard og betydelige Haveplads). Der blev

Digitized by Google

nu, efterat Assurancebeløbet var voxet i de mellemliggende Aar til en klækkelig Sum, Spørgsmaal om Anvendelsen af disse Grunde, og 10 Aar, fra 1839 til 1849, gik hen, inden Sagen kunde blive ført til Ende. To Meninger stode her overfor hinanden. Vedkommende Gejstlige ønskede Afhændelse af Grundene, Husleje i Penge istedetfor Embedsboliger, og denne Mening fandt Understøttelse baade i Konsistorium og i Universitetsdirektionen, hvorimod Kancelliet holdt paa Bevarelse af samtlige Præsteboliger. Efter min Mening talte stærke Grunde for at holde Spørgsmaalet om Provsteboligen og om Kapellanboligerne ud fra hinanden. Ved Sognekaldet, som har betydelige faste Indtægter (Tiender fra Hvidovre-Sogn), syntes det økonomiske Hensyn ikke at burde være det enebestemmende, ej engang det overvejende; foruden den almindelige Mislighed ved at ombytte liggende Grunde med Penge, forekom det mig at være baade i Sognepræstens og i Menighedens Interesse, at Behageligheden og Bekvemmeligheden af en fast, uopsigelig, ved Kirken beliggende Embedsbolig blev bevaret. Denne Anskuelse blev uden Vanskelighed den sejrende. Jeg var derimod overbevist om, at de tvende Kapellanier, hvor den visse Indtægt var ubetydelig, vilde være bedre tjente med en nogenlunde klækkelig Pengegodtgjørelse end med en Embedsbolig, hvor Vedligeholdelse og Skatter vilde falde paa Beboerne. Hertil kom, at det ifølge de knappe Pengemidler, der havdes til Raadighed, vilde blive nødvendigt, at begge Præster maatte nøjes med en Fællesbolig med én Indgang og Opgang, den ene som Beboer af første og anden, den anden som Beboer af tredje og fjerde Sal. Det i flere Henseender Ubekvemme og Ubehagelige, for det kollegiale Forhold Forstyrrende ved en saadan An-

Digitized by Google

ordning lod sig let eftervise. Kancelliets sejge Fastholden ved Byggeplanen havde imidlertid til Følge efter Stemann'sk Praxis, at Sagen blev henliggende urørt i fem Aar, i hvilken Tid den ene af Præsterne maatte, uden nogen Nødvendighed, nøjes med en aarlig Husleje af 100 Rdl. Ogsaa her maatte Aaret 1848 komme imellem for at bringe Bevægelse i det Stillestaaende. Ved Bortsalg af den paagjældende Grund i Forbindelse med Assurancesummen er Kirken bleven i Stand til at tillægge enhver af de tvende Præster Huslejegodtgjørelse af 400 Rd.

Til Aarene 1839—1841 hører min Medvirken i to Kommissioner, af hvis Virksomhed der kunde synes Grund til at vente noget Udbytte; den ene (1839) gjaldt Gudstjenestens Form, Revision af Ritual og Alterbog, den anden (1841) Overbestyrelsen af Kirke- og Skolevæsen.

I begge Retninger staar min Virksomhed paa dette Tidspunkt i Forbindelse med tidligere Bestræbelser.

I vort Kirkelivs Historie er der, hvad særlig Kultuslivet angaar, i de sidste 200 Aar kun ringe Deltagelse at spore i den almindelige Udviklingsstræben, saadan som den har rørt sig i den øvrige protestantiske Verden. Det er en naturlig Følge af Kirkevæsenets Stilling i Danmark. Kongeloven gav udtrykkelig Kongen Magt til „at beskikke al Kirke- og Gudstjeneste, Møder, Sammenkomster og Forsamlinger om Religionssager" o. s. v., og Bestyrelsen af Kirkevæsenet, ligesom af Undervisningsvæsenet, var i 1660 ved den saakaldte Provisional-Ordonnants henlagt under Overhofkollegiet, hvoraf senere Kancelliet fremgik. En

Digitized by Google

saadan Tilknytning af Kirke og Skole til Justitskollegiet, uden det fjærneste Spor af kirkelig Repræsentation, gav ikke Forjættelse om nogen tilfredsstillende Styrelse, mindst af Kirkevæsenet. For Skolens Vedkommende var der til sine Tider en vis Ivrighed men ikke just med Forstand i samme Forhold. Vi have al Grund til at lykønske os med. at Overgangen fra det forrige Hundredaar til dette ikke har efterladt andet kirkeligt Spor af en nyhedssyg Tidsalder, som var lige følesløs for Troens og for Historiens Krav, end den nu fortrængte Psalmebog. Bastholm's liturgiske Forslag ere allerede mærkelige; men, at den Boiesen'ske „Plan til den offentlige Gudsdyrkelse" (1805) kunde bevæge det kirkestyrende Kollegium til at nedsætte en Kommission til at bedømme Forslaget og de indkomne Betænkninger, kan kun vække Forbauselse. Men det er paa den anden Side kun Tegn paa sygelig eller ligegyldig Ubevægelighed, naar Ritualet af 1685 endnu den Dag i Dag staar figurerende som kirkelig Lov, — et Ritual, som har udførlige Forskrifter „om Bandsættelse og Afløsning af Band", — som forordner angaaende Skriftemaalet, at „de, som ville skrifte, skulle saasom for Guds eget Ansigt sætte sig med Ærbødighed ned paa Knæ for Herrens Tjener, mens de gjøre deres Skriftemaal og annamme Afløsning," — som meddeler omstændelig Anvisning til Behandling af dem, „som eragtes at være legemlig besatte af Djævelen, saa at Han enten hersker og regjerer i det ganske Legeme og alle dets Lemmer samt Sind, Fornuft og alle Sjælens Egenskaber, eller og at Han ikkun har bemægtiget sig en eller anden særdeles Lem paa Legemet. som han selv boer udi og lader sin Magt fornemmelig see udi".

Digitized by Google

En saadan Ubevægelighed i overleverede kirkelige Livsformer er hverken hæderlig for Gejstligheden eller tjenlig for Menigheden. Mangfoldige af dem, der udvortes bekjende sig til Kirken, vide lidet af den at sige, uden naar de bringes i Berøring med den ved en eller anden enkelt kirkelig Handling. Der kunde her mangengang være Lejlighed til at drage de Bortvendte hen imod Kirken, vinde dem for en Deltagelse i det kirkelige Liv, som kunde blive til Frugt og Velsignelse. Det er derfor i høj Grad uheldigt, naar der i de liturgiske Formularer, der danne Indfatning for de hellige Handlinger, findes Mere eller Mindre, som ikke kan andet end støde selv velvillige og velstemte Øren. Det er en ubillig Fordring, at Udtryk og Vendinger, hvori Præsten selv kan finde en god eller dog uanstødelig Mening dels paa Grund af den idelige Gjentagelse, dels fordi den historiske Oprindelse og den dogmatiske Tendents er ham bekjendt, skulle blive opfattede med samme Sans og vejes med samme Vægt af dem, der staa udenfor den teologiske Skole. Ulige mere berettiget er dog vel den Fordring, at de Gejstlige skulle have saa megen Aandsbevægelighed, at de kunne sætte sig i Lægfolks Sted og skjønne, hvad der med Føje kan være til Anstød og Forargelse, vel endogsaa volde farlig Mistydning. Jeg har havt vanskeligt ved at opgive den Tanke, at det maatte være muligt at skaffe disse Betragtninger Indgang baade hos Kirkestyrelsen og hos gejstlige Mænd, og jeg har igjennem en lang Tid fortsat Bestræbelsen i en Række af Artikler og Smaaskrifter*). For at gjøre en Opnaaelse

*) „Bemærkninger angaaende kirkelige Formularer." 1829 (Mdskr. f. Lit. II. 68—75). Anmeldelse af „Forordnet Alterbog i Danmark". 1831 (smst. IV. 379—426). „Om liturgiske Forbedrin-

Digitized by Google

mulig af Noget, satte jeg mig med velberaad Hu et begrænset Maal. Hvad jeg androg paa, var alene Ændring i enkelte Udtryk i de liturgiske Formularer, som vække Anstød enten derved, at de give en urigtig eller unøjagtig Oversættelse af et eller andet Skriftsted, eller derved, at den almindelige kristelige Tanke er omsat i og bunden til en bestemt dogmatisk Systemform. Dernæst søgte jeg at vise, at et Formularvæsen, gjennemført med saadan Strænghed, at Ordene fra først til sidst ere tilvejede de Gejstlige ved Udførelse af de hellige Handlinger, aabenbar modarbejder Handlingens aandelige Virkning, idet den evindelige Gjentagelse gjør en mekanisk, halv tankeløs Udførelse undskyldelig. Jeg søgte at vise, at Ordet, som ledsager Handlingen, særlig den sakramentale Handling, har en dobbelt, meget forskjellig Bestemmelse: den ene at angive den mysteriøse Betydning og sikre den imod Misforstaaelse, den anden at virke stemmende og vækkende paa de Deltagende; heraf synes da at følge, at, medens der er Grund til at anordne det førstnævnte til uforandret Brug, er saadan Grund ikke tilstede ved det andet. Naar det indledende Ord og Slutningsordet med Bøn eller med Paamindelse blev overladt den Gejstlige til fri Afbenyttelse som Anvisning og Forbillede, synes der at

---

ger i Danmark". 1834 (Gad: Liturg. Blandinger. I.) „Om Ritualsagen". 1840 („D. Folkeblad" Nr. 52—53). Anmeldelse af Mynster's „Oplysninger om Udkast til Ritual og Alterbog". 1840 („Fædrelandet". I. Nr. 129). Anmeldelse af „Grundtvig's Frisprog mod Mynster's Forslag til Alterbog". 1840 (Tidsskr. f. Lit. og Kritik. III. 69—78). „Under hvilken Form maa den reviderede Liturgi ønskes indført i vore Menigheder og anvendt i vore Kirker?" 1841. „Den liturgiske Reformsags nærværende Stilling". 1842 („D. Ugeskr." 2den Række. I. Nr. 5—6).

Digitized by Google

maatte kunne vindes ikke Lidet for den religiøse Opbyggelse og Andagt.

Det tegnede virkelig engang til, at Øjeblikket til det højstfornødne Gjennemsyn af Ritual og Alterbog skulde være kommet. Sekteriske Bevægelser kom her til Hjælp, forargelige Optrin ved Døbefonten, hvor spejdende Øren opsnappede Afvigelser fra de foreskrevne Formularer. Det kjøbenhavnske Præsteskab havde (i 1832) andraget paa „en Revision af Ritualet som det eneste Middel til at betrygge Kirkens Fred, Menighedens Opbyggelse og det gejstlige Embedes Værdighed." Kancelliet opfordrede (1834) gjennem Biskopperne Landets Gejstlige til at udtale sig om Ønskeligheden af Forandringer i Ritual og Alterbog, og i 1837 blev det af Kongen overdraget Biskop Mynster at udarbejde et dertil hørende Forslag. Dette forelaa trykt i 1839 og meddeltes til det teologiske Fakultet og gjennem Biskopperne til Gejstligheden, af hvem Forslaget blev modtaget med stor Paaskjønnelse med Undtagelse af den grundtvigianske Kreds. En Kommission blev samme Aar nedsat for at gjennemgaa Udkastet i det Enkelte tilligemed de indkomne Betænkninger. Jeg befandt mig her sammen med Biskopperne Mynster og Tage Müller (i Ribe), Etatsraad Kolderup Rosenvinge, Direktør Waage (i Sorø), Stiftsprovst Tryde, Provst Boisen (i Søllerød).*) Uagtet jeg var fuldkommen enig med Kommissionens øvrige

*) Det er blevet sagt og antaget, at denne Mand skyldte en Fejltagelse, at han fik Sæde i Kommissionen. Det skal have været betænkt som passende, at en Gejstlig af det grundtvigianske Parti blev tilkaldt, hvortil var udset Mag. Boisen i Vesterborg (Lolland), men ved Expeditionen skal en Forvexling have fundet Sted af denne og Broderen i Søllerød.

Digitized by Google

Medlemmer angaaende det Tilfredsstillende i det foreliggende Udkast og nærede saa varmt et Ønske som Nogen for dets Indførelse i vore Kirker, kunde jeg dog, efter Afslutning af Forhandlingerne, ikke holde et lille Skrift tilbage („Under hvilken Form" o. s. v. 1841). Det var fremgaaet af et dissentierende Votum, og gik ud paa en yderligere Begrundelse og Udvikling af et indgribende Princip: Forholdet imellem det faste og det frie liturgiske Ord. Som i det Foregaaende berørt faldt Mynsters lovende og vidt fremskredne Arbejde hen til intet. Den grundtvigianske Retning var under Kristian den Ottende og hans Dronning stærk nok til at sætte — ikke Himmel og Jord, men, i al Stilhed, Hoffets Magter i Bevægelse, og Værket, der var blevet erkjendt som paatrængende Fornødenhed, var paabegyndt ifølge kongelig Befaling og udført af en Mand, der var Gjenstand for ualmindelig Tillid. forsvandt uden at efterlade Spor. Den selvsamme Gejstlighed, af hvem Arbejdet var blevet hilset med almindelig Paaskjønnelse, lod sig finde som lydløst Vidne til det beskæmmende Udfald.*) Fra Mynster's kyndige og smagfulde Haand var der affattet et fuldstændigt Udkast til en ny Række af Bibeltexter, bestemte til at vexle ved Gudstjenesten med de gamle Prædiketexter, saaledes som det er sket i de fleste protestantiske Landskirker (ogsaa i Norge og Sverrig), for at bringe mere Liv og Mangfoldighed ind i Prædikenen. Ogsaa dette Arbejde er

*) „Lindberg havde ved Rejser og Korrespondance stiftet Forbindelser over hele Landet, ikke blot i Gejstligheden, men ogsaa i Almuen. Han bragte let Petitioner om at beholde det gamle Ritual tilveje fra flere Kanter, de vare underskrevne af en Mængde Almuesfolk, hvis Navne fyldte flere Sider af „Kirketidenden"."
(Mynster: „Meddelelser" S. 263.)

Digitized by Google

begravet med det Øvrige; Ønsket om at faa idetmindste denne Del bragt til Afbenyttelse synes indslumret. Mynster har vel havt Ret i at skrive: „Gejstligheden, der til en Tid med saamegen Iver paadrev den liturgiske Sag, er bleven ganske lunken deri“ (Smst. S. 266). Fyrretyve Aar ligge snart imellem den Tid og nu, og endnu sidde vi hen med det samme Kirkeritual, de samme forældede Alterbogs-Formularer, Kollekter og Bønner, de samme Textrækker uden Udvidelse!!

Jeg for min Del maatte ved den noget uventede Holdning af Gejstligheden i denne Sag finde mig bestyrket i den Tro, at der vanskelig vilde være at tænke paa Udvikling i nogensomhelst Retning af det Kirkelige, saalænge den egentlige Kirkestyrelse ikke tog Sagen i sin Haand. Men noget Saadant kunde ikke med nogen Rimelighed, ej engang med nogen Billighed ventes, saalænge Kirke og Skole var hæftet til Justitskollegiet. Dets Medlemmers Dannelse, Synsmaade og Interesse var naturlig vendt andetsteds hen, ikke mindst dengang, da Kollegiet til Kancellipræsident havde Stemann, som med alle sine fortrinlige Egenskaber var saa hensynsløs og tillukket for den aandelige Side af Livet, og til Chef for det kirkelige Departement havde Etatsraad Lassen, der, efter H. C. Ørsted's Ord, iblandt de Kancellideputerede var den eneste Præstehader. Det var denne Kancellistyrelse, under hvis Øjne Skolevæsen og Gejstlighed i en Række af Aar havde været undergivet den militære Tugt af den Lancasterske Metode (Jvfr. S. 151). Det var den samme, der, skjønt den 22 Aar tidligere (1806) havde taget sig af det Boiesen'ske Liturgi-Udkast, pludselig under det stærkeste Sammenstød af mod-

Digitized by Google

satte Retninger, i Aaret 1828 havde slaaet ned med et Magtsprog, hvorved det paalagdes Præsterne „nøje at følge de allernaadigst foreskrevne Formularer (ved alle kirkelige Handlinger) uden nogen Udeladelse og uden noget Tillæg". Den kirkelige Overøvrighed viste her ikke blot, hvor langt den stod udenfor den hele forudgaaende Tidshistorie, men ogsaa indtil hvilken Grad den var ubekjendt med de paagjældende „allernaadigst foreskrevne Formularer"; i Skriftestolen f. Ex. lod Livet sig ikke skrue saaledes tilbage ved noget Kancellireskript, at Præsten skulde have knælende Skriftebørn for sig og skulde kunne tilsige dem Syndernes Forladelse efter først at have modtaget deres Skriftemaal „som for Guds eget Ansigt". Det var endelig denne juridiske Kirkestyrelse, der før og under Kristian den Ottendes Regering ansaa' sig forpligtet til, hvorsomhelst i Landet et religiøst Liv begyndte at røre sig i Former, der ikke stemmede med Kristian den Sjettes Anordninger, at forfølge Deltagere af gudelige Forsamlinger i private Huse med Mulkteringer og Fængslinger.

Allerede min Bog om „Katolicismen og Protestantismen" havde paadraget mig mangfoldig høj Misgunst ved den bestemte Udtalelse om Kirkens Ret til at frigjøres fra det kongelige danske Kancellis Regimente. Femten Aar derefter (1840) nyttede jeg min Stilling som Stænderdeputeret til at indgive et udførlig begrundet Forslag til en særlig Fællesbestyrelse for Kirke- og Undervisningsvæsenet. I den viborgske Stænderforsamling optog en jysk Deputeret, efter Aftale med mig, Forslaget som sit, og i begge Forsamlinger blev det vedtaget med Enstemmighed. Formodentlig blev det efter dette Udfald fundet klædeligt at bringe Sagen under en uskyldig Rege-

Digitized by Google

ringsforhandling, og i 1841 fandt jeg mig stillet sammen i en Kommission med Gehejmeraad Ørsted, Biskop Mynster, Kancellideputeret Holm og min juridiske Kollega Kolderup Rosenvinge for at afgive Betænkning over Forslaget. Mynster var født Modstander af den hele Sag; han erklærede sig i det første Møde fuldkommen tilfredsstillet med Kancelliets Bestyrelse af de kirkelige Anliggender*). En saa ubetinget Tillids- og Tilfredsheds-Erklæring vilde selv Ørsted ikke tiltræde; han skød sig derimod ind under de praktiske Vanskeligheder, der formentlig skulde stille sig i Vejen for en anden Organisation; Mængden og Storheden af disse vidste han at skildre med levende Farver, og den yngre Kancellideputerede fulgte ham i Sporet. Forhandlingerne fik saaledes en hurtig Ende. Jeg stod atter med mit Minoritetsvotum, hvori jeg dog denne Gang havde Rosenvinge til Meddeltager. Det kongelige Svar til Stænderforsamlingerne i 1842 meddelte derefter, at, „uagtet særdeles Meget taler for Princípet om en Forandring i Kirke- og Skolevæsenets Overbestyrelse, have Vi dog, ved at gjennemgaa de Betænkninger, som ere afgivne . . . ., ikke kunnet andet end erkjende Betydningen af de praktiske Vanskeligheder og Betænkeligheder, som kunne møde ved den af Stænderne anbefalede Afsondring af Overbestyrelsen for Kirke- og Undervisningsvæsenet fra Bestyrelsen af de øvrige borgerlige Forhold, hvormed Samme

*) „Gejstligheden følte sig krænket ved at skulle staa under et juridisk Kollegium, hvor mildt endog i Grunden dets Herredømme var, og hvor meget endog Kancelliet virkelig værnede om Gejstlighedens materielle Interesser. — Jeg havde aldrig lagt Dølgsmaal paa, at jeg ingen Ynder var af Omvæltninger, og at jeg intet Godt lovede mig af de Tendentser, der vare blevne de fremherskende." („Meddelelser". 289—290.)

Digitized by Google

kommer i idelig Berøring." Men Sagen laa mig for meget paa Hjærte, at jeg hermed skulde lade den falde. I Aaret 1844 udgav jeg et noget udførligere Skrift: „Om Bestyrelsen af Kirke og Skole i Danmark", som, efter en historisk Udsigt over Bestyrelsesformen i ældre Tid, afhandler Principerne for Reformforslaget, de paaberaabte Vanskeligheder og Betænkeligheder, og Opfordringerne i de givne Forhold til Reformens Iværksættelse. Dette lille Skrift bragte Gehejmeraad Ørsted i den stærke Bevægelse, som sjælden udeblev, naar Kancelliet syntes ham at være gaaet for nær. Kollegialtidenden blev, i Mangel af andet Organ, gjort til kritisk Tidende, og indeholdt igjennem hele syv Nummere et meget vidtløftigt og meget skarpt Gjenmæle mod min „Iver for at nedsætte Kancelliets Kirke- og Skolebestyrelse ved haanlige Vendinger og nedværdigende Domme." I min Besvarelse („D. Folkeblad." 1846. Nr. 34—35) søgte jeg, med Omgaaelse af alle Personligheder, at føre Sagen tilbage til Hovedspørgsmaalet: „Om det danske Kirkevæsen og Folkeskolevæsen er sammenkittet paa en saadan særlig, jeg véd ikke hvilken, Maade med kommunale og andre verdslige Forhold, at Fordring paa selvstændig Bestyrelse ved en egen, efter Hensyn til Kirkens og Skolens ejendommelige Tarv udnævnt og sammensat, Autoritet skulde være at opgive hertillands, medens den efterhaanden er bleven anerkjendt i de Lande, der maa tjene som Forbillede paa Varetagen af højere Interesser." Jeg føjede til „ikke alene et Ønske men et Haab, at den Beskikkelse endnu maa være forbeholdt Kollegialtidendens bøjelige Pen at levere Modstykket til det sidste Arbejde: en Bevisførelse, hvor vel og med hvor ringe Vanskelighed de mangfoldige Vanskeligheder,

Digitized by Google

som skulle stille sig i Vejen for Skolens og Kirkens naturlige Krav, kunne hæves. Denne Bevisførelse vil næppe kræve det samme Antal Blade, som her har vist sig fornødent.“ At der fra den Tid, da disse Ord bleve nedskrevne, ikke skulde være beskikket Kancelliet længere Tilværelse end 16—17 Maaneder, laa rigtignok udenfor de dristigste Forhaabninger.

I mit ydre Husliv bragte Aaret 1841 en væsentlig Forandring. En akademisk Embedsbolig, som oprindelig hørte til Kommunitetsbygningen, og som tidligere var beboet af P. E. Müller og efter ham af Konf. Bornemann, var ved dennes Død bleven ledig. Den blev forsmaaet af ældre Kolleger, var i sin da temmelig forfaldne Tilstand heller ikke indbydende, og Optionsretten kom saaledes til mig. Vi vare for et Par Aar siden flyttede fra Krystalgade hen i Kronprinsessegade, og det faldt os ikke ganske let at give Afkald paa den skjønne, oplivende Beliggenhed. I Foraaret 1841 droge vi dog ind i den stille Bolig, omsluttet af Universitetsgaarden og egen Gaard- og Haveplads. Efterat den er bleven fuldstændig istandsat, og Kvistetagen ombygget til mine egne Værelser, har et mere end 30aarigt Liv lært os mere og mere at skjønne paa de store Fortrin ved den rummelige og fredelige Enebolig, vendt imod Syd og Nord. Et stort Skaar er der rigtignok i de senere Aar gjort i Boligens Herlighed, efterat de sidste Rester af en ædel Luxus med Lys og Luft, med Skovtræer og Frugttræer ere forsvundne fra Universitets-Firkanten, fortrængte af Musæumsbygningen, som nu staar der, selv indeklemt og beklemmende for sine Omgivelser. Men til Sydsiden have vi beholdt Himmel og Jord fri; den gamle Studiegaard, i Drengeaarene min daglige

Digitized by Google

Legeplads, breder sig for vore Vinduer med Grønning og Lindetræ i Midten som en stille Klostergaard.

Ved Stændersessionen i Juli 1842, den første i det andet Sexaar, maatte jeg savne Schouw, som ikke længere var vel set paa de høje Steder; men ogsaa i den juridiske Kollega, der blev udnævnt i hans Sted til Universitetets Deputerede, J. E. Larsen, havde jeg en paalidelig Fælle i saamange Hovedinteresser.

De lovkyndige Medlemmer af Stænderforsamlingen kunde ikke vel undværes til Arbejdet i Udvalgene, og jeg maatte saaledes, saare nødtvungen, lade mig finde villig til at modtage Valg til Præsidentstolen. Den tilfaldt mig med 38 Stemmer af 68; anderledes stod jeg allerede dengang ikke til Salens „røde Bænk". I de to Aar imellem den forrige Session og denne havde Forhandlingerne i Pressen drejet sig med altid større Uforbeholdenhed om Spørgsmaalet angaaende Ønskeligheden af en konstitutionel Begrænsning af Kongemagten, og umiddelbart før Aabningen af nærværende Session havde jeg nyttet Lejligheden til at udtale mig om det brændende Spørgsmaal i Bemærkninger til et Skrift af P. Bang: „Om de attraaede Forandringer i den danske Statsforfatning." I disse Tillægs- eller Modbemærkninger, som findes i „Dansk Ugeskrift". (2den Række. Nr. 13) stillede jeg Spørgsmaalet paa det Punkt, som til enhver Tid har været det politiske Kjærnepunkt for mig: „I hvilken Statsform det stærke Moment ligger til at gjøre Statssamfundet kraftigt ved at udvikle Folkets Kraft til fornuftig, selvbevidst Vilje, til sædelig Selvstændighed,

Digitized by Google

ædel og stærk Nationalitet i gode og i onde Dage." Bang var selvfølgelig Konge- og Hofpartiets Mand.

Præsidentsædet, som det heller ikke i den følgende Tid kunde lykkes mig at faa overført paa en Anden, svækkede i væsentlig Grad min personlige Interesse for Stænderlivet. Ligesom Tilsynet med Stændermaskineriets regulære Gang er i og for sig lidet interessant, saaledes havde de formelle Spørgsmaal, som hyppig falde for og i al deres Smaalighed kunne føre ind i en indviklet Kasuistik, ingensinde kunnet afvinde mig synderlig Interesse. Derimod saa' jeg mig for Fremtiden afskaaren fra den umiddelbare Samvirken med andre mere eller mindre ligestemte, ogsaa hel forskjelligstemte Mænd, hvorpaa jeg havde lært at sætte Pris, og som ikke kan andet end bringe Udbytte i mere end én Retning. Det var saaledes, at jeg — vistnok trolig og efter bedste Evne, men uden indre Kald og med Ulyst, — udførte den betroede Gjerning, og det fejler næppe, at det mangengang har været kjendeligt, at jeg her ikke stod paa min rette Plads.

Ogsaa andre Forhold gjorde Stillingen mindre behagelig. Det var efter Stænderanordningen Præsidenten tilladt at tage Ordet under Gangen af Forhandlingerne, — paa den ene Side unægtelig en Fordel, og jeg udtalte det ved Stændernes Aabning i 1844, „at, dersom Præsidentstillingen skulde formene mig Ret til personlig Deltagelse i Forhandlingerne, vilde jeg anvende, hvad der staar i min Magt for at formaa Forsamlingen til at tage det hædrende Valg tilbage." Men det var en Selvfølge, at dette kun turde ske, hvor der var særlig Opfordring, hvor Sagen angik Spørgsmaal af særlig Betydning. Men disse Spørgsmaal vare i Almindelighed ogsaa saadanne, som skilte Medlemmerne i modsatte

Digitized by Google

Lejre, og det blev saaledes uundgaaelig Følge, at Formanden, som efter Forretningernes Natur stod lige overfor Alle, kom i noget skjæv Stilling som Den, der hørte hen enten til den ene eller til den anden Side. Allerede til Schouw havde Forholdet fra Forsamlingens Side i dens Helhed været et andet ved Slutningen af den tredje end ved Slutningen af den første Session; og med mig maatte det Samme blive Tilfældet endnu i højere Grad, eftersom Stridspunkterne bleve flere og skarpere. Disse Stridspunkter angik ikke alene Landboforholdene: om Forbedring i Husmændenes Kaar, om Foranstaltninger til Selvejendoms Fremme, om Bestemmelse af Indfæstningssummer og af Hoveri-Arbejdet m. m., — eller Jagtforholdene: om Erstatning af Vildtskade, om Jagtens Udøvelse i Haver o. s. v. Som Deputeret for et Distrikt af mindre Landejendomsbesiddere, der tilmed var et af Brændpunkterne for den begyndende Bevægelse mod Godsejerklassen, befandt jeg mig noget vanskelig stillet. Jeg modtog idelige Besværinger og Anker fra mine Vælgere; en Husmand Peder Hansen fra Lundby har jeg i frisk Minde; som utrættelig Agitator gjorde han mig en Del Ulejlighed, men han var en Mand med ualmindelig Begavelse, hvem Tunge og Pen stod til fuld Raadighed. Min Mangel paa Kundskab til de paagjældende Forhold i deres Virkelighed gjorde mig det umuligt at komme til en fast, begrundet Stilling imellem de stridende Parter. Alligevel kunde jeg ikke ganske holde mig udenfor Forhandlingerne, og jeg har Grund til at tro, at min Optræden, ihvorvel varsom og begrænset, fandtes nogenlunde tilfredsstillende for mine Vælgere. — Sagtens vilde det nu se ud som Bagklogskab i sædvanlig Stil, om man vilde lægge Godsejerklassen den Stivhed til Last,

Digitized by Google

hvormed ethvert Forslag, der gik ud paa nogen Forandring i de bestaaende Forhold af denne Art, dengang blev afvist. Og dog vilde man have kunnet forsone sig med den Aand, der her forenede Godsejerne til Kamp, som om det gjaldt Hjem og Arne, dersom der fra samme Side havde været større Sans at spore for Anliggender, som ikke burde ligge udenfor et Aristokratis Synskreds eller Interesse. Navnlig var det Forhandlinger angaaende Pressens Forhold, der droge sig som den røde Traad igjennem Stænderforsamlingerne i 1840—42—44. Efter Kristian den Ottendes Tronbestigelse blev Pressen mere og mere betrængt og besværet, og det i samme Forhold, som den schlesvigholstenske Sammensværgelse opfordrede Pressen til Aarvaagenhed og Frimodighed; det var næppe gjørligt her at efterkomme Opfordringen uden at falde i Justitsens Hænder. Fra „Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug", — hvis Navn vil være indflettet i enhver Bearbejdelse af den danske Presses Historie i dette Tidsrum, — udgik der Andragender og Besværinger, Resultat af omhyggelig Drøftelse af lovkyndige Mænd, hvoraf Selskabets Repræsentantskab talte flere i sin Midte (Larsen og Bornemann), og hvori Stænderforsamlingernes Hjælp paakaldtes. Men det viste sig her, i hvilken Grad just den Klasse, der kunde og burde staa som den uafhængigste i Samfundet, havde gjort sig afhængig af Hofkredsens Aand og Tone.

Der randt slesvigsk Blod i mine Aarer. Desuagtet stod Landet imellem Kongeaaen og Ejderen, dets nationale og politiske Forhold ikke anderledes for mig end for mine

Digitized by Google

Landsmænd overhovedet. Som Barn havde jeg været i Haderslev og derfra medtaget Indtrykket om den nordligste Kjøbstad i Slesvig som tysk By. Som Mand gjorde jeg endnu i 1844 et kort Besøg i Flensborg, og ogsaa der havde jeg truffet Alt paa Veje til ren Fortyskning; hos Bogtrykker Kastrup, som havde nedsat sig der, traf jeg en dansk Familie, og han førte mig hen til Senator Nielsen som en Mand med dansk Hjærtelag. Den danske Kirke laa hen forfalden og ubenyttet; som Præst var der ansat en tyskfødt Mand (Holdt), der senere (efter 1848) blev benyttet som tysk Præst i Aabenraa. Saaledes stode Tingene hen fra Aar til Aar, — inden Slesvigs Grænser intet dansk Ord udenfor Privathusets fire Vægge, i Kongeriget fuldstændig Uvidenhed og Ligegyldighed for Danskheden i Slesvig. Man vidste vel, at Fredrik den Sjette havde udtalt sin Vilje (Reskript af 15de December 1810), at Dansk skulde være Sproget i Kirke, Skole og Rettergang overalt i Slesvig, hvor Folkesproget er Dansk; men man vidste dengang ikke, hvor afmægtig den suveræne danske Konges Vilje var overfor hans tyske Kancelli og dets Embedsmænd, og man bekymrede sig næppe heller synderlig derom; derimod vilde man ganske vist have forundret sig storlig, dersom man dengang havde vidst, hvad der nu vides, at det var staaende Maxime for „det tyske Kancelli“ at lade kongelige Reskripter i Danskhedens Interesse, saaledes baade i 1829 og 1830, aldeles uænsede. I det absolutistiske: „Vi alene kunne“ o. s. v. var der ikke større Sandhed end i Sidestykket: „Vi alene vide“ o. s. v.

Det var Stænderforhandlingerne, som her først kaldte Liv frem af det Døde. Det var den første slesvigske Stænderforsamling (1836), der fremkaldte

Digitized by Google

Forslaget fra Bonden Nis Lorentsen i Lilholt om dansk Rettergangs- og Bestyrelsessprog i Nordslesvig; gjennem mange Kampe fremtvang man Reskriptet af 15de Maj 1840, hvorved der syntes at være lyst Fred over Dansk som Regerings- og Retssprog paa de Steder, hvor det brugtes i Kirke og Skole. Men i den fjerde slesvigske Stænderforsamling (1842), som ogsaa androg paa Indlemmelse af Slesvig i det tyske Forbund, blev Peter Hjort Lorenzen udelukket af Forsamlingen, fordi „han talte Dansk og vedblev at tale Dansk."

Fra denne Tid vaktes Livet i Slesvig og Sympatien i Kongeriget. Personlig var jeg dog vaagen en rum Tid forud, forholdsvis endogsaa tidlig. Med den danske Slesviger, Christian Paulsen, havde jeg i mine første Embedsaar fortsat et fortroligt Samliv, som var begyndt i Udlandet (Göttingen og Berlin). Fra 1826 levede han i Kiel som Professor i dansk og slesvig-holstensk Ret, og jeg vedblev at staa i uafbrudt Forbindelse med ham. De nationale og sproglige Forhold i Slesvig laa ham paa Hjærte fremfor alt Andet; han havde den historiske Kundskab og det stedlige Kjendskab, som ellers manglede overalt, og han var, om ellers Nogen, en paalidelig Hjemmelsmand. Allerede i 1831 udgav han et tysk Skrift („Ueber Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthums Schleswig"), hvori han godtgjør Landet som „et dansk Legeme iført tysk Klædning"; men, som sagt, lidt friere Aandedræt maatte Stænderforfatningen bringe os, førend vi her fattede Mod til at flytte Foden ind paa de ubekjendte Enemærker. Det første offentlige Livstegn udgik fra „Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug", da Generalforsamlingen i November 1836, nærmest ifølge et elektriserende Foredrag af

Digitized by Google

O. Lehmann, dengang juridisk Kandidat, „bemyndigede Bestyrelsen til at søge Selskabets Virksomhed udstrakt til den dansktalende Del af Slesvigs Befolkning", og det første virksomme Skridt paa denne Vej var Foranstaltning af det fortrinlige Skrift af Paulsen: „Det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig" (1837), som fremlagde „den simple historiske Sandhed, — der tit sætter mere i Forbauselse end Digtning —: at Kongen af Danmarks tyske Undersaatter i Slesvig blive regerede i deres Sprog, medens Kongens danske Undersaatter regeres i et fremmed Sprog." Mine første offentlige Indlæg i den nationale Livssag findes i Trykkefrihedsselskabets Ugeblad „Dansk Folkeblad": „En kjøbenhavnsk Artikel i fremmed Blad om Regering og Folk i Danmark" (1837) — „Gjensidige Forhold imellem Kongerigets og Hertugdømmernes Indvaanere" (1838) — „Om det danske Sprog i Slesvig" (s. A.). Naar Paulsen virkede ved Pennen, virkede Flor endnu mere umiddelbart ved det mundtlige Ord iblandt den danske Befolkning fra Flensborg til Kongeaaen. Lektoratet i Kiel gav ham kun Fritid, og han nyttede den til at togte omkring i Slesvigs Land paakryds og -tværs, snart vækkende og belærende, snart, hvad ikke sjælden behøvedes, mæglende og udjævnende. Til en saadan Virksomhed i Nationalitetens Tjeneste var Flor fortrinlig skikket ved sin uopslidelige Sejhed, sin ualmindelige Gave til at bedømme og nytte de forskjellige Personligheder, og sin Taalmodighed, der aldrig trættedes i at stemme og bearbejde Folk. Den første berømmelige Frugt af disse to Mænds forenede Bestræbelse var Tilvejebringelse af et dansk Blad i Slesvig: „Dannevirke" (1838), — lige betydningsfuldt som Vidne for Landets Danskhed, der kun trængte til aandelig Næring, og

Digitized by Google

som Middel til at oprejse og styrke den skammelig-forkuede Nationalitet.

Men Bestræbelser og Anstrængelser, som mødte baade aabenlys og lønlig Modstand, trængte i høj Grad og i flere Henseender til et Støttepunkt i Hovedstaden. Dette søgte Schouw og jeg i Forening at yde dem; fælles Interesse, fælles Formaal og fælles Fjende førte os hinanden imøde og knyttede os nær tilsammen. Til en Organisering af Kræfterne til Opnaaelse af bestemte Formaal kom det dog først i 1842. Signalet blev det nysnævnte Optrin i den slesvigske Stændersal, hvor Tyskhedens brutale Overmod overfor den danske Nationalitet bruste frem i sit hele Overmaal; og, hvad der forstærkede og skærpede Virkningen, var den Undskyldning, som Falcks og Criminils Retskrænkelse mod den danske Deputerede fandt i visse indflydelsesrige Kredse. A. S. Ørsteds brat synkende Anseelse i det danske Folk skriver sig fra denne Tid. Det var den Viborgske Stændersal, der maatte modtage af den kongelige Kommissarius de uforglemmelige Udtalelser, hvori Falcks Fremgangsmaade berømmedes som „besindig og forstandig", medens derimod Danskhedens uforfærdede Forkæmper stærkt dadledes. „Forsamlingen i Viborg maatte", — mente Ørsted, — „finde det uværdigt at understøtte et Forslag som P. H. Lorenzens." Trods dette uventede Patronatsforhold, som dengang var af den allerstørste Betydning, enedes Forsamlingen med 46 Stemmer imod 3 om at indgive en Adresse til Kongen som Udtryk af Folkets Stemning, „dets Krænkelse og Forurolighed ved den statsfarlige Partivirksomhed". Den Roskildske Stænderforsamling havde været afholdt tidligere i Sommertiden; nu forekom det mig og Andre (Bang,

Digitized by Google

H. P. Hansen, Hvidt, Schouw m. fl.), at der var Opfordring til et Skridt, hvorved Øboerne kunde slutte sig til Jyderne. Vi tillode os at indbyde de i Hovedstaden Tilstedeværende og Stadens Borgerrepræsentanter til et Møde, som holdtes i min Sal (den 30te November), hvor der fremlagdes et udarbejdet Forslag med flere Afstemningspunkter. Hvidt overtog Dirigentposten; men det var, som om Ørsteds Aand svævede over denne Forsamling. Med allehaande fine Betænkelighedshensyn, gammelmandsagtige Advarsler imod at lade sig beherske af Følelsen, hyperkritiske Betragtninger, f. Ex. om der dog ikke ogsaa var Uret eller Forløbelse at finde hos P. H. Lorenzen, skiltes man i et Øjeblik som dette — skiltes danske Mænd, af hvilke hver Enkelt stod ansvarsfuld overfor Modersmaal, Fædreland og Hovedstad, i uforstyrreligt Flegma, som om Sagen, der forhandledes, var den ligegyldigste af Verden. Nogen Fyldestgjørelse søgte jeg paa egen Haand at bringe ud af det nedslaaende Møde*) ved en Artikel: „Om den danske Nationalitets Stilling i Slesvig" („Dansk Ugeskrift". 2den Række. No. 35). Den slutter saaledes: „I det Drama, som er opført for vore Øjne, vilde kun en Slutningsscene mangle, hvor den danske Nationalitets og den danske Statsenheds uforfærdede Talsmand gives til Pris, fordi det kan lykkes en skarptseende Kritik at opdage et eller andet begaaet Fejlgreb. I Sandhed, jeg maatte blive tvivlsom om den virkelige Existents af dansk national Aand, dersom den almindelige Stemme eller dog en almin-

*) I „Fædrelandet" (2den December 1842. Nr. 1077) er en Beretning at læse, som maa skrive sig fra en Tilstedeværende, der giver et Indblik i Aftenens uhyggelige Forhandling.

Digitized by Google

delig Stemning ikke rejste sig imod en Dom som den, der fra én Side er bleven fældet."

Dernæst sluttede jeg mig sammen med fem ligestemte Mænd, Grosserer A. Hansen, Bankdirektør H. P. Hansen, Madvig, Grosserer Meinert og Schouw, om en offentlig Erklæring, som i kort Tid modtog talrige Underskrifter i Stad og Land. Den opfordrede, ved Siden af Udtalelse af Bekymring og Foruroligelse, til „med al den Kraft, som Kjærlighed til Fædrelandet giver, at understøtte Kongen i hans Idrætter: at haandhæve Statens Enhed, sin Landshøjhed over Slesvig og den danske Nationalitet i de Dele af Hertugdømmet, hvor den findes". Den foranførte Artikel i „Ugeskriftet", hvortil Schouw knyttede nogle samstemmende Bemærkninger, blev Gjenstand for en heftig Modsigelse i „Aabent Sendebrev til Dhrr. Professorer Clausen og Schouw i Anledning af deres Anke" (1843). Forfatteren var, efter Wegener's Erklæring*), Hertugen af Augustenborg. Det fortælles her, hvad der senere er blevet gjentaget utallige Gange i den tyske Presse, at den hele dansk-nationale Bevægelse i Slesvig skriver sig fra Kjøbenhavn, navnlig fra Lehmann's Ophidselse i Trykkefriheds-Selskabet, „indtil hvilket Tidspunkt det ikke var faldet nogen Dansk ind at finde det unaturligt eller krænkende, at Slesvigs Forhold havde udviklet sig paa en saadan Maade, at det tyske Sprog var det eneste officielle i Hertugdømmet, ligesaalidt som det indtil den Tid var faldet Nogen ind at kalde Nordslesvigerne Danske." Desværre, — det maa tilstaa's —, lod Saadant sig sige med nogen Sandhed.

---

*) „Om Hertugen af Augustenborg og hans Forhold til det holstenske Oprør." (Antislesv. Fragm. III. 50).

Digitized by Google

Til samme Tid gjorde Schouw og jeg i Forening, med Understøttelse af Lehmann, forskjellige Forsøg paa at skaffe Indgang i tyske Dagblade for historisk dokumenterede Oplysninger angaaende de statsretlige og nationale Forhold i Slesvig. Der var dengang endnu nogen Rimelighed for, at adskillig Usandhed kunde skrives paa historisk Ukyndigheds og Misforstaaelses Regning. Men vi fik snart Syn for Sagn, at de tyske Ordførere tilhobe intet vilde mindre end belæres og oplyses. Det hele Forhold var éngang for alle bragt i et „germanistisk" System, der hvilede paa ganske andet Underlag end historisk Sandhed. Ogsaa vilde i alle Tilfælde Adgang til de tyske Presse-Organer have krævet Pengemidler, som ikke stode til vor Raadighed. Vistnok havde Kristian den Ottende dyrtbetalte og megetbetroede tyske Penne i sin Tjeneste; men til den nationale Gjerning var der ikke Brug for lejede Penneførere. Nu og da kunde det lykkes ad sære Omveje at faa en Artikel indsmuglet hist og her, men kun for at skylles bort i en Syndflod af Forvanskninger og Fordrejelser. Den politiske Presse i Tyskland tog snart et saadant Sving, at det tyske Sprog uvilkaarlig kom til at staa for danske Læsere som det klassiske Sprog til at klæde Løgnen i videnskabelig Maskedragt.

Det maatte altsaa forsøges, hvad der her hjemme kunde gjøres ved egne Kræfter for at komme de danske Slesvigere til Hjælp i den begyndte Kamp. I „Dansk Ugeskrift" (Januar 1843. N. 40—41) findes en Artikel af mig: „Dansk-slesvigsk Propaganda" (Overskriften laant fra Tysken). Det var en indtrængende Opfordring til Medborgere til at forene sig „ikke i en Propaganda, men i en Conservanda for dansk Sprog og Nationalitet i Slesvig", — „i et

Digitized by Google

Forsvars- og Beskyttelsesforbund imellem de Danske i Kongeriget og de Danske i Hertugdømmet". Faa Maaneder efter blev Tanken bragt til Udførelse. I Mai 1843 udgik der en offentlig Indbydelse fra 22 Mænd i Kongerigets forskjellige Provinser „til alle dansksindede Danske". „Uagtet", — hedder det deri, — „det danske Sprog er Modersmaal idetmindste for den halve Del af det slesvigske Folk, gives der i Hertugdømmet intet dansk Skolelærer-Seminarium, ingen dansk lærd Skole, og ved det danske Universitet savnes der tilstrækkelige Foranstaltninger for danske Slesvigere". At faa disse Savn afhjulpne maa gjælde som nødvendig Betingelse, for at „dansk og tysk Nationalitet, hver inden sine rette Enemærker, kan i Slesvig blive stillet paa aldeles lige Fod, lige betryggede i deres gode Ret mod Anfægtelse og Overlast". Medborgere opfordredes til forenet Medvirken til Sagens Fremme, og de sex i Hovedstaden bosatte Medindbydere, — H. N. Clausen, H. P. Hansen, L. N. Hvidt, J. E. Larsen, N. J. Meinert, J. F. Schouw, — sammentraadte som Central-Komité med Fuldmagt til, saavidt mulig efter Raadførelse med de fraværende Medlemmer, at tage Bestemmelse angaaende de indkomne Penges Anvendelse inden de i Programmet angivne Grænser.

De syv Mænd, — Kammerraad Drewsen traadte nemlig til, — holdt trolig sammen indtil 1848; indtil den Tid udkom der aarlig trykte Opgjørelser, som ikke ere uden historisk Interesse. Der var fra Hjemmetyskeriets Side ikke ringe Modvilje eller Kulde mod den hele Virksomhed; den sande Politik skulde, som det hed, fraraade Kongerigets Beboere at trænge sig ind i de danske og de tyske Slesvigeres Mellemværende! Sagen paaførte

Digitized by Google

mig som bestandig Formand, Ordfører og Brevvexler ikke ringe Arbejde; men dette bragte dog ogsaa sin Løn. Den offentlige omstændelige Opgjørelse (Mai 1844) af det første Aars Bidrag til „dansk Undervisnings Fremme i Hertugd. Slesvig" kunde opvise et Beløb af 26,142 Rd., fordelte paa 7809 Bidragende. „Vel falder det i Øjnene, at den Deltagelse, som hidtil er bleven ydet, i det Hele kun er en spredt og brudstykkeagtig, — et Vidnesbyrd om, hvor langt vi endnu staa tilbage i sand folkelig Udvikling, hvorledes endnu paa mange Steder, selv i de Klasser af Samfundet, hvor det mindst burde ventes, den nationale Interesse, fra hvilken Side og i hvilken Retning den end bliver tiltalt og opfordret, er tilbagetrængt af smaalig Privatinteresse. Men paa den anden Side har Deltagelsen vist sig som almindelig udbredt, fælles for alle Stænder og Klasser, og navnlig er det ikke uden god og trøstende Betydning for Danmarks Fremtid, at Landbostanden har taget ikke ringe Del i denne Virksomhed." Iblandt Medindbyderne og Foreningens virksomme Medlemmer taltes den fædrelandssindede, tidlig tabte, Grev Knuth til Knuthenborg; som Bidrag til Lønning af juridiske Lærere ved Universitetet skjænkede Estrup 8000 Rd., der efter hans Død, da den tilsigtede Anvendelse var bleven overflødig, bestemtes af hans Enke til Stipendier for slesvigske Studerende af Retsvidenskaben; enkelte Godsejere, navnlig Moltke-Hvitfeld (Glorup) og Rønnenkamp til Næsbyholm ydede rundelige Bidrag; men den hele Klasse af omtr. 750 store og større Jordegodsbesiddere i Landet talte dog ikke fuldt 100 Bidragende med et Beløb af omtr. 4070 Rd. „Tre af vore Godsejere", skrev Grev Knuth fra Lolland, „ere Tyskere, og altsaa behøver jeg vel ikke at sige mere; en Anden, som har været

Digitized by Google

baade i de roskildske og de slesvigske Stænder (Grev Reventlow til Kristianssæde og Sandberg) er med sin hele Familje saa nøje knyttet til det Hus, som har Interesse af at faa et Schlesvigholsten oprettet (det Augustenborgske), at han paa ingen Maade kan opfatte Sagen fra dansk Side, skjønt han er paa sin Maade saa trofast mod Danmark, som Nogen kan være."

I Efteraaret (1843) havde vi havt et kjærkomment Besøg i Hovedstaden af Bestyrelsen af „Den nordslesvigske Forening", bestaaende af tre Bønder: Hans Nissen og Nis Steffensen fra Hammelev og Laurits Skau fra Sommersted. Den sidste havde i Sommeren forud indviet Skamlingebanke og sig selv ved en Tale, der slog Tilhørere og Læsere ved den simple og djærve Veltalenheds Kraft, — saaledes lød vel fordum den danske Bondes Tale paa Thinge! Hans Person vakte her ualmindelig Opmærksomhed. Den 5te November samledes, efter Indbydelse fra den slesvigske Komité, hundrede kjøbenhavnske Mænd med de tre Slesvigere til en livfuld og oplivende Fest i Skydebanens Sal. Efter Forhandling med disse Mænd blev man enig om at gjøre Grundlægningen af en højere Folkeskole i Nordslesvig til første Gjenstand for Foreningens Virksomhed, særlig i Betragtning af, at „den danske Nationalitet i Slesvig har sin egentlige Repræsentant i Landbostanden, sit rette Værn i dens Oplysning og Udvikling". Hertil kom, at der, med Hensyn til de to andre Hovedønsker, Omdannelse af den lærde Skole i Haderslev og Skolelærerseminariet i Tønder til danske Læreanstalter, viste sig gunstigere Udsigt fra Regeringens Side. Omsider i 1847 naaede denne Plan ogsaa sin Opfyldelse. Saaledes kom Folkeskolen i Rød-

Digitized by Google

ding til Live: ved Kjøb af Vamdrupgaard (1844). Foreningen udbetalte 3000 Rd. kontant og indskød 6000 Rd. som uopsigeligt og rentefrit Laan i anden Prioritet. Skolen fik sin første Forstander i Joh. Wegener, Broder til Gehejmearkivaren, senere Præst i Halsted i Lolland; han indviede den med en ædel, gribende Tale. Denne første Virksomhed af Foreningens Kræfter blev imidlertid ogsaa den eneste, idet denne Læreanstalt gjorde betydelige Tilskud nødvendige i Aarenes Løb til Udvidelse baade af Bygninger og af Lærerpersonalet og Undervisningsapparatet.*)

*) Jeg maa paa dette Sted gjøre et Spring en halv Snes Aar frem i Tiden.

Efter en Del Brydninger imellem Forstanderen ved Rødding Skole (dengang Kand. teol. Høgsbro) og de andre Lærere saavelsom flere af Bestyrelsens Medlemmer blev der af Generalforsamlingen i Aaret 1855 besluttet i Skolens Interesse, som ikke kunde andet end lide under disse Forhold, at foretage en Forandring ved Bestyrelsen; det skulde overdrages til tre „Tillidsmænd" at udnævne en Bestyrelse, som var undergiven deres Overtilsyn og kunde afskediges af den til hvilkensomhelst Tid. Til Tillidsposten faldt Valget paa Flor, Grundtvig og mig. Valget tilmeldtes mig under 26de Juni 1855 af Pastor Hagen i Steppinge, en af de hidtilværende Bestyrere, — med det Haab, at jeg ikke vilde vægre mig ved at træde ind i denne Kombination, i Betragtning af, at „de to Retninger, som De (jeg) og Grundtvig ere Førere for, den nationale og den folkelige, ligge hinanden saa nær, at de engang maa falde sammen, og at de indtil da bør lempe dem efter hinanden, navnlig ved en saadan Skole som vor". Jeg kunde dog ikke andet end have overvejende Betænkelighed ved at indlade mig paa den Samvirken, der her var stillet i Udsigt. Det havde nu i længere Tid været stille mellem Grundtvig og mig; men Ustyrligheden af det grundtvigianske Parti traadte bestandig mere udfordrende og indgribende frem, og den indre Modsætning vilde meget let kunne bryde frem paany; netop et Forhold som dette, hvor der vilde blive Spørgsmaal om bestemte Personer, deres Virksomhed

Digitized by Google

Samtidig med Skolens Grundlægning modtog Bestyrelsen i Sommeren 1844 fra Slesvig en Opfordring til at indbyde til Grundlægning af en „slesvigsk Hjælpeforening" ved aarlige Bidrag af 1 Rd. Saa ulige var Partiet, at alle Arter af Kræfter: Kundskab, Embedsmyndighed, Penge, stode til Tyskhedens Tjeneste i Slesvig, medens Danskheden sammesteds savnede ethvert Støttepunkt. Der var her rig Opfordring til at søge det danske Element i Slesvig fremhjulpet til en mere værdig og selvstændig Tilværelse ved at understøtte den danske Dagpresse i Haderslev og Aabenraa, som kæmpede med ublide Kaar, ved at udgive passende Folkeskrifter og forsyne Sognebibliotekerne i Nord- og Mellem-Slesvig med danske Bøger. Ogsaa dette Foretagende havde ret gunstig Fremgang. Man havde 2—3000 Rd. aarlig til Raadighed. Paatrængende Krav bleve derved afhjulpne, gavnlige Idrætter fremmede. Men for mig blev Stillingen som fast Mellemled imellem Trangen og Hjælpen byrdefuld nok. Der var mange Huller at udfylde, og Kredsen var ikke stor af dem, til hvem man idelig og idelig maatte henvende sig om Bidrag.

---

og Fremgangsmaade, var meget skikket til at forøge Spændingen. Skolen havde i længere Tid været undergiven en stærk Indflydelse af Grundtvigianismen, som havde vakt en Del Utilfredshed. Denne Retning kunde jeg ikke billige, men heller ikke, mindst fraværende, tænke paa at modarbejde. Med saa absolut en Enspænder som Grundtvig kan der kun gaas i Spænd ved ubetinget Selvhengivelse. I Overensstemmelse hermed gik mit Svar ud paa, at „den Bund, der er fælles for Grundtvig og mig, ikke er stærk nok til at bære en Samvirken i Undervisningsværket saa lidt som i Kirken, idet vore Begreber om den Frihed, der er nødvendig og tjenlig for et aandelig virkende Samfund, ere saa forskjellige, at vore Veje nødvendigvis maa gaa ud fra hinanden osv."

Digitized by Google

I Foraaret 1844 varsledes det med altid større Bestemthed, at det atter skulde være lykkedes det schlesvigholstenske Parti at bøje den kongelige Vilje. I Reskript af 2den December 1842 havde Kristian den Ottende nægtet at meddele kongelig Sanktion til Beslutningen, hvorefter den slesvigske Stænderforsamling vilde tiltage sig Ret til at bestemme, om Brugen af det danske Sprog skulde tilstedes en Deputeret. Nægtelsen var begrundet ved, at Indrømmelsen af denne Myndighed „vilde krænke de dansktalende Slesvigeres naturlige Rettigheder." Nu derimod vidste man underhaanden, at Patentet (af 29de Marts 1844), som endnu blev holdt tilbage, afgjorde Stridspunktet i ganske anden Retning, idet Retten til at bruge det danske Sprog i Stændersalen skulde være betinget derved, at de paagjældende Medlemmer afgave i det første Møde en Erklæring om, at de ikke tiltroede sig tilstrækkelig Færdighed i det tyske Sprog; det danske Foredrag turde derhos kun optages i Protokollen i tysk Oversættelse. Under 4de Maj udgik der fra de ovennævnte syv Mænd („Syvstjærnen" var Hjemmenavnet) en Indbydelse til Medborgere til at tiltræde en Adresse til Kongen, at Han „vil skjænke den Del af Undersaatterne, som kun er betænkt paa nationalt Selvforsvar, Beskyttelse af den naturligste Ret ved at hævde det danske Sprogs lige Berettigelse med det tyske i det dansk-tyske Hertugdømmes Stænderforsamling." Adressen, som fik over 20,000 Underskrifter, var affattet af mig ligesom vel alle Aktstykker af ligeartet Indhold. Ved Overrækningen (den 7de Juli) var jeg imidlertid fraværende paa en Ferierejse. Det var Schouw med H. P. Hansen og Meinert, der ved

Digitized by Google

Overrækningen maatte tage imod lidet naadige Ord af Majestæten.*)

Den videre Forhandling af dette Livs- og Ærespunkt for Danmark og Danskheden falder ind under Stænderforsamlingen i 1844 og 1846, hvorom senere. Imellem de tvende Aar ligger dog endnu en af de mest indtrængende Henvendelser til Kongen. Det var Hovedstadens Borger-Repræsentation, som i April 1845 fandt sig opfordret til i et lige saa underdanigt som indtrængende Sprog at fremstille den svigefulde Konspiration, hvorved Stænder og tyske Embedsmænd i Forening arbejdede paa midt i Fredens Skjød at faa Slesvig i al Lempelighed vristet bort fra Kongeriget. Det lykkedes kun at faa denne Adresse bragt i Kongens Hænder igjennem Kabinetssekretæren, til hvem Hvidt som Repræsentationens Formand maatte aflevere den i Forgemakket. Iblandt mine Papirer finder jeg endnu Udkastet fra min Haand til en Adresse rettet til Borgerrepræsentanterne, hvorved Indbyggere i Hovedstaden slutte sig med Tak og Paaskjønnelse til deres Repræsentanter. Den blev fremlagt til Underskrift paa offentlige Steder og havde samstemmende Udtalelser fra forskjellige Egne i Landet til Følge.

Denne Virksomhed, trættende ved den idelige Gjentagelse og ved det øjensynlig Frugtesløse overfor Regeringens Mangel paa alvorlig Selvstemmelse, fik omsider Ende ved Begivenhederne i 1848. Fra 1857 har en Forening af Mænd i Hovedstaden virket med stor Tidsopofrelse og stort Held for Oprettelse og Forsyning af danske Folkebiblioteker i dansktalende Dele af Slesvig;

*) Se „J. F. Schouw's offentlige Liv", af H. N. Clausen. S. 33.

Digitized by Google

særlig har Justitsraad Mangor her sat sig et Minde som en af Fædrelandet højtfortjent Mand. Paa slesvigsk Grund, i Haderslev, har en Forening dannet sig til Udgivelse af danske Folkeskrifter. Ikkun Rødding-Skole, som ved Flor's nidkjære Bestræbelser fortsatte sin Virksomhed selv i Krigsaarene, vedblev at modtage Understøttelse fra den oprindelige Forening, saa længe som der var nogen Beholdning tilbage.*)

Der ligger snart en Menneskealder imellem den Tid og nu. En hel Bunke af Blade, skrevne og trykte, har jeg maattet søge frem og tage i Haand for at blive i Stand til at forfølge den historiske Traad. Disse Blade bære alle Træk af frejdig, ufortrøden Bestræbelse. For selve Besiddelsen frygtede vi dengang ikke, men for Skammen at skulle opleve det gammeldanske Lands fortsatte Fortyskning, saa at vi skulde blive som Fremmede paa egne Enemærker. Hvor meget af det, hvorpaa der dengang arbejdedes med stor Sikkerhed, er ikke siden sunket sammen! Men paa den anden Side: hvor langt fastere og paalideligere har ikke den danske Nationalitets Grundlag i Slesvig vist sig, end Nogen dengang vovede at tro! Skal Haabet, som er Grundtonen i hine Blade, blive beskæmmet eller blive kaldt paa ny til Live? Saa meget maa synes sikkert: kommer det danske Slesvig, den prøvede Formur for nordisk Nationalitet, ikke, tidligere eller senere, tilbage til Danmark i Kraft af den folkelige Selvbestemmelsesret, da vil Mere synke i Grus.

---

*) Først efter at være trængt ud over Grænsen, har Skolen i Rødding maattet forlægges til Askov, nær den, vi haabe det, midlertidige Grænsepæling for dansk Land, hvor den, støttet ved Flor's Navn og uopslidte Energi, er i fremblomstrende Stand. (Sen. Anm.)

Digitized by Google

Ogsaa den skandinaviske Tanke, — Erkjendelsen, at det tredelte Norden kun som Enhed vil være i Stand til at værge national og politisk Selvstændighed, — kom først i fremrykket Alder til Klarhed og Fasthed hos mig. Fra min Barndom lyder endnu det højtidelige Omkvæd for mig om „Tvillingrigerne" (Danmark og Norge), deres Lyksalighed ved den uadskillelige Sammenvoxning; hvor lidt man i sin Tid forstod at fæstne Baandet, viste sig i Prøvelsens Tid. Fra min Ungdom medtog jeg Mindet om Karl Johan's Politik, som ved den Sympati, den mødte hinsides Sundet, ikke skulde bidrage til at mildne den mistænksomme Stemning imod Svenskerne, og særlig virkede de overmodige Drillerier, midt i den bitre Ydmygelse, af den daværende svenske Gesandt Tavast opirrende paa Stemningen. Hvor langt Danske og Svenske stode fjærnede fra hinanden, blev mig ret indlysende, da det lille danske Landsmandskab i Rom (1819—20) sluttede sig til Tyskerne, uden i mindste Maade at ænse svenske Tilrejsende. Ogsaa til Nordmændene var Forholdet til samme Tid spændt. Under det kraftige Opsving i det folkelige og literære Liv, der betegnede Norges første Selvstændighedsperiode, var det naturligt, at Bevidstheden om, hvad der havde manglet Nordmændene under Foreningen med Danmark, førte hos Mange til en Bitterhed i Sind og i Udtalelse, som blev saarende for os, selv hvor vi ikke kunde nægte endel Berettiget i Klagen; senere blev det en trykkende Fornemmelse for alle dem, der ikke følte sig vel under Kongeloven, at se op til det frie Norge, som kun led under et Overmaal af Frihed. Personlige Forbindelser hinsides Sundet høre alle til senere Tid. Ved Oehlenschlägers og Tegnérs Vexelbesøg (Juni 1829)

Digitized by Google

var jeg fraværende paa en Rejse i Tyskland. Tegnér har jeg, som Følge af uheldige Sammentræf, aldrig set; som kjært Minde bevarer jeg et tilsendt Exemplar af hans „Talar vid särskilta tilfällen“ (1831) med Tilskrift „till Bibelens og förnuftets Vän“. Ogsaa Thomander lærte jeg først at kjende rum Tid, efterat jeg for hans Skyld havde maattet friste endel Uartigheder fra svenske Teologers Side (se S. 162).

Det var de nordiske Naturforskere, som havde den Fortjeneste at gjøre det første offentlige Skridt til en indbyrdes Tilnærmelse: ved Mødet i Gøtheborg (1839) og den derpaa grundlagte skandinaviske Naturforsker-Forsamling, som fra 1840 har gjentaget sine Sammenkomster skiftevis i de tre nordiske Hovedstæder. Men nærmest vår det fra Studenterverdenen, at jeg modtog den vækkende Indvirkning. Det første storartede Dampskibstog, som i Juni 1843 bragte Studenter fra Kjøbenhavn og Lund til Upsala, Modtagelsen og Samlivet dér aabnede Øjnene for den skrigende Unatur i at holde ud fra hinanden, hvad der hørte sammen ved Blodets og Modersmaalets Magt, for det Vanvittige i at holde de tre Folk hen i bestandig Svækkelse, som Bytte for træske Nabomagter, ved at hindre den naturlige Forening. En Bevidsthed om Broderskabs-Forholdet syntes at gjennemfare Folkene, og efter Hjemkomsten fra Upsala laa den Tanke nær at arbejde for den saa smukt begyndte Tilnærmelse under en mere blivende Form. Det vedtoges i en Forsamling af Deltagerne i Upsalatoget at stifte et „skandinavisk Samfund af kjøbenhavnske Studenter“ med det Formaal „at fremme det sociale og literære Samfund imellem de skandinaviske Folk“; Optagelse som Medlem skulde staa aaben

Digitized by Google

for alle Borgere. Men tre Uger efter meddeltes der den provisoriske Bestyrelse ved Politidirektøren (Bræstrup) en Skrivelse fra det danske Kancelli, som, „efter Indholdet af de Love, der foreløbig ere vedtagne for dette Selskab og de øvrige Omstændigheder, finder, at det ikke kan tillades samme at konstituere sig.“ Ved de paaberaabte „Omstændigheder“ er der uden Tvivl at tænke paa nogle Ytringer, som skulde være udtalte af Ploug ved Opholdet i Kalmar, i hvilken Anledning der beordredes Sag anlagt. Jo mere vi havde Fornemmelse af, at der af den unge Slægt var indslaaet et Spor, som baade var naturligt og varslende godt for Fremtiden — hvor velgjørende maatte ikke Sammenslutningen med Blodsfrænderne virke, til samme Tid som vi fandt os tilbagestødte ved fjendsk hovmodig Stemning hos tyske Medundersaatter! — desmere æggede den isnende Kulde, hvormed Magtbudet her trængte sig ind for at sprænge, hvad der havde gjort en lille Begyndelse til at bøje sig sammen. Min Mening udtalte jeg offentlig nogle Dage derefter i en Artikel i Schouw's Ugeskrift (Nr. 70): „Om Forbuddet imod det skandinaviske Samfund“: „Paa Grund af personlige Hensyn og Betænkeligheder at dømme Barnet til at kvæles i Fødselen, istedetfor at forfølge dets Udvikling, stille det under tilbørligt Opsyn, og, dersom det da udartede, at betage det Borgerret og forvise det Land og Rige, synes at ligne en ilsom Foregriben. Hvormangen Kvæling vil ikke fremdeles kunne forestaa, dersom Tilværelsens Ret skal blive betinget af saa prekære Omstændigheder!“ — „Det er en Bevidsthed, som har sin Rod i Historien, som Tiden selv bringer til Udvikling, og som derfor gjør sig gjældende med Naturnødvendighedens Magt, at de skandinaviske Folk ikke

Digitized by Google

alene bestaa hvert for sig, men at de ere alle tilsammen Led af et større Hele, — den samme Bevidsthed, som bringer de tyske Folk, større og mindre, til at stræbe ud af den politiske Isolering til den store nationale Enhed. Dersom nogen Bestræbelse er baade naturlig i sin Grund og betydningsfuld i sine Virkninger, da er det den: at bringe denne, kun ved unaturlige Forhold tilbagetrængte, Sandhed til fuld Erkjendelse. — Gives der noget Lyspunkt, hvortil Øjet uvilkaarlig søger hen igjennem Taagerne, der lejre sig omkring os, da er det den sympatetiske Tilstræben, hvormed de skandinaviske Folk omsider synes at ville lade den nationale Slægtskabsfølelse komme til sin fulde og naturlige Ret. Imod denne dybe og stærke Drift er det ikke rimeligt, at en Øvrigheds-Autoritet skulde tænke paa at træde op. Og hvor ulige vilde ikke Kampen her blive!" Artiklen slutter med en personlig Erklæring: „Jeg har maattet udslette mit Navn af Listen over det skandinaviske Samfunds Medlemmer. Men denne Liste er, ligesom det intenderede Samfund selv, kun en Form. Af Antallet af de Mænd, der paa enhver lovlig Maade, ved Raad og Daad søge at virke og med hverandre at samvirke til at „fremme det literære og sociale Samkvem mellem de skandinaviske Folk", træder jeg visselig ikke ud; og jeg vidste ikke, hvorledes nogen ikke altfor uselvstændig Mand skulde ved et Forbud som det foreliggende kunne bringes til at fravige enten sin Overbevisning eller nogen lovlig Bestræbelse for at handle overenstemmende med den."

Den 1ste September 1843 grundlagdes „det skandinaviske Selskab" af 34 Mænd. Universitetet talte iblandt dem foruden Schouw og mig: Juristen Bornemann, Teologen Engelstoft, Botanikeren Liebmann, Filologen

Digitized by Google

Madvig, Medicinerne Gundelak Møller, Sommer og Stein (Larsen og Martensen trak sig tilbage). Foruden disse vil jeg her nævne: Dr. med. Ballin, Admiral Mich. Bille, Auditør Hall, Mag. M. Hammerich, Dr. med. Hansen, Raadmand H. P. Hansen, Prof. Heiberg, Etatsraad Hvidt, Prof. Høyen, Brygger Jacobsen, Grosserer Meinert, Mag. Monrad, Stiftsprovst Tryde. Af de, naturligvis med stor Omhyggelighed drøftede, Love lød den første Paragraf saaledes: „Selskabets Formaal er at fremme en nærmere Forbindelse mellem de skandinaviske Folk dels ved regelmæssige selskabelige Sammenkomster med Svenske og Norske af de dannede Klasser, der besøge Kjøbenhavn, dels ved Foretagender, sigtende til at befordre almindeligere Kjendskab til de forskjellige skandinaviske Sprog, til Skrifter i disse af almeninteressant Indhold og overhovedet til de forskjellige Nationaliteter.“ Den første Bestyrelse bestod af mig som Formand (en Plads, jeg først fratraadte ved Selskabets Ophævelse), Stein, Sommer, H. P. Hansen, Monrad; den bistodes af en literær Komité: Schouw, Engelstoft, Hammerich, og en selskabelig Komité: Lehmann, Liebmann, Lektor Wilkens. Under 14de September modtog Bestyrelsen en Skrivelse fra Politidirektøren, indeholdende Svar paa en Forespørgsel fra denne, hvorved det „tilmeldes, at der fra Kancelliets Side intet kan haves at indvende imod, at De erkjender, at Selskabets Stiftelse for Dem har været anmeldt, men at det tillige udtrykkelig tilkjendegives Selskabet, at, saafremt det skulde gaa udenfor de forelagte Lovbestemmelser og lægge nogensomhelst politisk Tendents for Dagen, maa det vente strax at vorde opløst.“ Bestyrelsen ytrede i en Svarskrivelse „den Formening, at

Digitized by Google

den i Kancelliskrivelsen udtalte Trusel maatte være at forstaa med Hensyn til Foretagender med politisk Formaal, efterdi det ikke vilde kunne falde vanskeligt, selv af enhver ren literær eller ren selskabelig Virksomhed, saaledes som den er angiven i Selskabets Love, til en skandinavisk Nationalitets Fremme at udspore en politisk Tendents." Der blev endnu føjet til: „Ligesom det ikke tør omtvivles, at det kgl. danske Kancelli skjænker en Virksomhed, som udgaar fra national Interesse og har den alene til Formaal, sit Bifald, saaledes vide vi ikke, at der skulde være Grund til at antage nogen Trusel om Opløsning fornøden for at bringe Selskabet til i sin Virksomhed at holde fast ved det Spor, det selv har foretegnet sig."

Under de givne Forhold, — Kristian den Ottendes til Mistænksomhed tilbøjelige og Stemann's voldsomme Karakter — var allerede „det skandinaviske Selskabs" Tilblivelse og fortsatte Tilværelse en Begivenhed, i og for sig ikke uden Betydning. Selskabet steg snart til et Antal af 1400 Medlemmer, og holdt sig længe paa noget over eller under 1000. Fra en Mand, som fremfor nogen Dansk havde i mange Aar omfattet de svenske Forhold med stor Interesse og stadig arbejdet paa at vække den hos sine Landsmænd, nemlig Justitsraad Molbech, havde Selskabet havt Grund til at vente Understøttelse med Raad og Daad. Men han optraadte, i et Tillæg til en Dagbog paa en Rejse i Sverrig, som den første og heftigste Modstander, og syntes at ville benytte sin personlige Indflydelse til at stille de skandinaviske Bestræbelser i Danmark i et falsk Lys. Monrad paatog sig at belyse Beskaffenheden af den uventede Indsigelse i et eget Foredrag, som derefter blev trykt. Han paaviste, hvorledes „Forf. misbilliger næsten Alt, hvad

Digitized by Google

der fra dansk Side er sagt om den skandinaviske Enhed, medens han billiger de samme Tanker, naar de ere blevne udtalte af Svenske. — Tillægget bærer saaledes Vidnesbyrd om Forf.'s ægte grundskandinaviske, jeg havde nær sagt grundsvenske Natur; thi, hvad der er sagt paa Svensk, det forstaar han, hvorimod han aldeles ikke forstaar det Samme, naar det er sagt paa Dansk."

Hvad nu „Selskabets" Virksomhed angaar, da tør den ikke maales efter det praktiske Udbytte. Ganske vist var Udbyttet ikke et saadant, hvortil der isærdeleshed trængtes: til en Tilnærmelse og delvis et Fællesskab i materielle Interesser. Et Forsøg blev her gjort i 1850 ved Udsættelse af en Prisopgave: „Ved hvilke Midler kan en Forbindelse mellem de tre nordiske Riger i kommerciel og industriel Henseende, som yder det størst mulige gjensidige Udbytte, tilvejebringes?" Men slige Skridt vare øjensynlig forhastede; der kunde her intet opnaas eller med mindste Rimelighed tilstræbes uden Regeringernes Hjælp, og den danske Regeringspolitik var dengang Velvillighed overfor Tyskland, Stramhed overfor Sverrig-Norge. Derimod er der ikke blevet arbejdet lidet ved det mundtlige og det trykte Ord. De holdte Foredrag, hvoraf mange ere trykte, udgjøre en interessant Række af Belysninger af fædrelandske og nordiske Æmner i de mest forskjellige Retninger, om Naturforhold og Kulturforhold i Oldtid og Nutid, om Sprog, Historie, Videnskab og Kunst: af F. Barfod, Brix, Eschricht, Forchhammer, Grundtvig, F. og M. Hammerich, Heiberg, Høyen, F. Helveg, Lehmann, Madvig, Monrad, Ploug, Schjern, Schouw, Sommer, Grim. Thomsen, Tryde, Worsaae o. Fl. Stundom lykkedes det ogsaa at faa den

Digitized by Google

svenske Tunge til at lyde i dansk Forsamling: Almqvist, Cronholm, L. Hjerta, Sturzenbecker, Wieselgren. Disse Sammenkomster vare stærkt besøgte, især indtil 1848; de vare ikke uden Betydning i hine Aar, da Trangen var større end Lejligheden til Udvexling af Tanker og Ord om de altid mere forviklede og truende Forhold. Selskabet fik sin egen Sangforening under Rung's dygtige Anførsel, og af fædrelandske Sange, som fremkaldtes ved festlige Anledninger, opvoxede der efterhaanden en egen Samling; Sammenkomsterne sluttedes med et Maaltid, hvor Tale og Sang udgjorde den fornemste Anretning. Til sine Tider blev der for Medlemmerne og deres Damer holdt Rækker af ugentlige Foredrag: saaledes i Vinteren 1844 af Sturzenbecker om Sverrigs nyeste æstetiske og publicistiske Literatur, i 1846 af F. Hammerich over Kristian den Andens Krige i Sverrig og Karl Gustavs i Danmark, i 1847 af Samme over mærkelige Steder i den danske Historie og Begivenhederne knyttede dertil, i 1848, medens Skyerne trak sammen over vore Hoveder, af Welhaven, som den Vinter havde taget Ophold iblandt os, om norske lyriske Digtere i forrige Aarhundrede fra Tullins Tid. Den 20de December 1846 holdtes i Selskabet Sørgefest over Tegnér (Foredrag af Sturzenbecker, Sangnummer og Oplæsning ved Instruktør Nielsen af Frithjofs Saga), den 30te Oktober 1847 Sørgefest over Geijer (Foredrag af Ploug og Udførelse af G.s egne Sangdigte), den 13de Marts 1850 over Oehlenschläger (Foredrag af Hauch og musikalsk Udførelse af nogle oehlenschlägerske Digte). Af de musikalske Underholdninger havde nogle en særlig Karakter og Bestemmelse. En Koncert i Slotskirken, den 27de November 1848, afgav

Digitized by Google

sin Indtægt til et paatænkt Mindesmærke over de i Krigen faldne Norske og Svenske; den 12te Februar 1849 udførtes i Kasino Rung's Komposition af Hertz's skjønne Digtning: „Tyrfing", som er blevet fremkaldt af det skandinaviske Selskab efter Forslag af Lehmann; den 8de Maj 1850 blev Ploug's: „Slaget ved Fredericia" til Rung's Musik udført i Kasino. Hertil kom endnu enkelte Festligheder i større Stil, hvor der var naturlig Anledning for et skandinavisk Selskab til at gaa foran. Den 25de Juni 1845 førte Selskabet de norske og svenske Studenter, som første Gang i talrig Forening gjæstede Kjøbenhavn, paa 250 Vogne, som Bønderne fra Omegnen frivillig stillede til Raadighed, fra Frue-Kirkeplads over Fredriksdal og Sorgenfri (Kristian den Ottende havde den Dag forladt Slottet) til Eremitagen, i hvis Nærhed der var dækket Borde under et kolossalt, festlig smykket Telt imellem en Krans af af mægtige Bøgetræer, — Stedet er senere bleven betegnet ved en Stensætning, — for 1300 Personer. Den 21de Juni 1846 foranstaltede Selskabet en højtidelig Ihukommelse af Tycho Brahe's 300aarige Fødselsdag ved Dampskibstog til Uranienborg's Tomt, hvor en Kantate „Hveen" af Heiberg blev afsungen og Taler holdte af Lehmann og Thomander. Selvsamme Morgen ankom jeg med Familie efter et Aars Fraværelse i Italien med Dampskibet fra Stettin; men vi vare nu engang i Rejseturen, og baade min Hustru og jeg sluttede os i den ellevte Time til Toget; 7—8000 Mennesker fra Danmark og Skaane vare samlede den Dag paa den lille Ø. Den 14de Juli 1847 førte Selskabet 600 Deltagere i det skandinaviske Naturforskermøde ad den nylig aabnede Jernbane til Roskilde, hvor Palægaarden var omskabt ved Maler Eddelin's Kunstner-

Digitized by Google

snille til en lystelig og festlig Spisesal. Thomander og Wieselgren vare iblandt Talerne, Prinsen af Canino blandt Gjæsterne. I Midnatstimen gik det hjemad. Den 3die Juni 1848 hilste Selskabet det første Gjerningstegn paa Sammenslutning i Norden, ved i den opfyldte Kasino-Sal at berede et Par hundrede frivillige Medkæmpere fra Norge og Sverrig en festlig Modtagelse, der bares af en særlig opløftet Stemning. I Midsommeren 1852 modtoges Docenter og Studenter paa Forbirejsen til Kristiania ved en Fest paa Klampenborg.

Det var Lejligheder, hvor det var behagelig og taknemmelig Formandspligt at være Ordfører for Selskabet.

For at fremme Kjendskab til den svenske Literatur og tillige bringe danske Læsere til Erkjendelse af, med hvor ringe Møje enhver Dansk kan have Adgang til det svenske Bogsprog, blev der fra Tid til Tid uddelt iblandt Selskabets Medlemmer Hæfter, indeholdende udvalgte Læsestykker af svenske klassiske Forfattere med tilføjet Forklaring af enkelte Ord. En Bogsamling af norsk og svensk Literatur blev strax anlagt og stadig forøget. Trykt Fortegnelse med fornødne Tillæg var i Medlemmernes Besiddelse, og en lønnet Bibliotekar var til bestemte Tider tilstede for at besørge Udlaan af Bøgerne. „Nordisk Literaturtidende“ (1846), hvor literære Frembringelser i de tre Riger anmeldtes og bedømtes snart i dansk, snart i svensk Sprog, var ligeledes et Foretagende, fremkaldt fra skand. Selskab; men Tidsskriftet kunde ikke holde sig. Et lignende Foretagende var „Skandinavisk Forlagskatalog“ (1843—1844) og „Aarbog for Skandinavisk Literatur“ (1851—1853), hvor „de tre nordiske Rigers Literatur for

Digitized by Google

første Gang fremtræder som samlet Enhed, videnskabelig ordnet". Ogsaa bleve skandinaviske Foreninger, som dannede sig andetsteds, — som i Upsala og Gøteborg og, hvad der især havde Betydning, paa Steder med talrige Bosatte eller Tilrejsende fra de nordiske Riger: i Bordeaux, Paris, London, Rom, Ny-York, — forsynede med literære Tilsendinger herfra. Til Gjengjæld modtog Selskabet fra det sidstnævnte Sted i Krigsaarene betydelige Pengebidrag til Understøttelse af Saarede og Faldnes Efterladte.

Som det skandinaviske Selskab var ved sin Fødsel blevet hilset med umilde Øjne og truende Ord, saaledes vedblev det længe at staa under Politiets specielleste Tilsyn. Iblandt Selskabets Papirer, nu afgivne til Opbevaring paa Universitetsbiblioteket, findes forskjellige Brevvexlinger imellem Politidirektøren og Bestyrelsen. Snart var det en eller anden Skaaltale, tjenstligst rapporteret, snart en eller anden Anmeldelse af et Foredrag, der kunde synes at have en politisk Klang, som bragte Politiet til at bringe Kancelliets Trusel i Minde. Bestyrelsen fra sin Side søgte at fastholde Afstanden imellem „en politisk Selskabstendents" og „enkelte Ytringer af enkelte Medlemmer"; i andet Fald „vilde Selskabet være kommet til Verden som Livegen, berøvet den Frihed, som er ethvert andet Samfund uforment, være stillet udenfor alle Love og givet værgeløst til Pris for den vilkaarlige Behandling af Magten". Ved anden Lejlighed, i Anledning af en Skaal af Monrad for Associationsfriheden, mente Bestyrelsen at burde værge sig imod „det politiske Spioneri", der maatte antages at ligge til Grund for den givne Tilrettevisning, værge sig imod, at „en Kritik over et Kancelli-Cirku-

Digitized by Google

lære skulde kunne bringes ind under nogetsomhelst Begreb af „Politik", som skulde være Nogen forment"; hertil blev der svaret igjennem Politidirektøren, at „Kancelliet ingenlunde anser en Kritik over indre Regeringsanliggender som ikke henhørende til den Politik, den forbydes i det Selskabet ved Kancelliets Skrivelse af 14de September 1843 givne Tilhold". En tredje Gang, da det samme Tilhold blev bragt i Erindring i Anledning af et forud anmeldt Foredrag — af Brix: „Blik paa de politiske Forhold i Norden i Midten af forrige Aarhundrede", svarede Bestyrelsen, at „den ikke skjønner, hvorledes et Tilhold om at undgaa, hvad der lægger en politisk Tendents for Dagen, skal kunne bringes i Forbindelse med et videnskabeligt Foredrag om Forhold, som tilhøre Fortidens Historie, i nærværende Tilfælde endog saadanne Forhold, som ligge et Aarhundrede tilbage i Tiden".

I de forandrede Forhold, som Aaret 1848 førte med sig, og som udviklede sig derefter, passede „det skandinaviske Selskab" ikke længere ret ind efter det Grundlag, hvorpaa dets Virksomhed hidtil havde været opført. Paa socialliterært Samkvem fattedes det ikke længere; Nordens Konger selv, Oskar og Fredrik den 7de, gik her i Spidsen. Vistnok bar denne glædelige Forbindelse endnu bestandig ikke synlige Frugter for de internationale Forhold. Men „det skandinaviske Selskab" havde maattet omstøbes fra Grunden af for at skulle kunne udøve nogensomhelst Indflydelse i denne Retning, og hertil vare Kræfterne ikke tilstede, mindre endogsaa end det tidligere havde været Tilfældet. Bestyrelsens Medlemmer, som i de senere Aar havde bestaaet af Prof. Ballin, Prof. M. Hammerich, Historiemaler Prof. Const. Hansen, Redaktør Ploug tilligemed mig, enedes

Digitized by Google

derfor om at bringe Opløsning af Selskabet i Forslag. Forslaget gik igjennem, dog under den Form, at der forbeholdtes en Sammentræden paa ny, dersom Forholdene skulde kræve det.

I Stændersessionen 1844 var Viborg-Forsamlingen ikke blot forangaaende i Tid, men den stillede ogsaa ved sin hele Holdning den Roskildske Forsamling stærkt i Skygge: — først og fremmest ved den overstrømmende Bitterhed, hvormed den aristokratiske Falanx i Roskilde, støttet af den kongelige Kommissarius, kastede sig over et Andragende af B. Christensen og Drewsen om Nedsættelse af en Kommission til at undersøge Bondestandens Forhold og Vilkaar. Dette Andragende blev fra „den røde Bænk" behandlet som underfundigt Angreb paa Ejendomsretten i dens dybeste Grund.

Imod Kancelliets Fremfærd havde Folkestemningen paa den journalistiske Presses Vegne med kun altfor megen Grund indtaget en mere og mere oppositionel Karakter. Paa Grund af Plakat af 2den Oktober 1810, som forbød Meddelelse af „politiske Nyheder eller Efterretninger" uden dertil erhvervet særligt Privilegium, erklærede Justitskollegiet sig berettiget til at beslaglægge og undertrykke uprivilegerede Blade, naar de indeholdt Artikler, som paa nogen Maade kunde henføres til politisk Indhold, være sig ydre eller indre Politik. En Besværing af Schouw, som Udgiver af „Dansk Ugeskrift", imod denne Fremgangsmaade blev fremlagt af J. E. Larsen i begge Stænderforsamlinger*). Fra Viborg udgik der, trods al anvendt

*) Af Trykkefrihedsselskabet var denne Sag ogsaa tagen under den alvorligste Behandling. En udførlig Betænkning,

Digitized by Google

Modbestræbelse fra Ørsteds Side, en Besværing (vedtagen af 34 Stemmer mod 16) „over det kgl. danske Kancellis ulovmedholdelige Fremfærd ved uden Lov og Dom at supprimere censurfrie Blade". I Roskilde derimod kom Sagen ikke videre end til en Udvalgsbetænkning; iblandt Udvalgets Medlemmer tog Bang ikke i Betænkning at erklære sig for Lovmedholdeligheden af Kancelliets Fremgangsmaade. I samme Forhold stod Stemningen i begge Forsamlinger overfor den slesvigske Sag. Ogsaa her fremlagde Larsen først i Viborg et Andragende, som var affattet og indgivet af mig selvtyvende, og som forestillede „den paatrængende Nødvendighed af saadanne Foranstaltninger med Hensyn til Hertugdømmet Slesvig, at den danske Nationalitet dér kan erholde den Betryggelse, som den nu aldeles savner, navnlig ved Haandhævelse af det danske Sprogs frie Brug i alle offentlige Forhold, ved Stiftelse af danske Undervisningsanstalter og ved Omdannelse af de højere Regerings- og Rets-Autoriteter". Den jydske Stænderforsamling sluttede sig med Varme dertil, og et Andragende, som i alt Væsentligt stemmede dermed, blev vedtaget med Enstemmighed. I Roskilde, hvor det

som i alt Væsentligt skyldtes Larsen og Bornemann (ihvorvel ogsaa Hvidt's og mit Navn er underskrevet) kom til det Resultat, „at Justitskollegiet ikke har nogen lovhjemlet Myndighed til at supprimere noget upriviligeret Blad paa Grund af formentlig Overtrædelse af Plakaten af 1810, og at denne Myndighed endog i Almindelighed er anvendt i Tilfælde, som efter rigtig Fortolkning ikke kunne indbefattes under Presselovgivningen". Støttet paa denne Betænkning indgav Selskabet et Andragende til Viborg. I denne Anledning modtog Bestyrelsen ved Politidirektøren en Kancelliskrivelse: „at Selskabet, saasnart det erfares, at der i samme atter holdes Sammenkomster til at deliberere om Lovgivnings- og Regeringsanliggender, uden Henstand vil vorde ophævet". Det var trange Tider!

Digitized by Google

samme Andragende blev fremlagt ved samme Mand, gik det ikke saaledes. Oppositionen imod det dansk-slesvigske Andragende blev her rejst af Bang: „Det var et urigtigt og uklogt Skridt", — „Sammenblanding af Kampen om Statsenheden med en Sprogstrid, der havde en saa uheldig, saa individuel Begyndelse (!)"; — „Suverænen vilde hindres og lammes i sin Virksomhed for Opretholdelsen af en dansk Nationalitet, naar hans Foranstaltninger fremstillede sig som udgaaede fra de danske Stænderforsamlinger, ikke som hans egne Beslutninger". Bang nød stor Anseelse i Stændersalen ikke alene som kundskabsrig og i mange praktiske Forhold velbefaren Mand, men især deleshed søgte man i ham at studere den politiske Taktik, den forsigtig afvejende og beregnende Klogskab. Det hele Kor stemmede nu i; den Ene rejste sig efter den Anden, først for at forudsende en varm Forsikring om Kjærlighed til „det danske Sprog" (saaledes blev Modersmaalet stadig omtalt, som om det i Danmark, for danske Mænd var et fremmed Tungemaal), men derefter for indstændig at fraraade at befatte sig med en Sag, der skulde ligge udenfor de kongerigske Stænderforsamlingers Kompetence, vilde paadrage Skin af Indblanding i Slesvigs indre Anliggender og saaledes ikke føre til „Forsoning og Fred" (de bestandige Stikord). Dette Spil med idel formelle Betragtninger, der støttedes af den kgl. Kommissarius og tilbøde et anstændigt Skjul for den nationale Indolents, oprørte mig, og jeg lovede mig selv, naar Sagen kom tilbage fra det nedsatte Udvalg, at gjøre et alvorligt Forsøg paa at faa det rette Standpunkt tilbagevundet for Sagen. Jeg søgte da i et udførligere Foredrag at samle alle Hovedsynspunkter og at stille den nationale Berettigelse og Forpligtelse,

Digitized by Google

der paahvilede Folkets Repræsentanter, i Lys overfor de reelle og formelle Betænkeligheder, der samtlig udgik fra et nationalt Frysepunkt. Paa en Maade maa Forsøget virkelig være lykkedes. Da mit udførlige Foredrag fra Præsidentstolen var til Ende, taug Alle, indtil omsider Kommissarius tog Ordet for en intetsigende Bemærkning. Hermed sluttedes Forhandlingen, og det endelige Udfald blev — énstemmig Vedtagelse af et Andragende for „indstændig at anbefale det danske Sprog i Slesvig til at beskjærmes og opretholdes ved alle de Foranstaltninger, som i dette Øjemed retfærdigen og billigen kunde træffes". Stændersessionen sluttedes den 21de December, og en smuk Julehilsen bragtes mig efter Tilbagekomsten til mit Hjem af Medborgere, gamle og unge, i Studiegaarden: — under Blus af Fakler en Sang af Ploug: „Tak, at Du værged' voldtaget Eje, Fædrenes Kampløn, Mødrenes Maal!"

I samme Aar (1844) udgav jeg „Udvikling af de kristelige Hovedlærdomme", hvoraf anden Udgave udkom allerede næste Aar. Skriftet var fremgaaet af en Række af 25 Foredrag, som jeg havde holdt i Universitetssalen for en blandet Tilhørerkreds af begge Kjøn. Selv søgte jeg ved den populære Behandlingsform Fyldestgjørelse af en Trang, som med Aarene er bleven altid mere levende hos mig: at bringe Teologien i nær og frugtbar Forbindelse med Livet; min Bestræbelse er gaaet ud paa at komme dem imøde, som uden teologisk Dannelse, men med alvorlig kristelig Sans, føle Trang til Tilegnelse af Evangelietroens Indhold ad Eftertænkningens og Prøvelsens Vej. Derfor har jeg her ladet de forskjellige aandelige Hovedretninger træde frem i muligste Klarhed og i den fulde Modsætnings Skarphed, for derefter at vise, hvorledes

Digitized by Google

Troens Sikkerhed og Hvile lader sig finde i en troende Tilegnelse af det kristelige Aabenbaringsindhold, der ikke udelukker forskjellige Afskygninger i Tankeopfattelse. Jeg tør tro, at Anlæg og Fremstilling har vundet ved de Erfaringer, det mundtlige Foredrag gav mig ihænde. Dersom der havde ligget længere Tid imellem første og anden Udgave, vilde nye og sælsomme Fremtoninger paa den religiøse Livsscene, hvis Antal stadig voxe, være komne ind med under Betragtningen.

I Begyndelsen af 1843 havde jeg afhændet „Søbakken", ikke uden smertelig Selvovervindelse. Men der var her intet Forhold mellem Udgift og Nydelse; i nogle Somre havde Opholdet ved Stænderne i Roskilde endog udelukket os derfra; heller ikke giver Landlivet paa selvsamme Plet med al sin Nydelse Erstatning for sommerlige Rejser, hvortil Universitetsferien giver forønsket Lejlighed. Men Hovedsagen var dog den, at Skjønheden ved disse Kystvillaer kjøbes for en uberegnelig Pris. Højvande med nordlig Vind kan i Timer nedbryde, hvad der kræves Maaneder til at istandsætte, og Strømmen bryder paa dette Kyststrøg ikke blot voldsomt paa, men den underskærer og udhuler Grunden. Der staar Vand paa et Par Fods Dybde, hvor der i min Faders Besiddelsestid stod Fiskerhytter udenfor Havegrunden. Kalkbrænderibugten fyldes aarlig med Jordsmon, som tages bort fra Skovshoveds og Torbæks hinsides, og Alt, hvad der gjøres til Beskyttelse af de skjønne Næs og Brinker, vil næppe kunne hindre, at Kyst-Profilet inden en Række af Aar vil blive hel forskjelligt fra det nuværende.

Aftenen den 24de Marts 1844 bliver uforglemmelig for mig. Med Collin, Freund, Schouw, Thiele og Ba-

Digitized by Google

ronesse Stampe stod jeg ved Sengen paa Charlottenborg, hvor Thorvaldsen var bleven bragt hen som Lig fra Teatret. Den 30te Marts udtalte jeg i Charlottenborgs Figursal, hvorfra Kisten blev baaren til Frue Kirke, Afskedsordet fra hans Kunstnerhjem. Et Sørgetog, saa højtidsfuldt i sin Stilhed, med saa dyb Deltagelse af alle Klasser og Stænder, fra den Højeste til den Laveste, — en Jordfæstelse saa gribende, med Hartmann's inspirerede Sørgemarsch, opleves i Menneskealdere ikke to Gange. Fire Aar gik endnu hen, inden Musæets Bygning blev fuldført. I disse Aar var Liget henstaaende i Frue Kirke; den egentlige Indvielse af Musæet skete ved Mesterens Gravlægning. Den 6te September 1848 før Solens Opgang fulgte vi — Musæets Bestyrelse, Bindesbøll, dets Bygmester, og Wilkens, den trohengivne Tjener — Rustvognen, som førte Liget fra Kirken gjennem den korteste Vej til Musæets Gaard; her stedtes i den dybeste Stilhed Skaberen af den rige Skjønhedsverden til Hvile midt i hans egen Skabning.

Fra 1839 havde endel baptistiske Familier udbredt sig i Landet baade i Provinserne og i Hovedstaden; da de vægrede sig ved at holde sig de gjældende Bestemmelser efterrettelige, foranledigede de en Række af Undersøgelser, Arresteringer, justitielle Forfølgelser og Mulkteringer, — Alt med den sædvanlige Virkning af kirkelige Forulempelser. En Afgjørelse blev omsider truffen ved kgl. Resolution af 23de December 1842, hvorved det, ved Siden af nogle Indrømmelser med Hensyn til gudstjenstlige Samlinger og Skikke, blev paalagt baptistiske Forældre „at

Digitized by Google

lade deres Børn døbe inden lovbestemt Tid", dog at „Daaben, forsaavidt Forældrene ikke ønske at foranstalte den, skal besørges af en af Øvrigheden for det enkelte Tilfælde beskikket Værge". Denne Fremgangsmaade havde imidlertid, — hvad der ikke syntes vanskeligt at forudse, — de beklageligste Optrin til Følge. Forældre, som hørte til den baptistiske Menighed, satte sig til Modværge, naar deres Børn bleve indkaldte til Døbefonten, og idømtes derefter Straf for Opsætsighed imod Øvrigheden; Børnene bleve ved Politimagt førte ud af Forældrenes Hus til Kirken eller bragte hen, naar Forældrenes Fraværelse kunde benyttes. Fra den anden Side fremkaldte det Paalæg, der var givet de Gejstlige: „uvægerlig at forrette Daaben ved Børn, som under disse Forhold og paa denne Maade bragtes til Døbefonten", fra flere Præster den Erklæring, at de ikke kunde bekvemme sig til en Handling, hvor det Hellige søgtes hævdet ved Politimagt. Iblandt disse Gejstlige var min yngre Broder Emil, Sognepræst i Boslunde. Som Tilhænger af Grundtvig var han vel anskreven hos Kristian den Ottende og Dronning Karoline Amalie; men efter Kongens Udtalelser, ved en Audients i denne Anledning, kunde han have al Grund til at vente sin Entledigelse, dersom man ikke havde kjendt den store Afstand, der overhovedet hos denne Konge var imellem Ord og Gjerning. Der havde Intet været forelagt Stænderne om det hele Anliggende, uagtet det her ganske vist maatte siges at være „Undersaatternes personlige Rettigheder", der vare Gjenstand for Behandling; heller ikke var der blevet indhentet Betænkning fra det teologiske Fakultet eller fra de øvrige Stiftsbiskopper udenfor Kjøbenhavn. Ikkun to gejstlige Mænd var der af Kancelliet givet

Digitized by Google

Lejlighed til at ytre sig om Sagen. Af disse erklærede Stiftsprovst Tryde, til hvem det havde været overdraget at forhandle personlig med Baptistmenighedens Formand, sig for, „at det maatte indrømmes de paagjældende Forældre at lade deres Børn blive udøbte indtil Konfirmationsalderen". Biskop Mynsters Erklæring gik derimod ud paa, „at, naar Baptisterne ikke ville optage deres Børn i deres eget Samfund, Staten da maa være berettiget til at optage dem i vort ...., kun at Baptisterne selv ej nødsages til at foranstalte deres Børns Daab eller at deltage deri, og at det derfor maatte paalægges Præsten at drage Omsorg for, at saadanne Børn bragtes til Daaben". Denne Opfattelse blev lagt til Grund for den kongelige Resolution.

Det forekom mig, at den principløse Behandling af kirkelige Anliggender her traadte for Dagen i særdeles iøjnefaldende Grad, og jeg kunde ikke holde min Stemme tilbage, hvor Fremgangsmaade og Resultat forekom mig lige stridende mod Kirkens højere Ret. I et særligt Skrift: „Om Kirketvang ved baptistiske Børns Daab" (1845) tog jeg Udgangspunktet i „Kirkens indre Væsen, — ikke som partikulær, dansk Statskirke, men i dens religiøse Karakter som kristelig, evangelisk-protestantisk Kirke". Jeg forsøgte at begrunde og udvikle, at et Lovbud, der paalægger baptistiske Forældre under Tvangs Anvendelse at udlevere deres Børn til Daab, ikke stemmer med evangelisk-protestantiske Grundsætninger for kirkelig Frihed, og ligesaa lidt kan lade sig forene med Kirkens Begreb om Sakramentets Betydning og Værdighed. Af Gehejmeraad Ørsted (det var Aaret før det forhen omtalte Sammenstød) modtog jeg en Ytring, hvorpaa jeg satte Pris, af hans fulde Samstemning. Til Anvendelse af egentlige Tvangsforholds-

Digitized by Google

regler kom det, saavidt jeg véd, ikke heller længere. „Kancelliet", skriver Mynster („Meddelelser" S. 273), gav en vaklende Forestilling (til Kongen), og dermed er Sagen bleven liggende, saa at Enhver gjør, hvad han vil".

I disse senere Aar havde saa godt som ethvert offentligt Skridt og ethvert Skrift (s. S. 250—253) bragt mig i personligt Forhold til Biskop Mynster, men hver Gang desværre i afvigende Retning. Det kunde ikke undgaas, at der heraf udviklede sig et Forhold af ubehagelig Spændthed. Mynster var indtil da, — den grundtvigske Parti-Opposition mod ham begyndte først paa denne Tid, — for vant til at staa som Midtpunkt for overvættes Hylding, for en taus lyttende Opmærksomhed, en ubetinget Samstemmen eller et Gjenmæle i den frygt- og blysomste Form, til at han ikke skulde være ømfindtlig ved enhver uforbeholden Modsigelse; der kan i Viraks-Atmosfæren leves behageligt til en Tid, men i Længden er Luften ikke sund eller styrkende. I den forannævnte liturgiske Kommission var Tage Müller den Eneste, der indtog en selvstændig Stilling overfor Udkastets Forfatter, og det skulde ikke undre mig, om den, vistnok kun delvise, men i sin Begrænsning principielle Modstemning fra min Side er af Mynster bleven betragtet som grundet i ensidig Stivhed eller i en personlig Lyst til at opponere. Allerede tidligere havde jeg paadraget mig en ufordulgt Ugunst, først ved en, efter min Mening hel uskyldig, Artikel i „D. Folkeblad" (I. S. 27): „Om den Kunst at takke", stilet imod Takadressen ved Aabningen af den første Stænderforsamling (1835); den havde Mynster til Forfatter, men han forekom mig heri at lade Folket paa utilbørlig Maade forsvinde overfor Kongen. Derefter havde Mynster (i „Dagen". 1836. Nr. 33) taget

Digitized by Google

til Orde imod en Artikel i „Aarhus Avis“ (30. Januar), hvori ni unavngivne Gejstlige opfordrede deres Embedsbrødre til at henvende sig til Stænderforsamlingerne med „Forslag, Ønsker og Besværinger med Hensyn til Præstens Stilling og Virksomhed.“ Mynster udtalte sin Beklagelse over, at det kunde komme i gejstlige Mænds Tanke at søge Hjælp imod Mangler og Ulemper andetsteds end hos Embedsmyndighederne; men Beklagelsen var tillige ledsaget af flere Naalestik imod mine Ytringer og Bestræbelser. Jeg mente her at burde tage Bladet fra Munden, og i en Artikel: „Kirken og Stænderforsamlingen“ (i „Fædrelandet“ 1836. Nr. 75) stillede jeg mig punktvis imod Biskoppen. Den herved fremkaldte Misstemning maatte vaagne op paa ny, da jeg i 1841 indgav mit Indlæg i Liturgi-Sagen. Vel havde jeg i 1840 i en dobbelt Anmeldelse af Grundtvigs „Frisprog“ mod Mynster og af dennes „Oplysninger“ paa det Allerbestemteste stillet mig paa Udkastets Side. Jeg havde her udtalt: „Der gaar igjennem dette Skrift (af Mynster) en overbevisende Sandhedskraft, en Grundighed og Klarhed, en Alvor og Værdighed, som er for nær beslægtet med det bedste Træk i den danske Nationalkarakter, til at det lader sig omtvivle, at Mange ville derved blive førte til at vurdere Bestræbelsen efter at trænge det kirkelige Forbedringsarbejde tilbage, Mange ville forene sig med vor Kirkes første og øverste Lærer og Tilsynsmand for at fremme det vigtige Værk.“ Jeg kan sige med Sandhed, at jeg hver Gang har ført Pennen med Lyst, hvor jeg kunde gjøre fælles Sag med den højtærede Mand, paa hvem jeg satte saa høj Pris, derimod ikke uden modstræbende Følelse, naar jeg maatte stille mig imod ham. Men til samme Tid fandt jeg mig nødsaget til at

Digitized by Google

skille mig fra Udkastets Forfatter i et Hovedpunkt angaaende Liturgiens Anvendelse, og jeg har senere til min Overraskelse set, at Mynster i mit liturgiske Skrift har fundet en Tilnærmelse til „Grundtvigs forandrede Paastande", og det en Tilnærmelse, „som under de kirkelige og politiske Forhandlinger stedse blev nøjere og viste Verden det forunderlige Skuespil af Association (!) imellem tvende Mænd, der faa Aar tilbage syntes at have været hinanden modsatte som Ild og Vand" („Meddelelser." S. 266). Hvor der dog gives mange Arter af Blændværks-Briller ved Opfattelse af personlige Forhold!

I Grunden blev dog det personlige Forhold ved disse indtrædende Divergentser ikke et andet, end det ogsaa forhen havde været og naturlig maatte være. Hvor ideel end den hele Mynster'ske Aands- og Livsretning var, og hvor udmærket og velsignelsesrig Virksomheden i Ideens Tjeneste, saa var der dog ikke nogen mærkelig Interesse at spore for Forbindelse imellem den ideelle og den reelle Verden. Med Virkeligheden, hvor lidet tilfredsstillende den end traadte ham imøde, havde han, som det synes, let ved at udsone sig. Istedetfor at opbyde Kraft og Indflydelse for at faa bødet paa det Brøstholdne, syntes han at finde fuld Erstatning i Tankeverdenen! Det turde vel ogsaa findes paafaldende, at der ikke lader sig paavise sikrere Spor af hans mangeaarige Embedsvirksomhed først i Universitetsdirektionen, derefter paa Bispestolen, af Fremskridt i det ydre Liv. Hvor stærkt trængtes dog ikke dér til en overlegen Aand! Og hvad havde ikke en Personlighed som Mynsters kunnet udrette under de givne Forhold! Overfor en vidtdreven Konservatisme, som uvilkaarlig rejste sig imod enhver Bestræbelse for at komme ud over det Tilvante,

Digitized by Google

maatte den yngre Mand, som ikke alene nærede konstitutionelle og skandinaviske Sympatier, men ogsaa lod disse træde frem i Tale og i Skrift og overhovedet gjærne tog Ordet for den fremadskridende Retning, og som derhos, — det skal ikke nægtes, — havde af Naturen nogen Tilbøjelighed til at stille sig paa den oppositionelle Side, ganske naturlig staa som en noget brydsom Skikkelse. Allerede i Stændersalen, hvor min Stilling som Præsident dog kun undtagelsesvis gav mig Anledning til at tage Del i Forhandlingerne, stode vi hver paa sin Side. Men stærkere blev naturligvis den gjensidige Fjærnelse efter 1848. Endnu engang, — at jeg her skal gaa ud over denne Tidsgrænse —, skulde Biskop Mynster og jeg føres sammen til Fællesvirksomhed i kirkeligt Hverv i Kommissionen, som under 27de December 1853 blev nedsat angaaende „Forandringer i Landets Love og Foranstaltninger, tjenlige til at befæste Folkekirken". Mynster forsømte ikke som Kommissionens Formand at aabne det første Møde (i Januar 1854) med Udtalelser, hvormed han mente at faa det slaaet fast, at ethvert Forslag til en Kirkeforfatning maatte betragtes som liggende udenfor Kommissionens Kompetence. Uhyggelige Sammenstød vilde her ikke have kunnet undgaas. Men inden Udgangen af Januar Maaned havde den ærværdige Mand sluttet sin betydningsfulde Bane iblandt os. Jeg vil iøvrigt ikke her holde den Bekjendelse tilbage, at, hvor højt jeg end har beundret Mynster som Tankens og som Ordets Mand, — en saadan Forening af kristelig Dybde i Tanke og Følelse med ædel Simpelhed i Sprog og apostolisk Højhed i Foredrag, har jeg ikke fundet hos nogen anden Prædikant —, og hvor aandelig nær jeg end stod ham, naar han stillede sig baade

Digitized by Google

mod den rationalistiske Soccus og mod den spekulative Kothurne, saa har det ikke været mig muligt, — ganske bortset fra ethvert personligt literært Mellemværende, — at fatte Hjærte for den udmærkede Mand. Der hvilede en Grandezza af ganske egen Art over hans Væsen, som under alle Forhold vilde have holdt mig i fjærn Afstand, en aparte Fornemhed, som jeg tvivler paa kan eftervises hos Andre end præstelige Personligheder paa høje Værdighedstrin; hos en og anden Kardinal i Rom har jeg truffet en lignende Forening af fin, sleben Selskabstone og salvelsesfuld Præstelighed, som frembringer en ejendommelig, men ikke vindende Virkning. Heller ikke kunde jeg finde, at de tilspidsede, undertiden ret giftige, Sarkasmer, i hvilke han yndede at give sin Antipati Luft i Selskabslivet, vare fuldtpassende Vaaben. Saameget mere er det mig en tilfredsstillende Bevidsthed, at det Delvise, der virkede frastødende paa mig, ikke nogensinde har hindret mig i at lade de store Egenskaher vederfares fuld Ret.*).

*) Anderledes lyder maaske Vurderingen af Mynster's aandelige Betydning hos en Del af den unge Slægt, der finder sig selv staaende paa Nutidskulturens allerhøjeste Punkt. „Al Mynsters nedskrevne Prosa har, overfor en nyere Tid, der griber ganske anderledes hvast og haardt om de paagjældende Problemer, ikke en eneste nærværende Tanke. Der synes snarere at bydes en Række forgjemte Pragtstykker med Ord, der have bragt en foregaaende Slægt Lys og Opklaring". Saaledes Gb.: „R. Nielsens Filosofi og den Grundtvigske Anskuelse" (1867) S. 88 f., hvor der ogsaa læses (S. 108): „Biskop Martensen har havt den Skæbne, der i en fremtidig Literaturhistorie vil tage sig ret forunderlig ud, at virke kraftig til Fremme af tre Hovedretninger i vort Aandsliv (Kierkegaard. Grundtvig. R. Nielsen) ved at modsætte sig dem." — Sandelig, dette „Aandsliv" stormer frem med Dampfart. Men man se til, om Farten ikke ender i Dampenes Regioner!

Digitized by Google

Aaret fra 14de Juli 1845 til 21de Juni 1846 kunde jeg betegne som det i ydre Henseende glæderigste i mit Liv. Efterat jeg havde jubileret med den unge Verden ved det første Studenterbesøg fra Norge og Sverrig og ved denne Lejlighed huset den elskværdige Arvid Afzelius under vort Tag, tiltraadte Familien, — jeg med Hustru og Svigerinde, en femtenaarig Søn og to Døtre paa tretten og paa sex Aar (den ældste Søn maatte lades tilbage blandt sine Bøger), — en Rejse med Italien til Maal. Gjennem Schweits over St. Gotthard naaede vi Rom i September og tilbragte her i den mildeste Vinter syv Maaneder indtil Udgangen af April, dog med en Udflugt paa sex Uger til Neapel og Øerne. Med den tilvoxende Søn at læse Livius og Virgil ved den romerske Lampe, og saa Aftenlæsningen om Familiebordet: i Venedig af „Banditen", i Florents af „Benvenuto Cellini", i Rom af „Rienzi", i Neapel af „Pompeji's sidste Dage", det er en Underholdning, der ikke opleves anden Gang. Men jeg satte næppe Foden paa tysk Grund for at søge hjemad, førend Trylleriet var hævet. Efter et lykkeligt Aar, hvor alle Omgivelser hjalp til at holde Bekymringerne ude, staar det levende for mig, hvor jeg fornam Aandedrættet at blive tungt og besværet, alt eftersom vi nærmede os Hjemmet, ved Bevidstheden om ikke at have et rent og sundt dansk Fædreland at vende tilbage til. En tilbageholden, uvenlig Stemning kom mig imøde i Tyskland hos Bekjendte fra ældre Tid, og der hjemme, — hvor splittet og haabløst var ikke Alt, — stod en Regering, for svag til at møde de ulmende Oprørsbevægelser, kun stærk nok til at dæmpe Rørelserne i det danske Folkeliv, hvori den skulde have søgt sin Styrke!

Digitized by Google

Næsten umiddelbar fra Rejsen maatte jeg betræde Stændersalen (den 15de Juli 1846), hvor vi gik en kvælende Sommerhede imøde. Ved Besprøjtning af Markiserne mod Solsiden søgte man at bringe en Smule Køling ind i Salen. Bang afløste i denne, den sjette, Session, der blev den sidste i Stændernes Liv, Ørsted som kongelig Kommissarius. Fra det Øjeblik af, at Nationalitetssagen var kommen paa Dagsordenen (i Viborg 1842), kunde min personlige Stilling til Ørsted ikke andet end være ubehagelig spændt, i samme Forhold som det nationale Anliggende trængte sig mere og mere i Forgrunden. Kommissarius-Stolen og Præsident-Stolen stode hinanden saa nær, at Albuerne mangengang stødte sammen; ved Siden af den kgl. Kommissarius i den slesvigske Stændersal vilde jeg ved mangen Lejlighed næppe have følt mig synderlig mindre vel tilmode ved Nærheden, end det her var Tilfældet. Det var overleveret Skik i Stændersalene, som det ikke gik an at afvige fra, at slutte Sessionen med komplimentøse Slutningstaler; en Sammenligning imellem den første og den sidste viser, hvorledes Temperaturen var sunken fra min Side overfor den engang saa højt vurderede Mand. Imidlertid var der ved Bang istedetfor Ørsted saare lidet vundet. Ogsaa han talte bestandig om dansk Nationalitet og dansk Sprog, som om det ikke var eget Kjød og Blod, men noget Fremmed, der vistnok havde Fordring paa agtelsesfuld og retfærdig Behandling.

De to Aar, siden Stændersessionen i 1844, vare hengaaede i uforandret kritisk Tilstand. Ikke alene var der ikke foretaget noget Skridt fra Regeringens Side imod det slesvigske Fortyskningsværk, som gik sin vante, stille og sikre Gang; men det Mærkværdige var oplevet, at „den

Digitized by Google

slesvigske Forening", som var stiftet af de dansksindede Slesvigere mest af Bondestanden, var i Juli 1844 under Schlesvigholstenernes Jubileren bleven suspenderet, og en Kriminalundersøgelse, som dog senere blev hævet, indledet imod den, paa Grund af nogle mindre vel overlagte Ytringer i Anledning af Sprogpatentet af 29 Marts s. A.*) Den kongelige Besvarelse til de kongerigske Stænder af det i forrige Session indgivne patriotiske Andragende henviste blot i vel bekjendt Kancellistil til „den landsfaderlige Omhu for Haandhævelsen af det danske Sprog i Slesvig" saavelsom til „den skadelige Indflydelse saavel paa Stænderinstitutionens Virksomhed som paa den indbyrdes Stemning imellem de forskjellige Dele af Monarkiet, naar de forskjellige Stænderforsamlinger indlode sig paa Foranstaltninger, som vedkomme andre Statsdele, der ligge udenfor deres Virkekreds". Bestræbelsen fra national Side kunde i denne Tilrettevisning ikke andet end finde Opfordring til at træde frem med bestemtere præciserede Ankeposter, der maatte synes at indeholde den fornødne Retfærdiggjørelse for enhver dansk Folkerepræsentation. I et Andragende, undertegnet af J. Abrahamson, H. N. Clausen, J. Drewsen, H. P. Hansen, L. N. Hvidt, J. E. Larsen, N. J. Meinert, J. F. Schouw fremhævedes det udtrykkelig, at „det tyske Sprog er indført i Slesvig som Kirke- og Skolesprog i hele Strækninger, hvor Nationaliteten endnu er saa dansk, at Børnene, naar de komme i Skole, intet tysk Ord forstaa," — „at paa det eneste Skolelærerseminarium, der findes i Sles-

*) Om denne bedrøvelig-interessante Episode i Danmark-Slesvigs nyeste Historie, se Laurits Skau's: „Hans Nissen i Hammelev" (1857) S. 55. (Sen. Anm.)

Digitized by Google

vig, den hele Undervisning og Dannelse er tysk," — at „de fire lærde Skoler i Hertugdømmet alle ere tyske," — at „de dansk-slesvigske Studerende, som ville studere Lovkyndighed, ere med Nødvendighed henviste til Universitetet i Kiel, fordi der ved Universitetet i Kjøbenhavn mangler Lærerposter i slesvigsk Ret". Men, hvad der var opnaaet i forrige Session i Roskilde i national Retning, var opnaaet ved en Slags Overraskelse. I Sligt er der ingen Velsignelse. Andragendet blev atter fremlagt af J. E. Larsen; men en lang og slæbende Forhandling fornyedes nu i den gamle Gænge, anført af Bang som kongl. Kommissarius: om Incompetence, om Forsonlighed, om Sprogsagens Overvurdering, om den kongelige Viljes Selvtilstrækkelighed o. s. v. Kun med Møje (31 Stemmer mod 28) slæbte Sagen sig til et Udvalg; men Udvalgsbetænkningen naaede ikke at komme til Forhandling. Paa et saadant Punkt stod, — to Aar før Oprørets Udbrud, — Nationalitetsinteressen i Østifternes Forsamling under de mest æggende Udfordringer fra tysk Side! For at bøde noget paa det kummerlige Udfald gjorde jeg (i „D. Folkeblad" 1846. Nr. 30—31) den trykte Udvalgsbetænkning (af Larsen, Abrahamson, Lehmann, Kjøbmand Schou fra Slagelse) til Gjenstand for en Artikel, hvori jeg betonede Indholdets mange træffende og djærve Sandheder.

Jeg havde ved at bestige Præsidentstolen, — for tredje og sidste Gang, — udtalt, at Tiden maatte „erkjendes som en „Besøgelses-Tid" for det danske Folk, — da store Opgaver, der blive bestemmende for Danmarks Fremtid, foreligge Regeringen og paatrængende kræve deres Løsning, da Ønsker og Begjæringer, der gribe ind i alle Statslivets

Digitized by Google

Forhold, bevæge sig i Folket og vente og fordre Tilfredsstillelse, medens endnu den fornødne Samvirken imellem Regeringens og Folkets Kræfter ikkun er ordnet paa ufuldstændig Maade"; — og, da den fremlagte kgl. Kundgjørelse, med Hentydning til de tidligere Forhandlinger i Stændersalen angaaende Bevægelserne i Hertugdømmerne, indeholdt tilrettevisende Mindelse om, at Stænderanordningen „indskrænker de danske Provinsialstænders Virksomhed til Kongeriget", troede jeg paa Forsamlingens Vegne at burde forelægge Samme Forslag til en Erklæring, hvori det udtaltes: at „Forsamlingen antages at være i sin gode Ret, naar den tager saadanne almindelige Anliggender under Forhandling, ved hvilke den enkelte Statsdels Interesse ikke kan skilles fra det hele Lands". Med 58 Stemmer mod 1 blev det besluttet, at Erklæringen skulde føres til Protokollen. Med hvor stor Alvor det var ment med denne Erklæring, viste sig imidlertid, da Lehmann i et af de første Møder fremlagde et Andragende om „Ordningen af de statsretlige Forhold mellem Monarkiets forskjellige Dele og Indførelsen af en fri Forfatning". Den kgl. Kommissarius erklærede „i Henhold til den meddelte Instrux, at han ikke kunde tilstede, at Forsamlingen befatter sig med den foreliggende Sags Behandling", — hvortil jeg, „som Forsamlingens Organ, troede at burde gjøre gjældende, at Forsamlingen maa være kompetent til selv at afgjøre, om den vil tage Sagen under Behandling og Afgjørelse ved Diskussion og Komitédrøftelse". Da den kgl. Kommissarius gav den yderligere Forklaring af den afgivne Erklæring, at „han forventede, at Forsamlingen selv afviser det fremkomne Andragende," maatte jeg finde mig opfordret til at rette det Spørgsmaal til ham, „om det er

Digitized by Google

min Pligt som Forsamlingens Præsident, ifølge Hs. Majestæts udtrykkelig tilkjendegivne Vilje, at erklære enhver Behandling af den foreliggende Sag for ulovlig". Paa „nogen videre Udtydning af Ordene" vilde Komm. „ikke indlade sig"; for mig stod da kun tilbage at erklære, „at, saa længe jeg ikke har et klart og bestemt Kongeord, der formener Stænderforsamlingen den Frihed, hvoraf den hidtil har været i faktisk Besiddelse, blev det et Ansvar, som jeg ikke vilde kunne bære, og som jeg paa ingen Maade agter at paatage mig, om jeg gjorde noget Skridt, hvorved jeg vilde bortgive noget af denne Frihed", — og tillige „paa det Allerstærkeste og Højtideligste, paa egen og enhver Deputerets Vegne at forvare os imod den Paastand, som synes at være indeholdt i Komm's Ord, at der skulde være noget Ulovligt i at stemme i denne Retning". Lehmann's hele Veltalenhed formaaede dog ikke at føre til andet Resultat af Kugleafstemningen (34 mod 29) end Nægtelse af Komité-Nedsættelse. Der laa en ubevidst Profeti i Ordene, der i Slutningsmødet kom mig over Læberne, da jeg „ikke uden en trykkende Følelse" opgjorde og forelagde Forsamlingen Regnskabet for dens Virksomhed: „Dersom der ingen Udvikling af Stænderinstitutionen finder Sted, da mener jeg, at der kan forudses ikke blot en Hensygnen af Institutionen, men at der vil forestaa en mere afgjørende Katastrofe, der turde være endnu mindre i Regeringens end i Folkets Interesse".

Hermed var min Virksomhed i Roskilde-Stændersal afsluttet. Ved Afhændelsen af mit Landsted i Torbæk var det uden Beklagelse, at jeg saa' Adgangen til Stændersalen fremtidig spærret for mig. Efter Indbydelse af

Digitized by Google

Kammerraad Drewsen, Bankdirektør H. P. Hansen og Professor Schouw forenede nogle Mænd (30 i Tallet) sig imidlertid om at tilvejebringe den fornødne Pengesum og at indlede en Forhandling, hvorefter et Lyststed i Ordrup blev pro forma tilskjødet mig. Jeg kunde ikke andet end med Erkjendtlighed modtage dette Tilbud, saameget mere som der var tilføjet en udtrykkelig Erklæring, at der ikke derved skulde paa nogen Maade paahvile mig Forpligtelse til at modtage Valg. Men Stænderinstitutionen havde udspillet sin Rolle, og Valget i Svendborg (14de Valgdistrikt), som i Januar 1847 faldt paa mig, blev dødfødt.

Det forannævnte „aabne Brev af 8de Juli 1846", hvis Resultat, støttet paa historisk-statsretlig Undersøgelse om Arvefølgeforholdene i Monarkiet, var dette: „at Hertugd. Slesvig, i Kraft af den bestaaende Ret, er uadskillelig forbundet med Danmark ved den fælles Arvefølge efter Kongeloven," — fremkaldte, i god Konsekvents med den tidligere Virksomhed, et Fællesskrift af ni Professorer i Kiel, som paatoge sig deri at godtgjøre, „at alle i Kommissionsbetænkningen anførte Grunde, hvorefter Hertugd. Slesvig skal være underkastet Kongelovens Arveret, ere ugyldige". Det var et Skridt, som maatte synes at vidne om stor Fasthed i Overbevisning, og som endogsaa maatte kunne indvirke skadeligt paa Omdømme og Stemning i vor egen Midte, hvor kun ganske Enkelte vare i Stand til at trænge ind i de forviklede Forhold, men hvor ikke Faa vare tilbøjelige til at lytte til Stemmerne fra holstensk Side. Jeg henvendte mig derfor med skriftligt Andragende under 22de November 1846 til Konsistorium: „...Den

Digitized by Google

særegne Form, under hvilken hint Skrift er udkommet, synes at vidne om, at Sagen, forsaavidtsom den ifølge sin Natur maa støttes paa videnskabeligt Grundlag, er bleven betragtet af de kielske Professorer ikke som Enkeltmands Sag, men som Universitetets. De Universitetslærere, der repræsentere den historiske, juridiske, statsretlige Videnskab, have her fundet Opfordring til at føre Resultaterne af deres videnskabelige Undersøgelser ind i Livet og ud i Folket for at give deres Bidrag til, at det, der gjælder dem som Sandhed og Ret, ogsaa kommer udvortes til sin Ret. Det forekommer mig at maatte indrømmes, at det kielske Universitet her har rigtigt erkjendt den Stilling, Videnskaben og dens Repræsentanter indtage til Folket i et kritisk Tidspunkt. Men saa meget stærkere paatrænger da ogsaa Tanken sig i et Tidspunkt, der for Danmark vel har en ulige mere kritisk Karakter —, om ikke Regering og Folk har lige Grund til at vente, at det kjøbenhavnske Universitet vil opfatte sin Stilling og sit Kald paa samme Maade, — om ikke en vedvarende Taushed lige overfor en Opfordring som den, der er udgaaet fra de kielske Kolleger, vilde blive udtydet paa en for Universitetet og for Sagen lige uønskelig Maade." Det var ikke uden Betænkelighed, at jeg bestemte mig til dette Skridt, aldenstund jeg ikke selv vilde være i Stand til at yde noget Bidrag til det, hvorpaa Ønsket gik ud. Det blev imidlertid optaget paa bedste Maade og blev ikke uden Frugt. Konsistorium ytrede, ved at meddele Skrivelsen til samtlige Universitetslærere, at det „i fuldeste Maal sympatiserede med de udtalte Anskuelser", og ledsagede den med det Ønske, „at navnlig de blandt Højskolens Lærere, som ved

Digitized by Google

Aandsretning og Studium dertil maatte være kaldede, vilde forene sig om ved fælles Kræfter at tilvejebringe et Arbejde, som ved grundig og ægte videnskabelig Undersøgelse kunde bidrage til den rette Opfattelse og Belysning af de for Danmarks nationale og politiske Existens saa indgribende historiske og statsretlige Spørgsmaal om Forholdet til Hertugdømmerne Slesvig og Holsten". Hermed var Stødet givet til den Række af værdifulde Skrifter, som udkom i Aarene 1848—1851 i fire Bind under Titel: „Anti-slesvigholstenske Fragmenter" med Bidrag af Allen, Krieger, Larsen, Paulsen, Velschow, Wegener, Werlauff, Wolfhagen o. A. Det er Krieger's energiske Virksomhed, hvem den uafbrudte Fortsættelse af Samlingen skyldes.

Efterat jeg var vendt tilbage fra det lidet taknemmelige Stænderarbejde, følte jeg en Tilfredsstillelse ved at sysle med det, der ved Rejseindtrykkene havde vundet fornyet Liv og Interesse hos mig. Jeg udarbejdede en Række Foredrag af kirkeligt Indhold, der samlede sig i Tilbageblik paa Romerkirkens og den protestantiske Kirkes Liv efter Reformationstiden, med Anvendelse paa Kirkens nuværende Forhold. I Foraaret 1847 holdt jeg disse Foredrag for en talrig Kreds af Tilhørere af begge Kjøn. De vare ikke bestemte til Udgivelse. Men til samme Tid lagde jeg Haand paa et større Værk: „Fortolkning af de tre første Evangelier". Det exegetiske Arbejde har en ejendommelig Interesse ved Foreningen af

Digitized by Google

det sproglige, det historisk-kritiske og det religiøse Stof. At holde det treartede Element i ligeligt Forhold, at faa saa meget som muligt sagt med saa faa Ord som muligt og derhos forene det Belærende og det Frugtbare har været mit Formaal, og den mangeaarige Erfaring har, tør jeg tro, givet mig nogen Sikkerhed i her at træffe det rette Maal. Ogsaa satte jeg Pris paa den Tanke: ved Gjerning at svække Paastanden om Uundværligheden af de tyske Skriftfortolkere; jeg skulde mene, at en Ejendommelighed i Behandlingens Anlæg og Udførelse maa være kjendelig for enhver Nordbo ved Sammenholdning med tyske Evangelie-Kommentarer. Dette Arbejde, der udkom fra 1847 til 1850 i fem Hefter, af hvilke de sidste falde i min ministerielle Episode, kom mig til velgjørende Hjælp i de urolige og bekymringsfulde Aar, der fulgte paa og førte det danske Folk paa én Gang i den længe ønskede Frihed og i den længe truende Krig. Arbejdsværelse, Bogstue og boglig Syssel har jeg først lært at skatte tilfulde, da jeg dér fandt Fristed og Fred i hine Aar for den hele Plagehær af ængstende Tanker og nagende Bekymringer. Det er et sandt Ord, jeg har nedskrevet ved Arbejdets Slutning (den 20de November 1850): „De bedste Timer i disse Aaringer, rolige Timer midt i Ufredens og Spændingens Dage, har jeg dette Arbejde at takke for."

Aaret 1846 sluttedes med en huslig Fest, vort Sølvbryllup (8de December). Hvilken Lykke at kunne fejre en saadan Dag i en Kreds af Børn, Søskende og nærstaaende Venner! Hvor rig en Velsignelsesfylde have vi ikke at se tilbage paa!

Sommeren 1847, den sidste Fredssommer, havde sam-

Digitized by Google

let de nordiske Naturforskere for første Gang i Kjøbenhavn. Det var festlige Dage, Glanspunktet deri Udflugten ad den nybyggede Jernvej til Roskilde. Jeg havde den Glæde at huse den aand- og kundskabsrige Biskop Agardh som Gjæst. Ved dette Besøg vaktes hos mig en skandinavisk Undselighedsfølelse til fuldt Liv; og næppe havde Gjæsterne vendt os Ryggen, førend jeg med Familie, Hustru og 3 Børn styrede til Göteborg og ad Kanalvejen til Stockholm, hvor vi kom under Tag sammen (i det „Bergstrahl'ske" Hus paa Ridderhustorvet, ligefor Gustav Vasas Billedstøtte) med Oehlenschläger, som ogsaa for første Gang besøgte Sverrigs Hovedstad, hvor han var Gjenstand for begejstret og hjærtelig Hylding. Med Afzelius toge vi derefter over Gripsholm og Strengnäs til hans Præstegaard i Enköping og derfra til Upsala og landvejs hjemad (i en Vogn, som jeg kjøbte i Stockholm og solgte i Helsingborg) over Vadstena, Grenna og Jönköping. Det var en Erfaring, som havde noget Opløftende ved sig, at kunne rejse 70 Mile nordpaa uden Brug for anden Tunge end den danske. Og hvilken Romantik hviler der ikke over dette Stockholm, — næsten havomflydt som Venedig, men paa Bjerggrund og imellem skovklædte Klipper! Og hvilken Rigdom paa historiske Minder, — ikke mosgro'de fra den graa Oldtid, men friske fra en straalende historisk Fortid!

Efter Hjemkomsten fra den svenske Rejse udgav jeg en Samling af. „Taler, holdte ved forskjellige Lejligheder," helligede Arvid Afzelius „til Minde om Samlivet ved Øresund og Mælaren". Ved Alt, hvad man dengang foretog sig her hjemme, trængte Sukket sig frem! I Forordet

Digitized by Google

til Bogen skrev jeg: „Hvor mange Skridt staa vi ikke endnu borte fra det Punkt, da det danske Folk vil med nogenlunde Tryghed kunne se sin Fremtid imøde! Og hvorledes kan et Folk i Længden savne en saadan Tryghed? Hvorfra skal der komme frejdig og tillidsfuld Virken, friere og friskere Sind i Nationens hele Liv, saa længe som Kraften maa anvendes til at værge sig imod den fortærende Uro og Mistrøstning, som Blikket ud i Fremtiden fører tilbage med sig? Maatte denne Hvile, længe savnet, — en Hvilen til Arbejde, — snart blive os til Del!"

I Foraaret 1847 meldte Dr. Rudelbach, — som i Slutningen af 1845 var vendt tilbage til sin Fødeby, Kjøbenhavn, efter 17 Aars Ansættelse i Tyskland, hvor han drabelig havde haandhævet sin Plads som Calovius redivivus, — sig med Begjæring om at maatte holde teologiske Forelæsninger ved Universitetet.*) Naturligvis anbefalede Fakultetet Andragendet. Men dette lød paa, at Forelæsningerne maatte holdes „i det teologiske Fakultet", et Udtryk, som øjensynlig tydede paa det, ogsaa andetsteds fra tilstrækkelig bekjendte, Ønske, at Rudelbach, som hidtil ikke havde kunnet finde en Ansættelse i Tyskland, maatte finde denne i Fakultetet i Kjøbenhavn. Det antoges med stor Rimelighed, at Kongen interesserede sig personlig for denne Plan, og i sig selv kunde Tanken synes ret tiltalende, at Aandsretninger af udpræget teologisk Forskjellighed, selv om det kunde betegnes som Grundforskjellighed, netop kunde ønskes repræsenterede ved Universitetet. Man be-

*) Ifølge R's egen Meddelse til Erslew's Forfatterlexikon: „Paa Kristian den 8des Opfordring".

Digitized by Google

tænkte herved næppe, at Forholdet stiller sig anderledes, hvor den teologiske Videnskabelighed udgaar fra ét Landsuniversitet, og hvor, som i Tyskland, flere udfylde hverandre til en større Helhed. Hvorledes vilde den studerende Ungdom finde sig stillet imellem Lærere, af hvilke den Ene arbejdede den Anden imod, hver til sin Side! Det kom til alvorlig Overvejelse mellem Fakultetets Medlemmer (foruden mig: Scharling, Engelstoft, Martensen), hvad der maatte være at foretage i denne Anledning, og der var fuld Énstemmighed imellem os om en officiel Henvendelse til Universitetsdirektionen, hvori det hed: „Fakultetet kan ikke undertrykke den Betænkelighed og Frygt, at en Retning, der stiller sig i et exklusivt og polemisk Forhold til den friere Udvikling i Kirke og Videnskab, vil frembringe de samme Virkninger i vort Fædreland, som den vitterlig, — efter en aandelig Naturlov, som til alle Tider har gjentaget sig, — har fremkaldt i Udlandet, idet den nemlig har fremkaldt reaktionære Bevægelser i Retning af den modsatte Yderlighed og paa mange Maader givet de falske protestantiske Frihedsog Emancipations-Tendentser Næring ved at give dem et Skin af Berettigelse. Det er Fakultetets Overbevisning, at i disse for Kirken saa vanskelige Tider, fulde af Bestræbelser, der gaa ud paa Kristendommens og Kirkens Opløsning, af Gjæringer, som Ingen kan betragte uden Bekymring, det for Kirke og Universitet Heldbringende ingenlunde kan være at søge i Retninger, der ville føre ikke blot tilbage til den gamle Tro, men til det gamle Skolesystem med alle dets forældede Formler og Bogstaver, Retninger, der kun kunne tjene til at

Digitized by Google

gyde ny Olie i Ilden, men at det alene kan være at søge i saadanne Bestræbelser, som have en levende Rod i den fremskridende historiske Udvikling af Videnskaberne, og som ad den indre Overbevisnings og frie Granskningens Vej søge at ordne Forvirringen." Dette Skridt forfejlede ikke sin Virkning. I 1848 blev Rudelbach kaldet til Sognepræst i Slagelse, hvor han levede indtil sin Død 1862.

Det vil af det Foregaaende skjønnes, at min Deltagelse i det offentlige Livs Anliggender, særlig min Virksomhed i Stændersalen, har holdt sig indenfor et bestemt Grænseskjel, og det Samme er Tilfældet med de følgende Aars Virksomhed efter 1848 i Rigsdag og Rigsraad. Udstrækning og Gjenstand blev uforandret; og, har mit Ord paa disse Steder nu og da havt nogen Vægt og fundet nogen Indgang, er det vel netop, fordi jeg ikke let har taget Ordet, uden hvor jeg har kunnet hente det indenfra, føre det med fuld Overbevisning. Saaledes, som jeg har afgrænset mig Omraadet, har det heller ikke kunnet være vanskeligt at bevare den fornødne Holdnings-Enhed; jeg har ondt ved at tro, at jeg nogensinde for Alvor skulde være bleven mistænkt for politiske, beregnende Bagtanker.

Hvad der først og fremfor Alt maa tilstræbes for vort Fædreland, er dog aabenbart dette, at Folket bliver i Sandhed og Virkelighed et dansk Folk, med Bevidsthed om sin nordiske Nationalejendommelighed, med Agtelse og Kjærlighed for den, med Vilje og Dygtighed til at hævde dette Ejendommelige, dets Ret og Ære over-

Digitized by Google

for det Fremmede. Det staar nu for mig som Kjendsgjerning, at denne nationale Selvfølelse trænger i høj Grad til at opildnes baade hos Høje og Lave, hos Unge og Gamle, at Folkets Historie baade i Krig og i Fred vidner om, at Sønnerne ikke ere, hvad Forfædrene have været. Folket i Danmark er mildt og blødt, og om de humane Dyder have vi baade Blomst og Frugt at fremvise som Vidnesbyrd; men, naar der spørges om Mandighedens Egenskaber, som have deres sidste Grund i den nationale Selvfølelse, har jeg Tvivl, om det kan siges at staa paa lige Linje med Broderfolkene i Norge og Sverrig. Aarene 1801 og 1848 ere skjønne Opblusninger, der vidne om, at Ilden i Dybet ikke er udslukt; men hvor kortvarige have disse Opblusninger ikke vist sig! Naar jeg da har spurgt mig selv, hvor Grunden kan være at søge til denne Selvsvækkelse, saa har jeg maattet blive staaende ved det enevældige Kongedømme som historisk Hovedaarsag. Den oldenborgske Kongeslægt efter 1660 søgte Styrkning for Enevoldsmagten udenlandsfra. Den danske Adel, dengang Nationalitetens aandelige Bærer, blev planmæssig skudt tilside. Med tyske Dronninger fulgte tyske Adelsslægter, der stilledes paa alle Højdepunkter i Staten, og med dem atter en tysk Indvandring i Masse af literære og uliterære Proletarier af alle Klasser, som fandt det overflødigt at færdes i Danmark som Danske; thi Tyskere, i alt Fald Holstenere, vare de styrende Herrer i Landet, og Hoffet var tysk. Saaledes trængte tysk Blod sig mere og mere ind i Folkets Aarer, — kun Bondestanden bevarede sig ren —, og med den nationale Svækkelse fulgte Svækkelse af Folkets Selvbevidsthed og selv-

Digitized by Google

stændige Handlekraft. Kongeloven var beregnet paa at stille Kongen af Danmark hen som en guddommelig Inkarnation, en verdslig Pave, og det var efterhaanden lykkedes denne Betragtning af den kongelige Herlighed, uden at den kunde støttes ved nogen Egenskab hos de kongelige Personer, at fæste Rod i Befolkningen. Den udgjorde Grundlaget for det undersaatlige Sind i Danmark; Mistvivl af hvikensomhelst Art om den kongelige Visdomsfylde gjaldt som Formastelse mod Majestæten, og det blev Loyalitetens Mærke at holde egen Tanke og Dom end sige Handling tilbage, og i ubetinget og ubegrænset Resignation kaste al Bekymring paa den eneraadende Konge. Det er denne Erfaring om Absolutismens Indflydelse paa Folkekarakteren, hvorpaa mit konstitutionelle Sind hviler som urokkelig Grund; denne Grund staar fast overfor Alt, hvad der gjøres gjældende til Gunst for den monarkiske Enevælde eller til Ugunst for Forfatningsfriheden og det parlamentariske Liv. Jeg har ikke kunnet øjne anden Udvej til at søge og haabe det danske Folk arbejdet op af en indolent Viljeløshed, som er paa Veje til at blive dets anden Natur, end at kalde Folket til Meddelagtighed og Medansvarlighed i eget Ve og Vel. Overfor denne Betragtning maatte enhver anden staa for mig som underordnet. Dér maa Trøsten søges, ogsaa hvor det gjælder at bøje stive Nakker, styre ustyrlige Viljer tilrette.

Men overfor den Fremtid, hvormed Tyskhedens Overlegenhed truer enhver svagere Nabo, har jeg kun kunnet øjne den fornødne Modstandskraft i Stillingen til det øvrige Norden. Det vilde være en taabelig Tanke, at henimod to Millioner Danske havde kunnet eller

Digitized by Google

i Fremtiden skulde kunne værge deres Nationalitet imod Germanismen, dersom vi ikke havde Nationalitet og Sprog fælles med Sverrig og Norge; men Fællesskabet hjælper lidet, saalænge de tre Folk staa hver for sig, uden klar Bevidsthed om fælles Grundlag, fælles Formaal, fælles Fare. Tyskerne ere komne til denne Fællesbevidsthed, uanset al dybt grundet Forskjellighed i Race, Religion og materielle Interesser; men Nordens Folk staa endnu bestandig isolerede, selv i Forhold, hvor simpel gjensidig Interesse maatte opfordre til Sammenslutning. De oldenborgske Konger ere her ikke ene om Skylden; men naturligvis har enhver holstensk Politik maattet være fra Fødselen af antiskandinavisk. Ogsaa her var det en Grundbetragtning, nordisk Nationalitets Væren eller Ikke-Væren, der bragte mig til at søge og finde den eneste sikre Ankergrund for Danmarks Fremtid i nær og inderlig Sammenslutning af det trefoldige Norden under den ene eller den anden Form. Nationalitetsinteressen hos Danskerne saavelsom hos Svenskerne og Normændene, uden Trang til national Forening af de tre Nordbofolk, er for mig en fremkunstlet Blomst uden Rod. At man hidtil ikke har vidst at holde det nationale og det politiske Forhold saaledes ud fra hinanden, som det burde, er Grund til, at vi endnu bestandig staa i en vis, ikke naturlig, fremmedartet Fjærnhed dennesides og hinsides Øresund og Kattegat.

Saaledes gaa de tre Interesser: Danskhed, Skandinavisme, Forfatningsfrihed, som til enhver Tid have været ledende for min offentlige Virksomhed, sammen i én; de have ét Udspring og søge til samme Maal.

Digitized by Google

Men for mig selv har det rette Navn for denne Virksomhed været „statsborgerlig“, ikke „politisk“. Et Studium af Politik, politisk Taktik og politisk Historie, der, som forhen sagt, laa udenfor min tidligere Dannelses Gang, vilde senere hen ikke være blevet muligt uden paa Bekostning af de Sysler, hvortil ydre og indre Kald lige stærkt drog mig hen. Herefter maatte ogsaa min Virksomhed som Rigsdagsmand afmaales og begrænses. En egentlig politisk Virksomhed maa, naar den skal have virkelig Betydning, gaa langt ud over den offentlige Forhandling nu og da i Tale eller Skrift. Meget Arbejde, som opfylder Sindet og optager Tiden, maa gaa jævnsides, — af forberedende, ledende Natur, af Meddelelser, Underhandlinger, Bearbejdelser af mere eller mindre personlig Karakter, dels for at lære Stemningerne, Gruppering og indbyrdes Forhold af de forskjellige Partier at kjende, dels for at benytte indvundne Oplysninger og Erfaringer ved det politiske Skakspil. Dette hele Væsen har været og er blevet mig fremmed. For Alt, hvad der nærmer sig til Kliquevæsen, har jeg havt en naturlig Sky, isærdeleshed hvor der skulde lægges an paa at tage Andre i aandelig Bearbejdelse, snart for om muligt at bevirke en Omstemning, et Omslag, snart for at tinge med gjensidige Tilbud og Indrømmelser. Selv har jeg helst styret min Kurs efter eget Kompas; ved de store fædrelandske Spørgsmaal har jeg havt min usvigelige Polarstjærne. Men ikke sjælden har jeg maattet finde mig temmelig staaende alene, just fordi jeg stod udenfor Partierne, deres finere Spil, taktiske Bevægelser og Svingninger; den tilstrækkelige Mistænksomhed har det ogsaa været mig svært at tilegne mig; den fine Sporsans til at

Digitized by Google

forfølge den beregnende Egoisme paa dens Snigveje har manglet mig. Det er af alt dette en Selvfølge, at min parlamentariske Virksomhed har været af en egen Art: mest indskrænket til det, der er foregaaet i offentlig Forhandling for aabne Døre, og her atter indskrænket til de fædrelandske Hovedinteresser. Endnu stod dog én særlig Mark mig aaben: Folkekirkens Uføre. Men her stod jeg kun altfor ene; Leddet var her ikke bragt i Lave til rette Tid, og Vanskeligheden ved at faa det Forsømte oprettet blev bestandig større og større.

Digitized by Google

VI.

Aar 1848—1851.

Først i Januar 1848 blev Kristian den Ottende syg. Det hed sig vel, at Sygdommen skulde være hævet efter en Aareladning; men denne fremkaldte en Inflammation, som snart tog den betænkeligste Vending. En bestyrtet Stemning greb Alle. Det var blevet til Mundheld, at Danmarks Udsigt til en Løsning af Forviklingen overfor Holsten og det tyske Forbund hang ved Kongens Liv; og ligesaa ofte havde man i stille Sind mindet sig selv om, hvor skrøbelig denne Livstraad var, hvor brat den efter al Sandsynlighed kunde ventes overskaaren. Det frygtede Øjeblik syntes nu allerede at være der.

Fra et Aftenmøde hos Schouw, hvor flere ligestemte Mænd i disse skumle Januardage hyppig samledes, gik jeg engang sent paa Aftenen fra botanisk Have ud til Amalienborg. Palæet, der tjente som Kongeborg, laa der i dæmrende, døsig Natbelysning, Alt udenfor i lydløs Stilhed, indenfor Murene den døende Konge. De omstraalede Dage i Rom og Neapel, hvortil jeg havde været Vidne 30 Aar tilbage, hvor levende stode de ikke for mit Syn: — den smukke, belevne Prins paa den solbelyste

Digitized by Google

Middagshøjde, bejlende til Verden og forgudet af Verden! Kronen var her baaren af en aandelig begavet, kundskabsrig, fintdannet Konge, og dog, maatte det synes, i famlende Haand. Det er altid Øjeblikke af gribende Betydning, naar det enevældige Scepter glider ud af Haanden, som hidtil har baaret det, for at glide over i en anden Haand, — især i Tilfælde som her, hvor der kjendtes lidet til Tronfølgeren, hvor der ikke hørtes meget om ham, men mumledes saa meget mere omkring i Krogene, — og det i et Øjeblik, hvor Danmarks Rige selv syntes at sværve imellem Liv og Død! Det blev fortalt, med hvilken Sandhed tør jeg ikke sige, at den dødsyge Konge endnu i en af sine sidste Nætter havde skriftlig anbefalet sin Søn og Tronfølger til to kronede Hoveder. Den ene af disse, Ludvig Filip, stod faa Uger efter Kristian den 8des Død uden Krone og Rige; den anden, Fredrik Vilhelm IV, hvem Kong Kristian havde hilset som Gjæst i sin Hovedstad, nyttede kun Lejligheden til at udstrække sin rovgjerrige Haand efter Kielerfjorden og Ejdermundingen, mulig ogsaa, som Mange mente, efter Øresund og Kronborg!

Det var i hine Spændingens Dage et Rygte, som løb fra Mand til Mand, og som vel ogsaa forsætlig blev sat i Omløb, at der laa et Konstitutionsudkast færdigt, hvis Kundgjørelse alene var bleven hindret ved Kongens pludselig indtraadte Sygdom. Med lignende Efterretninger var man imidlertid saa længe og saa ofte blevet holdt hen, at Sagen ikke nu fandt synderlig Tiltro; det var tværtimod en almindelig udbredt Frygt, at det skæbnesvangre Slag skulde komme uforberedt, og det vigtige Øjeblik gaa unyttet hen. I fortrolige Samtaler mellem Hvidt, Schouw og mig blev

Digitized by Google

det drøftet atter og atter, om der ikke kunde være Noget at gjøre for i det rette Øjeblik at give Forfatningssagen et Stød fremad. Det forekom os, at Hovedstadens Borgerrepræsentanter og de tilstedeværende Medlemmer af Østifternes Stænderforsamling vilde være de nærmeste til at foretage et Skridt i denne Retning; et Haandskrift, som Schouw havde henliggende i sin Pult, indeholdende et Forfatningsudkast, der Sommeren forud havde været meddelt Ørsted, syntes passende at kunne benyttes. Et indledende Ord til samme lovede jeg efter hans Ønske at føje til.

Torsdagen den 20de Januar ved Middagstid udbredte Rygtet sig om Kongens Død. Den indtraf dog først i Nattens Timer.

Allerede tidligere havde et Møde af Borgerrepræsentanterne været berammet til samme Aften. Her fremlagde Hvidt som Formand et Adresseudkast, som blev énstemmig antaget. Det samme var Tilfældet med et Udkast, jeg fremlagde for de tilstedeværende Stænderdeputerede, som vare forsamlede hos mig den samme Aften, nemlig Prok. Christensen, Kammerraad Drewsen, Direktør Duntzfeld, Kand. H. Hage, Mag. M. Hammerich, Grosserer A. Hansen, Bankdirektør H. P. Hansen, Etatsraad Hvidt, Brygger Jacobsen, Agent Lund, Jernstøber Lunde, Raadmand Meinert, Etatsraad Schouw, Urtekræmmer Øst. Som første Led i en lang Kjæde tør denne Adresse have nogen historisk Betydning: „En ulyksalig Spire til Splid og Tvedragt, hed det, er given i den Maade, hvorpaa man fra tidligere Tider har ladet Forholdet imellem de forskjellige Statsdele og Forholdet imellem de tvende forskjellige Nationaliteter

Digitized by Google

henstaa uordnet og ubestemt, og denne Spire har faaet rigelig Næring ved Adskillelsen af Stænderne i fire forskjellige Forsamlinger, saa at efterhaanden Kongerigets og Hertugdømmernes Stænder ikke sjælden ere blevne Organ for modstridende Interesser." — „Vil Kongen styrke sig ved de Kræfter, der ere tilrede i Folket, da vil han finde dem sunde og samdrægtige til at bære og til at handle. Men disse Kræfter have hidtil kun lidet været benyttede. Hvor et Folk staar udelukket fra virksom Andel i de Anliggenders Styrelse, paa hvilke dets Vel og Ve, dets Navn og Ære, dets Liv og Død beror, der mangler den store Skole for den folkelige Karakters og de folkelige Kræfters Udvikling; hvor Styrelsen er anlagt, som om Dygtigheden og Indsigten var alene sammentrængt i Regeringsmændenes afsluttede Raad, der vil sløv Ligegyldighed og beregnende Egennytte mere og mere træde i Stedet for et rent, højhjærtet, opofrende Fædrelandssind; og endelig hvor Pressen, den borgerlige Oplysnings og Uddannelses Hovedmiddel, er trykket ved mangehaande Baand, og de forskjellige Folke-Organer ere holdte fjærnt fra hverandre, der er Hindring lagt i Vejen for en ønskelig Udvikling, Forening og Samvirken af de folkelige Kræfter." — „Maatte det behage Deres Majestæt at bestige Tronen med den Tilsikring til deres Folk, at det er D. M'.s Vilje, at Folket skal gjenindsættes i en forfatningsmæssig, besluttende og lovgivende Deltagelse i de offentlige Anliggenders Styrelse, da vilde D. M'.s første Regeringshandling bidrage til at give en Beroligelse og Oplivelse, hvortil Trangen, i Tidens Alvor og Bekymring, er større og stærkere end nogensinde." — „Paa denne Overbevisning støtte vi en allerunderdanigst Begjæring, hvorved det er

Digitized by Google

forudsat, ikke mindre i Danmarks end i Holstens Interesse, at alt Hensyn tages til Holstens særegne Forhold til det tyske Forbund. Vor allerunderdanigste Begjæring er den, at en Forsamling af Mænd, i Besiddelse af Kongens og Folkets Tillid, maa blive sammenkaldt fra Statens forskjellige Dele, og at et Udkast til en fri konstitutionel Forfatning maa blive forelagt samme til Drøftelse, for derefter at underkastes en endelig Behandling af vedkommende Provinsialstænder i Forening."

Morgenen efter Kong Kristians Død udkom Fredrik den Syvendes aabne Brev; det sagdes affattet af Etatsraad Bang, som om Natten skulde være kaldt op paa Slottet. Det var lidet beregnet paa den bevægede Stemning; thi det gav ringe Oplysning og Beroligelse, naar der i forblommede og ubestemte Ord var Tale om „at tilendebringe den af den afdøde Konge paatænkte Ordning af Statens offentlige Forhold...., som tilsigter at betrygge Borgernes gjensidige Rettigheder, at fremme Enighed og dermed at befæste Samfundets Styrke og Hæder." Samme Formiddag bleve begge ovennævnte Adresser afleverede i Kabinets-Sekretariatet tilligemed skriftlig Anmodning om Adgang for Deputationer for at overrække dem til Kongen. Dagen gik hen uden Svar. Aftenen efter bragte Kabinets-Sekretæren, Kammerherre Tillisch, til Schouw Ønsket om Tilbageholdelse af de Deputeredes Adresse; da Forhandlingen herom ikke førte til nogen Afgjørelse, indløb der skriftligt Svar fra Sekretariatet saavel til Hvidt som til Schouw og mig, at „H. M. Kongen havde besluttet for nærværende Tid, da saamange vigtige Anliggender ganske optoge Allerhøjstsammes Tid, ikke at modtage nogen Adresse eller Petition i Anledning af

Digitized by Google

Tronskiftet." Begge Adresser bleve strax offentliggjorte. Da Hovedstadens Kommunalbestyrelse med endel andre Myndigheder derefter erholdt Foretræde til Kongen i Lykønsknings-Kur, afgave Borgerrepræsentanterne den Erklæring, at de, da det var nægtet dem at aflevere deres Adresse, gave Afkald paa at slutte sig til Magistraten ved denne Lejlighed.

Det foran nævnte Haandskrift af Schouw og mig var Aftenen den 20de bragt i Bianco Luno's Trykkeri, hvor der blev arbejdet hele Natten. I Dagbrækningen blev Korrekturen sendt mig, og om Eftermiddagen var Skriftet: „Ved Tronskiftet 1848" i Bogladerne. Disse Blade fandt en forønsket Modtagelse; de ansloge Strænge, som fandt Gjenlyd i Manges Bryst; det ene Tusindtal af Exemplarer bortreves efter det andet, og Løverdagen den 22de i Aftenskumringen fyldtes den snedækte Universitetsgaard med Borgere af alle Klasser for at bringe en Tak til Schouw, som den Dag var Gjæst hos mig, og mig. I Svaret paa Begges Vegne udtalte jeg, „at det danske Folk derfor især maa have Ønske om og Trang til en fri Forfatning for at blive i Stand til med fuld Kraft at værne om sin danske Nationalitet." Jeg sluttede med Ønsket om, „at vor dansksindede Konge maatte vide at finde danske Raadgivere, ligesaa danske i Sind og Hu som hans tyske vare tysksindede"; Carl Moltke var nemlig netop kommen ind i Statsraadet, endnu et Efterladenskab fra Kristian den Ottende. Faa Dage efter fulgte et tysk Modskrift „Der Thronwechsel 1848". Det røbede, at Schlesvigholsteinismen følte sig truffen; men det var skrevet med en behændig Pen, og hvem anede vel, at Forfatteren, Etatsraad Francke, skulde inden to Maaneder staa med aabent Visir

Digitized by Google

i Landsforrædernes første Række! Jeg havde i det historiske Tilbageblik omhyggelig holdt den forevigede Konges Person og det politiske System i hans Regeringstid ud fra hinanden; men dette hindrede ikke Etatsraad Molbech fra at komme frem med et Modskrift med den veludtænkte Titel: „Kristian den Ottende domfældt af Prof. Clausen". Det var en saaret Pietetsfølelse, i hvilken Molbech her spekulerede, og der lod sig drive rentebærende Forretninger med denne Artikel. Jeg kunde derfor ikke anse det overflødigt med nogle Ord i „Fædrelandet" (Nr. 45) at erindre derom, „at Pietetsfølelsen, ligesom andre gode og fromme Stemninger, har flere Former end den ene, der er den sædvanlige, og at der er en højere Pietet end den imod en kongelig Personlighed, nemlig imod Fædreland og Nationalitet, som man ved videre fremskreden politisk Dannelse vil vide at lade vederfares Ret".

Efter en Uges urofuld Spænding udkom det kgl. Reskript af 28de Januar. Naar der i dette Aktstykke skulde ses det bebudede Efterladenskab fra den bortgangne Konge til „Ordning af Fædrelandets offentlige Forhold paa en Maade, der svarer til Opretholdelsen af de forskjellige Landsdeles Selvstændighed saavelsom af deres Forbindelse til et velordnet Hele," saa var det vel skikket til at sprede Illusionen og bevirke et Omslag i Stemningen. Det danske Statslegeme var her betegnet som bestaaende af to ligestaaende, ligeberettigede Dele: Kongeriget og Hertugdømmerne (disse som Enhed); den fælles Stænderforsamling med besluttende Myndighed skulde samles afvexlende i Kongeriget og i Hertugdømmerne, og den skulde dannes af et lige Antal Medlemmer fra begge Statsdele, hvorefter saaledes, ifølge Forholdstallet af Befolkningen,

Digitized by Google

8 af Hertugdømmernes Beboere vilde blive repræsenterede lige med 13 af Kongerigets. Den nærmere Drøftelse af Forfatningsudkastet skulde overdrages til en Forsamling af 52 „indsigtsfulde og erfarne Mænd, som nyde deres Medborgeres Agtelse og Tillid", lige mange fra Kongeriget og fra Hertugdømmerne; de skulde vælges dels af de forskjellige Klasser af Stænderforsamlingernes Medlemmer, dels af Gejstligheden og Universitetskonsistorierne, dels i Hertugdømmerne af Ridderskabet.

Der var hermed givet en bestemt Gjenstand for den offentlige Forhandling, og Overvejelser af den alleralvorligste Natur maatte paatrænge sig enhver fædrelandssindet Mand. Et Antal Mænd, som allerede længe vare bragte hverandre nær, samledes de paafølgende Aftener dels hos Schouw, dels hos mig: Flor, H. Hage, M. Hammerich, H. P. Hansen, Hvidt, Krieger, Meinert, Monrad (fra sin Præstegaard i Lolland), Ploug, og noget senere Lehmann, som i Ilrejse var vendt tilbage fra Italien. Ogsaa Tscherning regnedes dengang til det national-liberale Parti og deltog i Forhandlingerne. Madvig tog først offentlig til Orde i „Fædrelandet" den 4de Februar Nr. 32 om „det antydede Grundlag for en Forfatning i dets Betydning for den danske Nationalitet." Den slutter med de Ord: „Bliver den nye Forfatning opbygt paa det Grundlag, der er antydet, ville Efterkommerne vistnok derfor lige saa vel kunne se en Stat, der gaar fra Elben til Skagen og Øresund; men, om ikke i denne Stat det Folk, hvis Erindring den danske Historie er, som har udviklet den danske Nationalkarakter og har sit Mærke i det danske Sprog, vil under Sorg og Nød forsvinde og gaa over i en anden Skikkelse, det er

Digitized by Google

Spørgsmaalet.“ Monrad indsendte, efter at være vendt tilbage til sin Præstegaard, en Række fintskærende Artikler: „Reskriptet af 28de Januar 1848“ („Fædrel.“ Nr. 47—50). Krieger gav en Afhandling om „Regeringens Forfatningsplan“, særlig om Forholdstallet af de Deputerede („Dansk Tidsskrift“. II). Jeg skrev uden Navn en Artikel i „Fædrelandet“ Nr. 40—41: „En Schleswigholsteiners Betragtning over Reskriptet af 28de Januar. Et Forsøg.“ „Jeg skulde virkelig, saaledes slutter Artiklen, mistvivle om den schleswigholsteinske Politiks Skarphed og Fremsyn, dersom jeg kunde tvivle om, at de schleswigholsteinske Mænd under Vilkaar som de, der her ere budte, ville findes villige til at dele Sæde med danske Borgere, — Prælater og Ridderskab med Herremænd fra Jylland og Øerne —, og med ufortrødent og oprømt Sind hjælpe til at ordne Forfatningsværket paa en Grundvold, saadan som den her er bebudet. Dersom da de danske Mænd ved nærmere Overvejelse finde ligesaa gode og gyldige Grunde til at række Haand til Fred og Forsoning paa denne Basis, synes der at være den bedste Udsigt til en grundig Sammensmeltning af Landene fra Elben til Øresund. At bestemme Nationalitetsmærket af denne Stat maa jo i al Fald overlades til Fremtidens Historie.“

Det blev iøvrigt anset for rettest fra dansk Side at oppebie, om ikke, hvad der efter det Foregaaende syntes rimeligst og for Sagen ønskeligst, en bestemt Opposition imod den stænderske Forfatningsplan skulde udgaa fra den schleswigholsteinske Lejr, og man indskrænkede sig, ved Siden af den literære Virksomhed, til at vedtage en offentlig Erklæring og holde den i Beredskab som Indledning til videre Skridt. Forventningen gik i Opfyldelse.

Digitized by Google

Den 17de Februar afholdtes i Kiel et Møde af holstenske og slesvigske Stænderdeputerede, hvor det vedtoges, at Valget af „de erfarne Mænd" skulde af enhver Vælger ledsages af den Erklæring, at det forudsættes, „at de Valgte .... ville fraraade Indførelsen af enhver, paa Ideen om en dansk Helstat beroende, Forfatning som modstridende Hertugdømmernes Rettigheder og Interesser, men derimod andrage paa Forelæggelse af en konstitutionel Forening af begge Hertugdømmer." Under 28de Februar blev nu den forannævnte Erklæring, udkastet af mig, offentliggjort som Udtalelse af fælles Overbevisning, at og hvorfor „det danske Folk ikke kan finde sig tilfredsstillet ved de foreløbig opstillede Grundtræk for Forfatningsværkets Gjennemførelse." Erklæringen findes i „Fædrelandet" Nr. 54 med 45 Navne; det har sin Interesse at gjennemgaa denne Navneliste med Henblik paa personlige Stillinger og Forhold i Nutiden. Samtidig hermed dannede der sig en staaende Komité med det Formaal: at virke for „Slesvigs konstitutionelle Forbindelse med Danmark" som „Livsspørgsmaal for Landets Ære og Velfærd", og med dette Maal for Øje at knytte og vedligeholde Forbindelse med ligestemte Mænd i Provinserne. Hvidt erklærede sig, ikke uden stor Selvovervindelse, villig til at overtage Formandsposten.

Fredag Aften den 25de Februar var det kongelige Lig med sædvanlig Pomp ført ud af Hovedstaden til Roskilde-Domkirke. Først en Uge derefter, Torsdag d. 2den Marts, bragte Bladene Efterretning om, at Paris til samme Tid havde været en blodig Vaaben- og Valplads, at Kongetronen var styrtet, Ludvig Filip paa Flugt til England, Republiken proklameret. Enhver maatte grue for

Digitized by Google

Følgerne af den politiske Jordrystelse; men for Ingen kom den ubelejligere end for det danske Folk.

Stemningen her hjemme behøvede dengang ikke at vækkes, kun at holdes sammen og ledes. Offentlige Møder med politiske Formaal kjendtes der endnu ikke til hos os. Dette Middel frembød sig her som naturligt og hensigtssvarende. Løverdag den 11te Marts holdtes det første Møde i Kasinos store Sal i Overværelse af 2300 Tilhørere. Ved Indgangen til Salen uddeltes en trykt Opfordring med ni Underskrifter (Clausen, Flor, Hvidt, Krieger, Lehmann, Meinert, P. Pedersen, Ploug, Tscherning) til Pengebidrag for at organisere og udstyre en Virksomhed til „Slesvigs og Danmarks konstitutionelle Forening". Hvidt var Dirigent. Jeg holdt en Times Foredrag over Slesvig's Uadskillelighed fra Danmark som nationalt og politisk Livspunkt. Lehmann udførte det sidste Punkt videre i et paafølgende Foredrag. Den tredje Time hengik med Forhandling: paa den ene Side Skolelærer Rasmus Sørensen og Goldschmidt (Korsarens Redaktør), som dels vilde have Nationalitets-Spørgsmaalet trængt tilbage for Friheds-Spørgsmaalet, dels vilde have det overladt til Slesvigerne selv, om de vilde vende sig mod Nord eller mod Syd, — paa den anden Side Krieger og Tscherning. To Dage efter vare Foredragene trykte og falbødes paa Torve og Gader.

Samtidig med disse Forhandlinger holdtes der nogle Aftenmøder hos Hvidt, som var første Stænderdeputeret for Hovedstaden, af de kjøbenhavnske og de her tilstedeværende Østift-Deputerede med Hensyn til det forestaaende Valg til Forsamlingen af „erfarne Mænd". Der vedtoges et Forbehold, som skulde ledsage Valghandlingen: at intet

Digitized by Google

Punkt i Udkastet, der vilde blive forelagt, turde være unddraget den frie Drøftelse af Forsamlingen. Der var levende Ønske om, at et saadant Skridt kun maatte blive foretaget som fælles ved enstemmig Beslutning af de forskjellige Valgklasser. Men et Forsøg med Godsejerklassen, som ved Forhandlingerne i Stændersalen havde bragt sig i en isoleret Stilling, førte ikke til noget, og i et større Møde, som holdtes den 16de Marts i Hotel d'Angleterre, og hvor der tillige foranstaltedes Prøvevalg i de forskjellige Klasser, gik Ytringerne fra Godsejernes Side derhen, at de hørte til „en Klasse i Samfundet, som kunde staa alene for sig". Ligesom der af de tilstedeværende Godsejere kun var En (Jørgensen fra Søllestedgaard), der sluttede sig til de øvrige Deputerede, saaledes var der udenfor dem kun En (Etatsraad Stenfeldt fra Helsingør), som ikke vilde lade sig binde i nogen Henseende, dersom Valg skulde falde paa ham. Fredagen den 17de Marts foregik Valget i Roskilde-Stændersal. Valget faldt for de mindre Landejendomsbesiddere paa Prok. B. Christensen og mig, for Kjøbenhavn paa Monrad, Hvidt og Lehmann.

Ved et Møde hos Hvidt den 18de Marts blev det næste offentlige Møde i Kasino-Salen aftalt tilligemed de Beslutninger, der skulde fremlægges til Drøftelse og Vedtagelse. De angik „ukrænket Opretholdelse af det suveræne dansk-slesvigske Rige", — „en fælles Rigsforfatning, bygget paa en i Sandhed folkelig Valglov", — „Betryggelse af de i Slesvig værende tvende Nationaliteters lige Ret, ligesom og af Slesvigs nuværende provinsielle Selvstændighed". Mandag Formiddag den 20de Marts Kl. 12, da jeg efter endt Forelæsning gik ind i Aftrædelsesværelset, bragte Lehmann mig der den nylig ankomne Efterretning

Digitized by Google

om Forsamlingen i Rendsborg (Løverdag den 18de) og den der opstillede Fordring paa en selvstændig schleswig-holsteinsk Stat i Unionsforhold til Kongeriget, med tilføjet Anmodning om at give Møde paa „Fædrelandets“ Kontor. Hjemme traf jeg Stænderdeputeret, Provst Plesner fra Langeland, som med ungdommelig Varme og Interesse gjennemlevede de kritiske Dage med os. Vi fulgtes sammen til „Fædrelandets“ Kontor ved Siden af Postgaarden; der indfandt sig efterhaanden Flor, H. Hage, Hvidt, Krieger, Lehmann, Marckmann, Meinert, Monrad, Schouw, Tscherning. En Tanke blev kastet ind om at benytte Øjeblikket i Børstiden til at faa en Deputation til Kongen istand. Men man enedes snart om Nødvendigheden af paa det Omhyggeligste at undgaa ethvert Skin af overilet og overrumplende Fremfærd. Det til Onsdag berammede Møde i Kasino blev nu bestemt til samme Aften. Hvidt gav Tilsagn om at fremlægge for Hovedstadens Repræsentanter en Adresse til Kongen affattet i Lehmann'sk Lapidarstil, hvori Kongen bønfaldtes om at forebygge Statens truende Opløsning ved uden Ophold at omgive Tronen med Mænd, der med energisk Vilje og Nationens Bistand kunde redde Danmarks Ære og grundlægge dets Frihed. Adgangskort fordeltes imellem de Tilstedeværende til Uddeling, og Tilsigelse af Mødet bekjendtgjordes paa forskjellige offentlige Steder. Studenterne berammede Møde til det selvsamme Klokkeslet i Universitets-Salen, og en Time tidligere tilsagdes der Møde af Borgerrepræsentanterne. Som et Lyn fór Budskabet om det udbrudte Oprør igjennem Staden; Alle mødtes i én Stemning.

Digitized by Google

Om Aftenen Kl. 8 var den store Sal i Kasino tæt opfyldt af 2500 Mennesker, samlede i alvorsfuld Stilhed. De trykte Beslutninger uddeltes ved Indgangen. En halv Time ventedes der paa Hvidt's Komme fra Raadhuset; „Danmark, dejligst Vang og Vænge" istemtes med gribende Klang. Omsider kom Hvidt med Lehmann; han modtoges med jublende Hilsen og indledede Forhandlingen med nogle faa Alvorsord, hvori han meddelte Borgerrepræsentanternes Vedtagelse af Adressen, der anholdt hos Kongen om et nyt Ministerium. Lehmann holdt Hovedforedraget, fuldt af glødende Liv. Et listigt Forsøg blev gjort af Francke (med Undskyldning til Forsamlingen for, at han ikke tiltro'de sig den fornødne Færdighed i „ihre schöne Sprache") paa at skildre Beretningen om Rendsborger-Forsamlingen som upaalidelig og overdreven, og at advare mod Modbevægelsen som overilet. Han blev imødegaaet af Monrad med forskjellige Spørgsmaal, paa hvilke han blev fyldestgjørende Svar skyldig, og blottet ved en Meddelelse (af Cancellist de Coninck?), hidrørende fra et Øre-vidne om samtlige Punkter, der vare blevne vedtagne i Rendsborg. Stiftsprovst Tryde tog til Orde imod Forlangendet af et nyt Ministerium, idet han mente, at flere Medlemmer af det nuværende burde beholdes. Tscherning svarede ham, at, hvad det kom an paa, var ikke at faa den ene eller den anden Minister ombyttet med en ny, mere eller mindre ligeartet, Personlighed, men at faa et andet System bragt til Regeringen, hvad der ikke lod sig vente uden ved et nyt Ministerium. Samtlige Beslutninger vedtoges at skulle overbringes til Kongen, — dog ikke, som Nogle vilde, samme Aften, men først næste Formiddag. Forsamlingen skiltes ad med Hurra for Konge og Fædre-

Digitized by Google

land, og de flere Tusinder droge i fuldstændig Rolighed igjennem Gaderne — forbi Carl Moltke's Vinduer paa Hjørnet af Amaliegade og St. Annæplads.

Tirsdagen den 21de Marts („Benedictus") Kl. 11 var hele Staden i Bevægelse. Paa Gammel-Torv ventede talrige Menneskemasser Udfaldet af Borgerrepræsentanternes Forhandling med Magistraten. Fra Raadhusets Søjlehal rungede Nationalsange ud over Torvet, istemte af Sangerkor. Omsider kom den samlede Kommunalbestyrelse i Forening parvis, Overpræsidenten (Lange) og Hvidt i Spidsen, efterfulgte gjennem Vimmelskaftet og over Højbro af den uoverskuelige, altid voxende Mængde, i mønsterværdig Orden. Paa Slotspladsen ventedes der roligt, indtil Hvidt bragte Kongens Svar om Ministeriets Afsked. — Ved Middagstid Kl. 2—3 kom Monrad til mig med den første Efterretning om Forhandlingerne angaaende det nye Ministerium. Allerede om Morgenen var han bleven kaldt til Bardenfleth og gjort bekjendt med Kongens Vilje, at denne skulde danne et nyt Ministerium, i hvilket han, M., blev opfordret til at indtræde; han maatte, hed det, iblandt Oppositionens Medlemmer anses som den eneste Mulighed, navnlig ifølge Hensyn til Hertugdømmerne. Som andre Medlemmer af Ministeriet var der nævnt, dog ganske foreløbig og ubestemt, Sponneck, Unsgaard, og for Hertugdømmerne: Francke, som dog havde trukket sig tilbage, og C. Plessen. Monrad havde begjæret og erholdt Betænkningstid til om Aftenen, og der blev nu aftalt en Samling hos Schouw til Kl. 5. Her enedes man (med Krieger, Lehmann, Ploug o. Fl.) om, at Monrad ikke burde træde enestaaende ind, navnlig ikke uden Hvidt som den egentlige Styrer af Bevægelsen, og ikke uden Oprettelse af et Krigsministerium;

Digitized by Google

om et saadant syntes man nemlig endnu ikke at ville høre, da Kongen som Krigsherre skulde gjøre en Krigsminister overflødig. Monrad erklærede, at dette stemmede med hans egen Opfattelse af Tingenes Stilling. Vi skiltes ad i forventningsfuld Spænding.

Onsdag Morgen den 22de Kl. 7—8 søgte Monrad, udvaaget og udtømt, mig atter. Han var den foregaaende Aften, efter at have afgivet sin Erklæring, paa hvilken man ikke vilde gaa ind, bleven dimitteret, men atter senere kaldt, hvorefter der ogsaa var gaaet Bud efter Hvidt, men uden at nogen Sammensætning vilde lykkes. Kl. 2 havde Monrad maattet paatage sig at hente Bang, som imidlertid vægrede sig ved at indlade sig med nogen delvis Fornyelse af det gamle Ministerium. Ud over dette Nulpunkt var man endnu ikke kommen. Men den schleswig-holsteinske Deputation ventedes om Morgenen med Dampskibet, og Bardenfleth, Bang og C. Plessen vare derfor sammentraadte som foreløbig Bestyrelse, dog uden Bemyndigelse til at foretage noget Skridt til endelig Ordning, og paa Betingelse af, at Lederne af Bevægelsen vilde erkjende Nødvendigheden af denne Forholdsregel og i Henhold dertil lade udgaa en offentlig Opfordring til Rolighed og Orden. I en Drosche tog Monrad og jeg ud til Schouw, hvor det sædvanlige Antal Mænd snart fandt sig samlet. Monrad afgav Beretning om Tingenes Tilstand for Øjeblikket, og under Forhandlingerne indfandt Bang sig fra Slottet og trængte paa, da Dampskibet var i Vente hvert Øjeblik. Den forlangte Erklæring blev da opsat, underskreven og afgiven til Bang — under stor Bekymring og Forstemthed, og en Opfordring, henvendt til Folket, var endnu under Pennen, da der indfandt sig to af Borger-

Digitized by Google

repræsentanterne, Brygger Jacobsen og Jernstøber Lunde, for at meddele, at Rygtet om den provisoriske Bestyrelse havde vakt levende Bekymring hos Befolkningen og kunde lade befrygte alvorlige Uroligheder. Under Ordskiftet herom kom Bang atter tilbage for med Ord og Mine, som var alt andet end opmuntrende, at berette, at det paatænkte midlertidige Skridt maatte gaa tilbage; Dampskibet havde bragt Kongen Prinsen af Augustenborgs Skrivelse, hvori han erklærede at ville stille sig i Spidsen for Tropperne, dersom Deputationens Forlangende ikke blev opfyldt. De tre Mænd vovede under disse Forhold ikke at overtage noget Ansvar, og han bragte Opfordring til de Tilstedeværende at indfinde sig paa Slottet. Her blev Sammensætningen af det nye Ministerium, Martsministeriet, snart ordnet ved Overenskomst imellem A. W. Moltke og Hvidt. Jeg følte mig lykkelig ved at kunne, efter at have bidraget mit til den nye Tingenes Orden, vende tilbage til mine Bøger, mine Studenter og mit literære Arbejde; i de paafølgende Maaneder, da Bølgerne gik altid højere, og Ankergrunden mangengang syntes at svigte, hvor skjønnede jeg ikke paa at staa udenfor Styret! Men det er misundelsesværdigt at have gjennemlevet hine Dage med fuld Bevidsthed. Det var en Bevægelse, overfor Revolutionernes og Anarkiets Hvirvel andetsteds, hvoraf ethvert Folk kunde være stolt, og hvor ædelt bevarede ikke den almindelige Stemning sig igjennem Krigens Prøvelser!*)

*) Til de foranstaaende Optegnelser angaaende Martsdagenes Begivenheder danne de senest meddelte tvende Breve fra P. G. Bang (Hist. Tidsskr. 3die Række. VI.) om, hvad der i de samme Dage er foregaaet indenfor Slottets Mure, et historisk Sidestykke. (Sen. Anm.)

Digitized by Google

Den slesvigsk-danske Komité, hvori jeg efter Hvidt's Afgang havde overtaget Formandskabet, fortsatte imidlertid sin Virksomhed. Et offentligt Møde i Kasino-Salen den 27de Marts var i højeste Grad oplivet ved Vidnesbyrd, som aflagdes af tilstedeværende Deputationer fra Jyllands forskjellige Egne om den højhjærtede, opofrende Stemning, hvori danske Mænd og Kvinder kappedes om at overbyde hverandre, — og ved Beretninger, som Krüger fra Beftoft aflagde som Øjenvidne om Rendsborgerforsamlingen og om Stemningen i Nordslesvig. Jeg fremlagde en Adresse, henvendt til Slesvigerne, om Sammenslutning „for Danmark og Slesvig, Konge og Fædreland, Frihed og Ære!" Den var underskreven af 19 Mænd, dels Stænderdeputerede for Østifterne, dels Medlemmer af de jyske Deputationer, og vedtoges med jublende Enstemmighed til Afsendelse til Slesvig.

I den overordentlige Roskildske Stænderforsamling, der aabnedes den 26de April af Sponneck som Regerings-Kommissær alene for at drøfte Regeringens Udkast til Valglov for den forestaaende Rigsforsamling, for hvilken Grundlovs-Udkastet skulde forelægges, havde jeg Sæde som Deputeret for det samme Landejendoms-Distrikt som forhen. Schouw indtog atter den tidligere Plads som Præsident; jeg blev valgt til Vicepræsident og til Medlem af Udvalget til Valglovens Drøftelse. Tre Dage forud, første Paaskedag den 23de April, var Slaget ved Slesvig hæderlig bestaaet imod Overmagten. Det var Stænderforsamlingens første Handling at lade et Ord, affattet af mig, udgaa med Underskrift af samtlige Medlemmer til Hæren „med Tak for Heltemodet i Liv og Død, for Kampen ved Dannevirke, der har kaldt Billeder frem

Digitized by Google

for vor Sjæl af Forfædrenes bedste Heltefærd." Der føjedes til: „Hvad der kan bringes som Offer til at hjælpe og fremme Eders Vaaben, det bringer hver Mand i Landet, selvfornægtende og forsagende, med Glæde; i disse Ofre, de blodige og de ublodige, vil Herren lægge sin Velsignelse." Udkastet til Valgloven gav paa den ene Side en Valgberettigelse uden Begrænsning efter Ejendom eller Skatteydelse, medens det paa den anden Side forbeholdt Kongen Valget af en Fjerdedel af Rigsforsamlingens Medlemmer. Begge Punkter fremkaldte Betænkeligheder baade i Flertallet af Udvalget (foruden mig: Grosserer A. Hansen, Kand. H. Hage, Etatsraad C. Neergaard, Pastor Bindesbøll, Konferentsraad Treschow) og i Forsamlingen. „Ethvert Hensyn til Formue og Skatteydelse er opgivet som Grundlag for Valgberettigelsen, og Sammensætningen af en Forsamling, der skal drøfte Udkastet til Statens Grundlov, vil saaledes blive overdragen til Vælgere, af hvilke der ikkun tør tiltro's det langt ringere Antal tilstrækkelig Indsigt i Opgavens Betydning og Storhed". Saaledes hed det angaaende det første Punkt i Betænkningen, affattet af mig. Men en Begejstrings Luftning hvilede endnu over Betragtning og Forhandling; Vigtigheden af tillidsfuld Tilslutning af Folkets Repræsentanter til Kongen og hans Regering overvejede dengang enhver anden Betænkelighed. Paa denne Betragtning støttede jeg fornemmelig Udvalgets Indstilling som dets Ordfører i Salen, og Grundbestemmelserne i Udkastet bleve vedtagne med stor Stemmeflerhed. Forsamlingen sluttedes paa den syttende Dag. Det var første og eneste Gang, jeg saaledes var i Roskilde uden Familie. Jeg havde en venlig Bolig hos Organist Hansen med den skjønne Udsigt fra Vinduerne over Issefjorden, dens høje

Digitized by Google

Kyster og fremspringende Næs, og Stemningen blev i disse Dage oplivet og opløftet ved Efterretninger fra Sverrig. Mit Ophold i Stockholm forrige Aar havde vundet mig en venskabelig Forbindelse med Hyltén-Cavallius, en ung Videnskabsmand, dengang Bibliotek-Sekretær, senere Teater-Intendant, senest Ministerresident i Brasilien. Han var entusiastisk Skandinav, havde mange Forbindelser, og sendte mig de glædeligste Beretninger om Regeringens Hensigt og Foretagender for at komme Danmark alvorlig til Hjælp. Det var dog saare Lidet, der kom ud af disse Forventninger.

Malmø-Konventionen 2den Juli, som indledede den syv Maaneders Stilstand (fra 26de August), bidrog ikke til at sætte godt Blod; den svækkede Ministeriets Stilling. Man saa' Kong Oskar træde op som Mægler istedetfor som Hjælper; man saa' ikke blot Blokaden, hvoraf man havde ventet sig store Virkninger, hævet, men de opbragte Skibe, hvis Syn havde forlystet Blikket ud over Rheden, forsvinde og tilbagegives til Ejerne eller Rhederne; man lærte at kjende det hele Spil af den preussiske Uærlighed og Troløshed ved enhver Forpligtelse, der skulde opfyldes fra den anden Side; fra Slesvig hørtes der idel Klager over lovløs Undertrykkelse og Fortrædigelse. Alt dette vakte Misstemning; min personlige Stemning gav jeg Udtryk i en Artikel: „Om Mulighed af Krigens Fortsættelse" („Fædrelandet" Nr. 168). Det klinger nutildags sælsomt, at Utilfredsheden især var lydelig over, at der ikke var gjort nok, at Regeringen for tidlig var begyndt at underhandle, at den fandt sig taalmodig i de aabenbare Traktatbrud; som et slaaende Vidnesbyrd kan jeg henvise til en Adresse, undertegnet af 4520 Medborgere, tilsendt mig for at fremlægges i Rigs-

Digitized by Google

forsamlingen den 8de November: „Det danske Folk har rejst sig i ædel Begejstring og tilbudt Alt for med Ære at føre Kampen for sin Ret. Det er langtfra, at Alt er modtaget. Vi gjentage vort Tilbud. Vor Kamp for Danmarks Ret er ikke ført til Ende, førend Folkets dybe Kræfter have rørt sig". Selv Reaktionens Mænd, for hvem „Ministeriet fra Gaden" var en Uting, hørtes dengang, for at komme samme tillivs, at istemme de modige, krigslystne Toner. Mest forstemmende virkede dog, hvad der forlød om Krigsministerens Udtalelser, som vidnede om den sorteste Pessimisme. Det var et af Grundtvig's stærke Ord, som han umiddelbar efter Ministerskiftet udslyngede imod Tscherning i et Rigsforsamlingsmøde inden lukte Døre, at, „ligesom han ikke havde lagt Skjul paa sin Mistillid til Folket, saaledes gjengjældte dette ham med Mistillid tilbunds". Saa meget er vist, at den Tillid, hvormed man havde hilset denne Mand som Krigsminister, svandt forbausende snart. En Krigsminister, hvis første og sidste Ord var: Fred til enhver Pris! afgav en altfor besynderlig Type!

Tiden nærmede sig imidlertid til den vigtige Valghandling til den grundlovgivende Rigsforsamling. Valgdagen den 5te Oktober skulde for første Gang frembyde Scenen af offentlig Forhandling imellem de stillede Kandidater og Vælgerne, og i flere Uger forud havde Bevægelse og Forberedelse hertil taget Opmærksomhed og Kræfter i Beslag. Med Gjødvad, H. Hage, M. Hammerich, H. P. Hansen, Meinert, P. Pedersen, Ploug, Schouw var jeg traadt sammen for at indbyde Borgerrepræsentanterne og et Antal andre Medborgere til at raadslaa om Forslag til Valgkandidater for de 11 kjøbenhavnske Distrikter.

Digitized by Google

Selv havde jeg efter Opfordring anmeldt mig som Kandidat i Præstø By- og Landdistrikt, hvorfra jeg tre Gange havde modtaget Valg som Stænderdeputeret og flere Bevidnelser af Paaskjønnelse; jeg havde heller ikke undladt i Stændersalen efter Evne at tage Del i de forefaldende Sager om Landboforholdene, særlig at tage Ordet for Foranstaltninger, sigtende til Forbedring af Husmændenes Kaar. Jeg havde derhos ikke forsømt i et trykt Sendebrev, som itide blev omdelt iblandt Vælgerne, at udtale mig nærmere for dem. Men „Bondevennepartiet" var allerede dengang saa vidt avanceret under dets rastløse Førere, at disse vare i Stand til at agitere med stort Eftertryk for og imod Valgene i Landdistrikterne. Præstøegnen, hvor Kjøbstaden er forsvindende mod Landbefolkningen, var en af de mest gjennempløjede, og „Almuevennen" advarede paa det Alvorligste imod mit Valg; jeg betegnedes som „reaktionær", som „Modstander af Bondestanden", som den, de vilde have baade „Skam og Skade af at vælge". Under saa ildevarslende Tegn blev jeg anmodet fra andre Distrikter om at ville stille mig der; men det forekom mig ikke sømmeligt at vige Pladsen dér, hvor jeg hørte naturligst hen. Et Par Dage før Valget tog jeg ned til Kallehave Præstegaard, hvor venligt Kvartér var tilbudt mig af Provst Nielsen. Derfra havde jeg i den mellemliggende Tid Sammenkomster med Bønderne paa forskjellige Steder, hvor der dog ikke indfandt sig Mange. Som Modkandidat var opstillet en Væver Hans Hansen fra Mehrn Sogn, der tidligere havde været arresteret som mistænkt for Tyveri og efter Løsladelsen befundet sig under Politiets særlige Tilsyn. Selve Valghandlingen har efterladt et Indtryk, som Tiden ikke har udslettet. Et alvorsfuldt Billede oprulledes for mig af Faren ved saa

Digitized by Google

vidtstrakt en Valgret, hvor det blotte Stemmetal, bortset fra alle andre Momenter, er afgjørende. Fra Tribunen paa Præstø-Torv saa' jeg mig omgiven af en tæt sammenpakket Masse, mest Bønder og Husmænd; Optællingen viste omtrent 900 tilstedeværende Vælgere. Jeg talte i stærktbevæget Stemning, og ved min Side havde jeg to Mænd, Pastor Rørdam fra Mehrn og Kateket Hagerup, senere Præst i Solt i Slesvig, som begge havde Greb paa at tale Menigmand til, og med stor Ihærdighed brugte de Vaaben, der rigelig vare tilstede mod Medbejleren. Men det var talt for døve Øren; hvad der blev anført imod Væverens borgerlige Hæderlighed, blev kun modtaget med haanligt Smil eller vilde Udraab: „Det havde intet at sige", — „man kunde dog ikke komme ham nærmere", — „han var god nok" o. s. v. Overfor denne Kandidat faldt jeg med omtr. 330 Stemmer mod omtr. 570. Efter tabt Slag endte jeg Dagen i den behageligste Omgivelse paa Nysø i Baron Stampe's Familiekreds. Oprejsningen udeblev heller ikke. Præstø-Borgere bragte mig her om Aftenen en Afskedshilsen; fra et Antal Bønder indløb der faa Dage efter en Skrivelse, hvori de fralagde sig al Del i „den Forblindelse, der havde betaget Saamange ifølge et Partis Bestræbelser for at besnære dem"; tilsidst fandt Væveren det raadeligst før Rigsforsamlingens Aabning at trække sig tilbage. Omvalget i Præstø bragte Grundtvig ind i det parlamentariske Liv. Jeg havde imidlertid faaet Plads i Rigsforsamlingen som kongevalgt Medlem.

Efterat Grundlovsudkastet var blevet fremlagt i Forsamlingen, fremkom der i det 10de Møde, den 6te November, Forslag ved Krieger om Udsættelse af sammes Forhandling. Allerede Overskriften: „For Kongeriget Dan-

Digitized by Google

mark og Slesvig" maatte vække Betænkelighed ved at behandle Grundloven uden Afsendinge fra Slesvig; i Slesvig vilde en saadan Behandling tilmed let kunne udtydes som en Tilsidesættelse, i Udlandet som et stiltiende Afkald paa det bestridte Land. Vægten af disse Grunde forekom mig i alle Tilfælde stor nok til at fortjene Drøftelse af et Udvalg, og jeg førte Ordet derfor. Men Forslaget blev afvist med stor Flerstemmighed, og efter den Vending, Sagerne toge, var denne Beslutning vel ogsaa den heldigste.

Den grundlovgivende Rigsforsamling havde næppe begyndt sine Forhandlinger, den 23de Oktober, — under hvilke Forretningsordenen var bleven drøftet og vedtagen, Udkastet til Grundloven modtaget og en Adresse til Kongen udfærdiget, førend der, den 10de November, ymtedes om, at det samlede Ministerium havde indgivet sin Begjæring om Afskedigelse. Det overraskende Rygte blev snart stadfæstet. Man fejler næppe ved at antage, at Stillingen overfor det fremmede Diplomati, navnlig det russiske, var bleven mere og mere ubehagelig; men, hvad der traadte frem som Grund til Ministeriets Tilbagetræden, var Spørgsmaal om Grundlaget for Fredsunderhandlingerne, der stode i Begreb med at skulle aabnes i London. Den Palmerston'ske Tanke at søge en Grænselinje dragen igjennem Slesvig efter Nationaliteterne var i Ministeriets Indstilling til Instruktionen for vore Underhandlere optagen som subsidiært Udgangspunkt; i den kongelige Resolution, som meddelte Approbationen, var derimod føjet den Bestemmelse til, at der ikke

Digitized by Google

maatte blive Tale om nogen Deling af Slesvig før efter nærmere Meddelelse fra Kongens Regering.

Løverdagen den 11te November søgte jeg før Rigsdagsforhandlingen Schouw i Præsidentværelset. I Døren traf jeg Statsraadspræsidenten Grev A. W. Moltke, som gik bort, efterat han forgjæves havde opfordret Schouw til at indtræde i det nye Ministerium, hvis Dannelse var overdragen til ham. Han henvendte sig nu til mig. Naturligvis kunde jeg, saaledes overrasket, kun give undvigende Svar med alt Forbehold af at modtage nærmere Oplysninger til nærmere Overvejelse.

Efterat jeg havde indhentet Underretning om Tingenes Sammenhæng og Stilling og plejet Raad med En og Anden, søgte jeg efter Løfte Grev Moltke næste Dag; han meddelte mig de faktiske Oplysninger og anmodede mig om at fremlægge min personlige Opfattelse af Tingenes Stilling. Jeg udbad mig at maatte give den skriftlig. Hovedpunktet var Instruktionen, der skulde være bestemmende for Retningen, hvori Underhandlingen i London skulde søges ført fra vor Side. Sammenstødet imellem den nationale og den dynastiske Interesse var allerede tilstede; Ministeriet stod overfor Hofpartiet. Men det forekom mig, som om Sammenstødet her var fremskudt og fremskyndet uden Nødvendighed. Jeg kunde ikke overtyde mig om, at Tidspunktet allerede skulde være kommet til at stille Valget imellem Et af To: enten Danmark + det danske Slesvig — og Holsten + det tyske Slesvig, eller Danmark + Slesvig indtil Ejderen i unionelt Forhold til Holsten-Lauenborg, — at det allerede nu skulde være nødvendigt at røbe Villighed til at opgive den gamle historiske Grænse. I Overensstemmelse hermed tilskrev jeg Grev

Digitized by Google

Moltke saaledes: „I Kongens Svar til den slesvigske Deputation af 24de Marts er det angivet som den danske Politiks Opgave og Formaal „at befæste den uadskillelige Forening af Slesvig med Danmark ved en fælles og fri Forfatning.“ Det er saaledes ikke blot en Forening, en Union i Ordets ubestemte Betydning, heller ikke Uadskilleligheden af Foreningen, saaledes som den kan betrygges ved en garanteret Arvefølgelov, men det er en forfatningsmæssig Forening, hvor Foreningen er given i fælles Rigsstænder og det herved betegnede Fællesskab med Hensyn til de vigtigste Statsinteresser. Det vil heraf ses, i hvilket Forhold min Anskuelse om det slesvigske Spørgsmaal og om den Løsning, som jeg alene kan finde forenelig med Danmarks Ære og Velfærd, staar til den meddelte Instruktion. Jeg savner, ved Siden af den meget bestemt udtalte „Selvstændighed af Slesvig“, en tilsvarende Bestemthed med Hensyn til Slesvigs forfatningsmæssige Enhed med Danmark; jeg savner, ved Siden af den meget bestemt udtalte „uadskillelige Forbindelse med Danmark udadtil“, en tilsvarende Bestemthed med Hensyn til den organiske Forbindelse indadtil; jeg savner, ved Siden af det, der er ytret om „begge Landes Forfatninger“, en bestemt Udtalelse af den fælles Forfatning, den fælles Repræsentation. — For saa vidt som herefter Koncessioner skulle vise sig uundgaaelige, vil det være klart, i hvilken Retning jeg formener, at de alene kunne gjøres: nemlig ikke saaledes, at Foreningen i sit indre Væsen svækkes og udtyndes, men saaledes, at den sydlige Grænselinje af det slesvigske Land drages Skridt for Skridt længere mod Nord. Thi det kan, naar man ikke vil tage Skin i Virkelighedens Sted, ikke være den højeste Lov at fastholde

Digitized by Google

Helheden i en løs og i Tiden uholdbar Forbindelse, men at sikre det, der lader sig bevare, ved en Forening, som i sig selv har Kraft til at voxe i Fasthed og Inderlighed. Det tør ej engang overses, at Foreningen saameget lettere vil kunne have denne Fasthed og Inderlighed, dersom Forholdene skulle nødsage til at opofre en Del af Slesvigs Land, som har en ren tysk, Danskheden modstræbende Befolkning." — Forandringer og Tilføjelser, som stemmede hermed, bleve derpaa indførte i Instruktionen. At man nu med Beklagelse kan sé tilbage paa et Øjeblik, hvor det tør antages at have staaet i vor Magt at faa Nationalitetsgrænsen dragen saa gunstigt, som det paa nogen Maade kan forlanges, kan ikke forrykke Synspunktet af det, som dengang burde tilstræbes. Uden tvingende Nødvendighed at vige tilbage fra den tusindaarige Grænse vilde have paaført et stort Ansvar, og Nødvendigheden kunde ikke dengang paavises.

Jeg overbeviste mig imidlertid personlig let derom, at min Stilling vilde savne sin Holdning og Betydning, dersom jeg lod mig føje ind i en Kreds, hvor jeg kom til at staa alene. Jeg vendte mig til Monrad, som ogsaa syntes ikke utilbøjelig til at fastholde Portefeuillen; han deltog endogsaa i et Par foreløbige Møder hos Grev Moltke med de eventuelle nye Kolleger. Men han gjorde det til Betingelse for sin Indtrædelse, at Grev Knuth skulde gaa som befuldmægtiget Underhandler til London. Heri vilde de øvrige Stemmehavende kun indvillige paa Betingelse af, at Treschow selvanden med Knuth skulde lede Underhandlingerne i London. Paa denne Sammenføjning vilde Knuth ikke indlade sig, og Monrad trak sig da tilbage. Schouw fandt jeg ved gjentaget Forsøg utilgængelig. Det

Digitized by Google

var kjendeligt, at den legemlige Svaghed, som havde trykket ham i den senere Tid for snart at skulle bryde ind over ham, her gjorde sig gjældende; især følte han sig ængstet ved Tanken om Medansvar ved mulig Fornyelse af Krigen. Saaledes stod jeg atter alene. Pladserne i det nye Kabinet vare alle besatte; kun over Kultusminister-Portefeuillen havde jeg Raadighed. Madvig, som ogsaa havde det Fortrin at staa udenfor Partierne, de politiske saavel som de teologiske, bragte jeg da i Forslag imod selv at ville træde til som Minister uden Portefeuille. Det lykkedes at overvinde Betænkelighederne fra min Kollegas Side, og den 16de November var det nye Ministerium dannet. Der var under de svævende, til alle Sider ubefæstede, Forhold ikke Udsigt til, at der skulde være beskikket Novemberministeriet et længere Liv end Martsministeriet. Havde jeg kunnet forudse, at Traaden skulde for det nye Ministerium blive spunden over fire Gange saa lang, havde jeg dog næppe bekvemmet mig til at tage Plads, saaledes som det nu var Tilfældet, som folkelig og national Tillidsmand uden bestemt Virksomhed; maaske havde det kunnet lykkes mig at føre Folkekirken et Skridt fremad til den forfatningsmæssige Stilling, der er tilsagt den i Grundloven.

Novemberministeriets Program lød paa „Fortsættelse, hvad Retning og Formaal angaar, af det Regeringssystem, der hidtil er fulgt af det tidligere Ministerium, og har fundet sin Anerkjendelse og Understøttelse af Folket.“ Særlig vedkjendte det sig „det fremlagte Udkast til Forfatningsloven i dets Helhed“. Dette var ligefrem Selvfølge efter Tingenes historiske Gang og Stilling, uagtet jeg næppe var den Eneste, der fra først af havde havt alvorlig Be-

Digitized by Google

tænkelighed ved en Valglov, som med ét Spring satte Folket ind i Udøvelsen af en Valgret, hvortil den store Masse kun ved et Under kunde antages at være moden. Jeg kunde kun undres over den Tillidsfuldhed, hvormed Monrad baade mundtlig og paa Prent havde fundet Beroligelse i den Tanke, at Husmanden hænger ved sin Huslod med samme konservative Sind som Herremanden ved sit Hartkorn, som om det ikke var Andet og Mere, der var at spørge om end trofast og sej Vedholdenhed ved det historisk Overleverede. Imidlertid havde Ministeriet, ved at vedkjende sig Grundlovsudkastet i dets Helhed, ikke afskaaret sig sin Selvbestemmelse med Hensyn til Enkelthederne. I det oprindelige Udkast var der ikke opstillet nogen anden Forskjellighed imellem Landsthingets og Folkethingets Sammensætning end Forskjel i Valg amtsvis istedetfor distriktsvis, Forskjel i Valgbarhedsalder: 40 Aar istedetfor 30, og i Valgtid: 8 Aar istedetfor 4. Det aldeles Utilfredsstillende heri blev erkjendt overalt udenfor det ultra-demokratiske Parti, og var Gjenstand for levende Forhandling i Ministeriet ikke mindre end i Rigsforsamlingens Midte. Der fremkom her en broget Mangfoldighed af Forslag, som bevægede sig igjennem alle Formationer af Etkammer- og Tokammer-Systemet: Klassevalg og Censusvalg, umiddelbare og middelbare. Iblandt disse Forslag sluttede omsider Ministeriet sig, efterat Tanken om Diætløshed for Landsthingets Medlemmer havde maattet opgives, til et Forslag angaaende Dannelse af Landsthinget, som var fremsat af to jyske Deputerede, P. D. Bruun og C. M. Jespersen, og som, efter lang Forhandling og heftig Modstand fra venstre Side, blev vedtaget med ikke mere end 2 Stemmers Over-

Digitized by Google

vægt (62 imod 60). Hvor ringe Betryggelse der vandtes ved de to her indeholdte Bestemmelser, Valgbarheds-Census og middelbare Valg, har Erfaring vist.

Folkekirken skulde ikke glæde sig ved den Interesse, Grundlovsudkastet lagde for Dagen for dens Vedkommende. Nidkjærheden for den ubetingede Religionsfrihed synes at have fordunklet enhver Interesse af positiv Natur og fjærnet enhver Tanke om Nødvendigheden af Begrænsning af Bevægelsesfriheden for den romerske Katolicisme og for de fremmylrende Sekter og Partier. Selv den nuværende § 80: „Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov" fandtes ikke i det oprindelige Udkast; den skyldes Forfatnings-Udvalget; Tilføjelsen derimod, som ligeledes var bragt i Forslag: „efterat Betænkning er afgiven af et af Kongen anordnet Kirkemøde", blev forkastet. Heller ikke fandtes der nogen Bestemmelse angaaende Ukrænkeligheden af de til Kirken henlagte Midler. Jeg var ikke uden Indflydelse paa, at en Flerhed af Udvalget stillede det Forslag, at „de til Kirken, Skolen og milde Stiftelser henlagte eller skjænkede Ejendele og Midler kunne ikke anvendes til noget fremmed Øjemed", og jeg gjorde mit Bedste for at forestille, hvor vigtigt et Værn en saadan Bestemmelse kunde blive imod Omskiftninger og Svingninger af den offentlige Stemning til Tider, hvor de materielle Interesser stode i Strid med de aandelige*). Men jeg gjorde her som oftere den Erfaring, indtil hvilken Grad selv oplyste Mænd, som der ikke tør frakjendes Interesse for det aandelige Liv i Almindelighed, betragte de kirkelige Anliggender som fremmede og sig

*) Til mit Hovedforedrag i denne Sag (S. 3360—3363) finder jeg Anledning til at henvise.

Digitized by Google

uvedkommende. Overfor en energisk Modstand fra den ligefrem ukirkelige Side staar der paa den anden Side kun lunken og lydløs Deltagelse. Saaledes fandt jeg det i Statsraadet og saaledes i Rigsdagssalen; Forslaget faldt med 53 Ja mod 71 Nej; selv Kirkeministeren havde her intet Ord tilovers. Ikke 25 Aar ere forløbne, inden vi smerteligt have faaet at føle Savnet af en saadan Grundlovsbestemmelse som Værn imod Folkethingets Forgribelse baade paa Kirkens og Universitetets Midler.

Malmø-Konventionen havde bragt os en Vaabenstilstand, hvor Stillingen blev saa fuld af ydmygende Pinagtigheder, som den kan være, hvor man har kontraheret med en overmægtig Modpart, der hverken har Frygt for at forurette den anden Part eller har Agtelse for Tro og Love. Intet kunde være bekvemmere for en troløs Underfundighed end den forviklede Dobbelthed, som tillod Kabinettet i Berlin baade at henvise til Centralmagten i Frankfurt og at omgaa samme, og som gav de militære Befalingsmænd Valget, alt eftersom det fandtes fordelagtigst, imellem at stille sig snart under preussisk, snart under frankfurtsk Ordre. Hertugdømmerne skulde i Vaabenstilstandstiden styres i Kongens Navn af en fra begge Sider udnævnt Fællesbestyrelse; men den danske Konge maatte se sit kongelige Navn misbrugt til at besmykke en fuldkommen retløs Fremfærd imod sine tro Undersaatter i Slesvig; der udstedtes Anordninger, ved hvilke den kongelige Landshøjheds Ret krænkedes; der krævedes paa Landsherrens Vegne Lydighed imod ulovlige Fordringer. Indsigelser fra Regerings-Kommissærernes Side bleve uænsede, og allerede under 15de December 1848 maatte Kongen, efter forinden at have

Digitized by Google

holdt sin Kommissær tilbage, i en Proklamation erklære, at der i Hertugdømmerne ikke fandtes for Tiden nogen lovlig Øvrighed, som styrede i Landsherrens Navn og efter Vaabenstilstandens Ord og Aand; der meddeltes tillige Tilsagn om, at Eftergivenhed for den tvingende Nødvendighed ikke skulde blive betragtet som Godkjendelse af Voldsmagtens Retmæssighed og som Affald fra undersaatlig Pligt og Ed. Klagerne, som løde de lange syv Maaneder igjennem fra de mishandlede Slesvigere, vare saa højrøstede og fandt saa stærk en Gjenklang i alle Egne af Danmark, at Regeringen i Februar fandt sig opfordret til i Kongens Navn at give Befolkningen i Slesvig Tilsagn om, at der ikke skulde blive indrømmet „Forlængelse af den utaalelige Tilstand" udover den for Vaabenstilstanden fastsatte Tid (den 26de Marts). De londonske Underhandlinger havde fra November indtil Slutningen af Februar kun været et Skin. Den tyske Centralmagt, med hvilken der skulde underhandles, havde holdt sig aldeles passiv. Først i Vaabenstilstandens sidste Maaned meldte Preussen sig som Befuldmægtiget for Centralmagten, og først to Dage før Udløbet af Vaabenstilstanden blev et Udkast til en midlertidig Fred, som var fremlagt af de danske Underhandlere, taget under Behandling. Under disse Omstændigheder og efter paatrængende Opfordring af den mæglende Magt, England, tro'de Regeringen ikke at kunne nægte Samtykke til otte Dages Forlængelse af Vaabenstilstanden. For at imødegaa Misstemningen, der var at forudse, blev der af mig samtidig indrykket en Artikel i „Berlingske Tidende", som søgte, saavidt ske kunde, at oplyse om Sagens Sammenhæng. Og da det blev meddelt af Indenrigsministeren i Rigsforsam-

Digitized by Google

lingens Møde den 2den April, at Kuréren var vendt tilbage fra London uden at medbringe et forventet Svar, og at, som Følge deraf, Fjendtlighederne vilde blive gjenoptagne og Blokaden iværksat snarest muligt, blev denne Meddelelse modtagen med Bifaldsraab baade i Salen og fra Tilhører-Tribunen. Saadan var Stemningen dengang i det danske Folk. Jeg havde grebet en Tanke, som ofte tidligere havde været Gjenstand for Omtale, og nedskrevet et „Udkast til et Regeringsmanifest", der var beregnet paa at offentliggjøres ved Forsvarskrigens Fornyelse. Jeg meddelte det til Statsraadspræsidenten. Ikke alene han udtrykte efter Læsningen sin store Tilfredshed; men Konferentsraad Dankwart, til hvem han havde meddelt det underhaanden, søgte mig for at udtale sin Tilfredsstillelse over den forhaabede Virkning. Imidlertid gik den ene Statsraadsdag hen efter den anden, uden at jeg hørte videre til Sagen. Langt om længe, — hvad der kan være foregaaet bag Kulisserne, er mig ubekjendt, — kom Aktstykket frem, men dermed fra forskjellige Sider ogsaa Tvivl om Betimeligheden af et saadant Skridt; selv maatte jeg erkjende, at det rette Tidspunkt var gaaet unyttet hen. Saaledes faldt Sagen hen; ved Lejlighed kunde jeg dog have Lyst til at fremlægge den for Almenheden.

Det var Venskabeligheden fra Vesten, som havde paanødt os en Forlængelse af Vaabenhvilen, der kom vore Fjender i høj Grad tilpas, medens den hele Sag var Gjenstand for saa ringe Interesse i det engelske Udenrigsministerium, at, som det senere oplystes, det simpelthen var grundet i Fornemheds Forsømmelighed, at vor Kurér intet Svar medbragte fra London. De otte Dage gave kun vore Fjender Lejlighed til at fremskyde deres Tropper i

Digitized by Google

Hertugdømmerne, førend vi havde Raadighed over Hæren. Fra Østen tøvede Venskabeligheden heller ikke med at foreholde os, at det var et Skridt af Overilelse (précipitation), at Vaabenstilstanden var opsagt. Af formynderlig Venskabs-Omhyggelighed have vi til alle Tider havt mere end nok. Iøvrigt syntes det bebrejdende Varselsord at skulle faa tilsyneladende Ret. I Statsraadsmødet Løverdagen den 7de April var der før Begyndelsen af Forhandlingerne Tale imellem nogle af Medlemmerne om forestaaende Søkrigsforetagender. Der havde i senere Tid, baade i Samtale og i Bladene, været ytret Forundring over, at man lod fjendtlige Skibe henligge uforstyrrede i Kielerfjord; Forholdet imellem Orlogsskibes og Landbatteriers Skyts var i den Anledning blevet drøftet, og det syntes almindelig antaget, at det glatte Lag fra en Tredækker var i Stand til at rasere Skanser paa Landjorden; for min egen Del var jeg bleven bestyrket heri ved mit Spørgsmaal til en høj Søofficer af erkjendt Dygtighed, da jeg kort Tid iforvejen havde været ombord paa et af Krigsskibene, som laa sejlfærdigt i Havnen*). Det var derfor til stor Tilfredsstillelse for Flere end mig, da Marineministeren (Zahrtmann) meddelte sine Kolleger, at der nu var givet Ordre til en Søstyrke at trænge ind i Kielerfjorden for at tage eller ødelægge, hvad der fandtes af Krigsskibe. Den egentlige Forhandling af de foreliggende Sager var derefter netop begyndt, da Marineministeren blev kaldt ud

*) „Paa Flaaden som i Hæren, begge Etaters Ministre iberegnede, var den Tro almindelig, at et Linjeskibs Batteri paa 84 Kanoner med Lethed kunde tilintetgjøre Landbatterier, der kun vare besatte med nogle faa Kanoner". Vaupell: Krigen i 1849. S. 67. (Sen. Anm.)

Digitized by Google

og kort efter vendte tilbage med dødblegt Aasyn, dækket af de mørkeste Tordenskyer. Det var Sprængningen af Linjeskibet „Kristian den 8de“ og Overgivelsen af Fregatten „Gefion“ i Ekernførde Bugt Skærtorsdag 5te April, — Alt bevirket ved nogle faa Smaakanoner, nedsænkede i den bakkede Kyst, — som han med Nød og næppe kunde bringe over Læberne. Nedskrivning af en kort Bekjendtgjørelse af Ulykken med Tilføjelse af den ufortøvede Udrustning af Linjeskibet „Skjold“ var det Eneste, der blev foretaget i Dagens Møde. Det var et rystende Slag for os Danske, som vare vante til kun med Stolthed at se til vort Søværn. Det vilde have været knusende, dersom ikke tre Maaneder derefter Fredericia-Dagen, den 6te Juli, havde givet os den fulde Oprejsning tillands*).

En Knude af hel anden Art havde til samme Tid været forelagt Ministeriet til Løsning. Under 13de Marts modtog det officiel Tilkjendegivelse af, at Kongen havde besluttet før sin Afgang til Armeen, „hvor kun Gud raader for Liv og Skæbne“, at „lade sig forene med Fru Danner til venstre Haand som ægteviet Hustru, uden at hendes Stilling derved i det Offentlige skal forandres“. Der var tilføjet det Ønske, „at dette saavidt muligt bliver en Hemmelighed“. Det lykkedes imidlertid at faa Sagen stillet i Bero, idet man dels fremhævede, „hvilken Indflydelse Kongens Personlighed, den Værdighed, hvormed han beklæder sin Trone, den Stilling, han indtager overfor sit Folk, vil udøve paa Underhandlingsværket, der nu befinder

*) Uagtet jeg stod i noget fjærnt Forhold til Krigsministeren, General Hansen, betro'de han mig dog i Begyndelsen af Juli, — forud forvisset om min Stemning, — hvad der paatænktes i Fredericia.

Digitized by Google

sig i det mest kritiske Moment", dels henviste til den nærforestaaende Underhandling om Arvefølgen, hvor „det hele Spørgsmaal vilde være foregrebet, dersom Kongen for al Verden gav Afkald paa et fornyet standsmæssigt Ægteskab og afskar Muligheden til at skjænke Landet en Arving til Tronen". Først halvandet Aar senere, efterat London-Protokollen var bleven undertegnet, blev Beslutningen bragt til Udførelse.

I Løbet af Vintermaanederne var imidlertid Underhandlingen bleven ført i London af Treschow i Forbindelse med Oxholm og vor diplomatiske Afsending J. Reventlow, hvem tillige Regeringsraad Hoepfner var tilforordnet. Det synes, som om disse Underhandlinger fra først af ikke ere blevne indledede fra dansk Side med den sikre Holdning, der var fornøden, hvor der handledes om Hovedpunktet, Slesvigs Forhold til Kongeriget.

Jeg kan, saaledes som jeg har kunnet følge Underhandlingsgangen i dens forskjellige Svingninger, ikke fravige den Tro, at en forfatningsmæssig Forbindelse af Slesvig med Kongeriget vilde have været opnaaelig — overfor et blot unionelt Forhold til Holsten. Ikke alene laa den historiske Ret klar for Dagen, men det lod sig gjøre indlysende for Enhver, at der ikke kunde ventes nogen virkelig Løsning af Forviklingerne, nogen varig Fred i Norden, saalænge den unaturlige Tilknytning fandt Sted af det danske Kronland med det tyske Forbundsland, hvorved man fra tysk Side fristedes til idelige Indgreb i Danmarks indre Anliggender. Men vistnok var det nødvendig Forudsætning, at Tonen fra Begyndelsen af blev fra vor Side anslaaet ren og klar og derefter fastholdt med den Bestemthed, som Bevidstheden om det ueftergivelig

Digitized by Google

Nødvendige giver. Det var mig derfor i høj Grad overraskende ved privat Meddelelse fra Treschow i London at komme til Kundskab om en Memoire allerede under 5te Oktober 1848 og en Depeche, meddelt Hofferne i London, Paris, Petersborg og Stockholm, af 23de Oktober (samme Dag som Rigsforsamlingen traadte sammen til Drøftelse af en fælles Grundlov for Danmark og Slesvig) fra Udenrigsministeren Grev Knuth. Det hedder i den første: ... „En tredje Udvej, en særlig og retfærdig, var Slesvigs fuldkomne Uafhængighed under Danmarks Krone og hverken inkorporeret til Højre eller Venstre, med egne Stænder og egen Bestyrelse. Kunde vi opnaa den, da fortjener Lord Palmerston vor Tak i høj Grad; men kan han hjælpe os til Noget, hvorved Fremtiden og Æren kan sikres, saa maa vi dog takke ham, om det end ikke stemmer med vore Ønsker". I den anden bliver der foreslaaet „at give ethvert af de to Hertugdømmer, Slesvig og Holsten, en Uafhængighed efter den videste Maalestok, saaledes at Slesvig med sin særlige Forfatning og Forvaltning kun udgjorde en Enhed med Danmark med Hensyn til Arvefølgen og overfor Udlandet". I de kongelige Udtalelser i Marts 1848 var „den fælles frie Forfatning i uopløselig Forbindelse med Danmark" overalt stillet i Spidsen; den indre provinsielle Selvstændighed „ved en egen Landdag, egen Administration, egne Domstole" m. m. var bestemt underordnet den forfatningsmæssige Enhed med Kongeriget. Denne synes allerede her at være diplomatisk opgiven. Forrykkelse af Spørgsmaalet om Slesvigs statsretlige Stilling var saaledes allerede paa Vej til at vinde Hævd. Her i Hjemmet blev den understøttet paa alle Steder, hvor

Digitized by Google

Tanke og Ønske kun drejede sig om „Ligestilling af Slesvig og Holsten". Enhver Bestræbelse for at haandhæve Slesvig først og fornemmelig som dansk Rigsdel og at søge det ubestemte Begreb af Selvstændighed bestemt og begrænset i Henhold til denne Egenskab har paa ethvert Trin havt en Kamp at bestaa med denne Tankeretning*).

*) I Februar 1849 udkom et „politisk Mindeskrift", aftrykt i Kristianiaposten og derefter omtalt og meddelt i „Tilskueren" (2den Aargang Nr. 12—13). „Det kan", hedder det om selve Skriftet, „kun være affattet af en Diplomat, som har siddet ved Roret og efter sin Fratræden betragter med Bekymring sin Eftermands Færd. Han nedskriver sine mørke Anelser for i sin Tid at kunne godtgjøre sin Forudseenhed, for at have Sort paa Hvidt, som man siger, for at han har Ret". Der er her gjort Forsøg paa at eftervise dén fine Taktik, der skal have ligget til Grund for det første Træk paa Skaktavlet. „Saalænge, — hedder det nu i det anførte Mindeskrift, — man fra vor Side fastholdt: 1. Slesvigs evige Forbindelse med Danmarks Krone, 2. dets fuldstændige Adskillelse fra Holsten og Tyskland, og disse Grundsætninger fraveg man ingensinde, hvor Talen var om denne Basis, saa kunde man gaa saa vidt, som det var tænkeligt i Henseende til Slesvigs Selvstændighed, og Tyskland vilde dog være ude af Stand til at modtage en saadan Basis, naar det ikke aldeles skulde opgive det Maal, for hvis Skyld det havde begyndt Krigen. . . . Dertil kom endnu, at man vidste, at denne Basis vilde finde Understøttelse hos Magterne: Rusland, Frankrig, Sverrig og England; . . . saafremt Tyskland forkastede et af dem énstemmig tilraadet Alternativ, nemlig Selvstændigheden, vilde de med saameget større Bestemthed paastaa, at Tyskland burde antage det andet af England selv foreslaaede Alternativ, nemlig Slesvigs Deling. Ledede af disse Betragtninger fandt de af Kabinettets Medlemmer, der ansaa' en Deling som den efter Omstændighederne heldigste eller mindst uheldige Løsning, det stemmende med deres Pligt at gjøre Hs. Majestæts Vilje, deres Kollegers Anskuelser og den offentlige Stemme den Koncession, at man med al Oprigtighed burde gjennemføre Forsøget med at faa den slesvigske Selvstændighed antagen, ja at man i denne Henseende burde gaa saa vidt, at det fra alle Sider maatte erkjendes, at Forsøget fuldstændigt var udtømt, inden man opgav det".

Herefter skulde altsaa Forslaget om Slesvigs videst drevne

Digitized by Google

Ved den nu aabnede Underhandling i London var imidlertid Grundlaget givet med fuld Bestemthed: „fuldstændig Frihed for Hertugdømmet Slesvig fra enhver Indflydelse, umiddelbar eller middelbar, fra Tysklands eller Holstens Side, og det saaledes at det bliver fastsat, ikke alene at Tyskland aldrig har besiddet Magt over Slesvig, men ogsaa at det ikke ved Freden erhverver nogen Titel, som skulde kunne give det Paaskud til at blande sig i Landets indre Anliggender, — og Udstyrelse af Slesvig med en Stilling, som i Alt, hvad angaar de indre Forhold og deres fremtidige Udvikling, giver det den største Frihed, idet der tilsikres det al den Uafhængighed, som er forenelig med den evige og uopløselige Forbindelse med Kongeriget"; hvorhos der blev paa det Eftertrykkeligste gjort gjældende „Regeringens Ret til selv at ordne sine indre Anliggender efter den fuldkomneste Upartiskhed og Retfærdigheds Grundsætninger". Med priselig Fasthed tog Treschow Fodfæste paa den givne Instruktion, fremlagde i Overensstemmelse dermed Udkast til en Grundlov for Hertugdømmet Slesvig. Grændselinjen var dragen bestemt imellem de særlige og de fælles Anliggender; disse skulde styres af fælles Ministre, ansvarlige for Rigsdagen, og i dennes tvende Kamre skulde Slesvig repræsenteres i For-

Selvstændighed være beregnet paa dets Uantagelighed fra tysk Side og paa Nødvendigheden, hvorved Forkastelsen deraf vilde føre ind paa Delings-Sporet. Det maa være overladt til politiske Fagmænd at bedømme Holdbarheden af dette Tankeexperiment. Mig forekommer det dristigt indtil Æventyrlighed. For de tyske Magter, var det, synes mig et meget sikkert Regnestykke, at en komplet Selvstændighed af Slesvig vilde inden føje Tid bringe Landet, ved Hjælp af Holsten og tyske Sympatier, bort fra Danmark og indenfor Tysklands Grænser.

Digitized by Google

hold til dets Folkemængde. Med Hensyn til alle Spørgsmaal, som vedkom de to Nationaliteters og deres Sprogs gjensidige Forhold, Rettigheder og Interesser, var det foreslaaet, at den slesvigske Landdag skulde fordeles i fire omtrent lige talrige Afdelinger efter Landets Hovedegne, saa at intet Forslag skulde kunne komme til Forhandling paa Landdagen, førend det i tre af disse Afdelinger var vedtaget til Forelæggelse. — Men ved ethvert Skridt lød der Beklagelse fra vore Underhandlere over Modstand fra Palmerstons Side, som kun havde Øje for Slesvigs uafhængige Stilling og „paa ingen Maade vilde erkjende, at det forrige Ministeriums Ytringsmaade skulde have været svævende og flertydig" (!).

Men Hovedsædet for Underhandlingerne var imidlertid blevet forlagt fra London til Berlin, og Reedtz var af Moltke bleven trukket frem paa den diplomatiske Scene fra den landlige Ensomhed. Mange havde helst undt ham den fremdeles; men han var, efter Statsraadspræsidentens eget Sigende, udtrykkelig bleven kaldt frem paa Scenen — ved Ønske fra Berlin (!).

Allerede under 10de Juli 1849 saa' han sig i Stand til at fremsende en underskreven Protokol angaaende Vaabenstilstanden og dertil knyttede Fredspræliminærer. Jeg finder iblandt mine Papirer det skriftlige Votum angaaende Ratifikationen, hvoraf det vil fremgaa, med hvilken Raskhed Værket efter mit Skjøn var drevet: „Det er mig uforstaaeligt, hvorledes den Mand, som er bleven afsendt herfra til Berlin med det ene, bestemt udtalte og begrænsede, Hverv at indhente Erkyndigelse om den preussiske Regerings Forstaaelse af Udtrykkene i den london'ske Protokol, har kunnet anse sig bemyndiget til at afslutte Vaabenstil-

Digitized by Google

standen med tilhørende Fredspræliminærer og tilstille Regeringen allerede underskrevne Protokoller, hvor en Desavouering af den Befuldmægtigede vilde bringe Regeringen i den misligste Stilling til alle de i Underhandlingen interesserede Magter". — „Endnu maa jeg udbede tilføjet Protokollen, at jeg, ved at se hen til den Maade, hvorpaa Underhandlingerne i Berlin ere blevne førte, og til den Form, hvorunder deres Resultat nu foreligger Regeringen, finder for mit eget Vedkommende en Beroligelse deri, at jeg fra første Øjeblik af, at Underhandlingerne i Berlin antoge en ganske anden Karakter, end det fra først af havde været paatænkt, oftere men forgjæves i Statsraadet har rejst Tvivl, om vor Befuldmægtigede besad Kraft og Fasthed til at modstaa Paavirkningen fra de mange forskjellige Sider, og andraget paa, at en anden Mand (Generalauditør Scheel) skulde stilles ham ved Siden som meddeltagende i Underhandlingerne." — Men forøvrigt, naar den første Artikel i Fredspræliminærerne lød: „Hertugdømmet Slesvig skal have en særegen Forfatning, forsaavidt angaar dets Lovgivning og indre Bestyrelse, uden at være forenet med Hertugdømmet Holsten, og saaledes at den politiske Forbindelse, som knytter Hertugdømmet Slesvig til den danske Krone, lades urørt", syntes Tonen mig her mindre skurrende end i Udtalelserne af vort eget Diplomati. For alt det, der trykkede mit Sind i hin Underhandlingsperiode, søgte jeg Lettelse i et lille Skrift uden Navn, først i „Dansk Tidsskrift" 3die Bind, men ogsaa særskilt: „Om Danmarks og Slesvigs Stilling overfor Fredspræliminærerne". Jeg søgte der at vise, at de to Grundbestemmelser, der i Fredspræliminærerne vare opstillede som ledende ved den fremtidige Ordning af Slesvigs Stilling: „den sær-

Digitized by Google

egne Forfatning" og „den statsretlige Forbindelse med Danmark", vilde føre til uopløselig Modstrid, dersom enten Selvstændighedens eller den statsretlige Forbindelses Begreb blev ensidig forfulgt, — at følgelig den ene Bestemmelse maa lempes efter den anden, den ene søges begrænset efter Hensyn til den anden, — og at „den statsretlige Forbindelse med den danske Krone", baade efter den logiske Sammenstilling og ved den hele historiske Udvikling, er given som det Første og Principale, hvorefter Selvstændighedens Maal maa afgrænses. Ogsaa nu kan jeg ikke finde Andet, end at de foreløbig fastslaaede Bestemmelser have en ønskelig Elasticitet; det er Tankerne, som stode bagved Ordene, der have hindret den politiske Forbindelse fra at opnaa' den Fasthed, som Danmarks Bestaaen kræver med Nødvendighed; men en stor Del af Skylden maa her søges i den Mangel paa Bestemthed, hvormed vort Diplomati fra først er optraadt, og som atter har havt sin Grund i Mangel paa Enighed her hjemme angaaende det, der skulde tilstræbes som Betingelse for en varig Fredstilstand. Jeg mindes hel vel, hvor ofte i hine Dage det Spørgsmaal kom igjen i de fremmede Kabinetters Noter, hvorledes da egentlig Forholdet til Slesvig af os tænktes og ønskedes ordnet paa den mest tilfredsstillende og betryggende Maade. Altid kom Hensynet til Holsten, Frygt for, at dette skulde blive stillet i et løsere Forhold end Slesvig, i Vejen for det klare Ord, end sige for Handling svarende til Ordet.

Men, dersom den forfatningsmæssige Forbindelse af Slesvig med Danmark ikke skulde kunne opnaa's, — lige meget om som Følge af egen Forsømmelighed eller Splidagtighed eller som Følge af overmægtig Modstand udenfra,

Digitized by Google

— ad hvilken Vej, med hvilke Indrømmelser og Opofrelser skulde da Freden eftertragtes? Dette Spørgsmaal maatte mere og mere trænge sig frem i Forgrunden, og Tidspunktet var kommet, da det stod som uafviselig Nødvendighed at komme til Vished, hvorledes Ministeriets Medlemmer stode til hinanden ved Besvarelse af dette Spørgsmaal.

Af en Memorial, jeg under 15de Juli indgav til Statsraadet, skal jeg her meddele nogle Brudstykker: „Ved Dannelsen af det nuværende Ministerium i November f. A. vare uden Tvivl samtlige dets Medlemmer sig vel bevidste, at en Forskjellighed i Synsmaade angaaende den forestaaende Løsning af det slesvigske Spørgsmaal, — i samme Retning som den, der antoges at være den fornemste Grund til det forrige Ministeriums Opløsning, — drog sig over med i det nye Kabinet. Denne Forskjellighed lader sig angive derhen, at nogle af Ministeriets Medlemmer antoge og antage, at —. under en vis, ikke fjærntliggende Eventualitet — en Deling af Slesvig, hvorefter den større nordlige Del vilde blive forenet med Kongeriget, ligesom den mindre sydlige Del med Holsten i administrativ og konstitutionel Henseende, vilde som et mindre Onde være ubetinget at foretrække for en Ordning, hvorved Slesvig skulde træde ud som selvstændig, imellem Danmark og Holsten staaende, Stat i blot Unionsforhold til Kongeriget; — hvorimod andre af Ministeriets Medlemmer syntes og synes i den Grad stemte imod enhver Delingsplan som Fredsbasis, at de under alle Omstændigheder ville foretrække en Forbindelse med det hele Hertugdømme, selv om denne i intet Væsentligt adskiller sig fra det Forhold, hvori f. Ex. Norge staar til Sverrig."

Digitized by Google

„Imidlertid vare alle Ministeriets Medlemmer enige i at erkjende, at det dengang, da det gjaldt om at faa Fredsunderhandlingerne indledte, var nødvendigt at holde fast ved Slesvig som Helhed paa Basis dels af en særegen Forvaltning og Forfatning for Slesvig, dels af dets konstitutionelle Forbindelse med Kongeriget. Og saa længe, som der kunde være Udsigt til at faa denne Fredsbasis gjennemført som Sandhed, forelaa der ingen Nødvendighed i at fremdrage hint paa en Eventualitet beregnede Spørgsmaal."

„I Overensstemmelse med denne Betragtning af Forholdene blev Instruktionen til vore Underhandlere i London affattet i December Maaned og indskrænket til det angivne ene Grundlag for Forhandlingen. I det første Stadium er der blevet arbejdet paa at opnaa en Protokol, affattet i visse almindelige Formler, saaledes stillede og lempede, at en Vedtagelse af begge Parter blev mulig. Disse Udtryk bleve: 1. „en særskilt Bestyrelse og Forfatning for Slesvig", 2. „uden at være forbundet med Holsten", 3. „ubeskadt den hidtilværende politiske Forbindelse med Kongeriget". Fra det Øjeblik, at Underhandlingerne ere i Begreb med at træde over i det andet Stadium, hvor der spørges om virkelig Anvendelse af hine Formler paa de givne Forhold, viser det sig, hvor tomt et Spil der ogsaa her er drevet med Ord, indtil hvilken Grad Alt er svævende og ubestemt. Hvor vidt „Adskillelsen fra Holsten" skal omfatte de materielle Interesser, hvor vidt den slesvigske „Selvstændighed" skal udstrækkes, hvad der skal være at forstaa ved „den politiske Forbindelse" med Kongeriget, — det er de praktiske Spørgsmaal, paa hvis Besvarelse den

Digitized by Google

hele Løsning beror, og Spørgsmaal, som besvares højst forskjelligt fra begge Sider."

„Men, hvad der ved disse flertydige Ord ikke er tvetydigt, er den Retning, hvori Flertydigheden bliver benyttet baade af de fjendtlige og af de mæglende og venskabelige Magter. Hvad „Slesvigs Selvstændighed" angaar, da er den, under det forrige Ministerium (5te og 23de Oktober 1848) gjorte, højst beklagelige Indrømmelse af „Slesvigs fuldkomne Uafhængighed under Danmarks Krone, saa at Slesvig ikkun skulde udgjøre en Enhed med Danmark i Henseende til Arvefølgen og overfor Udlandet", bleven grebet og fastholdt med Begjærlighed, uanset alle senere Demonstrationer fra vor Side. Hvad Foreningen med Danmark angaar, da er det oprindelige, meget betegnende og indholdsrige Udtryk: „konstitutionel Forbindelse" efterhaanden blevet fortrængt af det lidetsigende Udtryk: „politisk Forbindelse"; og, hvorledes den diplomatiske Kunst forstaar at haandtere dette Ord, derpaa har den Palmerston'ske Forklaring givet os Syn for Sagn, ligesom det ogsaa maa erindres, at Uadskilleligheden af denne Forbindelse stadig er bleven afvist. Og endelig er der i Sætningen om Adskillelsen af Slesvig fra Holsten senest blevet indtvunget en Bestemmelse om Opretholdelse af ikke-politiske Baand, vedrørende de materielle Interesser, hvorved der er aabnet vidt Spillerum for altid videre gaaende Fordringer."

„Saaledes vender Spørgsmaalet tilbage, om det er den territoriale Helhed af Slesvig, der fra Danmarks Side bør gjøres til første Betingelse for Freden, selv med Opofrelse af en virkelig betryggende Forbindelse, eller om det ikke er Forbindelsens Sandhed og Fasthed, der er det Første og

Digitized by Google

Sidste, selv om denne skal tilkjøbes med Opofrelse af en større eller mindre Del af Slesvigs sydlige, tyske Land. Men Fasthed i Statsforbindelser opnaa's ikke længere ved Traktater og Garantier, men alene ved naturlige, ved folkelige og nationale Bindemidler."

„Øjeblikket, da de endelige Fredsunderhandlinger skulle tage deres Begyndelse, er uden Tvivl det rette og naturlige Tidspunkt til at undersøge, hvorvidt Ministeriet vil være i Stand til at gaa videre sammen paa den foreliggende Vej; thi, ere Underhandlingerne først rykkede frem til et vist Punkt, vilde en ministeriel Krisis midt under deres Løb upaatvivlelig virke langt mere forstyrrende, ligesom ogsaa Ministeriets Medlemmer synes at ville paadrage sig betydeligt Ansvar, dersom de havde undladt ved selve Underhandlingernes Begyndelse at bringe deres Stilling til hverandre indbyrdes angaaende Underhandlingernes Hovedpunkt til fuld Klarhed."

„Spørgsmaalet, som saaledes netop nu synes paatrængende at fordre en klar og bestemt Besvarelse, bliver da dette, hvorvidt Ministeriets Medlemmer ere enige angaaende det Mestmulige, der vil kunne indrømmes med Hensyn til Slesvigs Selvstændighed og dets Stilling til Holsten, og det Mindstmulige, der maa fordres med Hensyn til en virkelig Statsenhed af Slesvig med Kongeriget, og hvorvidt de, saafremt der vedblivende fordres Mere i den ene Retning og bydes Mindre i den anden, da ville være enige i enten at gaa videre i Indrømmelser med Hensyn til Slesvigs Forbindelse med Holsten og dets Uafhængiggjørelse af Kongeriget, eller enige i at søge den nu tiltraadte Basis ombyttet med den tidligere foreslaaede Delings-Basis; med andre Ord: hvorvidt Ministeriet,

Digitized by Google

dersom der ikke kan opnaa's en konstitutionel Forbindelse med Danmark for hele Slesvig, er besluttet paa at foretrække en virkelig, med konstitutionelle og nationale Baand betrygget, Bevarelse af en størstmulig Del af Slesvig for en formel, blot dynastisk Tilknytning af det hele Land — under Forhold, der synes efter ligefrem Naturnødvendigheds Lov at maatte føre Slesvig bort fra Danmark til Forening med Holsten og derigjennem til Indlemmelse i det tyske Forbund."

I Henhold til, hvad her er udviklet, havde jeg foreslaaet, at Fredsunderhandlingerne skulde fra den danske Regerings Side aabnes med det Forbehold, at, dersom Forhandlingerne angaaende den politiske Forening af Slesvig med Danmark i Forhold til den tilsagte særlige Forfatning for Slesvig skulde føre til et Resultat, som Regeringen maatte finde farligt eller betænkeligt for det danske Monarkis fremtidige Selvstændighed, den da betragter det som Selvfølge, at Vejen ikke er afskaaren til at fremkomme med Forslag til en anden Fredsbasis". Der blev herimod indvendt, dels at en saadan Erklæring vilde synes at indeholde en Løssigelse fra den opstillede Basis i samme Øjeblik, som den tiltraadtes, dels at den maatte anses ufornøden, idet Regeringen til enhver Tid maatte have Frihed til at stille andet Fredsforslag, dersom det ved Underhandlingerne paa den opstillede Basis ikke skulde lykkes at overtyde om Nødvendigheden af en virkelig, organisk Forbindelse af Slesvig med Danmark.

De skriftlige Udtalelser af Ministeriets Medlemmer og den dertil knyttede mundtlige Forhandling, som foranledigedes ved det gjorte Skridt, tjente tilstrækkelig til at vise, at Madvig og jeg stode alene med den Overbevisning,

Digitized by Google

at man hellere end at gaa ind paa en Ordning, hvorved man udsattes for at tabe det hele Slesvig, maatte være villig til at drage den slesvigske Grænse højere mod Nord. Sponneck stod vaklende; Indenrigsministeren, Bang, derimod gjorde med stort Eftertryk Retsbegrebet gjældende: Slesvigerne have Ret til at blive sammen, og enhver Deling af Slesvig er en aabenbar Uret, hvori han ikke vilde have nogen Del; — som om der her var Tale om en Overenskomst efter Retsforhold, ikke om en ved Voldsmagt fremtvungen Afstaaelse i Selvopholdelsens Interesse.

Under disse Omstændigheder fandt Madvig og jeg os opfordrede til i September at bane Vej for den ønskelige Samstemning i Ministeriet ved at overlade vore Pladser til ny Besættelse. Vi begjærede begge vor Dimission af Kongen paa Fredriksborg; men dette Skridt havde en Overenskomst med de øvrige Medlemmer af Ministeriet tilfølge. Det vedtoges og besluttedes nemlig, at det i Instruktionen for vore Underhandlere skulde gjøres dem til Pligt ufravigelig at fastholde den Forstaaelse af Fredsprælimi-nærerne, at der ved „den statsretlige Forbindelse, som knytter Hertugdømmet Slesvig til den danske Krone", menes en konstitutionel Forbindelse med fælles Rigsdag, og at der ved „den særegne Forfatning", som er tilsagt Hertugdømmet, menes en særegen Landdag med dertil hørende særegen Bestyrelse af de for Landet ejendommelige Forhold; — for det Tilfælde, at denne Forstaaelse af Præliminærerne skulde blive tilbagevist fra preussisk Side, da at erklære, at den danske Regering ikke saa' sig i Stand til at gaa noget Skridt videre i Underhandlinger, der kunde faa afgjørende Indflydelse paa Monarkiets fremtidige Bestaaen, hverken til den ene eller den

Digitized by Google

anden Side, førend den danske Rigsdag er sammentraadt. Saaledes maatte en Betryggelse fra Minoritetens Side antages opnaa't indtil Videre. Ved samme Lejlighed betingede vi os, at der maatte blive stillet en anden Mand, tidligere prøvet i vigtigere diplomatiske Forhandlinger, ved Siden af den hidtilværende Underhandler; vi foreslog Krieger eller General-Auditør Scheel. Den Sidste blev valgt, og det var kjendeligt, at der ved ham bragtes en tidligere savnet Holdning ind i Underhandlingerne, ligesom jeg personlig havde i ham vundet et umiddelbart Forbindelsespunkt.

Vaabenhvilen, under hvilken det nordlige Slesvig, efter en Demarkationslinje sydost for Flensborg og nordvest for Tønder, holdtes besat af et svensk-norsk Troppekorps, blev imidlertid ogsaa en diplomatisk Hviletilstand, hvorimod den indsatte Bestyrelseskommission (Tillisch, Eulenburg, Hodges) maatte overtydes om det troløse Dobbeltspil, hvormed den preussiske Regering ved alle Lejligheder søgte at støtte Statsholderskabet og de revolutionære Embedsmænd i Sydslesvig. Der forløb flere Maaneder, inden Underhandlingerne optoges paa ny i Berlin — først i den sidste Maaned af Aaret. Fra vor Side var foruden Scheel ogsaa Baron Pechlin bleven tilforordnet Reedtz; han havde tidligere været dansk Forbundsgesandt i Frankfurt og udtalte sig nu i fuld Overensstemmelse med Regeringens Program: konstitutionel Forbindelse af Slesvig med Kongeriget.*)

*) Ved et Besøg i Kjøbenhavn under selve Fredsunderhandlingerne overraskede Baron Pechlin ved at fremlægge i Statsraadet en skriftlig Plan til en administrativ Adskillelse af et nordligt og

Digitized by Google

Et lille Forhandlings-Intermezzo fremkaldtes ved Trontalen, hvormed Kongen personlig aabnede den første Rigsdags-Session den 30te Januar 1850. Mager og indholdstom, som den var og maatte være, havde der dog indlistet sig i Texten en Ytring af Haab om forønsket Udfald af de begyndte Forhandlinger, „naar kun ej vildledede Undersaatter finde Understøttelse hos en større Magt.“ Det preussiske Kabinet fandt sig, uden Tvivl i Bevidsthed om den redelige og hæderlige Politik, der fra dets Side var fulgt, krænket ved denne Udtalelse, og Grev Moltke modtog igjennem den preussiske Afsending, Baron Werther, Afskrift af en „højtidelig Forvarings-Akt“ fra Udenrigsministeren v. Schleinitz: „Om Understøttelse af vildledede Undersaatter af Kongen af Danmark som saadan og i den Egenskab, i hvilken han stod overfor den danske Rigsdag(!), har der aldrig været Tale og kan der paa ingen Maade, efter de retslig bestaaende og tilstrækkelig bekjendte Forhold, være Tale. Det tyske Forbunds og i dets Navn Preussens Forpligtelse til at gjøre Hertugdømmet Holstens Rettigheder som et Forbundsland gjældende, inklusive dets Forhold til Hertugdømmet Slesvig, kan i og for sig ikke være tvivlsom, og er desuden Berettigelsen dertil ogsaa anerkjendt af Kongen af Danmark derved, at han har indladt sig i Underhandlinger desangaaende med det tyske Forbund og Preussen“. Denne Note af 6te Februar blev besvaret under 16de s. M.: „Den Retsanskuelse, som Preussen saavel i sit eget som i det tyske Forbunds Navn og efter

---

et sydligt Slesvig. Det var dog næppe mere end en Flyvetanke hos den besynderlig let-entusiasmerte og ustadige Mand; senere hørtes der ikke videre derom.

Digitized by Google

sammes Bemyndigelse holdt sig forpligtet til at gjøre gjældende ved Vaabenmagt, har jo allerede længe været tilstrækkelig bekjendt. Men, at man fra vor Side hverken har kunnet indrømme Preussens og det tyske Forbunds formentlige Forpligtelse eller en dertil svarende Berettigelse, er ligesaa vitterligt; og, naar derfor Hs. Maj. Kongen i sin Trontale har udtalt sig fra dette altid fastholdte Standpunkt, og har omtalt et Tilfælde, hvis Mulighed desværre ikke kan nægtes, saa turde dette saameget mindre være den kgl. preussiske Regering paafaldende, som den overfor Danmark endnu stedse befinder sig i en skjønt for Tiden standset Krigstilstand, som netop er fremkaldt ved hin forskjelligartede Opfattelse af de paagjældende Forhold. Den forekommende Paastand, at den kgl. danske Regering skulde have anerkjendt Preussens og Forbundets ommeldte Berettigelse derved, at den har indladt sig i Underhandlinger desangaaende med samme, trænger ikke til nogen dybere gaaende Gjendrivelse. Denne Sætning er ligesaa lidt begrundet, som om vi omvendt med samme Føje vilde opstille den Paastand, at vore Modstandere, ved at indlade sig i Underhandlinger med Danmark, skulde have anerkjendt deres Ikke-Berettigelse."

Medens vore Underhandlere i Berlin holdt fast ved den bestandige politiske Forbindelse af Slesvig med Danmark, hvorefter, foruden Civillisten og Diplomatien, Krigsmagten tillands og tilsøs, Told- og Postvæsen, Statsgjæld og Domæner og derhenhørende Indtægter og Udgifter udgjorde Fællesanliggenderne under fælles Lovgivning og Bestyrelse, hvorimod Rets- og Politivæsen, civil og kirkelig Forvaltning, kommunale Forhold og dertil hørende Indtægter og Udgifter faldt ind under den særlige Forfatning

Digitized by Google

og Bestyrelse, modtoge de under 4de Marts fra v. Schleinitz et „Memorandum som Kommentar til den preussiske Plan", der i 21 Artikler afhandlede Slesvigs Forhold til Kongeriget med Analogien af Sverrig-Norge for Øje. De indre Anliggender i deres fulde Omfang, Justits-, Kirke- og Undervisningsvæsen, den civile og militære Bestyrelse, Finansvæsenet, deri indbefattet Told- og Postvæsen, Domæner m. m., skulde herefter være undergivne den hertugelige Regering, bestaaende af et Antal Statsraader og Departementschefer, residerende i Slesvig og ansvarlige for den nationale Repræsentation, sammensat efter en Valglov efter Analogi med Stænderne af 1834, med lovgivende og bevilgende Myndighed; Slesvig skulde have en særlig Indfødsret, adskilt fra den danske; det slesvigske Orlogsflag skulde være et Unionsflag, og de slesvigske Orlogsskibe skulde i Fredstider have Station i slesvigske Havne, ligesom de slesvigske Tropper i Fredstid ikke skulde kunne anvendes udenfor Hertugdømmet; Brugen af tysk og dansk Sprog i Retten, i Kirke og Skole og i al offentlig Bestyrelse skulde fastsættes efter Sprogenes indbyrdes Stilling den 17de Marts 1848. „Den politiske Forbindelse" skulde alene omfatte, hvad der angaar „det kongelige Hus og de tvende Landes ydre Forhold" med Hensyn til Diplomati, Krig og Fred, politiske Traktater m. m. Hertugdømmet skulde overtage en Del af Statsgjælden og ved overordentlige Udgifter en Kvotadel efter Rigsdagens Bestemmelse o. s. v.

Ved et Forslag som dette havde de preussiske Underhandlere saa godt som sagt sig løs fra Fredspræliminærerne og fra Sporet, som ved dem var anvist; de havde raseret Grunden og taget sig for at konstruere

Digitized by Google

Forholdet imellem Slesvig og Kongeriget efter tysk Model, uden at ænse Alt, hvad der var givet i den historiske Fortid og derfra var gaaet over i den opstillede Fredsbasis. Det synes, som om den preussiske Regering kun derfor har fundet sig i den Vidde, hvori Præliminærerne vare blevne affattede, fordi just det Ubestemte maatte kunne lade sig benytte fordelagtigst ved en yderligere Forhandling, men at den senere har ment at finde sin Regning ved at gjøre sig løs fra dem, og arbejde paa at gjenvinde Tysklands Gunst ved at gjøre Slesvigs Uafhængighed til det bestemte Maal for sin Bestræbelse. Dersom Preussen ved dette Omslag havde fundet Understøttelse hos den mæglende Magt og sammes Befuldmægtigede, vilde Øjeblikket være kommet til at søge Underhandlingerne førte ind i andet Spor paa Basis af Slesvigs Deling. Under saa tvingende Forhold er det troligt, at Ministeriet i dets Helhed vilde have været stemt derfor, om det end altid bliver Spørgsmaal, hvor vidt man vilde været kommen ad dette Spor. I alle Tilfælde vilde da det rette Tidspunkt være kommet for Mindretallet i Ministeriet til at træde tilbage.

Foreløbig syntes Tingene dog endnu at skulle faa en anden Gang. En udførlig Besvarelse af det preussiske Memorandum fulgte under 22de Marts. Den skyldtes, om ikke udelukkende dog aldeles overvejende, Scheel's skarpkritiske Tanke og Pen, som i mesterlige Træk blottede Punkt for Punkt Troløsheden af den preussiske Underhandlings-Taktik overfor Præliminærerne, og derhos godtgjorde, at „Danmark aldrig vilde kunne hævde sin Plads som europæisk Magt eller Forbindelsen med Slesvig, dersom det gav Afkald paa Enheden af den væbnede Magt til Lands og Vands", og at „Livskraften af den politiske Forbindelse

Digitized by Google

ikke kan befæstes uden ved Opretholdelse af organiske Baand imellem Kongeriget og Hertugdømmet, og at dette Maal under den konstitutionelle Regering ikke kan opnaas uden ved fælles Repræsentation". Iøvrigt gjordes det gjældende med Eftertryk, at, „hvilken Mening man end kan have om Tysklands Kompetence med Hensyn til Forbindelsen imellem de to Hertugdømmer, saaledes som den hidtil fandt Sted, bliver det altid uomtvisteligt, at Tyskland ikke har nogensomhelst Ret til at indblande sig i Slesvigs indre Forhold, særlig i dets indre Forfatning og dets politiske Forbindelse med Danmark". Hvor der var nogen Modtagelighed for Sandheds og Retfærdigheds Grunde, kunde en Belysning som denne ikke forfejle sin Virkning. Det var ogsaa her Tilfældet. I et Brev til mig fra Berlin af 8de Juni meddelte Scheel: „England er under Underhandlingernes Gang blevet stedse mere stemt for de danske Anskuelser. Dette skyldes vistnok for en stor Del Lord Westmoreland. Denne var os i Begyndelsen imod i flere vigtige Punkter, men er ved vore Bestræbelser bleven stedse mere og mere overbevist om, at alle vore Paastande ere retfærdige og billige, hvorfor han kraftig understøtter dem baade i London og overfor det russiske Kabinet".... „Men", hedder det videre, „efter Beskaffenheden af de politiske Tilstande i Europa er det dog ikke at vente, at enten Rusland eller England skulde sætte sine Stridskræfter i Bevægelse for at forskaffe os en Fred af et vist Indhold. Rusland gjentager ofte, at det ikke vil forlade os, og Baron Meyendorff antager, at vi ville kunne opnaa en god Fred, men der er nu ikke længere Haab om, at dette vil blive en Fred efter Præliminærerne. Jeg er saaledes af den Mening, at det er lidet sandsynligt eller vel endog

Digitized by Google

usandsynligt, at en Fred vil kunne opnaas paa Præliminærernes Basis".

Inden en Maaneds Forløb, 2den Juli 1850, forelaa Fredstraktaten med Tyskland, hvorefter „alle Traktater og Konventioner, sluttede imellem Danmark og det tyske Forbund, ere gjældende i deres fulde Kraft, og de kontraherende Parter forbeholde sig alle Rettigheder, som gjensidig have tilkommet dem før Krigen". Ganske vist var det en „ren og simpel (d. v. s. en indholdsløs) Fred". Den førte intet Skridt videre til Afgjørelse af noget Stridspunkt, bragte os ikke nogen Oprejsning eller nogen Betryggelse af Fremtiden, hvorfor der var kæmpet, og Utilfredsheden, hvormed Fredslutningen blev modtagen herhjemme, er saaledes forklarlig. Men hvorledes kunde der, med noget Kjendskab til den hele Stilling, uden virksom Hjælp fra nogen Side i Underhandlingsværket som i Krigsførelsen, ventes nogen Afgjørelse til vor Fordel? Med Hengivelse af det sydlige Slesvig til Holsten i Unionsforhold til den danske Krone havde der vel kunnet opnaas en organisk Tilknytning af det øvrige Slesvig efter Slilinjen; men Delingstanken vilde dengang have mødt almindelig og stærk Modstand hos Slesvigerne, og iblandt os selv var den ikke langt fra at blive betragtet som politisk Forræderi. Det havde maaske ogsaa været muligt at bevare Slesvig i dets Helhed med Danmark mod at ordne Holstens Forfatning og Forhold til Danmark efter Preussens og Forbundets Ønsker eller Fordringer; men, naar det betænkes, med hvilket Sværmeri man i vore utallige halvtyske Kredse har hængt ved det heltyske Land, hvor lang Tid, hvor dyre og smertelige Erfaringer der har maattet gjennemgaas for nogenlunde at forsone med Tanken

Digitized by Google

om „Danmark til Ejderen“ istedetfor „til Elben“, saa vil man forstaa Urimeligheden af den Fordring, at en dansk Regering skulde i Aaret 1850 have været forudseende nok til at træde op imod den offentlige Mening med en ejderdansk Fredsbasis. Ved den „simple Fred“ blev Intet tabt eller opgivet; men der var dog draget en skarp Grænse mellem Slesvig og Holsten; der var aabnet Lejlighed til at arbejde i Fred paa en altid inderligere Forbindelse af Slesvig med Kongeriget, og, skulde der i Fremtiden kræves en Afgjørelse af det her Uafgjorte ved Vaaben, turde man vel have Lov til at haabe paa gunstigere Forhold, navnlig naar Frankrig atter vilde være kommet ud over Gjæringstilstanden og atter var indtraadt i Rækken af de medbestemmende politiske Faktorer.

Fredsunderhandlingerne eller Fredsslutningen hindrede hverken Preussen eller andre tyske Magter fra at understøtte den schleswigholsteinske Troppemagt, forsyne den med Førere, Vaaben og Penge, og allerede ved Foraarets Nærmelse blev det saaledes nødvendigt at træffe Valg af en Overgeneral for vor Hær, — et Valg, der af Krigsminister Hansen blev behandlet som Hemmelighed, selv overfor Kollegerne i Statsraadet. Personlige Sympatier og Antipatier spillede en stor Rolle hos Krigsministeren; de sidste fandtes stærkere udprægede og traadte mere uforbeholdent og hensynsløst frem, end jeg véd at have bemærket hos nogen Anden. Af Ekernførde-Affæren var der i Foraaret 1849 — ikke givet, men taget Anledning til at fjærne Krogh og Læssøe fra deres Post som Overgeneral og Stabschef*). For Bülow, som

*) Adskillige Specialiteter angaaende de personlige Forhold, som ikke ere komne til min Kundskab, findes i O. Vaupell's: „Krigen i 1849“ S. 22, 31, 62, 97, 107, 110—112. (Sen. Anm.)

Digitized by Google

siden Bedriften ved Fredericia var lammet af Gigt, maatte der nu søges Erstatning, og omsider blev Krogh udset hertil. Der blev arbejdet underhaanden paa at bringe denne til at stille det som Betingelse at faa Læssøe til Stabschef; men, medens Krogh udtalte sig entusiastisk om Læssøe, lod han sig give Flensborg som Stabschef. Var Læssøe bleven stillet paa denne Post, vilde upaatvivlelig Meget være undgaaet og gaaet anderledes, og fremfor Alt vilde Manden, om hvis overlegne Dygtighed der ikke var mere end én Stemme, efter al Sandsynlighed være bleven bevaret for Fædrelandet, opbevaret til den anden slesvigske Krig, som da næppe vilde være gaaet daadløs til Ende. Man har fra mange Sider og ved mange Lejligheder anket over, at Sejren ved Isted ikke blev benyttet, som den kunde og burde være bleven. At Krigen ikke blev flyttet ud over Ejdergrænsen, havde sin Grund i Krigsministerens bestemte Erklæring: at vor Hær ikke var stærk nok til at gjennemføre en Belejring af Rendsborg, saaledes som den senest var bleven befæstet*); og, naar det er sagt, at det gunstige Øjeblik da var til Indlemmelse af Slesvig i Kongeriget, saa forvexler man atter tidligere og senere Tider; man glemmer, at de underhandlende og mæglende Magters Program: ikke et Schlesvigholstein, men et Slesvig og Holsten, begge aldeles lige stil-

*) Ifølge Vaupell („Krigen i 1850" S. 184) var det „Willisen's Yndlingstanke, at den danske Hær skulde rykke frem imod Rendsborg, og at han, efter at have beskudt den og bragt den i Uorden ved Forternes Artilleri, skulde bryde frem med sin Hær og bibringe den et Nederlag. Hvad man ønsker og haaber, tror man saa gjærne vil ske. Willisen ventede fra Slutningen af Juli til Midten af September stadig paa vor Ankomst og traf mange Anstalter til en alvorlig Modtagelse". (Sen. Anm).

Digitized by Google

lede til Kongeriget — fandt fuld Gjenklang her hjemme. Hvor var vel Tiden for nogensomhelst Regering til det halsbrækkende Skridt? Nu maatte den lille Stat nøjes, som det oftest er Tilfældet, med Æren af Bedrifterne ved Isted, Mysunde og Fredriksstad, og med Jubelen, hvormed et taknemmeligt Folk modtog den sejrkronede Hær.

Fredstraktatens Bestemmelse: at „Kongen af Danmark kunde kræve Forbundets Mellemkomst for at gjenoprette Udøvelsen af hans lovlige Myndighed i Holsten", (NB. efterat Forbundsmagterne havde gjort deres til at nedbryde den), og at Kongen, først „naar Forbundet ikke tro'de at burde efterkomme denne Opfordring, eller dens Mellemkomst blev uden Virkning, skulde have Frihed til at udstrække krigerske Forholdsregler til Holsten og til den Ende at anvende væbnet Styrke", — var vel beregnet paa at forlænge den pinlige Afhængighedsstilling til de to tyske Stormagter, som ved denne Lejlighed skulde agere Haandhævere af Lov og Ret; den var tillige vel skikket til at udøve Tryk paa Stemningen her hjemme, paa de Mange, som, trættede ved Krigens Langvarighed, nu kun skyndede til at give efter og falde til Føje for at faa Landet renset for Fjender; — Schlesvigholsteinismen havde virksomme Filialer her i Landet selv, og det tyske Forbund har lange Arme og mange Midler til at virke i Frastand. Imidlertid oprandt der for Slesvig, hvor Kongens Regering fik frie Hænder, efterat den sydlige Del var rømmet af de preussiske Tropper (11 Dage efter Ratifikationen), Dage, som syntes at varsle en lysere Fremtid. Tillisch, som i Bestyrelses-Kommissionen under Vaabenstilstanden med Preusseren Eulenburg og Englænderen Hodges havde indlagt sig Fortjeneste af den slesvigske Befolkning, blev

Digitized by Google

som Regerings-Kommissær udrustet med uindskrænket Myndighed i Kongens Navn. Toldgrænsen imellem Slesvig og Jylland blev hævet; en Overjustitskommission, Forløber for den slesvigske Appellationsret, afløste den slesvig-holstenske Overret; oprørske og mensvorne Embedsmænd afskedigedes og erstattedes ved danske Mænd, og en Sproglinje blev dragen i Kirke, Skole og Civilbestyrelse. Det var Regenburg's stille, men energiske, veloverlæggende og fast gjennemførende Virksomhed, der stod bagved. Men det var allerede en Fortjeneste at lade den mandige Vilje have uhindret Gang til Trods for Skriget fra tusinde tyske Struber og Penne*).

Samme Dag, 14de Juli, udstedtes af Kongen en Proklamation til Slesvigerne og et Manifest, nærmest beregnet paa Holstenerne. Den første var affattet af mig, det andet af Pechlin. Der blev i dette foreholdt Holstens Befolkning, — hvor forgjæves, viste sig snart, — at „en Fred med det tyske Forbund ikke kan levne noget Forbundsland Berettigelse til at fortsætte Krigen, mindst en Krig mod egen Landsherre"; der lovedes almindelig

*) I Beyschlag's Biografi af K. J. Nitzsch 1872 læses S. 358: „At N. talte om et Martyrium af hine værdige og besindige Mænd, som maatte bøde, fordi de paa den ene eller anden Maade lagde deres Vedhængen for Dagen for Hertugdømmernes miskjendte Rettigheder og den tyske Nationalitets Goder imod danske Inkorporationsplaner paadrog ham fra Prof. Clausen et vidtløftigt, hadefuldt Angreb i den „Berlingske Tidende", som han synes at have ladet ubesvaret".

Den findes i „B. T." 1851 Nr. 107. Sagen er for mig kun et nyt Exempel til utallige andre derpaa, hvor naturligt det falder tyske Lærde, som i Teorien vedkjende sig de strængeste Moralprincipper, letfærdigt at ignorere foreliggende Kjendsgjerninger, saasnart det gjælder om at skifte Ret imellem egen og fremmed Nationalitet.

Digitized by Google

Amnesti, „med saadanne Undtagelser, som Gjenoprettelse af den retmæssige Landsherres Autoritet gjør uomgængelig nødvendige“, under Betingelse af Underkastelse; der tilføjedes: „Skulde Frygt for, at der kunde tilsigtes en Indlemmelse af Hertugd. Slesvig i Danmark endnu næres, saa maa den ialtfald fra dette Øjeblik af være hævet ved Vort hermed fornyede Tilsagn om, at en saadan Indlemmelse ikke skal finde Sted“. Jeg havde med Tilkaldelse af Gen.-Auditør Scheel maattet overtage paa Statsraadets Vegne at forhandle med Pechlin om Enkelthederne i dette Udkast, og, saavel efter hvad der var gaaet forud, som efter hvad jeg vidste om Stemningen baade i Slesvig og hos Regeringen, kunde jeg ikke rejse Indvending imod Gjentagelsen af det uheldsvangre Tilsagn, som naturligvis havde stor Værdi for Udkastets Affatter. Der var i det Pechlin'ske Udkast fremdeles angivet som Maal for yderligere Forhandlinger: „Ordningen af Hertugdømmet Slesvigs Forbindelse med Kongeriget Danmark paa den ene og med Hertugd. Holsten paa den anden Side“. Udtrykket „Slesvigs Forbindelse med Holsten“ fremkaldte en langvarig og alvorlig Ordvexel, og først efter min bestemteste Vægring ved at gaa ind paa det uforandrede Udkast blev Udtrykket „Forbindelse med“ ombyttet med „Forhold til“.

Endnu mere aabenlyst traadte de schlesvigholsteinske Sjæles uomskiftede Tanker og usvækkede Forhaabninger frem ved en anden Forhandling i August Maaned 1850. I det nysnævnte „Manifest“ var der bebudet Sammenkaldelse af ansete Mænd fra Kongeriget og Hertugdømmerne for at høre deres Mening angaaende Ordningen af de svævende Forhold. Som Forspil og For-

Digitized by Google

beredelse fandt der en Forhandling Sted imellem Pechlin og Reventlow-Criminil paa den ene Side, Sponneck og mig paa den anden Side; Forsædet indtog Reedtz, der som Udenrigsminister havde afløst Moltke. Slesvigs Stilling var Hovedstridspunktet. De holstenske Herrer stode fast paa den administrative Forbindelse mellem begge Hertugdømmer, vel ikke fælles Statholder eller fælles Repræsentation, men fælles Bestyrelse under fælles Ministre. Udenrigsministeren tog strax Ordet for at erklære sig i det Væsentlige tilfreds med en Ordning i den her foreslaaede Retning, og afholdt sig derefter fra al videre Deltagelse i Forhandlingen. Sponneck indvendte, at fælles Ministre, ansvarlige for to forskjellige Repræsentationer, var en Uting, der med Nødvendighed maatte føre til fælles Repræsentation, og at en Afgjørelse i denne Retning vilde være en Umulighed ikke blot for det nuværende Ministerium, men for enhver Regering i Danmark. Jeg føjede til, at, saafremt der ikke bag Forslaget laa Villighed fra Holstens Side til at træde ud af og forblive udenfor tysk Forbundsforbindelse, vilde Forslag om administrativ Forbindelse af Slesvig med Holsten ligefrem bane Vej for tysk Erobringspolitik, der gik ud paa at rive Slesvig bort fra Danmark og føre det ind i det tyske Statslegeme; den loyale Vej for Holstenerne til nær og nøje Tilslutning til Slesvig var nær og nøje Tilslutning til Danmark. Vi stillede altsaa med ikke mindre Bestemthed vort Modforslag: Slesvigs Forbindelse med Holsten, indskrænket til enkelte Gjenstande af ikke-politisk Natur, derimod den politiske Forbindelse med Kongeriget, gjennemført ved fælles Rigsdag ved Siden af provin-

Digitized by Google

siel Landdag og særligt Ministerium for de dertil hørende Anliggender. — Det er mig ubekjendt, om det skulde have været denne Forhandling, der gav Stødet til, at Madvig i Oktober 1850 fremkom med et udførligt Forslag til en Udskillelse af det sydlige Slesvig i legislativ og administrativ Forbindelse med Holsten. Han har senere („Den nationale Politik og det danske Monarki. 1864". S. 62) beklaget sig over, at det ikke var ham muligt at faa Sagen bragt til alvorlig Forhandling. Hvad Forhandlingens Alvor angaar, forholdt det sig uden Tvivl saa; men det er derimod ikke rigtigt, at Forslaget ikke skulde være blevet sat i Cirkulation; jeg har endnu opbevaret mit skriftlige Votum til Sagen af 7de December. Men iøvrigt var Øjeblikket vistnok ikke heldigt valgt. Ethvert Forslag til Flytning af Ejdergrænsen længere mod Nord maatte nødvendig, for at have nogen Udsigt til at vinde Indgang, være fremkaldt ved truende, udenfra støttede Bestræbelser for Slesvigs Selvstændiggjørelse eller Løsrivelse fra Danmark. Men dengang forelaa der endnu ikke nogen saadan paavislig Anledning, især efterat Monarkiets Integritet, som ved enhver Deling unægtelig vilde blive svækket, antoges at have vundet en væsentlig Styrkning ved London-Protokollen kort forud af 2den August. Det var derfor givet ved Forholdene, at Forslaget i et saadant Tidspunkt maatte falde hen uden Frugt.

Jeg ønsker her at opbevare nogle Ytringer, som jeg i Slutningen af Aaret 1850 har henstillet til mulig Afbenyttelse ved en Meddelelse til de venskabelige Magter angaaende Danmarks politiske Stilling fra det dengang givne Helstats-Standpunkt: „Be-

Digitized by Google

tryggelse af Danmarks og Nordeuropas fremtidige Fred kan ikke søges i den blotte Opretholdelse af det danske Monarkis Integritet, hvorved Spørgsmaalet om det indbyrdes Forhold af Monarkiets, baade i national og statsretlig Henseende ganske forskjelligartede, Dele er omgaaet, heller ikke i en Tilbagevenden saa nær som mulig til status quo ante, af hvilken netop de seneste Aars Ulykker ere fremgaaede, heller ikke i en blot Opstilling af den teoretiske Sætning om det tyske Forbunds Ikke-Kompetence med Hensyn til Slesvig, naar Lejligheden til faktisk Indblanding fremdeles lades aaben, — og det saameget mindre, som Indførelsen af repræsentativ Forfatning i overordentlig Grad vil lette slige Indblandingsforsøg og vanskeliggjøre Kongen af Danmark den fornødne Modstand. Vejen til betrygget Fred og Rolighed gaar alene igjennem en saadan Ordning af det danske Monarkis Dele, som paa naturlig Maade svarer til disses væsentlig forskjellige Stilling med Hensyn til det tyske Forbund, saaledes at dette ikke alene i Teorien, men ogsaa i Virkeligheden finder Grænsen for sin Myndighed sat ved Ejderen: paa den ene Side Monarkiet haandhævet som Enhed, ogsaa omfattende de tyske Forbundslande og sammenholdende dem til en Helhed med de øvrige Dele af Staten, paa den anden Side de Hertugdømmer, som ere indbefattede i det tyske Forbund, udorganiserede i tilsvarende Selvstændighed, det Hertugdømme derimod, som statsretlig er og til alle Tider har været det tyske Statslegeme uvedkommende, knyttet ved engere politiske Former til Kongeriget, uden derfor at inkorporeres i dette, og med Bibeholdelse af Fællesskabet med Forbundslandene af forskjellige Institutioner, der have praktisk Interesse for begge. Ved en saadan Ordning vil Grunden

Digitized by Google

være hævet til uophørlige Konflikter, som tære paa Monarkiets Kræfter, og som paa ethvert kritisk Tidspunkt ville kunne bringe Freden i Fare. Holsten og Lauenborg ville frit og uhindret kunne deltage i den fremtidige Udvikling af de tyske Forhold; Slesvig vil være betrygget imod at blive draget ind i de tyske Forviklinger og Statsbevægelser, og der vil ligge en naturlig Opfordring for de to tyske Hertugdømmer til at slutte sig til Kongeriget for igjennem denne Forbindelse at bevare en nær og inderlig Forbindelse med Slesvig".

Naar vor Diplomatik tidligere havde været farveløs, uden Klarhed og Bestemthed angaaende Maalet, hvortil der skulde styres hen, saa fik den med Reedtz en meget bestemt Farve, paalagt udenfra. Den fuldstændigste Afhængighed af russisk Indflydelse var Fysiognomiet af vor nye diplomatiske Ordfører, som syntes at dele Udenrigsportefeuillen med Reventlow-Criminil og Pechlin. I Januar 1851 fremlagde han for Ministeriet den criminil-pechlinske Plan: Slesvig og Holsten i administrativ Forbindelse under fælles Ministre men adskilte Landdage, og understøttede den; Grev Criminil, som bivaanede et Par Statsraadsmøder inden Afrejsen til Holsten, hvor han skulde træde sammen med Kommissærerne fra Preussen og Østerrig, udtalte sig paa det Stærkeste imod Hertugdømmernes Adskillelse. Regeringens øvrige Medlemmer sluttede sig om Sponneck's Plan, hvortil denne fremlagde en yderligere Motivering, som skulde ledsage den paa Vejen til de fremmede Kabinetter. Reedtz vedblev imidlertid sin Erklæring, at han ikke var i Stand til at arbejde for en Ordningsplan, om hvis Uigjennemførlighed han holdt sig overbevist. Det Korrekte under saadanne Forhold havde

Digitized by Google

uden Tvivl været, at Udenrigsministeren havde veget sin Plads; men herpaa var der, som Forholdene vare, ikke at tænke, og iblandt de diplomatiske Muligheder vilde der næppe heller have været en Mand at finde, som vilde paatage sig et alvorligt Forsøg paa at føre ud af det Spor, hvori vort føjelige Diplomati havde ladet sig føre ind. Altsaa blev det grebet med Begjærlighed, da Reedtz fremsatte det Forslag, at Sponneck selv personlig maatte overtyde sig om, hvorledes Kabinetterne i Wien og Berlin vare stemte overfor hans Plan til at ordne Hertugdømmernes Stilling til Kongeriget. Efter Sponneck's Afrejse sidst i Januar indløb der Noter fra Petersborg, som udtalte stor Betænkelighed ved denne Mission af Finansministeren, der dengang gjaldt som Hovedmand og Ordfører for den ultranationale Fraktion i Ministeriet. Næppe havde imidlertid Sponneck i Wien forhandlet med Schwarzenberg og Meyendorff, førend Tonen lød fra Neva i anden Klang med et Slags Undskyldning for tidligere Ytringer; mundtlig blev Skylden kastet paa den russiske Legationssekretær Tegoborski's Beretninger. Sponneck vendte tilbage, noget over Midten af Februar, højlig tilfredsstillet, og de udførlige Beretninger, han aflagde, maatte synes at berettige til de bedste Forhaabninger. Snart syntes dog flere Tegn at tyde paa, at vor Udsending vendte tilbage fra det diplomatiske Tog snarere som Vunden end som Vindende. Grundtrækkene angaaende de unionelle Forhold af Monarkiets Dele, saaledes som de vare betænkte at skulle være Udgangspunkter for den forestaaende Notabelforsamlings Beraadslagninger, vare af Sponneck meddelte Manteuffel i Berlin og Schwarzenberg i Wien med det udtalte Haab, at „Preussen og Østerrig ikke vilde nægte samme deres

Digitized by Google

Billigelse". Men begge Svarskrivelser unddroge sig, ved Siden af endel intetsigende Fraser, „en nærmere Prøvelse", „en definitiv Dom", „en Mening, som skulde være forud bindende", og i begge blev der med velbetænkt Ubestemthed taget Forbehold for „det særegne Retsforhold af det tyske Forbund til en Del (!) af de under Kongen af Danmarks Regering staaende Lande". Der var saaledes holdt Lejlighed aaben for Indblandinger og Indsigelser ved de forestaaende Forhandlinger.

Tillisch's Bestyrelse af Slesvig var den uafbrudte Gjenstand for en Kontrol fra fremmede Gesandters og Hoffers Side, saa utrolig nærgaaende, at den gjorde enhver virkelig Styrelse umulig. Fra Petersborg besværede man sig over T.'s Udnævnelse til Elefantridder som en Demonstration imod de venskabelige Hoffer, efterat disse havde givet deres Misbilligelse af hans Bestyrelse tilkjende, og fra London blev der paalagt Oberst Hodges at anstille en Undersøgelse af Tingenes Stilling i Slesvig (!) og afgive Beretning derom. Sagen blev bragt paa Tale i Statsraadet, og det kom da for Dagen, at denne Forholdsregel var foranlediget ved Anmodning af selve Udenrigsministeren (!) til den engelske Gesandt Sir Wynn. Reedtz's Forklaring, at det ikke var en officiel men en officiøs Sendelse, blev ikke ubesvaret; men fra Ministeriets Hoved faldt der ingen Ytring. Den engelske Oberst, selv ubekjendt med Sprogforholdene, havde imidlertid, efter at have ladet sig instruere i Kiel af rette Vedkommende, havt Konference med Tillisch om en Række af Besværinger og Klagemaal, og efter et Ophold i Flensborg af halvandet Døgn affattet en omstændelig Kjendelse angaaende militære Undertrykkelser, Embedsbesættelser i dansk Nationalitets Interesse,

Digitized by Google

dansk Sprogs Indtrængen i Kirker og Skoler m. m. Ifølge den engelske Autoritet skulde disse Forholdsregler tilhobe være Udtryk af et System, som kun var skikket til at skade Regeringen, og som maatte opgives, dersom det skulde lykkes at forsone Stemningen, særlig vinde Landets Adel og Godsejere. I al sin Upaalidelighed blev dette Produkt meddelt Hofferne, og det tjente som Grundlag for fortsatte Anker imod Tillisch's Styrelse og for altid stærkere Fordringer af hans Fjærnelse. Det var ikke vanskeligt at forudse, hvad der under saa opløste Forhold ovenfra maatte blive Udfaldet. Notabelforhandlingen aabnedes i Flensborg den 14de Maj 1851, bestaaende af tolv slesvigske, sex kongerigske og ligesaa mange holstenske Medlemmer, under Forsæde af vor Afsending i Wien, Baron Bille-Brahe, en Mand, som efter sin Fremtræden i Statsraadet ikke tilførte dette Oplysning eller Støtte i nogen Henseende. Den sluttede sine Møder i Juni med meget delte Forslag; de holstenske Medlemmer med det paalidelige Rygstød vovede Intet ved at holde Tanken fast om et Schleswigholstein overfor Kongeriget.

Imidlertid var November-Ministeriet gaaet sin Opløsning Skridt for Skridt imøde. Det russiske Belejringssystem var skredet regelmæssigt frem. Der var f. Ex. i petersborgske Noter anket over den Medfart, som Krigsminister Hansen, „en af det konservative Partis Støtter i Ministeriet", havde maattet friste i Folkethinget, over Jagtloven, som skulde gjøre stærke Indgreb i Ejendomsretten, over en Ytring, som skulde være falden fra Indenrigsminister Rosenørn: at den størst mulige Udstykning skulde være i Landets Interesse. Der erklæredes, at, dersom en saadan Retning skulde faa' Overhaand, vilde den

Digitized by Google

kejserlige Regering se sig nødsaget til at drage sig tilbage fra Kongens Regering. Til disse Antydninger af mistænksom og truende Holdning kom endnu Gjenpart af en Skrivelse fra den russiske Chargé d'affaires Baron Budberg i Berlin til den herværende Gesandt Ungern-Sternberg, som denne havde meddelt Reedtz, og som vor Udenrigsminister tjenstberedvillig havde ladet sig meddele til Fremlæggelse for sine Kolleger. Der opfordredes her i stærke Udtryk til at træde tilbage fra „den opirrende Uforsonlighedspolitik", som maatte have ostensible eller skjulte Tilhængere i Ministeriet, og Skrivelsen sluttede med den understrøgne Erklæring, at der ikke vilde være tilstrækkelig Beroligelse tilvejebragt, førend „Ministeriet debarrasserede sig fra de demokratisk-revolutionære Medlemmer i dets Midte".*) Paa given Opfordring forklarede Udenrigsmini-

*) En lille Hofscene af senere Dato maa staa' her som Bevis for, indtil hvilken Grad det var lykkedes mig personlig at tildrage mig ganske særlig Opmærksomhed fra russisk Side. Den 15de April 1853 havde jeg, som dengang var Universitetets Rektor, modtaget Tilsigelse til Kongens Taffel i Anledning af en oldenborgsk Gesandt, som anmeldte den nye Storhertugs Tronbestigelse. Samtlige Medlemmer af det diplomatiske Korps vare tilstede. Efter Taffelet, da jeg under Kuren holdt mig efter Sædvane tilbage, søgte Kongen ind til mig gjennem Rækkerne og henkastede nogle Ord i spøgefuld Tone til mig: „Jeg maa dog tale engang med min Rektor; det er saa længe, siden jeg har set Dem," hvorpaa han tilføjede Noget om den forestaaende tredje Forhandling angaaende Arvefølgesagen i den forenede Rigsdag. Der var heri intet videre Paafaldende; men fra mit tilbagetrukne Stade bemærkede jeg ikke, hvad der samtidig var foregaaet i Salen. Først ved Bortgangen bemærkede Kammerherre Simony, dengang Kultusminister, for mig, at den russiske Gesandt, Baron Ungern-Sternberg, havde vakt almindelig Opmærksomhed ved sin pludselige Bortgang, førend Kongen havde forladt Salen. Senere erfo'r jeg gjennem paalidelig Haand,

Digitized by Google

steren, at den Budberg'ske Note ikke var meddelt af Legationen, men aldeles privat af sammes Sekretær Tegoborski, og at han alene havde taget imod den, fordi det efter hans Mening ikke var uden Interesse at erfare fremmede Diplomaters Dom om Ministeriet (!). Da Ministerpræsidenten under Forhandlingerne herom syntes at behandle Sagen som ham uvedkommende og ligegyldig, blev der for mig kun Spørgsmaal om paa sømmelig Maade at faa Foden dragen ud, hvor den var bleven holdt for længe tilbage. Den 19de Maj 1851 tog jeg ud til Fredriksborg for at sætte Sagen ud fra hinanden for Kongen. Jeg fandt hos Kong Fredrik, hvad jeg kan sige om de fleste Samtaler, jeg har havt med ham, ved Siden af Aabenhjærtighed og Hjærtelighed sundt Blik og forstandigt Omdømme. Man havde, saaledes omtrent faldt hans Ord, arbejdet hos ham for at faa flere Ministre bort, men han vilde holde saa-

---

at Russeren, da han saa' Kongen give sig i Samtale med mig, tydelig havde givet sin Indignation tilkjende for de Omstaaende over, at Oppositionens Hovedmand ikke blot tilsagdes til Taffelet, men ogsaa blev personlig fremdragen af Kongen, hvorpaa han øjeblikkelig forlod Salen. Gjort opmærksom herpaa af Levetzau, havde Kongen med stor Takt vendt sig til den engelske Gesandt, Henry Wynn, med Spørgsmaal, hvor Ungern-Sternberg var. Da denne maatte berette, at han var gaaet, havde Kongen ytret sin højeste Forundring og Beklagelse, da han netop havde foresat sig at tale med ham om Noget, hvad han anmodede Wynn om ved Lejlighed at sige sin Kollega fra Kongen. Efter Taffelet var der Statsraadsmøde, hvor Kongen i stærke Udtryk havde besværet sig over en Gesandt, som saa lidt vidste at iagttage Dekorum i Kongens Nærværelse. Men inden Mødets Slutning ankom der et Brev fra Sternberg til Udenrigsministeren (Wynn var nemlig kjørt lige fra Slottet til det russiske Gesandtskabs Hotel), hvori han undskyldte sin Bortgang med et pludselig paakommet Ildebefindende. — Insolents fra denne Side er ikke noget Nyt i det danske Hofs Sale.

Digitized by Google

længe paa sit nuværende Ministerium, som det var ham muligt; man skulde ikke vige for Tryk udenfra, saalænge det ikke kom videre. „Men det kan jo gjærne være," føjede han til, „at jeg ikke bliver i Stand til at holde længere paa Dem. Dersom det sker, saa lader jeg Dem bede at komme til mig og siger til Dem: nu kunne vi ikke længere blive sammen, nu maa jeg lade Dem fare, og saa skilles vi ad for det Første." Venligere og derhos forstandigere Ord kunde jeg ikke have ønsket mig.

Med Rusland plejedes der stadige Underhandlinger angaaende Arvefølgespørgsmaalet. I Maj 1851 havde Pechlin i den Anledning en Ambassade til Petersborg. Denne Mission skulde ikke tjene til at hæve Ministeriets Aktier! Bestandig de samme Paamindelser om Begunstigelse af saakaldte demokratiske Bevægelser, om ultranationale, skandinaviske Tendentser, som gjorde Pacificationen umulig o. s. v. Efter denne Missionærs Tilbagekomst med Alt, hvad han bragte med sig af Skriftligt og Mundtligt, skulde Reedtz selv forsøge sig med Kejser Nikolaus i Warschau, — efter hans Erklæring det sidste Middel til at forsøge Tillidsforholdet med de fremmede Kabinetter gjenoprettet. Den 24de Juni havde vi Udenrigsministeren tilbage med Beretning om Samtaler med Kejser Nikolaus og Nesselrode; Samtalen med den Første var „for at give den en mere praktisk (!) Vending" endt med det naive Spørgsmaal fra Reedtz's Side, om han ikke forstod Hs. K. Majestæt rigtig, naar han antog, at, hvad der forlangtes af Danmark, var „Garantier for et andet Regeringssystem, navnlig med Hensyn til Bestyrelsen af Slesvig", hvortil Kejseren havde svaret: c'est çà. De samme Ord, som han her velvillig selv havde lagt Kejseren i Munden, havde han der-

Digitized by Google

efter modtaget af Ministrenes Mund i Wien og Berlin, og han sluttede den elegiske Beretning med den Erklæring, at han maatte betragte sin Mission som aldeles mislykket, — som Forsøg nemlig paa at retfærdiggjøre den hidtil fulgte Regeringspolitik, og at han, da han saa' sig ude af Stand til at forfølge denne Vej videre, maatte anholde om sin Entledigelse. Den 28de Juni 1851, efter en Konference, hvori Madvig og jeg udtalte os i fuld Aabenhjærtighed, besluttedes Indgivelse af det hele Ministeriums Dimission; den overbragtes Dagen efter (Søndag) paa Fredriksborg, hvor hver Enkelt af Statsraadets Medlemmer havde særlig Foretræde hos Kongen. Jeg benyttede her den sidste Lejlighed til at forestille dels den diplomatiske Uformuenhed, under hvilken vi lede og fremdeles vilde komme til at lide, dels det Slag, der vilde ramme alt Dansksindet og Velsindet i Slesvig, dersom Tillisch skulde blive fjærnet fra Bestyrelsen.

Den første Stemning efter Udtrædelsen kunde kun være ublandet Følelse af Glæde over den gjenvundne Frihed. Det Meste af tre Aar var gaaet hen i et Forhold, hvorfra jeg længe havde ønsket Udløsning, uden at kunne finde et belejligt Tidspunkt. Jeg nød den fulde Frihed, foreløbig paa en Rejse med min Familie til Jylland, hvor vi for første Gang fra vort Kvartér paa Nørre-Vosborg fik Synet af Vesterhavet og Klitterne, — og over Vejle, hvor vi et Par Dage besøgte Lehmann i hans Amtmandsbolig, til Slesvig. Derefter saa' jeg mig given tilbage til Sysler og Arbejder, som vel ikke havde været lagte hen, men som dog ofte vare blevne afbrudte ved kortere eller længere Mellemrum. Snart indfandt der sig dog en Misstemning ved det Indblik, jeg havde havt

Digitized by Google

saa god Lejlighed til at gjøre i Tingenes Gang, og det Fremblik, som knyttede sig dertil. Hvor Lidet var der ikke opnaaet! Hvor meget Mere havde der ikke, efter mit Syn paa Forholdene, kunnet opnaa's — uden større Kræfter, kun ved større Alvor, større Viljesfasthed og større Sammenhold! Ganske vist var November-Ministeriet kommet sammen uden tilstrækkelig Prøvelse af Samstemningen imellem Mændene, som skulde arbejde sammen. Det maa tjene til Undskyldning, at vi da befandt os paa de første Trin af det konstitutionelle Liv; den rette Forsigtighed var endnu ikke tillært; i flere Henseender var hint Ministerium et experimenterende, sig fremad følende. Ogsaa tør det vel synes tilgiveligt, om der var Tilbøjelighed til at tro, at der overfor fælles Fjende og det knugende Tryk udenfra ikke behøvedes bindende Overenskomster, for at danske Mænd maatte finde sig staaende sammen for at værge fælles Fædreland og fælles Modersmaal. I Virkeligheden turde der ogsaa iblandt Ministeriets Medlemmer kun have været To, der kunde betragtes som ugunstig stemte imod en Politik, der søgte Fremtidens Betryggelse ved at faa' den statsretlige Grænse mellem Holsten og det øvrige Rige dragen skarpt og fuldstændigt. Den Ene var Bang, som holdt fast ved den Ørsted'ske Doktrin om Hertugdømmernes Ret til uadskillelig Forbindelse; men han opgav allerede sin Stilling som Indenrigsminister i Eftersommeren 1849 og efterfulgtes af Rosenørn, indtil da Stiftamtmand paa Island. Grunden til hans Udtrædelse var dog, saavidt jeg véd, ikke Uoverensstemmelsen i denne Henseende med hans Kolleger, men forskjellige Løfter og Lovgivningsudkast angaaende Landboforholdene, som synes at have bragt ham i noget skjæv Stilling til Godsejerklassen, der hidtil havde set sin for-

Digitized by Google

maaende Sagfører og Protektor i ham. En gjennemgaaende Forstemthed gjorde ham i længere Tid lidet behagelig at forhandle med. Senere gik han, som bekjendt, forskjellige Gange ind og ud i forskjellige Ministerier og over i forskjellige Embedsstillinger. Den Anden var Zahrtmann, som, hvad enten det nu var en Følge af Familie- og diplomatiske Forbindelser eller Følge af en pessimistisk Betragtningsmaade, allerede fra Begyndelsen havde til sit stadige Omkvæd, at vor Sag var „uigjenkaldelig tabt" overfor den schleswigholsteinske Fordring. I Spidsen for Marinen var han heller ikke opmuntrende. Han vilde ikke høre Tale om at sende Kanonbaade omkring Skagen til Vesterhavsøernes Forsvar; det maatte efter hans Udtalelser antages for et dumdristigt Foretagende af første Orden. Men næppe var Irminger i August 1850 indtraadt som Marineminister indtil Videre efter Zahrtmann, førend Baadene indtoge denne Station. Saalænge Sponneck, sin korte men lysende Fortid tro, stod som Forkæmper for den nationale Politik, havde Ministeriet endnu sit bestemte politiske Udgangspunkt og Endemaal, om det end ikke blev hævdet med Energi. Men lidt efter lidt synes Forholdene baade udenfra og hjemmefra at være blevne ham for mægtige; hans Stilling blev en anden, navnlig efterat Udenrigsministerens Portefeuille var kommen i Reedtz's Hænder. Fra denne Tid blev vor Politik mere og mere passiv, en sagte Gliden med Strømmen, en Tagen til Takke med, hvad der faldt i Hænderne. Meget vilde vistnok være gaaet endel anderledes, være undgaaet og være opnaaet, dersom et mere aarvaagent og mere virksomt Hoved havde staaet i Spidsen for Ministeriet. Den velvillige og humane Personlighed blev ikke sjælden af velgjørende Indflydelse

Digitized by Google

ved forefaldende Sammenstød; men der forelaa ganske andre Opgaver til Løsning. En planlæggende, forudberegnende, selvledende Politik vilde have krævet en overlegen Aand, som vi ikke vare i Besiddelse af; ethvert Forsøg fra den ene eller anden Side paa at bringe det til en selvstændig Optræden i Ord eller Gjerning mødtes kun med Bestræbelse for at dæmpe, dysse ned, eller i det Mindste at skyde det ud i en ubestemt Fremtid. Det bliver altid et meget begrænset Ansvar, der kan komme til at hvile paa et Ministeriums Medlemmer udenfor Udenrigsministeriet og Ministerpræsidiet, for den ydre Politiks Styrelse. De faa kun det Indblik i de diplomatiske Forhandlinger, som bliver givet dem, og bagved det, der kommer frem Sort paa Hvidt, kan der staa et Maskineri, som har den egentlig afgjørende Magt. Det har været mig trøstende at læse, hvorledes Wilhelm Humboldt snart gjorde den Erfaring, at „man kan være Minister uden at udøve nogen Indflydelse paa den øverste Ledning af Tingene".*) Ogsaa til Krigsførelsen stod den samlede Regering i en Stilling, som ved flere Lejligheder maatte synes noget besynderlig. Særlig gjælder det om den Række af Begivenheder, der betegne Felttogets Aabning i April 1849. Ved den paafaldende Indbydelse af den franske Oberst Fabvier, ved den stundesløse Frem- og Tilbagerykken i Sundeved, som omsider endte med den for Hæren ubegribelige Opgivelse af Dybbøl-Stillingen og Tilbagetrækningen til Als, ved Planen, som tilsigtedes med Ekernførde-Toget og ved den Maade, hvorpaa Ulykken benyttedes til at fratage Krogh og Læssøe deres Poster, har

*) Haym: W. Humboldt, Lebensbild u. Charakteristik. 1856. S. 418.

Digitized by Google

Statsraadet ikke staae anderledes end som forundret Tilskuer.

Inden Ministeriets Forandring vare Forhandlingerne angaaende Tronfølgeordningen i alt Væsentligt tilendebragte. Jeg og Flere med mig kunde naturligvis ikke uden dyb Smerte se en endnu skjønnere Lejlighed end ved den svenske Tronledighed i Hundredaarets Begyndelse til politisk Forening af de nordiske Riger gaa unyttet forbi. Kong Oskars Politik, — rige Ord og fattig Gjerning, — havde vistnok ikke været skikket til at bringe den danske Folkestemning overfor Sverrig mange Grader op; alligevel vilde resolute Skridt fra den svenske Regerings Side med Hensyn til Tronfølgen næppe have forfejlet Virkningen. Men dér var fuldstændig Tilbageholdenhed. Kejser Nikolaus' Vink var rimeligvis Lov for Sverrig, som det var for Danmark; Czarens Vilje havde dengang intet Frankrig overfor sig. Lykkeligvis strandede Underhandlingerne, som af Dankwart vare blevne førte med Storhertugen af Oldenborg, paa den Hensynsløshed, hvormed Prinsen, hvem Underhandlingen gjaldt, trængte sig frem i de forreste Rækker af dem, der fnyste af Had og Fjendskab mod Danmark. Det vakte under de givne Omstændigheder uden Tvivl almindelig Tilfredshed, da Underhandlingen om Tronfølgen kunde, med den fornødne Understøttelse fra Petersborg i Marts og April 1851, blive holdt indenfor vore egne Grænser. De personlige Egenskaber bleve her af underordnet Betydning. Vistnok kunde der hos en tyskfødt og tyskdannet Prins ikke billigvis forudsættes den instinktmæssige nationale Sympati, som det danske Folk havde at glæde sig ved hos Kong Fredrik; det vidstes ogsaa, at Tysk hidtil havde været Familiesproget ved Prinsehoffet, og Palæet,

Digitized by Google

hvorfra Prinsen havde hentet sin Gemalinde, antoges at have et meget lidt dansk Præg. Men et halvdansk Dynasti maatte ubetinget foretrækkes for et heltysk. Den konstitutionelle Konge vilde derhos træde ind i ganske andre Forhold og maatte i ganske anden Grad underordne sig disse, end Tilfældet havde været med Enevoldskongerne, og der syntes endelig at turde gjøres Regning paa det Taknemlighedsforhold, der maatte opstaa ved Kongens og Folkerepræsentationens frie Valg. Sundt Omdømme og sund Følelse syntes her i lige Grad at maatte bringe den kaarede Slægt til at søge sin Ære og sin Styrke i at blive Ét med det danske Folk. — Hvorfra det første Stød til disse Underhandlinger her udgik, véd jeg ikke; Tanken skød temmelig pludselig frem, og Reedtz udfoldede her en overordentlig Aktivitet. Imellem Diplomatikens Udenværker, alle Form- og Etikette-Spørgsmaal bevægede han sig med Rutinens Sikkerhed.

Ved det første Folkethingsvalg i December 1849 havde jeg efter Opfordring stillet mig som Kandidat i Helsingør, og Pladsen som Deputeret for Frederiksborg Amts 1ste Distrikt beholdt jeg, saa længe jeg havde Sæde i Folkethinget: i 5 Sessioner.

I November 1850 indbragte Spandet et Lovforslag, som, under den vildledende Titel „om Tro'sfrihed", androg paa borgerligt Ægteskab som normal Form „ved skriftligt Vidnesbyrd fra Øvrigheden", hvortil den kirkelige Vielse kunde føjes, om det ønskedes, — paa uindskrænket Ret for Forældre til at bestemme, „om deres

Digitized by Google

Børn, forinden de komme til Skjelsalder, skulle indlemmes i noget, og da i hvilket af de i Landet anerkjendte Tro's-samfund", — paa Løfte „ved Alt, hvad der er ham eller hende helligt og dyrebart" i Edens Sted m. m. Forslagsstilleren, Grundtvigianer af reneste Vand, var almindelig bekjendt som en Mand ikke alene af grundretskaffen Karakter, men ogsaa af alvorlig kristeligt Sind. Men Forslaget gik ud fra en individuel Retning, som satte sig ud over ethvert Hensyn til Menighedernes Tarv saavel som til Folkestemningen; det maatte synes beregnet paa at fremskynde under Tro'sfrihedens Banner en Opløsningstilstand, som laa langt udenfor det Frihedsmaal, der var opstillet i Grundloven; talrige Adresser fra alle Egne af Landet bare Vidnesbyrd om den Forargelse, der var afstedkommen. Jeg modsatte mig det umodne Forslag med al Styrke — under Manges Sympati og Adskilliges Antipati. Det blev levende understøttet af Grundtvig og af Bondevennepartiet; men det svandt under de fortsatte Forhandlinger ind til noget meget Lidet og noget ganske Andet end det oprindelige: til „Forslag til Lov om Ægteskabets Indgaaelse udenfor de anerkjendte Tro'ssamfund eller imellem Medlemmer af forskjellige Tro's-samfund".

I de fire bekymringsfulde og tidt forstemmende Aar paaskjønnede jeg levende den videnskabelige Virksomhed, der vedblivende stod mig aaben. Ligesom det var Universitetet, der lønnede Ministeren, — jeg opbebar intet Tillæg som saadan, — saaledes fortsatte jeg med ringe Afbrydelse min Virksomhed ved Universitetet i disse Aar. Arbejdet med den paabegyndte Evangelie-Fortolkning gik ogsaa sin Gang fremad. Bogen udkom hæftevis, og det

Digitized by Google

lykkedes mig at faa det 3dje Hæfte fra Pressen i 1848, det 4de og 5te i Begyndelsen og i Slutningen af Aaret 1850. — I 1851 udgav jeg „den Augsburgske Konfession, oversat og belyst ved historisk-dogmatisk Udvikling". De Toner, hvori det kirkelige Bekjendelsesskrift nutildags ofte bliver anprist af de exklusive Lutheranere, er jeg vistnok langt fra at istemme. Konfessionen mærker sig selv som Foster af sin Tidsalder; men denne Tidsalder indtager en Plads som ingen anden i Kristi Kirkes Historie, og det er Reformationsværkets Hovedledere og Ordførere, som her have efterladt os den fuldmodne Aandsfrugt, — et Arbejde, om hvilket de have forenet deres Kræfter med fuld Bevidsthed om Betydningen af denne Gjerning i Kristi Tjeneste. Den her givne Belysning af det kirkehistoriske Monument af første Rang gaar dels ud paa at opfatte det i fuldstændig Forbindelse med de historiske Forhold, som have havt umiddelbar eller middelbar Indflydelse paa Affattelsen, dels at føre de enkelte Bestemmelser og Antydninger tilbage til den kirkelige Hovedretning, den evangeliske Livsanskuelse, hvoraf de ere fremgaaede. Det har herved tillige været min Agt at fremhæve den danske Landskirkes lykkelige Lov: at hvile paa én Bekjendelse, og paa den alene, hvor den evangeliske og den protestantiske Karakter træder frem i lige Renhed og Klarhed, og hvor den frigjorte og frimodige Aand har udpræget sig først og renest. Der er ingen tidligere Bearbejdelse, som paa nogen Maade har kunnet tjene mig til Forbillede, og jeg anser den selv for vellykket.

Den 17de September 1848 blev Thorvaldsens Musæum aabnet. I ægte dansk Stil skete Aabningen ifølge en simpel Bekjendtgjørelse; det kan vel være, at vi,

Digitized by Google

i Modsætning til vore Naboer baade mod Øst og mod Syd, gaa noget for vidt i puritansk Retning. Jeg søgte ved en Artikel i „Fædrelandet“ Nr. 238 at slaa Aabningsdagen fast som højtidelig Mærkedag i Kjøbenhavns Historie.

I de tre Sommere 1848—1850, da der ikke var Tanke om nogen Rejse, tilbragte vi Ferietiden paa Fredensborg, paa en Bondegaard i Øverød og paa Kro-Pavillonen i Rungsted. Det var her en sydlandsk Sommer, og fra Altanen umiddelbar ud til Øresund, med Hveen ligeoverfor, kunde jeg mangengang drømme mig tilbage til St. Lucia ved Neapels Golf med Udsigten til Capri. Her modtoge vi ogsaa Budskabet om Sejren ved Isted.

Den 20de Januar 1850 blev Oehlenschlägers Dødsdag — efter hvilket Liv! og hvor skjønt indtil det Sidste. To Maaneder forud havde vi paa Skydebanen fejret hans 70de Fødselsdag ved en straalende Fest. Fra Frue-Kirke kjørte jeg med Madvig i mildt og klart Frostvejr ud til Fredriksberg Kirkegaard for at se Graven lukke sig over Støvhytten.

To Dødsfald, som hvert for sig berørte mig smerteligt, faldt i 1851 nær sammen i Tiden. Min Broder Emil, som havde maattet ombytte sin Præstegaard i Boeslunde med Fredriks Hospital, bragte jeg mit Farvel ved den aabne Grav, — min Svoger Biskop Gad i St. Knuds Kirke i Odense.

Digitized by Google

VII.

Aar 1852—1858.

Januarministeriet (Bluhme, Sponneck, C. Moltke, Reventlow-Criminil) gjorde Rede for sin Politik i Kundgjørelsen af 28de Januar, Sidestykke til Reskriptet af samme Dato fire Aar forud. Programmet havde hidtil været: Danmark—Slesvig i forfatningsmæssig Forbindelse som det udelelige Danmarks-Rige, i unionelt Forhold til de tyske Hertugdømmer og Forbundslande. Nu hed det: intet forfatningsmæssigt Baand imellem Kongeriget og Slesvig, som ikke tillige omfatter Holsten — „Forbindelsen imellem Monarkiets forskjellige Dele opretholdt og befæstet til et velordnet Hele". Der blev ved denne Politik ikke blot slaaet Streg over Alt, som havde været tilstræbt siden Marts 1848, og som baade ifølge Naturforhold og historiske Forhold var den rette Vej til at holde de forskjellige Landsdele samlede som politisk Helhed; men en konstitutionel dansk-holstensk Helstat maatte ogsaa vedblive at staa som haandgribelig Umulighed, naar ikke enten Holsten kunde blive draget ud af det tyske Forbund, eller det hele Monarki kunde blive draget ind i det tyske Forbundslegeme. Paa det Første tænkte næppe

Digitized by Google

Nogen herhjemme; det Sidste stod hos maaske ikke Faa som Gjenstand for Tanke, selv for lønligt Ønske. En Begrundelse af Omslaget i det hele politiske System blev Ministeriet Rigsdagen skyldig, hvor stærkt det end blev opfordret til at fremkomme dermed; kun med den mystiske Formel, „europæisk Nødvendighed", var man ved enhver Lejlighed tilrede.

Monrad stod som Folkethingets erklærede Bannerfører. Men han udtalte sig, i forresten indholdsrige og energiske Taler, for at tage Manifestet ganske rolig til Efterretning og opsætte Modstanden til et senere Tidspunkt: „Det nytter ikke, at Ministeriet iforer sit Program Manifestets højtidelige Form; det er kun en Plan, hvortil der fordres vort Samtykke. Deri ligger Rigsdagens Styrke. Naar vi skulle gaa' angrebsvis tilværks, da er det vanskeligere at gjennemføre, da ere vi svage; men, naar Regeringen skal komme til os og begjære vort Samtykke, da ere vi stærke, da behøve vi ikke stor Kraftanstrængelse. Thi vi behøve blot at sige Nej; da strander Regeringens Plan. Derfor siger jeg, at det er en Umulighed, en Taabelighed, en Ufornuft og en Fordærvelse, om Regeringen skulde tænke paa en Ordning af Forholdene, hvorved Grundloven krænkedes, og hvortil den ikke fik Rigsdagens, ikke fik vort Samtykke. Deri bestaar vor Styrke".*) Det var en doktrinær Anvisning til at bevare den passive Holdning — med al Anstand, og denne Slags Raad finder let Indgang; men Anvisningen var lidet praktisk. Intet var lettere for Ministeriet, naar det første Skridt ikke mødte Modstand, og Fodfæstet først var vundet, end til sin

*) Folkethingstidende for 3dje Session 1851. S. 3803—4.

Digitized by Google

Tid at faa, hvad der kaldes „Nødvendighed“, lavet istand ved Hjælp udenfra, og derved gjordes for Rigsdagen det mægtige „Nej“ til Umulighed. Da det saaledes senere i 1855 blev til Alvor med Indskrænkning af Grundloven og Antagelse af Fællesforfatningen, blev det fra alle Sider erkjendt, at nu var Samtykket uundgaaeligt. Men ikke Alle fandt sig dengang stillede saa heldigt som Monrad, der nu, da Ejdersystemet engang var opgivet, kunde slutte sig til Helstatssystemet, — saaledes som han gjentagne Gange erklærede, — med fuld Oprigtighed og arbejde under den nye Fane med usvækket Iver og Interesse. Hvorledes jeg stod og vedblev at staa i den politiske Omslags Tid, fremgaar af nogle Udtalelser, hvormed jeg ledsagede mit Ja til „Indskrænkning af Grundloven samtidig med Fællesforfatningen“ (af 2den Oktober 1855): „Dengang da vi indenfor Kristiansborgs Mure forhandlede om Danmarks Riges Grundlov, da var det tilvisse mørke og truende Tider; men der var ét misundelsesværdigt Fortrin, vi dengang vare i Besiddelse af. Ved at forhandle om Rigets tilkommende Forfatning havde vi intet andet Hensyn at tage end Folkets eget Tarv, for saavidt vi vare i Stand til at træffe dette efter Hensyn til Folkets Karakter og Folkets Historie. Saaledes som Oprøret og Oprørskrigen, understøttet af tyske Folks Sympati og tyske Regeringers Vaaben, dengang stod for os, stod den som det lyslevende, uimodsigelige Vidne om det Meget, der i ældre Tider var sørgeligt blevet overset, forset og forsømt, om det Grundforfejlede deri, at det danske Kronland imellem Kongeaaen og Ejderen ikke var blevet bragt i en anden, inderligere og mere betryggende Forbindelse med Kongeriget end de tyske Forbundslande

Digitized by Google

mellem Ejderen og Elben. Hermed var da tillige Maalet opstillet, hvortil alle fædrelandssindede Kræfter dengang maatte stræbe hen. At Forholdet, hvori de, baade i national og statsretlig Henseende ensartede, Dele maatte bringes til hinanden, skulde lade sig bestemme ved det Forhold, der passede sig for de Landsdele, der baade i national og statsretlig Henseende ere uensartede, stillede sig dengang som en unaturlig Tanke, der ikke kunde love eller give Udsigt til nogen holdbar, nogen fredelig og gavnlig Statsordning. Det er imidlertid denne Tanke, som efterhaanden er bleven den raadende, og under hvilken vi nu maa bøje os. Fællesforfatningen hviler paa den Forudsætning, at Slesvig ikke staar i nogen anden, nogen inderligere og nøjere Forbindelse med Kongeriget end Holsten og Lauenburg. Det første Skridt til at bevirke denne Ligestilling var at faa Baandet overskaaret, der uopløselig bandt Slesvig til Danmark: ved Ophævelse af Kongelovens Arvefølge, — det andet Skridt: at faa tillavet Special-Forfatninger for Slesvig og Holsten efter samme Model, saaledes at disse Lande for enhver Betragtning maa træde frem som ensartede Dele af et Helt i Modsætning til Kongeriget. Dette er den for mig og vistnok for Mange bitre Side af Sagen: den dybe Overbevisning, vi have om, at vi ere blevne kastede ud af det naturlige Spor og dermed førte ind paa en Vej, hvor fremmede Indflydelser ville erholde og ikke ville undlade at benytte Lejlighed til at efterstræbe vor Nationalitet, vor politiske Selvstændighed, vor naturlige Udvikling som nordisk Folk. Men man kan med den dybeste Smerte se paa, at Tingene ere komne saaledes, og dog erkjende den uafviselige Nødvendighed af at gjøre det Skridt, der nu fore-

Digitized by Google

ligger, efterat de tidligere Skridt ikke have kunnet forhindres eller idetmindste ikke ere blevne forhindrede. — Hvad Fremtiden vil føre med sig, er der Ingen, der vover at forudsige; men for Mange staar det som mer end tvivlsomt, at Kræfterne dér, hvor de hidtil have staaet mere imod end med hinanden, skulle kunne bringes sammen derved, at Mænd fra de forskjellige Landsdele samles hvert andet Aar for at raadslaa og beslutte om de „fælles" Anliggender, der have langt ringere Betydning for de personlige Interesser end de „særlige" Anliggender, hvis Bestyrelse er overladt til enhver Landsdel for sig. Men den tvivlende Stemning har ogsaa sin Trøst; den har det idetmindste for mig. Det er min Tro, hvori Intet vil formaa at rokke mig, at Naturens og Historiens Ret omsider vil gjøre sig gjældende, og ligesaa fast staar jeg i den Overbevisning, at, skal Danmark finde Betryggelse i Fremtiden for sin Selvstændighed, sin Udvikling, sin Fred, da maa det søge Tilknytning og Sammenslutning netop til den modsatte Side af den, vi nu blive førte hen imod".*)

Det kongelige Budskab om Tronfølgens Ordning, som blev fremlagt og overgivet til Udvalgets Prøvelse i den forenede Rigsdag i Oktober 1852, kom først til Behandling ved sammes Fortsættelse i Marts 1853. Med Modstanden, der rejste sig imod Ministeriet i denne Anledning, havde det den ualmindelige Beskaffenhed, at ikke alene den konservative Stilling her tilfaldt Oppositionen, men at denne ogsaa mente netop at staa paa Dynastiets Interesse, medens det dog ikke lykkedes at overbevise de høje Vedkommende om, at Stillingen virkelig

*) Landsthingstidende. Extr.-Session 1855. Side 278—281.

Digitized by Google

var saadan. Det fortjener dog her at mærkes, at jeg, kort efterat jeg var bleven valgt til foreløbig Formand i den forenede Rigsdag*), blev, jeg tror den 15de Oktober, kaldt op til Kongen, hvor jeg af hans, iøvrigt langt fra klare, Ytringer maatte uddrage den Slutning, at han fandt sig foruroliget ved Bestemmelsen i det kgl. Budskab, at „al Arveret efter Kongelovens Artikler 27—40 skal være ophævet". Han gjentog oftere med Eftertryk: det var hans Ønske, at dette Punkt maatte blive undergivet Rigsdagens nøjeste Prøvelse. Det var netop den anførte Sætning, og den alene, som vakte Rigsdags-Udvalgets Betænkelighed. Denne blev udviklet i en meget udførlig Betænkning, affattet af J. E. Larsen med mønsterværdig Skarphed og Nøjagtighed, og af de 25 Medlemmer af Udvalget forenede Tretten, deriblandt P. D. Bruun, H. Hage, Hall, Knuth, J. E. Larsen, Lehmann, Madvig, Monrad, Rosenørn, sig om at foreslaa en Forandring, hvorefter „Afgjørelsen af Ophævelsen af den nu ifølge Kongeloven og Grundloven subsidiært gjældende kognatiske Arvefølge ophæves, indtil den bebudede fælles Forfatning er traadt i Virksomhed". Hovedtanken i Betænkningen var den samme som i Wegener's „Forsvar for Danmarks Kongers og Kongehuses fulde Arveret efter Kongeloven": at, ligesom Udelukkelsen af Kvindelinjens Arveret, hvorpaa den foreslaaede Ophævelse af Kongelovens Arvefølge gik ud, ikke er nogetsteds forudsat i de fremlagte Aktstykker (Warschauer-Protokollen, samtlige Renunciations- og Cessions-Akter og

*) Af denne Værdighed var der kun beskikket en kort Nydelse. Ved Rigsdagens anden Sammentræden i Marts 1853 blev jeg ved forenede Bestræbelser af Ministeriet og Bondevenneførerne fortrængt og afløst af Højesteretsadvokat Etatsr. Blechingberg.

Digitized by Google

London-Traktaten), hvorimod disse paa mange Steder have forudsat den vedblivende Gyldighed af Kongelovens Arvefølge, saaledes svækker Arverettens Indskrænkning efter den agnatiske Arvefølge til de mandlige Efterkommere baade Sikkerheden af den uafbrudt vedblivende Tronfølge og den uadskillelige Forbindelse af Slesvig og Kongeriget. Den mundtlige Forhandling af Sagen er en af de interessanteste, Rigsdagstidenden indeholder. Hos Larsen veg, i Bevidsthed om Sagens Vigtighed og om Grundenes Uigjendrivelighed, den stammende Ubehjælpsomhed for en djærv Veltalenhed. Med Kølleslag slog han Modstanderne flade, og hans Philippica mod Ørsted's Autoritet hører til det Indholdsvægtigste og i Formen Skarpeste, der har lydt indenfor Folkethingssalens Vægge. Jeg støttede min Kollega efter bedste Evne. Om den Letfærdighed, hvormed Ministeriet var gaaet frem i den hele Sag, var jeg fuldt overbevist, og den retslige Forfølgelse af Wegener oprørte mit hele Sind. I denne Stemning havde jeg allerede tidligere skrevet i „Fædrelandet" 1852 Nr. 271: „Tre Spørgsmaal i Arvefølgesagen. Af en Rigsdagsmand." Men Ministeriet førte sin Krig igjennem ved at opløse Rigsdagen den 19de April 1853. da det fornødne Antal af Stemmer ($^3/_4$) ikke opnaaedes: 97 Ja og 45 Nej. Paa den atter sammentraadte Rigsdag i Juni. hvor Oppositionen fandtes synlig svækket ved de nye Valg. paatog jeg mig at afgive en Erklæring i Fleres Navn: at „der hidtil var blevet arbejdet derpaa, at den traktatmæssige Ordning af Tronfølgen skulde iværksættes uden Tab af Rigets bestaaende Arvelov, med det Haab, at det maatte lykkes at skaffe den Erkjendelse Indgang, at denne Opofrelse ikke følger af Traktaterne, saaledes som de foreligge,

Digitized by Google

og at det er utilraadeligt at opgive Kongelovens Arvefølge baade med Hensyn til den statsretlige Stilling mellem Kongeriget og Slesvig og med Hensyn til den mislige Stilling, som den danske Krone og det danske Folk vil befinde sig i overfor fremmede Prætensioner paa Holsten, naar ved indtrædende Tronledighed Kronens Ret ikke bæres af et arveberettiget Hoved. — og i den Forudsætning, at dette var et indre Anliggende mellem Kongen og Folkerepræsentationen, over hvilket en Nødvendighed ikke havde Magt, men om hvilket ethvert Medlem af Rigsdagen havde at stemme efter sin Overbevisning om, hvad han ansaa tjenligst for Land og Rige"; *) — at „dette Haab og denne Forudsætning nu ikke længere lader sig holde fast, efterat Ministeriet tredje Gang har forelagt Budskabet aldeles uforandret, og denne Gang ledsaget af en Række officielle Udtalelser fra de forskjellige Kabinetter, i hvilke der med større eller mindre Bestemthed er givet den Opfattelse af London-Traktaten Medhold, som herfra er bleven gjort gjældende"; — at „imidlertid den danske Stilling af Sagen er den selvsamme, eftersom der ikke tilkommer den fremmede Diplomati nogen Stemme om den Indflydelse, der vil fremgaa paa Danmarks Fremtidshistorie enten af Arvelovens Opretholdelse eller af dennes Ophævelse, men vel den danske Rigsdag og hvert enkelt Medlem af samme". Jeg tilføjede som „min urokkelige og usvækkede Overbevisning, at der med Rigets Arvelov bortgives en væsentlig Støtte for det danske Riges selvstændige

*) Et lille Skrift af mig, udgivet i Mellemtiden imellem den opløste og den paa ny sammentraadte Rigsdag: „Om Arvesagens videre Gang. Et Ord til uhildet og velvillig Overvejelse", holder endnu fast ved dette Haab og denne Forudsætning.

Digitized by Google

Stilling, et væsentligt Værn imod fremtidige Prætendentstridigheder og fremmed overmægtig Indflydelse, en væsentlig Befæstelse af Slesvigs statsretlige Forbindelse med Danmark". Ifølge denne Betragtning af Sagen erklærede jeg, at flere af Rigsdagens Medlemmer med mig fandt Grund til at holde sig udenfor den endelige Afstemning; derefter forlod jeg Salen. Ved Afstemningen anmeldtes som fraværende: Bjerring, Clausen, H. Hage, Larsen, Madvig, V. Schøler, Tillisch, Vallentin, — syv Medlemmer, deriblandt Schovelin og Wessely, stemte ikke. Ministeriet synes at have sat den højeste Pris paa Ørsteds Forsvar; han blev umiddelbart derefter Førsteminister, Bluhme beholdt Udenrigsministeriet.

Allerede i Sessionen 1852 var Spændingen imellem Ministeriet Bluhme-Sponneck og Folkethinget skruet op til et yderligt Punkt. Det første alvorlige Skridt til Ordning af Helstaten var her forsøgt ved fremlagt Lovudkast om Flytning af Toldgrænsen fra Ejderen til Elben. Dette Skridt havde fremkaldt levende Modstand, idet Udvalget og Thingets Flerhed fandt det utilraadeligt at løse et Baand for Samfærselen imellem Slesvig og Holsten, der følte af Holstenerne som besværende, førend der var opnaa't Noget fra deres Side med Hensyn til den politiske Forbindelse; man ansaa det for velbetænkt Klogskab at indskrænke Loven til forberedende Foranstaltninger ved Udjævning af Toldforskjelligheden i Danmark-Slesvig og Holsten. Men Sponneck gjorde Antagelsen af den uforandrede Lov til Kabinetsspørgsmaal, og han søgte og fandt Styrke ved at forbinde sig med Bondevennepartiet, som, efter Sponneck's naive Ord, „ikke kan forfølge Sagen i hele dens Detail, og som ikke formaar at overse Sagen hverken til

Digitized by Google

den ene Side eller til den anden". Det interessante Forbund var allerede dengang saa mægtigt, at der ved den endelige Afstemning kun blev en Overvægt af fem Stemmer imod. Krigsminister Hansen havde til samme Tid ladet to militære Medlemmer tilkjendegive, at de vilde udsætte sig for Afskedigelse ved at stemme imod Regeringen; den ene af dem, Kaptain Schovelin, fik senere civil Ansættelse. Den sidste Akt af Sessionen var en Forespørgsel af Provst Vallentin, rettet til Førsteministeren: „Billiger Ministeriet den Opfattelse af Grundloven med Hensyn til Embedsmænds Stilling som Rigsdagsmænd, der i Krigsministeriets Erklæring har gjort sig gjældende?" Besvarelsen blev forebygget ved Folkethingets Opløsning den selvsamme Dag, den 13de Januar 1853.*)

De sex Uger imellem Opløsningen og de nye Valg gik ikke tilspilde for Regeringen. Meddelelser og Paalæg udgik til Embedsmændene, navnlig i Toldfaget; selv Postkontorerne blev det forment at fordele Skrifter og Blade af anti-ministeriel Farve. Fra Helsingør erfo'r jeg, at en af mine tidligere Stillere, den almenagtede Forstraad Bjørnsen i Gurre, havde besluttet sig til paa Grund af ministerielle Tilhold at trække sig tilbage fra al Deltagelse i Valgbevægelsen. Efter store Anstrængelser fra begge Sider rykkede Valgdagene nær. De usynlige Operationer af Ministeriets Agenter havde Oppositionen ikke forsømt at møde med synlige; ogsaa jeg havde i den stærke Bevægelses Tid fundet mig foranlediget til Udgivelse af nogle Blade: „Til mine Medborgere, med Hensyn til de forestaaende

*) Om dette Regerings-Skridt handler en lille Artikel af mig: „Finansministeren og Folkethinget" i „Fædrelandet" Nr. 14.

Digitized by Google

Valg.“ Ved Diligencekjørselen til Helsingør Dagen før Valgene fik jeg paa Stationen i Hørsholm Nys om den store Vægt, Ministeriet tillagde Valget i Helsingør: Indenrigsminister Bang havde forladt sin tidligere Valgkreds og kastet sig ind for at trænge mig ud. Ved Ankomsten til Helsingør var det Første, som faldt mig i Hænderne, et Følgeblad til Byens Avis, der bebudede for Vælgerne Ankomsten af Bang som „den anerkjendt politiske Kapacitet, der stiller sig som staaende i og for Ministeriet med den ham ejendommelige Sagkundskab og Kjærlighed til Fædrelandet“. „Udfaldet vil vise“, føjedes der til, „om det danske Folk i Almindelighed og dette Valgdistrikt i Særdeleshed fatter Øjeblikkets praktiske Stilling, og om man véd at vurdere og bevare, hvad man har i Virkelighed imod det, der ikkun fremtræder som Ideal, ikke passer til Forholdene og ikke kan opnaa's“. Den tilsigtede Overrumpling opildnede naturligvis Livsaanderne. Min Tale paa Valgtribunen i Helsingør's Klublokale, som jeg fandt Grund til at meddele trykt i „Fædrelandet“, gjorde sin Virkning; Afstemningen gav 350 Stemmer for mig, 104 for den ministerielle Modkandidat. Det var en skingrende Frost efter et voldsomt Snefald; ved Hjemkjørslen næste Dag blev Diligencen, som bevægede sig langsomt imellem opkastede Snevolde, der ragede op over dens Tag, flere Gange siddende fast og maatte graves ud ved tilkaldte Folk. Først i Mørkningen naa'de vi Hovedstaden. Fra Nørreport indtil Postgaarden faldt et ualmindeligt Røre paa Gaderne mig paa; Vrimmelen tog bestandig til, og i den indre Postgaard, som var tæt opfyldt af Mennesker, blev jeg ved Udstigningen hilset med levende Hurraraab. Valgkampens Udfald i Helsingør havde, som jeg nu erfór,

Digitized by Google

været Gjenstand for urolig Spænding, og det berettedes, at Finansministeren i egen Person havde oppebiet Telegrammet i Postgaardens Telegraf-Lokale. Den forsøgte Appél til Folket havde ikke i det Hele baadet Ministeriet; alle Vegne fra indløb der Efterretning om, at Vælgerne vare blevne sig selv tro.

Den 18de Marts 1851 havde jeg ved H. C. Ørsteds Kiste bragt „Videnskabens reneste Dyrker, dens ædleste Lærer" et Farvel i Universitetets Festsal, — ikke blot i dets, men i Fædrelandets Navn; han havde været „som faa Mænd Danmarks Lærer". Et halvt Aar forinden, 7de November 1850, var hans Jubilæum blevet fejret paa Fasangaarden, Oehlenschlägers Sommerhjem, som efter dennes Død var af taknemlige Medborgere tilbudt og tilsikret Ørsted for de Sommere, man endnu havde haabet, at der skulde føjes til hans Levetid. Han døde som Universitetets Rektor, — og som den første Rektor ifølge samtlige Universitetslærerers frie Valg. Efter ham faldt Valget paa mig, ligesom Gjenvalg (i Efteraaret 1851) for Aaret 1851—1852. Til Æmner ved Universitetsfesten i Anledning af Kongens Fødselsdag de tvende Aar valgte jeg: „Nationalitetens Væsen og Betydning" og: „Danmarks Universitet som nordisk Højskole". Begge Taler, der slutte sig nær sammen, ere udkomne i Trykken, den sidste med historiske Tillæg.

Den 2den Maj 1852 stod jeg ved min Ven Schouw's Kiste i den botaniske Læsesal med dybtbevæget Sind. Mange Livsbilleder droge her forbi min Tanke; men det virkelige Tab af den sjældne Mand laa allerede nogle Aar tilbage i Tiden, og det første Ord paa mine Læber kunde

Digitized by Google

kun blive en Tak for Sjælens Udfrielse af det trange Fængsel.

Sommerrejsen i 1852 gik over Møen til Als og Slesvig, — for første Gang til Marskegnene: Husum, Føhr og Tønder; i Eftersommeren, den 25de August, havde vi den Glæde at sé den ældste Søn føre sin Brud, Datter af afd. Pastor Smith i Bringstrup, hjem til Skovfogedboligen i Lindeved i Slesvig. Vielsen foregik i Lyngby-Kirke, Brylluppet paa „Spurveskjul", Moderens Ejendom i Frederiksdal. I Sommeren 1853 festligholdt Universitetet i Lund Afsløringen af Tegnér's Billedstøtte (22de Juni), og jeg fulgte en Indbydelse til som Universitets-Rektor at overvære Festen. Det var synderligt nok det første Besøg til Nabo-Universitetsstaden; men jeg gjorde det nu i Selskab med Hustru, Søn og Døtre. Den af Brunius restaurerede Domkirke gav mig Indtrykket af et ilde medhandlet Oldtidsværk; kun Kryptkirken er bleven forskaanet og har bevaret sin oprindelige, højtidsfulde Karakter. Tegnér's Statue af Qvarnstrøm i den skjæve Stilling, med den plumpe Rytterkappe kastet over den ene Skulder, syntes mig lidet tiltalende. Men Festdagen var højtidelig og national livfuld. Jeg medbragte som „Hilsen fra Kjøbenhavns Universitet" et Digt af Ploug med sædvanlig Kjærnefuldhed og Formskjønhed, og ved Festbordet fremhævede jeg Dagen som Hædersdag for den svenske Nation, „ikke blot fordi et Folk hædrer sig selv ved at hædre sine store Mænd, men ogsaa fordi det svenske Folk har fostret de Helte og skabt den glorværdige Historie, der har begejstret den nationale Digter". Næste Dag var bestemt for den ejendommelige Højtid af den akademiske Magisterpromotion. Den danske Tilskuer har ondt

Digitized by Google

ved at holde Indtrykket borte af det Parodiske ved disse Skarer af Ynglinger, der i den grønneste Ungdomsalder tituleres som „doctissimi“ og paradere paa offentlig Gade Dagen igjennem med laurbærkronede Hoveder. Men Festen har sit folkelige Præg; Landboere fra den hele Omegn slutte sig om de Unges Slægt og Venner med synlig Deltagelse. Man fristes til at ønske os Danske Noget af den Sans for højtidelig Form og værdig Udførelse af Formen, der bringer Liv selv i det Smaalige og Ubetydelige. Dog er det næppe rimeligt, at dette Skuespil vil have en lang Fremtid for sig. Ved Hjemfarten fra Malmø modtoges vi paa Toldboden med Budskab om Koleraens Udbrud. Den vedblev at rase i Kjøbenhavn et Par Maaneder; et af dens første Ofre var en ung, elskværdig Kvinde, som havde delt de festlige Dage i Lund med os: Professorinde Liebmann, Datter af Botanikeren Horneman. I den første Maaned, hvor Antallet af Ofre var i daglig Stigen, vedvarede endnu Rigsdagsforhandlingerne. De sluttedes først den 19de Juli, og vi søgte da ud paa Landet. I Bjergsted-Kro nær Skarrit-Sø havde vi sikret os et Landly, hvor vi tilbragte fem Uger i en af Sjællands allerskjønneste og mindst bekjendte Egne: prægtige Bakkestrøg og Højderygge i jysk Stil ved Siden af de venligste Skovsøer. Den Frimodt'ske Familie paa Lerchenborg, hvor min Søn Johannes nylig havde vundet sin yndige og elskværdige Brud, og hvorfra det næste Aar skulde tilføre os en kjær Svigersøn, var ikke længere borte, end at Besøget kunde gjentages der, i et Hjem rigt paa Tække og Hygge, hver Søndag.

I en Række af Aar havde jeg havt for Øje og under Hænder Udarbejdelsen af en „kristelig Tro'slære“ i

Digitized by Google

videnskabelig Form. Den voxede langsomt frem, under stadig fornyet Drøftelse og vedvarende Benyttelse af indvundne Erfaringer ved det mundtlige Foredrag. Jeg ønskede ikke blot selv at have et Grundlag ved de akademiske Forelæsninger, hvorved det blev mig muligt under det mundtlige Foredrag at bevæge mig med større Frihed; men jeg haabede ogsaa at kunne give Arbejdet en saadan Udførlighed og saa tilgængelig en Form, at ingen dannet, kristeligsindet Læser skulde finde sig udenfor staaende. Dette Arbejde fulgte mig, og i et lille Kammer i det landlige Opholdssted lagde jeg sidste Haand derpaa, medens Korrekturarkene gik frem og tilbage imellem Hovedstaden og Bjergsted. I Eftersommeren forlod Bogen Pressen. Allerede Titlen: „kristelig" Tro'slære betegner dens Karakter; det Konfessionelle, det specifisk-Lutherske er — ikke omgaaet eller svækket, men tilbagetrædende for det Evangeliske. „Evangeliet", saaledes har jeg udtalt mig i Fortalen, „viser mig denne Vej; ikke alene som akademisk Lærer, men ogsaa som Teolog og som Kristen finder jeg mig mere og mere hendragen fra det Særegne, det Adskillende og Adsplittende til det Fælles-Kristelige, det Forenende og Forsonende": nomen mihi Christianus, cognomen Lutheranus. Som „Tro'slære" tiltager den sig ikke at føre Bevis for Treenighedens og Incarnationens Mysterier, heller ikke at konstruere deres Indhold efter det kirkelige Systems rige Indlægning; den tager Mysterierne, saaledes som de ere givne i Aabenbaringens Kjendsgjerning, og nøjes med at søge disse bragte i Samvittighedsforhold til Menneskets aandelige Væsen. Uden en saadan Tilegnelighed vilde Aabenbaringsindholdet blive staaende udenfor Mennesket, uden Betydning for menneskelig Væren og Leven. Her er

Digitized by Google

altsaa, paa det Mysteriøses Omraade, intet Forsøg paa spekulativ Løsning af Spørgsmaalene „hvorfor“ og „hvorledes“; men den „kristelige Tro'slære“ indskrænker sig til at føre det objektiv givne Tro'sindhold saa nær som mulig hen imod Grænseskjellet af den menneskelige Opfattelse. I Nutidens Sprog hedder dette en „Midtspors-Teologi“, som ikke har stor Gunst at glæde sig ved. Men, dersom det viser sig som Resultat af uhildet Overskuen af Kristi Kirkes Historie, at den metafysiske Spekulation har ført den kristelige Tro'slære ud af det rette Spor, ved at føre den længere og længere bort fra Berøring med kristeligt Liv, føre den ind i en Sfære af dialektiske Begrebsformer, hvor Ord mere og mere have maattet gjøre Tjeneste i levende Begrebers Sted, saa kan jeg ikke fatte Fremtidskirkens Opgave anderledes end som Bestræbelse for at fordybe sig i de kristelige Ideers etiske Væsen, med andre Ord: for at bringe Tro'slæren i inderligt og frugtbart Forhold til Kristenlivet. Hen imod dette Maal har min Behandling af Tro'slæren skullet være et Skridt.

De kirkelige Forhold gik under det Ørsted'ske Ministerium ikke nogen lovende Fremtid imøde. Ørsted vedgik offentlig og ligefrem i Folketinget 1853 som Kulminister: „Det er langt fra mig at tro, at der kan være Tale om en egentlig Kirkeforfatning; jeg er ikke betænkt paa at foretage Noget med Hensyn til en saadan Kirkeforfatning“. Da der derfor i Aaret 1854 blev nedsat en „Kommission for at tage under Overvejelse, hvilke Forandringer i Landets Love og Foranstaltninger der kunne findes tjenlige til at befæste Folkekirken m. m.“, var der

Digitized by Google

selvfølgelig ikke i fjærneste Maade tænkt paa nogen Grundlægning af Kirkens Forfatning, som det da ogsaa blev udtrykkelig udtalt af Mynster i det første Møde, men alene paa smaa uskyldige Forandringer eller Forslag til saadanne. Sammensætningen, 18 Medlemmer, var tilmed vel beregnet paa at sikre en Flerhed, som vilde modsætte sig ethvert Forsøg paa at gjøre Anvendelse af repræsentative Forfatningsformer paa de kirkelige Forhold. Af de 10 teologiske Medlemmer (Becker, Brammer, Clausen, Engelstoft, F. Fenger, Martensen, Mynster, Paulli, Rørdam, Tryde) var det kun Tryde og mig, der kunde ventes at ville føre Sagen ind paa forbudte Veje. Af de sex civile Embedsmænd (Bentley, Casse, Hall, Johnsen, Madvig, Weis) hørte kun Casse, Hall og Madvig til den nye Tids Mænd. De to Borgerrepræsentanter, Bonnesen og Müller, vare ubekjendte Mænd; og selv om disse, hvad der blev Tilfældet, sluttede sig til den konstitutionelle Side, maatte de blive uskadelige overfor det gejstlige Flertal. Monrad, der syntes at maatte betragtes som selvskrevet Medlem, var forbigaaet; Mænd som Provst Damborg og Dr. Rudelbach, der begge havde ytret sig offentlig om Sagen, baade paa Tryk og, for den Førstes Vedkommende, i Rigsdagen, savnedes ligeledes, og iblandt Biskopperne havde vel Bindesbøll havt særlig Adkomst til en Plads ved disse Forhandlinger. Imidlertid blev allerede Mynster's Dødsfald den 30te Januar 1854, førend de egentlige Forhandlinger havde taget deres Begyndelse, en skæbnesvanger Begivenhed i Kirkekommissionens Historie. Jeg blev valgt til at indtage hans Plads som Formand, og Stemmernes Vægt gjorde sig paa kjendelig Maade gjældende overfor deres Tal. Hall og Madvig førte Kirkeforfatningens Sag sejrrig

Digitized by Google

igjennem, og iblandt de senere af Kommissionen indgivne og offentliggjorte Andragender og Betænkninger indtog „Andragende i Kirkeforfatnings-Sagen" den første Plads. Alle Medlemmer forenede sig her i den Udtalelse: „Det viste sig snart, at ethvert Andragende om ønskelige Forholdsregler og Foranstaltninger til at fremme og betrygge Kirkens Interesser først vilde erholde praktisk Betydning under Forudsætning af Tilværelse og Virksomhed af kirkelige Organer paa lavere og højere Trin. Saavel naar der tages Hensyn til vor Kirkes Stilling overhovedet og navnlig under den nuværende Statsforfatning, som naar der ses hen til de kirkelige Forhold udenfor Folkekirken og til dens Stilling til andre Kirker og Religionssamfund, paatrænger Følelsen sig af de Savn i denne Henseende, der staa i Vejen for Kirkens frie og kraftige Virksomhed. Kommissionen har derfor maattet betragte det som et af sine første og vigtigste Hverv at gjøre det kirkelige Forfatningsspørgsmaal til Gjenstand for særlig og omhyggelig Behandling". Andragendet indeholdt tre Forslag: om Oprettelse af Menighedsraad, — om Frihed til at søge udensogns Kirke og Præst, — om Henlæggelse af de rent kirkelige Anliggender fra Rigsdagen til et kirkeligt Lovgivningsorgan. De to førstnævnte Forslag indgik i den samlede Kommissions Navn. Det tredje var delt i to Forslag. Om et repræsentativt Organ for Folkekirken, tilvejebragt ved frit Valg af Kirkens Medlemmer, bestaaende af Gejstlige og Verdslige i lige Antal, men saaledes at samtlige Biskopper skulde være selvskrevne Medlemmer, og at det teologiske og det juridiske Fakultet skulde afgive henholdsvis to Medlemmer og ét, forenede en Flerhed sig (Bonnesen, Casse, Clausen, Fenger,

Digitized by Google

Hall, Madvig, Müller, Rørdam, Tryde). Mindretallet, bestaaende — foruden af de tre Biskopper: Brammer, Engelstoft, Martensen — af Becker, Bentley, Johnsen, Paulli, androg paa et aarlig sammentrædende Kirkeraad af Landets Biskopper, „maaske i Forening med enkelte af Regeringen eller ved Landemodernes Valg tilforordnede Medlemmer". Det var en dristig Tanke at ville søge Betryggelse af Folkekirkens Ret ved et Bisperaad, forstærket ved regeringsvalgte Medlemmer, til samme Tid som Regeringen ved en Biskops Entledigelse paa Grund af oppositionel Stilling i Rigsdagen havde vist paa den mest uforbeholdne Maade, fra hvilket Synspunkt den betragtede det biskoppelige Embede.

Dette Andragende bar iøvrigt saa lidt som noget andet af Kommissionens Arbejder nogen synlig Frugt, — hvad næppe heller var paaregnet ovenfra; men der vandtes dog altid et bestemt Udgangspunkt for fremtidige Bestræbelser.

De nævnte Kommissions-Forhandlinger, som først sluttedes i Juni Maaned, bleve krydsede ved et eget Sammenstød af Begivenheder, som kunde have faaet en afgjørende Indvirkning paa min personlige Stilling. Mynster's Dødsfald i Januar 1854 traf sammen med en indenrigspolitisk Konstellation af højst kritisk Natur.

Universitets-Virksomheden har, saaledes som den er betinget og begrænset ved vore Forhold, ved Siden af sine Lys- ogsaa sine Skyggesider, som gjør det forklarligt, at der hos Universitetslærere kan opstaa Ønske om, hvor Lejligheden tilbyder sig, som Tilfældet hyppig er med de teologiske og juridiske Professorer, at ombytte den akademiske Stilling efter flere eller færre Aars Forløb med en

Digitized by Google

anden. For mig blev det dog snart sikkert, at jeg ikke vilde kunne beslutte mig til at give Afkald paa Hovedstaden og dens indholdsrige Liv. Jeg var derhos saa heldig, i Egenskab af akademisk Værge for Frue-Kirke, at være Oppebærer af en Tiende af Hvidovre-By, hvoraf Beløbet i min Embedstid blev mere end fordoblet ved en Tiendekommissions-Kjendelse, som blev fremkaldt af Tiendeyderne selv. Økonomiske Hensyn tillode mig saaledes at holde fast ved min Stilling, og i enhver anden Henseende var jeg mig fuldt bevidst, hvormange Savn enhver Omflytning fra Hovedstaden vilde bringe mig. Da derfor Bispestolen i Odense blev ledig i Maj 1848 ved Fabers Død og blev tilbudt mig af Monrad som Kultusminister, kunde jeg ikke noget Øjeblik være tvivlraadig. Men nu døde Mynster. Den sjællandske Bispestol var det eneste Embede, der kunde bringe mig i Fristelse til at forlade Universitetet. Vistnok havde Tanken derom i mange Aar været trængt langt tilbage i min Sjæl. Under Kristian den Ottende havde jeg kun kunnet tænke mig at blive staaende, som jeg stod, til min Dødsdag. Mit Liv var fra Begyndelsen af ikke lagt an paa Forfremmelse, og selv efter den store Sceneforvandling kunde det kun være en Kombination af særegne Forhold, der skulde bære mig fremad. Men nu traf det sig saa, at samtidig med Bispestolens Ledighed en Krisis naa'de sit Højdepunkt, som kunde bære store Omvæltninger i sit Skjød.

Misstemningen imellem Folkerepræsentationen og det Ørsted'ske Ministerium antog en mere og mere alvorlig Karakter. Behandlingen af den bebudede Fællesforfatning stemmede lidet med de tidligere givne Tilsagn om forfatningsmæssig Gjennemførelse. Ørsted's undvigende

Digitized by Google

Svar, afgivet i Statsraadets Navn, kunde kun virke forurolige. Stærkest gik Bølgegangen inde i Folkethinget, — Alliancen med Bondevennerne var allerede sprængt; — men den væltede sig ogsaa ind i Landsthinget. Ørsteds, Førsteministerens, Forslag blev her enstemmig forkastet, Folkethingets Forslag enstemmig vedtaget. Begge Rigsdagens Thing enedes (i Folkethinget mod 3 Stemmer, i Landsthinget mod 11) om en Adresse til Kongen (13de —14de Marts), hvori der udtaltes en bekymringsfuld Tvivl om Ministrenes „politiske Paalidelighed", „om de delte Anskuelser, som, hvis de fik praktisk Betydning, vilde medføre Brud paa Grundloven".

I al denne Tid havde Ørsted's Indstilling af Martensen's Udnævnelse til Bispestolen henligget hos Kongen. Man vidste, at den her mødte Vanskelighed, uden at jeg for min Del havde eller har nogen Kundskab om, hvori denne var grundet, eller fra hvilke Sider Indstillingen blev modarbejdet. Hverken umiddelbart eller middelbart havde jeg foretaget noget Skridt med Hensyn til Kongen eller Hoffet, hvorfra jeg overhovedet, efter min Udtrædelse af Ministeriet, havde holdt mig aldeles fjærnet. Derimod havde jeg allerede under 8de Februar henvendt mig skriftlig til Ørsted som Kultusminister i følgende Form: „Jeg har været noget i Beraad med mig selv, hvorledes jeg i nærværende Øjeblik har rettest at forholde mig. Jeg er ikke bekjendt med den under saadanne Forhold brugelige Form, og, stillet imellem Frygten for at gjøre for Meget og gjøre for Lidet, fører en naturlig Hang mig snarest til at give efter for det Sidste. Imidlertid turde ogsaa Tilbageholdenheden være udsat for en Mistydning, som ikke vilde være mig ønskelig eller ligegyldig; og jeg

Digitized by Google

tager mig derfor den Frihed herved at fremstille mig for D. Exc. som Kandidat til den ledige Bispestol". Samme Dag modtog jeg skriftligt Svar. Næst efter nogle velvillige, forbindtlige Ytringer meddelte Ørsted „med en trykkende Følelse": „Jeg ser mig ej i Stand til at foreslaa Dem til Bispestolen", eftersom „Deres politiske Virksomhed i de senere Aar gjør, at den Regering, hvori jeg har Sæde, vilde tabe al Holdning ved at kalde Dem til denne høje og indflydelsesrige Post".

Ministeriet red imidlertid Stormen af. Efter otte Dages Forløb, i hvilke flere Tegn lode formode, at Ministeriets Stilling virkelig var meget vaklende, — Kongens Vilje havde kun trængt til en kraftig Haandsrækning fra den liberale Side —, blev det Ørsted'ske Ministeriums Sejr vidnesfast ved Skridt, som dog vist ikke alle vare efter Ørsteds personlige Ønske. Den 15de April bleve Andræ og Hall entledigede, og samme Dato bærer Martensen's Udnævnelse. Elleve Dage senere, den 26de April, fulgte Monrad's Afskedigelse fra den lolland-falsterske Bispestol. Næste Maaned (Maj) bragte fra Ørsted som Justitsminister Aktionsordre mod sex Dagblade for omtrent 40 Artikler, som skulde indeholde Fornærmelser imod Ministrene. Udfaldet af næsten alle disse Sager blev fuldstændig Frifindelse.

Det kunde have havt sin Interesse, om det engang var oplevet at se en Mand i Spidsen for den danske Gejstlighed, som vedkjendte sig at staa i Rækken af de nationalsindede og konstitutionelsindede Mænd. Adskilligt i de kirkelige Forhold vilde mulig have staaet anderledes end nu. — Det gamle Forhold imellem den begunstigede Medbejler og mig fornyedes iøvrigt snart og let. Nogen

Digitized by Google

Forskjellighed i Synsmaade og Interesse, som stod os imellem paa flere Punkter, blev, under stigende Indflydelse af Forhold og af Aar, mindre og mindre bemærkelig, og paa det religiøse og kirkelige Omraade bragte den fælles Modstand, som begge havde at bekæmpe, os nærmere med hvert Aar, — jeg tør vel sige: til et virkeligt, paa gjensidig Agtelse og Hengivenhed grundet Venskabelighedsforhold. I „Dansk Folkeblad" 1847 Nr. 44, redigeret af H. Hage, findes en Artikel, overskreven: „Bang og Clausen", hvori det mod Slutningen hedder: „Medens Bang sandsynligvis vil stige stedse højere, bliver Clausen maaske stedse paa den Post, han nu beklæder". Denne Profeti er slaaet vel til, og jeg kan for mit Vedkommende ikke sige Andet, end at Alt er gaaet i god og naturlig Orden. Det er aldeles i sin Orden, naar den, som fra første Færd ikke har lagt an paa at være de Magthavende til Behag, og mere end én Gang har maattet være dem til Besvær, maa give Afkald paa Goder, som Magten kan forlene. Under Kristian den 8de havde jeg havt Tid til at gjøre mig fortrolig med Forholdenes Stilling, og selv nu laa den Betragtning nær, at det kun var en uforudseelig og pludselig Svingning i Tingenes Gang, som kunde for et Øjeblik aabne Udsigt til, at en Tanke, som jeg, hvor naturlig den end var fra én Side, havde opgivet for længe siden, kunde blive til Virkelighed. Ogsaa var jeg saa lykkelig i den Stilling, hvori jeg befandt mig, at det maatte falde mig let at finde mig i Forbigaaelsen. Kjært var det mig ved denne Lejlighed at gjøre den Erfaring, at jeg er vel forvaret imod Ærgjerrigheds og Forfængeligheds Fristelse; derimod kunde jeg have adskillig Grund til at tvivle, om jeg havde havt Bøjelighed nok i Sjæl og Vilje til at

Digitized by Google

staa som Mellemmand imellem Regering, — de indtil det Uberegnelige skiftende Styrere, — paa den ene Side og Kirke og Gejstlighed paa den anden. Til Salon-Livet er jeg nu engang ikke anlagt saalidt som til Forgemaks-Livet, og der kommer Intet ud af at ville gjøre Vold paa sin Natur. Men ogsaa, hvad Embedsvirksomheden selv angaar, er det et Spørgsmaal, om jeg vilde have fundet mig tilfredsstillet ved Byttet. Biskoppens Hovedgjerning bestaar, efter selve Navnets Lyd, i det personlige Tilsyn med Præsternes Embedsførelse og med den aandelige Tilstand, de kristelige Livsvilkaar i Menighederne. Hvor der ligger en halv Snes Aar, vel ogsaa betydelig mere, imellem de biskoppelige Visitatser paa samme Sted, hvad der er Tilfælde i flere Stifter end i Sjællands, maa den rette Sammenhæng savnes, Traaden, som burde kunne forfølges, tabes, og det kirkelige Overtilsyn vil da næppe heller med Føje kunne gjøre Fordring paa den Stemmeret ved Besættelsen af gejstlige Embeder, som burde tilkomme det i Embedets og Menighedens velforstaaede Interesse. Overhovedet turde Visitats-Akten være noget skjævt anlagt, hvorsomhelst Visitator staar som Hovedpersonen, saa at den egentlige Virkning er beregnet paa at skulle udgaa fra ham. I Skolerne kunde Visitatsen vel ogsaa være overladt til Provsterne, hvorved der vilde vindes megen Tid for Kirkevæsenet og Menighedslivet. Men, saa længe de kirkelige Forhold ikke ere anderledes ordnede, end at det retslig paaligger Biskopperne som Pligt ved personlig Visitats at gjennemgaa Stiftet i en Tid af omtrent 5 Aar, følgelig at færdes den halve Tid af Aaret i Kirker og Præstegaarde, vil Embedsgjerningen blive trættende og besværlig.

Ved Martensen's Bortgang fra Universitetet blev der

Digitized by Google

atter en Plads i det teologiske Fakultet at besætte. Denne Gang stod Lic. Bornemann, som efter Ophævelsen af Akademiet i Sorø privatiserede i Kjøbenhavn, og Dr. fil. Kierkegaard, Sognepræst i Pedersborg ved Sorø, overfor hinanden som Ansøgere. Fra Ministeriet bleve Ansøgningerne tilstillede Fakultetet til Erklæring; men sammes Medlemmer, — foruden mig, Scharling, Hermansen, Hagen, — enedes snart om at afholde sig fra nogen bestemt Udtalelse. Svarskrivelsen af 7de Juli 1854 indskrænkede sig til, for den Førstes Vedkommende, at beklage, at Otiumsaarene ikke vare blevne benyttede paa nogen for Videnskaben frugtbringende Maade, men tillige til at ytre Haab om, at hans Ansættelse vilde „bidrage til at sikre den friere filosofiske Tænkning den samme i et teologisk Fakultet tilkommende Plads", — for den Andens Vedkommende til at udtale, at „en saa begavet Mand, stillet paa Lærerens Plads overfor den akademiske Ungdom, vilde vide at beherske en naturlig Hang til spidsfindig og ufrugtbar Behandling". Fakultetet søgte under disse Forhold „Beroligelse i det Haab, at Regeringens Valg, hvad enten det falder paa den Ene eller paa den Anden, vil føre til et for Kirke, Videnskab og Universitet heldigt Resultat". Kultusministeren, Ørsted, bestemte sig for Bornemann.

I 1853 havde jeg fundet mig foranlediget til at søge Stillingen som Rigsdagsmand flyttet fra Folkethinget til Landsthinget. Det Samme var Tilfældet med Larsen og Madvig. Stillingen i Folkethinget var i sig selv uhyggelig fra den Tid, da Bondevennepartiets Hengivelse i det unationale Ministeriums Ledebaand havde

Digitized by Google

bragt en gjennemgaaende Usandhed ind i Thingets Forhandling og Stemmegivning; men ganske særlig maatte Embedsmænd, som saa' sig trængte over i Oppositionen, finde sig ilde stillede ved at se sig forladte af dem, der udgjorde den mest uafhængige Del af Repræsentationen. Det var en fælles og samtidig Følelse, der lod os kaste Øjet hen til det mere paalidelige Landsthing, hvor Bondepartiet dengang udgjorde Mindretallet, som Stedet, hvor vi mere naturlig havde at søge vor Plads. Den opnaa'de vi alle Tre som Deputerede for Hovedstaden i Juni 1854.

Men kort forinden var det voldsomme Regeringsskridt gjort imod Embedsmændene som Rigsdagsmænd ved Afskedigelsen af Andræ, Hall og Monrad, og i den til Efteraaret forestaaende Session maatte det afgjørende Slag i Forfatningssagen imellem Ministeriet og Rigsdagen imødeses. Med hine Exempler for Øje var der efter Alt, hvad der var gaaet forud, Opfordring særlig for Larsen og mig til at overlægge og beraadslaa angaaende vor Stilling. Hvorlænge det daværende Ministerium skulde beholde Styret i sine Hænder, lod sig ligesaa lidt beregne, som hvor langt de vilde styre fremad i den begyndte Retning. Saaledes som vi engang stode, kunde der ikke blive Tale om nogen Lempning og Tilbageholdenhed i vor Optræden, og Spørgsmaalet blev altsaa, om vi burde være villige til i fornødent Fald at opgive vor Embedsstilling for at kunne fortsætte den politiske Opposition. Med Ørsted's personlige Tænkemaade og ofte udtalte Grundsætninger vilde en saadan Fremgangsmaade vistnok ikke stemme synderlig vel; men der var ganske andre Stemmer, derom holdt man sig overbevist, som vare de raadende i Mini-

Digitized by Google

steriet overfor den affældige Olding; af Sponneck's energiske, lidet hensynsfulde Vilje kunde jeg, efter mit personlige Kjendskab, ikke andet end holde for, at den oppositionelle Embedsmand maatte være beredt paa Alt. Vi mødtes begge, Larsen og jeg, i den Anskuelse, at Oppositionen imod den ministerielle Vilkaarlighed var ført af os saa langt omtrent, som det var foreneligt med Embedsmands-Stillingen. Ingen af os kunde finde det rigtigt, om vi satte den Virksomhed, som fremfor alt havde været vort Livs Formaal og udgjorde vor egentlige Livsopgave, i Vove for at fortsætte en politisk Kamp, der nu maatte kunne overlades til Andre, som vare saa lykkelige at befinde sig i fuld Uafhængighedsstilling. Vi nedlagde begge sidst i August vort Mandat, og syv andre Embedsmænd fulgte senere efter. Jeg maatte høre meget ilde for dette Skridt, medens man syntes at finde det undskyldeligt hos mine Kolleger; dersom man antog mig at være stillet friere i økonomisk Henseende, saa var denne Forudsætning urigtig. Det er min teologiske Pen og afdøde Reitzel's Liberalitet, der Midalder-Aarene igjennem har sat mig i Stand til de forfriskende Rejse-Episoder. Jeg gjorde et Forsøg i „Fædrelandet" Nr. 203 paa at klare Stillingen, saa vidt som Forholdenes Natur tillod det, og særlig at lægge paa Sinde, „at i nærværende Øjeblik, som overhovedet i politiske Stormflodstider, Embedsmænd, saaledes som de ved Grundloven ere stillede hos os, ikke kunne gjælde som de rette og naturlige Ordførere for Oppositionen i den alvorlige og gjennemgribende Form, hvori den er bleven en sørgelig Nødvendighed". Naar jeg ved min politiske Virksomhed havde spærret mig Vejen til den eneste Embedsbefordring, som kunde være Gjenstand for et

Digitized by Google

Ønske, mente jeg ogsaa, at der allerede var bragt fra min Side et ganske anstændigt Offer paa Politikens Alter. Til Bedømmelse af enkelt Mands Stilling er der forskjellige samtidige Forhold, som fortjene at komme i Betragtning. Under den Krisis, som Oppositionen havde bestaaet sejrrig i Anledning af Arvesagen og Toldsagen, svigtede Vælgerne den ved de nye Valg; — ved Indgivelsen af Rigsdagens Mistillids-Adresse udeblev ethvert Tegn paa Tilslutning fra Folkets Side; — ved den kjøbenhavnske Grundlovsfest den 5te Juni 1854, som blev fejret med stor Pomp paa Eremitage-Sletten, og hvori der blev søgt en stor Betydning, lode de omtr. 20,000 Deltagere Bestyrelsen saaledes i Stikken. at den selv maatte føje flere hundrede Daler til den overordentlige Møje og Besvær; — ved Valget af Valgmænd til det nye Landsthingsvalg i September 1854, paa Tidspunktet af den største Spænding, mødte i Hovedstaden $\frac{1}{13}$—$\frac{1}{14}$ af Vælgerne; — en saakaldet National-Subskription, bestemt til at skadesløsholde Rigsdagsmænd af Embedsklassen, saafremt de skulde paadrage sig Afskedigelse, aabnedes i et Kasinomøde umiddelbart efter Larsens og min Udtrædelse paa lovende Maade, men sank snart ned i tomt Skin. Den storladne Opfordring til den Enkelte at bringe store Ofre, hvor Meget staar paa Spil, har sin Ret og vil ogsaa have sin Magt, naar Mange staa som Én, men ikke, naar en eller anden Enkelt udses til at staa paa de Manges Vegne. Kun i første Tilfælde bæres han frem ved en energisk, til Anstrængelse og Opofrelse redebon Aand og af den Agtelse, hvormed denne Aand imponerer Modstanderen.

Min Stemning overfor den despotiske Ministermagt gav jeg Udtryk, først i Anledning af Monrad's Afskedigelse

Digitized by Google

(i „Fædrelandet“ Nr. 108), derefter i to større Artikler, som udkom i H. Hage's „politiske Blade“: „Ministeriet og den offentlige Moral“ og: „Det holstenske Ridderskab og det danske Folk“, nærmest med Hensyn til C. Moltke's og Reventlow-Criminil's Forfatningslove for Slesvig og Holsten, begge støbte i den selvsamme Form, begge beregnede paa at tilvejebringe et lige kompakt slesvig-holstensk Flertal i den slesvigske og den holstenske Stændersal. Omtrent til samme Tid hører et lille Skrift: „Det danske Sprogs Enemærker i Slesvig“, nærmest stilet imod den tysk-slesvigske Stændermajoritets Stormløb imod den lovbestemte Afgrænsning imellem Dansk og Tysk; men desværre gjordes det ikke mindre inden vore egne Grænser end udenfor dem behov at forsvare de livskraftige Spirer rundt om i Bunden af den slesvigske Befolkning, som ved vor egen Forsømmelighed vare blevne nedtraadte og fortørrede. Hvor mange havde ikke her hjemme staaet som stumme og ørkesløse Vidner, saalænge det var det danske Modersmaal, der led Overlast af den indtrængte Tyskhed. Nu, da det gjaldt at nytte Lejligheden til at oprette det Forsømte, vaagnede der en øm Deltagelse for den tyske Befolkning, som jo dog nu engang havde faaet Hævd paa Overvægt over det Danske! — Hvorledes de ministerielle Magthavere vare stemte mod mig og Ligesindede, selv hvor vi stode som „Danai dona ferentes“, kom ved en egen Lejlighed for Dagen, ligesom ogsaa Forholdet, hvori Ørsted stod til sine raadende Kolleger.

Efterat Forholdene i Slesvig syntes at være komne nogenlunde til Fasthed og at give noget Haab om Fremtiden, var jeg nemlig betænkt paa, med Samtykke fra Givernes Side, at lade det Beløb af 1000 Rdl., der havde

Digitized by Google

afløst Skjødet, som i Aaret 1846 (jvf. S. 306) banede mig Vej til Stænderforsamlingen, finde en passende Anvendelse: til Udbredelse af dansk Læsning i den slesvigske Befolkning, for saaledes „at fremme ved Hjælp af Modersmaalet dansk Folkeaand og Folkeliv i Slesvig". Rødding-Skole, til hvilken jeg ønskede at knytte Legatet, var stillet under Biskoppen i Ribe, og Biskop Daugaard kom paa den velvilligste Maade mit Ønske imøde: at Kapitalen maatte blive modtagen i kgl. Obligationer paa Ribe-Bispekontor, at Renten maatte blive udbetalt derfra, og at Biskoppen paatog sig Overtilsynet med den fundatsmæssige Anvendelse. Gavebrevet, som findes i Departementstidende f. 1855 Nr. 40, indeholder tillige som Bestemmelse for tilkommende Muligheder: at, „om Rødding-Skoles Virksomhed skulde standse eller synke ned til en Ubetydelighed, og der ikke skulde findes nogen dansk Folkeskole i større Stil for den danske Landbefolkning i Slesvig, Renteindtægten tilfalder den danske Menigheds Skole i Flensborg", — og at, „om det i Fremtiden skulde vise sig, som Følge af uforudseelig Forandring af Forholdene, at den her bestemte Anvendelse ikke længere er tjenligt Middel til det tilsigtede Maal, det overlades til Biskoppen i Ribe at søge udvirket Stadfæstelse for en forandret Anvendelse, med stadigt Hensyn til det ufravigelige Formaal: „at virke paa frugtbringende Maade i den danske Nationalitets Tjeneste i Slesvig". Jeg henvendte mig nu til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet angaaende kongelig Stadfæstelse af Gavebrevet, og en Brevvexling udspandt sig, der synes mig at have nogen historisk Betydning som et lille Exempel paa, i hvilke Hænder Danskhedens Anliggender, selv efter den

Digitized by Google

blodige og hæderlige Krig for Danmark-Slesvig, befandt sig under Ministeriet Ørsted—C. Moltke; at Moltke ikke her var den styrende Vilje, staar som utvivlsomt for mig*).

---

*) I. Kultusministeriet, 18de Januar 1854: „— — Forinden Videre i den Anledning (af den ansøgte Stadfæstelse) foretages, skulde Ministeren, med Hensyn til den i Gavebrevets § 6 forekommende Passus: at „det er Deres Ønske og Haab, at Overtilsynet med Legatet overtages af Biskoppen i Ribe, i den Forudsætning, at denne Post til enhver Tid vil blive beklædet af Mænd, som have Sans og Interesse for Øjemedet", tjenstligst udbede sig Deres nærmere Forklaring og Bestemmelse om, hvem det skal tilfalde at bedømme, om denne Forudsætning er tilstede, samt om hvorledes der skal forholdes, naar den ikke er tilstede".

II. Gjensvar, 22de Januar 1854: „— — Det er i Gavebrevets § 7 udtalt: at „Biskoppen i Ribe indtræder som Fundators stedsevarende Repræsentant", og den deraf flydende i §§ 7 og 8 betegnede Myndighed er ikke knyttet til nogen Betingelse eller undergiven nogen Kontrol. Det fremgaar formentlig heraf, at den anførte „Forudsætning" alene er Antydning af den Betragtning, der har været ledende for Giveren, men at det er lige saa langt fra hans Tanke, som det er fra Gavebrevets Ord, at Nogen skulde være beføjet til at tage under Bedømmelse, hvorvidt Forudsætningen til hver given Tid maatte være tilstede, eller endogsaa til at træffe Foranstaltning for at bøde paa Forudsætningens formentlige Mangel. Skulde altsaa det Beklagelige nogensinde indtræffe, at en dansk Biskop som Bestyrer af Legatet skulde være uden Interesse for sammes Øjemed: „at virke i den danske Nationalitets Interesse i Slesvig", da vilde de mulige Følger alene falde tilbage paa den Tillidsfuldhed, som har ligget til Grund fra Giverens Side".

III. Kultusministeriet, 18de Marts 1854: „Efterat . . ., fandt Min., med Hensyn til at Legatet skal komme til Anvendelse i Slesvig og udelukkende tilfalde indfødte Slesvigere, sig foranlediget til at forlange Betænkning af det kgl. Min. for Hertugd. Slesvig. Bemeldte Ministerium (ɔ: C. Moltke) har derpaa svaret, at det Øjemed, til hvilket det skjænkede Legat skal anvendes: „Oplivelse og Styrkning af dansk Folkeaand og Folkeliv i Slesvig", — hvad enten nu derved efter Gavebrevets Ord sigtes til Byen Slesvig eller, som det synes at være Me-

Digitized by Google

Der behøvedes intet mindre end Afløsning af dette Ministerium ved et nyt, for at den kongelige Stadfæstelse

---

ningen, til Hertugd. Slesvig, — angaar en Gjenstand, som saavel efter Sagens Natur som ogsaa ifølge Forordn. ang. Hertugd. Slesvigs Forfatning af 15de Febr. d. A. hører til det slesvigske Ministeriums Ressort, og at det derfor synes, som om Spørgsmaalet, om den allerh. Stadfæstelse paa Gavebrevet maatte være at bevirke eller ikke, maatte afgjøres af bemeldte Min. — Med Hensyn hertil har Min. ikke villet undlade, forinden Videre herfra foretages ved Sagen, at udbede sig en nærmere Meddelelse, hvorvidt De i denne Anledning maatte have noget at erindre".

IV. Gjensvar, 17de April 1854: „Jeg maatte vistnok uden Videre kunne overlade det til Regeringen at afgjøre, gjennem hvilket Ministerium den allerh. Stadfæstelse af Gavebrevet rettest vil være at udvirke. Men, da det høje Min. har givet mig Lejlighed til at ytre mig om Sagen, skal jeg tillade mig i al Ærbødighed at fremsætte min Mening angaaende det rejste Spørgsmaal. Hvad Legatrentens Anvendelse angaar, da er det vistnok angivet som fast og ufravigelig Bestemmelse, at der ved samme skal „virkes i den danske Nationalitets Tjeneste i Slesvig" (§ 8): først og nærmest igjennem Folkeskolen i Rødding og derefter, under visse Forudsætninger, igjennem den danske Menigheds Skole i Flensborg (§ 2). Men, ligesom der ikke paahviler disse Anstalter nogen Forpligtelse til at modtage den tilbudte Gave, saaledes have de heller ikke nogensomhelst Del i Legatets Bestyrelse. Legatets hele Bestyrelse er for bestandig og uden nogen Kontrol overdragen til Biskoppen i Ribe og det i saadan Udstrækning, at ikke alene Forvaltning af Kapitalen, Udbetaling af Renten, Regnskabstilsyn og Ansvar for Anvendelsen paahviler ham, men at han endog som „Fundators bestandige Repræsentant" er bemyndiget til under visse Omstændigheder at søge en Forandring foretagen i Legatrentens Anvendelse (§ 8). Det er saaledes formentlig aldeles klart, at Legatets Henlæggelse under Bestyrelse ved Ribe-Bispestol er det Første og Overordnede. Anvendelsen af Renten er et Tilbud af Understøttelse, der nærmest gjøres tvende slesvigske Læreanstalter, af hvilke den først vedkommende er aldeles privat. Jeg tilstaar, at jeg ifølge heraf ikke formaar at indse, med hvilken Føje det skulde kunne høre under det slesvigske Min.'s Ressort at paalægge Ribe-Biskop, — som, skjønt Biskop i en betydelig Del af Hertugdømmet, ikke

Digitized by Google

kunde erholdes (10de April 1855). Efter Wienerfreden er Rentebeløbet hidtil kommet til Anvendelse ad forskjellige

---

sorterer under det slesvigske Min., — den Virksomhed og det Ansvar, som Gavebrevets Indhold medfører. Jeg kan for min Del ikke finde det tvivlsomt, at jeg vilde have gjort mig skyldig i en fuldkommen Miskjendelse af Forholdene, dersom jeg havde tilladt mig at stile det paagjældende Andragende til det slesv. Min. istedetfor til Kongerigets Kultusministerium.

Saafremt det høje Ministerium maatte finde det Fremsatte grundet, tør jeg forvente, at Samme ikke vil finde sig foranlediget til at overgive Sagen til det slesv. Min.s Afgjørelse. For det Tilfælde imidlertid, at det høje Min. skulde komme til anden Anskuelse af det omhandlede Spørgsmaal, tør jeg ikke tilbageholde den Erklæring: at jeg ikke kan være tilbøjelig til at stille mit Ønske og Tilbud at virke „til Oplivelse og Styrkning af dansk Folkeaand og Folkeliv i Slesvig" under afgjørende Indflydelse af det nuværende Ministerium for Hertugd. Slesvig. Det forekommer mig, at denne Utilbøjelighed ikke kan trænge til Forklaring eller Retfærdiggjørelse, naar man ser, hvorledes det stiller sig for dette Min. som et problematisk Spørgsmaal: „om den allerh. Stadfæstelse paa Gavebrevet maatte være at bevirke eller ikke". I det uformodede Tilfælde altsaa, at det høje Min. ikke maatte anse sig som den rette vedkommende Myndighed, ved hvis Foranstaltning den ansøgte allerh. Stadfæstelse vil være at udvirke, tillader jeg mig at anmode om, at det indsendte Gavebrev maa blive tilbageleveret. Jeg vil da foretrække indtil Videre selv at give Legatrenten den paatænkte Anvendelse. Da imidlertid den omhandlede Donation, uden al Foranledning fra min Side, har været nævnet i offentlige Blade, vil det, som jeg haaber, ikke være udsat for nogen Mistydning, naar jeg vil finde mig forpligtet til at meddele fornøden Oplysning om de Forhold, der have stillet sig i Vejen for Iværksættelsen af min Hensigt".

V. Kultusministeriet, 7de September 1854. — „Efter at have brevvexlet med det kgl. Min. for Hertugd. Slesvig i Anledning af det af Hr. Prof. indgivne Andragende ..., har Min. nedlagt allerunderdanigst Forestilling om Sagen, og det har derpaa behaget Hs. Maj. under 27de f. M. at resolvere saaledes: „Vi finde Os ikke foranlediget til at paalægge Biskoppen over Ribe-Stift det Hverv, som det omhandlede af Dr. Prof. Clausen oprettede Gavebrev gaar ud paa at forbinde med dette Bispeembede". Hvilken allerh. Resolution Min., ved hoslagt at remit-

Digitized by Google

midlertidige Veje til vedblivende at forsyne de danske Slesvigere med Skrifter i Modersmaalet*).

Ved at opgive min Plads i Landsthinget i Sommeren 1854 var det min Agt at afslutte min parlamentariske Virksomhed. Men Forholdene skiftede brat. Det Ørsted-Sponneck'ske Ministerium havde den 2den Oktober ved Rigsdagens Aabning lagt Kongen i Munden „Bekymring ved Tanken om Misstemningen imod Kronens nærmeste Raadgivere" og Haabet om „en rigtigere Opfattelse af Forholdene end den, der ved vrange og lidenskabelige Fremstillinger har trængt sig ind hos Mange i Folket"; ved Folkethingets Opløsning den 20de Oktober, efterat Thinget énstemmig, efter Forslag af Tutein, havde besluttet Nedsættelse af Udvalg til at gjøre Forslag til Aktionsordre mod Ministeriet, og med 90 Stemmer imod 1, Grundtvig, havde vedtaget en antiministeriel Adresse som Besvarelse af Trontalen, havde det ladet Kongen udtale sin Beklagelse over „den planmæssige Modstand, det fjendtlige Sindelag imod Regeringen", „Tilsidesættelse af den Agtelse, der skyldes Kongens Raadgivere"; i kgl. aabent Brev af samme Dato under Kongens Haand og Segl havde det opfordret Folket til „at vogte sig for fordærvelige Indskydelser, som man ikke undsér sig ved at fremme ved det skammeligste Misbrug af den ved Grundloven givne Pressefrihed og Forsamlingsfrihed", og truende „advaret paa det alvorligste alle Embedsmænd, navnlig de gejstlige, om den fornødne fremtidige Agtpaagivenhed i Henseende til,

---

tere det ommeldte Gavebrev, tjenstligst skulde meddele Hr. Prof. til fornøden Efterretning".

*) I seneste Aar overladt til Folkeskolen i Askov som Udløber af Rødding-Skole. (Sen. Anm.)

Digitized by Google

hvad Embedspligten byder dem ligeoverfor de politiske Bevægelser, at de af yderste Flid søge at fremme Regeringens Formaal"; men den 3dje December saa' dette Ministerium sig, uventet for Alle, næppe mindst for sig selv, afskediget af Kongen efter hans Tilbagekomst fra en Rejse i Hertugdømmerne. Folket jublede; det var, som „naar den gyldne Sol frembryder gjennem den kulsorte Sky". Ved Nytaarstid kastede jeg, i „Fædrelandet" 1855 Nr. 2, et Blik tilbage paa det kvidefulde Aar: „Hvilken Belæring kan det danske Folk tage med sig fra Aaret 1854?" Jeg udtalte, at Hjælpen er nærmest, naar Nøden er størst, at Hjælpen ikke tør ventes, uden hvor man selv hjælper med, men at det kun er ved Brug af de konstitutionelle Former, at Folket kan hjælpe til at afværge truende Farer og betrygge den kommende Tid.

I Sommeren 1855 foregik der nye Valg til Landsthinget, og, da der udgik Opfordring til mig fra „Foreningen til at værne om Grundloven" at modtage Valg som Deputeret for Hovedstaden, tro'de jeg ikke at burde undslaa mig. Jeg havde en særegen Grund til at ønske nogen Fortsættelse af Virksomheden i Rigsdagen. Folkekirkens Forhold henstode endnu uordnede. Der var ikke gjort noget Skridt til Efterkommelse af Grundlovens Bud: „Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov"; derimod var Begyndelsen allerede gjort fra Folkethingets Side med at benytte den formløse Tilstand til at tiltage sig den lovgivende Myndighed i kirkelige Anliggender. Jeg kunde ikke finde mit Hverv fyldestgjort, dersom jeg forlod Rigsdagen uden et alvorligt Forsøg paa at faa det kirkelige Lovgivningsværk bragt i bedre Gænge.

Digitized by Google

I Maj 1854 modtog jeg fra Senioratet i Studenterforeningen (C. Richardt, V. Rode, M. Vengel, C. Høegh-Guldberg, C. Ricard) en Skrivelse, som jeg ikke kan nægte mig at give Plads her: „Idet vi bede Dem modtage Valg som Foreningens Æresmedlem, kunne vi ikke Andet end forsikre Dem om den Glæde, vi føle ved at eje et Middel, hvorved vi kunne lægge for Dagen den Højagtelse, Taknemlighed og Hengivenhed, der i den akademiske Ungdom næres for Dem. Slægter af Studerende have set Dem som den nidkjære og velvillige Lærer, der, naar og hvor det gjordes behov, stedse var rede til at staa' den Studerende bi, og vi have Alle set Dem fra Højskolen som fra Folkets Raad kraftig i Ord og Gjerning virke for det, som Studenten saa gjærne vier sit Liv: for Fædrelandet og for Norden. De har vist os, hvorledes man ikke ved personlig Fremtræden alene, men ogsaa ved den stille Syslen i Videnskaben kan arbejde hen til det Maal, der jævnsides Friheden maa være enhver Dansk det vigtigste og kjæreste: det danske Sprogs fulde Ret og Nationalitetens Bevarelse, og det ved en Forening af det før Adskilte, ved en skandinavisk Samvirken, et enigt Norden. — Derfor vil det være Dem og, som vi haabe, Alle indlysende, at, hvad forleden Aften en talrig Kreds af Foreningens Medlemmer med Jubel besluttede, det er ikke en flygtig Idé, opstaaet og iværksat i Hast; men det er en længe følt Trang til ved de Baand, vi eje, end nøjere at knytte Dem til os, til som et Samfund af Danske og et Samfund af Studenter at vise, hvor højt vi skatte Betydningen af en Mand, der ikke alene er vor Lærer, men ogsaa vor sande Ven."

Det var en smuk Hilsen fra Studenternes Side, samtidig med Forbigaaelsen fra Regeringens Side, og et venligt

Digitized by Google

Varsel for min Fremtid, der nu var bunden for stedse til Universitetet. Og hvor overvættes hæderlig var ikke den Kjæde, hvori jeg her blev føjet ind som Led: den Fjerde i Rækken efter Rahbek, Oehlenschläger, Thorvaldsen!

Den 27de Maj foregik den festlige Optagelse. Fra Boldhusgaden anførte det nye Æresmedlem et Tog af Vogne, som om Eftermiddagen bragte et Par Hundrede Studenter, til hvem endel akademiske Lærere havde sluttet sig, ud i Ordrups Krat og Dyrehaven og om Aftenen tilbage til et Festmaaltid paa Skydebanen, hvor jeg i et udførligere Foredrag udtalte mig om Foreningens Betydning for Studenterlivet: — som vel kan siges at bringe en ydre Deling ind i det egentlige Studereliv, men derhos medvirker til at fremme det rette og højere Formaal for dette Liv: til tidlig Uddannelse af den personlige Karakter og tidlig Forbindelse af Videnskaben med Livet. I Overbevisning om Sandheden af denne Betragtning havde jeg været Medlem af Foreningen, mere eller mindre virksom til forskjellig Tid, ligesom jeg i 1852 havde været Medindbyder til Virksomhed for Byggeforetagendet. Fra nu af saa' jeg mig nærmere knyttet til Foreningen. I dens Fester, særlig „den nordiske Højtid", som aarlig fejredes den 13de Januar, var jeg stadig Deltager; den nye Studenterforenings-Bygning indviede jeg i Foraaret 1863, og samme Sommer var jeg ved det svensk-norske Studenterbesøg Foreningens Ordfører i Biblioteksgaarden ved Indvielsen af de nye nordiske Faner.

Sommernydelsen i dette Aar (1854) var en Familierejse, med Tilvæxt af Svigersønnen, over Lolland til Slesvig, hvor vi besøgte Sønnen i Lindeved, og videre over

Digitized by Google

Hamborg, Brunsvig og Halberstadt til det skjønne Nordstrøg af Harzen: Ilsenburg, Wernigerode, Rosstrappe, Stubenberg.

Men Aaret gik til Ende med et Sørgebudskab. Den 30te December meldte Pastor Graae i Flensborg mig min kjære Paulsens pludselige Bortgang. Han var min ældste, 36aarige Ven, mig hengiven med trofast Venskab, og han var en Karakter af sjælden Renhed, en sand kristelig Sjæl. esse non videri.

I Aarene 1854—55 udfyldte Johannes-Evangeliet al den Tid, jeg kunde vinde til nogenlunde samlet Arbejde. Efterat jeg flere Gange havde foredraget det for mine Tilhørere, besluttede jeg at fuldføre min Evangelie-Fortolkning ved Bearbejdelse af det fjerde, det mystiske og maaske just derfor saa tiltrækkende, Evangelium. Medens Arbejdet ved de tre første Evangelier, især naar den synoptiske Behandling, der sammenfatter Treheden som Enhed, følges, kan være udsat for at komme til at lide af en vis Delthed og Spredthed, samler det sig derimod her, hvor tillige baade det Sproglige og det Historiske stiller ringere Fordringer til Fortolkningen, om Taler og Samtaler, hvor Tanketraaden ofte synes at slippe, og hvor det gjælder om at gribe og fastholde Lysglimtene i det mysteriøse Indhold. Evangeliets Karakter vil naturlig afspejle sig i Behandlingen, meddele den noget af sin Ro og Simpelhed, og det kan her lykkes lettere end ved noget andet af de nytestamentlige Skrifter, at den videnskabelige Kommentar kan yde dem, der søge noget Mere, end de sædvanlige Opbyggelsesbøger give, religiøs Tilfredsstillelse. Bogen, for hvilken jeg selv har bevaret en taknemlig Kjærlighed, udkom fra Pressen i Efteraaret 1855.

Digitized by Google

I samme Aar falder endnu en offentlig polemisk Skriftvexel med Provst Brasen i Skjelskør „om Bispedømmets Betydning i den evangelisk-lutherske Kirke og om Kirkeforfatningssagen" i „Ugeskr. for den evangelisk-lutherske Kirke i Danmark" (Nr. 23—25. 46). Det var uklare, romaniserende Forestillinger om Ordination og Præstedømme, der her endnu flagrede om som lyssky Natfugle uden Hold og Fodfæste. Ti Aar senere (1865) skøde de samme Fantasier frem som alvorlig mente Tanker, — som Bærere af et Forslag til at hjælpe den danske Landskirke til Karakteren af kirkelig Legitimitet ved at faa' den engelske Bispeordination indpodet i den brudte Successionskjæde hos os! Heldigvis fandt dog Planen til en saadan kirkelig Underkur ingen Gjenklang.

Min teologiske Søn Johannes var, ved Hjælp af akademiske Stipendier, sat i Stand til at foretage et Aars Rejse i Udlandet. Ved Midsommertid 1855 fulgte Familien, forøget med de tilkommende Svigerbørn, ham paa Vej: over Møen og Fyen til Flensborg, hvor vi paa Skibsbroen toge Afsked med den kjære Søn. Rom var det egentlige Maal for hans Udflugt. Næste Aar (1856) ved samme Tid drog Familien i samme Talstyrke den hjemvendende Søn imøde. Banegaarden i Brunsvig blev Gjensamlingsstedet, hvorefter vi tilbragte fire nydelsesrige Uger i Harzen, Dresden og Prag.

Fra den 10de Oktober 1855 til den 27de Februar 1856 tog jeg med syv andre Medlemmer af Landsthinget: P. D. Bruun, Driefer, Flensborg, Knuth, Lehmann, Unsgaard, Wessely, Sæde i Rigsretten til Paakjendelse af Folkethingets Anklage mod det aftraadte Ministerium (se S. 432). Højesteretssalen paa Amalienborg, hvor Ret-

Digitized by Google

ten holdtes, var det velbekjendte Rum, hvor Fredrik den 6te havde givet Audients; i det tilstødende Nabo-Værelse havde Kongen udaandet. De otte Medlemmer af Højesteret udgjorde den ene, Medlemmerne af Landsthinget den anden Række i Salen. Prof. Larsen fungerede som Formand, efterat den ældste Højesteretsassessor, Lassen, havde afslaaet Valget; til Erstatning faldt Viceformandsvalget paa den næste efter ham, Konferentsraad Kofod. Jeg havde ingensinde før overværet en Højesteretssession. Den omsigtsfulde og nøjagtige Grundlægning ved samtlige Aktstykker, den omhyggelige Ransagning og Sammenlægning af alle Enkeltheder, hvor Rets-Konklusionen lidt efter lidt gaar frem af Præmisserne som Bygningen af de tilrettelagte og tildannede Materialier, havde noget højst interessant. Brock's og Liebe's Plædure havde hver sin bestemt udprægede Karakter: den ene retorisk glimrende, den anden logisk godtgjørende. Den Sidstes Foredrag var dog uden Tvivl det, der var rettest afpasset efter Skrankens Tarv. Men iøvrigt — hvor nedslaaende var ikke Indtrykket! Den hele Akt hvor hul og betydningsløs! For Teologen kunde imidlertid Scenen, der her udfoldede sig, give Stof til Betragtninger af særlig interessant, paa en Maade trøstende Natur. Det var her haandgribelige Gjenstande: hjemmelløse Udgifter, klare Erstatningskrav, juridisk Ansvar, hvorom Sagen drejede sig, og to Rækker af voterende Mænd sade her overfor hinanden, som om de hverken havde Grundlov og Statsforfatning eller Retsbegreb tilfælles; — i hvor undskyldeligt et Lys træder da ikke den hele Række af Kirkeforsamlinger, hvor Gjenstanden er det problematiske Tro'sæmne, der ligger ud over Tankens og Ordets Omraade,

Digitized by Google

og hvor Modsætningen er given indenfra: imellem Overleveringens Autoritet og eget Omdømme, mellem Bogstav og Aand!

Den første Afstemning den 27de November angik Indsigelsen, som var rejst imod Anklagedekretet og Rettens Kompetence (exceptio fori). Dels nemlig skulde Folkethingets Anklagemyndighed være at forstaa om Ministre i Embedsvirksomhed, altsaa ikke kunne anvendes imod dem, efterat de vare afskedigede; dels skulde Rigsretten, sammentraadt efter Anklage af Folkethinget, ikke have Myndighed til at dømme over Overskridelser af Finansloven, hvor Udgiften angik fælles Anliggender for hele Monarkiet: Udrustninger af Hær og Sømagt. Da Formandens Stemme her havde givet Udslaget, blev atter det Spørgsmaal rejst. om Formandens Stemme her var afgjørende, eftersom Afvisnings-Votummet kunde gjælde som det mildere, da deri laa en Frifindelse, og som saadant skulde, under lige Stemmeantal, være det gjældende. Efter Fleres Begjæring blev da en Afstemning foretagen om dette Spørgsmaal — med samme Udfald. Først efterat Afvisningspaastanden var underkjendt, — Mødet varede denne Dag i 14 Timer: fra Kl. 10 til henimod Midnat; Afstemningen medtog 9 Timer, — tog den egentlige Procedure sin Begyndelse. Efter saamegen ufornøden Ophævelse endtes Sagen omsider med de Anklagedes fulde Frifindelse ifølge de otte Højesteretsassessorers samstemmende Votum. Det var et uhyggeligt Indtryk, jeg medtog fra Themis' Tempel! Med bespændt Sind søgte jeg ved Midnat tilbage til mit Hjem til en søvnløs Nat.

Domstols-Dramaet afløstes umiddelbart af et parlamentarisk Drama. Den 1ste Marts 1856 aabnede Kongen personlig i Folkethings-Salen, som til yderligere Højtide-

Digitized by Google

liggjørelse havde laant de tre Sølvløver fra Rosenborg-Riddersal, den første Rigsraads-Samling; Kongen hilste den „som Pantet paa den inderlige og faste Sammenknytning af alle Monarkiets forskjellige Dele". Saa vidt var det virkelig kommet, at der her sad inden de samme Vægge Deputerede fra Kongeriget og fra Elbhertugdømmerne, og Dansk og Tysk lød imellem hinanden. Men en af de holstenske Riddersmænd, Reventlow-Jersbeck, erklærede aabenhjærtigt, at Holstenerne „bleve formelig dumme ved al denne danske Tale, hvoraf de intet forstode"; og denne Sammenkomst, som skulde „afgive Vidnesbyrd om den Aand, der besjæler Rigsraadet", tøvede ikke med at aflægge Vidnesbyrd om den gabende Kløft og den inderlige Antipati. Ved enhver Sag, som ikke angik Hertugdømmerne paa umiddelbar Maade, holdt Holstenerne og Schleswigholsteinerne sig udenfor, som om den var dem aldeles uvedkommende, og hvor nogen virkelig Fællesinteresse stod paa Dagsordenen, skiltes, hvad der var Dansk og hvad der var Schleswigholsteinsk, skarpt fra hinanden. Scheel-Plessen, Blome og Reventlow-Jersbeck mindede i deres hele Optræden om det midalderlige Feudalvæsen; det er troligt, at de vare Gjenstand for en vis lønlig Misundelse af vore Smaa-Aristokrater, der savnede Ridderskabets politiske Korporation med sammes Standsrettigheder. Bag Protesten imod Fællesforfatningen skimtede allerede Klage til Forbundet frem, hvoraf Virkningen snart viste sig i berlinske og wienske Noter, fulde af Besværing og Trusel. Det var en lovende Førstegrøde af Helstatsfiktionen!

Men saa bragte Aaret ogsaa Tegn paa venlige og kvægende Sympatier. Studentertoget til Upsala i Juni 1856 blev en politisk Begivenhed ved Kong Oskar's

Digitized by Google

Udtalelser i hans Skaal for Skandinaviens Ungdom: „deres trogna, ouplösliga fostbrödrelag", ved hans Hilsen til Kong Fredrik: „icke blott den förste, men äfven den bästa Dansken i sit rike", og hans profetiske Ord: „hädanefter är krig skandinaviske bröder emellan omöjligt". Smukt svarede hertil Fredrik den Syvendes Modtagelse af de hjemvendende norske Studenter paa Skovsletten ved den skandinaviske Mindesten i Nærheden af Eremitage; jeg bivaanede Festen ved Welhavens Side og var med Glæde Vidne til den Maade, fuld af kjæk, naturlig Værdighed, hvorpaa Kongen under Maaltidet uanmeldt traadte ind i de Unges Kreds, vakte deres Jubel, modtog og besvarede den. I Oktober Maaned var endelig Kronprins Karl Kong Fredriks Gjæst paa Kristiansborg, hvor han saa' sig omgiven af danske Mænd af alle Klasser og modtog Et Fakkeltog af Studenterne paa Ridebanen. Det var venlige Varsler om en gryende Dag for Norden!

Overfor disse staar Aaret 1856 betegnet med tre sorte Kors. Ved Grev Knuth's Død i Januar, i en Alder af kun 42 Aar, paaførtes der Fædrelandet et Tab, som ikke siden er blevet erstattet. I Marts døde L. N. Hvidt, 78 Aar gl., — hvormange fædrelandske Minder knytter der sig ikke til dette Navn! — og i November mistede jeg en mangeaarig, trofast og paalidelig Medarbejder i J. E. Larsen. Det var naturligt, naar disse Tab førte Tanke og Sind tilbage til tidligere Tab, og jeg syslede i dette og det følgende Aar med to Mindeskrifter over mine to nærforbundne afdøde Venner: „Joakim Fredrik Schouw's offentlige Liv" (1856), og „Slesvigeren Kristian Ditlef Paulsen's Livshistorie i Omrids" (1857). Ved at sætte mig tilbage i de Tidsrum, der vare gjennem-

Digitized by Google

stridte af de tvende Mænd, blev det mig klart til Trøst og Oprejsning, hvor langt bedre vi dog stode da, under Fredrik den 7de, end dengang, under Kristian den 8de. Men atter nu (1864) vilde dette Arbejde have været mig en Lidelse, en nedtrykkende Ydmygelse.

Grundlovens § 80: „Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov" var hidtil — og er endnu til den Dag i Dag — bleven staaende som Udtryk af en ufrugtbar Erkjendelse af, hvad der burde ske, som et af de mange Vidnesbyrd om Afstanden imellem Tanken og dens Udførelse i Virkeligheden. Det maa dog siges, at Monrad som første Kirkeminister havde havt Øje for, hvad der var nødvendig Betingelse for, at et kirkeligt Samfundsliv skulde have Kraft til at modstaa de Anfægtelser og vilde Bevægelser, der maatte strømme ind, efterat Sluser vare aabnede for en uindskrænket Religionsfrihed. Allerede under 9de Maj 1848 havde Monrad udtalt i en Omgangsskrivelse til samtlige Biskopper og det teologiske Fakultet: „at de stedfundne politiske Forandringer ville komme til at udøve en gjennemgribende Indflydelse paa den danske Folkekirke", og han havde fremsat den Tanke: at „der bør sammenkaldes en Kirken repræsenterende Forsamling, for hvilken Forslagene til den fundamentale Ordning af Kirkens Anliggender kunde forelægges, inden derom tages nogen endelig Beslutning". Dette Skridt mødte dengang Paaskjønnelse fra alle Sider og uforbeholden Samstemning. Det teologiske Fakultet androg i sin Betænkning paa, at den kirkerepræsenterende Forsamling maatte blive sammenkaldt betimelig før Rigsforsamlingen „til Drøftelse af Kirkens fremtidige Stilling

Digitized by Google

til Staten", — Kjøbenhavns gejstlige Konvent ligesaa. Jeg deltog dengang i Konventets Forhandlinger, som senere ere blevne mig fremmede og, jeg tilstaar det, omtrent ligegyldige, og Udvalgs-Udkastet, som blev tiltraadt af alle Medlemmer, bar til Underskrift de tre Navne i skjøn Forening: Martensen, Grundtvig, Clausen. En saadan kirkelig Forsamling kom vel ikke i Stand, som det var ønsket, før den grundlovgivende Rigsforsamling; men det opnaa'des dog, at der i Grundloven blev efter Udvalgets Indstilling optaget en Paragraf (80), som aldeles havde manglet i det oprindelige Lovudkast, og hvorved der tilsagdes Folkekirken en „Forfatning ordnet ved Lov" (i Udvalgets Motivering: „ved særegen Kirkelov"). Endnu i Marts 1849 blev der af Kirkeministeren, Madvig, givet det Svar paa en Forespørgsel af Biskop Tage Müller i Ribe angaaende Tiden til den bebudede Kirkeforsamlings Sammenkaldelse: at den „vilde blive sammenkaldt saa betimelig, at dens Betænkning kan blive afgiven og tagen under Overvejelse, førend de organiske Love om Folkekirkens Forhold forelægges Rigsdagen."

De første konstitutionelle Aar gik imidlertid hen, uden at der skete noget i den antydede Retning, ikkun at de daværende Kultusministre, Madvig og Bang, fornyede i Rigsdagen, paa given Foranledning, Tilsagnet om Skridt til at forberede Grundtrækkene af en Kirkeforfatning.

I denne Tid og den nærmeste Fremtid lød endnu Gejstlighedens Stemning for Sagen som uforandret. Martensen, dengang endnu Professor, havde i 1851 i et lille Skrift: „Den danske Kirkes Forfatningsspørgsmaal" udtalt sig saaledes: „Om man end er nok saa villig til at erkjende,

Digitized by Google

at Kirken, naar den har det ene Fornødne, maa kunne hjælpe sig med en mindre fuldkommen Forfatningsform og en mindre fuldkommen Tingenes Orden, vil man dog vel ogsaa erkjende, at den danske Kirke for Tiden befinder sig i en svævende Mellemtilstand, der kun i højst uegentlig Betydning kan kaldes en Form og Orden". Ved Forslaget fra Flerheden i den 1854 nedsatte Kirke-Kommission til en kirkelig Repræsentativforfatning var der givet et Tilknytningspunkt til Gjenoptagelse af Forhandlingerne (se S. 415), og, efterat det Ørsted'ske Ministerium havde maattet vige Pladsen, kunde Udsigterne synes noget mindre ugunstige. Fra det Roskildske Præstekonvent blev der mod Slutningen af 1855 indsendt til Kirkeministeriet et Andragende om Lovudkast til Kirkens forfatningsmæssige Ordning efter de af Kirkekommissionen givne Grundtræk, og ved Fremlæggelse i Rigsdagen 1854—55 af Udkastet til Lov om Sognebaandets Løsning blev det gjentaget af Kultusminister Hall, at det var hans Agt at arbejde paa Gjennemførelsen af en organisk Udvikling af Kirken i dens Helhed.

Det kunde saaledes synes et belejligt Tidspunkt til at bringe Kirkens Anliggende paa ny paa Bane, saameget mere som der fra Tid til anden fremkom i Rigsdagen Lovforslag, som berørte Kirken mere eller mindre umiddelbart: om Salmebøger, om Sogneforhold og Sognefrihed, om borgerligt Ægteskab og kirkelig Vielse, om de gejstlige Lønningsforhold, om Benyttelse af udensogns Kirker m. m. De vare, som ethvert andet Forslag, blevne henviste til Rigsdagens Behandling og Afgjørelse; men det Modsigende lod sig dog ikke fordølge, naar Afgjørelsen

Digitized by Google

her skulde søges i en Forsamling af ren politisk Karakter, som derhos kunde omslutte baade Katoliker og Jøder.

I Efteraaret 1856 forenede tolv Mænd af højst ulige Farve baade i politisk og i kirkelig Henseende, — Pram Gad, H. Hage, I. A. Hansen, Kalkar, J. E. Larsen, Madvig, Monrad, Rudelbach, Tryde, jeg o. Fl. —, sig om at indgive til Kirkeministeren, Hall, et Forslag som Grundlag for Dannelsen af et kirkerepræsenterende Organ. Forslaget blev tiltraadt af et Par hundrede Gejstlige, og ved den kort efter sammentrædende Rigsdag stillede jeg en Forespørgsel i Landsthinget: om der til næste Rigsdag turde ventes Forslag fra Regeringen til et kirkeligt Organ som første Skridt til at bringe Grundlovens § 80 til Udførelse. Besvarelsen af Kirkeministeren gav Udsigt til et saadant Skridt fra Regeringens Side, dog saaledes, at Udkastet skulde forinden forelægges Landemoderne til Betænkning.

Herved erholdt Gejstligheden en officiel Medvirkning ved Kirkesagens Behandling. Intet var mere i sin Orden, og Intet maatte synes mere lovende for Sagens ønskelige Fremme. Men der var i Mellemtiden fra denne Side foregaaet et synderligt Omslag. Det kjøbenhavnske gejstlige Konvent havde i de foregaaende Aar fem forskjellige Gange med stor Enstemmighed sat sig i Bevægelse for at arbejde for en forfatningsmæssig Ordning af Folkekirken. Ogsaa nu blev der i Konventets Midte andraget paa at slutte sig til den forannævnte Indstilling af det Roskildske Konvent. Men Andragendet fik nu i det nedsatte Udvalg kun en knap Flerhed for sig (foruden mig P. Gad og Tryde); de to Medlemmer, Paulli og Rothe, fandt det nu ikke længere betimeligt og tilraadeligt at gaa

Digitized by Google

videre end til visse forberedende Skridt.*) Ved Landemods-Forhandlingerne i 1857 forenede Biskopper og Provster sig, — kun et Par Steder stod et Mindretal af nogen Betydning, — i bestemt Fraraadelse af de foreliggende Forslag, og ligesaa bestemt i den Erklæring, at der i Landemoderne, i alt Fald med nogen Udvidelse, allerede havdes retslig bestaaende og tilstrækkelige Organer for Kirken.**) Modstanden støttedes nu fornemmelig derpaa, at der i de foreliggende Forslag var begyndt ovenfra, hvorimod der burde bygges nedenfra opad gjennem Menighedsraad, som man da maatte lade Tid til at arbejde sig frem til Liv og selvforstaaet Virksomhed. Dette lod sig meget vel sige og høre, naar man kunde se bort fra Tidsforholdene, der trængte paa med bydende Krav.

Efter den Modtagelse, Sagen her mødte hos dens naturlige Bærere og Fremmere, — forenet Modstand fra Grundtvigianerne og fra deres kirkelige Antipoder, med grundforskjelligt Begreb om Kirkesamfundet og

*) Hvilken Skæbne Andragendet fik i selve Konventet, erindrer jeg ikke længere. Men, hvad enten Andragendet blev holdt tilbage, som jeg tro'r, eller det gik igjennem med knap Flerstemmighed, efterlod Forhandlingen det Indtryk hos mig, at det langt mindre var Grunde end personlige Hensyn, som havde bestemmende Indflydelse.

**) I „Ugeskrift for den evangeliske Kirke" 1857, Nr. 33, findes en kort Udsigt over de mærkelige Landemodsforhandlinger. Om den Roskildske hedder det: „Efter en livlig og alvorlig Diskussion, under hvilken kun to Stemmer forsvarede, at en repræsentativ Kirkeforfatning indførtes strax, hvilket blev imødegaaet af . . (nævnes 9 Navne), til hvilke Biskoppen kraftigt havde sluttet sig, vedtoges det af Provsterne at fraraade Forslagene til en kirkelig Repræsentativforfatning i enhver af de tvende Skikkelser."

Digitized by Google

den kirkelige Friheds Væsen, — kan man næppe fortænke en Kultusminister, som ikke personlig havde levende Interesse for Kirkens Anliggender eller selvstændig Indsigt i dens Tarv, deri, at han opgav Tanken om at føre Lovforslaget frem for Rigsdagen, hvor det var vitterligt, at der ikke turde gjøres Regning paa nogen synderlig Interesse. Det var ikke mig, der i Efteraaret 1856 havde sat Sagen i Bevægelse; det var Kalkar og Tryde, som havde givet den første Tilskyndelse; men paa Landemodet lode disse Sagen falde, da Strømmen gik imod. Dette var min Natur for meget imod. I Landsthinget 1857 fremlagde jeg i eget Navn Udkastet, som det i sin Tid var indgivet af de tolv Mænd til Ministeren. Jeg maatte her friste den Modgang at se en højtagtet Kollega, Madvig, som indtil da var gaaet jævnsides med mig, optræde som Modstander; det var en af disse Svingninger, for hvilke just de rigtbegavede og derhos meget hensynsfulde Mænd kunne være udsatte ved offentlig Forhandling af Sager af kritisk Natur. Modstanden fra hans Side blev tillige gjort i en Form, der plejer at være den farligste; den gjaldt ikke Sagen selv, men Øjeblikket; han tilraadede at udsætte Sagen, indtil der maatte vindes „Tid og Lejlighed til yderligere Opklaring af Forestillingerne om dette Anliggende". Det var en Udtalelse, som var Gjenlyd af Ministerens; denne, Hall, vilde ikke opgive Sagen, ønskede den tværtimod al Fremgang, men den var inkommoderende for ham personlig. Desuagtet og trods den forholdsvis ringe Interesse hos Thingets Medlemmer opnaa'des der ved Afstemningen en Flerhed af 22 Stemmer imod 13, — et Udfald, som for en ikke ringe Del skyldtes Lehmann's kraftige

Digitized by Google

Understøttelse.*) Først i næste Session 1858 naa'de Lovforslaget at komme til Forhandling i Folkethinget, hvor det blev ført frem af Byfoged Hage og Pastor Krogh. Men her havde Bondevennepartiet Magten. Dets Førere fandt ikke alene Understøttelse hos det grundtvigske Parti; men de kunde fra Landemodsakterne paaberaabe sig Gejstligheden i dens Helhed som Modstander af Forslaget. Der blev i den sejerstrygge Stemning besluttet at statuere et Exempel, som hidtil alene kunde paavises ved Forslag og Andragender, der savnede al Rimelighed og Grund: efter fire Dages Forhandling, som førte igjennem alle Kompassets Streger, blev der, med 51 Stemmer imod 35, nægtet Sagen Overgang til anden Behandling. Et Forslag, som gik ud paa at føre en Paragraf i Grundloven fra Papiret over i Livet, var saaledes ihjelslaaet med udsøgt Haan! Hermed var Tidspunktet naa't for mig til at afslutte Virksomheden paa dette Omraade. Denne Afslutning fra min Side findes i et Ord i „Evang. Ugeskrift" 1859 Nr. 10, — det første offentlige Livstegn efter et betænkeligt Sygdomsanfald. „Rigsdagen", skrev jeg der, „forbliver nu i sin, ikkun yderligere stadfæstede, Myndighed i Kirkens ligesaavelsom i Statens Anliggender, uden nogen lovbestemt Afgrænsning imellem ydre og indre Kirkeanliggender og uden nogen lovbestemt og organiseret Medvirkning fra Kirkens Side. Dette Resultat i dets praktiske Følger maa man gjøre sig klart uden Forbeholdenhed og Tilsløring, — og ligesaa

*) Jeg henviser til mine herhen hørende Smaaskrifter: i 1857 „Folkekirken og Grundlovens § 80" (I. og II.), og i 1858 „Forhandling i Landsthinget angaaende et Kirkeraad."

Digitized by Google

gjøre sig det klart, at ikke alene de, der i Folkethingssalen have nægtet deres Stemme til ethvert Kirkeraad (Grundtvigianere og Bondevenner), men ogsaa de, der udenfor denne Sal have anvendt deres Indflydelse paa at modarbejde enhver frugtbar Forhandling om Forslag til Kirkeforfatningens Ordning ved Lov (Biskopper og Provster) dele Fortjeneste eller Ansvar ved dette Resultat. Det maa nu være henstillet til Historiens Dom, hvorvidt den Koalition af Kræfter, som Befæstelsen af denne Tingenes Stilling skyldes for en væsentlig Del, har arbejdet i Kirkesamfundets velforstaaede Interesse."

Jeg maa her gjøre et lille Skridt tilbage i Tiden for at efterhente Et og Andet.

I Aaret 1857 lagde jeg Haand paa et Arbejde, hvortil jeg i længere Tid havde baaret Tanken om med mig. Stride Strømninger satte i disse Aaringer det aandelige Liv i bølgende Bevægelse: i én Retning ved Grundtvig, i en anden ved Søren Kierkegaard. Den sjælelige Uro, der vaktes fra disse to Sider, tydede paa en ganske anden Modtagelighed for religiøs Paavirkning end tidligere; men der syntes mig ogsaa at være Kald og Opfordring til at forsøge, om der ikke skulde være Plads, — imellem de brusende og stormende Røster, som syntes mig hver for sig at gaa ud paa den ene Side fra en sygelig ekstatisk Overspænding, paa den anden Side fra en sælsom Blanding af en fantasifuld Idealisme med Sky for enhver Samfundsform og en snæverhjærtet Dogmatisme, der vil have Salighedsvilkaarene indesluttede i en exklusiv Forsagelses- og Bekjendelsesformel, — for en Stemme, som traadte

Digitized by Google

begrundende, klarende, udsonende, beroligende op. Det var min Tanke at fornye Forsøget, ligesom i tidligere Aar, med at samle en Kreds af Tilhørere af begge Kjøn om en Række Foredrag over kirkelige Æmner, der vilde give Lejlighed til at komme ind paa Dagens religiøse Spørgsmaal og Bevægelser. Sommeren 1857 tilbragte vi paa Fredensborg. Det var en Sommer med italiensk Himmel og Sol; Skjønheden af Skov og Sø var overordentlig, og i de pragtfulde Alléer stemtes Sjælen som i en gotisk Domkirke. Her lagde jeg Haand paa Arbejdet under Omgivelser, saa dejlige og saa lykkelige, som de kunne tænkes, — mellem Hustru og forlovede Par. Det hvilede derefter til Ferien næste Aar, da det atter blev taget frem under et Sommerophold udenfor Sorø, hvor den ældre Datter i Mellemtiden var bleven Hustru under Akademiets Tag.

Aaret 1857 havde nemlig givet vort Familieliv en hel forandret Skikkelse. I Juni drog min Søn Johannes ud af Fædrehjemmet til Jonstrup, hvor han havde faaet Ansættelse som anden Lærer ved Seminariet. En Lørdag Eftermiddag spadserede jeg derud over Lyngby og Farum og overnattede hos den kjære Søn; Dagen derpaa kom Vognen fra Hovedstaden, fuld af Gjæster fra Hjemmet. Den 17de Oktober stod Brylluppet, og den 30te December samme Aar førte jeg min højtelskede Datter Sofie op til Alteret i Frue-Kirke. Dagen efter drog hun til sit nye Hjem, hvor Frimodt var bleven Adjunkt og Inspektør paa Akademiet.

Fra Landlivet paa Fredensborg maatte jeg en Dag rive mig løs for at overvære Slutningsmødet af det skandinaviske Kirkemøde i Kjøbenhavn. Jeg har ikke

Digitized by Google

deltaget i de efterfølgende, i Kristiania og i Lund, og jeg tilstaar, at jeg ikke har kunnet afvinde disse Forsamlinger nogen synderlig Interesse. Naturforskere og Læger, Historikere og Statsøkonomer, Filologer og Arkæologer kunne stævne hverandre til Møde med Haab om Udbytte af de indbyrdes Meddelelser. Men Teologer! Fra det ordoverstrømmende Tyskland, hvor det næppe kan komme til Gjerning for lutter Ord, ere disse „Kirkedage" under forskjellige Navne og Former komne til os; Sommermaanederne synes dér omtrent at gaa hen med gejstlige Togter, der afløse hverandre i alle Retninger. Det er muligt, at der dér, under storartede Forhold, hvor stærke Brydninger føre til friere Optræden, kan afsættes nogen Frugt. Her derimod er der næppe andet Valg end enten at yppe Kiv ved uforbeholden Udtalelse eller at gaa udenom hvert brændende Tidsspørgsmaal med forblommede Ord. Landemods- og Konventsforhandlinger hos os, for saavidt de komme til almindelig Kundskab, forekomme mig at frembyde et mere end almindeligt Exempel paa Forknythed og ringe Frugtbarhed.*) Men Thomander paa Prædikestolen og for Alteret i Frue-Kirke var en mægtig Fremtoning. Næste Dag tilbragte jeg Timerne paa Dampskibet indtil Humlebæk i uafbrudt Samtale med denne i

*) Jeg bekjender i dette Stykke ikke at være saa uenig med Holberg: „Saasom ved Religions-Disputer hidindtil lidet eller intet er vundet, og Erfarenhed viser, at de om slige Tvistigheder holdte Samtaler enten ere frugtesløs afløbne eller have forbitret Gemytterne mere, saa indlader jeg mig ikke gjærne udi slige Stridigheder. Og er dette Aarsag, hvorfor jeg efter saamange Invitationer ikke lader mig indfinde udi de Samlinger, som en Dag om Ugen holdes i min Herres Hus. Det er forgjæves at vente paa Frugter af saadanne Conferencer, som saa ofte tilforn have været holdne." Epistel 77.

Digitized by Google

den svenske Klerus, saavidt mig bekjendt, enestaaende Mand.

I Aaret 1857 gav jeg mit første og eneste Bidrag til Forhandlingerne i det kgl. Videnskabernes Selskab*): en exegetisk Undersøgelse af det omstridte og dunkle Sted i første Brev til Korinthierne: 7,21, under Titel: „Er Apostelen Paulus Talsmand for borgerlig Frihedsstand eller Trældom?“ Den er trykt, tilligemed en videre Udførelse af samme Æmne, i „Evang. Ugeskrift“ Nr. 15 og 25. Det var min Kollega og Ven Scharling, som her gav mig Anledning til en venskabelig Polemik. Skarpere var Sammenstødet i næste Aar med Biskop Brammer i Aarhus i Anledning af den Maade, hvorpaa han stillede sig til Kirkeforfatningssagen. Han udgav „et Indlæg“ i Sagen, som fremkaldte fra min Side „Sendebrev til Biskop Brammer“ i „Evang. Ugeskrift“ 1858 Nr. 34.

*) Selskabet har ved den Kapitalformue, hvoraf det er i Besiddelse, ikke ringe Betydning efter vore literære Forhold, ved at kunne yde Understøttelse til Værkers Udgivelse, som uden saadan Understøttelse ikke vilde komme for Lyset. Men de regelmæssige Sammenkomster til Oplæsning af Afhandlinger kunne kun have Interesse og Betydning for Arbejder, som henhøre enten til de matematisk-fysiske eller de streng-historiske Fag.

Digitized by Google

VIII.

Aar 1859—1866.

Anden Juledag 1858 følte jeg mig, efter en rolig tilbragt Nat, greben af et stærkt Ildebefindende, en Brystbesværing, som ikke lod mig finde Hvile hverken i siddende eller liggende Stilling. Jeg havde i nogle Uger baaret paa en Forkølelse uden at ænse den videre, da den ikke ytrede sig med anden Ulempe, end at Stemmen blev hæs efter nogen Anstrængelse, og en stærkere Bevægelse gjorde mig stakaandet. Juleaften havde jeg tilbragt i min vante Familiekreds og første Juledag deltaget i Gudstjenesten i Frue-Kirke. Nu maatte jeg søge Sengen. Beklemmelsen og Smerten satte sig fast i Hjertekulen og tiltog i Voldsomhed trods Blodtab efter Lægernes Anvisning ved Blodkopper og Aareladning. To Døgn derefter, om Aftenen den 29de, mærkede jeg pludselig, at Tungen svigtede, og den højre Haand blev kraftesløs. Uvilkaarlig rullede Billedet op for mig af min Faders Selvoverlevelsestilstand i hans sidste Aar; — skulde jeg være dømt til en lignende Hendøen? Nytaarsaften hørte jeg Basunerne fra Taarnet med sikker Forvisning om, at det var min Ligsang, der blæstes ned over mig. I Nytaarsnattens Stilhed vaag-

Digitized by Google

nede Dødstanken med fornyet Styrke, og Nytaarsmorgen modtoge vi, Hustru og Børn knælende om min Seng, Herrens Nadvere, — i hvilken Stemning!*)

*) Et Brev, vedkommende hint Tidspunkt, det mest kritiske for mit Liv, synes mig at fortjene Offentliggjørelse. Det er tilsendt mig under 7de Juni 1859 fra Sommersted Præstegaard i Haderslev Amt, skrevet af Pastor Egede Glahn, senere Stiftsprovst i Aalborg, med hvem jeg iøvrigt ikke har staaet i nærmere personlig Forbindelse.

Brevet lyder saaledes: „Det var Natten imellem Tirsdag og Onsdag den 28de og 29de December sidstleden (maaske dog den foregaaende Nat), at jeg, som slet ikke giver mig af med Visioner eller lider af saakaldte stærke Drømme, førtes i Drømmeverdenen saa forunderlig uimodstaaelig stærkt til at sysle med Tanken om D. H., som stod levende for mig under Forhold, hvis Details var glemt faa Timer, efterat jeg var staaet op; men én Ting var bleven tilbage i Mindet, og det var, at jeg aldrig mindedes at have oplevet i Drømme Noget, som, ogsaa længe efterat jeg var opvaagnet, paatrængte sig saaledes med Virkelighedens Magt, at jeg følte mig sikker paa, at denne Drøm var mere en Paamindelse end en Drøm. Det var mig som en Paamindelse om at bede for Dem. Thi saa meget mindedes jeg af Drømmen, at De havde sagt til mig, at De „Onsdag eller Torsdag" vilde være Døden nær; ja, De havde endog nævnet mig Sygdommen, som vilde træffe Dem. Jeg gjemmer ellers ikke Drømme; men med denne var det anderledes. Jeg kom samme Dags Middag over til Provst Blædel i Nustrup, og, da jeg saa' D. H'.s Portræt i hans Værelse, fortalte jeg ham Drømmen og sagde, at jeg fortalte ham den, just fordi det var mig mere end en Drøm. Torsdagen omtrent i den følgende Uge (6te Januar) var Blædel og Pastor Moe fra Skrydstrup samlede hos mig, og Moe fortalte da, at Avisen, som vi Andre endnu ikke havde modtaget, havde bragt Efterretning om D. H'.s Sygdom. Jeg afbrød ham og sagde: „Lad mig sige Dem, naar det var", og jeg mindede nu Blædel om, hvad jeg havde sagt."

Sexten Aar senere modtog jeg fra den samme Mand, dengang Sognepræst i Store-Hedinge, en Skrivelse (4de Marts 1875), som jeg har opbevaret som Sidestykke til den her anførte. Han skriver deri om „den Højagtelse og Hengivenhed, der, trods det, som her i Tiden og Timeligheden saa gjærne vil skille og sprede, binder mig til Dem med et Baand, som jeg sikkert tro'r er stærkere

Digitized by Google

Men det nye Aar bragte lysere Tanker om tilbagevendende Livs- og Virksomheds-Kraft, og hurtigere, end jeg havde turdet vente det, vendte Legemskræfterne tilbage i Ligevægtsforhold med de sjælelige. Min gifte Datter forlængede sit Julebesøg i Forældrehjemmet, og snart kunde jeg have Glæde ved den ene Datters Forelæsning og den andens Sang. I Februar kunde jeg allerede sysle med Bog og Pen, og, efterat jeg havde maattet opgive Tanken om de tilsigtede mundtlige Foredrag, var jeg betænkt paa at give det skrevne Ord en friere og fyldigere Form, hvad, som det forekom mig, lykkedes mig bedre end nogensinde tidligere; til Ämner som de, der her laa for mig, vender man ikke tilbage fra en Svæven imellem Liv og Død i den samme Stemning som før den store Krisis. — Fortalen til det første Hæfte af „Den evangeliske Kirkes Nutid og Fremtid" nedskrev jeg paa min Fødselsdag, Langfredag den 22de April. Paaskefesten kunde vi allerede nyde hos Datteren i Sorø, hvor Bedsteforældrene vare Vidner ved den Førstefødtes Daab. Fra Studenterforeningen modtog jeg en meget kjær Lykønskningsskrivelse til min Helbredelse. Sommeren derefter, da jeg var fritagen for Forelæsninger, tilbragte vi paa Fredriksdal i Nærheden af Sønnefamilien paa Jonstrup, som fra Lørdag til Søndag og i Ferieugerne stadig var tilhuse hos os. Det var atter en Sommer af sydlandsk Karakter; og i den pragtfulde Skovegn, — Jægerbakken med dens Trækupler

---

end Tiden. — Der er Noget, Fysikerne kalde „den bundne Varme"; jeg tro'r, der aandelig talt er Meget af den iblandt os; tro'r De ikke, at den for os Gamle vil „løses" ret snart, naar Taagen letter?" Jeg behøver ikke at sige, hvorledes jeg besvarede Spørgsmaalet.

Digitized by Google

havde jeg ligefor mit Vindue, — følte jeg mig gjennemstrømmet af Taknemlighedsfølelse ved Bevidstheden om usvækkede Aandskræfter. Saaledes udkom Bogen fuldstændig inden Aarets Udgang, ligesom jeg ogsaa med September Maaned optog mit Forelæsningsarbejde paa ny. Adskillige Dele af Bogen have, som jeg tro'r, fundet god Indgang, selv hos sædvanlige Modstandere. Men for Hovedtankerne, som det egentlig laa mig paa Hjærte at skaffe Indgang: at Reformationsværket, stort anlagt og paabegyndt, ved brat Stansning og senere Forkrøbling er blevet staaende som Brudstykke, — at det store Frafald indenfor den evangeliske Kirkes Grænser vil være uopretteligt, saalænge der i Skole og Kirke endnu bestandig bydes ufordøjelige Rester af Dogmeteorier istedetfor ren evangelisk Kristendom, — at de efter Reformationens Fødselstid slupne Traade først da tør ventes gjenoptagne til fast og stadig Udvikling, naar der fra Menighedslivets Side er opnaa't en Modvægt imod Skoledogmatiken, og derved en gjensidig Vexelvirkning imellem Teologien og det kirkelige Liv: — for disse Tanker og for Retningen, hvori de gaa, er der Lidet at vente af en Tid, hvor man ikke véd anden Redning imod sygelige Udvæxter af det Religiøse, end ved at søge ud i Irreligiøsitetens Ørk. Mulig kan der dog her være nedlagt Sædekorn for en kommende Tid. Er det Guds Vilje, at Livstraaden skal blive udspunden saa langt for mig, er det mit Ønske at efterlade Materialier til en ny Udgave af Bogen, som først skal udkomme efter min Død. Meget vil da kunne blive videre udført, Meget, som angaar blot forbigaaende Forhold, blive udeladt eller afløst af det, som kan have varig Betydning.

Lørdagen den 17de December 1859 vækkedes vi ved

Digitized by Google

Efterretningen om Fredriksborgs Brand. Allerede om Mandagen bragte „Fædrelandet“ en ledende Artikel, som bandlyste „i alle fornuftige Folks Navn“ enhver Tanke om Slottets Restauration som „ufornuftig, uforsvarlig og daarlig“. „Dagbladet“ gjorde Dagen efter denne Dom til sin. Altsaa: som bristende Ruin skulde det blive henliggende, — Værket af og Mindet om den eneste kongelige Personlighed efter Valdemarernes Tid, den skjønneste, tidt besungne Perle i Danmark! Medens det i andre Lande er Skik at rejse paa ny, hvad der forstyrres ved Uheld eller Fjendehaand, skulde det danske Folk klynkende lægge Hænderne i Skjødet! Scenen med Koldinghus, den eneste Kongeborg, beliggende i Danmarks Hovedprovins, eller med Nikolaj-Kirke, Hovedstadens ældste Kirke, beliggende i Hovedstadens Midtpunkt, skulde atter gjentages! Og paa samme Tid skulde der arbejdes paa at faa den nationale Selvfølelse gjort levende og stærk! — Efter en urolig Nat søgte jeg Ro ved at nedskrive, hvad der opfyldte min Sjæl, og det Skrevne sendte jeg, fortrængt fra mine naturlige Organer, til den „Berlingske Tidende“, hvor det læstes Torsdag Aften (Nr. 298).

Dagen efter, Fredag den 23de, lille Juleaften, modtog jeg Tilsigelse til at indfinde mig hos Kongen paa Kristiansborg samme Dag Kl. 4, — Meningen var let at gjætte. Det var syv Aar, siden jeg havde havt en Ene-Samtale med Kongen, og jeg besluttede at gjøre den bedst mulige Brug af Lejligheden. Siden den 2den December havde Stad og Land været i stærk Bevægelse. Et længere Tids Misforhold imellem Kongen — paa Grevinde Danner's og og Kammerherre Berling's Vegne — og Ministeriet var endt med dettes Afskedigelse: Hall, Krieger, Monrad og

Digitized by Google

Fenger afløste af Rotwitt, Blixen-Finecke, Jessen, Westenholz og Borgen! Bondevennepartiet og dets Tilhæng ved Statens Ror varslede Land og Folk en aldeles uberegnelig Fremtid.

Jeg traf Kongen i et Kabinet i Mezzaninetagen, siddende ved et Bord med tændt Lampe og Tobakspibe, i Husaruniform og grøsk Hue. Han modtog mig med Tak for den varme Udtalelse om det afbrændte Slot, og, — efterat have ladet mig tage Plads ved Bordet ligeoverfor sig, — med det Ønske: at jeg med nogle andre Mænd vilde stille mig i Spidsen for Indbydelse til en National-Subskription til Slottets Gjenopførelse, hvor da Kongen vilde være den Første til at tegne sig; han nævnede et Beløb af 20—25000 Rdl. (!)

Jeg nedskrev strax efter Samtalen det væsentlige Indhold af mine Ytringer, og jeg gjengiver det her, som jeg har det liggende for mig: „Jeg har udtalt mig offentlig, fordi jeg følte mig oprørt ved den Maade, hvorpaa Gjenopførelses-Tanken skulde ihjelslaa's i Fødselen. Men, naar der i det nærværende Øjeblik er Tale om at bringe denne Tanke til Virkelighed, stiller der sig store Betænkeligheder for mig, og jeg drister mig under de nuværende Forhold ikke til at være med iblandt Indbyderne til et Foretagende, som ikke kan faa Fremgang uden ved en frivillig og almindelig Sammenslutning. Dersom D. M. vil tillade mig at føre Ordet frit, skal jeg udtale, hvad der ligger mig og Mange med mig paa Sinde, og hvad jeg føler mig opfordret til at udtale, da jeg har den Lykke at stedes for min Konges Øjne. Det har været vor Glæde og vor Trøst under alle Trængsler, som Aarene have ført over os, at Konge og Folk i Danmark stod sammen, saa vi vidste, der

Digitized by Google

var fuld Sandhed i det kongelige Ord: at Kongen baade søgte og fandt sin Styrke i Folkets Kjærlighed. Jeg véd ikke, om det er blevet synligt for D. M.; men det er kun altfor synligt for dem, der færdes i Folkets Midte, at det tyder paa en Omskiftning i det lykkelige Forhold. Den er indtraadt med det nye Ministerium. Ved det aftraadte Ministerium have ganske vist selv dets nærmeste Venner ikke sjælden tro't at have Grund til Misnøje med dets Gjøren og Laden, og, hvad særlig de Forhold angaar, der antages at have været Anledning til Ministeriets Fratrædelse, er det den almindelige Mening, at det ikke er lykkedes at iagttage den rette Grænse overfor Hoffet. Men saa Meget er vist: at dette Ministeriums Mænd høre til Nationens dygtigste og retsindigste Mænd, og at de vare i Besiddelse af den oplyste Almenheds Agtelse og Tillid. I det nye Ministerium findes der ikke Nogen, om hvem dette kan siges, ikke Nogen, som vover og som er i Stand til at stille sig som uafhængig Mand imod Bondevennepartiets Fordringer i Folkethinget, ikke Nogen, som kan repræsentere Nationen overfor Udlandet. Det forrige Ministerium var et Statsministerium, det nuværende er et Hofministerium. Og, saa længe dette Ministerium staar imellem D. M. og Folket, kan jeg ikke andet end frygte for, at Bestræbelsen for at bringe Borgerne til at ofre noget Betydeligt for at imødekomme D. M'.s personlige Ønske vilde tjene til at stille den indtraadte Fjærnelse i Lys. Dette bør vi Alle søge fremfor Alt at undgaa."

Kongen lod mig tale ud uden Afbrydelse, og hørte paa Alt med Opmærksomhed og Rolighed. Han tog derpaa til Orde med en omstændelig Beretning om den hele

Digitized by Google

Spænding, som var indtraadt med det forrige Ministerium („jeg har som Konge givet Enevoldsmagten bort, men i mit Hus vil jeg være Suveræn") og om Dannelsen af det nye; han gav hele denne Fremstilling klart og bestemt. Angaaende Fredriksborg-Planen ytrede han sig i korte Sætninger: „fra Flere havde han modtaget gode Løfter og Tilskyndelse til Byggeforetagendet; — i Provinserne vilde Alle bidrage til Opfyldelsen af hans Ønske; der var der Mange, som holdt af Fredrik den Syvende; — i Kjøbenhavn vidste han, det var anderledes; alligevel havde han ogsaa her, hvor han viste sig, sporet megen Deltagelse i hans Sorg" o. s. v. Efter tre Kvarters Samtale bad han mig endnu at eftertænke Sagen og tale med Andre derom. Han afskedigede mig i naadige Udtryk, men mit Nej glemte han mig forøvrigt ikke. Af Madvig erfo'r jeg, at man derefter havde paa anden eller tredje Haand henvendt sig til ham med samme Anmodning, men ogsaa der faaet den Erklæring, at han under de daværende Forhold ikke kunde indlade sig paa Sagen. Otte Dage derefter, Fredag den 30te December, bragte Bladene Efterretning om Berling's Afskedigelse. Desuagtet forefaldt der Nytaarsnat tumultuariske Optrin ved Slottet, og de sammenstimlede Hobe kunde kun adsplittes ved Politi og væbnet Magt. Ved Kuren Nytaarsdag var Kongen synlig forstemt.

Otte Dage ind i Januar læstes der i Bladene om en af Kongen udnævnt Komité, med A. W. Moltke i Spidsen, til Indsamling af Bidrag til Gjenopførelse af Fredriksborg. Det var naturligt, at mit Navn ved denne Lejlighed blev savnet, og Ytringer i „Dagbladet", „om jeg ikke var bleven anmodet om Indtrædelse, eller om jeg havde vægret mig derved", gave mig forønsket Lejlighed til i „Dagbladet"

Digitized by Google

Nr. 15 at udtale mig nærmere om min Stilling til Sagen. Faa Uger derefter var Ministeriet, som havde været Gjenstand for saamegen Uvilje og Bekymring, sprængt ved Førsteministerens, Rotwitt's, pludselige Død den 8de Februar, ramt af et Slagtilfælde paa Trappegangen i Hôtel royal, og det forrige Ministerium fornyedes, med Undtagelse af Krieger, i sine Hovedbestanddele: Hall, Monrad, Fenger. Subskriptionen havde nu ønskelig Fremgang; som Bidrag til at styrke Interessen gav jeg endnu, som Gjenmæle mod Høyen's enestaaende Betragtning af Sagen, en Artikel i „Dagbladet" Nr. 29. Fredrik den Syvende oplevede endnu at se Tinder og Taarne rejse sig; men Kirkens Fuldførelse og Indvielse fandt først Sted under Kristian den Niende i Sommeren 1864. Ved denne Højtidelighed var jeg ikke tilstede. Universitetet, saavel Rektor som det teologiske Fakultet, synes at være blevet forglemt ved denne Lejlighed. Lørdag Eftermiddag indløb der vel en Slags Indbydelse; men Undskyldningsgrund var her lagt nær.

I Aaret 1859 opstod der atter et Hul i Rækken af de akademiske Teologer ved Professor Hagen's Død. En lovende Virksomhed, begyndt i April 1852 og understøttet ved heldige Lærergaver, blev her afbrudt efter mindre end syv Aars Ansættelse; den var dog allerede tidligere bleven hæmmet ved stærkt tiltagende Brystsyge. Til at faa hans Tab erstattet ved Pastor F. Hammerich var jeg personlig medvirkende, og den nye Kollega blev mig, skjønt ivrig Grundtvigianer, — ivrigere, end det synes mig vel foreneligt med teologisk Videnskabelighed, — i flere Henseender

Digitized by Google

velkommen. Hos den nye kirkehistoriske Kollega fandt jeg sympatetisk, varm og klar Interesse for alle fædrelandske Anliggender, hvad jeg hidtil snarest havde maattet søge hos fjærnere staaende Embedsbrødre; thi Hagen gik ogsaa i denne Retning tidlig tabt som Følge af Sygdommens Magt; den grundtvigske Affarvning kunde her ikke forstyrre Grundharmonien.

Ferierejsen i Sommeren 1860 skulde have gjældt Nørre- og Sønder-Jylland, men den blev en Baderejse for at prøve Eger-Vandene i Franzensbad mod min Hustrus Underlivslidelser. Jeg nyttede Opholdet som et landligt Otium; den nærmeste Omegn var desværre ikke synderlig tiltrækkende; dog lønnede det sig at søge ud af Vrimmelen i Egerdalen eller i bjærgagtige Egne i nogen Afstand. Men Badestedet forlode vi mere mistrøstige, end vi havde søgt dertil. En Forfriskningsrejse til det Salzburgske var paatænkt; men allerede i Bamberg, som i pragtfuld Beliggenhed kan maale sig med Prag, maatte vi, som Følge af min Hustrus Befindende, vende os mod Nord: over Weimar, Eisenach og Dresden. Et glædeligt Budskab bragtes os paa sidstnævnte Sted: Efterretning om, at der for min ældste Søn var opnaa't en Stilling, der lovede en smuk Virksomhed og en sorgfri Fremtid: som Skovrider paa Baroniet Lehn i Fyen. — Et helt Aar var min Hustrus Helbred Gjenstand for min daglige Ængstelse; Sommeren 1861 søgte vi ud paa Landet til Fredensborg, men uden Lindring. I en Vandkur („Neptunbeltet") lykkedes det henad Efteraaret at træffe det rette Middel imod det kvalfulde Onde.

Der blev af Monrad som Kirkeminister gjort fornyet Forsøg paa at faa Kirken ført ud af den unaturlige, for-

Digitized by Google

trykte Stilling. I 1859 var der af ham blevet omsendt til Biskopperne et Udkast til en fuldstændig „Forfatningslov for Folkekirken“ for at modtage Gejstlighedens Betænkning. Men „Meningen i Gejstligheden var“, efter Ministerens Udtalelse til Rigsdagen, „endnu saa delt saavel om det forelagte Lovudkast som om Betimeligheden af nu at ordne Forfatningssagen“, at han mente for Tiden at burde indskrænke sig til, ad den tidligere af Gejstligheden anviste Vej, at bygge saa smaat nedenfra opad. Han fremlagde i Rigsdagen 1860 Lovudkast om „Oprettelse af frivillige Menighedsraad“, der imidlertid mødte samme Modstand som tidligere Loven om Oprettelse af et Kirkeraad. Som Ordfører for det nedsatte Udvalg gjorde jeg mit Bedste for at støtte dette Skridt som en Begyndelse; en fortrinlig Bistand fandt jeg i Stiftsprovst Nielsen paa Lolland, dengang i Torkildstrup paa Falster. Men Ministerens Udkast opnaa'de i Landsthinget kun 25 Stemmer imod 22. I Folkethinget var der almindelig Stemning imod Sagen, og den blev liggende der uden engang at naa til anden Behandling. Ganske vist vilde det egentlig Fornødne ikke herved være blevet rammet paa nogen Maade; men mistrøstende var det i alle Tilfælde at høre det udtalt af Kirkeministeren i Landsthingssalen: „Jeg tro'r, forsaavidt den lovgivende Magts Virksomhed behøves, at have udtømt, hvad der stod til min Raadighed, og jeg skal sandelig nok vogte mig for at komme med Forslag for det Første til at indfri Grundlovens Bud“. De Betragtninger, hvormed jeg sluttede den mistrøstende Forhandling, findes i Landsthingstidenden f. 1860, S. 1840—1849.

Mærkelig tilvisse er den Modstand, som Bestræbelsen for at faa det danske Kirkevæsen bragt ud af den

Digitized by Google

forfatningsløse Tilstand har mødt under enhver Form, særlig fra gejstlig Side; den var ogsaa paa det her nævnte sidste Trin særdeles virksom og ihærdig. Den præstelige Modstand traadte frem under dobbelt Form. Dels gik den ud paa at bestride Nødvendigheden eller Betimeligheden af den hele Bestræbelse: „Det Nødvendige er Opvækkelse af Livet, men Livet vækkes ikke ad Forfatningsvejen". — „Kirkens Sag er Vorherres Sag; han vil vide selv at føre den frem". — „Pintsetiden er ikke kommen endnu; den maa oppebies; den, som tro'r, haster ikke". — „Herren er selv det kirkeregerende Princip; han styrer selv sin Kirke fra Sædet ved Faderens Højre". Det var at gaa udenom Sagen med fromtklingende Fraser; men Klangen er uægte, saa hul og dump, at det ikke er let her at finde det rette Svar. Dels blev den foreslaaede Sammensætning af gejstlige og verdslige Medlemmer i lige Antal i det kirkerepræsenterende Organ lydelig misbilliget som uluthersk og kalviniserende, — hvor farligt et Stikord! og den hele Tanke om repræsentativ Forfatning afvist som politisk-demokratisk. Herpaa var der nu nok at svare. Et luthersk Kirkesamfund kan kun blive hjulpet til det, den bittert har maattet savne fra Begyndelsen af: en selvstændig Tilværelsesform overfor Statsmagten, ved Tilnærmelse til den reformerte Broderkirke, som just har sit Fortrin i de faststøbte Forfatningsorganer, og Tilnærmelsen maatte vel i nærværende Tilfælde siges at være sket med alt tilbørligt Hensyn til den lutherske Kirkes Ejendommelighed, naar der var forbeholdt Pladser for samtlige Biskopper og for teologiske og juridiske Universitetslærere. Det forekommer mig at røbe en utilladelig Tro'sforsagthed, naar der ytres Frygt for Overvægt af en kirkefjendtlig

Digitized by Google

eller ligegyldig Stemning i en Forsamling som den her foreslaaede, hvor der var sikret de kirkelige Interesser de paalideligste Talsmænd. Det maa vel gjælde som første Betingelse for Kirkelivets Sundhed og Kraft, at Menighederne tage Del med i Omsorgen for Kirkens Anliggender; det stærkeste Vidnesbyrd imod Tilstanden af det lutherske Kirkeliv ligger netop deri, at gejstlige Mænd gaa og gjælde som de Eneste, der skulle have berettiget Stemme om Anliggender, der burde være fælles for Alle. I Rigsdagen finde selv kundskabsrige og højtoplyste Mænd sig fremmede overfor Sager, der vedrøre Kirkevæsenet. Det har hidtil ikke været muligt at gjennembryde Ligegyldigheds-Skallen, hvormeget end den selv ren politiske Interesse eller den blotte Interesse for Civilisation og Humanitet maatte synes at opfordre til almindelig Deltagelse.

I Rigsdags-Sessionen 1860 og 1861 forhandledes Regeringens Lovudkast til „Forandring i Præsternes Lønning“: faste Lønninger formedelst Inddragning af Præstetiender og Afhændelse af Præstegaardsjordene ud over det Fornødne til Husholdningsbrug. Det var en Foranstaltning, som i denne Udstrækning truede med de betænkeligste Følger for Kirkens Fremtid, og Lovudkastet blev grebet med en saa levende Interesse af Bondevennepartiet, at der kunde synes her at frembyde sig en gunstig Lejlighed for en resolut Kirkeminister til som nødvendig Betingelse for den videre Behandling af denne Sag at faa Loven om en Kirkeforfatning igjennem i Rigsdagen. Herpaa mærkedes der dog ikke noget Forsøg fra Ministerens Side. Jeg maatte i Udvalgsbetænkningen holde fast derved: „at jeg ikke kunde finde det rigtigt og i sin Orden, at en væsentlig forandret Fordeling af de til kirkelige Formaal

Digitized by Google

og navnlig til det kirkelige Læreembedes Udstyr henlagte Midler foretages og fastsættes ved Lov, førend Grundlovens Tilsagn i § 80 idetmindste for saa vidt er indfriet, at en Medvirken fra Kirkens Side formedelst et samme repræsenterende Organ er bleven mulig". Heldigvis kom Sagen dog ikke til Ende, dels paa Grund af den Masse af Forarbejder, af lokale Undersøgelser og Taxationer, der viste sig uomgængelig nødvendige, dels paa Grund af en principiel Uenighed, idet Bondevennepartiet ikke vilde nøjes med Mindre, end at den samlede Tiende skulde inddrages — ikke i en særlig kirkelig Lønningsfond men i Statens Finanser (!). I Grundloven mangler jo enhver Garanti mod saa vidtgaaende Anslag.

Med Aaret 1860 begyndte et Røre i Studenterverdenen, som fortsattes igjennem nogle Aar, angaaende de akademiske Embedsexamina, idet der ytredes Misnøje med at have de akademiske Docenter til Examinatorer, og det Ønske kom tilorde, særlig for den teologiske Examens Vedkommende, at se Prøven overdragen til en Examenskommission.

Det var en Sag, som tidlig, henved 30 Aar tilbage i Tiden, havde sysselsat mig.

I én Henseende finde Universitetslærerne hos os sig stillede under højst ulige Vilkaar, idet der paa de tre første Fakulteter hviler et Examensarbejde som en trykkende, paa Tid og Kraft tærende Byrde. Indtil Aaret 1851 holdtes den teologiske Examen hvert Fjerdingaar, og der var en Række af Aar (Højdepunktet naa'des i 1840 og 1841), da Examinandernes Antal var henimod, endogsaa

Digitized by Google

over 100 aarlig, altsaa 600 skriftlige Arbejder at censurere og 30 Examensdage! Hertil kommer, at Forholdet imellem de Studerende og deres tilkommende Examinatorer vanskelig kan bevares i ønskelig Renhed og Frihed. Professorerne fra deres Side savne Forvisning om, at det er deres Foredrag og den aandelige Frugt af samme, de skylde Antallet af deres Tilhørere, og i de Unges Studier vil der unægtelig kunne ventes større Frihed og Uafhængighed, hvor Lærere og Examinatorer ikke ere de selvsamme Personer*). Jeg er mig bevidst at have fra først af bestræbt mig paa det Alvorligste for at holde min Examination anlagt som ren Kundskabsprøve, uden nogen Forudsætning om, hvorfra Kundskaben maatte være hentet og uden at binde mig til nogen bestemt Form; iblandt unge Grundtvigianere af stræng Observants er der de, der have holdt sig i beregnet Afstand fra mit Kateder; men jeg tro'r ikke, at Nogen ved Examensbordet har fornummet Spor til nogen forskjellig Medfart fra min Side. Men det staar ikke i Examinators Magt paa nogen Maade at afkræfte den Mening, hvor den engang har sat sig fast, at han sikrest vil lade sig tilfredsstille ved at modtage ved Examensbordet, hvad han selv har givet fra Lærerstolen, og ved at modtage det netop saaledes, som han har givet det. Som ung Universitetslærer stod det derfor for mig som noget i flere Henseender Ønskværdigt, om der i dette Stykke kunde opnaa's en Forandring. I en Afhandling: „Om det teologiske

*) Det er bekjendt og oftere blevet anført, at allerede Biskop Gunnerus for snart 100 Aar siden udtalte i sin Plan til Universitetets Reform (1771): „Jeg gjør mig intet Haab om det kjøbenhavnske Universitets ret blomstrende Tilstand, naar ikke Examina blive forlagte fra Professorerne til andre Mænd". (Nyerup's: Hist.-statistiske Skildr. III, 2. S. 393).

Digitized by Google

Studium" (Mdskr. for Lit. 9de Bd. 1833. S. 490) udtalte jeg mig for et teologisk Examenskollegium, sammensat af Universitetslærere og Gejstlige. Det var Billedet af det tyske Studenterliv, der som oftest er delt imellem flere Højskoler, og hvor Samlingen med Studerende fra forskjellige Lande naturlig bringer en større Frihed og Selvstændighed ind i Studierne, som dengang stod levende for min Tanke. Ved efterhaanden at fatte Virkeligheden, som den er given med og begrundet i vore hjemlige Forhold, nærmere i Øje, har jeg maattet udsone mig med den Form, som jeg i Principet maa erkjende som den ufuldkomne. For det store Flertal af Studenter, som i det dyre Hovedstadsliv ere henviste til Selverhverv af det fornødne Livsophold, er og bliver det en Fristelse at søge Gjenveje, ad hvilke Examensmaalet kan blive naa't i kortest Tid og med mindst Besvær. Her tilbyder den private Manduktion sig som Nød- og Hjælpe-Institut. Jeg har ikke kunnet bringe i Erfaring, at denne Form for Studering bestaar nogetsteds i saa udviklet Form og med saa almindelig Afbenyttelse som hos os. Hovedgrunden, ved Siden af det allerede Anførte, er jeg for min Del tilbøjelig til at søge i vort lærde Skolevæsen: i Sammendyngning af et altfor mangfoldigt Kundskabsstof og en smaalig Gaaen i det Enkelte, der vænner de Unge til bestandig at modtage uden at arbejde selv. Heraf en Raadvildhed og Hjælpeløshed, naar de komme til Universitetet, som bringer dem til, mistrøstige og uvante til at bruge egne Kræfter, at søge Sikkerhed for Fremgang ved at gjøre Universitetslivet til en fortsat Skolegang. Saalænge imidlertid Universitetet selv igjennem de offentlige Prøver anlægger og gjennemfører den videnskabelige Maalestok, er det i Stand

Digitized by Google

til at udøve en tilbagevirkende og bestemmende Indflydelse paa det hele Manduktionsvæsen; men ganske anderledes vilde Forholdene stille sig fra det Øjeblik, at den kontrollerende Myndighed toges ud af Universitetets Haand. Der findes hos os ingen Form af videnskabelige Akademier, hvis Medlemmer der, som Tilfældet er med Universitetsprofessorerne, paahviler en Forpligtelse til at fortsætte de videnskabelige Studier igjennem de forskjellige Udviklings-Stadier. Det vilde følgelig være forgjæves, om man i Antallet af praktiske Embeds- og Bestillingsmænd, gejstlige og civile, vilde søge Mænd, der saaledes skulde have holdt deres videnskabelige Studier vedlige, at de som Herrer over Stoffet skulde være Examinator-Hvervet voxne, og ved en Afslappelse i Examinationens Grundighed og Paalidelighed vilde et gradvis Forfald af det videnskabelige Studium ikke udeblive. Det skulde være besynderligt, om ikke den nærmeste Virkning af Examens Henlæggelse fra Universitetet til en Examens-Kommission blev Organisation af Manduktions-Instituter, hvor nogle yngre Personer, med større eller mindre videnskabelig Brøkdannelse, forenede sig om at fordele de forskjellige Videnskabsfag imellem sig, og paatoge sig, — efter den Erfaring, der snart vilde danne sig om Fordringernes Beskaffenhed, — i den kortest mulige Tid at gjøre de Studerende færdige til at bestaa Examen. For de akademiske Lærere vilde der kunne være Erstatning at finde, selv om kun de dygtigere, med større Selvstændighed fremstræbende og tillige i udvortes Henseende heldigere stillede, Studenter vedbleve at samle sig om dem og at søge den videnskabelige Befrugtning i Universitetets Høresale, medens Flertallet blot for et Syns Skyld, i alt Fald af Hensyn til Stipendier, vedlige-

Digitized by Google

holdt en Forbindelse med Højskolen, men fandt sig tilfredsstillede ved at gaa udenom; der vilde navnlig for de teologiske Professorer kunne vindes Tid og Frihed til Behandling af religiøse og kirkelige Æmner, beregnede paa større og mere blandet Tilhørerkreds. Men, dersom Resultatet blev det forudseelige: at Landet inden føje Tid vilde faa en Gejstlighed, hvoraf Flerheden, i Mangel af videnskabelig Aandsudvikling, hævede sig lidet over Lægprædikanter, som ere i Stand til at virke stærke Opvækkelser, men savne de aandelige Betingelser for at virke til stadig Opbyggelse, end sige for at magte de sekteriske og separatistiske Bevægelser i en stærkt bevæget Tid, — hvad vilde ikke da være tabt, og hvor vanskeligt vilde det blive at raade Bod herpaa!

Stødet til Bevægelsen i denne Retning, som 1860—1861 vandt en større Tilslutning, gik ud fra nogle unge Teologer af den grundtvigske Skole. I en foreløbig Betænkning, som efter Anmodning af de Studerende blev affattet af fire af Hovedstadens Gejstlige og tre Kandidater, udgjorde Oprettelse af en Examenskommission et Hovedpunkt, og til denne Betænkning støttede et Andragende sig, som blev indgivet til Ministeriet af 93 Studerende. Det er ikke usandsynligt, at der til den hele Bestræbelse har knyttet sig en Tanke om at faa Fordringerne til den teologiske Examen en hel Del nedstemte; en saadan Forventning stod idetmindste i god Samklang med det Syn, hvormed den videnskabelige Fordannelse til den gejstlige Virksomhed bliver betragtet fra flere Sider, navnlig af Grundtvigianerne. Det skulde synes indlysende, at den rette gejstlige Praxis, netop i Tider af stærke, ofte til Yderlighed gaaende Spændinger, kræver en

Digitized by Google

fast og fyldig Grundlægning paa bred Basis, saaledes som det videnskabelige Studium kan give den. Men det kunde ikke falde vanskeligt at stille den tilstræbte Forandring i et Lys, som maatte have noget meget Tiltalende for de unge Studerende. For et stort Flertal af disse vilde, det tør ikke omtvivles, Maalet umærkelig blive forrykket: i Stedet for den anpriste Frihed i Studierne vilde der træde Frihed for Studering, for alvorligt og grundigt Studium. I en udførlig Betænkning til Ministeriet søgte Fakultetet at paavise de nærmere og fjærnere Konsekventser af den paatænkte Foranstaltning, saameget mere som Kultusministeren, Biskop Monrad, selv greb om den med en vis utaalmodig Iver*). Ogsaa i Landsthinget 1862, hvor Ministeren allerede fremkom med Begjæring om Penge til Oprettelse af Examenskommissioner, nyttede jeg Lejligheden til at udtale de Betragtninger, som vare modnede hos mig ved gjentagen Iagttagelse og Overvejelse af Forholdene (Landsthingstid. S. 1165 ff.)**). Paa en

*) Det er i den nyeste Tid ikke blot et Yndlingstema hos Tscherning'er og I. A. Hansen'er at føre den Ulykke, der er kommen over Land og Rige, tilbage til den overvættes „Intelligents", under hvilken Danmark skal lide, for atter at føre Intelligentsens Forsyndelser tilbage til Universitetet; men de raaeste Stemmer have fundet Gjenklang hos enkelte Fostersønner af Universitetet. Særlig kan det teologiske Fakultet fremvise tidlig fuldfærdige, ja overmodnede Kandidater, som, — gaaende ud fra den Forestilling, at et Universitet bør give hverken Mere eller Mindre, end der haves ligefrem Brug for ved den indre Missions Tjeneste, — ikke have Ord til at beskrive, hvad de have havt at lide i Universitetsaarene af en teologisk Videnskab, som for deres Vedkommende ganske vist har været uden Frugt.

**) I „Fædrelandet" Nr. 281—282 gav jeg ved særlig Anledning en Artikel angaaende samme Æmne: „Roskilde-Konvent og teologisk Examen".

Digitized by Google

Skrivelse, hvori en Del Studerende havde henvendt sig til Fakultetet angaaende Henlæggelse af Examen fra Universitetet til en Examenskommission, blev der givet et Svar, som fremkaldte en vis Misstemning, der naturligvis blev omhyggelig næret. Jeg paatog mig, som tidligere ved anden Lejlighed, i et Par Timers Foredrag i offentligt Studentermøde at belyse Svarskrivelsens Indhold og derhos undergive det hele Anliggende en Drøftelse, — ikke uden forønsket Indflydelse, som jeg tror, paa Stemningen i Studenterverdenen.

I 1860—1861 blev det tyske Forbunds Exekutionstrusel mere og mere paatrængende, og i samme Forhold blev Lord Russell animeret til at drive den politiske Mæglerforretning med fordoblet Iver. Bestandig blev der drevet paa Indrømmelser fra dansk Side, uden at der for den forlangte Føjelighed gaves mindste Udsigt til Vederlag fra Modstanderens Side eller til Bistand fra den venskabelige Formynder. En Følge af denne Pression var Patentet af 4de Januar 1861, som gjorde dansk eller tysk Sprog ved Konfirmationen afhængig af Forældres eller Værgers Forlangende. Ethvert saadant Skridt bidrog kun til at svække Regeringens Stilling, vække Misstemning hos de danske Slesvigere og ægge Tyskerne til bestandig videre gaaende Fordringer. Rigsdagens 12te Session nærmede sig til Enden; den sluttedes den 1ste Februar. Men forinden enedes alle tilstedeværende Medlemmer af begge Thing (med Undtagelse af 4, blandt hvilke Andræ og Tillisch) om at opfordre Befolkningen til at tiltræde en Adresse til Regeringen, hvori det udtaltes: at „det

Digitized by Google

danske Folk, saa lidt som det gjør Fordring paa at beherske Holsten og Lauenborg, saa lidt vil taale, at Holstens og Lauenborgs Forhold til Monarkiets øvrige Dele ordnes paa en Maade, der bringer disse i nogen Afhængighed af det tyske Forbund", og at „det er rede til ethvert Offer for at hævde Kongerigets og Slesvigs bestaaende konstitutionelle Forening og den danske Nationalitets lovlige og billige Ret i Slesvig". Adressen blev med over 71,000 Underskrifter i Maj overleveret til Konsejlpræsidenten Hall. En „Efterskrift til Adressen af 16de Januar" findes fra min Haand i „Dagbladet" Nr. 100.

Til samme Tid hører et lille Skrift, hvori jeg endnu engang optog det gamle Tema for at søge at imødegaa den Anfægtelse, som „Danskhedens lovlige og billige Ret i Slesvig" selv her hjemmefra stadig maatte friste*): „Slesvig og de venskabelige Magter". „Saalænge som Afgjørelsen endnu er forestaaende", skrev jeg, „er det Tid til at tale for dem, der i Danmarks, den danske Regerings og den danske Nationalitets Stilling til Slesvig se Livsspørgsmaalet for Danmarks Fremtid. Hinsides Afgjørelsen ligger Tiden til at tie".

I August 1861 blev Johanneskirken paa Nørrebro indviet, — med Frimodt, min Svigersøn, til Sognepræst.

*) Konfer. Raasløff var Anfægteren. Han optraadte, — først anonym under Bogstavet R., derefter pseudonym („Theofilus"), tilsidst under Navn, — paa Hjemmetyskeriets Vegne. Jvf. mine Kontra-Indlæg: „Hr. R. og den historiske Sandhed" („Fædrel." 1856. Nr. 19—20). „Til Vurdering af Angriberne af Regeringens Sprogforanstaltninger" („Dagbladet" 1860. Nr. 131—132). — „Konferentsraad Raasløff og Sprogordningen i Slesvig" („Dagbl." 1863. Nr. 73).

Digitized by Google

Det kirkelige Bygningsværks Historie var en langsommelig Lidelseshistorie. At Værket omsider, trods al passiv Modstand, kronedes med Held, skyldes en hos os exempelløs Ihærdighed og selvopofrende Nidkjærhed af private Mænd, fremfor Alle Bankarkivar, Kammerraad Feilberg. Det var ikke mere end simpel Billighed, at det af Regeringen var overladt til disse Mænd at gjøre Indstilling til den første Besættelse af Præsteembedet, og Valget faldt, uden Paavirkning fra nogensomhelst Side, paa den otteaarige Kandidat, i hvis Lod det er faldet at samle en Menighed om det nye synlige Midtpunkt. — I September samme Aar erhvervede min Johannes den filosofiske Doktorgrad. Af sit Arbejde: „Laurentius Valla", udført under lidet gunstige Forhold paa Jonstrup, havde han Ære og Glæde.

Sommeren 1862 var betegnet ved festlige Dage. Fra den 11te til den 17de Juni havde Kjøbenhavn Besøg af nogle hundrede Studenter fra Kristiania, Lund og Upsala; under mit Tag havde jeg kjære Gjæster: Professorerne Ljunggren fra Lund og Monrad fra Kristiania. I Biblioteksgaarden, — Musæets Bygnings-Kolos var dengang endnu ikke kastet ind i det frie Rum, — indviede og overleverede jeg de fire Studenterfaner med Skikkelser af Odin (Upsala), Thor (Kristiania), Frejr (Lund), Hejmdal (Kjøbenhavn), udsyede efter Konst. Hansen's Tegning af kjøbenhavnske Damer, som vare tilstede paa en Estrade i Gaardens nordlige Ende. Fest afløste Fest: i Rosenborg Have, i Fredriksborg-Indelukke, i Nordmandsdalen paa Fredensborg, hvor Fredrik den Syvende var Vært, i Marielyst Have, i Tivoli, — ganske vist for meget af Fest, for overstadig Jubileren. Vi saa' for Meget i disse

Digitized by Google

Studentertog. Det er ikke at ønske, at de i denne Skikkelse skulle gjentage sig, førend de opnaa at blive et sandere Udtryk af Folkenes indbyrdes Stemning. Meget Vand maa forinden løbe i Stranden. Men „det er gjennem mange og lange Omveje, og dog med en forunderlig haardnakket Konsekvents, at Historien arbejder sig frem til et Maal, som en højere Haand har anvist dens møjsommelige Gjerning“ *).

Den 17de Juli førte Kong Fredrik sin kongelige Broder Karl den Femtende fra Fredensborg til sin Hovedstad. Kjøbenhavns Borgere beværtede de to Konger i Kristian den Fjerdes Børssal; hvilket Modstykke til Kongetaflet 1658 i Riddersalen paa Fredriksborg! — Som kjøbenhavnsk Rigsdagsmand havde jeg J. L. Hjerta til Sidemand ved Taflet. Historien har ogsaa sin Poesi; da Dannerkongen og Svea-Kung efter Taflet slog hver sit Søm i den kjøbenhavnske Borgervæbnings nye Fane, da begge Konger gik Arm i Arm ned ad Børsterrassen over Slotspladsen til Kristiansborg igjennem Folkevrimmelen, maatte ethvert nordisk Hjærte føle sig grebet ved Øjeblikkets Symbolik.

Den 25de Juli, Istedslagets Tolvaarsdag, stod jeg paa Flensborg-Kirkegaard som Indvier af Løve-Monumentet. Komitéen, som var traadt sammen, havde i sin sexaarige Virksomhed havt et behageligt og lønnende Hverv. Mændene, som her fandt sig forenede (Overpræsident Lüttichau, Ingeniørkaptajn Køb ke, Borgerrepræsentant, Handskemagermester Larsen og jeg, med Tiltrædelse efter Lejlighed af Amtmand Lehmann, Ideens Fader,

*) Lehmanns Ord.

Digitized by Google

og Oberst Wilster), stode sammen i varm Interesse for Sagen; Forekommenhed havde vi mødt fra alle Sider; de omtrent 25000 Rdl. vare komne sammen uden Vanskelighed, og Bissen's Arbejde var lykkedes fortrinlig. Imidlertid befandtes der i sidste Øjeblik at mangle en Sum, omtrent 1200 Rdl., til forskjellige mindre Udgifter. Kongen havde hidtil holdt ethvert Bidrag tilbage, og det forekom Komitéen passende at give ham Lejlighed til at sætte Kronen paa Folkets Værk. Vi søgte og fik Foretræde og fremførte vort Andragende. Efter egen Sjæls Tilskyndelse havde Fredrik den Syvende upaatvivlelig ikke alene givet Pengene, men ogsaa tilsagt sin personlige Nærværelse, hvor det gjaldt at hædre de sejrkronede Krigeres Minde. Men, fra anden Side var Kongen behørig forberedet, og han forblev tillukket. Af Pengeforlegenheden kom vi imidlertid ud. Komitéens Formand Lüttichau, en Mand, som ved ethvert fædrelandsk Anliggende havde Hjærtet paa rette Sted, tilskød det manglende Pengebeløb med en elskværdig Fordringsløshed, som slog enhver Indvending til Jorden. — Nu stod jeg der med Mindet om Sejrsjubelen for tolv Aar siden, stillet imellem den mægtige, opkastede og stensatte Gravhøj, som var kranset af Mindetavler, ædelt smykket ved Plantning, og det stolte tildækkede Mindesmærke, — omgiven af Mænd og Kvinder fra Hovedstaden og Provinserne, fra Slesvigs Stæder og Land, deriblandt graahaarede og unge Krigere og Invalider fra den hæderfulde Krig. Efter Psalmesang og Indvielsesordet faldt Dækket under Kanontorden og Tusinders Hurraraab. Studentersangforeningen istemte: „Slumrer sødt i Slesvigs Jord, dyrekjøbt den blev ved Eder", — hvor smeltende løde ikke Ord og Toner her! — og: „Den danske Land-

Digitized by Google

soldat", — hvor svulmede ikke Alles Hjærter af Mod og Fremtidshaab!

Der gives Minder, som man ikke for nogen Pris vilde give bort, lade fare hen i Glemselens Strøm, selv om Erfaring senere bereder grusom Skuffelse. Og Skuffelsen var bitter og grusom, naar jeg senere kom Ordene ihu, som dengang vare udtalte med fuld Fortrøstning: „Gud Herren hjælper Menneskene ved Mennesker. Folkerettens Love ere ogsaa hellige Love. Retsbevidstheden er i den kristne Verden, i vor Verdensdel idetmindste, ikke lagt saaledes i Dvale, at den jo kan vækkes; og, hvor Overmodets og Overmagtens Retskrænkelse gaar ud over et vist Maal, dér, — det er den kristelige Fortrøstning til Gud og Mennesker, — paakalder et Folk ikke forgjæves Folkenes Hjælp i Folkerettens Navn"*). Og endnu bitrere

*) „Det, som for enhver tænksom Betragter gav Begivenhederne i 1864 deres dybe og trøstesløse Alvor, var ikke blot det vederstyggelige Angreb paa et uafhængigt og fredsommeligt Folk, men tillige og i Særdeleshed den Tilstand af moralsk Anarki, hvortil der ved denne Lejlighed i Europa viste sig sørgelige Symptomer. Det, som forhindrer Hobbes's Grundsætning (Bellum omnium contra omnes) fra at komme til Udøvelse i hele sin frygtelige Frihed, er ikke saa meget visse Traktater eller indre nationale Afgjørelser som Tilværelsen af en eller anden Autoritet, der sikrer disses Fuldbyrdelse, Dannelsen af en mægtig og fast Gruppe af Regeringer, der ere interesserede i Traktaternes Opretholdelse paa samme Tid, som de ere bestemte paa i fornødent Tilfælde at give Loven Eftertryk". — „Man skulde i 1864 tro sig hensat i Ludvig Moro's smukke Aarhundrede, ved at se alle de sorte Nederdrægtigheder, man gjensidig viste hinanden den sørgelige Ære at fæste Lid til". (J. Klaczko: „Europa, Polen og Danmark i 1863—64". S. 351—357). — I Sandhed, dersom Løgnens Fyrste bliver ved at sidde ved Styret i de europæiske Hoffer og Kabinetter, saa at de politiske Organer sætte en ublu Ære i at tjene ham ved at overbyde hverandre i ærefløse Brud paa Tro og Love, synes Intet sikrere, end at Europa

Digitized by Google

viste Skuffelsen sig, naar jeg dengang havde hilset Mindesmærket, rejst ved vore Heltegrave af et taknemligt Folk, som „Sindbillede paa Nordboens Arv fra Slægt til Slægt: det aarvaagne, uforfærdede, udholdende Mandemod, der skal kalde til trofast, heltemodigt Forsvar imod Enhver, som vil bryde vor Grænsefred". Dog, det er ikke fra Folket og fra det, der er gaaet ud af Folkets Kjærne, at Skuffelsen er kommen, og, hvad der glimrende har beskæmmet enhver Tvivl, er det trofast befundne Hjærtelag i Slesvigs danske Befolkning.

Fra en ædel Efterfest i Graastens Slotshave og et fortryllende Opholdssted paa Højderne ved Flensborg-Fjord, Justitsraad, Dr. Poulsen's „Sol-Lie", der havde aabnet sig venlig for os, søgte vi ned til Slien, hvor Oberst Wilster var vor Fører i Dannevirke-Skanserne, derfra op i Sundeved til kjære Præstefamilier og til Dybbøl-Skanserne, — fra Sønderborg igjennem lille Belt langs Jyllands Kyst til Aarhus, Silkeborg, Viborg, Randers og tillands tilbage over Fyen. I Graasten havde vi overværet en Søstersøns, Pastor Gad's Indsættelse som Sognepræst; en anden Søstersøn, Provst Swane, havde vi besøgt i Hjermind ved Viborg, og et tredje Besøg gjaldt paa Tilbagerejsen en kjær Slægtning, Provst Pram-Gad i Gammelby ved Vejle.

Rigsdagens 14de Session, fra den 4de Oktober 1862 til den 27de Januar 1863, aabnedes og sluttedes under svære Tryk udenfra. De tyske Stormagter havde kort forinden forlangt Ophævelse af den bestaaende

har udspillet sin Rolle, og det europæiske Statslegeme maa falde ud fra hinanden som visne Lemmer.

Digitized by Google

Fællesforfatning af 2den Oktober 1855, et nyt Forfatningsudkast, som skulde forelægges alle Monarkiets særlige Repræsentationer til Vedtagelse, og forlangt Sprogforholdene i Slesvig førte tilbage til Tilstanden før 1848. De truende Raad og raadende Trusler, som i lang Tid vare i rigeligt Maal strømmede ind fra det engelske Kabinet, naa'de Højdepunktet i Noten af 24de September, hvori den venskabelig mæglende Magts Udenrigsminister gjorde Forslaget til fire jævnsides staaende Repræsentationer i det danske Monarki (!) til sit. Det var trykkende under saadanne Forhold at sysle med dagligdags Sager, og der var i Landsthinget almindelig Stemning for ikke at skilles ad uden en offentlig Henvendelse til Kongen, om hvad der laa Alle tungt paa Sinde. I Forbindelse med tre andre Medlemmer af Landsthinget, af hvilke Ploug var den Ene, fremlagde jeg Forslag til en Adresse angaaende Landets politiske Stilling. Forslaget mødte Modstand hos Regeringen paa Grund af, at Rigsdagen her tiltog sig en Stemme, som alene tilkom Rigsraadet; Lehmann som Ministeriets Organ og jeg som Ordfører stode her, jeg tro'r for første og eneste Gang, imod hinanden. Med 39 Stemmer imod 2 (Andræ og Madvig) vedtog Thinget Adressen, der udtalte „Nødvendigheden af, at det politiske Baand, der forbinder Kongeriget og Slesvig, styrkes og udvikles i fri og folkelig Aand", og det Utaalelige i, at „Holstens svævende Stilling giver en i stedse stigende Omfang benyttet Anledning til fremmed Indblanding i det danske Kronland Slesvigs indre Anliggender". Kongen modtog Adressen paa Fredensborg ved Thingets Formand M. P. Bruun og mig som Ordfører, men forbeholdt sig at besvare den skriftlig.

Digitized by Google

Svaret indeholdt Erkjendelse af „den patriotiske og loyale Aand, hvoraf Adressen er udsprungen", men nægtede at indlade sig paa Indholdet, „da dette angaar Anliggender, som ikke henhøre under Rigsdagens forfatningsmæssige Omraade".

Til alle Forulempelser udenfra kom den bestandige Uro, hvortil Folkekirkens uordnede Forhold bleve benyttede af dem, der, med Øjet udelukkende henvendt paa Individernes Interesse, tabte Synet for det kirkelige Samfunds Tarv.

Ifølge Loven af 4de April 1855 om Sognebaandets Løsning staar det Enhver frit, efter forudgaaet Anmeldelse „at slutte sig til anden Præst end Sognets, af hvem han ønsker de kirkelige Handlinger for sit Vedkommende udførte, og til hvem han overhovedet ønsker at vende sig som Sjælesørger". Vitterlig Trang kan næppe siges at have været tilstede til en Lov i denne Retning; Benyttelsen hidtil maa uden Tvivl fornemmelig tilskrives grundtvigianske Præster. Men Princípet i sig selv er ubestrideligt og vil nødvendig gjøre sig gjældende, eftersom Præstens Forhold til Menigheden bliver mere og mere erkjendt i dets sande Betydning. Men fra først af have de, for hvem Kirkesamfundets Organisme kun staar som en Tvang, fuldstændig Opløsning derimod af den kirkelige Sogneinddeling som Formaal, ikke set Andet i denne Lov og kunne følgerigtig ikke se Andet end den første, svage Begyndelse til en fremskridende kirkelig Opløsningsproces. Det næste Skridt for Agitationen er blevet den Fordring: at, imedens det i Loven er forudsat som Selvfølge, at den,

Digitized by Google

som søger hen til en anden Præst, dermed slutter sig til den Sognekirke, hvor denne Præst er ansat, bør Sagen vendes om, saa at Sognebaandsløseren skal have Ret til at lade enhver kirkelig Handling for sit Vedkommende udføre af udensogns Præst i Sognets Kirke; — et privat Lovforslag var allerede blevet indgivet i Folkethinget 1861 „om Udvidelse af Retten til Kirkers og Kirkegaardes Benyttelse". Først saaledes, lod det sig forudse, vilde Sognebaandsløsningen kunne ventes at ville gribe om sig, naar den ikke var forbunden med Opofrelse eller Ulejlighed af nogensomhelst Art. Det var Altergangen med dertil hørende Gudstjeneste, der udgjorde det egentlige Stridspunkt; thi ved kirkelige Handlinger, der have Karakteren af kirkelige Familiehandlinger, — Barnedaab, Brudevielse, Begravelse, — viste der sig fra den anden Side Villighed til at komme Ønsket imøde.

Det grundtvigianske Parti har under sin fordringsfulde Optræden til ingen Tid mødt en fast og bestemt Holdning fra Kirkebestyrelsens Side. Det var heller ikke nu Tilfældet. Partiet fandt i Folkethinget Understøttelse hos „Bondevennerne", og overfor denne Koalition var det kjendeligt, at Kirkeministerens, Monrad's Stilling savnede ønskelig Fasthed. Imidlertid blev der af Ministeriet forlangt Betænkning om Sagen hos samtlige Biskopper. Denne gik fra dem alle, alene med Undtagelse af Kierkegaard i Aalborg, ud paa den bestemteste og indstændigste Fraraaden af en saa indgribende Forrykkelse af Sogneforholdet, støttet paa Grunde, som vare hentede fra Menighedslivets indre Forhold. Desuagtet udkom Anordningen af 2den Oktober 1862, som indrømmede den forlangte Frihed, uden at der toges det mindste Hen-

Digitized by Google

syn til de kirkelige Overtilsynsmænds Modforestillinger. Det var her baade Afgjørelsen, hvortil man var kommen, og Afgjørelsens Vej og Maade, der i lige Grad opfordrede til Indsigelse.

I første Henseende stod og staar det klart for mig, at den herved aabnede Frihed, saafremt den vil blive benyttet, som den kan benyttes, vil kaste Ufred, Splid og Partidannelser ind i de enkelte Sognemenigheder og imellem Præsterne indbyrdes. Men desuden — det Punkt, der nu er naa't, vil ligesom ethvert tidligere kun blive betragtet af det opløsningsivrige Parti som et Overgangstrin. Der bliver ikke lagt mindste Skjul herpaa; og, hvorfra den stansende Magt skal komme, er ikke let at sige — i en Kirke, der endnu staar hen uden noget forfatningsmæssigt Organ. I sidste Henseende er den danske Folkekirke, — saaledes som det her viste sig at være Tilfældet, — voldgiven til enkelt Mands, den til enhver Tid ansvarlig styrende Kirkeministers personlige Tykke. Det er meget sagt, og dog ikke for meget, at Folkekirken efter 1848 har været og er udsat for mere vilkaarlig Behandling, end Statskirken kunde være det, saalænge den var lagt ind under den kollegiale Myndighed af det danske Kancelli. To Smaaskrifter betegne Endepunktet af min kirkelige Virksomhed i Rigsdagen: „Anvendelsen af Loven om Løsning af Sognebaandet". (1862) og „To kirkelige Foredrag fra Landsthingssalen". (1863). „Med de Udtalelser, der læses paa de foranstaaende Blade", — saaledes slutter det sidstnævnte Skrift angaaende den heftige, men ufrugtbare Forhandling i Landsthingssalen, — „er min Virksomhed i Folkekirkens Tjeneste paa Rigsdagen afsluttet. Ved noget mere Understøttelse end den, der er bleven

Digitized by Google

mig til Del, tør jeg tro, at Adskilligt vilde kunne være opnaa't, Adskilligt kunne være forebygget. Det betimelige Tidspunkt har været tilstede, men det er hengaaet ubenyttet. Da Grundloven blev vedtagen i 1849, vare vi langt fra at vente, at Tilsagnet i § 80: „Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov", skulde blive henstaaende som et dødt og tomt Ord, at Kirken skulde være vedbleven Aar for Aar at savne et forfatningsmæssigt Organ til at dæmme imod vilde og regelløse Frihedslyster, som nu ikke have kunnet imødegaas med fornøden Kraft og forønsket Virkning. — Der finder for Danmark en kirkelig Isolering Sted. Jeg kjender intet Land i Europa, hvor en Frihed, som der her er tilstaaet, er gjældende, — en Frihed, som er ligefrem beregnet paa at opløse, at undergrave den bestaaende ældgamle Menighedsordning, — og heller ikke kjender jeg noget Land, hvor Kirken staar i den Grad værgeløs overfor den politiske Myndighed, som Tilfældet er med den danske Folkekirke". — I de 18 Aar siden 1848 har Kirkeministeriets Portefeuille befundet sig i 8 forskjellige Hænder; ved to af de seneste Skifter har den været hæftet til Justitsministeriets. En forhenværende Chef for Politivæsenet (Bræstrup), som havde tilbragt sit Embedsliv indtil Oldingealderen i dets Tjeneste, har derefter været Chef for Kirke- og Skolevæsenet i Danmark, og hans Formand (Heltzen) havde som Amtmand i Slesvig almindeligt Ord paa sig for ikke engang at staa i ligegyldigt Forhold til Kristendom og Kirke. Det bliver bestandig mere vanskeligt at danne sig Forestilling om, hvad der skal give Adkomst til denne Post.

Mit Forhold til Monrad, — én Gang varmt, — havde længe været køligt; fra dette Tidspunkt sank det til Fryse-

Digitized by Google

punktet, uden igjen at hæve sig. Jeg kunde ikke finde Bund i Manden. Det vilde ikke lykkes mig at opdage Noget, der stod saa ubetinget fast for ham, at han ikke skulde kunne findes villig til at gaa paa Akkord. Og med alle glimrende Egenskaber — hvor sørgeligt overvurderede han ikke sin Evne til at magte Forholdene, da han efter Fredrik den Syvendes Død bød sig til som første Styrmand paa det slingrende Statsskib! Efter den ubegribelige Udvandrings-Beslutning sparede han mig Afskeden, og jeg tilstaar, at det var med større Forundring end Smerte, jeg saa' ham vende sit Fædreland Ryggen.

Mit Skriftfortolknings-Arbejde havde jeg længe ønsket at kunne afslutte med et af Apostelbrevene, og det var da Romerbrevet, indholdsrigt og dybtgaaende som intet andet, hvortil min Hu stod. Arbejdet var imidlertid blevet dels sinket, dels afbrudt ved mellemtrædende Hindringer af forskjellig Art, og det var saaledes først paa min halvfjerdsindstyveaarige Fødselsdag, den 22de April 1863, at jeg naa'de Fortalens Slutningsord: „Idet jeg efter al Sandsynlighed nedlægger Pennen i Skriftordets umiddelbare Tjeneste, vil man maaske holde mig det Haab tilgode, at der ved mit Arbejde i denne Retning maa være givet et Stød fremad til egen exegetisk Literatur i det skandinaviske Norden; der trænges hertil mere, end tilbørligt er". Til den magasinerende Vidtløftighed i de tyske Kommentarer, Stort og Smaat, Løst og Fast, Forældet og Dødfødt i broget Blanding imellem hinanden, — saaledes skrives der, hvor der ikke er Tid og Stunder til at prøve, veje og vælge, — er der her givet et Modstykke, som en Tidlang turde befindes tjenligt for Læserne.

Fem Dage før Skjellet af de syv Gange ti Aar, —

Digitized by Google

selve den 70de Fødselsdag blev fejret med Taknemlighed iblandt Slægt og Venner og festlig ihukommet af Studenter og Embedsbrødre, — deltog jeg i den nye Studenterforeningsbygnings Indvielse den 17de April 1863. Et festligt Tog af gamle og unge Studenter, jeg med Ploug til Sidemand, drog med Faner og klingende Spil ud fra det trange, forrøgede Hus i Boldhusgade for at tage det nye, skjøntbeliggende og kunstnerisk udsmykkede Studenterhjem i Besiddelse, — den første Bygning, der var rejst paa Gammelholm. Efter en Kantate af Richardt, hvor Text og Musik (af Hartmann) anslog Strænge baade i Dur og Mol, holdt jeg Indvielsestalen i den festligste Stemning; er det dog ikke i Studenterverdenen, at vi fornemmelig skulle søge, — hvad Digteren saa skjønt udtalte, —

„De mange Bække smaa,
Der brødres til en mægtig Aa,
Som rinder ej med sagte Kluk,
Faar Kraft fra tusind' Aarer,
Fra Dybets Malm, fra Himlens Dug,
Fra Danmarks Smil og Taarer,
Som elves gjennem Oldtids Ur,
Men spejler dog en dansk Natur"!

Ikke mange Dage derefter anmeldte Kong Fredrik sit Besøg. Han hilste Studenterforeningen som Gjenbo til Kristiansborg og modtog sin Hilsen af de Unge:

„Til Dig, som Folkets Frihed gav,
Vi glemme ej vor Gjæld.
Der er Alvor deri,
Hver Gang vi
Ønske, Konge! Dig Hæder og Held".

For den manglende Belysning i Festsalen udbad Kongen sig at maatte sørge. Fra Studenterforeningen aflagde

Digitized by Google

Kongen Besøg i den nye Universitetsbiblioteksbygning, hvor jeg som Universitetets Rektor modtog ham. Til Middagstaflet var jeg samlet med Studenterforeningens Seniorat og Bibliotekets Personale m. Fl. Det laa mig nær her at udbringe, paa den gamle og den unge Studenterslægts Vegne, en Skaal for Kongen som „Folkets faderlige Ven". Til et saadant Taffel i en Kongesal af ung og yngre Verden uden Hensyn til Rang og Stand hørte der en oplivende Tone, som kun kunde angives ovenfra. Men den savnedes ikke; — Kong Fredrik gav sig her hen i sin hele menneskelige Naturlighed, der anstod ham saa vel.

Med Landsthingets 14de Session var Valgperioden som Rigsdagsmand for mit Vedkommende udløben, og ved Prøvevalget til den forestaaende Valghandling erklærede jeg ikke at kunne modtage Valg. Derimod tro'de jeg at burde beholde min Plads i Rigsraadet.

Ved Kundgjørelsen af 30te Marts 1863 opgaves officielt Forsøgene, som havde været fortsatte indtil Ydmygelse, paa at bringe Holsten i konstitutionel Forbindelse med Danmark-Slesvig, og Trontalen ved Aabningen af det overordentlige Rigsraad den 22de April henviste til „Nødvendigheden, hvori Kongen var bleven sat ved det tyske Forbunds Beslutninger og den holstenske Provinsialstænderforsamlings Optræden, at tage Bestemmelse om Holstens forfatningsmæssige Stilling i Monarkiet". Vistnok var Udskillelsen af den absolut umedgjørlige Landsdel kun et foreløbigt Skridt, men det var af afgjørende Betydning for den fremtidige Gang af Regeringens Politik. I Holsten og i Tyskland var der som altid, hvor det

Digitized by Google

gjaldt Forholdet til Danmark, Enstemmighed: enstemmigt Forbitrelses-Skrig over „Danmarks egenmægtige Fremfærd“ (!), som skulde være Krænkelse af de jesuitisk opdigtede Forpligtelser, der skulde være overtagne ved Underhandlingerne i 1851—52. I Danmark stode som altid, hvor det gjaldt Forholdet til Tyskland, Meninger og Domme skarpt overfor hinanden. I Forbindelse med H. Hage fremlagde jeg i Rigsraadet Forslag til en Adresse til Kongen, hvori udtaltes Tilfredsstillelsen, hvormed man ved Trontalen fandt sig henvist til „den nødvendige Betingelse for en fremtidig fri og rolig Udvikling og til en Udløsning af Fællesskabet (med Holsten), naar dette truer med at fremkalde fremmed Indblanding i indre Anliggender“. Der føjedes til: „Idet Forbindelsen imellem Holsten og det øvrige Monarki bliver løsere, er et kraftigere Sammenhold imellem Kongeriget og Slesvig en Nødvendighed“. Denne Adresse opnaa'de efter langvarig Forhandling kun 25 Stemmer imod 20; saa talrig var Oppositionen imod Ministeriet og den nationale Politik*). Af Kongen, som modtog den paa Skodsborg ved en Deputation, bestaaende af Præsidenten (Madvig), Ordføreren (mig) og en af Sekretærerne (Søkaptajn Tuxen), blev den modtagen med faa og lidet sigende Ord.

Med det grundtvigianske Parti skulde Striden endnu engang blusse op. Saalænge man indskrænkede sig til at gjentage Jubileringen over „den mageløse Opdagelse“, at vi i det apostoliske Symbolum tilligemed Forsagelsen skulde have „Ord af Herrens egen Mund“, kunde man lade den fixe Ide staa hen ligesom saamangen anden;

*) Mit indledende Foredrag læses i Rigsraadstidenden S. 181 ff., mit Slutningsforedrag S. 561 ff.

Digitized by Google

jeg skulde ikke have fundet Betænkelighed ved „trøstig at overlade det kirkelige Paradox til stille Selvoverlevelse", og at sætte min Lid til den Befrugtning, som ellers er at finde i de ikke faa sunde Sider af den grundtvigske Retning. Men det er som altid den praktiske Anvendelse, der gjøres af fixe Ideer, som bestemmer deres Uskyldighed eller deres Farlighed. Og, naar der bliver paastaaet i Henhold til den i Luften svævende Paastand om Herrens eget Mundsord, at en Daab, hvor „det levende Ord" (Tro'sartiklerne) ikke har lydt fuldstændigt og korrekt, ikke er en ret kristelig Daab, naar der læres, at dette Ord virker i Daabsmomentet som „almægtig skabende og gjenfødende Guds-Ord", da er det ikke Tid at tie. Jeg idetmindste har følt mig forpligtet til at arbejde mod den kjødelig-fantastiske Forrykkelse af alt sundt kristeligt Begreb. — Saaledes ogsaa den grundtvigske Friheds-Teori. Den kan paa sit Sted træde ret vellydende frem, særlig i Tider, hvor der hos Teologerne er Hang til at binde og stramme. Men, naar den kirkelige Friheds Fordringer udlægges saaledes, at „Præsterne ikke skulle være bundne til nogen Alterbog eller Psalmebog eller nogen anden Læreforskrift end den hellige Skrift, som de vide at forstaa og forklare den bedst", at fremdeles „Præsterne ikke skulle være bundne til at betjene Andre med det Hellige end dem, de efter deres Samvittighed tør betragte som Medtroende", saa er Vejen herved anvist paa én Gang til fuldkommen kirkelig Opløsning og til et hierarkisk Præsteherredømme uden Maal og Grænse. Hermed er Hovedindholdet angivet af to Smaaskrifter: „Skriftordet og det levende Ord". (1863) og „Om den grundtvigske Præstefrihed". (1864). Det første udkom i en

Digitized by Google

gunstig Tid, da Krigsuvejret endnu ikke antoges at hænge os over Hovedet; den sidste Haand havde jeg lagt derpaa under nogle Dages Ophold i Upsala. I kort Tid bleve flere Oplag nødvendige. Samtidigheden med Martensen's udførligere Skrift: „Til Forsvar mod den saakaldte Grundtvigianisme", var et heldigt Sammentræf. Under saameget ugunstigere Stjærner kom det andet Skrift for Lyset, — fjorten Dage førend de preussisk-østerrigske Røverhorder væltede sig ind over Ejderen, — habent sua fata libelli.

I Sommeren 1863 gjentog jeg med Hustru og Datter Besøget i Stockholm og Upsala. Der laa sexten Aar imellem sidste Besøg; hvor mærkelig fandt jeg ikke Sverrigs Land fremblomstret! Rejsen gik denne Gang over Land, mest ad Jernvej: over Lund, Vexiø, hvor jeg besøgte Tegnér's Grav, det paradisiske Jønkøping ved Sydspidsen af Vettern, som med sit spejlklare Vand og sine bratte Skrænter minder om Søerne i Schweits eller Overitalien, — Grenna, Omberg og Alvastra, Vadstena og Motala; herfra paa Kanalen til Stockholm. Paa Rejser har en Hovednydelse for mig, — og min Hustru delte ogsaa heri Smag med mig, — bestaaet i den fuldkomne Frihedstilstand, med fuld Raadighed over Anvendelse af Dage og Timer. Som Følge heraf var jeg altid betænkelig ved at gjøre Besøg og knytte nye Bekjendtskaber. Allerede fra Rejserne i min Ungdom havde jeg vundet den Erfaring, at det, som kan vindes ved Synet af en eller anden fremmed Personlighed ved et flygtigt, formelt Bekjendtskab, en mere eller mindre tilbageholden Samtale, ikke staar i Forhold til den Tvang, man derved paalægger sig med Gjenbesøg, Benyttelse af ceremoniel eller velment Høflighed, af velvillig meddelte Anvisninger og videre Anbefalinger m. m.

Digitized by Google

Ogsaa i Stockholm fandt jeg mig vel ved denne Metode; og, naar jeg ser hen til den store Skuffelse, der endnu inden Udgangen af samme Aar skulde beredes os fra Sverrigs Regering, kan jeg kun lykønske mig ved ikke at have nyttet Lejligheden, som laa nær, til at søge Nogen af dem i Sverrigs Hovedstad, der paa nogen Maade hørte til Styrerværket. Den firsindstyveaarige Afzelius søgte mig trofast fra sit Enköping. Jeg fornyede Bekjendtskabet med Professor Beckmann i hans Præstegaard i Gammel-Upsala og med Professor Carlsson, som i de selvsamme Dage blev Ekklesiastikminister; han havde forskaffet os Logi paa Karl den Trettendes Plads og førte os paa Dampbaad ud til sit Landsted i Nærheden af Ulriksdal. I et nærmere Forhold kom jeg til „Aftonbladet"s Redaktør, Mag. Sohlmann, som lever og aander i Arbejde for Nordens Enhed. Iøvrigt tumlede vi os efter Hjærtens Lyst paa Udflugter i Stockholms lige skjønne og minderige Omegn. En lykkelig Tilskikkelse hjalp os paa Tilbagerejsen til et Indblik i to svenske Familiekredse af sjælden Elskværdighed: Friherre Gyllenhål paa Härlingstorp ved Skøfde, hvorfra vi besøgte det skjønne Kinnakulla, og Herredshøvding Odencrants paa Torpa ved Jønkøping. Her modtoge vi et Telegram, der meldte min Søn Johannes's gejstlige Ansættelse i Fredericia; paa svensk Grund ved sildig Middag i Malmø klinkede vi paa Omflytningen fra Lærerstolen paa Jonstrup til Prædikestolen i Trinitatis-Kirke i den jyske Fæstning.

Den glædelige Hjemkomst fra en nydelsesrig Rejse og de friske Rejseindtryk fra Lund og Upsala, hvor Flytningen af Universitetet til Hovedstaden var staaende Stridspunkt, gave mig Æmnet til min Universitetstale

Digitized by Google

ved Kong Fredrik den Syvendes sidste Fødselsdag i Oktober: „Den danske Universitetsstad som Kongestad"; — jeg var nemlig i Efteraaret 1862 bleven valgt paa ny til Universitetets Rektor for det følgende Aar.

Heller ikke vendte vi tilbage til Fædrelandet med Tanke om at blive Vidner til umiddelbar forestaaende Udbrud af Uvejret. Vistnok vare Truslerne fra de tyske Magter blevne mere og mere nærgaaende efter den danske Regerings Skridt af 30te Marts; men det antoges dog ikke endnu, at Danmark skulde saa fuldstændigt blive givet til Pris af Vestmagterne for Røverpolitiken, og Troen paa Broderpagten med Sverrig-Norge maatte efter alle Mærker synes at vinde i Styrke. Kongebesøgene, som ikke kunde tænkes at være uden politisk Betydning i Tider som disse, vare i Sommerens Løb gjentagne fra begge Sider, og den 29de August havde de tvende Udenrigsministre forhandlet mundtlig i Kjøbenhavn. I et Selskab hos Orla Lehmann paa Svigerfaderens, Etatsraad Puggaard's Landsted i Ordrup den 3die September var Grev Hamilton, den svensk-norske Afsending, iblandt Gjæsterne; han skulde Dagen efter tiltræde Rejsen til Stockholm, — det antoges, og selv modsagde han det ikke, for at deltage i den endelige Afslutning af Forbundstraktaten. I Rigsraadet, som aabnedes den 28de September, forelagdes „Udkast til en ny Grundlov for Kongerigets og Slesvigs Fællesanliggender". Efterat Holstens konstitutionelle Udskillelse var besluttet, fulgte dette Skridt med Nødvendighed. Lovudkastet maatte hilses som „det stærke Bindemiddel imellem Kongeriget og Slesvig". Der blev

Digitized by Google

ved samme Lejlighed fra Regeringens Side tillige gjort alvorligt Forsøg paa at afværge en mere og mere truende Fare, idet Valgloven fra 1849 gjorde det muligt for Bøndermassen, naar den først kom til Bevidsthed om sin numeriske Magt, at bringe en Majoritet ind i begge Thing. Hvad der saaledes vakte Stemning imod det nye Grundlovsudkast fra én Side, maatte hos alle dem, der delte Regeringens Frygt, styrke Interessen for dets Antagelse. „Mit Navn", saaledes ytrede jeg mig i Rigsraadssamlingen, „findes iblandt dem, der staa under Grundloven af 5te Juni 1849; men jeg udtaler uden Betænkelighed den Overbevisning, at der ved denne Forandring (Valgretten til Landsthinget betinget ved den Census, der hidtil havde været Betingelse for Valgbarheden) vil være vundet en væsentlig Forbedring, en væsentlig Betryggelse for vor politiske Fremtid: for en Udvikling, hvor de forskjelligartede Samfundsklasser kunne komme til at faa en nogenlunde ligelig Ret ved en nogenlunde ligelig Sammensætning af de forskjellige Samfundsklasser". Den kompakte Opposition imod Lovudkastet og imod den ved samme betegnede Ejderpolitik tillod jeg mig at minde om, at „vi have et Kompas uden Misvisning, hvorefter vi kunne rette os, naar vi agte paa de Ønsker og Forhaabninger, hvormed man i Berlin, i Frankfurt og andre venskabelige Stæder (!) hinsides Elben, maaske ogsaa hinsides Ejderen, ser hen til denne Sags endelige Udfald og Skæbne", — og at „henstille til ærede Medlemmers nærmere Overvejelse, om ikke dog det danske Rigsraad vilde komme i en ganske ejendommelig, lidet misundelsesværdig Stilling, dersom der her skulde blive beredet v. Bismarck Oprejsning for lidte

Digitized by Google

Nederlag i Berlin ved en Triumf for hans Ønsker og Forhaabninger i Kjøbenhavn" *).

Udkastet i endelig Form blev vedtaget den 13de November med 40 Stemmer imod 16. Men Fredrik den Syvende var allerede sengeliggende paa Lyksborg Slot, og den 15de November udsluktes det, i et Øjeblik som dette, kostbare Kongeliv. Underskriften af Forfatningsudkastet for Danmark-Slesvig blev given af Kristian den Niende. Næsten fire Uger endnu sad Rigsraadet sammen. Den 19de December, en dejlig Solskinsdag, var Bisættelsen i Roskilde. Nu begyndte „Pressionen" fra England og Rusland, samtidig med at den augustenborgske Prætendent rejste sig, og Oprørsluen blussede frem i Holsten. Den 24de December afskedigede Kongen Ministeriet; det vægrede sig ved den Selvprostitution at sammenkalde Rigsraadet paa ny for at andrage paa Suspension af den nylig vedtagne Grundlov. I de første Dage holdt Haabet sig vedlige om en Gjenrejsning af det Hall'ske Ministerium. Da skød Monrad sig frem med Tilbud at forsøge Dannelsen af et nyt Ministerium. Det lykkedes omsider, og paa Aarets sidste Dag stod Monrad som Ministerpræsident og Udenrigsminister, omgiven af politiske Nuller. Saaledes gik Aaret 1863 til Ende.

Den første Halvdel af Aaret 1864 staar udfyldt af den anden slesvigske Krig. Jeg tilstaar, at jeg havde set Nødværgekampen, saaledes som den nærmede sig Skridt for Skridt, imøde med haabende Sind; jeg havde i „Dag-

*) Rigsraadstid. 1863 S. 73. 765. 1255—57.

Digitized by Google

bladet" 1863 Nr. 292, kort efter Kong Fredriks Død, udtalt mig i denne Retning. Naturligvis kunde Ingen foregjøgle sig Tilstrækkelighed af vor egen Modstandsevne; men jeg tro'de at turde forudsætte et velforberedt Forsvar mod Uvejret, der længe havde trukket sammen; jeg tvivlede ikke om, at Forsvaret vilde blive ført med fuld Bevidsthed om, at det gjaldt Liv eller Død, og det var mit Haab, at der ved en saadan Kamp vilde vækkes en Sympati hos Folkene, som vilde bringe Regeringerne til at træde ud af den ligegyldige Tilskuer-Stilling. Ogsaa efterat Tingene vare komne i den skjæve Gang, forsøgte jeg, ikke uden Anstrængelse, at holde Modet oppe baade hos mig selv og hos Andre („Om Hærens aandelige Forplejning", i „Fædrelandet" Nr. 4 — „Efter Rømningen af Dannevirke-Stillingen", i „Fædrelandet" Nr. 36 og „Berl. Tid." Nr. 39, — „Tyske Røster for danske Læsere", i „Fædrelandet" Nr. 59, — „Hvad have vi vundet ved at kæmpe?" i „Dagbladet" Nr. 97). Men der blev tilsidst Intet tilbage uden at tie og sluge sin Smerte. Ogsaa Finland var i sin Tid gaaet tabt for Sverrig i Kamp mod den russiske Overmagt. Men overfor en forrykt Konge og en Krigsstyrelse, som kostede ham Kronen, havde dog Runeberg mangen højhjærtet, glimrende Bedrift at besynge, og han kunde overgive mange berømmelige Feltherrenavne til Krigshistorien. Her sporedes der i alt det Styrende, Førende, Befalende kun Lamhed, fra Begyndelsen til Enden et sammenhængende Modstykke til Krigen under Fredrik den Syvende; hist Slaget ved Slesvig, her Opgivelse af Dannevirkes Befæstning, hist Udfaldet fra Fredericia, her den natlige Rømning af Fæstningen, hist Sejren ved Isted, her den vanvittige Slagtning i de sønderskudte Dybbøl-Skanser, hist det spar-

Digitized by Google

tanske Forsvar af Fredriksstad, her Overrumplingen af Als i aabne Baade. Et Eneste var fælles for Krigen dengang og Krigen nu: Ordener og Titler uddeltes ligesaa uendelig over de Tilbagevigende som dengang over de Fremadførende, over de Overrumplede og Overvundne som dengang over de Vaagende og Sejrende. Ovenfra set maa der altsaa sluttes, at Krigsførelsen havde havt sit fulde Stempel af Hæderlighed!

Det syntes, som om samtidig med det nye Dynastis Tronbestigelse en Stemning skulde vinde Raaderum, der maatte synes at stamme fra Katedrene i Kiel, for at lyse de schleswigholsteinske Læresætninger i Kuld og Kjøn. Der prædikedes atter om Hertugdømmernes Ret overfor den danske Fanatisme, om „den ufrie Konge", som stod under Trykket af det national-liberale Parti, om „Pøbelen i Kjøhavn", der vilde have Krig, om de tyske Hære, der ret besete kom som Befriere af de tyske Hertugdømmer og af den danske Konge-Hertug fra den fanatiske Danskhed. Det var en Politik, ligesom opfunden for at tjene som Skjærmbræt for en Krigsførelse, der syntes anlagt paa at bevare saa passiv og indolent en Karakter som mulig; hine Sætninger som de anførte tilegnedes med stor Lethed og synlig Interesse, ikke mindst af dem, der ellers vilde have Ord for ikke at befatte sig i ringeste Maade med Politik.

Denne Betragtning, der hverken fandt Krigen nødvendig eller engang retfærdig, maatte af sig selv føre til et Ministerium, som vilde Fred til enhver Pris, og som man var troskyldig nok til at mene, vilde være i Stand til at opnaa Freden paa taaleligere Betingelser; Monrad maatte vige for Bluhme. Fredspræliminærerne, — Afstaaelse af hele Slesvig og Als, — vare næppe afsluttede, førend Land-

Digitized by Google

og Sømagt sattes paa Fredsfod. Forhandlingerne i Rigsraadet angaaende Fredslutningen var under disse Forhold en ren Formalitet. „Naar man har taget Manden Værget ud af Haanden, klinger det som Ironi bagefter at forelægge ham det Spørgsmaal, om han vil foretrække Kamp eller overgive sig paa Naade og Unaade;“ med disse Ord gav jeg den 11te November min Stemme til den forsmædelige Fred efter den sørgelige Krig, og udtalte „Haabet om, at Historien baade i Nutid og Fremtid vil være saa retfærdig ikke at gaa i Rette med dette Samtykke.“

Men Dragesæden, engang udsaa't, havde først sin frodige Høst ivente. Freden udadtil blev Signal til Ufred indadtil. Havde den førende Haand manglet i Krigen, saa manglede den tilrettestyrende, sammenholdende Haand endnu mere derefter. Det var uden Sammenligning den skumleste Tid, der endnu forestod, en Tid saa uhyggelig, hvorhen man vendte sig, at selv det haabfulde Sind maatte fristes til Mismod. Under Trængselens sværeste Dage i 1848 og Aarene derefter holdtes vi oppe ved den friske, oplivende Luftning af broderlig Samfundsaand; nu sade vi midt i en Atmosfære af giftige, kvalme Mosedampe, der lamsloge Muskel- og Nervekraft paa Legeme og Sjæl: til alle Sider splittende, fortærende Avinds-Aand af Stand imod Stand, Parti mod Parti. Lettelse af Sindet i den sørgelige Tilstand søgte jeg ogsaa nu i det trykte Ord i „Fædrelandet“ 1864 Nr. 218—219: „Hvorom kunde og burde der være Enighed imellem Danske?“ „Bidrag til Reaktionens Karakteristik“ 1865. Til Tema i Universitetstalen som Universitetets Rektor ved Kongens Fødselsdagsfest (April 1865) valgte jeg: „Danmarks Krav til dets Højskole i dets Ydmygelsesstand“. Det reaktionære Parti havde dannet

Digitized by Google

sig et Midtpunkt i „Augustforeningen“. Et udvalgt Antal af det „fødte“ Selskab fandt sig her tilsammen. med Tilsætning af en Del Officerer, særlig af Kavalleriet, og af hvad der ellers fandt sig vel ved at agere som „Selskabets“ Slæb. Foreningens Valgsprog var „Kronen“ og „Kongedømmet af Guds Naade“, og Patriotismen fandt her sit Udtryk i Vers, som i ét Aandedræt sang om det varme Hjærtelag for gamle Danmark og om det Ligegyldige i Spørgsmaalet: om Sproget i Danmark blev „tysk eller jysk“. Mit foranførte polemiske Skrift imod Reaktionen, som nu mylrede frem fra alle Kroge, var et Foredrag, hvormed jeg aabnede „den danske Forenings“ Møder; under dette Navn havde „Martsforeningen“ omdannet sig til en mere offentlig og udvidet Virksomhed i Danskhedens, Modersmaalets og Folkefrihedens Tjeneste.

En Nutid som denne stillede et nedslaaende Horoskop for Fremtiden, dersom det ikke maatte kunne lykkes at bringe nogen Betryggelse tilveje mod den Side, hvorfra Faren for et indbrydende Barbari øjensynligst truede. Landsthinget, sammensat efter Grundloven af 5te Juni, var ikke i Stand til at afgive noget Værn imod Folkethingets stundesløse Bevægelighed, og et saadant Værn kunde ikke undværes, efterat Bondevennepartiets Førere vare blevne sig fuldt bevidste, at det efter Valgloven staar i Folkemassens Magt at fylde Pladserne i begge Thing med sine Kandidater: Gaardmænd, Husmænd og Skolelærere, og efterat de havde vedkjendt sig som Formaal at holde Intelligentsen ude fra Folkerepræsentationen. Hvor meget der end kan lægges Vægt derpaa, at den oprindelig danske Folketypus snarest er at søge i Bondestanden, hvor ogsaa Blodet flyder mest ublandet i Aarerne, og

Digitized by Google

at det vel derfor lettest maatte kunne lykkes her at vække Kjærlighed og Nidkjærhed for Modersmaal og Nationalære, saa er det kun altfor vitterligt, at det langt overvejende Flertal endnu staar, — og i lange Tider endnu vil blive staaende, — paa et Trin af Kundskab og Oplysning, hvor Partiets Førere, støttede af styverfængerske Provinsblade, ville kunne byde den menige Mand det Utrolige, hvorsomhelst det gjælder om at faa de ondartede Instinkter satte i Bevægelse. En Repræsentation, prisgiven til Massen, som er disciplineret af egennyttige og snu Førere, er og bliver en konstitutionel Parodi, naar den betragtes som Korporation af Lovgivere. Skulde en saadan Tilstand blive oplevet hos os, da vilde Absolutisternes Haab kunne gaa i Opfyldelse: at se Forfatningens varmeste Venner staa tvivlraadige overfor Folkefrihedens Lov.

Det er det Hall'ske Ministeriums Fortjeneste: at have bødet paa Hovedmangelen i Grundloven af 1849 ved at opnaa at faa Valgloven for Rigsraadets Landsthing overført paa Rigsdagens Landsthing, den Census-Begrænsning, som hidtil havde været gjældende for Valgbarheden, herefter gjort gjældende for Valgretten (se ovenf. S. 491). Tanken var her klar og simpel, og ved Udførelsen af samme synes der at ville være vundet Sikkerhed for, at de tvende Thing, udgaaede fra forskjellige Vælgerkorps, ikke vilde faa ét og samme Fysiognomi. Nu, efter Slesvigs Fraskillelse, gjaldt det at faa den samme Tanke fra 18de November-Forfatningen indført i Kongerigets Grundlov. Af Ministeriet Bluhme blev den optagen, men med saa svage Hænder, at den maatte opgives. Hvorvidt Valgloven, saaledes som det lykkedes Ministeriet

Digitized by Google

Frijs-Frijsenborg at føre den igjennem, er vel beregnet paa at sikre den forønskede Virkning, kan først længere Tids Erfaring afgjøre. Den er Frugt af en Koalition imellem „de store Bønder“ og „de smaa Bønder“, de første repræsenterede af Storbonden Lensgreve Frijs, de sidste af Ikke-Bonden, Assurancebestyrer I. A. Hansen, og synes møntet derpaa, at Hartkornet i forskjelligt Format skal gjælde som det, der giver den rette Adgang til Rigsdagens tvende Thing. Og ganske vist, — hvor Hartkornet er tilskaaret i større Stil, giver det Fortrin, som ikke ere at foragte; det giver en mere uafhængig Stilling, et friere Syn paa Livets Forviklinger, en sikrere Optræden i vanskelige Forhold. Der burde endnu kunne sluttes videre: fra de gunstige Kaar til større Flersidighed i Dannelse, bedre tilegnet Kundskabsfylde, mere udviklet og befæstet Modenhed i Karakteren. Men denne Slutning vilde, som Erfaring lærer, være mere end overilet; og, hvor Valget staar imellem det blotte Hartkorn — med eller uden Aner — og aandelig, selverhvervet Dygtighed, der vil man komme til at betale det dyrt, om det første Alternativ bliver foretrukket, hvor det gjælder Besættelse af Poster af Betydning for Land og Rige.

I Efteraaret faldt Valget som Universitetets Rektor atter paa mig. Ved Rektorataarets Afslutning havde jeg den Glæde at hilse Universitetets Festsal i nyfødt Skikkelse. For 29 Aar siden havde jeg ført Ordet i det samme Rum ved den gjenopførte Universitetsbygnings Ind-

Digitized by Google

vielse, som faldt sammen med Reformations-Jubilæet 1836 (jvf. S. 190). Der var den Gang Glimmer inden de fire Vægge; Fredrik den Sjette var selv tilstede med de kongelige Prinser og den hele Hofstat; men Væggene selv fremviste kun Fattigdommens Nøgenhed. Nu stode disse rigt og smagfuldt udsmykkede i ædel Kunststil af Dekorationsmaler Hilcker. Dog staa endnu de store tomme Felter tilbage, — og ville maaske længe blive staaende saaledes.

Et Bygningsarbejde, begyndt i 1863 paa selve Universitetets Grund, kan jeg her ikke lade uomtalt. Det berører mig saa nær i rumlig Henseende, idet det har borttaget den til min Embedsbolig hørende Have, at det maaske kunde synes velbetænkt at tie om en Sag, hvor Talen maa være udsat for at blive mistydet. Men jeg har selv i det trykte Indlæg, hvori jeg har modarbejdet Byggeplanen, erindret derom: at jeg maa finde mig deri, om Nogen vil i mine Modbemærkninger se intet Videre end en „oratio pro horto"; men jeg har tillige ytret Haab om, at „det vil findes troligt, at 40 Aars Samliv med Universitetet knytter saaledes til dette, at det personlige Hensyn bliver forsvindende overfor Universitetets Interesse." Talen er om den zoologiske Musæumsbygning (jvf. S. 255). Ligesom Biblioteksbygningen spænder den østre Side af Universitetsfirkanten, saaledes havde det hidtil været paatænkt og forudsat, at Musæumsbygningen skulde optage den søndre Side af samme ved Krystalgaden, og, for saavidt som denne Længde skulde vise sig utilstrækkelig, søge Forlængelse langs den venstre Side, Nørregade, hvor den saakaldte Kommunitetsbygning. en smal Strimmel-Bygning, i

Digitized by Google

enhver Henseende saa slet udfylder sin Plads, at det almindelig erkjendes som Nødvendighed, at den tidligere eller senere maa afløses af en mere hensigtsmæssig Bygning. Det var derfor noget Overraskende, da Tegningen, som fremgik efter lange Forhandlinger af Bygningskomitéen, der noget ensidigt var sammensat af de to naturkyndige Fagmænd, Forchhammer og Stenstrup, med Rektor, afd. Etatsr. Bornemann, og Bygmesteren, viste en firfløjet Bygning, som med en indesluttet glasbedækket Gaard var skudt ind i det frie Rum, der endnu var levnet imellem de forskjellige Universitetsbygninger; man synes overhovedet i vor gode Stad tilbøjelig til at mene, at enhver fri og aaben Plads først da opfylder sin Bestemmelse, naar den bliver fuldpakket med Bygninger. Det er utvivlsomt, at denne Bygning vil i sig selv befindes mest svarende til sin Bestemmelse, navnlig ved den Maade, hvorpaa de arbejdende Kræfter ere samlede paa det mindste Rum. Men de Grunde, der have bestemt mig til paa ethvert Trin at modarbejde denne Byggeplan, ere tre: 1. Den frie Plads, som stod tilbage imellem Universitet, Bibliotek og det paatænkte Musæum med sine hundredaarige Elmetræer, og som kunde være benyttet til forskjønnende Anlæg, er nu forbygget, og Murmasserne ere stablede op til hinanden i en Afstand af en halv Snes Alen. Konsistoriebygningen vil forhaabentlig i det historisk fattige Kjøbenhavn til enhver Tid, — saafremt der da ved Universitetet vil blive bevaret en historisk Interesse overfor den naturvidenskabelige, — være betrygget imod ethvert Attentat som den eneste Levning af den katolske Bisperesidents, der af Kristian den Tredje skjænkedes til Universitets-

Digitized by Google

bygning*); men Konsistoriesalen har nu umiddelbart uden for sine Vinduer mod Nord faaet en Taarnmur istedetfor fri Udsigt til løvrige Træer. 2. En til alle fire Sider afsluttet Bygning udelukker Tanken om Udvidelse ved Tilbygning; men enhver Bygning, som rummer Samlinger, der bestandig forøges, bør holde sig en Mulighed til Udvidelse aaben. Denne Mulighed vilde være given, dersom den oprindelige Tanke var fastholdt. Nørregade-Længden vilde have havt Plads for en lang Fremtid, da det mineralogiske Musæum, som heller ikke bør være under Tag med Professorbolig, Pedelbolig og Kontorer, vilde, naar Tiden krævede det, kunne finde andet Lokale. 3. Biblioteksbygningens Rum er paa samme Maade forudsat at skulle være tilstrækkeligt for enhver Fremtid trods Alt, hvad Erfaring lærer og stiller os for Øje. Enhver Tilbygning er nu umuliggjort ved den indkilede Bygnings-Firkant. Disse Betragtninger have ikke kunnet finde Indgang, hverken i Konsistorium, hvor det naturvidenskabelige Standpunkt i sin, som det forekommer mig, noget fordringsfulde Hensynsløshed fandt Understøttelse, eller i Kultusministeriet. Jeg kan dog ikke frafalde den Overbevisning: ikke alene at denne Byggeplan vil blive paaberaabt til Støtte for en gammel Sandhed, at Smagfuldhed og Lærdom ikke altid følges ad, men ogsaa at den „vil give Efterkommerne kun altfor skjellig Grund til at undres over de Byggendes Mangel paa Fremsyn", naar der engang i Tiden bliver uafviselig Trang til Udvidelse af

*) Indgangsrummet til Konsistoriesalen er endnu en Hvælving fra den katolske Tid, og Kjælderen har svære Hvælvinger, baarne af lavstammede Granitsøjler.

Digitized by Google

Biblioteksbygningen. Det vil findes naturligt, om jeg kan ønske at efterlade Bevis for, at dette Fremsyn ikke har manglet hos alle Vedkommende.*)

I en Fest af det ædleste Præg tilfaldt det mig som Universitetets Rektor at tage Del i Selskab med min Kollega Madvig: Herlufsholms Trehundredaarsfest den 23de Maj 1865. Det var en Dag som i den fejreste Skærsommertid, og Alt var usigelig festligt. Hvad der altid har været mig paafaldende: den patriarkalske Gemytlighed, der hviler over Herlufsholm, overfor den statiøse Fornemhed ved Sorø-Akademi, traadte ogsaa ved denne Lejlighed frem. Vistnok har Tiden været nænsommere hist end her: istedetfor den smagløs moderne Akademibygning har Herlufsholm bevaret Klosterbygningens Karakter uforvansket i det Ydre. Kirken var til den forestaaende Fest ført tilbage til sin oprindelige Skikkelse, og de lemlæstede Marmormonumenter stode atter i deres ædle Skjønhed. Fremfor Alt trængte dog den Tanke sig paa, hvad det personlige Minde er værd; det er, som om Herlufs og Birgittes Aand endnu svævede med opløftende og forenende Kraft over Stiftelsen; det var i det mindste dette Billede, der ved Festen klang igjennem i Hall's ædle Mindeord og Richardt's og G. Rode's skjønne Sange og gav den det stemningsrige Præg.

---

*) Tanken om Biblioteksrummets Tilstrækkelighed for en meget lang Fremtid maatte i al Fald hvile paa Forudsætningen af en regelmæssig aarlig Tilvæxt. Men Planen til en Indlemmelse af det Classen'ske Bibliotek i Universitetsbiblioteket er nu, 1866, sin Afslutning nær. Det ene Exempel kan gjentage sig, og den dristige Beregning er dermed kastet overende. (Sen. Anm).

Digitized by Google

Den 18de Juli 1865 dampede jeg med nogle faa Landsmænd over Sundet for at bringe Thomander et Farvel fra Kjøbenhavns Universitet, som i Jubilæumsaaret 1836 havde tilsendt den endnu lidet bekjendte akademiske Lærer Æresdiplom som Doktor i Teologien. En snigende Sygdom havde langsomt nedbrudt den legemlige og aandelige Kæmpe, og den længe forudsete Forløsningstime havde været velkommen. Det var første Gang, jeg betraadte den nye Bispegaard i Lund. Det store Følge samledes i Salen, som spændte hele Bygningens Længde; Væggene i det store Rum vare rundt om beklædte med fulde Bogreoler, der naa'de fra Loft til Gulv; den havde om Sommeren været hans Arbejdsværelse. Det hed sig, at Thomander udtrykkelig havde anordnet, at Ligprædiken, som har den biografiske Meddelelse og det personlige Eftermæle til Gjenstand, skulde falde bort ved hans Jordfæstelse. Ønsket paa Dødslejet blev i hvert Tilfælde taget bogstavelig til Følge. Ved hans Kiste i Domkirkens Kor blev der af Prof. Melin oplæst en dogmatisk Afhandling, stilet imod de nyeste Angreb paa Kristologien. Den Afdøde blev kun omtalt i aldeles officiel Form. Jeg tilføjede et kort Mindeord, der vendte sig til den Bortgangnes Personlighed: med Tak, fordi „han havde kæmpet som Jesu Kristi Stridsmand for Aandslivets hellige Goder paa aandelig Vis, med aandelige Vaaben, kæmpet for evangelisk Tro'ssandhed, evangelisk Lys og Liv og Frihed, uforfærdet og djærv." Jeg kan ikke vide, hvorledes disse Ord have lydt for den skaanske Gejstligheds Øren.

De første Septemberdage i 1865 vare festlige Dage for Kjøbenhavnerne. Et Par tusinde Mænd og Kvinder fra det røvede Slesvig bragte Vidnesbyrdet om Hjær-

Digitized by Google

tets og Tungens Fastholden ved det danske Fædreland. De bleve modtagne med aabne Arme. Borgerrepræsentanterne havde taget Sagen i deres Haand, og Kjøbenhavnerne kappedes om at byde dem gjæstmildt Hjem. Der kom med og ved dem en styrkende Luftning over Hovedstaden, en velgjørende Modgift mod Hjemmetyskeriets snigende Smitsot. Det haabfulde, trofaste Sind, bevaret under al daglig Kvide og Trængsel, beskæmmede den tvivlende Forsagthed, og det var kjendeligt, hvorledes Livsaanderne herhjemme kom til Kræfter. Slesvigernes Besøg ved Fredrik den Syvendes Kiste i Roskilde-Kapel var uden Tvivl det mest gribende Punkt; men i Dyrehaven var den egentlige Folkefest. Toget bevægede sig fra Klampenborg hen imod Eremitagen imellem Bakkerne, beklædte med et uoverskueligt levende Tæppe: mange Tusinder Hoved ved Hoved. Ved den slesvigske Mindesten fandt Grundtvig og jeg os sammen, hver paa sin Side af Stenen. Her lød Begges Ord i samme Tonart.

Rigsraadet holdt endnu i de første Maaneder af 1866 sin sjette ordentlige, forhaabentlig sin sidste, Samling for at vedtage Finansloven for næste Aar. I Landsthinget var der lidet Arbejde og faa Møder; det higede selv kun efter at se en taalelig Ende paa Sessionen, og Antallet af Medlemmerne svandt daglig ind, som naar Vandløbet taber sig i Sandet. Med den 11te Maj 1868, da jeg forlod Landsthingssalen, afsluttede jeg mit parlamentariske Liv, fortsat fra 1840 igjennem 27 Aar. Jeg tilstaar, at jeg havde rigelig nok deraf, selv om ikke Wilhelm Humboldt's Ord havde fæstet sig i min Sjæl: om „det Ulystelige i den Tanke, lige til Livets Ende at tage Del i Forhold, der i Dødsmomentet ligesom blive

Digitized by Google

til Intet, og hvorfra man Intet tager hinsides over med sig".*) Der har været Tidspunkter i tidligere Aar, da jeg vilde have kunnet træde ud med noget trøsteligere Erindringer og noget lysere Haab om Udviklingsgangen i vort Frihedsliv, end det nu er Tilfældet, — i en Tid, da selv ikke den haardeste nationale Ydmygelse og Smerte formaar at bryde de egoistiske Partiinteresser og forene til fælles Stræben og Virken for det lemlæstede Fædreland.

I den første Maaned af 1864, mit 71de Aldersaar, lagde jeg Haand paa disse Optegnelser. Det havde sin Trøst at sysle med Fortiden, da Fremtiden laa skummel og truende for Blikket; og det Liv, jeg her har havt at sysle med, er efter menneskeligt Tidsmaal saa langt, og maa efter menneskelig Regnemaade kaldes saa lykkeligt, at Tilbageblikket ikke tør standse ved de mørke Skygger. Det kan kun ende med Lovprisning og Tak.

Der er blevet anvist mig en Stilling i Livet, som har stemmet med min Tilbøjelighed og svaret til min Evnes Maal, og som paa én Gang har opfordret mig til at vaage og arbejde uden at staa stille. og har ladet mig ønskelig Frihed til selv at anlægge og ordne min Virksomhed.

Den Frugt af Arbejdet, som Arbejderen ikke kan undvære, har jeg ikke savnet; store Fordringer har jeg ikke gjort i den Retning, og selv, hvor Arbejdets Frugt er udebleven eller ikke er bleven synlig, har en indre Selvfyldestgjørelse været tilstede. Al Partitilslutning af Ældre eller af Yngre, som intet Menneske frister uden

*) Haym: W. Humbold. S. 569.

Digitized by Google

Skade for sin Sjæl, har ligget langt fra mit Ønske og min Tragten. Derimod har adskillig Modstand fulgt mig fra det første Skridt til det sidste, baade i det teologiske og det politiske Liv. Fra begge Lejre har Modstanden været heftig og skarp; dog maa ogsaa jeg tilstaa, at det er de Vaaben, som brugtes af „rabies theologorum", hvem Prisen tilkommer. Den stadige Modstand har nødet mig til at tage mig sammen og søge paalideligt Fodfæste, og den har hjulpet mig til noget Herredømme ikke blot over Mund og Pen, men ogsaa over Sind og Stemning. Livets Sødme er ikke derved bleven mig til Malurt. Det er ikke faldet mig vanskeligt i Anfægtelsens Dage snart at vinde Ligevægt indad og udad.

Som en stor Velsignelse har jeg til alle Tider følt det, at mit indre Liv ikke ligger for mig som spaltet i to Halvdele. Vendepunktet af den store Krisis i den religiøse og teologiske Verden ligger ud over den Tid, hvorfra min aandelige Udvikling daterer sig. Peter Erasmus Müller kan siges at betegne hos os, om end endnu med noget usikker søgende Fod, en vis Overgang til det nittende Hundredaars Teologi; hans „Kristelig Apologetik" (1810) er Vidne derom, og fra 1811 begyndte Mynster's kirkelige Virksomhed i Hovedstaden. Uden en forberedende Indvirkning vilde Schleiermacher heller ikke kunnet være bleven for mig, hvad han blev ved den første personlige Berøring (1818—19). Mit første store Arbejde fra 1825 bærer naturligvis efter det vidtstrakte Omraade, hvorpaa det bevæger sig, Spor af Brydning og Gjæring af det Nye med det Gamle; men med noget historisk Kjendskab til Datidens Bevægelser og nogen Evne til aandelig Forstaaelse kan det, mener jeg, ikke falde vanskeligt at skjelne imellem

Digitized by Google

det, der er fulgt med som Efterklang fra den foranliggende Tid, og det, der bar Spirekraft i sig for den kommende Tid. Jeg har saaledes Intet at berette om Bodskampe eller om Naadelysets pludselige Gjennembrud; min teologiske Livsvej staar for mig som jævn Selvudvikling. Jeg har, min aandelige Natur tro, kunnet lade mig bære af Strømningen, saaledes som den, i sin Hovedretning tro'skraftig og frigjørende udgaaet fra Schleiermacher, har bragt teologisk Videnskab i altid nærmere Forbindelse med kirkeligt Liv og har holdt den i vedblivende Bevægelse og Udfoldning: til dybere Indleven i Aabenbaringsmysteriet, i de underfulde Kjendsgjerninger, der udgjøre Kristentroens og Tro'svidenskabens Grundlag og Kjærne. Men netop derved og i samme Grad er det blevet mig nødvendigt at fastholde Adskillelsen imellem bibelsk Ortodoxi (Betydningen, hvori Ordet tages i den fransk- og hollandsk-reformerte Kirke) og kirkelig Ortodoxi*). Det er for mig Forsyndelse mod Kristendommen at ville indsnævre Evangeliets Fylde og Herlighed i de trange Formler af et skolastisk Kunstværk. Saa vist som Evangeliet er af Gud bestemt til at være Lys og Liv for Jordens Slægter, saa vist kan dets verdensforløsende Bestemmelse ikke blive modarbejdet af Menneskene paa farligere Maade, end det er sket og sker ved en uevangelisk

*) „Den Betænkelighed ligger nær: at Heterodoxien, Afvigelsen fra det kirkelige Dogme, skulde tillige være Afvigelse fra den kristelige Tro, Forstyrrelse i den kristelige Fromhed. Overfor denne Betænkelighed kan jeg kun udtale den Overbevisning: at jeg om mig personlig er mig det Modsatte bevidst, at min Heterodoxi ikke er udgaaet fra Skepsis, men fra Troens Plerofori". R. Rothe: Ethik. IV. XLIV.

Digitized by Google

Ivren for Systemteologi*). En jubilerende Højtone er den staaende i Nutidens kirkelige Sprog. Man bliver ikke træt af idelig at lykønske sig selv og hinanden indbyrdes med, at Kristus nu bor i Hjærtet, at „den rene Lære" nu forkyndes i Tale og Skrift. Det forholder sig dog med den aandelige Formue som med den legemlige: at Besiddelsen, som man gaar ind i ved Fødselsvilkaarene, er ulige mindre fast og paalidelig end den, der er selverhvervet. Ved en Smule Omslag i den aandelige Barometerstand turde det komme for Dagen, om ikke Mange nuomstunder have bygget paa den formentlige Grund med Halm og Straa (1 Kor. 3,12).

Ogsaa i det politiske Liv maa jeg paaskjønne det som en Lykke, at jeg, hvad Formaal og Retning af min Stræben angaar, kan i langt fra hinanden liggende Tider og under meget omskiftede Forhold gjenkjende mig selv. Jeg har ikke vovet mig dybere ind, end at mit eget Jeg har kunnet være bestemmende for Gjøren og Laden og er blevet bestemt ved Grunde, som ikke have hørt til det, der skifter om efter Tidernes Lejlighed.

Skulde jeg overhovedet turde regne mig noget til Fortjeneste, da er det dette, at jeg ved stadig Agtpaagivenhed har lært nogenlunde at kjende mig selv og begrænse mig selv, saa at jeg ikke har ladet mig føre udenfor det naturbeskikkede Raaderum. Ogsaa tør jeg tro, at jeg ganske vel har forstaaet at holde tilraade med Tiden.

---

*) Det er et bekjendt Ord af Lavater: „at han Intet havde imod, at man fraskrev ham den teologiske Rettroenhed, naar man lod ham beholde den bibelske, og at han ikke vidste, med hvad Ret man vilde drage ham til Ansvar for, at han tænkte anderledes end Atanasius og Kalvin."

Digitized by Google

Jeg har midt i Hovedstaden ført et indgetogent Liv, beværget mig i en indskrænket Omgangskreds, ikke ødet Timer og Kræfter i hyppige Middagsselskaber eller ved Spillebordet; Kortspil har jeg ikke forstaaet. Og dertil mener jeg at have havt et ganske godt Greb paa at holde Hovedarbejde og Bisysler ud fra hinanden. Til enhver Embedsstilling, end sige til ethvert Liv, som gaar ud over den afstukne Embedskreds, hæfter der sig efterhaanden en Mængde Smaating, som ogsaa skulle varetages, og som uformærkt kunne liste en uforholdsmæssig Del af Timerne bort. Saadanne har jeg vidst at henlægge til enkelte spredte Timer, som ikke lode sig bruge til det Alvorligere, og saaledes har det kunnet lykkes at opspare den sammenhængende Tid, som tit har været sparsomt nok tilmaalt, til Arbejde, der kræver uforstyrret Ro og samlet Tid. Det har derhos hørt til min sædvanlige Dagsorden, at der efter Arbejdet er blevet en Aftentime tilovers til æstetisk eller historisk Læsning for Hustru og de fremvoxende Børn.

Endnu et Gode, hvorpaa jeg har sat den største Pris, er den uafhængige Stilling, hvori jeg har befundet mig overfor de Højt- og Højeststaaende. Et Vers har fra min tidlige tyske Læsning slaaet dybe Rødder i mig, og det er i Manddomsaarene blevet indlemmet i min Livsfilosofi:

„Sey deinen Freunden immer treu
Und weich bey fremdem Schmerz!
Den Grossen dieser Erde sey
Dein Nacken starr wie Erz."

Digteren, selv en af „de Store paa denne Jord", Grev F. L. Stollberg, kjendte Sindelaget, hvormed disse fra deres Højdepunkt betragte dem, som i deres Øjne ere Smaafolk. For mig har den naadige Nedladenhed været ligesaa

Digitized by Google

ulystelig som den uforstilte Hovmodsmine, og jeg har ført mig min Stilling i Samfundet fuldt til Nytte, idet den har fritaget mig for at blive personlig Gjenstand for den ene som for den anden. Med saameget større Erkjendtlighed paaskjønner jeg det, at en Gunstbevisning, den største og reelleste, jeg har modtaget i Livet, skyldes en Lensbesidder, Baron Rosenørn-Lehn til Baronierne Guldborgland og Lehn*), som uden personlig Forbindelse er paa den ædleste Maade kommen et Ønske af mig imøde ved at betro min ældste Søn Skovridertjenesten paa Hvidkilde. Til denne Mand bekjender jeg mig med Glæde at staa i Hjærtets Gjæld, og man kan være det bekjendt at have ham til Skyldherre. Gjenstand for Adelsmands-Interessen er her, som i fordums Dage, ikke Heste og Hunde, men Bøger, Haandskrifter og Kunstværker.

Den Gamles sædvanlige Lod: at se Fortiden i Rosenskær, Nutiden igjennem Taageslør, er lykkeligvis ikke bleven min. Det Nærværende staar, med alle stærke Slagskygger, dog i Lys for mig overfor Livet for 70 Aar siden, og min Hu søger derfor ikke tilbage, men fremad. Visselig har den nuværende Tid med sin tumultuariske, indholdstomme Jagen baade i det politiske og i det religiøse Liv nok af mørke Sider. Men med det Ene, som er vundet: Frihed i Tale og i Skrift, lader Alt sig overvinde. Modstanden imod det Lyssky og Ufri lader sig ikke nu som tilforn slaa til Jorden; det fremadstræbende Liv behøver ikke længere at snige sig frem i kunstlet Formummelse. Men, hvor Kampen er aaben, tør der ikke tvivles om, paa hvilken Side Sejren vil være, om den end vindes langsomt og ikke uden Anstrængelse. Forsynets Veje føre

*) Fra 1870 Udenrigsminister. (Sen. Anm.)

Digitized by Google

langsomt til Maalet, men saameget sikrere; thi det gjælder her ikke om at blive Herre over den ydre Fremtoning, men at faa Bugt med det indre Liv, hvoraf det ydre fremgaar, at give Sind og Tankegang og Vilje en ny Retning. Denne Betragtningsmaade hænger sammen med det sangvinske Træk i min Natur. Jeg kan ikke blive staaende ved det Mørke, Nedslaaende, Trøstesløse; uvilkaarlig søger mit Øje hen til Lysglimtene, hvor de kunne skimtes, og henter Haab fra dem. Det er en Retning, som ganske vist har mange Fejltagelser, mange Skuffelser i Følge med sig; men man er i det svigefulde Menneskeliv vel tjent dermed; den bevarer Sjælen frisk og holder Modet i Live.

Den lykkelige Stemning, sén til at give Slip paa Haabet, skyldes vistnok for en stor Del den Understøttelse, som det sjælelige Liv har havt i Legemligheden. Allerede som ung Mand har jeg havt graat Haar og troløse Tænder; men det graa og hvide Haar har bevaret sig sundt og kraftigt, og Tandbesætningen lader sig nutildags erstatte. Iøvrigt har min legemlige Konstitution nærmet sig til Karakteren af det virkelig Normale. Jeg har i Almindelighed ikke mærket til, at jeg havde et Legeme at bære paa; det har været villig tjenende, ikke besværende. Jeg har ikke kjendt til nogensomhelst gigtisk eller nervøs Fornemmelse, ikke til Indvirkning af Vind og Vejr, ikke været let modtagelig for Forkølelse, og ved rheumatiske Tilfælde, tidligere idetmindste, kunnet regne paa at være fri paa tredje Dag. For Briller har jeg ikke havt Brug; Øjnene staa mig bi som i Ungdomstiden, ved Lampelys som ved Dagens Lys. Jeg erindrer ikke noget alvorligt Sygeleje undtagen ved Juletid 1858; ogsaa da hjalp Naturen mig hurtig paafode, og ethvert føleligt Spor af Sygdommen

Digitized by Google

er for længe siden forvundet. Som Følge heraf er den hele Rigdom af aandslegemlige Nydelser vedbleven at være tilgængelig og tiltrækkende for mig. For Natur og Billedkunst, Musik og Teater er Øje og Øre aabent nu som før, og jeg har saa inderlig Behag derved nu som nogensinde. Jeg har endnu Lethed og Glæde ved milelange Fodture, og jeg kan endnu have den lykkelige Fornemmelse af ungdommelig Frihedsbevidsthed ved at lade mig sætte af ved Dampskib eller Banetog paa et eller andet af Nordsjællands dejlige Punkter for derefter, med Stav i Haand og Bog i Lommen, at gjennemvandre de skjønne Strækninger ad de velbekjendte Skovstier.

Under eget Tag har den huslige Lykke kun lidt Forstyrrelse ved Ængstelsen, som ofte er vendt tilbage, for min Hustrus vaklende Helbred; men saameget inderligere er min Tak til Gud, at Grunden til den kvælende Frygt i de senere Aar synes at være hævet. Med sin Ungdoms Elskede at kunne gjøre Skridt saa nær hen imod Guldbryllupstiden, at se de to Sønner lykkelige hver i sin borgerlige og huslige Stilling og ikke længere borte, end at en halv Dag kan føre Unge og Gamle sammen, at have den ene Datter lykkelig gift paa Kjøbenhavns Grund som endnu bestandig hjemmehørende med Børneklyngen til Forældrehuset, og den anden som elskelig Husalf oplivende Hjemmet for Fader og Moder, — det er en Lykke saa sjælden, saa ren og rig, at det vilde være Utaknemlighed, om jeg ikke saa' en Naadegave fra Faderhaanden, der her har velsignet saa rigelig, i en Forlængelse af Livstraaden en Stund endnu, saa længe som Han med Livet giver Kraft til Arbejde og Glæde ved det.

Saa vidt i Juni 1866, det 73—74de Aldersaar.

Digitized by Google

Ved Aarskiftet 1867—1868.

Aaret 1866 skulde endnu ganske uventet bringe nogle solbestraalede Blade ind i mine sildige Levnedsoptegnelser.

Allerede for flere Aar siden havde jeg opgivet enhver Tanke om at gjentage et Besøg hinsides Alperne, at bringe det underfuld-skjønne Italien min Hilsen som frit og forenet, selvstændigt Rige, udrenset fra det paatrængte Fremmede og gjenfødt til en forjættelsesfuld Fremtid. Alders- og, for min Hustrus Vedkommende, Helbreds-Hensyn forenede sig om at trænge Tanken herom tilbage. Men i dette Aars Eftersommer blev det af Lægerne anset nødvendigt for min Svigersøn, Pastor Frimodt, at tilbringe den forestaaende Vinter i Syden. Manden kunde ikke afse sin Hustru, Moderen ikke de to ældste Børn. Nu vaagnede Rejselysten hos Bedsteforældrene. I Forslags Form kom Tanken først fra min Hustru, og den mødtes fra min Side paa Halvvejen.

Det lod sig dog ikke gjøre, at de Gamle fulgtes fra Hjemmet med de Unge, som tiltraadte Rejsen i Oktober Maaned. Der forestod en Konkurrence i det teologiske Fakultet, som forinden maatte bringes til Ende, om en midlertidig Docentpost i Fakultetet. Der havde meldt sig ikke mindre end syv Kandidater, deriblandt én fra Norge, og med skriftlige Arbejder og mundtlige Foredrag gik Ugerne saaledes hen, at Afrejsen ikke kunde berammes før til først i December.

Og endnu i de sidste Dage skød der sig et uventet Intermezzo ind imellem.

Den forestaaende Rejse kunde tillige gjælde som synlig Afslutning af det lange parlamentariske Liv i Provinsialstænder, Rigsdag og Rigsraad, fra hvilket jeg i det samme

Digitized by Google

Aar havde taget Afsked, og endel Medlemmer af Rigsdagens tvende Thing forenede sig om en offentlig Indbydelse til Medborgere for at medgive mig og Mine gode Rejseønsker. Festen fandt Sted Lørdagen den 1ste December paa Skydebanen. Det havde ikke kostet mig ganske ringe Overvindelse at lade mig stille hen som Midtpunkt i en stor festlig Forsamling; min Afsmag for den Slags Offentligheder er mærkelig tagen til med Aarene. Men, jeg tilstaar det, saaledes som Stemningen kom mig imøde fra alle Sider, blev denne Aftens Fest med alle de Tilbageblik og alle de Fremtidssyner, den kaldte frem i Sjælen, et dyrebart Minde at tage med over Rigsgrænsen. Hvad der i høj Grad gav Festen Betydning for mig var de Mænds Personlighed, der vare traadte i Spidsen. Den, ved hvem jeg modtog den første foreløbige Indbydelse, og fra hvem jeg antager den første Tanke at være udgaaet, var J. C. Jacobsen, Ejer af Carlsberg-Bryggeri, en ædel Prydelse for den kjøbenhavnske Borgerstand, og det var Orla Lehmann, — hos hvem jeg stiller højere end de glimrende Aandsgaver det Adelspræg i Tænkemaade og Karakter, han har vidst at bevare gjennem alle det politiske Livs Brændinger, — som paa Festaftenen bragte mig Forsamlingens Hilsen. Jeg mindede i mit Gjensvar til ham om de 34 Aar, der laa imellem denne Aften og den, da han i Spidsen for et Fakkeltog havde været Tolk for Studenterne, og det var ud af Hjærtets Fylde, jeg bragte min Tak til den, der „havde grebet Frihedens Banner i Ungdommens begejstrede Dage og havde hævet det højt indtil denne Dag med sikker Haand, med flammende Ord, med mandig Daad". Ved Vexelér H. P. Hansen, i al sin fordringsløse Stilhed en værdig Repræsentant for de

Digitized by Google

frisindede kjøbenhavnske Borgere, blev der overrakt mig fra en Forening af Mænd i Hovedstaden et Exemplar af Grundlovsmedaillen i Guld. Telegrammer bragte fra flere Egne af Landet, særlig fra min slesvigske Stammejord, Vidnesbyrd om, at mange Fraværende vare aandelige Deltagere i Festen. Den sluttedes med et Fakkeltog, som, udgaaende fra Studenterforeningen, bragte mig Hilsen fra Studenterverdenen.

Mandagen den 3dje December havde jeg endnu Censurkomitéen samlet hos mig som Dekanus til endelig Afgjørelse af Konkurrence-Anliggendet: Indstilling af Lic. H. Scharling som Docent i Fakultetet; og saaledes saa' jeg, med takopfyldt Sind for Forsynets Naade, Alt klaret og jævnet til Rejsens Tiltrædelse. Aaret efter ved samme Tid vilde den have været umulig paa Grund af Hindringer fra mere end én Side.

I mild og stille Decemberluft blev Rejsen tiltraadt med Hustru og Datter om Morgenen den 4de, og i fem Dage, med Fradrag af et Døgns Ophold i Sønnehjemmet i Fredericia, bragte Dampen os over Hamburg, Kassel, Bamberg og München til Foden af Alperne i Innsbruck. Over Brenner var Jernvejen endnu ikke færdigbygget; Natten maatte her tages til Hjælp med Diligencekjørsel. Gjennem Tyskland havde Temperaturen, lige indtil vi naa'de den münchenske Højslette, ikke været under 5—10 Graders Varme; i Verona modtoges vi af blaa Himmel og straalende Sol, og paa alle Huse af friske Mærker fra Jubelen over Gjenforeningen med det italienske Fædreland. Efter forud truffen Aftale samledes de tre Slægtled, — Forældre med Børn og Børnebørn, — med Jubel i Milano den 11te December.

Over Genua søgte vi Kvartér for den koldeste Del

Digitized by Google

af Vinteren i Spezzia: istedetfor Vinterkulde fire Ugers Regntid med Middeltemperatur af 10 Grader, de tre Uger varmt Solskinsvejr; Beliggenhed og Omegn af henrivende Skjønhed: Golfen aaben mod Sydvest, omkranset af milde Bjærge med dybe Indskjæringer og Fremspring og med den yppigste Vegetation af Figen, Oliven og Vin, Laurbær og Myrter. En udhugget Klippevej paa Golfens Nordkyst, to Mile lang, til Forbjærget Porto Venere kan i afvexlende, henrivende Udsigter kappes med Strada nuova ved Neapel. Interessant var det ogsaa at se Arbejdere, flere hundrede i Tallet, sysselsatte med kæmpemæssige Værker: Omdannelse af Hav til Fastland, af Høje og Dale til Havnedyb, af Samling af Bjærgvandene i nye Flodlejer for at forberede Værft, Dokker og Arsenaler for det nye Kongeriges Sømagt. Stedet maa antages vel valgt til dette Storværk, som ogsaa i mindre Maalestok var paatænkt og forberedt af Napoleon I. En orkanagtig Snestorm, som den 15—16de Januar rasede over hele Europa, satte det halve Venedig under Vand og ødelagde en Snes Skibe i Golfen ved Neapel, bemærkedes her kun ved et stærkt Tordenvejr og en heftig Paalandsvind, som dog ikke væltede høje Bølger. Men med al Naturskjønhed, Frugtbarhed og Mildhed befandt vi os her dog kun i Forgaarden til Italiens Herligheder: ingen Oldtidsminder, ingen Kunstnydelse. I de første Dage af Februar udløb den berammede Frist for den aandelige Faste, og vi ilede nu over Pisa og Florents til Rom.

Det romerske Tomaaneders Opholds Nydelse forhøjedes, foruden ved et usædvanlig tidligt Foraar og vedvarende sommerligt Vejr, ved Beliggenheden af en Bolig, vi vare saa heldige at finde paa Skraaningen af Monte Pincio, i via

Digitized by Google

Gregoriana. Ligesom for 47 Aar siden havde jeg her Verdensstaden med dens Kupler, Taarne og Kolonner udfoldende sig for mine Fødder fra Kvirinalpaladset indtil Porta del popolo, og Udsigten ud over Staden til Janiculus med Aqua Paola, Vatikanet og Monte Mario. Saaledes skulde jeg nyde det romerske Liv for tredje Gang — som Olding, men i de lykkeligste Forhold, i hel hjemlige Omgivelser, og, tør jeg føje til, med fuld, usvækket Kraft, baade aandelig og legemlig, til at føle, nyde og paaskjønne den sjældne Lykke. Jeg kunde med klar Bestemthed holde Indtrykkene fra Ynglingens Ophold for 47 Aar siden, fra Mandens for 21 Aar siden og de nærværende ud fra hinanden. Men i alt Væsentligt var Indtrykket det samme: lige fuldt, stort og velgjørende. Medens de andre Verdensstæders Fysiognomi vexler i Løbet af faa Aar, staar Rom uforandret, som det stod det halve Hundredaar tilbage i Tiden: med sine Kirker og Klostre, sine Paladser og sine fortryllende Villaer, men ogsaa med sine Tomter og Ruiner, omgivet af sin uforlignelige Kampagne-Ørk med den blaanende Bjærg-Baggrund; den samme Karakter af højtidelig imponerende Alvor, af stille Mægtighed har holdt sig, hvorimod Farverne af det nationale og folkelige Liv ere afblegede. I Rom alene formaar den tomme Forfængeligheds Strøm, som vælter sig ind udenfra, ikke at gjøre sig gjældende; Døgnets Interesser, som andetsteds fylde og spænde Sindene, underordne sig uvilkaarlig her, hvor Verdensbegivenhederne fra Oldtid og Midalder trænge sig frem i store Træk.

Pavekapellets Pomp frister ikke let, naar man tilmed mere end én Gang pligtmæssig har gjennemgaaet Paaskefestens trættende Ceremonier; men vi saa' Pius den 9de,

Digitized by Google

som jeg havde set Pius den 7de og Gregor den 16de, forrette sin Andagt i St. Pietro, og vi toge vor Del af Paaskevelsignelsen paa Peterspladsen, ligesom vi saa' Kuppelbelysningen fra Taget af vort Hus og Girandolaen paa Monte Pincio fra Popolo-Pladsen. Til den ulmende Misstemning i Befolkningen var der for det fremmede Øje intet synligt Spor, — kun at Karnevalsugen gik hen i truende Stilhed, uden mindste Deltagelse fra Folkets Side, — den menneskетomme Korso, hvor storartet en Demonstration! Hvor fuldt jeg end maatte sympatisere med den antipavelige Stemning, tilstaar jeg dog, at Rom ikke vilde have været Rom for mig, dersom jeg skulde have savnet Pave og Kardinaler med det hele Væsen i Oldtids-Tilsnit og Stil. Bliver Rom tidligere eller senere Residents for Kongen af Italien og en kongelig Hofstat, vil en Rom besøgende Efterslægt i historisk og æstetisk Henseende have meget at savne. Det er en sælsom Strid, hvori man befinder sig overfor saa mysteriøs en Magt som Pavedømmet. Man maa paa Menneskehedens og Kristenhedens Vegne blues ved det Kogleri, der endnu i det 19de Hundredaar, saaledes som ved St. Peter's Jubelfest sidste Sommer, kan bringe 537 Biskopper til at godkjende den pavelige Ufejlbarhed som Tro'sartikel; — Adressen udtaler en Selvforpligtelse til „ikke at tro og lære Andet, end hvad Paven tror og lærer"; man maa studse ved Tanken om den usynlige Magt, hvormed Jesuiter-Banden har, maaske stærkere end nogensinde, om- og overspundet den langt større Del af den kristne Verden, og man spejder forgjæves efter Haanden, som det skal være forbeholdt i Forsynets Raad at sønderrive det kunstigste Net, der nogensinde er virket af Løgn og menneskefornedrende Be-

Digitized by Google

drag: „vult decipi mundus, decipiatur ergo“. Men paa den anden Side, — naar man i en Tidsalder, som er hensunken i materielle Interesser og behersket af Bajonetter og Kanoner, ser den pavelige Politik i uforstyrrelig Ro afvise Jordens Magthavere, deres mest nærgaaende og mest berettigede Krav med det selvsamme „non possumus“, — føler man sig uvilkaarlig grebet af Bevidstheden om, hvormeget den aandelige Magt, selv i dens argeste Misbrug, i trolddomsagtig Skikkelse, dog tilsidst er den legemlige overlegen og formaar at døve og sløve dens Vaaben.

I April efterlode vi den unge Familie i Rom, medens vi foretoge en Udflugt til Neapel (tilforn Rejse paa fjerde Dag, nu i syv Timer) og det elysiske Sorrent. Baade her og i Neapel, som tidligere i Rom, fandt vi vort Velvære i høj Grad forøget ved dagligt Samliv med en elskværdig Landsmand og Landsmandinde, Amtmand Baron Bille-Brahe og Hustru. Fælles Interesser af forskjellig Art, som ved det italienske Liv naa et mærkeligt Højdepunkt, førte os sammen og holdt os tilsammen; det var et føleligt Savn, da vi i Neapel maatte skilles, da de tilbageholdtes ved en Medrejsendes Sygdom.

Paa Tilbagerejsen i Maj fra Rom og Albanerbjærget, hvor vi tilbragte de sidste otte Dage, opholdt vi os kun en kort Tid i Florents og i Venedig. Det skjønne Florents tog sig glimrende ud som Kongestad: Signoria-Pladsen og Uffiziegaardén i al sin Marmorpragt straalede om Aftenen som den dejligste Festsal. Alle Betingelser indenfor som udenfor Murene synes her at være tilstede for en Residents, som den jo ogsaa hele Midalderen igjennem har havt Forrangen i aandelig Henseende fremfor alle Italiens Stæder. Anderledes Venedig. Vistnok var Ind-

Digitized by Google

trykket berusende som altid. Kong Viktor Emanuel aflagde netop et Besøg, og Markuspladsen udfoldede sin hele fe-agtige Pragt. Men Indtrykket kunde ikke holde sig; ved Dagslyset traadte Forfaldets, Fugtighedens og Muggen-hedens Mærker frem, ligesom i den østerrigske Trældoms Tid; de synes ikke at varsle om Kraft til ny Fremblomstring.

I Bolzano opløste Rejseselskabet sig; den unge Fa-milie drog til Meran. For os lukkede Italiens Paradis sig ret føleligt med Alpekjæden. I München traf vi fuld Vinter med Sne og Hagel den 22de—23de Maj. I Maane-dens sidste Dage vare vi atter i vort fredelige Studie-gaards-Hjem.

Ved Hjemkomsten forefandt jeg en hidtil ukjendt Be-vægelse i den kirkelige Verden. Loven om Sognefri-heden skulde ganske rigtig kun være et første Begyndelses-skridt, der skulde bane Vejen for den kirkelige Indivi-dualisme. „Frimenigheder" — ikke udenfor, men — „i selve Folkekirken", med Ret til at tage sig egne Præster — var nu blevet Feltraabet i den grundtvigianske Lejr. De „Kirkelige" havde ikke forsmaa't at søge Forbund med de videstgaaende Ukirkelige i Folkethinget for at vinde et klækkeligt Flertal for et Lovforslag, der havde været fremlagt i sidste Rigsdags-Session som Middel til efter Birkedal's Afsættelse*) at faa den Birkedal'ske Menighed legaliseret. Efterat Lovforslaget havde gjort et glimrende Sejrstog igjennem Folkethinget, baaret af en forhenværende Kirkeminister: Hall, var det imidlertid

*) Paa Grund af fornærmelige Ytringer imod Kongens Person.

Digitized by Google

blevet stanset i Landsthinget. Der var her med Grund anket over det Sælsomme i, at et Lovforslag af dette Indhold ikke forinden havde været meddelt de kirkelige Myndigheder til Betænkning, og der var ytret Ønske om Sagens foreløbige Drøftelse ved en Kommission, sammensat af Gejstlige og Ikke-Gejstlige. Efter at have modtaget denne Mindelse var Kirkeministeren, Rosenørn-Teilmann, nu betænkt paa at oprette det Forsømte ved Henvendelse til Biskopper og Landemoder — ikke blot om den enkelte Sag, men overhovedet om det bestandig henstaaende Kirkeforfatnings-Spørgsmaal. Fra den anden Side var Virksomheden ikke ringere: Vennemøder i større Stil med Vidnesbyrd og Afstemninger om en Trang, som ikke skulde være afhjælpelig paa nogen anden Maade end ved det anpriste Frimenighedsliv.

Om det kirkelige Forfatningsspørgsmaal havde jeg Aar tilbage baade talt og skrevet mig træt og kjed. Derimod fandt jeg mig stærkt opfordret til et Ord angaaende det nyeste grundtvigske Spørgsmaal, som nu trængte sig frem. I Sommerugerne nedskrev jeg, efter at have omhyggelig gjennemgaaet Forhandlingerne i Rigsdagen, nogle Blade om: „De kirkelige Individer og det kirkelige Samfund", — et Forsøg paa at paavise det Urimelige i den Tanke: at ville i ét og samme Samfund organisere to ganske forskjellige Systemer af Menighedsdannelser og dertil hørende Præstevalg, med mindre Taktiken skal være beregnet paa at forberede og lidt efter lidt at iværksætte en Opløsning af Samfundet i en Mængde større og mindre, enestaaende Menighedsgrupper.

Inden Udgivelsen af det lille Skrift i September (efter et Feriebesøg til Sønnerne i Fyen og Jylland) var der imidlertid

Digitized by Google

foregaaet en Sceneforandring. Kirkeministeren fandt sig foranlediget til at ombytte sin Portefeuille med Justitsministerens, som var bleven ledig ved Leuning's Død, og til almindelig Overraskelse fik han sin Efterfølger i Biskop Kierkegaard, som i Modsætning til sine sex Embedsbrødre havde erklæret sig offentlig for Tanken i det svævende Lovforslag: — endogsaa som en Vej, der skulde være anvist af Forsynet. Jeg kunde ikke undlade i en Efterskrift at fremhæve dette Særsyn: at et Ministerium, som maatte synes for en væsentlig Del dannet ifølge Hartkorns-Hensyn, pludselig griber til selv at kalde grundtvigianske Tendentser ind i sin Midte. Vore Fjender udenlands have travlt med at udbrede den Forestilling i Verden, at Danmark gaar en demokratisk Opløsningstilstand imøde; man skulde mindst tro, at en Regering af denne Sammensætning havde Interesse ved at arbejde denne Forestilling i Hænderne. Rigsdags-Sessionen aabnedes først i December. Inden den Tid udkom Martensen's vægtfulde Skrift: „Den danske Folkekirkes Forfatningsforhold". Det Kierkegaard'ske Lovudkast om „Valg- og Hjælpe-Menigheder", som blev fremlagt samtidig med Begjæring om Pengebevilling til en Kirkekommission, der dog først skulde træde i Virksomhed, efterat denne Lov var ført igjennem, ledsagede jeg i Januar 1868 med en Artikel i „Dagbladet": „Om den fremlagte Frimenighedslov".

Efter den lange Hviletid begyndte jeg i Efteraaret mit étaarige Kursus over den kristelige Tro'slære med særlig Interesse. For en ikke ringe Del skyldes det Tidsforholdene, at Nyhedens Interesse kan vedblive at følge med Gjentagelsen. Fra den filosofiske Lærestol føres der Bevis for, at videnskabelig Tro'slære er intet Videre end

Digitized by Google

storartet Aandsbedrag (R. Nielsen), og Grundtvigianismen er faktisk Indsigelse mod al teologisk Videnskabelighed. Her er Nok at bekæmpe, Nok at forsvare, Meget at opklare og berigtige. I Upsalas teol. Tidsskrift (1867. II. S. 79) er Følgende at læse: „Genom en grundlig humanistisk och teologisk bildning samt et med få undantag värdigt lif har det danske presterskabet förvärfvat sig sit folks aktning och vördnad. Det sätt, på hvilket i Danmark en prest mottages i umgängeslifvet, eller i allmänhet af folkopinionen betraktas, är till den grad olika mot i Sverige, att det ej kan annat än derom taga kännedom, gifva anledning till mycket egendomliga reflexioner". Hvor beklageligt, om denne Plads ikke skulde lade sig holde i en kommende Tid, — ikke alene for Gejstlighedens, men for hele Folkets Skyld. Staar Præsten ikke højt og fast nok i aandelig Udvikling til at kunne løfte sin Menighed, saa vil den umærkelig drage ham nedad, indtil han kommer i Linje med Lægprædikanter.

Ved Aarskiftet 1868—1869.

I Februar 1868, medens Udkastet til Lov om Frimenighederne endnu mødte en levende Modstand, offentliggjorde de sex Biskopper i Forening en „Fællesudtalelse". Paa det mest Uforbeholdne og Indtrængende udtalte det kirkelige Overtilsyn sig her imod den Spire til indre Opløsning, som truede med at skulle — med Regeringens Bistand — kastes ind i Folkekirken; det fralagde sig „enhver Medansvarlighed, ogsaa Taushedens, i

Digitized by Google

hvad der nu, ved Hjælp af den borgerlige Lovgivningsmyndighed, tilsigtes indført i Folkekirken".

En nærmeste Virkning af dette Skridt udeblev ikke; Biskop Kierkegaard maa selv have fundet sin isolerede Stilling uholdbar; han opgav sin Post som Kirkeminister. Om Ministeriet i sin Helhed var blevet betænkeligt i samme Retning, vilde have været ganske naturligt. Kongens personlige Stemning i Sagen var bekjendt, og i Menighederne omkring i Landet udtalte der sig, gjennem over 40,000 Underskrifter i Henvendelser til Rigsdagen, en almindelig Tilslutning til Biskoppernes Opfattelse af Sagen. En Regering kan ikke undvære Myndigheden af højere Art, som erkjendt Indsigt og Erfaring giver, at støtte sig til; finder den ikke denne Myndighed hos sig selv, maa den søge den og føre sig den til Nytte, hvor den er at finde. Det var derfor næppe vel betænkt, naar Ministeriet i en Sag som denne mente at kunne stille sit Magtsprog overfor Stemmen fra det kirkelige Overtilsyn som kollektiv Enhed. Der lod sig ved samme Tid høre Stemmer i Folkethingssalen, som overbøde hverandre i cynisk Raahed imod Kirke og Gejstlighed, — særlig i Anledning af Spørgsmaalet om at faa ordinerede Mænd lagte ind under den almindelige Værnepligt. Og hvad Under, naar Regeringen ses at behandle den betydningsfuldeste Kirkestemme, — i et Anliggende, som griber ind i Folkekirkens indre Forhold, — med udsøgt Ringeagt!

Men en Kirkeminister, som var villig til at gjøre Frimenighedssagen til sin, maatte i alle Tilfælde skaffes tilveje, — hvad der, under de givne Forhold, ikke kan have været nogen let Sag. Han lod sig dog finde, og dertil en gejstlig Mand, — i en Landsbypræstegaard i Horns Herred (Førs-

Digitized by Google

lev). Provst Aleth Hansen, bekjendt som en hæderlig Mand, havde i Slesvig udfyldt en Stilling, som havde ikke faa Vanskeligheder, paa paaskjønnelsesværdig Maade. Men det var forklarligt, naar Forholdene i Slesvig, som krævede stadig Kampberedthed, havde i den Grad optaget Tid og Sind og Kraft, at der ikke var levnet Ro til at følge Begivenhedernes Gang i Kongeriget i en Aarrække, der ikke kan gjælde som Udviklingstid, men som en Periode af regelløse Forviklinger. Der hørte derfor en Resoluthed, som vakte almindelig Forundring, til at overtage det omfattende og ansvarsfulde Ministerium for Kirke- og Undervisningsvæsen i Kongeriget. Meget snart er ganske sikkert ogsaa den samvittighedsfulde Mand selv kommen til Erkjendelse af, at han her ikke burde have givet efter for overtalende Indflydelser.

Ifølge den Udtalelse, hvormed den nye Kirkeminister debuterede i Folkethingssalen, var det „Frihed i Kirken og Folkelighed i Kirken", hvortil der trængtes først og sidst; i det Lovudkast, for hvilket han gjorde sig til Ordfører, — hvor lille og ubetydeligt det end syntes, — skulde der ligge Kraft til at raade Bod paa enhver Kirkebrøst. Det var dog at forudse, at Modstanden i Landsthinget ikke vilde falde til Føje for disse Betragtninger, og Statsraadspræsidenten, Frijs-Frijsenborg, maatte selv tage Sagen i sin Haand. Et Lovudkast, som oprindelig ikke var udgaaet fra Regeringen, som paa første Trin endogsaa havde mødt Modstand fra Regeringens Side, og som det var blevet Skik at betegne som „uskyldigt", maatte pludselig lade sig skrue op til Betydning af — et Kabinetsspørgsmaal. Et Lys var senest gaaet op for Ministeriet: „Det, der for en frodig og lykkelig Udvikling

Digitized by Google

af det danske Folks indre Liv er det Væsentligste, er en besindig, fremadgaaende, reformerende Udvikling paa det kirkelige og religiøse Gebet"; — „for mig (Statsraadspræsidenten) har denne Sags Fremgang en meget stor og indgribende Betydning i Henseende til Landets indre Udvikling"; — og endelig: „hvis Landsthinget vilde gaa den af Flertallet i Udvalget (Fraraadelse af Lovudkastets videre Fremme) betegnede Vej, vilde derfor den uundgaaelige Følge være: at „Ministeriet traadte af" (!) (Landsthingstid. S. 2732—33. 2915). Et saadant Tryk tro'de Landsthinget sig ikke i Stand til at staa imod, og Loven blev saaledes trængt igjennem, — vistnok i forhutlet Skikkelse, men Principet til indre Desorganisation havde vundet Indgang. Hulheden af den hele Betragtning, hvorpaa Ministeriet vilde have Loven støttet, laa klart for Dagen. For at den rige Velsignelsesfylde af denne Lovforanstaltning skulde kunne strømme ud over Land og Folk, maatte der selvfølgelig være aabnet den muligst frit og uhindret Raaderum; men Brugen var for ængstelig begrænset ved Bestemmelser om lokal Afstand og om ydre Vilkaar. Til Dato er Loven kun benyttet til Dannelsen af én Frimenighed i Kjerteminde. Vistnok, naar de indskrænkende Bestemmelser som altfor besværende efterhaanden falde bort, er det ikke umuligt, at en stærk udpræget Partitrang til kirkelig Adskillelse vil føre til flere Exempler; men skulde det virkelig kunne ventes, at nogen fremtidig Regering i Danmark skulde med den nuværende Statsraadspræsident heri se „et stort Gode"? (Landsthingstid. 2897).

„Frihed og Folkelighed"! — Dette Løsen synes fremdeles at have bragt Kirkeministeren til, uden nogen nærmere Opfordring, at henvende sig til det „folkelige" Flertal

Digitized by Google

i Finansudvalget om Bevilling af 5000 Rdl. til Oprettelse af en „teologisk Examenskommission". Denne Sag havde i de senere Aar været tabt af Syne (s. S. 465 ff.); men der kunde her gjøres sikker Regning paa Sympati hos det store Flertal i Folkethinget: Bondepartiet i Forening med Grundtvigianerne. Ministeren erklærede i Folkethingssalen: „Jo længere og jo mere jeg har overvejet denne Sag, desto mere er den Beslutning bleven modnet, at det er et Skridt, som bør og maa forsøges"; og han kunde trøstig føje til, at „dette Spørgsmaal i tidligere Forsamlinger utvivlsomt har fundet den bestemteste Tilslutning i dette Thing". I Henhold til den utvivlsomme Sympati ansaa' Ministeren sig „fritagen for at gaa nærmere ind paa Sagens Realitet", ligesom han ogsaa fandt det overflødigt at meddele Thinget de meget alvorlige Erklæringer, hvori baade Fakultetet og Konsistorium havde, af Hensyn til de forudseelige Følger for det videnskabelige Studium, fraraadet Foretagendet. En saa letfærdig Omgangsmaade med Lovgivningsarbejdet undgik vel ikke Paatale. Men en enkelt Stemme, som ankede over, at Ministeren „hverken havde motiveret sit Andragende eller ledsaget det med de Oplysninger, der maatte ventes", henvejredes let ved en anden fra modsat Side, som ikke undlod at bringe Ministeren „Lykønskning til, at han havde dristet sig til at tage fat paa en Sag, som ligger Folkethinget paa Hjærte". Der gaves derhos Tilsagn om en „Understøttelse herfra, som vil opveje den Modstand, der fra anden Side maatte møde".

Ved Midsommerstid blev der da nedsat en ny Kommission „for at tage under Overvejelse, hvilke Forholdsregler der maatte være at træffe for at tilvejebringe en tilfredsstillende Ordning af de Forhold, der paa

Digitized by Google

én Gang berøre Staten og Kirken". Udnævnelsen foregik ikke gjennem Kirkeministeriet, men gjennem Statsraadspræsidiet, og til Navn af Kirkekommission havdes der ingen synderlig Adkomst. Ikke blot var det ydre kirkelige Mærke: Ligetallighed af Gejstlige og Ikke-Gejstlige tilsidesat, i Modsætning til den tidligere Kommission af 1854, men derimod var et kirkeligt Neutralitetsprincip iagttaget i den Grad, at Medlemmer af Rigsdagens Thing, som vare gaaede allervidest i Frihedsfordringerne for de kirkelige Individer, uden at lade noget Hensyn til Kirkesamfundets Ret og Væsen gjælde, her vare udsete til at søge Forholdet ordnet imellem Kirke og Stat! Kommissionens Forhandlinger aabnedes midt i Oktober i Kristian den Syvendes Palæ, Fredrik den Sjettes Taffelsal, med en foreløbig Behandling af en Del Æmner, der vare forelagte af Ministeriet i Form, ikke af motiverede Forslag, men af almindelige og aabenstaaende Spørgsmaal; midt i November sluttedes denne Forhandling af Hensyn til de samtidige Rigsdagsarbejder, for at give Plads for yderligere Bearbejdelse af Sagerne, fordelte blandt de nedsatte Udvalg. Sømmelighed i Tone blev helt igjennem bevaret; men de skarpe Modsætninger stode bagved, med ringe Udsigt til nogenlunde klækkelig Flertals-Enighed i enhver Sag af nogen principiel Betydning.

I Ferietiden syslede jeg alvorlig med Omarbejdelsen af Ordet, hvorigjennem det er mit Haab at skulle endnu efter min Bortgang have Lejlighed til at staa i aandelig Forbindelse med mine Landsmænd: „Det evangeliske Kirkelivs Nutid og Fremtid". — Saa vinkede den sydlandske Sommer med sin Skjønhed i Himmel og paa Jord til at udfolde Vingerne: først, over Fredriksværk, et

Digitized by Google

meget kjært Besøg paa „Svanholm“ (Bille-Brahe), og paa Issefjorden til Roskilde, derefter til Lolland, hvor de tidligste og kjæreste Barndomsminder fornyedes til usigelig Friskhed paa „Sæbyholm“, hvor en kjær Neveu havde overtaget Forpagtningen, i Halsted-Præstegaard, og paa Juelinge; Maribo-Kirke traadte mig imøde i gjenfødt Renhed og Skjønhed; — derfra, over den nye Forbindelsesbro imellem Lolland og Falster, til Præstegaarden i Karleby (Pastor Poulsen, tidligere paa Augustenborg og i Slesvig), og fra den smukke østlige Falsterkyst over til Møen. Paa det paradisiske Liselund og Klinten tilbragte vi fire Dage af vidunderlig Skjønhed. Fra Vordingborg førte Dampskibet os over spejlglatte Vande til Svendborg. Mellem Skovriderboligen paa Hvidkilde og Præsteboligen i Fredericia blev den øvrige Ferietid fordelt. En tilsigtet Udflugt til Silkeborg blev opgiven paa Grund af den tørre, trykkende Sirokkoluft i den sidste Halvdel af August Maaned.

Ved Aarskiftet 1869—1870.

Forhandlingerne i den kirkelige Kommission gjenoptoges i Foraaret, dog kun i ganske faa Møder (6te—11te Marts), med en Oversigt over de affattede Udvalgsbetænkninger, — men dernæst i Efteraaret fra den 28de September indtil den 7de December. I Mellemtiden var Provst Hansen fratraadt som Kirke- og Undervisningsminister, afløst af Kammerherre E. Rosenørn, Direktør for Landbohøjskolen. I tre ugentlige Møder lykkedes det at faa samtlige Sager ved Afstemning bragte til endelig

Digitized by Google

Afgjørelse, dog med Undtagelse af de to vigtigste: Forfatnings-Sagen og Lønnings-Sagen. Disse naa'de kun til anden Behandling og bleve henviste til Afslutning til Foraaret. Stemmegivningen efter den ofte varme og indgaaende Forhandling gav i det Hele Resultater, som vidne gunstigt for den mundtlige Drøftelse. I en nogenlunde parlamentarisk ordnet Forsamling, hvor Grundene for og imod kunne fremstilles i deres Helhed, har Skinnet, som kan blænde ved overfladisk Betragtning, ondt ved at staa sig overfor Indsigelser, hentede dybere indenfra. Dette var saaledes Tilfældet med Forslaget om Henlæggelse af den teologiske Examen fra Universitetet til en gejstlig Examens-Kommission. Ved den nuomtide raadende Tidsaand vilde Foranstaltningen indvirke højst fordærveligt paa de teologiske Studier og paa den fremtidige Gejstligheds aandelige Standpunkt. Forslaget faldt ved den endelige Afstemning med 17 Stemmer imod 5. Ogsaa et andet Andragende, som benyttede det vanskelige Spørgsmaal om Vielse af fraskilte Ægtefolk til at foreslaa borgerlig Stiftelse af Ægteskabet som almindelig Foranstaltning, der kun efter særlig Begjæring skulde kunne efterfølges af kirkelig Vielse, blev afvist med 19 Stemmer imod 3.

Til stor Tilfredsstillelse og Styrkning var det mig nu at staa Side om Side med Martensen; de fælles Modstandere bragte os ganske naturlig hinanden nærmere, end det vel ellers var sket. I Kirkeforfatningssagen fremlagde han og jeg et i Fællesskab udarbejdet, motiveret Udkast til Dannelsen af et Kirkeraad, sammensat af Gejstlige og Ikke-Gejstlige i lige Antal, hvis Samtykke skulde udkræves ved Bestemmelser angaaende kirkelige Sager af blandet Natur. Dette Udkast blev i det

Digitized by Google

Væsentlige tiltraadt af Etatsr. Klein, Konfr. Madvig og Prof. Schurmann, betingelsesvis ogsaa af Biskop Kierkegaard. Et Flertal i Udvalget stod saaledes her overfor Mindretallet (Pastor Brandt, Hofjægermester Carlsen, Assurancebestyrer I. A. Hansen), som for Tiden fraraadede ethvert Forsøg paa Dannelsen af et Organ for Folkekirken. Forslaget mødte, som det var at forudse, heftig Modstand i Salen; men efter anden Behandling gik det foreløbig ud af Kampen med 15 Stemmer imod 4.

Ogsaa i Sagen om Gejstlighedens Lønning stod der i det nedsatte Udvalg to Forslag overfor hinanden: det ene (Casse, Høgsbro, Rasmussen) radikalt — med faste Pengelønninger af Statskassen for ethvert Præstekald i Landet, efter forudgaaet Bortsalg af Præstegaardsjorder og Ophævelse af accidentelle Indtægter; — det andet (Brix, Madvig, Strøm), fredende om Efterladenskabet fra Fortiden, indskrænkede sig til Forslag om Dannelsen af et særligt, for sig bestaaende Kirkefond, hvortil de overskydende Beløb af Præstekalds-Indtægterne ud over en vis, i Sæd beregnet, Indtægt skulde henlægges, og hvoraf Udgiften skulde bestrides saavel til Forbedring af de smaa Kald som til Pensioner for Enker og entledigede Præster og til kirkelige Fornødenheder af forskjellig Art. Ogsaa her vandt det moderate Forslag foreløbig Sejr: med 16 Stemmer imod 5. Forsaavidt gav Kommissions-Behandlingen et tilfredsstillende Udfald, men desuagtet hvor lidet lovende! Hvad der her var i Mindretal, havde fuld Sikkerhed for overvejende Flertal i Folkethinget.

Sommerferiens Tid blev fordelt imellem Nordsjælland: Marielyst, Fredensborg og Fredriksborg — og Fyen og

Digitized by Google

Jylland. Den jyske Jernvej blev befaren indtil Viborg; Domkirkens Gjenopbyggelse er, under saa trykkende Forhold som Nutidens, en Ære for det danske Folk. I Silkeborg havde vi, midt i den kolde og vaade Sommer, fire Dage med sydlandsk Luft og Himmel. Den længste Tid tilbragte vi dog i Hvidkilde-Skovriderbolig, omgivne af Børn og Børnebørn, jeg lykkelig ved landligt Ophold, Fritid og Arbejde paa „Kirkelivets Nutid og Fremtid". I Fredericia maatte vi denne Gang nøjes med flygtige Besøg paa Gjennemrejse frem og tilbage. Derimod blev Hjemrejsen lagt over det nordvestlige Sjælland; i Følleslev-Præstegaard havde vi min kjære Søstersøn, Provst Swane, nylig forflyttet fra Jylland, og hans elskværdige Hustru at besøge, og med dem og deres Ungdom nøde vi et kjært Gjensyn (efter Sommeropholdet i Kolera-Aaret) af en af Sjællands prægtigste Egne: Vejrhøj og Omgivelserne af Skarrit-Sø.

Oktober Maaned bragte Hovedstaden et kjært Besøg af sønderjyske Kvinder, blandt hvilke en Søster til H. Krüger i Beftoft. De danske Slesvigere vilde heller ikke lade denne Lejlighed gaa forbi, uden at lægge det vidnesfast for Dagen, at de som Danske delte alle Danskes Glæde ved at modtage den svenske Kronprinsesse som den danske Tronarvings Brud, og en kvindelig Deputation overbragte Prinsessen Nordslesvigernes Morgengave. At de her bleve modtagne paa den festligste Maade. med aabne Arme og overstrømmende Følelser, er Selvfølge.

Jeg træder ud af Aaret, for 6te Gang ved Embedsbrødres Valg, som Universitetets Rektor. Saa bedaget et Hoved have Universitetets Aarbøger næppe havt

Digitized by Google

at fremvise, og jeg kunde vel ogsaa have Grund til at gaa i Rette med mig selv, om jeg burde modtage Valget; men jeg var saa lykkelig at kunne erklære ved Valghandlingen, at jeg ikke havde nogen bestemt Grund af nogen Art at anføre til at undslaa mig for Valget; saa synes mig, i ret forstaaet Ydmyghed, Slutningen at ligge nær.

I December holdt Monrad, efter Tilbagekomsten fra Ny-Zeeland kaldet til Præst i Brøndby, i Universitetets Festsal to Timers Foredrag om „politiske Drømmerier". Modsætningen til den Virkelighed, hvortil Fichte i sine opildnende Taler ved Berliner-Universitetet søgte at modne sine Landsmænd efter det knusende Slag, kunde ikke være større. Monrad stillede Valget imellem et Selvforsvar til sidste Mand ved at komme Fjenden i Forkjøbet med Skjænden og Brænden og Ødelæggelse af eget Land, — og fuld Opgivelse af Væbning og Selvforsvar, en patriarkalsk Oase midt iblandt Røverstater! Det var en narkotisk Sæd, der her blev udstrø't; thi kun det sidste Drømmesyn var skikket til at friste den filistrøse Sans; vore Fjender undlode heller ikke at gjøre sig Giften frugtbringende, efterat det mundtlige Ord kom i Trykken.

Ved Aarskiftet 1870—1871.

Ved mine tidligere Universitets-Rektorater havde jeg søgt at unddrage mig den Pligtforretning at forfatte Programmet i Anledning af Universitetets Festligholdelse af Kongens Fødselsdag. Det er forekommet mig at være en mere end almindelig utaknemlig Anvendelse af Tid og Flid paa et Arbejde, som efter gammel Vedtægt bliver

Digitized by Google

uddelt i hundredvis til de mest forskjelligartede Myndigheder, og saaledes ikke kan undgaa at komme i de mest uskjønsomme Hænder. Det var ogsaa lykkedes mig tidligere hver Gang at opnaa den forønskede Hjælp hos Kolleger i forskjellige Fag. Men nu, sjette og sidste Gang, syntes det mig passende at gjøre fuldstændig Fyldest. Ved Æmnet: „Om den kirkelige Overleverings Betydning for den evangeliske Kirke" frembød der sig Lejlighed til at tage Hensyn til kirkelige Forhold baade nær og fjærn. Det vatikanske Koncilium stod midt i sine Forhandlinger, og man var spændt paa at erfare, om Jesuiterne virkelig skulde driste sig til at drive Traditionsprincipet op indtil den yderste Spidse ved at fastslaa Pavens personlige Ufejlbarhed som Dogme. En skarpere Modsætning kan ikke tænkes til den Brug, der efter evangeliske Kirkeprincipper staar aaben for den kirkelige Overlevering. Ogsaa ved Valget af Festtalens Æmne: „Den videnskabelige Friheds Forhold til den borgerlige Frihed", nyttede jeg Lejligheden til at klare den unægtelig vanskelige Stilling, hvori den trofaste Tilhænger af Frihedsprincipet befinder sig overfor Frihedsrollen, saaledes som den udføres for vore Øjne i Folkethinget af den saakaldte „bevidste Folkemagt". Et Ord, kort før udtalt af Lehmann i „Fædrelandet" i Anledning af Schweigaard's Død: „Selv den mest frisindede Fremskridtsmand kommer til et Punkt, som vel Tiden, men ikke han kan overskride", — dannede den usynlige Baggrund for Tankegangen i min Tale.

I Foraarstiden blev en normeret Plads ledig i Fakultetet ved Professor Bornemann's Udtrædelse. Han havde ved sin Tiltrædelse mødt en forudfattet ugunstig

Digitized by Google

Mening, som han i Aarenes Løb, trods sin omfattende Lærdom og sin dialektiske Skarpsindighed, ikke havde formaaet at overvinde; den teologiske Spekulations Periode var allerede afsluttet. Upaatvivlelig er Modstemningen fra flere Sider bleven forsætlig næret; men jeg tør ikke nægte, efter hans Examination at dømme, at han ikke synes at have været i Stand til at behandle Teologien paa en for den studerende Ungdom tilegnelig og befrugtende Maade. Da han meddelte mig sin Beslutning at søge sin Entledigelse, vovede jeg derfor ikke at raade fra. Det var ganske i sin Orden, naar Kultusministeren, — dengang endnu E. Rosenørn, — uden at henvende sig til Fakultetet, indstillede H. Scharling, i Henhold til Udfaldet af den tidligere Konkurrence, til den ledigblevne Plads.

Den kirkelige Kommissions Forhandlinger kom i Slutningen af Maj Maaned, efter en kort Samling; let og snart til Ende ved endelig Afstemning over de tilbagestaaende Sager. I Slutningsmødet afgav jeg, efter Aftale med Martensen, den Erklæring i Begges Navn (derefter tiltraadt af Bindesbøll): „at vor Afstemning angaaende Vedtagelsen af de enkelte Forslag og Indstillinger, — med den ene Undtagelse af Sagen om selve Kirkeforfatningen, — kun var afgiven under den Forudsætning og med det Forbehold, at enhver af disse Sager vil blive forelagt det forventede kirkelige Organ til fornyet Forhandling". Det forekom os nemlig ikke at stemme vel med den Bestemthed, hvormed Kommissionens store Flertal havde erklæret sig for Trangen til et repræsentativt Kirkeorgan, om de her forhandlede Sager, — afstemte i en Forsamling, der som nærværende Kommission savnede al Karakter af kirkelig Repræsentation, — skulde, trods den øjensynlige

Digitized by Google

Betydning for Kirken og dens hele Virksomhed, kunne forelægges som Gjenstand for Rigsdagens Lovgivningsmyndighed; det forekom os klart, at Rigsdagen, naar en saadan Begyndelse var gjort, maatte med samme Føje kunne paastaa sin Kompetence til vedvarende kirkelig Lovgivningsvirksomhed, uden at skulle lade sig begrænse ved et Kirkeraad. Kommissionens Formand, Gehejmeraad Hall, udtalte sig imidlertid meget bestemt og meget indtrængende i modsat Retning, — og i de samme Dage, han afsluttede sit Hverv i Kommissionen, overtog han i det nye Ministerium sin tidligere Plads som Kultusminister. Det Frijs'ske Ministerium havde lagt saa lidt af Karakter og Holdning for Dagen, at dets Afgang maatte synes ønskelig; men netop hos den senest indtraadte Kirkeminister Rosenørn syntes man at have sporet en Alvor og Fasthed i Viljen, som vakte Ønske om, at han maatte have beholdt den vanskelige Plads. Overensstemmende med sine mundtlige Ytringer gjorde Hall i Rigsdagens Session i Efteraaret Begyndelsen, — ikke med Begyndelsen, det først Fornødne, men med at fremlægge — ikke Lovforslag om Dannelsen af et Kirkeraad, men det dobbelte Forslag: om Menighedernes Medvirkning ved Besættelsen af gejstlige Embeder og om Gejstlighedens fremtidige Lønning i den Skikkelse, hvori Vedtagelsen var sket af Flertallet i Kommissionen. Overensstemmende med vore Forudsigelser er den udviste Forekommenhed fra Ministerens Side bleven saa lidet paaskjønnet, at begge Lovforslag have mødt almindelig Modstand og fremkaldt fra de nedsatte Udvalg Modforslag i den mest radikale Retning.

I Forsommeren døde Høyen, — „Manden, vidunderlig udrustet med Ordets Naadegave", som jeg udtalte ved

Digitized by Google

Tilbageblikket, som fratrædende Rektor, paa de i Universitetsaaret lidte Tab. Og, da jeg kort efter Hjemkomsten fra min Ferierejse søgte Lehmann, fandt jeg ham dødsyg. Der var her saa personlig en Hengivenhed, som gjennem alle Alderstrin bevarede sig uforandret, der var her et saa dybtgrundet fædrelandsk Sind, at jeg ikke havde kunnet afvise at tage Ordet ved hans Kiste, dersom jeg havde været nogle Aar yngre. Et glimrende Liv laa her afsluttet, og dog saa tragisk i sin Slutning. De store Gaver og ædle Egenskaber bleve fra ingen Side paaskjønnede og benyttede; det følte han dybt; og, hvor rigt et Liv han end førte i Aanden, kunde han ikke undvære den udadgaaende Virksomhed; den Selvhengivelse, som har sin Rod i den religiøse Sindsretning, fattedes ham. Ogsaa ved en anden Anledning i Aarets Løb: Thorvaldsen's hundredaarige Fødselsfest d. 19de November kostede det mig at maatte være Tilhører i Stedet for Ordfører. Men med Festtalen i Foraaret havde jeg taget Afsked med Talerstolen; den har Krav paa Stemmemidler og Mere, som selv den usvækkede Oldingalder ikke har til Raadighed.

Nogle Dage før Ferierejsen havde vi paa en Udflugt til Fredriksborg og Marielyst vor Glæde ved det restaurerede Klenodie af Kristian den 4des Bedekammer: de skjønne Bloch'ske Billeder og det kunst- og smagfulde Træskærerarbejde; den harmoniske og varme Farvevirkning minder om Marmorpragten i Medicæernes Kapel i Lorenzokirken i Florents. — Da kom — ønsket, men uventet — den franske Krigserklæring af 15de Juli til Preussen! Vi forlode Hjemmet i den største Spænding og vuggede os i straalende Drømmebilleder. Vi mente, at Alt maatte i Frankrig, som i den store Napoleons Tid, være klaret

Digitized by Google

for at forekomme Fjenden og føre Krigen over paa tysk Bund og Grund. Vi drømte allerede om den franske Flaade, der laa sejlfærdig for at bringe Landgangstropper til Jylland, om en fransk Hær i Nordtyskland, der skulde forenes med Hjælpekorpset Nord fra efter Tilbageerobringen af Slesvig, om Sejre, der gjorde Napoleoniden til Herre over Tyskland, gav ham Magt til at skrue Preussen tilbage i det gamle Maal og sikre Danmarks Fremtid ved Gjenoprettelsen af et nordalbingisk Kongerige mellem Preussen og os. Hvilke blytunge Uger havde vi ikke at gjennemstride, inden det lykkedes at arbejde os ud af Illusionernes Rige, at faa Mod til at klare os Virkeligheden i dens barske og truende Skikkelse: Kapitulationen af Strassburg og Metz, af Mac-Mahon's og Bazaine's Hære, Kejserens Fangenskab, Kejserdømmets Fald, Republikens Proklamering, Paris's Belejring. Kun et Ophold i Sønnehusene i Dyrehavegaard og Fredericia gjorde de mørke Dage udholdelige; men Rejselysten dunstede bort. Vi søgte atter hjemad, — efter et lille Besøg hos en kjær beslægtet Familie, Provst Gad i Gammelby ved Vejle-Fjord, efter at have hilst paa Regenburg som Amtmand i Skanderborg og været et Par Dage til Huse hos en elskværdig, ung, nygift Familie, Pastor Hansens i Aarhus.

Hvad der staar som kritisk Knudepunkt i Kirkens Historie: Roms Indtagelse og Besættelse i Kongen af Italiens Navn som Kongerigets Hovedstad, Pius d. 9de henvist med samt sin Ufejlbarheds Karakter til Vatikanet og den leoninske Stad, — blev under Trykket af den lange Lidelsestid næppe ænset. De store Eftervirkninger af denne Begivenhed ville dog, under Forsynets Styrelse, ikke udeblive.

Digitized by Google

Aaret gaar dog ikke til Ende uden Lysglimt og uden Haab. Det franske Folk har, efter den lange Række af ydmygende, sønderknusende Nederlag, rejst sig og udfoldet en Kraft, der gjør Tyskernes overmodige Haansord til Skamme. Endnu kunne Tærningerne rulle til den ene Side som til den anden. Om det dog skulde kunne ventes af Forsynets Naade, at Livet i Europa ikke vil blive aldeles ulideligt under det brutale Sabelregimente?

Ved Aarskiftet 1871—1872.

Det var kun en bristende Sæbeboble: — det preussiske Hovedkvarter og den af Gudelighed overstrømmende Preusserkonge i Versailles's Sale, St. Cloud lagt i Aske, Paris bombarderet og overgivet, Freden sluttet paa de forsmædeligste Vilkaar. Alt varsler Europa en Jernalder: nødtvungne umaadelige Rustninger imod Røvermagten, som viser sig midt i vor civiliserede Verdensdel. Og det Forfærdeligste forestod endnu: Pariserpøbelen med Mord og Brand i kannibalske Partikampe. Tuilerierne og hôtel de ville maatte gaa op i Luerne, Vendome-Søjlen omstyrtes, førend Vilddyrene kunde blive spærrede i Bur. Nu først faar man derhos Øjnene op for Udstrækningen og Forgreningerne af „Internationale"; i alle Europas Lande bryder Proletariat-Spørgsmaalet frem, saameget mere truende, som der i Bunden ligger et uafviseligt Retfærdighedskrav: et haandgribeligt Misforhold imellem Arbejdervilkaarene i Stad og Land og Prisen paa Menneskelivets Fordringer til en menneskelig Tilværelse.

Og et Aar, saa fuldt af Ulykke og saa ulykkespaaende,

Digitized by Google

skulde være et festligt Aar for mig og Mine, begynde og ende med Højtid af sjælden Art!

Jeg havde ved Festen i Anledning af Kommunitetets 300-aarige Jubilæum den 25de Juli 1869 udtalt, at det vel var værd og i sin Orden at holde Jubilæum for offentlige Anstalter, som i flerehundredaarig Alder befandt sig i blomstrende, usvækket veldædig Tilstand, men at det ingen ret Art havde, hvor det, der jubileredes over, vilde inden stakket Tid synke til Jorden og under Jorden, og snart være overgivet til Forglemmelse. Det var talt i fuld Alvor, og, havde jeg kunnet følge min naturlige Lyst, vilde jeg den 3dje April, da jeg saa' tilbage paa 50 Embedsaar som Universitetslærer, helst hos en af Sønnerne have med mine Allernærmeste i al Stilhed bragt min Sjæls Takoffer til det skjærmende og ledende Forsyn. Men det vilde dog have havt Præget af Særhed, — og, saaledes som Dagen gik, baade i den større og i den mindre Kreds, har den kun kunnet efterlade kjære og taknemlige Minder. Ordens-Dekorationen, som overbragtes mig af Kultusminister Hall, kunde kun være mig et kjærkomment Tegn paa den kongelige Stemning; den har ikke altid været saadan. Ved denne Lejlighed blev mit Embedssegl, — jeg havde ladet det stikke i Paris 1819: Straaler, udgaaende fra Korset, der bringe Skymasserne til at vige, — ophøjet til et Vaabenskjold, som det er anordnet for Storkorset af Dannebrogsordenen. Mottoet var her givet ved Billedet: „Ex cruce lux".

Til samme Tid bragte et Hæfte af Kalkar's Tidsskrift en Artikel af mig med Overskrift: „Ikke Kundskab, men Folkelighed"! Det traf sig saa, at et grundtvigiansk „Vennemøde" ganske kort efter var samlet for at fejre

Digitized by Google

Grundtvigs 60-aarige Præstevirksomhed, og jeg havde den Tilfredsstillelse at se, hvor vel hint Tema var valgt; Folkelighedens Pris fremfor Kundskabens var det staaende Æmne i Talerne paa Vennemødet.

Ved Bindesbøll's Død var Monrad bleven gjenindsat paa den Bispestol, hvorfra han i sin Tid var bleven trængt voldelig ud. Det var en Oprejsning, der skyldtes den haardt prøvede Mand, og jeg saa' ham med oprigtig Glæde kaste Anker i den fredelige Havn. Saa meget ubehageligere overraskedes jeg, — og Mange med mig, — ved uventet at se ham fremstille sig paa Tribunen i Helsingør for at opnaa Valg til Folkethinget. Paa mig havde hine „politiske Foredrag" gjort et saa uhyggeligt Indtryk, at jeg paa mine Landsmænds Vegne ikke kunde andet end føle Tilfredsstillelse ved at se Forsøget mislykkes. Men, hvormeget der vilde være tabt, dersom det ikke skulde lykkes denne Aand at komme til endelig Ro, derpaa have vi faaet det fulde Bevis i den Samling af Prædikener, hvormed han overraskede os i Slutningen af Aaret. I de indgetogne og ensformige Forhold, under hvilke de vordende Gejstlige hos os ere henviste til at søge deres Uddannelse, er der i det ydre Liv ikke meget, der kan tjene til at udvide Synskredsen, klare og modne det aandelige Syn. Den naturlige Følge bliver en gjennemgaaende Tarvelighed i de fleste homiletiske Ydelser, en vis Mangel paa Ejendommelighed i Opfattelse og Gjengivelse. Men i de Monrad'ske Betragtninger, som de vel snarere maa kaldes end Prædikener, kommer det første Indtryk os imøde af et stærkt bevæget, scenerigt Liv. Det er dyrt tilkæmpede Frugter af en ualmindelig udrustet Aand, ført igjennem ualmindelig

Digitized by Google

stormfulde Livsforhold, der her bydes i simpel, men just ved Simpelheden tiltalende Form.

Men epokegjørende i vor Literatur er den første, almindelige Del af Martensen's „Etik" af samme Aar. I hans „Dogmatik" have vi Arbejdet af den granskende Aand ved Overgangs-Perioden fra den hegelske Spekulation til Evangeliet, — en Overgang, som har havt sine Vanskeligheder at bekæmpe, med hvor stor Kunst den end er udført; i „Etiken" have vi Frugten af det rige, gjennemmodnede kristelige Aandsliv i Manddomsalderens bedste Tid. Og just de etiske Spørgsmaal trænge i vor Tid i højeste Grad til at behandles af Mesterens Haand. Livet i dets forskjelligartede Forhold gjør nuomtide sine Krav gjældende med uafviselig Magt; men, hvor disse Krav have deres Grund i Egennyttens og Nydelsessygens urene Kilde, kunne de kun virke til at demoralisere Livet. Overfor disse stærke, men forkastelige Springfjedre til anspændt Virksomhed gjælder det at stille det Godes Idé. Sædelighedslivets Væsen frem i dets rene Grund og dets sande Ytringer. Det er en i Sandhed glædelig Fremtoning, naar denne Bog har fundet sin taknemlige Læserkreds i alle Stænder og Klasser; i hvor forskjellig Grad end Modtagelighedsevnen kan være tilstede baade hos Høje og Lave, er det en opmuntrende Kjendsgjerning at finde Sansen for det Alvorlige, til Eftertanke og Selvprøvelse Opfordrende levende og vaagen. Særlig tør det ventes, at det vil blive erkjendt som en stor Misforstaaelse, naar moralske Æmner betragtes som ufrugtbare for det homiletiske Foredrag; de ere det kun, naar man nøjes med Ord og Talemaader i Stedet for at tale ud af indre Selverfaring.

Sommermaanederne tilbragte vi, efter et flygtigt Besøg

Digitized by Google

til Omegnen af Gisselfeld og Bregentved og Herlufsholm, først paa Liselund og Klinten, derpaa efter vanlig Vis hos Sønnerne. Med Søn og Svigerdatter fra Fredericia og en af Sønnerne naa'de vi for første Gang op til Limfjorden, og satte, over Pontonbroen, første Gang Foden paa Vendsyssels Grund. Ikke ved Beliggenhed alene, men ogsaa som By er Aalborg interessant ved sine gamle Stenbygninger; man kan forfølge den hele Østkyst mod Syd, uden at træffe paa Sidestykker til dem før i Flensborg. De skjønne Egne ved Hobro og Mariager besøgte vi paa Henrejsen, Kirkebygningen i Viborg og Skovsøerne ved Silkeborg paa Tilbagevejen.

Bestræbelserne efter at faa Universitetsforholdene grundigt forkvaklede (se S. 527) bleve i Aarets Løb paa heldig Maade krydsede og overskaarne ved Anordningen af faste Censorer ved samtlige Embedsexamina, — en Foranstaltning, hvorved der upaatvivlelig er gjort et Fremskridt i vort Examensvæsen.

I Oktober Maaned kom det fjerde nordiske Kirkemøde i Stand i Kjøbenhavn efter et Mellemrum af 14 Aar, — uden stor Deltagelse fra Naborigerne. Efter Bestyrelsens Anmodning indledede jeg Forhandlingerne ved et Foredrag, uden dog at tage videre Del i disse. Mit Omdømme om disse Sammenkomster fandt jeg ogsaa her kun bestyrket (se S. 450). Nogen egentlig Betydning faa de ved Lejligheden, der gives til personligt Bekjendtskab og Gjensyn; men de burde da være anlagte saaledes, at det personlige Samliv traadte frem som Hovedsag, hvorimod de nu, ved bebudede offentlige Forhandlinger over de forskjelligste Æmner, vække Forventninger, som ikke kunne blive opfyldte.

Digitized by Google

Vore egne kirkelige Forhold gjøre fremdeles bedst i at henstaa saa lidet bemærkede som mulig. Overfor en Artikel af Pastor Birkedal i Kalkar's „Teol. Tidsskr." 1871. (S. 339—341) kunde jeg ikke forholde mig rolig. Idet Artiklen gaar ud derfra: at Lovene om Sognebaandsløsning og Frimenigheder ere — i berømmelig Mening — „uhørte Ordninger i vort Folks Kirke", sluttes der videre: „at, hvad der skal have Formodning for sig om at kunne afhjælpe Manglerne i den danske Kirke, hvad dens Orden og Skikkelse angaar, maa være uhørt i de andre". Det udvikles nærmere saaledes: „Den danske Folkekirke har Forudsætninger, som ikke findes andetsteds: Grundtvig og S. Kierkegaard". Altsaa: „Der er intet andet med sund Sans at gjøre, end at omdanne Folkekirken saaledes, at den faar en Skikkelse, der svarer til de Forudsætninger, der ere tilstede her, — en Skikkelse, som bliver saare forskjellig fra andre Folkekirkers, just fordi der er en grundforskjellig Udvikling her". Unægtelig er der grundtvigiansk Logik i denne Tale, som vil have Folkekirken i Danmark, paa Grund af ren personlige „Forudsætninger", stillet som Nyskikkelse, „grundforskjellig" fra den hele øvrige Kirkes Vilkaar. En evangelisk-protestantisk Kirkestyrelse vil imidlertid næppe vedkjende sig Konklusionen. Hvorvidt den vil være i Stand til at afparere samme, efterat den ikke har vidst at værge sig imod Præmisserne, er et andet Spørgsmaal. Mit Kontra-Indlæg findes sammesteds: „Hvorhen styres der med Folkekirken i Danmark"? Ved samme Tid leverede jeg til „Kristelig Kalender for 1872" efter Anmodning af Udgiverne: „Den evang-protest. Kirkes Grundlægning ved den augsburgske Bekjendelse 1530".

Digitized by Google

Et meget kjært Efteraarsbesøg fik jeg af Kirkehistorikeren Hase fra Jena, — en af de ikke mange Teologer i Tyskland, med hvem jeg har følt mig fra hans første Fremtræden i Literaturen aandelig beslægtet, og en af de faa Lærde i Tyskland, som formaa at betragte danske Forhold uden specifisk tysk Ensidighed. Efter Besøget sendte han mig den sidste Udgave af den fortrinlige „protestantische Polemik".

Saa kom Guldbryllupsfesten den 8de December. Den var, saaledes som vi se os omgivne af Børn og Børnebørn og nærmeste Venner, en højttonende Lovsang fra det rigt benaadede, rigt velsignede huslige Hjem, — først og sidst for „den Ene", den naadefuldt bevarede, som har bredet det oplivende og varmende Solskin igjennem Hjemmets Rum.

Aarets sidste Gjerning var Ordningen af Jubilæums-Legatet.

Tanken om Anvendelsen havde været mig klar fra først af: at bidrage til at ophjælpe de synkende teologiske Studier ved Universitetet. Det Velbetænkte i denne Anvendelse kom for Dagen, da der ved første Termin ikke meldte sig flere Ansøgere end 10; — hvad der her bødes, var jo ikke Penge, men Bøger. Saaledes viser Legatet sig ikke saa meget beregnet paa at tilfredsstille, som paa at vække en Trang.

Ved Aarskiftet 1872—1873.

Allerede i forrige Aar havde jeg gjort det første Skridt til Udførelsen af et Foretagende, som vil blive Efterslægten til Glæde. Den herlige Johannes-Gruppe, Thorvald-

Digitized by Google

sen's Gave til Frue-Kirke, var ingensinde fra den første Begyndelse af kommen til sin Ret; ved Udførelsen i terra cotta vare Figurerne svundne saa betydeligt ind, at de ikke udfyldte Rummet tilbørligt, og den utilstrækkelige Brænding gjorde det nødvendigt, at Gruppen blev overmalet fra Tid til Tid for at forebygge den alt for stærke Indvirkning af Regn og Frost. Alligevel vare lidt efter lidt flere Dele blevne saa stærkt medtagne, at det ædle Kunstværk vilde øjensynlig gaa Undergangen imøde. Da der nu var en Restkapital af henved 30,000 Rdl. tilbage af den Fond, som i Aaret 1832 var henlagt til Frue-Kirke med den hovedsagelige Bestemmelse for den aarlige Rente: at tjene til Udførelse af de Thorvaldsen'ske Kunstværker i et varigere og værdigere Materiale (Kapitalens fremtidige Forøgelse var afskaaren ved den seneste Ophævelse af Brændeafgiften, der havde været sammes hidtidige Kilde), — saa indgav jeg gjennem Konsistorium Forslag om, at denne Restkapital maatte anvendes til Udførelsen af Fronton-Gruppen i den fastere Marmorart, hvori Kristus- og Apostelstatuerne i Kirken ere udførte. Med Konsistoriums Anbefaling blev Forslaget indgivet til Ministeriet, og det vendte derfra tilbage med fuldstændig Approbation. Imidlertid er dette Aar hengaaet med forberedende Foranstaltning: for at erhverve, om muligt, de uundværlige Afstøbningsformer, tagne over et Exemplar af Gruppen i Gips, som findes i St. Lukas-Akademiet i Rom.

I Foraarstiden havde jeg den Fornøjelse at hilse Biskop Brammer fra Aarhus, efter en langvarig Sygdom, som Gjæst under mit Tag. Til ham som til Flere havde sælsom Misforstaaelse, af hvad Tiden bar i sit Skjød for vor Folkekirkes Fremtid, en Tidlang bragt mig i mindre ven-

Digitized by Google

skabeligt Forhold (mit Sendebrev til ham ang. Kirkeforfatnings-Sagen, A. 1858). En Række af bitre Erfaringer i Mellemtiden havde nu bragt os paa samme Punkt, for sent hvad selve Sagen angaar; men enhver Udjævning, hvorved det gamle Forhold bliver gjenoprettet, har i Livets Aftentid noget højst Velgjørende ved sig.

I Maj og Juni havde jeg en Gulsot at gjennemgaa med meget ubehagelige Symptomer. Foruden at den holdt mig i Sengen i den skjønne Udsprings- og Løv-Tid, som just i denne Sommer var af usædvanlig Dejlighed, hindrede den mig i at tage min Del i Examensarbejdet, som saaledes faldt paa Embedsbrødrene med forøget Vægt.

Fra Sekretæren ved den norske Synode i Nordamerika kom en Skrivelse mig (foruden flere andre Teologer og Gejstlige) tilhænde, foranlediget ved nogle danske Præster, som foruroligede deres Menigheder i Amerika ved offentlige Udtalelser: at Skriften ikke er Guds Ord, men kun en Trøstebog, at ikke Skriften men Kirkens Lære er Prøvesten og Regel for Menneskets Tro, Lære og Liv, at Skriften skal prøves efter Kirkens Tro o. s. v.; — saaledes, hed det, tro'r og lærer „den levende Menighed i Danmark." Jeg fandt Opfordring til at besvare Skrivelsen paa den danske Folkekirkes Vegne, saa meget mere som Svaret kunde gives ved simpel Henvisning til de bestaaende kirkelige Forhold. Jeg opsatte en ganske kort Svarskrivelse, som blev tiltraadt af Pastor Blædel og min Svigersøn, Frimodt; med Paaberaabelse af den Augsb. Bekjendelses Ytringer om den hellige Skrift og af Forpligtelsen, der uforandret nu som før aflægges ved Ordinationen i Folkekirken, afvistes de anførte Paastande og Meninger som de, der „tilhøre et enkelt Parti, men som den danske Folke-

Digitized by Google

kirke aldrig har vedkjendt sig". Hvor lidt der end var givet Anledning ved den velvejede Skrivelses Indhold og Form, kunde det dog ikke undgaa's, at samme, der først blev offentliggjort i norske Blade og stadig benævnedes „Bandbulle", et Aarstid igjennem forsynede de grundtvigianske Ordførere med Stof til Beklagelser og Protester.

Sommer- og Efteraars-Maanederne bragte os rig Nydelse af den nordiske Industri-Udstilling. Hvilke Fremskridt siden den sidste i Træskurene paa Kristiansborgs Ridebane! Den skjønne, lette og luftige Sal under Glastag, den fortræffelige Benyttelse af Stadens Volde og Grave, den smagfulde Anordning af Stort og Smaat, fra Krigens Ødelæggelsesredskaber til de fineste Luxusgjenstande, det heldige Udvalg af de tre Landes Kunstskoler fremkaldte ved første Syn en féagtig Virkning, og ved hvert gjentaget Syn det veldædige Indtryk af fuldendt Harmoni. Det var mig en Glæde, hver Gang jeg havde en Time eller to tilovers, at nyde Billedværkerne i de festlige Rum, især naar man kunde være saa heldig at faa Orgelets Toner at høre bruse hen under Glastaget.

Otte Dage, efterat jeg havde givet Sygesengen Afsked, søgte vi, i Selskab med min Svigersøn og Datter samt deres to ældste Smaapiger, over Sundet til Ronneby Bad i Bleking. Min yngste Datter Betty havde fra en heftig Halsbetændelse i den foregaaende Vinter beholdt en Svækkelse, for hvilken dette Bad blev os særlig anbefalet paa Grund af dets meget stærke Jærnholdighed. Der var heller ikke forløbet en halv Snes Dage, førend Virkningen blev kjendelig, og inden Badeugernes Udløb klatrede hun med os op ad Fjældskrænter og uvej-

Digitized by Google

somme Stier. For mig gik Dage og Uger i den lifligste Skjærsommertid, i den meget smukke Eng, hvor frugtbare Marker og frodige Enge danne frapperende Modsætninger til vilde Klippepartier, og i det kjæreste Familieliv, ligesom for 5 Aar siden i Spezzia — som en ren Idyl, imellem Arbejde, Bøger og Spadsereture. Derhos havde vi Svigersønnen at takke for det behageligste Rejseselskab udenfor Familien: Overlærer P. Lorenzen fra Sorø, en Mand i lige Grad kundskabsrig og meddelsom, og fremfor Alt en Karakter af det reneste Vand, klar og oprigtig. Efter Tilbagekomsten fra Sverrig havde vi endnu to Uger tilbage af Ferien. Dem delte vi mellem Sønnerne: paa Dyrehavegaard og i Horsens, det nye Hjem for min gejstlige Søn, som i Aarets Løb havde opnaa't et Embede, der gav sorgfrit Udkomme. En stor Tilfredsstillelse var det ogsaa Faderen, at Sønnen kunde tiltræde sit nye Kald som teologisk Forfatter af et dygtigt og vellykket literært Arbejde: „Lov og Evangelium i Forhold til Kristendoms-Forkyndelsen, forhandlet imellem Reformatorerne i Wittenberg og Agrikola fra Ejsleben."

Den 2den September døde Grundtvig, næsten 90 Aar gammel. Der er saa mange Sider, der kunde bringe Nordens Mænd af forskjellige Farver til at samles med stor Paaskjønnelse om denne Baare, at det ikke kunde andet end vække Forundring, naar de tre Ordførere ved Jordfæstelsen i Vor Frelsers Kirke: P. A. Fenger, F. Boisen, P. Rørdam ikke i det Væsentlige vidste at anslaa andre Strænge end saadanne, der ikke førte Tanken videre ud eller højere op end til den kirkelige Partimand, hvad man dog allermindst vil lade ham gjælde for. Jeg overværede ligesom Martensen Højtideligheden i Kirkens Kor.

Digitized by Google

Selvfølgelig begyndte ufortøvet Apoteosens Proces, som unægtelig gjorde nogen Resignation behov: „Ja, der gives dem, der forgude ham“, udtalte min Embedsbroder, Hammerich, ved Graven i Kjøge. I Dityrambesproget havdes der kun Brug for de mest udsøgte Superlativer: „Gr. var, som en Aandens Kæmpe og Banebryder, den Største. vort Fædreland har fostret,“ han var „Aandens Ypperstepræst i Norden“; han var „den ypperste Psalmesanger. Kristi Kirke nogensinde har havt“; „hvad der er født af Aand og Aandens Liv, det er ved ham kaldt frem paa ny“. „han er den Største iblandt dem Alle“, „vor Tids største Kirkevidne“, „det største kirkehistoriske Navn efter Luthers Dage“ o. s. v. Der vil, efter alle Tegn at slutte, komme til at løbe endel Vand i Stranden, inden en nogenlunde ædruelig Vurdering vil kunne arbejde sig frem*).

Med de nye Valg til Folkethinget gik det, som det var at forudse efter den Rastløshed, hvormed Landet Aaret rundt er jaget igjennem fra Agitatorernes Side. Jeg vilde ønske, at jeg med fuld Oprigtighed kunde sætte mit Navn under Joh. v. Müllers Ord: „Jeg er nu aldeles rolig og uden Had imod hvilketsomhelst Parti; jeg ser, at Sagen har for store Dimensioner for blot Menneskeværk, og at de, som vi holde for Ophavsmændene, blot ere Løftestængerne, som den almægtige Haand bruger eller kaster bort efter

*) Et Aar efter Grundtvigs Død udgav Pastor S. Rørdam et Skrift: „Grundtvig og Luthers lille Katekisme“, hvor der paa et af de første Blade (10) er at læse: „Ligesom vi om Dagen indaande en Luft, der er mættet med Solens Straaler, saaledes indaande alle danske Kristne i vore Dage (!) den aandelige Luft, der er mættet med det Lys, som Gud ved Grundtvig har ladet opgaa over Daaben.“

Digitized by Google

sin Visdom". Men saa vidt bekjender jeg ikke at have bragt det endnu; jeg kan ikke i den Grad se bort fra det personlige Viljesmoment. Monrad faldt atter ved Valget i Roskilde. Jeg holder her ethvert Ønske tilbage. Er det saa, og det forsikres fra de troværdigste Sider, at han har skriftlig henvendt sig til I. A. Hansen, — efterat denne med fuld Uforbeholdenhed offentlig har undsagt ham, — for at anmode ham om at støtte sit Valg, saa vil ingen Dødelig kunne indestaa for, hvilke Alliancer han vilde kunne bekvemme sig til at slutte.

Aaret har efterladt Mindet om en Vandflod den 12—13de November af en saa ødelæggende Virkning for Syd-Lolland og Falster, som den ikke har været oplevet i over 200 Aar. Den danske Nationaldyd har atter vist sig i sit fulde Lys og dermed tillige givet Bevis for det danske Folks Velstaaenhed.

Ved Aarskiftet 1873—1874.

Mit 80de Levnedsaar! — Den 16de Januar havde min Jævnaldrende, Med-Student fra 1809, Konferentsraad David en Kreds af Venner samlet om Middagsbordet i Anledning af sin 80de Fødselsdag. Jeg mindede her om det ubestridelige Fortrin ved Alderdommen, hvor den bliver opnaa't med Sundhed paa Sjæl og Legeme: ikke just, hvad der plejer at anprises, den rige Sum af Erfaringer og Erindringer, der efterhaanden er tilført paa Tidens Strøm, — hvor tvetydig Værdien er af disse, derom ere danske, varmblodige Mænd i de seneste Aar blevne rigelig belærte, —

Digitized by Google

men dette, at der levnes Tid til at rebe Sejlene, til at klare Alt inden Borde og berede sig til at løbe i Havn og kaste Ankeret ud. Det er Tanker, der paatrænge sig i stille Timer med uafviselig Magt, frittende Tanker ikke blot om, hvorledes Udgangen vel skal blive, — her vender ethvert Spørgsmaal tilbage uden Svar —, men ogsaa derom, hvorledes Overgangen skal rettelig forberedes. Her gjælder det at tage en vel overvejet Beslutning: om og hvorlænge Arbejdet tør fortsættes i den vante Gang. Hver Forelæsningstime kræver nu trods den lange Øvelse dobbelt saa lang Forberedelsestid som tidligere. Men, naar jeg kan forlade Katedret veltilfreds med den gjorte Gjerning, hvad ikke altid er Tilfældet, — jeg er selv min mest upartiske Maaler og Vrager, — er Kateder-Timen mig den bedste af Dagens Timer. Saalænge det er Tilfældet, mener jeg, at det er den rette Paaskjønnelse af Sundheds-Gaven, hvormed Gud har velsignet mig indtil denne Dag, at blive tro i det Kald, hvortil hans Naade har kaldet mig. Jeg mente ogsaa at turde forudsætte, at Oldingens Ord, som havde en lang Livserfaring til Grundlag, maatte have særlig Værd og Vægt for unge Teologer. I denne Stemning fejrede jeg Aarets 22de April, da jeg gik ind i det 8de Tiaar. En Overraskelse bragte Dagen mig, da Direktøren for Kunstakademiet, Etatsraad Meldahl, selv meldte mig min Optagelse blandt Akademiets Medlemmer, en Ære, som jeg alene kunde besvare ved at paaberaabe mig i Taksigelses-Skrivelsen den Kjærlighed, hvormed jeg fra tidlige Dage af har følt mig hendragen til den Nydelse, Samlivet med Kunstnere og deres Værker har skjænket mig.

Blandt de Ofre, Foraars-Temperaturen krævede, var der ét, som vel i længere Tid havde kunnet forudses, men

Digitized by Google

dog, da Slaget kom, berørte smerteligt. Marstrand blev reven bort fra en skjøn Virksomhed, hvor der endnu var Udsigt til fuldmodne Frugter. Universitetssalen skulde kun opbevare det ene Billede af hans Pensel! Kjære Erindringer fra Samlivet i Rom havde knyttet mig nær til den ædle, selvstændig-stolte Kunstner-Karakter.

Ved en Foraars-Artikel i „Fædrelandet“: „Hvordan er „den kirkelige Retnings“ Stilling i Folkekirken for Tiden?“ gjorde jeg et velment men frugtesløst Forsøg paa at bringe Grundtvigianerne ud af den separatistiske Stilling, som deres Virksomhed endnu bestandig indtager iblandt os. Jeg benyttede her tillige Lejligheden til nogle Betragtninger i Anledning af den unge Grev Holstein-Ledreborg's Skrift: „Evangelisk-luthersk. En negativ Bestemmelse“, hvori Faderens, Forfædrenes og Folkets Tro var gjort til Gjenstand for galdesyg Bespottelse i hensynsløs Renegat-Stil.

I Sommermaanederne Juli og August, efter et Ophold i Pintseugen hos Sønnen paa Hvidkilde, maatte Besøget ved Ronneby Bad gjentages for Hustrus og Datters Skyld. Sommeren var ublid, raa og kold, og Sommerlivet endel forskjelligt fra forrige Aar; men Gjensynet var kjært, den smukke Natur for mig ulige mere tiltalende end ifjor, da jeg var i Besøg som Rekonvalescent, og Badet retfærdiggjorde ogsaa denne Gang i det Hele sit Ry. Der træffes store Tilberedelser til at løfte Badet til højere Rang, men dermed ogsaa til at bane Vej for Badelivets uberegnelige Forfængeligheds-Apparat.

Sløjfningsarbejdet af Nørrevold blev Aaret igjennem drevet med stor Kraft. Det er Selvfølge, at Raseringen af Glaciernes Bygninger og Alléer maa meddele Hovedstadens nærmeste Omgivelse et Billede af Ødelæggelsens

Digitized by Google

Vederstyggelighed; kun det lovende Anlæg af den botaniske Have med dens Palmehuse gjør en Undtagelse. Dog — dette er en Overgang; men et Spørgsmaal vil det altid blive, om man ikke kunde være gaaet skaansommere tilværks; selv naar Boulevardens Træer komme saa vidt, at de give Skygge, vil der ikke være Erstatning for en Spadseregang, hvor man dog var løftet endel Alen op over den trykkende Fladhed, i hvilken Kjøbenhavnerne krybe omkring.

Slotspladsen fik omsider ved Fødselsdagen den 6te Oktober sit Mindesmærke: Fredrik den 7de til Hest, et ædelt Billedværk, uagtet det stærkt ludende Hestehoved næppe i Længden vil findes tiltalende. Nordslesvigerne gjorde ogsaa her deres Ret gjældende som danske Mænd ved at møde i talrig Deputation ved Afsløringen. Ved den festlige Sammenkomst med de voldtagne Brødre var dyb Alvor Grundtonen; men den haabende Stemning har i dette Stykke for dyb en Grund, til at den ikke skulde have trængt sig frem igjennem Vemodet i Sang og Tale.

Folkeophidserne i Folkethinget, forstærkede ved Grundtvigianernes Parti, skruede sig omsider op til Højdepunktet. En lille Majoritet med nogle faa Stemmers Overvægt enedes ved Sessionens Begyndelse i Oktober Maaned om at nægte Finanslovens Overgang til anden Behandling, en Fremgangsmaade, der omsider tvang Regeringen til at opløse Folkethinget. Jeg kan ikke fravige den Overbevisning, at, dersom Skridt af lignende Resoluthed tidligere havde været foretagne, — og hvor ofte har Anledningen ikke været der, — vilde Ustyrligheden ikke være voxet til en Grad, der nu ikke synes at give Socialisternes synderlig efter. Men synes det ikke, som om det fattes her i Landet paa det Malm, hvoraf der lader sig udstøbe Regeringsmænd

Digitized by Google

med den Viljeskraft og Ihærdighed, der er det første Fornødne for at magte en Masse som den, der buldrer i vort Folkething og i de uophørlig sammentrommede politiske Møder? Vi havde i Foraarstiden følt os løftede og styrkede ved det Svar, hvormed Regeringen tilretteviste Bondevennepartiets Insolents; men næppe er Folkethinget efter Opløsningen kommet til Sæde paa ny i Aarets sidste Maaned, — omtrent i uforandret Skikkelse, og hvad andet lod sig vente? — og har debuteret med Vedtagelse af en Adresse fra en Grundtvigianer, som ved Siden af Forknythed og Indholdstomhed ikke røber Andet end fjendligt Sindelag, førend der ymtes om Tilbøjelighed hos Ministeriets Medlemmer til at vige deres Pladser! I denne Tilstand af uhyggelig Spænding, — hvor demoraliserende for et Folk! — gaar Aaret til Ende.

Ved Aarskiftet 1874—1875.

Mit akademiske Semester blev begyndt i Februar, ligesom det forrige var sluttet i December f. A. Dog blev det mig bemærkeligt, at det mundtlige Foredrag i Timen krævede en større Anstrængelse end før, og denne Iagttagelse var nok til at stemme mig forsonligere med Tanken: om det ikke nu skulde være det rette Tidspunkt til at søge om at træde tilbage i Hvilestand. Tanken herom var efterhaanden bragt til Modenhed hos mig; at drage mig tilbage fra den literære Virksomhed laa derimod ikke i min Tanke; til Bevis herpaa tjener Artiklen i „Fædrelandet“ Nr. 15—16 for 19—20. Januar: „Hvorom gjælder Kampen nutildags i Kristen-

Digitized by Google

dommens og Kristi Kirkes Tjeneste?“ Jeg havde gjort Overregning hos mig selv, hvilket Afsnit der passende kunde afslutte min Docentvirksomhed. Men det var anderledes besluttet for mig. En Morgen i Begyndelsen af Maj Maaned vaagnede jeg med en Fornemmelse, som om der var et Taageslør for mine Øjne. Fornemmelsen vedvarede, og den blev dertil ledsaget af Anfald af stærkt Ildebefindende. Saaledes var Afslutningen af min Katedervirksomhed pludselig given, brat og uden foregaaende Varsel. Jeg skiltes fra et Auditorium af 50 Tilhørere; men jeg vil ikke nægte, at der har været Tider, en Del Aar tilbage, da det vilde have kostet mig ulige mere at sige Farvel til Lærestolen, — Tider med mindre Opløsthed hos den akademiske Ungdom, større Interesse, særlig hos den teologiske, for Samling om fælles Tro'ssandhed og fælles Studier, hvor saaledes Grunden var bedre forberedet til at modtage og tilegne sig Ordet til Orientering i Tro'sproblemerne.

Den 27de Juni tilsendtes mig igjennem Kultusministeriet en kgl. Resolution af 13de s. M., hvorved der bevilgedes mig den ansøgte Afsked fra Universitetet, fra den 1ste September at regne. Det var almindeligt, at Afskedsbevilgelse fra Embeder af større Betydning og Indflydelse gjennem saa lang en Aarrække ledsagedes af en kongelig Tilkjendegivelse af Tak og Tilfredshed med Embedsførelsen. Ved min medicinske Kollega Bang's Afsked kort iforvejen var Formen bleven iagttaget. Derfor kunde Undtagelsen fra den brugelige Form ikke andet end vække nogen Opmærksomhed. Om Hall virkelig fandt sin Samvittighed bunden til paa saa officiel og offentlig Maade at dokumentere sin Partistilling og sin Pietet imod den afdøde Partifører og sin Sympati med efterlevende Partifæller? Vist-

Digitized by Google

nok var den personlige Stemning forud tilstrækkelig konstateret, kun ikke paa saa solen en Maade: i Personfortegnelsen over de Medborgere, som for 3 Aar siden havde bidraget til Jubilæums-Legatet (S. 545), fandtes af Ministeriets Medlemmer Statsraadspræsidenten Holstein-Holsteinborg, Justitsministeren Krieger, Udenrigsministeren Rosenørn-Lehn; Kultusministerens Navn fandtes ikke. Efter al Sandsynlighed blev det forudgaaende, negative Skridt af den daværende Kultusminister Anledning til det paafølgende positive af Efterfølgeren Worsaae, som afløste Hall i Ministeriet faa Uger efter. Kort efter dennes Tiltrædelse henvendte nemlig Departementschefen i Kultusministeriet, Konferentsraad Linde, sig skriftlig til min Svigersøn, Pastor Frimodt, for i Ministerens Navn at bringe i Erfaring, hvorvidt det maatte stemme med mit Ønske, naar Ministeren nedlagde Indstilling for H. M. Kongen om Forhøjelse af min Rang til første Rangklasse. Tanken om et saadant Skridt var ikke saasnart kommen til min Kundskab, førend Besvarelsen fra min Side laa utvivlsom for mig. Jeg overbragte Svaret næste Dag personlig til Ministeren. Næst efter at bevidne min forbindtlige Tak for den Bevaagenhed, som den nuværende Kultusminister ved denne Lejlighed havde ønsket at bevise mig, maatte det være mig tilladt at erklære, „at medens Excellence-Titlen har sit rette Hjem i Hofverdenen og i de diplomatiske Kredse, hører den derimod ikke til Professor-Verdenen; jeg havde bevaret Professornavnet rent, uden nogen Tilsætning; hvor der stod en slet og ret Professorvirkelighed bagved Geheimeraadsnavnet, vilde der ved Titelklangen kun fremkaldes et medynksomt Smil, hvormed den Vedkommende vilde være daarlig tjent."

Aaret bragte flere Dødsfald, som hvert for sig gik mig

Digitized by Google

til Hjærte. I Foraaret bortkaldtes min Jævnaldrende, Konferentsraad David, paa Tilbagerejsen fra Wien; hans Død var Eftervirkning af et ulykkeligt Fald paa Berlins Gader. I Forsommeren druknede Svenskeren, Mag. Sohlmann, den højsindede Nordbo, ved Kæntring af en Baad i en Stormflod. Faderens Lig blev fundet med den halvvoxne Søn i Favnen. I Efteraaret døde Pastor Dr. Zeuthen i Fredericia, Manden med den rene Vilje og det ydmyge Sind, en ædel, sand, kristelig Sandhedsforsker, som han sjælden findes. I Aarets sidste Dage hensov min Ungdomsven og Svoger, Mægler Swane, mæt af Dage.

Tidspunktet til Overgang fra Arbejde til Hvile var, maatte jeg snart erkjende, truffet i rette Tid for mig. Hver Dag til bestemt Klokkeslet at skulle være oplagt til at bestige Katedret er ikke en Leveorden, beregnet paa den Firsindstyveaarige. Øjenlægen havde ment at kunne forvisse mig om, at Sekraften vilde vende fuldt tilbage, naar jeg kun vilde give Tid; men efter 8 Maaneders Forløb er jeg endnu bestandig Rekonvalescent, og, at der skulde være et højere Punkt at naa' frem til, ligger udenfor al Rimeligheds Grænse. Taknemlig maa jeg være, fordi jeg er kommen saa vidt, at jeg ikke er ganske afhængig af Andre for at søge og finde Underholdning. I Sorø, hvor jeg med Hustru og Datter tilbragte en Del af den fremskredne Sommer tilligemed de Frimodt'ske Børn og Børnebørn, maatte jeg endnu nøjes med at diktere den datterlige Pennefører Bladene: „Om de teologiske Fakulteter", som derefter udkom i Trykken. Det var, forekom det mig, en naturlig Afslutning af den lange Embedsbane ved Udtrædelsen af

Digitized by Google

de akademiske Forhold, som jeg havde tilhørt med Liv og Sjæl. Aaret hengik iøvrigt med det endelige Gjennemsyn af mit literære Efterladenskab: „Optegnelser om mit Levned“ og den omarbejdede Udgave af „Kirkens Nutid og Fremtid“. Men Aarets sidste Maaneder vare ikke heldige for den, som maatte være betænkt paa at fare skaansomt med Øjnene.

Svigerdatteren i Horsens har engang for mange Aar siden indsyet i et Bogmærke, Gave til Svigerfaderen, de Ord: „Herre! jeg bier paa din Tilkommelse“ (1ste Mos. 49, 18). Paamindelsen at bie med Taalmod og Tro har jeg saaledes daglig for Øje og ved den skal der, det haaber jeg, blive holdt fast indtil Enden.

Med Ophør af mit offentlige Liv er det i sin Orden, naar der ogsaa høres op med de Meddelelser, der høre hen til en større medborgerlig Kreds. Saaledes afsluttet den 31te December 1874.

Hermed ende min Faders „Optegnelser“, som nærmest dreje sig om hans Virksomhed udad til; thi med Udgangen af Aaret 1874, da han havde nedlagt sit Embede, trak han sig ogsaa tilbage fra Forbindelsen med Yderverdenen og levede et Liv, som det mest egnede sig for Oldingen.

Digitized by Google

„Der er, — har han selv ytret, — Afsnit af Livet, hvor Sjælen staar i den livligste Forbindelse med den ydre Verden; . . . . der er andre Tider, hvor Sjælen søger at indvirke paa Tingenes Gang med den erhvervede Indsigt og Kraft. Endelig kommer der Tider, hvor Sjælen drager sig tilbage fra Verden, samler sig i sig selv. Fra én Side er her unægtelig en Svækkelse: i Kræfternes Elasticitet, i Bevægeligheden til at optage det Fremmede ved Sanserne, omfatte og fastholde det i Hukommelsen, bearbejde det ved Fantasiens skabende Evne og Forstandens reflekterende Kraft. Men Erstatning herfor er given i den ufravendte Samlen af Tanke og Interesse til Væsenets Midtpunkt, til det ene Fornødne, i Sjælens Klarhed og Ro, ikke længere forstyrret ved saa meget, som tidligere virkede adspredende og urobringende ind. Dette er Oldinge-Livet, hvor det svarer til sin Idé, — et taust og stille Liv, men dybt og fredeligt, den naturlige og betydningsfulde Forberedelse for den nær tilstundende Skiften af Virksomhedens Skueplads." *)

Hvad her er sagt om Oldinge-Livet som det „tause og stille, det dybe og fredelige" Beredelsesliv for den evige Verden, skulde paa naadig Maade finde sin Virkeliggjørelse i min Faders eget Liv, dog ikke uden forskjelligartede Prøvelser. Næppe havde saaledes Aaret 1875 taget sin Begyndelse, før vor dyrebare Moder, „den fromme og elskelige Hustru", blev tagen bort fra ham. Til Sygelejet var hun kun bunden en kort Tid, og hendes sidste Dage forklaredes for hende og hendes Omgivelser derved, at al den Sjæle-Vaande, hvoraf hun saa tit havde været fyldt

*) Jfr. „Udvikling af de kristelige Hovedlærdomme". S. 286—87.

Digitized by Google

ved Tanken om Døden og den bratte Skilsmisse, ganske toges bort, saa at hun stærk og glad i Aanden saa' sin Udløsning i Møde. Med en Ynglings varme Kjærlighed sagde han Farvel til hende, ligesom hun bragte ham sin inderlige Tak „for hans fulde Forstaaelse af hende hele sit Liv igjennem", og den 9de Februar lukkedes det milde Øje, der havde skjænket ham saa mange „solbelyste Dage". Fra Fyen og Jylland samledes Børnene i det moderløse Hjem; men i sin Arbejdsstue sad Faderen og bød os velkomne som den tro'skraftige Olding, der i Fromhed bar Savnet og ikke blot med sine Egne, men ogsaa med deltagende Venner vidste at tale med sjælden Naturlighed om den Bortkaldte og hendes Betydning for hans Liv. Den 16de Februar kaldte „Vor Frues" Klokker ham og Børn og Børnebørn sammen omkring Hustruens og Moderens Kiste, som var dækket af et rigt Blomsterflor; uden Støtte gik han selv opad det lange Kirkegulv og føjede sin inderlige Taksigelse og Bøn til Psalmens Toner og til de Ord, hvormed jeg bragte hende vort sidste Farvel. For ham, som ikke blot ved Højtider, men ogsaa i Sorgens Tider saa tit havde følt sig kaldet til at tale et Mindeord, var det svært nok her at maatte stænge sine Følelser inde og paa Grund af Legemets Svaghed tie i den store Forsamling; Dagen skulde dog ikke gaa til Ende, uden at Hjærtet fik Luft i den snævrere Kreds, og, da Børn og Børnebørn vare samlede omkring det store Familiebord, tog han Mindebægeret og talte med glødende Ord og bristende Stemme til Ihukommelse af sin Hustru, sin Ungdoms-Kjærlighed. Her som ved saa mangen anden Lejlighed slog han ikke Bom for sit Følelsesliv, satte ikke Dæmning for det, som rørte sig inderst inde; vel var der en jom-

Digitized by Google

fruelig Blyhed udbredt over hans Væsen, en Skyhed for at blotte sine Følelser, og hans Sjæl frastødtes, saa ofte han i Livet blev Vidne til unyttig Ordbram, til opskruet Bekjendelsessyge eller Aabenbarelsen af et hult Følelsesliv. Men det var saare langtfra, at han ikke inderligt frydede sig, hvor Hjærtevarmen strømmede frisk frem af Øje og Mund, og ligesaa langtfra, at han ikke selv kjendte til Velsignelsen af det dybe og rige Følelsesliv, som med Aarene oftere og mere naturligt kom til Frembrud; navnlig var det dog i Breve, at han kunde lægge hele sit Hjærte for Dagen; de vise en glødende Kjærlighed, i Ungdommen til hans Brud, i Alderdommen til hans fraværende Børn. Fra hans tidligste Manddomsaar foreligger der blandt andet et lille Mindeord, skrevet af den trediveaarige Professor over hans „Hjærtes Yndling", hans „elskelige attenaarige Broder Ludvig", hvis Øjne han, efter at have været Vidne til usigelige Smerter og Lidelser, tillukkede Natten imellem den 27de—28de November 1823. I dette Mindeord, som, nedskrevet for at lette sit sorgopfyldte Hjærte, betegnende nok bærer til Overskrift følgende Distikon:

„Pectori sit, stylum cui admoves, speculum charta,
Quis fueris dicit, quis nondum, fieri jubet . . ." *)

hedder det imod Slutningen: „Staa du lys og levende for min Sjæl, du elskelige Broder, som du var, førend Sygdomsaaget kuede dig! Staa for mig med dit lette Legeme, det ungdommelig-skjønne Ansigt, det levende, mørke Øje, den høje, herlige Pande, den mildtkrummede Næse, de store, hvælvede Øjenlaag, de lange, mørke Øjenhaar! . . .

*) „Lad Papiret, du betror dine Tanker, være et Spejl for dit Hjærte;
Det melder, hvo du har været, det byder at vorde, hvad du
end ikke er."

Digitized by Google

Staa for mig, som du laa i Dødens Favn, med Himlen i dit Aasyn, med de herlige Former, der vidnede om den Sjæl, som engang oplivede dem. Jeg saa' dem, og jeg fattede Dybheden af din Sjæl, jeg saa', hvad du her vilde være bleven, hvad du hisset nu er; dine faa Ord, de barnlig-haarde Kanter, — tak være dig Gud! — o dem mistydede jeg aldrig . . . Du var mig den elskeligste af mine Søskende, min lille søde Ludvig; den kjæreste vilde du være bleven mig; med ubeskrivelig Magt drog du mit Hjærte til dig; hvor gjærne var jeg bleven din Leder, din Ven paa Vejen. Men du har ikke ladet mig alene; du forstod mig, forstod mit Blik, hvor Læben taug, min Tone, hvor Ordet svigtede; du havde Tillid til mig, thi din Sjæl var beslægtet med min. Saa bliver du mig og altid nær; du venter mig med Længsel, og glad vil du engang, du elskelige Brodersjæl, modtage den Broder, der her lukkede dit Øje og velsignede dig i din Dødsstund, naar han længselsfuld iler dig imøde!"

Dette Uddrag maa være nok til at vise det stærke Følelsesliv, den dybe, inderlige Glæde over gjensidig, fuld Forstaaelse, der rørte sig i min Faders Sjæl. Vel var han Manden af faa Ord, ingen Ynder af smaalig Tale; vel kunde der over hans Personlighed være udbredt et Præg af dæmpende Ro, som af den Udenforstaaende kunde udlægges som stoisk Ophøjethed, men som kun virkede dulmende og velgjørende paa dem, der stode ham nær. Et Levnedsløb som min Faders, der fra Begyndelse til Slutning staar mærket som et Arbejdsliv, varmt for Livets højeste Formaal og rigt paa aandelige Kampe, hvor Hensynet til egen Interesse maa siges at have været hel for-

Digitized by Google

svindende ligeoverfor Hensynet til Kristenlivets Udvikling og Fædrelandets Vel, — hvor skulde et saadant Liv overhovedet kunne tænkes muligt uden et tilsvarende stærkt og rigt-bevæget Følelsesliv?

I dette Aandsliv blev det ham ogsaa givet at leve til det Sidste. Øjnenes Svaghed hindrede ham vel i selv at kunne læse meget, og dette var en ikke liden Prøvelse for ham, der var som født med Bogen i Haand. Kun nu og da kunde han sysle lidt med det endelige Gjennemsyn af sine „Optegnelser" og den hel omarbejdede Udgave af „det evangeliske Kirkelivs Nutid og Fremtid", ligesom han ogsaa udvalgte passende Stykker til Oversættelse og Indføjelse i „Tidsskrift for udenlandsk teologisk Literatur", som nu dannede det eneste literære Forbindelsesmiddel imellem ham og den ydre Verden. Men, naar undtages det svækkede Syn, havde han bevaret saa godt som alle sine legemlige Sanser uskadte. ligesom ogsaa alle Aandens Evner vare i god Behold. Til stor gjensidig Glæde besøgte jeg ham med min Familie i Forsommeren 1875, og selve Sommermaanederne tilbragte han hos min Broder, Skovrideren paa „Dyrehavegaard" i Fyen. Her forfriskedes han baade paa Legeme og Sjæl ved de kjærlige, oplivende Omgivelser og den smilende svendborgske Skovnatur, og følte sig endog saa styrket, at han et Lidet tænkte paa endnu en Gang at sætte Foden paa det jyske Fastland og sige Farvel til det skovklædte Himmelbjærg. Henad Efteraaret vendte han fra Fyen tilbage til sit hyggelige Hjem, hvor Savnet af Hustruen vel stundom blev ham meget følelig; men aldrig undslap der hans Mund nogen Klagelyd, men kun Paaskjønnelse af, at Gud havde

Digitized by Google

føjet Alt saa godt for ham. Ved den ugifte Datters utrættelige Kjærlighed og de daglige Besøg af Familien paa Nørrebro blev Savnet mildnet, og Vinteren 1875—1876 tilbragtes snart med literær Syssel og Højlæsning navnlig af fremragende Mænds og Kvinders Levnedsskildringer, snart med Musik af Børnebørnene og Besøg af trofaste Venner og Mænd, som endnu stode i Livets fulde Gjerning; med dem kunde han med usvækket Kraft tage Del i Samtale om Dagens brændende Spørgsmaal.

Henimod Paaske 1876 blev han angreben af en heftig Forkølelse, som afkræftede ham meget og efterlod en stærk Kortaandethed. I Forsommeren var han dog endnu saa kraftig, at han kunde modtage i Besøg sine to Sønnefamilier og senere rejse til „Dyrehavegaard" i Fyen. Opholdet her skulde dog blive vidt forskjelligt fra det den foregaaende Sommer; selv mærkede han klart, at der nu var foregaaet en stor Forandring med ham, og at Alderdommen med forøget Kraft gjorde sine Krav gjældende. Synet var taget betydeligt af, Kræfterne vilde ikke mere strække til, saa han ikke ret kunde glæde sig ved Have eller den nærliggende Skov. En stærk Brystforkølelse slog sig nu til, og fuld af Længsel efter sit Hjem rejste han den 14de August tilbage til Studiegaarden, ledsaget af sin Datter og ældste Søn. Ottende-Dagen efter sin Hjemkomst maatte han ty til Sengen; efter en Maaneds Forløb vare Brystlidelserne vel endte, men Kræfterne vare nu saa faa, at han kun trængte til Hvile og atter Hvile; Øjnene vare tilmed saa svage, at han Intet selv formaaede at læse. Hans inderlige Bøn om Aandslivets Bevarelse skulde han dog se opfyldt; med Interesse hørte han Uddrag af de

Digitized by Google

politiske Blade, styrkedes ved Musik og Psalmesang og Prædikener, ligesom Højlæsning af smaa Biografier satte ham tilbage til de svundne Tider; men Trangen til Udløsning blev altid stærkere nu, da han Intet mere kunde udrette og han syntes at være sin Omgivelse til Besvær; og dog var dette saa lidet Tilfældet, at hans Sygeleje baade for Børn, Børnebørn og for alle, som ved Besøg viste ham deres venlige Deltagelse, stod som et sjælden skjønt Sygeleje, styrkende ved den Aandens Klarhed, opløftende ved den stille Taalmod og Hengivelse i Guds Vilje og den rørende Taknemlighed, der var udbredt over hele hans Væsen. Fra Sygelejet gik hans Tanker vidt omkring, til fraværende Børn, i hvis Lykke han tog levende Del, til gamle Venner, hvis Livs Førelser, Tryk og Trængsler kunde gaa ham nær til Hjærte; med ikke liden Uro tænkte han paa Universitetets Fremtid, særlig paa det Fakultet, til hvilket han i over 50 Aar havde været knyttet, og i det Hele paa de unge Studerende, blandt hvilke Ny-Rationalismens og den frie Tankes Talsmænd søgte at vinde sig Tilhængere. Det var ham derfor en stor Glæde, da hans tidligere Kollega, Professor F. Hammerich, efter min Faders Tilskyndelse, i Vintersemestret indbød til offentlige Foredrag, som vare beregnede paa at imødegaa Tidsaandens falske Strømninger; men des dybere var Sorgen, da det meldtes ham, at denne den 9de Februar 1877 efter en kortvarig Sygdom var kaldet bort fra sin Virksomhed i Kirkens og Videnskabens Tjeneste. I tidligere Dage havde Forskjellen i teologisk Opfattelse holdt dem noget fjærnede fra hinanden, men i de sidste Aar havde Forholdet udviklet sig til et oprigtigt Venskabsforhold.

Digitized by Google

Alt som Legemets Kræfter aftoge, svandt imidlertid alle jordiske Bekymringer, og Aanden løsnedes lidt efter lidt fra sit trange Hylster. Stille og taalmodig, uden mindste Klage over det langvarige Leje, men ogsaa uden nogensomhelst legemlig Smerte, stundom med en egen Forklarethed i Aasyn og stærk Glød i det dunkle Øje, hvilede han i sit skjønne Sovekammer med det kraftige, sølverhvide Haar paa Puden; der lød intet utaalmodigt Ord, men kun Taksigelse for Aandslivets Bevarelse, Tak for den mindste Haandsrækning, for hvert venligt Besøg, hvert kjærligt Ord, ofte ledsaget af et mildt Smil, et lille Nik, stundom en spøgende Bemærkning. Tilsidst drog Aanden sig tilbage i sine inderste hellige Dybder, hvor den omsvævedes af yndige, livsalige Minder og skjønne Billeder, men hvor den ogsaa endnu var i fuld og levende Virksomhed. Tilbage i Tiden rykkedes han, og da var det ham, som om han stod ligeoverfor en talrig Forsamling; i hellige Taler udtalte han sig da om „det tredobbelte Liv, der skulde leves: Livet indad imod sit eget Indre, Livet udad imod Verden, Livet opad imod Herrernes Herre"; tilsidst rejste han sig op, og med Stemmen klar og stærk lyste han Velsignelsen over Forsamlingen. Efter en Stunds Forløb brød Aandens Liv atter frem; med opløftet Haand vidnede han da „om den treenige Gud"; atter og atter gjentog han: „Faderens Gjerning er Sønnens Gjerning, og Sønnens Gjerning er Aandens Gjerning", og sluttede saa: „Faderens Gjerning er den hele, hellige, højhellige treenige Guds Gjerning". Disse vare hans sidste sammenhængende Ord; den stille Uges Onsdag, den 28de Marts, Kl. $1^1/_2$ Middag, drog han uden Smerte sit sidste

Digitized by Google

Suk. Den 6te April, da Foraarssolen for første Gang skinnede saa mildt og saa varmt, fandt hans Bisættelse Sted i den festlig-smykkede Frue Kirke, hvorfra Kisten under Præludium af Thorvaldsens Sørgemarsch blev udbaaren af Studenter og nedsænkedes i den store Familiegrav paa Assistents-Kirkegaard ved Siden af hans Hustru. Velsignet være hans og hendes dyrebare Minde.

Digitized by Google

Henvisning

til

omtalte Personer, Gjenstande og Steder.

Sid

Aabent Brev (Kristian d. 8de. 8de Juli 1846) . . . . . 306.
Aabent Brev (Frederik d. 7de) 323.
Abrahamson, J. . . 151—153, 302.
Abrahamson, W. . . . . 7.
Adler, J. G. . . . . 222.
Adresser . . . 321, 471, 479, 486.
Afzelius, A. . . . . 300, 310, 489.
Agardh, C. A. . . . . 310.
Ahlmann, M. E. . . . . 162.
Ahnfeld, P. G. . . . . 166.
Allen, C. F. . . . . 308.
Andræ, C. G. . . . . 419.
Antislesvigholstenske Fragmenter . . . . . 308.
Arvefølge-Lov . . . . . 402.
Askov Højskole . . . . . 274, 431.
Augsburgsk Bekjendelse . . 396.
Augustenborg (Hertug af) 265.
Augustforening . . . . . 496.
Baden, G. L. . . . . 121.
Baden, J. . . . . 34.
Baggesen, J. . . . . 27, 102.
Balle, N. E. . . . . 34.
Bang, O. . . . . 177, 556.

Side.

Bang, P. . . . 178, 207—208, 225, 256, 263, 288—289, 301, 303, 323, 334—335, 366, 408, 442.
Baptister . . . . . 292—294.
Bardenfleth, C. E. . . . . 333.
Beckmann, A. F. . . . . 489.
Bergh Irgens- . . . . . 81.
Berggreen, A. P. . . . . 21, 59.
Berlin . . . . . 67—78, 358.
Bibeloversættelse . . . 219—220.
Bille-Brahe . . . . . 385.
Bille-Brahe, C. . . . . 519.
Bindesbøll, G. . . . . 200, 292.
Bindesbøll, S. . . . . 535, 541.
Birkedal, V. . . . . 231, 520, 544.
Bispeembedet . . . . . 421, 436.
Bissen, H. V. . . . . 200, 475.
Bjergsted . . . . . 411.
Bleek, F. . . . . 70, 232.
Blædel, N. G. . . . . 547.
Bogtrykkerkunstens Jubilæum . . . . . 238.
Boisen, P. O. . . . . 246.
Boisen, F. . . . . 549.
Bolzano . . . . . 520.

Digitized by Google

Side.

Bombardement (1807) . . . 17.
Bondevenne-Ministerium 457, 460.
Bondevenneparti . 447, 480, 496.
Bornemann, F. C. . . . . 500.
Bornemann, J. . . . . 422, 534.
Brammer, P. G. . . . . 451, 546.
Brandis, C. A. . . . . 102.
Brasen, J. A. . . . . 436.
Brix, C. C. . . . . 286.
Brock, G. . . . . 437.
Bruun, M. C. . . . . 102.
Bruun, M. P. . . . . 478.
Bruun, P. D. . . . . 347, 436.
Bræstrup . . . . . 241, 482.
Brøndsted, P. O. . . . . 88.
Bugge, Th. . . . . 22.
Buttmann, F. . . . . 73.
Böckh, A. . . . . 73.
Bøttiger . . . . . 81.
Carlsson . . . . . 489.
Christensen, B. . . . . 321, 330.
Christian s: Kristian.
Christianis Institut . . . . . 8.
Clausen, Emil . . . . . 293, 397.
Clausen (Klausen) G. E. 10, 44—45.
Collin, J. . . 194, 197—198, 200.
Cousin, V. . . . . 102.
Dahl, J. . . . . 80, 98.
Dalgas, J. . . . . 95.
Dankwart . . . . . 351, 393.
Dannevirke (Ugeblad) . . . 262.
David, C. . . . 154—155, 176, 178, 551, 558.
Dresden . . . . . 78—82.
Drewsen, J. C. 183, 267, 302, 306, 321.
Driefer . . . . . 436.
Duntzfeld . . . . . 321.
Embedsbolig . . . . . 255.
Engelbreth, W. F. . . . 115—116.
Engelstoft, C. T. . . . . 174.
Engelstoft, L. . . . . 23, 97, 154.
England . . . . . 92.
Ehlers' Kollegium . . . . . 174.

Side.

Estrup, H. . . . . 268.
Examenskommissioner 465—471, 527, 530.
Examens-Censorer . . . . . 543.
Fallesen, L. N. . . . . 47.
Feilberg, P. D. . . . . 473.
Fenger, P. A. . . . . 549.
Flensborg, C. J. . . . . 375, 436.
Flor, C. . 262, 274, 326, 329, 331.
Florents . . . . . 516, 519.
Fogtmann, N. . . . . 159.
Folkeblad, dansk . . . 183—185.
Folkeforening, dansk . . . . 496.
Folkething . . 394, 422, 447, 462, 480. 496, 520, 524, 525, 527, 534, 554—555.
Forchhammer, J. G. . . . . 500.
Forskjønnelses-Komite . . . 241.
Forældre-Hjem . . . . . 38.
Francke . . . . . 324, 332.
Franzensbad . . . . . 461.
Fredensborg . . . . 47, 449, 461.
Fredrik d. 6te 5—6, 190, 260, 437.
Fredrik d. 7de 323, 387, 403, 440, 456, 460, 474, 475, 484, 492, 504, 554.
Fredriksberg Have . . . . . 14.
Fredriksborg . . . . . 456—460.
Fredriksdal . . . . . 454.
Freund, H. . . . . 89, 192, 200.
Friedländer, B. . . . . 74, 157.
Friedländer, D. . . . . 75.
Frijs-Frijsenborg . . . . 498, 525.
Frimenigheder 520—522, 523—526.
Frimodt, R. . . . . 547.
Frue-Kirke . . 35, 202—204, 546.
Frue-Kirkeplads . . . . . 240.
Frue-Kirkes Præsteboliger 243.
Frue-Skole (Metropolitanskolen) . . . . . 34, 48.
Fællesforfatning . . . . . 478.
Fæstningsværkernes Sløjfning . . . . . 552.
Følleslev . . . . . 532.

Digitized by Google

Side.

Gad, P. C. S. . . . 40, 242, 397.
Gad, Pram . . 229, 444, 477, 538.
Gad, H. G. . . . . 477.
Gamst . . . . . 200.
Gavebrev . . . . . 427—431.
Geijer, E. G. . . . . 282.
Gjødvad, J. F. . . . . 339.
Glahn, E. . . . . 453.
Goldschmidt, M. A. . . . . 329.
Graasten . . . . . 477.
Grégoire . . . . . 103.
Grundloven . . . . . 341.
Grundtvig, N. F. S. . . . 27, 107, 112, 117, 132, 214—216, 218, 296, 339, 442, 504, 549, 550.
Grundtvigianisme . . . 216—217, 250, 395, 469, 480, 486—487, 520—522, 523, 547—548, 553.
Guldberg Høegh, O. E. . . 183.
Guldbryllup . . . . . 545.
Gutfeld, F. C. . . . . 47.
Gyllenhål . . . . . 489.
Göschen . . . . . 70.
Goethe, W. . . . . 171.
Göttingen . . . . . 61, 209.
Hage, J. . . . . 176.
Hage, H. . . . 185, 321, 326, 331, 337, 402, 426, 444, 447, 486.
Hagen, J. . . . . 460.
Hagerup, E. H. . . . . 341.
Hall, C. C. . . 419, 443, 446, 497, 520, 536, 556.
Halsted Præstegaard 41—44, 529.
Hamilton, H. . . . . 490.
Hammer Hofraad . . . . . 86.
Hammerich, F. . . . . 460, 550.
Hammerich, M. . . . 321, 326, 339.
Hansen, A. . . . . 265, 321.
Hansen, Aleth . . . 525, 526, 529.
Hansen, C. F. (General) 353, 374, 407.
Hansen, C. F. (Overbygnings-direktør) . . . . . 36, 58, 192.
Hansen, H. (Mehrn) . . . . . 340.

Side.

Hansen, H. P. (Bankdirektør) 264, 267, 272, 279, 302, 306, 321, 326, 339.
Hansen, H. P. (Vexelér) . . 514.
Hansen, J. A. . . . 444, 470, 498.
Hansen, J. O. . . . . 207.
Hansen, Konst. . . . . 238.
Hansen, Th. . . . . 538.
Hartmann, J. P. E. . . . 292, 484.
Harzen, E. . . . . 80, 89.
Hase, C. . . . . 545.
Hauch, C. . . . . 95.
Hegelianisme . . . . . 211.
Heiberg, P. A. . . . . 7, 99.
Heiberg, J. L. . 59, 99, 154, 211.
Helsingør . . . . . 408.
Herlufsholm . . . . . 502.
Hermansen, C. . . . . 220.
Hersleb, J. P. . . . . 51.
Hertz, M. . . . . 57.
Hetsch, G. F. . 192, 197, 200, 242.
Hilcker, G. C. . . . . 238, 499.
Hodges . . . . . 384.
Hohlenberg, M. H. . . . 140, 219.
Holdt . . . . . 260.
Holstein-Ledreborg . . . . . 553.
Holberg, L. . . . . 450.
Holsten . . . . . 377, 382, 485.
Holm, A. K. . . . . 47.
Horneman, C. F. . . . . 53, 105.
Humboldt, W. . . . 71, 392, 504.
Hvidt, L. N. . . . 176, 178, 183. 226, 264, 267, 273, 302, 320, 321, 326, 328, 329, 330, 331. 332, 333, 334, 335, 440.
Hyltén-Cavallius . . . . . 338.
Høyen, N. . . . . 182—183, 192, 194, 200, 460, 536.
Høyer, C. F. . . . . 191.
Jacobsen . . . . . 321, 335, 514.
Januarministeriet . . . . . 398.
Jensen, C. A. . . . . 89.
Jespersen, C. M. . . . . 347.
Indbyrdes Undervisning . . 151.

Digitized by Google

Side.
Individualisme, kirkelig, 520—521.
Industri-Udstilling . . . . . 548.
Internationale . . . . . 539.
Johannesgruppen (Thorvaldsens) . . . . . 545.
Johanneskirken . . . . . 472.
Jonstrup-Seminarium . . 449, 454.
Irminger . . . . . 391.
Jubilæum . . . . . 540.
Jubilæums-Legat . . . . . 545.
Julirevolution . . . . . 155.
Jørgensen, L. . . . . 330.
Kahl, A. . . . . 164.
Kalkar, C. . . . . 220, 444, 446.
Kall, A. . . . . 22.
Kall, N. . . . . 22.
Kallundborg . . . . . 29.
Kancelli, danske . . . . . 251.
Karl d. 15de . . . . . 440, 474.
Kastrup . . . . . 260.
Kierkegaard, P. C. 422, 480, 522, 524.
Kirkeforfatnings-Sagen . . . 414, 441—448, 462—464, 481, 530.
Kirkelige Kommissioner . . 413, 527—529, 535.
Kirkemøder . . . . . 449, 543.
Kirkeritual . . . . 245—246, 249.
Kjerulf . . . . . 242.
Knuth, F. M. . 268, 355, 436, 440.
Koch, J. . . . . 89, 192, 197, 200.
Kolera-Aaret . . . . . 411.
Kommission ang. Bestyrelse af Kirke og Skole . . . . 253.
Konkurrence, teolog. 174, 513, 515.
Konstitutionelle Rørelser 224—228, 256.
Krieger, A. F. . 308, 326, 331, 341.
Kristian August 4
Kristian Fredrik . 66, 81, 94, 96.
Kristian d. 8de . . 221, 250, 266, 272, 280, 283, 293, 305, 311, 328.
Kristiansfeld . . . . . 9.
Krogh . . . . . 374—375.
Krüger, H. . . . . 336.
Køhke, N. C. . . . . 474.
Landemoder . . . . . 444, 445.
Landsbykirker, Universitetets 206.
Landsthing . . . . 422—423, 432, 446—447, 462, 470, 478, 481, 485, 491, 496—497, 504, 521, 525.
Larsen, J. E. . . . . 209, 256, 267, 287, 288, 302, 303, 308, 403—404, 422, 423—424, 437, 440, 444.
Larsen . . . . . 474.
Lavater . . . . . 508.
Lemming, P. . . . 20, 24, 54, 97.
Lehmann, O. . 155, 170, 176, 185, 262, 265—266, 304, 326, 329, 330—331, 332—333, 436, 446, 474, 478, 490, 514, 534, 537.
Liebe, C. C. . . . . 437.
Lindberg, J. C. . 108, 117—118, 119, 121—123, 131, 166.
Liturgisk Kommission . . . 249.
Ljunggren, G. . . . . 473.
London-Protokol . . . . . 380.
Lorentzen, N. . . . . 261.
Lorenzen, P. H. . . . . 261.
Lorenzen, P. . . . . 549.
Lüttichau . . . . . 474—475.
Lund, J. C. . . . . 321.
Lunde . . . . . 321, 335.
Lunds Universitet . . . . . 410.
Lunding, C. M. . . 20, 24, 40, 56.
Lycæum . . . . . 24.
Lütken, M. . . . . 182.
Læssøe, F. . . . . 374—375, 392.
Lønning af Gejstligheden 464, 531.
Løvemonument . . . . . 474.
Maanedsskrift f. Literatur . 149.
Madvig, J. N. . . . 265, 326, 346, 365—366, 380, 389, 422, 442, 444, 446, 459, 478, 486, 531.
Majfest (28de) . . . . . 177.
Malling, P. . . . . 191.
Malmøer-Konvention . . 338, 349.

Digitized by Google

Side.
Mangor, P. C. V. . . . . 274.
Marezoll, J. G. . . . . 8, 39.
Marheineke, Ph. . . . . 73, 190.
Markmann, J. W. . . . . 331.
Maribo . . . . . 29, 529.
Marstrand . . . . . 553.
Martensen, H. . . . . 211, 231, 299, 414, 416, 418—419, 421, 442, 488, 522, 530, 535, 542.
Martsdagene . . . . . 329—335.
Martsministeriet . . . . . 335.
Matthes . . . . . 230.
Meinert, N. J. 182, 265, 267, 272, 279, 302, 321, 326, 329, 331, 339.
Meldahl, F. . . . . 552.
Menighedsraad . . . . . 462.
Metropolitanskole s. Frue-Skole.
Meyer, Krog P. . . . . 51, 97.
Milano . . . . . 515.
Modersmaal ved Forelæsninger . . . . . 234.
Molbech, C. . . . . 154, 280, 325.
Moldenhawer, D. G. . . 35, 105.
Moltke, A. W. . . . 196, 335, 343, 368, 391, 459.
Moltke, C. . . . . 428—430.
Moltke-Hvitfeld . . . . . 268.
Monrad, D. G. . . . 185, 279, 280, 281, 285, 326, 330, 331, 332, 333, 334, 345, 347, 399, 414, 419, 423, 425, 441, 444, 461, 470, 480, 482, 492, 533, 541, 551.
Monrad, M. J. . . . . 473.
Munthe, E. . . . . 50.
Müller, P. E. . . . 23, 52, 97, 105, 141, 159, 255, 506.
Müller, Tage C. . . 249, 295, 442.
Münter, F. 35, 105, 125, 158, 159.
Musæumsbygning, zoologisk 255, 499—502.
Mynster, J. P. . . . 114, 124, 129, 158, 189, 216, 232, 249, 250, 253, 294, 295—299, 414.

Side.
Møen . . . . . 529.
Møhl, N. C. . . . . 154.
Möller, J. . . . 53, 105, 106, 116, 118, 143—146, 163, 167—168, 169—170, 173.
Møller, R. . . . . 115, 116.
Neapel . . . . . 94—97, 300, 519.
Nielsen, F. . . . . 462.
Nielsen, R. . . . . 219, 523.
Nikolaus, Czar . . . . . 388, 393.
Nikolaj-Kirke . . . . . 30—31.
Nissen, H. . . . . 269.
Nissen, N. L. . . . . 49.
Nitzsch, K. J. . . . . 125, 377.
Nordiske Studentertog . . . 276.
Novemberministeriet . . 346, 385.
Nyerup, R. . . . . 25.
Odencrants . . . . . 489.
Oehlenschläger, A. . 18, 27, 197, 282, 310, 397.
Olsen, F. C. . . . . 185.
Oscar d. 1ste af Sverrig 338, 393, 439.
Oxholm, W. . . . . 354.
Paris . . . . . 99—103, 328, 539.
Paulli, J. H. . . . 414, 416, 444.
Paulsen, C. D. . 66, 74, 261, 262, 435, 440.
Pavedømmet 93—94, 517—519, 538.
Pavels, C. . . . . 7, 18, 31, 47.
Pechlin, F. C. 367, 377—378, 388.
Pedersen, P. . . . . 329, 339.
Petersen, F. C. . . . . 106.
Petterson . . . . . 164.
Petri-Kirke . . . . . 8.
Plesner, U. A. . . . . 331.
Ploug, C. 26, 277, 290, 326, 329, 339, 410, 478, 484.
Poulsen, C. M. . . . . 477.
Prangen, v. . . . . 200, 242.
Presse-Vilkaar . . 185, 259, 287.
Programmer . . . 157—158, 533.
Provinsialstænder . 175, 179, 225, 256—257, 287, 301, 313, 336.

Digitized by Google

Side.
Præstekonventer . . . . 442—445.
Præstø-Valghandling . 340—341.
Puggaard . . . . . 200, 490.
Raasløff (Theophilus) H. . 472.
Rahbek, K. L. 2—3, 11, 106, 156, 158.
Reedtz, H. C. . . 358, 379, 382, 383, 384, 386, 388, 394.
Reformations-Jubilæum 55, 188.
Regenburg . . . . . 377, 538.
Regentsen . . . . . 25.
Reimer . . . . . 70.
Reuterdahl, H. 161, 163, 165, 166.
Reventlow, J. . . . . 354.
Reventlow-Jersbeck . . . . . 439.
Richardt C. . . . . 484, 502.
Riegels, N. D. . . . . 7.
Rigsdage . . . 368, 406, 446, 462, 464, 477.
Rigsforsamling, grundlovgivende . . . . . 339, 342.
Rigsdag, forenet . . . . . 402.
Rigsdags-Adresse . . . 471, 478.
Rigsraad 439, 485, 490, 495, 497, 504.
Rigsret . . . . . 436—438.
Risbrigh, B. . . . . 34.
Ritter, J. . . . . 75.
Ritual s. Kirkeritual.
Rode, G. . . . . 502.
Rom . . . 87—94, 300, 516—519.
Ronneby-Bad . . . . . 548, 553.
Rosenborg-Have . . . . . 14.
Rosenvinge, Kolderup J. 249, 253.
Rosenørn, E. . . . 529, 535, 536.
Rosenørn, C. M. . . . . 390.
Rosenørn-Lehn, O. . . . 510, 557.
Rosenørn-Teilmann . . . . . 521.
Rothe, C. . . . . 444.
Rothe, R. . . . . 242.
Rothe, Rich . . . . 135, 171, 507.
Rudelbach, A. G. . 108, 114—115, 132, 311, 444.
Rotwitt . . . . . 457, 460.
Rung, H. . . . . 283.

Side
Russell, Lord . . . . . 471.
Ryge, J. C. . . . . 19.
Rødding Folkeskole . . 269—270, 274, 427—430.
Rønnenkamp . . . . . 268.
Rørdam, H. . . . . 32.
Rørdam, P. . . . . 341, 549.
Rørdam, S. . . . . 550.
Scavenius, P. B. . . . . 200.
Scharling, C. E. . . . . 174, 451.
Scharling, H. . . . . 515, 535.
Scheel, A. V. 208, 367, 371, 372, 378.
Schiern, N. . . . . 42.
Schlegel, A. W. . . . . 134.
Schlegel, F. . . . . 86.
Schleiermacher, F. 67—70, 157, 173.
Schleinitz, v. . . . . 368—370.
Schmidten, v. H. G. 100, 150, 154.
Schouw, J. F. 140, 178, 179, 181, 182, 183, 186, 242, 256, 264, 265, 266, 267, 272—273, 278, 281, 287, 291, 302, 306, 319, 320, 321, 324, 326, 331, 333, 334, 339, 343, 345, 409, 440.
Schovelin, J. T. . . . . 407.
Schurmann, J. C. . . . . 531.
Seidelin, Brinck-, L. C. . . 176.
Seidelin, Brinck-, Adm. . . 182.
Sibbern, F. C. . . 3, 20, 182, 211.
Silkeborg . . . . . 532.
Skandinavisk Samfund 276—277.
Skandinavisk Selskab . 278—287.
Skau, L. . . . . 269.
Skarrit-Sø . . . . . 411, 532.
Skærtorsdag (2 April 1801) 16.
Skibsted . . . . . 227.
Skriftfortolkning . . . . 229, 308, 395, 435, 483.
Slesvig . 259, 261—262, 264—265, 266—267, 269, 271, 288, 302, 328, 329, 336, 354, 360, 361, 376, 379, 380, 384, 471—472, 475—477, 478, 490, 492, 494, 503, 538.

Digitized by Google

Side.
Slesvigsk Forening . . . . . 302.
Slesvigsk Stænderforsamling 260—261, 263.
Schlesvigholsteinisme . . 177, 324, 327, 331, 374, 375, 378, 385.
Slesvigeres Besøg 269, 503, 532, 554.
Sognebaandsløsning . . . . . 479.
Sohlmann . . . . . 489, 558.
Sommer, A. G. . . . . 279.
Sorrent . . . . . 519.
Sorø . . . . . 449, 454.
Spandet, N. M. . . . . 394.
Spezzia . . . . . 516.
Sponneck, W. C. . 336, 366, 379, 382—383, 391, 406, 424.
Stemann, P. C. . . . . 120, 251.
Stein, S. A. . . . . 279.
Stenfeldt, J. A. . . . . 330.
Stenstrup, J. . . . . 500.
Stockholm . . . . . 310, 488.
Stolberg, F. L. . . . . 509.
Studenterbesøg . . . . . 300, 473.
Studenterforening 26, 433, 454, 484.
Studenterliv . . . . . 19—28.
Stænderkomiteer . . . . . 305.
Suhr, Th. . . . . 182.
Swane, J. . . . . 477, 532.
Swane, L. . . . . 40, 558.
Sverdrup, G. . . . . 23, 52.
Syvstjærnen . . . . . 272.
Søbakken . . . . . 156, 291.
Sølvbryllup . . . . . 309.
Sørensen, R. . . . . 329.
Søskende . . . . . 40—41.
Teater . . . . . 12—13.
Tegnér, E. . . . . 276, 282, 410.
Thiele, J. . . . . 80, 194, 197.
Thomander, J. . . 162—165, 276, 450, 503.
Thomsen, C. J. . . . . 200.
Thorlacius, B. . . . . 23, 53, 106.
Thorvaldsen, B. . . 89, 201, 202, 203, 292, 537.

Side.
Thorvaldsens Musæum 193—201, 396.
Thrige, H. P. . . . . 20, 24, 57.
Tidsskrift f. udenl. teol. Lit. 170.
Tillisch, F. . . 323, 367, 376, 384.
Toft, G. N. . . . . 79.
Treschow, N. . . . . 20.
Treschow, F. W. . . 176, 354, 357.
Tronfølgeordning . . . . . 393.
Tro'slære . . . . . 411—413.
Tryde, E. C. . 249, 294, 444, 446.
Trykkefriheds-Selskabet 183—184.
Trykkefriheds-Petition . . . 182.
Tscherning, A. F. . . . 326, 329, 331, 339, 470.
Tutein, P. A. . . . . 431.
Tuxen, N. E. . . . . 486.
Tysk Literatur . . . . . 171—172.
Tysk i Kjøbenhavn . . . . 7—12.
Ungern-Sternberg . . . 386—387.
Universitets-Kvarter . . . 20, 31.
Universitetsbygnings-Indvielse 190.
Universitets-Forhallen . . . 238.
Universitetets Festsal . . . 498.
Universitets-Rektorater 169, 206, 410, 490, 498, 532, 533—534.
Unsgaard, J. J. . . . . 436.
Ussing, Algren-, T. . . . . 178.
Waage, G. H. . . . . 249.
Wegener, C. F. . . 308, 403, 404.
Wegener, J. . . . . 44, 270.
Welhaven, J. . . . . 282, 440.
Velschow, H. M. . . . . 308.
Venedig . . . . . 88, 300, 519.
Werlauff, E. C. . . . . 33, 308.
Verona . . . . . 515.
Wessely, A. . . . . 436.
West's Malerisamling . . . . 13.
Weyse, C. E. F. . . . 37, 57—59.
de Wette, W. M. L. . . . 70, 73.
Viborg By . . . . . 532, 543.
Videnskabernes Selskab . . 451.

Digitized by Google

Side.

Wien . . . . . 82—87.
Wilster (Gen.) . . . . . 475, 477.
Winther, C. . . . . 26.
Visby, C. H. . . . . 166.
Wolf, Jak. . . . . 22.
Wolff, F. A. . . . . 74.
Wolfarth . . . . . 70.
Wolfhagen, F. H. . . . . 308.
Worsaae . . . . . 557.
Wøldike, J. . . . . 22.

Side.

Zahrtmann, C. C. . . . . 391.
Zeise, W. C. . . . . 20, 65.
Zeuthen . . . . . 558.
Ørsted, A. S. . . . . 8, 129, 131, 177, 180, 181, 182, 253, 254, 264, 294, 300, 404, 413, 417, 418, 419, 423, 426.
Ørstedsk Ministerium . 413, 417, 428.
Ørsted, H. C. . 149, 150, 183, 409.

Digitized by Google

Rettelser.

Side.	Lin.	Staar.	Læs.
6.	6 f. o.	Kiel	Wien.
47.	8 f. n.	Slette.	Flække.
73.	4 f. n.	Buttman.	Buttmann.
87.	5 f. n.	1818—1819	1819—1820.
166.	14 f. o.	11 Aar (1864).	10 Aar (1863).
177.	12 f. o.	1831.	1834.
193.	12 f. n.	tre.	fem.
232.	14 f. o.	Bleeck.	Bleek.
350.	1 f. o.	holdt.	kaldt.
413.	8 f. n.	Kulminister.	Kultusminister.
504.	7 f. n.	1868.	1866.
549.	2 f. o.	Eng.	Egn.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

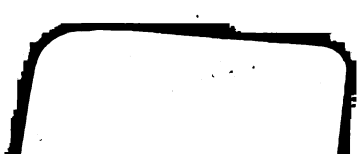

Digitized by Google

Digitized by Google